

ИРОН АДÆМОН
СФÆЛЦЫСТАДЫ
ХÆЗНАДОНÆЙ

ИРОН АДÆМОН
СФÆЛЦЫСТАДЫ
ХÆЗНАДОНÆЙ

Адæмæты аргъæуттæ

Том
1

Адæмæты
аргъæуттæ

— Æмæ уæдæ кæд ахæм тас ран ис, уæд нырыуонг дæр фæрæзтам æнæ уыцы кæрц, амæй фæстæмæ дæр цæрдзыстæм истæмæйты æнæ уый: дæуыл исты æрцауыны бæсты мах æппындæр ницы хъæуы.

Иу дзæвгар ничиуал ницы загъта, фæхъус сты чындз æмæ ходыгъд, цыма фæсмон кодтой, лæппу та цыма тæрхоны бацыд йæхинымæр, уыйау зынди. Стæй лæппу дзурын байдыдта:

— Уæдæ афтæ. Райсом раст кæнын балцы. Мæхи бавзардзынæн кæрц рахæссыныл. Барæвдз мын кæнут фæндаггаг: хæссынаен рог, хæрынаен адджын чи уа. Ноджы мын мæ хордзентæ барæвдз кæнут: иу цæсты дзы фæхсынтæ цæвæрут æмæ æдзæхх фысы дымаг, аннаейы — сырх мæнау.

Бонвæрнон куыддæриддæр скаст, афтæ сыгъзарин коцораджын лæппу бæхыл саргъ авæрдта, хордзентæ саргъы гоппыл афидар кодта, æрбаста сæ, уый фæстæ йæ хæцæнгæрзтæ райста, бæхыл абадт æмæ араст балцы.

Цæуы æмæ цæуы. Цæйбæрц фæцыдаид, уый бæрæг ничи зоны, фæлæ мæнæ маст суадон. Бæхæй æрхызт бæлццон, маст суадоныл æрдаелгом æмæ дзы хорз-хорз банозта, стæй та бæхыл сбадт æмæ та дарддæр араст йæ фæндагыл.

Уалынмæ æрбазынд маст фæткъуы бæлас. Баурæдта бæласы бын йæ бæх æмæ адджынаен бахордта маст фæткъуытæ.

Цæуынтæ та систа æмæ йыл мæнæ халæттæ чыртæ-чыртæ сæхи рауагътой. Барæг хордзенмæ февнæлдта æмæ сырх мæнау калын систа. Халæттæн Хуыцау ахæм авæра! Сырх мæнауыл сæхи уыцы калд ныккодтой æмæ зыдæй уидзын райдыдтой сæ тар бырынчытæй.

Барæгыл дарддæр сæхи андзæрстой тутдзых бирæгътæ. Фæлæ уайтагъд уыдон дæр фæхсынтæ хæрыныл фесты, кæсгæ дæр нал фæкодтой барæгмæ.

Æфсæн дуары раз лæппу бæхæй æргæпп ласта, хордзенæй æдзæхх дымаг фелвæста. Дуармæ йæхи фæфистæг кодта æмæ йæ хорз байсæрста. Æфсæн дуар уайтагъд фегом, — йæ зилæнтæ уæд та, майдыма, иу хырыст скаёной.

Лæппу рахæссы кæрц. Кæрц хъæр кæны:

— У, цы фæдæ ме ‘фсæн дуар, фæхастæуы мæ!

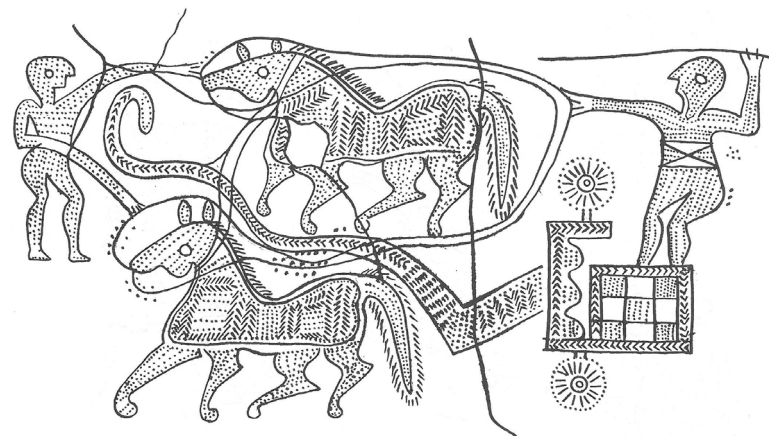
— Йæ амæттаг фæу! Æфсæн дуар дæ ацал-ауал азы фæхъахъ-хъæдта æмæ мын æгæр-мæгуыр мæ зилæнтæ сойы хъæстæ дæр никуы фæкодтай. Ныр мæ уый мæ сæрæй мæ бынмæ иууылдæр сойæ байсæрста.

АБАЙТЫ ВАСОЙЫ НОМЫЛ ЦÆГАТ ИРЫСТОНЫ ГУМАНИТАРОН
ÆМÆ СОЦИАЛОН ИРТАСÆНТЫ ИНСТИТУТ

ИРОН АДÆМОН СФÆЛДЫСТАДЫ ХÆЗНАДОНÆЙ

АНАМÆТЪ АРГЪÆУТÆ

Том 1

Дзæуджыхъæу 2025

ББК 82.3(2=521.323)-6

А 47

Ирон адамон сфæлдыстады хæзнадонæй

А 47 **Аламааты аргъæуттæ**. Т. 1 / Абайты Васойы номыл Цæгат Иры-
стоны гуманитарон æмæ социалон иргасæнты институт; чиныг-
аразæг Д. В. Сокаев; тæлмацтæ: С. Т. Мæрзойты æмæ æнд. –
Дзауджыхъæу: СОИГСИ ВНЦ РАН, 2025. – 392 ф. – (Ирон адамон
сфæлдыстады хæзнадонæй). – На осетинском языке. – ISBN 978-
5-91480-341-1 ; ISBN 978-5-91480-343-5. – Текст (визуальный) :
непосредственный.

Волшебные сказки : в 2-х томах. Т. 1 / составитель Д. В. Сокаева.

Составитель – докт. филол. наук Д. В. Сокаева

Переводы:

С. Марзоев, А. Хадарцева, Е. Кайтукова,
Т. Саламов, Д. Сокаева

Научный редактор – канд. филол. наук Т. А. Хамицаева

Рецензенты:

докт. филол. наук, профессор **Р. Я. Фидарова** (СОИГСИ ВНЦ РАН)
докт. филол. наук, профессор **З. М. Салагаева** (СОИГСИ ВНЦ РАН)

Предисловие, комментарии – Д. В. Сокаева

Очередное издание в серии «Памятники народного творчества осетин» посвящено осетинским волшебным сказкам. Осетинская волшебная сказка является уникальным примером архаической индоевропейской сказки, хранилищем большого количества архетипических структур, изучение которых поможет специалистам во многих гуманитарных науках. Любой читатель осетинской волшебной сказки найдет для себя бесценные плоды творчества лучших представителей многотысячелетней истории осетинского народа.

Новое издание осуществлено на основе ранее изданного сборника сказок: «Волшебные сказки». В 2-х томах. Владикавказ, 2010. 392 с.; 424 с.

В оформлении книги использована картина Ю. А. Дзантиева «Белый бык (по Ф. Вольтеру)». Зарисовки археологических находок даны по исследованиям докт. ист. наук Б. В. Техова.

Печатается по решению Ученого совета СОИГСИ ВНЦ РАН

ISBN 978-5-91480-341-1

ББК 82.3(2=521.323)-6

ISBN 978-5-91480-343-5

© СОИГСИ ВНЦ РАН, 2025

© Сокаева Д. В., 2025

– Куыддæр цуанæй æрбацауа, афтæ йæ йæ хъуырма скæндзыстæм, уыцы кæрц нын æрбахæсс, зæгъгæ.

Хур йæхи æруагъта сау хъæды фæстæ. Сырх-сырхид афæлдæхт арв хурныгуылæны 'рдыгæй. Кæрчыгæ бадымæ фесты, фос, хъом æрбацыдысты. Сыгъзарин коцораджыны зонынджын бæх дæр хизынай æрбацыди, йæ бынат ссардта. Фæталынгæрæттæ, афтæмæй цуанæй æрбаздæхт лæппу дæр, саджы мард йе 'уæхскыл, афтæмæй.

– Мæ размæ зынаг куына ис ацы изæр! – йæхинымæры дзуры цуанон. Бацыд хæдзармæ, сырды мард æрæвæрдта. Кæсы, æмæ чындз дæр æмæ хо дæр бынаты, фæлæ йæм нæ хорз дзурынц, нæ æвзæр.

– Цавæр хабар у? Цы мигъ бады уе 'рфгуыты? Æви исты зиан æрцыд?

– Зианæй Хуыцау бахизæд, – дзурынц чындз æмæ ходыгъд, – фæлæ заргæ æмæ кафгæ цæй фæдыл кæнæм, уымæй дæр нæм ницы ис. Ацы ран нæ иунагæй гадзайы тæфмæ ныуадзис, дæхæдæг фæцауыс цуаны æмæ дæхи ирхæфсыс.

– Æмæ уын уæдæ цы бакæнон?

– Уый бæрц зæрдидæг дын куы уайккам, уæд исты æрхъуыды кæнис, цæмæй мах дæр нæ бонтæ æнкъардæй ма 'рвитæм.

– Уæддæр?

– Дæхи æназонаг ма скæн. Дæхæдæг æнахъусгæ нæ уыдзынаг диссаджы кæрцы кой: йæ риуы – хур, йæ фæсонты мæй кæмæн ис, æфцæгготæй заргæ чи кæны, дыстæй – æмдзæгъд, дымджытæй та – кафгæ. Æдæг ныл куы тыхсис, нæ дзæбæхдзинад дын афтæ зынаргъ куы уайд, уæд ныр исты амал ссарис уыцы кæрцæн, ацы галуаны æнкъардæй куыннæ тыхсæм, афтæ.

– Хуыцау сын æй ма схатыр кæнæд, сымахæн уый чи загъта. Уыдон цыдæриддæр у, уæддæр æз цæмæй нал уон, ууыл архайынц.

– Цæмæн?

– Уыцы кæрцæн, сымах куыд æнхъæл стут, афтæ æнцонвадат нæу йæ рахæссын. Уæд ма йæ нырмæ дæр исчи рахастайд.

– Мæрдты бæсты хъуамæ ма уа, – загътой чындз æмæ ходыгъд, – уæд æй зонгæ дæр ничи кæнид.

– Мæрдты бæсты нæй, уый раст у, фæлæ уый ис дард ран, аннамай йын ис бирæ гæстæ. Уый хъахъхъанынц маст суадон, маст фæткъуы, æфсæндзых халæттæ, тутдзых бирæгъта æмæ æфсæндуар. Уыдонæй баирвæзын дæр зын у, раирвæзын дæр дыууæйыл у.

Дыууæ хойы кæсынц, æмæ гадза бумбули базтыл хуыр-хуыраь хуыссы, ног чындз зилаæнтæ кæны æрхуы галуаны.

– Амонджын чындз дын уæд, – загътой дыууæ хойы, æндæр амал дæр сын нал уыди.

Бурчызгæн та загътой:

– Дæуæн дæр амонджын бынат уæд, кæрæдзийы уарзгæйæ цæрут дæ сæры хицауимæ.

Кæрæдзийы куыннæ ахъæбыстæ кодтаиккой ног чындзимæ дыууæ хойы, уæдæ æндæр куыд уыдаид, æмæ йæ уаты къæлæтджыныл рабадтысты.

Дзырд дардыл цæуы, фæлæ чындз æмæ ходыгъд сæ уазджыты сбуц кодтой, хорз сæ федтой.

Куы цыдысты дыууæ хойы æлдары хæдзармæ, уæд арфæ ракодтой, стæй ма загътой:

– Уæ бынаты цардæй бафсæдут, фæлæ уын мах тæригъæд кæнæм.

– Уæд цæй тыххæй? – бафарстой чындз æмæ ходыгъд.

– Æмæ куыд нæ? Нæ хоты хуызæн уæ бауарзтам. Уæ мæсыг – быдыры астæу, хъæдмæ хæстæг, æввахс уæм цæрæг нæй, кæмæ ацæуат, чи уæм æрбацæуа, уый уæм нæй. Дæуæн дæ сæры хицау, дæуæн дæ иу мадæй гуырæд æфсымæр сымах ацы ран иунæгæй ныууадзы гадзайы тæфмæ, нæ царм уын фехæла. Йæхæдæг цуаны фæцæуы йæ зæрдæйы дзæбæхæн.

– Ме ‘фсымæрмæ аххос æрхæссаен нæй, уый мах куыд уарзы, афтæ ничи никæйы бауарздзæн. Ацы ран нæ буцæн сырды æмæ маргъы фыдæй хæссы, нæ хæрд, нæ хуыстыл дæр нын не ‘ууæнды, – дзуапп сын радта æвзист бецыкджын чызг.

– Ды кæй дзурыс, уый раст куы уайд, афтæ иузæрдион куы уайд, афтæ уыл куы тыхсид, афтæ æнувыд уыл куы уайд, уæд уын диссаджы кæрц æрхæссид, æппæт адæм кæмæ хæлæг кæнынц.

– Æмæ уæд уагæр цавæр кæрц у?

– Цавæр кæрц у куы загъат, уæд йæ ‘фцæгготæй заргæ кæны, йæ дыстæй – æмдзæгъд, йæ дымджытæй – кафгæ, йæ риуы хур ис, йæ фæсонты та – мæй. Уыцы кæрц уын цалынмæ æрхæсса, уалынмæ бауырнинаг нæу, бирæ уæ кæй уарзы, уый. Бирæ фæхъæлдзæгдæр уайд уæ цард кæрцы руаджы. Ныр хæрзбон ут. Нæ цæст уын куы нæ уарзтаид, уæд уын ныхæстæгæнæг не сбадтаиккам.

– Фæндараст фæут, бузныг уæ ныхæстæй, уе ‘рбацыдæй.

Дыууæ хойы афардæг сты æрхуы мæсыгæй, æрхуы галуанæй. Чындз æмæ ходыгъд иунæгæй куы баззадысты, уæд дзурынц:

*Светлой памяти моих родителей,
Сокаева Вайнера Темирсолтановича
и Сокаевой-Цопановой Эльмы Амурхановны
с благодарностью посвящаю*

ПРЕДИСЛОВИЕ

В момент творения волшебной сказки рассказчик пользуется не только известной сюжетной схемой, а всем арсеналом выразительных средств, в зависимости от знания сказочной традиции и в целом фольклора своего народа, талантности, ситуации. Основой сказочного образа, мотива может служить этнографический, мифологический, исторический материал, образы религиозные и т.д. Благодаря этой особенности волшебной сказки как жанра, народ получает возможность философски взглянуть на окружающий его мир и выразить свое отношение к миру образным и выразительным способом.

Осетинский народ в полной мере использовал представляемый в этом издании фольклорный жанр и, что не менее важно, хорошо зафиксировал волшебные сказки фольклористов, просветителей, писателей и других деятелей культуры как из осетинской среды, так и из российской и зарубежной академической среды.

Осетинские волшебные сказки начали собирать и печатать в 1870 годы. В Сборнике сведений о кавказских горцах (Тифлис, 1870 г.) напечатаны сказки о животных и волшебные сказки, собранные Д. и Г. Шанаевыми. В.С.Миллером подготовлены к изданию волшебные сказки, напечатанные в «Осетинских этюдах» (1881 г.), «Пяти осетинских этюдах» (1891 г.), «Дигорских сказаниях» (1902 г.). Осетинские волшебные сказки есть в газетах: «Терские ведомости» (1880-1900 гг.), «Казбег» (1890-1900 гг.), «Кавказ» (1850-1900 гг.), «Тифлисский листок», «Новое обозрение». Осетинские волшебные сказки печатались также в осетинских газетах и журналах: «Ног цард» («Новая жизнь») (1907 г.), «Æфсир» («Колос») (1910 г.), «Хуры тын» («Луч солнца») (1912 г.), в грузинских газетах: «Акакис кребули» (1890 г.), «Иверия» (1880-1890 гг.), «Дроеба» (1880 г.), «Нобати» (1880 г.), в книге С. Мамиева «Книга для детей» (1908 г.), в книге М.Туганова «Дигорские сказания» (1910 г.), в книгах: «Сказки, предания и другие» (1930 г.), «Фольклор Южной Осетии» (1936 г.), «Осетинские сказки» (1956 г.), «Осетинские народные предания, сказания и сказки»: 2 том – 1927 г., 3 том – 1928 г., 4 том – 1929 г., «Осетинское народное творчество» (1949 г.), «Осетинские сказки» (1954 г.), «Осетинские народные сказки»: 1 том, 2 том – 1960 г., 3 том – 1962 г.

Осетинские волшебные сказки печатаются в газетах и журналах: «Хурзарин» («Солнечный луч»), «Рæстдзинад» («Правда»), «Фидиуæг» («Глашатай»), «Мах дуг» («Наше поколение»).

Собираателями осетинских волшебных сказок были: А.Шифнер, В.Ф.Миллер, В.Цораев, Д.Чонкадзе, Д. и Г. Шанаевы, А.Кануков, Г.Чочишвили, Г.Эристав, Ф.Такоев, Е.Бараков, А.Качмазов, И.Секинаев, Ц.Амбалов, Г.Гуриев, Г.Баев, Д.Гатуев, Х.Цомаев, Б.Мункачи, Г.Дзагуров, Г.Гуриев, Б.Алборов, Д. Бегизов и др.

Зæххы та афардæг лæппу йæ ронбастæй уæлдæр, фæлæ та уайтагъд фесхъиудта фæстæмæ.

«Дыууæ хатты æрбадзурын мæм никуыма ничи сарæхсти», – йæхинымæры дзуры бурчызг, фæлæ æддæмæ нæ ракаст.

– Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызг, æддæмæ мæм ракаст! – фехъуыст мæсыгмæ æртыккаг хатт.

Ракаст бурчызг, уæдæ цы уыдаид. Лæппу цардæгас, йæ сæрыл сыгъзæрин коцора. Чызг рацыди мæсыгæй, хуртæ дзы хъазынц, мæйтæ дзы худынц, ахæм рæсугъд.

– Мидæмæ, уазæг, зонд – фæндаг, амонд – хæссæг. Дæ амонд дыл фæтых. Дæ дзырд сæххæст кодтай: æртæ хатты æрбадзырдтай. Æз дæр мæ дзырд нæ сайын: цом мидæмæ, Хуыцау нæ кæрдзийæн снывонд кодта.

Сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ Æрхуы мæсыджы бадæг Бурчызг æхсæвы уыцы ран фесты, райсомæй раджы рафардæг сты хæхтæй æмæ æрцыдысты лæппуы цæраен бынатмæ.

Лæппу кæм цард, уый алыварс æрхуыйæ галуан фестад сыррдзæрмттæй конд мусонджы бæсты.

Цæрынтæ байдыдтой æрхуы мæсыджы сыгъзæрин коцораджын лæппу, æвзист бецыкджын чызг, бурчызг, стæй сидзæрты схæссæг гадза. Кæрæдзийæн фæадджын сты чындз æмæ ходыгъд, дыууæ хойы афтæ æнгомæй нæ цардысты, уыдон куыд цардысты.

Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызджы æрхастыл бирæ рацыдаид, чысыл рацыдаид, уый бæрæг чи зоны, фæлæ та сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызгæн сæ дыууæ мады хойы бавдæлдысты æмæ та иуахæмы араст вæййынц балцы.

Цæуынтæ байдыдтой, цæуынтæ. Уыдонæй афтæ, æмæ сæ хойы лæппу дыууæ хохы астау ныцъыст ис Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызджы хæстæйæ. Фæлæ хорзау нал фесты, сæ хæрæфыртæм баввахс уæвгæйæ.

Ай агъоммæ сагдзæрмттæ, сæгуытдзæрмттæй рæсугъд, аив мусонг кæм уыди, уыцы ран ныр бæрзонд фæцыди æрхуы мæсыг, йæ алфамблай та æрхуы быру.

Бацыдысты дыууæ хойы мидæмæ. Сыгъзæрин бецыкджын чызг сæ разма рацыд, мæсыгмæ сæ бахуыдта.

– Ме ‘фсымæр мын бурчызджы æрхаста, – дзуры дыууæ хомæ.

– Куыд уын раарфæ кæнон, уый нæ зонын. Сымах руаджы бафтыд Бурчызг нæ къухты. Афæстиат нæм ут иучысыл, уæ фæллад нæм суадзут. Ме ‘фсымæрæй ма рахъаст кæнут – цуаны ацыд.

Мусонгмæ бацыд, зæххыл æрæвæрдта сырды мард. Кæсы, æмæ йæ иунæг хо, йæ мады зæнæг кæуæгау кæуы. Фыр куыдæй ныррæсыдысты йæ цæстытæ. Хорзау нал фæци лæппу.

– Цы дыл æрцыд, цы кодтай, мæ иунæг хо, мæ иунæг мады зæнæг? – дзуры æфсымæр.

– Цы кодтон! Ацы ран мæ хæрз дзæгъæлæй ныуадзыс æмæ æнкъардæй, æнтъыснагæй нал у мæ уд. Хъазæг æмбал, дзурæг æмбал мын нæй. Афгæ æнувыд мыл куы уаис, уæд мын Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызджы æрхæссис, чындзы ад кæмæй фенин, хъæлдзæгæй мæ цард кæимæ æрвитин.

– Банцай, мæ хо, дæу цыдæриддæр бафæнда, уый саразынмæ æз кæддæриддæр цæттæ дæн. Тæккæ райсом цæуын балцы.

Чызг басабыр, бахудт æмæ цинтæ кæнын байдыдта йе ‘фсымæрыл.

Райсомæй лæппу йæ бæхыл сбадт æмæ араст балцы. Бæх æм дзуры:

– Хорз балцы нæ цæуыс, цы ми кæныс, уый дæр не ‘мбарыс. Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызг цæры фæсхох. Комы бацауæны фырытау хæцынц дыууæ хохы. Маргъ дæр нæ ирвæзы дыууæ хохæй, уайтагъд æй фæцъист кæнынц. Уæд куыд æгъдауæй хæссыс дæ ныфс ахæм ранмæ?

Фæцыдысты фæйнæрдæм дыууæ хохы. Мæнæ фæстæмæ æрбацауынц. Лæппу сарæхст: æфсæн мæцъис сын авæрдта сæ астау æмæ аирвæзт. Фæцауы комы нареджы. Æрхуы мæсыгмæ бахаеццæ.

Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызджы куырджой алы бæстæй алы хорз адæм, фæлæ никæй къухы æфтыд. Бурчызг фæуыдзæн æрмæст уый хай, æртæ хатты кæй бон бауыдзæн бадзурын: «Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызг, æддæмæ мæм ракас!»

Нырма ничи сарæхст Бурчызджы курджытæй. Фыццагдæр-иу куы бадзырдтой, уæд-иу зæххы афардæг сты. Бирæ адæм фесафт Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызджы тыххæй.

Сыгъæрин коцораджын лæппу зыдта уыцы хабар æмæ байдыдта дзурын:

– Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызг, æддæмæ ракас!

Йæ астаумæ афардæг зæххы уыцы бадзырдæй лæппу.

– О, ме ‘скæнæг, æгады сæфтæй мæ ма фесаф! – скуывта лæппу æмæ уыйадыл зæххыл алаууыд.

– Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызг, æддæмæ мæм ракас! – ныфсджындæрæй бадзырдта лæппу.

Географическая карта осетинских волшебных сказок, привлеченных для рассмотрения, охватывает горные и равнинные области Северной и Южной Осетии, все ущелья. Представленные волшебные сказки записаны в периоды: конец 19 века, с 1908 по 1929, с 1935 по 1943, несколько текстов записаны в 50-60-е годы.

Поскольку осетинской волшебной сказкой в теоретическом плане занимались не так много как, например, русской. Актуальным вопросом еще недавно являлось определение жанровых отличий волшебной сказки (аргъау) от предания (таурæхъ) и рассказа (æмбисонд). Этой проблеме посвятил введение во втором томе «Осетинских народных сказок» «О классификации сказок» А.Х.Бязыров. Там же он подробно рассматривает классификацию Аарне-Андреева, проблему ее применимости к осетинским народным сказкам.

Сборник представляет собой наиболее полное собрание осетинских волшебных сказок. Неопубликованные в данном сборнике сказки отмечены в комментариях, где указываются, как и для опубликованных сказок, их паспортные данные, место хранения или издания.

Сказки в сборнике расположены по сюжетному принципу, т.е. односюжетные сказки образуют блок. Следующий блок также состоит из односюжетных и тяготеющих к ним сказок и т.д. Для контаминированных сказок, а таких большинство, в комментариях дается номер, определенный по международным сюжетным указателям АТ (The Tupes of the Folk-tale. Antti Aarne's (FF Communnications. No.3). Translated and enlarged by Stith Thompson, Ph.D. Helsinki. 1928), СУС (Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Сост. Барг Л.Г., Березовский И.П., Кабашников К.П., Новиков Н.В. Л., 1979).

На сегодняшний день есть указатель осетинской волшебной сказки, подготовленный составителем данного сборника.

Сборник включает в себя русские переводы сказок, что должно расширить интерес к нему. Переводчики придерживались каждый своего стиля, поэтому нами представлены переводы как научно-художественные (С. Марзоев, Т. Саламов), так и научные, близкие к подстрочным (А. Хадарцева, Д. Сокаева, Е. Кайтукова).

Предприняты некоторые действия, облегчающие передачу осетинского текста при его переводе на русский язык. А именно, иногда: фразы разбиваются на две или три части; некоторые предложения объединяются в одно; косвенная речь переводится в прямую; прямая речь переводится в косвенную; абзацы не соответствуют друг другу; предложения-инверсии переводятся простыми предложениями; не соответствуют друг другу времена; слово, обозначающее исполняющее действие, заменяется на местоимение. Пояснения переводчиков даны в скобках.

Сборник рассчитан на научных работников, преподавателей ВУЗов, студентов и всех интересующихся осетинским фольклором читателей.

цыкджын чызг рæзын байдыдтой. Никаæцы мад хæсдзæн йæхи хъæбулты, гадза уыдон куыд хаста, афтæ. Фæлæ дыууæ хойы та мæт бацыди: æцæгдзинад куы базона æлдар. Уый адыл гадзайы æд сывæллæттæ аивæй быдырмæ дард ахастой, хъæдрабынмæ, æлдарæй сæ бафæсвæд кодтой.

Цæрынтæ байдыдтой лæппу æмæ чызг тыгъд быдыры астæу, гадза сæм зылди уарзæгой мадау.

Цардысты, цардысты – лæппу фæхъомыл: фат сарæзта йæхицæн æмæ цуан кæнын байдыдта. Чысыл сырдатæ æмæ маергътæ хаста алы бон дæр цуанæй. Уалынмæ сагтæ, дзæбидыртæ, сæгуытæ, сычъитæ, æрсытæм дæр бавнаелдта. Сырддзæрмттæй мусонг сарæзта æмæ цæрынтæ-хæрынтæ байдыдтой мусонджы – гадза, хо æмæ æфсымæр. Бумбулитæй хуыссæн скодтой се ‘схæссæг гадзайæн, буц æй дардтой сæ фадатмæ гæстæ. Лæппу самал кодта хъæддаг бæх дæр.

Фæлæ рох нæ уыдысты сæ мады хотæй. Уыдон бамбæрстой, иу-ахæмы æлдар кæй сæмбæлдзæн лæппуйыл. Уæд сæ хъуыддаг раргом уыдзæн æмæ стыр фыдбылызы бафтдзысты.

– Исты амал нæ саразын хъæуы лæппуйы байсафынæн, на мæ æдас нæ уыдзысты нæ сæртæ, – дзырдтой дыууæ хойы.

Иубон сын сæ мусонгмæ бацыдысты. Лæппу цуаны, гадза бумбулитыл хуыссы, чызг зилæнтæ кæны, æфснайы мусонг.

Цингæнгæ узæлæг скодтой чызгыл сæхи.

– Нæ царм дын аскъуыйа, уæвгæйæ та, – дзурынц мады хотæ, – æмæ уæд ацы ран куыд бафæраздзынæ иунæгæй, тыгъд быдыры, нæ дзы адæм, нæ сыхаг, нæ хæстæг, кæй загъдауы.

– Иунæг нæ дæн, мæнæ ме ‘схæссæг гадза, изæры та цуанæй æрцæудзæн ме ‘фсымæр, – загъта чызг.

– Тæригъæд дын кæнæм, дæ сæрыл хаст фæуæм, ацы ран æнæдзурæг æмбалæй кæдмæ фæраздзынæ. Нæ, æвæццæгæн, дæ нæ уарзы дæ иунæг æфсымæр, ды йæ куыд уарзыс, афтæ. Уæвгæ, хойы зæрдæ – æфсымæрмæ, æфсымæры зæрдæ та – хъæдмæ.

– Уæуу, æна, уый та уын чердыгон ныхæстæ сты! Ме ‘фсымæр мæн куыд уарзы, афтæ йæхи уды дæр нæ уарзы, – загъта æвзист бецыкджын чызг.

– Ныууадзы дæ зыбыты иунæгæй, кæимæ ахъазай, кæимæ абадай, иу дзырд кæимæ скæнай, ахæм дын нæй. Уый уарзт нæ хуыйны. Фæлæ дæ æцæг куы уарзид, уæд дын баздæхид æмæ фæсхох Æрхуы мæсыджы бадаг бурчызджы æрхæссид.

Саджы мард æрхаста сыгъзæрин коцораджын лæппу цуанæй.

Цæрынтæ байдыдтой æртæ хойы æлдары хæдзары. Фæлæ иудадзыг амондджын нæ хуыдтой сæхи дыууæ хистæр хойы: хæлæг сыл бафтыдта маст æмæ сагъæс сæ зæрдæты, хæлæг сын сатæгсау афæлдæхта сæ зæрдæтæ. Сæ кæстæр хойы сын æлдар йæхицæн кæй равзæрста къайæн, уый сын амардта сæ зæрдæтæ, уæнгæл сын фестын кодта сæ мадызæнæджы, сæ кæстæр хойы.

Цас рацардаиккой, чи зоны, фæлæ æлдары ус зæрдæхсайгæ фæци. Æлдар æхсызгон балцы цæуынвæнд скодта. Æвæдза, раст кæны, афтæ дзуры:

– Не ‘фсин, балцы цæуын, кæд æрбаздæхдзынæн, уый бæрæг нæу. Мыййаг дæ куы бахъæуа мæ сæр, уæд дын мæнæ мырмыраг: бацæгъд-иу æй æртæ хатты, æмæ дæм уæд зындзынæн, арвы кæрон куы фестон, уæддæр дæм зындзынæн уайтагъд, мæ зонынджын бæх фехъусдæн мырмыраджы хъæр.

Хистæр дыууæ хойы къуыбар зæлдагæй айдзаг кодтой бæхы хъустæ.

Араст æлдар балцы, уæдæ цы уыдаид. Æлдары ус æмæ йæ дыууæ хойы хæдзары баззадысты. Бонтæ сыл ивгъуыйынц. Æлдар никацæй зыны. Уалынмæ æлдары ус арыныл ныллæууыд. Разы бадаг ын уыдысты дыууæ хистæр хойы. Куыд загъта, афтæ йын райгуырди æцæг дыууæ фаззоны: сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызг.

Цырды лæууыдысты дыууæ хистæр хойы. Дыууæ фаззоны нæ фенын кодтой мадæн, афтæмæй сæ аскъæфтой, ногзад гадзайы дзидзийыл сæ бафтыдтой, æвгъæды бадагæн та йæ быны ногзад дыууæ къæбысы авæрдтой.

– Дæ сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызг куыдзы хъæвдынтæ festaдысты. Æлдар тынг бацин кæндзæн, куы æрбаздæха, уæд.

Цы загътаид æвгъæды бадаг ус! Цы бон æй уыди!

Уалынмæ æлдар æрбаздæхт балцæй.

– Сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызджы бæсты дын нæ хо ныййардта куыдзы къæбыстæ, æмæ йын сæ мах дæр бафтыдтам йæ дзидзитыл. Бакас æм дæхæдæг, – загътой хотæ.

Æлдар смæсты, йæ усы æд къæбыстæ галдзармы бахуыйын кодта æмæ сæ уыцы хуызæнæй дуары бахизæны цæвæрын кодта.

Æлдары хæдзармæ чи цыд, уыдон галдзармыл сæ къæхтæ сæрфтой, æдтæмæ чи цыд, уыдон та йыл ту кодтой.

Рæстæг цыди. Сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бе-

1. Æрхуы мæсыджы бадаг Бурчызг

 аджыма-раджыма лæг æмæ ус уыди. Кæд цардаиккой, чи зоны. Зæнæгæй сын рацыди æртæ чызджы. Куы рахъомыл сты, уæд сæ мад амард æмæ сидзæртæй баззадысты.

Дыккаг ус æрхаста фыд. Цæрынтæ байдыдтой æртæ чызджы сæ фыдыусимæ. Фыдыус разынди фыдсыл: æфхæрынæй, домынæй нæ ауæрста æртæ сабийыл, сæ сæрыл сын бæлас не ‘рзайын кодта, сæ риуыл сын куыройы фыдтæ не ‘рзиын кодта, уый йеддæмæ сын зындзинадæй цы нæ бавзарын кодта, иу ахæм нал баззади: уæд æлгъыстæй, уæд надæй, уæд фидисæй. Сидзæртæн сæ уд сæ фыды хæдзары æрдуйæ нарæгдæр сси. Лæг цию? Лæг – лауыз, ус – фæлдахæг.

Уæд баздæхт фыдсыл æмæ дзуры лæгæн:

– Лæгай, цæхгæр дын зæгъын: де ‘ртæ чызджы куы ничердæм фæкæнай, уæд мæхи дыууæ къухæй æрцæудзæн сæ адзал. Уый зон, æмæ сын а хæдзары нал ис цæрæн бынат.

Ныуулафыд лæг йæ къæхты бынæй, фæлæ цы бакодтаид, уымæн ницы зыдта. Тæригъæд кæны сидзæр чызджытæн. Уæд иуахæмы лæг хъæдмæ ацыди. Иу фæткъуы бæласы бын уæрм скъахта æмæ йæ бæласы хихтæй бамбæрзта. Бæласы бын æруыгъта сырхфарс рæсугъд фæткъуытæ, байдзаг сæ кодта йæ зæнгæйтты хъусты æмæ сæ хæдзармæ æрыздæхт æхсæвæртыл.

– Чызджытæ, исчи уæ раласæд мæ дзабыртæ, мæ зæнгæйттæ, – дзуры сæм сæ фыд.

Нæ бакуымдта хистæр хо, ницы ком радта дыккаг хо дæр, кæстæр хо æнæзивæг февнæлдта æмæ раласта йæ фыды дзабыртæ æмæ зæнгæйттæ. Сырх-сырхид фæткъуытæ æркалдысты зæнгæйттæй. Чызджытæ дисы бацыдысты: ахæм рæсугъд дыргътæ уыдон никуыма федтой.

– Баба, райсом нæ демæ ахон, уыцы фæткъуытæ кæм зайынц, уырдаг, æмæ дзы мах æнæхъæн уæргътæ æрхæссæм, – дзурынц чызджытæ.

Фыд уæлдай нал загъта хоты ныхасыл.

Райсомæй фыд æд чызджытæ араст сау хъæдмæ, бакодта сæ фæткъуы бæласы бынмæ. Хуртуаны хуызæн сырх-сырхид фæткъуытæ бæласы бын. Æртæ хойы уидзынмæ куыд фесты, афтæ уæрмы ныххаудысты. Сæ фыд раздæхт йæ хæдзармæ.

Хорзау нал фесты æртæ сидзæр хойы, фæлæ ма сæ бон цы уыди: уæрм хæрз арф, схизынаен сын амал нал уыд.

Æмæ уæд арвмæ сарæзтой сæ риутæ æмæ сдзырдтой:

– О, нæ амонды хай, ма нæ байсаф, фæлæ нын æрæппар æфсæн белтæ æмæ æфсæн къахæнтæ. Дæхæдæг зоныс, цы чысыл бонтæ рацардыстæм, уыдон арвыстам хъызæмар æмæ тухитæй нæ фыды усы руаджы.

Æмæ æртæ æфсæн белы, æртæ æфсæн къахæны февзæрди уæрмы.

– Нæхи куы руадзæм, уæд нын ничи баххуыс кæндзæн, – загътой хотæ, – фæлæ исты амал саразæм, ацы ран дойныйæ æмæ æххормагæй нæ мæлæт куыннæ æрцæуа, афтæ.

Бавнæлдтой кусынмæ æмæ фæндаг айгæрстой сæхицæн зæххы бынты æлдараты куыроймæ. Бахъавыдысты æмæ-иу, æвæдза, куыройы змæлæг нал ис, афтæ-иу куыройы дзыгуыртæй айдзаг кодтой сæ фæджджитæ, уæрммæ-иу сæ бахастой æмæ-иу сæ уым къæфгæйы хæрд бакодтой.

Куыройгæстæ сагъæстыл систы: алы райсом уыдтой, куыройы-иу цы хор бавгæдтой, уый-иу ссадæй хъуаг рауад, ноджы ссадæн йæ хуыздæр хай. Къорд райсомы бафиппайдтой куыройгæстæ, се ‘ссадæй сын чидæр дзæвгар кæй ахæссы, уый.

– Æлдар нын ацы хъуыддаг куы бамбара, уæд нын æй нæхиуыл савæрдзæн, – тæрхон кодтой куыройгæстæ, – æмæ нын æй нæ цармæй сисдзæн. Баздæхæм æмæ базонæм, не ссад цы фæвæййы, чи йæ хæссы, уый.

Бабадтысты куыройгæстæ иу æхсæв куыройы, æмæ сбæрæг, куыроймæ æртæ чызджы кæй фæцагъуыдысты æмæ ссады дзыгуыртæ уыдон кæй хастой. Æмæ се ‘лдарæн загътой:

– Æлдар, нæ куыроймæ æрæгæй ардæм фæцагъуыдысты æртæ чызджы, зæххон адæмæй уыдон хуызæн хæрзаив, хæрзконд мах нæма федтам. Уыдон алы ‘хсæв цæуынц дæ куыроймæ, æмæ ссад йæ бæрцыл нал вæййы, – йæ дзыгуыртæ йын ахæссынц. Цæугæ кæдæм акаенынц, уый не сбæрæг вæййы.

Æлдар сбадт æд адæм куыройы иу аууон ран, æртæ хойы куыннæ фæгуырысхо уыдаиккой, афтæ. Куыддæр та фæсæхсæвæр фæзындысты чызджытæ ссад хæссынмæ, афтæ сæм æлдар æд адæм раргом кодта йæхи, æмæ сæ уыцы хуызæнæй ахуыдтой хæдзармæ.

Суазæг кодта æлдар æртæ хойы, базыдта уыдонæн сæ царды æууæлтæ, сæ зындзинадтæ, базыдта, куыд æгъдауæй бафтыдыс-

ты цыкурайы фæрдыджы хуызæн æртæ чызджы ахæм уынгæг ранмæ. Ницы басусæг кодтой хотæ æлдарæн сæ царды уагæй, радзырдтой йын сæ фыдыгусы зæрдæйы уаг.

Æлдар сæм фæхъуыста æнувыдæй, стæй загъта:

– Алцы дæр хорз, мæ зынаргъ уазджытæ, фæлæ уæм бахатдзынаен: иттæг хорз уайд, кæмæ уæ цы миниуæг, цы лæджыхъæд ис, уый куы базонин, уæд уын уымæ гæстæ исты куыст бакæнин уæ бар. Куыд уæм кæсын, афтæмæй чысыл æфхæрд нæ баййæфтат уæ царды æмæ та искæдæм куы сфæнд кæнат, уæд, чи зоны, æмæ ноджы уæззаудæр зындзинадты бафтат.

Æмæ загъта хистæр:

– Æлдар цæра, мах дæ цæрайæ хæрдзыстæм нæ къæбæр, нуаздыстæм æнауæрст донæй, дæ цæрайæ хуры рухсмæ кæсдзыстæм. Миниуæгæй мæм ницы уыйас ис. Фæлæ æнæ иу миниуæг мæрдтæм ничи цæуы, æлдар цæра, мæнмæ сæрачы цыппæрæм хай куы радтай, уæд дзы æнахъæн дзыллæйæн къахыдарæс бахуыйдзынаен.

– Уæдæ, æлдар цæра, – загъта дыккаг хо, – ссады тæбæгъæй дæ адæмы æфсадин, æгас дунейы дзы бахынцин.

– Цы миниуæг дæм ис дæумæ та? – дзуры æлдар æртыккаг чызгмæ.

Æфсæрмы кæны чызг, уæд та афæливы йæ цæсгомы хуыз. Æлдар та йæм ноджы хаты.

Уæд загъта чызг ноджы æфсæрм хъæлæсæй:

– Мæнмæ лæджыхъæдæй уыйас ницы ис, мæхи дын цæмæй равдисон, адæм мæм цæмæй æркæсой, фæлæ лæгмæ куы фæцæуон, уæд мын райгуырзæн сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызг.

Хуыздæр ма адæймаг цæмæ бабæлдзæн нæ зæххон царды: ай у, æмæ дæ чысыл бирæ ахаддзæн – сæрачы цыппæрæм хайæ æгас дзыллæйæн къахыдарæс барæвдзгæнаен уыдзæн, ссады тæбæгъæй та сын бафсадаен уыдзæн. Фæлæ сеппæтæй зынаргъдæр та – сыгъзæрин коцораджын лæппу, æвзист бецыкджын чызг. Уыдонæй хуыздæр та ма уæд адæймаг цæмæ бабæлла!

Æмæ хъуыдытыл фæци æлдар: «Амонд, æвæццæгæн æмæ, сургæйæ нæу, тыхæй дæр æй нæ байсдзына».

Стыр бæрæгбон, стыр циндзинад сарæзта æлдар йæ хæдзары: кæстæр хойы ракуырда, чындзæхсæв скодта, астауккаг хойы бар бакодта хæдзары æфсинад, хистæры та скодта хуыйджытæн сæ хистæр.

— Нана, нур дæр нæ фæдаун?
— Биццеу, хуарз, хуарз фæдауис! Уалдзигон кæрдæгбæл æртæх куд фæдауй, уотæ фæдауис!

Уæд лæхъуæнæн æхцæуæн адтæй.

— Мадта мæ нур цæун фæндуй!

— Мадта кæд цæуис, уæд уæртæ медæгтони æ егар, æма уой дæр рауадзæ!

Медæггойнæй егар рауагъта æма уорс-уорсид егар бæхи асæ фелвæстæй. Бæх æма егар кæрæдзæбæл бацийнæ кодтонцæ. Биццеу рабадтæй, уайунтæ райдадта æма Æстæг - Хъæзæли туппурмæ бахъæрттæй. Туппури сæрæй рагъæуæйттæ кодта, æма дуйней фиййаутæ уоми.

— Уæй, уæ фонс берæ!

— Уæй, æнирай фæууо! Не ‘знæгтæй бабæй еу ку фæззиндтæй!

— Уой, еу далис раттунмæ неци бакæндзинатæ?

— Æнирайи хæдзарæ, райсæ еу далис!

Уæлбæхæй еу далис исиста, туппури сæрбæл æй равгарста, ис æй фунхта, бахуардта, æ уæлдайæй æ егар бафсаста, рабадтæй, уарун райдадта. Дуккаг Æстæг-Хъæзæли туппурмæ рæфти нихъæрттæй, туппури сæрæй рагъæуæйттæ кодта, æма дуйней фиййаутæ уоми.

— Уой, байрайетæ, — сæмæ дзоруй, — æма уæ фонс берæ!

— Уæй, æнирай дæ хæдзарæ! Нæ бæллахи адæмæй бабæй еу ку фæззиндтæй!

— Еу далис раттетæ!

— Уæд, æнирай дæ хæдзарæ, еу далис райсæ!

Уæлбæхæй еу далис æхси дудагъæй исиста, туппури сæрбæл æй равгарста, ис æй фунхта, бахуардта, æ егари бафсаста. Уæд бабæй рабадтæй, цæунтæ байдæдта.

Уæд бæхмæ дзоруй:

— Куйтæ дæ бахуæрæнтæ, ду мæ мæ фиди хатæнти ку нæ æрфусун кæнун кæнай!

Егар æ разæй уадæй, уотемæй цæунтæ райдадтонцæ æма изæрæй æ фиди дуккаг хæдзарæмæ бацудæнцæ Уорс денгизи билабæл. Уоми ци лæхъуæнтæ адтæнцæ, етæ топпити хæццæ рауадæнцæ:

— Мæнæ нæ фиди марæги нин нæ бæх нæхемæ æрбахаста!

Сæ мадæ сæ фæсте рауадæй:

— Ци кæнтæ? Æ бæрæг бал ин базонетæ, ка ‘й, циуавæр æй?

Уæд æй фæрсунцæ:

Бæхыл æд кæрц йæхи баппæрста лæппу.

— Уæ, мæ тугдзых бирæгътæ, фæхæссы мæ!

— Дæумæ нæ нал æвдæлы, нæхи кой кæнæм мах дæр. Айбæрц дын фæкуыстам, æмæ дæ ницы хорз федтам. Хайыр у дæ хæссæгæн, мах афтæ хорз кæй руаджы минас кæнæм.

— Мæ халæттæ, æз уе уазæг! Сæфын!

— Уый дæ раздæр зонын хъуыди. Дзæбæх цæстæй нæм никуы ракастæ, нæ гуыбын нын никуы байдзаг кодтай хоры цъæмæлтæй дæр. Ныр нæ уый сырх мæнæуæй нæ хъуырмæ скодта.

— Тых мыл цæуы, мæ маст фæткъуы! Æз мæрдты дæр, уæлæуыл дæр уе уазæг. Баиргъæв мæ тыхгæнæгæй, хæссын мæ ма ауадз.

— Ноджыдæр дын фыддæр куы фенин, — загъта фæткъуы, — цы бакуыстай, уый ссардтай. Нырмæ кæй базадтæ, уый дæр дын æгæр уыди. «Маст фæткъуы, маст фæткъуы» мын фæкодтай. Иу гага мæ никуы бахордтай. Ацы уазæг, йæ хъуыддаг раст ацæуа, баздæхт æмæ мын раст мыды хæрд бакодта.

— Мæ маст суадон, ауадздзынæ мæ хæссын?

— Ай-гъай, «маст суадонæй» мæ фæдæрдтай, дæу руаджы мæ иу хуыппи циу, уый дæр никуы ничи скодта, дæхæдæг дæр мыл не ‘рвæссыдтæ. Уыцы барæг Хуыцауы уазæг фод, ныддæлгом мыл кодта æмæ мæхицæн старстæн, куы мæ асур кæна бынтондæр. Хæлар ын уæд мæ дон мады æхсырау. Ды дæр хорзы бон бафт йæ къухы, амонды хос ын фест!

Чындз æмæ ходыгъды цин цæйбæрц уыди, уый кæй бон бауыздæн сымахæн радзурын! Иуæй сæ дарæг, сæ уромæг сæрæгасæй æрыздæхт тас балцæй, аннæмæй бæллиццаг кæрц сæ къухы бафтыд. Амæйфæстæмæ уыдонмæ æнкъард æввахсдæр нал æрцæудзæн. Амæйфæстæмæ уыдон сæ бонтæ хъæлдзæгæй æрвитдзысты кæрцы зардмæ, кæрцы кафтмæ. Амæйфæстæмæ сын кæрцы риуæй хур кæсдзæн, кæрцы фæсонтæй — мæй.

Æрхуы мæсыджы, æрхуы галуаны амондимæ цардысты бурчызг, æвзист бецыкджын чызг æмæ сыгъзæрин коцораджын лæппу. Бонтæ æмæ сыл æхсæвтæ рацыдаид, æвæццæгæн.

Иу ранæй æрмæст хъæрыздта сæ зæрдæ хо æмæ æфсымæрæн: сæ мад æмæ сæ фыды нæ зыдтой, æгас уыдысты, мæрдты бæсты бафардæг сты, уымæн дæр бæрæг ницы иртæстой. Сæ цæрæнбонмæ, кæнæ сын сæ рухсагмæ куывтаиккой, уый дæр сын æргом нæ уыд.

Фæлæ уал адон фæуадзæм сæ фæрныг цæрæн бынаты æмæ афæрсæм нæхи: «Цы фæцадаиккой æлдар æмæ йæ ус — чызг æмæ лæппуйы ныййарджытæ?»

Иу ахæмы æлдары цуанонтæ ацыдысты цуаны. Быдыры саг сæ разæй фестад, йæ сыкъатæ йæ уæнтыл авæрдта æмæ уæртæ фæлидзы. Фатау йæхи сарæзта хъæдрабынмæ. Сурынтæ йæ систой æлдары цуанонтæ. Цæйбæрц æй фæсырдтаиккой, чи зоны, фæлæ сын сæрджын саг баирвæзт хъæдмæ, æмæ уыцы ран йæ фæд фесæфт.

Раздæхтысты фæстæмæ, тæрхъус дæр нæ амардтой. Цæуынц, æмæ æфсæн мæсыг, æфсæн галуаныл æрбафтыдысты. Æрфысым кодтой галуаны, æркастысты фадæттæм, фæхъуыстой кæрцы зарджытæм, фæкастысты йын йæ кафтмæ. Хорз фæминас кодтой, сæ фæллад суагътой, арфæ ракодтой фысымтæн æмæ фæстæмæ æрбаздæхтысты.

Уæд цуанонты хистæр бацыд æлдармæ æмæ йын ныхас кæны:

– Æлдар, ай бæрц цуаны фæхаттæн, фæлæ ацы хатт цы диссагтæ федтон, ахæм диссагæй никуыма ницы федтон, хъусгæ дæр никуы фæкодтон.

– Ницы амардтат? – фæрсы йæ æлдар.

– Иу саджы фæдыл фестæм, тынг дард æй фæсырдтам, фатай йæ æхстам, нæ бæхтæ бастадысты, æмæ нын фæстагмæ сау хъæдмæ балыгъд. Фæлæ хъуыддаг сæрджын сагыл нæу – бирæ хæттыты аирвæзы цуанонæй сырд. Æндæр диссаг федтам мах.

– Æмæ уæд уыцы дис кæуыл кæныс, уый цавæр хъуамæ уа? – бафарста æлдар.

– Хъæдмæ æввахс, тыгъд быдыры мах федтам æрхуы мæсыг, æрхуы галуан. Цæрынц галуаны сыгъзæрин коцораджын лæг-лæппу, уымæн йе ‘фсин дунеты рæсугъд Æрхуы мæсыджы бадæг бурчызг, лæппуйы хо æвзист бецыкджын чызг – уæларвон рæсугъд, ноджыдæр гадза, бумбули базтыл хуыссы, хо æмæ йæ лæппу хуыдтой се схæссæг. Галуаны иу уаты кæрц: йæ риуы – хур, йæ фæсонты – мæй. Уыцы кæрц æфцæгготæй заргæ кæны, дыстæй – æмдзæгъд, дымджытæй та – кафгæ. Ничи йын бафсæддзæн хъусынай йæ зардмæ, ничи йын бафсæддзæн кæсынай йæ кафтмæ.

– Райсом цæттæ куыд уат балцмæ, афтæ, – дзуры æлдар, – фæнды мæ уыцы адæмы басгарын.

Æхсæвы æлдар мысын байдыдта йæ усы, зæрдæ йын цæмæйты æвæрдта, уыдон, ома, сыгъзæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызг ныййарынай.

«Цавæрдæр фыдбылыз сарæзтауыд ме ‘фсинаен аргæ-арын, æз балцы куы уыдтæн, уæд, – сагъасы бацыд æлдар. – Кæд æмæ, цуанон кæй радзырдта, уыдон æцæг разыной, уæд æнæгуырысхойæ

Хестæр лæхъуæн бæхæргъауæй дæс бæхи æрласта æма æхе исрæвдзæ кодта. Еу бæхбæл рабадтæй æма цæунтæ байдæдта, бæх кæми бастидæ, уоми ба ‘й ниуадзидæ. Уотемæй Æстæг-Хъæзæли туппурмæ бахъæрттæй æма уордиги еу (фарси) фæрскъæ æрбахаста æма ‘й æ фидæн равæрдта:

– Мæ фидæ! Ду уоми некад адтæ!

– Ей, биццеу! Е ба мæ сехуаргæнæн туппур ку æй! Уæртæ ‘й куйтæн рагæлдзетæ еци æстæг!

Иннæ лæхъуæн загъта:

– Мæ фидæ, æз дæр бавзарон!

Е дæр, хуæздæр бæхтæ ка ‘дтæй, уонæй æрласта, ис сæ рæвдзæ кодта. Еуебæл рабадтæй, иннети ба æ фарсмæ ниббаста, уотемæй цæунтæ байдæдта. Дуккаг Æстæг Хъæзæли туппурмæ бахъæрттæй. Е дæр бабæй уордиги еу бæхи фæрскъæ æрбахаста æма æ фидæн загъта:

– Мæ фидæ! Ду уоми ескад адтæ?

– Ци рауæнмæ бахъæрдтæ?

– Еци рауæн еци туппурбæл адтæн.

– Ей, биццеу! Е ба мæ рæфтадгæнæн туппур ку адтæй?!

Фæрскъæ куйтæн рагæлдзун кодта.

Кæстæр биццеу ка ‘дтæй, ейæ загъта:

– Нæ фидæ! Мæн дæр фæццæун фæндуй, фал æз бæхæргъауи бæхтæбæл цæунмæ неци бакæндзæнæн, дæлæ, кæд дæхуæдæг кæбæл цудтæ, уæхæн бæх ес?

– Уæй, биццеу! Бæргæ ес, фал ду уомæн ци бакæндзæнæ? Е ‘лвасæнтæ æлвасун дæр ин нæ бафæраздзæнæ! Дæлæ искъæти æ дууæ гъоси фагуси бунæй туххæй зиннунцæ. Уоми фагуси бунимбудæй.

Лæхъуæн ниццудæй искъæтмæ æма ин æ дууæ гъосебæл фæххуæстæй æма ‘й уордиги фелваста, денгизмæ ‘й нилласта, айкæвдулд æй искодта, æ дзиндзæ æрдо ин исзиннун кодта, саргъ ибæл исæвардта, гæрзтæ æ уæле ниббаста, бæхбæл рабадтæй æма ‘йбæл рагъæститæ кодта æма æ мадæмæ дзоруй:

– Куд дæн? Федаун?

– Уалдзигон кæрдæгбæл кудзи лæхæ куд федауа, уотæ федауис!

Биццеуæн гъигæ адтæй, бæхи никкидæр хуæздæр бараевдзæ кодта, æхе дæр хуæздæр исрæвдзæ кодта. Уæд бабæй бæхбæл рабадтæй, æ бæхи гъелæй гæрæхти хузæн ниццæфтæ кодта, уотемæй хъæбæр рагъæститæ кодта.

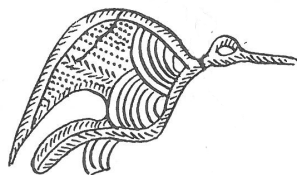
Уæд æ мадæмæ дзоруй:

Æмæ йын дыууæ хойы загътой:

– Хъæвдынтæ дын райгуырди, æндæр дын сы райгуырд.

Чызг æмæ лæппуйы доны куы баппæрстой, уæд æлдары куыройы хъуыры абадтысты. Уæд сæ æлдары æххуырст райста æмæ йæ сугæн ахаста æлдары хæдзармæ, æмæ йæ асаста æмæ зы разындис сызгъæринкоцораджын лæппу, сызгъæринбецыкджын чызг, æмæ сæ æлдар йæхисæн æсхъомыл кодта æмæ, æлдар куы базæронд, уæд куы марди, уæд фæдзæхста, уалæ уын цары цæвæгхъæд æмæ-иу дæ кæм фæнда, уым-иу æй цыппар дихы акæн æмæ дын уæд фестдзæни æдхор æдфос æмæ-иу æскув ме ‘зæд, ме ‘дуаг, Хуыцау, кæд мæ исты амонд ис, уæд мын ам æдхор, æд фос галуан фест.

Лæппу цæвæгхъæд райста æмæ ацыд, кæм æй фæндыди, уым æй асаста æмæ йын фестиади галуан.

4. Уорс бæхи аргъау

Æу ханæн Сау денгизи билæбæл хæдзарæ адтæй. Уорс денгизи билæбæл дæр ин хæдзарæ адтæй. Еуеми дæр ин уосæ ама æртæ лæхъуæни адтæй, иннеми дæр ин æртæ лæхъуæни ама уосæ адтæй.

Сау денгизи билæбæл базæронд æй, æ бон цæун некумæ бал адтæй.

Уæд æ лæхъуæнтæ дзорун байдæдтонцæ:

– Нæ фидæ, некæмити хадтæ? Еститæ нин зæгъæ!

– Ей, биццеутæ! Æз кæмити хадтæн, уони цæмæй зонетæ сумах? Уæхæн лæхъуæн кæми ес мæнæн?

Хестæр лæхъуæн загъта:

– Æз фæццæуинæ, фал кæд мæ афонæ нæма ‘й?

Фидæ ба уотæ:

– Æз дæу карæн нæ, фал мæнæ уæ кæстæри карæнæй хæтун райдæдтон. Нур ба æз кæми нæ адтæн, уордиги мин цæсти хуасæ ка ‘рхæсса, ейæ мæ лæхъуæн.

уыдон уыдзысты мæ фырт æмæ мæ чызг, стæй мæ чындр. Хъуыддаг та æрцыдаид афтæ: дыууæ хистæр хойы хæлæгæн лæппу æмæ чызджы бамбæхстой, сæ бæсты та мадыл куыдзы къæбылатæ бафтыдтой. Галуаны базтыл кæй дарынц, уый къæбылатæ уыдзысты, æнæмæнг. Цæй, райсом ныл бон кæндзæн, æмæ уæд хъуыддаг йæхи амондзæн».

Æлдар æд адæм æрхуы мæсыджы балаууыд дыккаг бон. Хъуыддагтæм йæхи цæстæй куы æркаст, уæд бамбæрста, раст кæй уыдысты йæ хъуыдытæ. Æлдар ссардта йæ хъæбулты æмæ дзуры:

– Æз дæн уæ фыд, уæ мад та ис нæ хæдзары, цы раны ис æмæ кæй аххосæй æрхаудта уыцы ранмæ, уый мæнæн бæлвырдгонд у, фæлæ йæ сымах дæр базондзыстут. Ныр у, æмæ помут уæ бæстæм, цыдæриддæр уын ис ацы ран, уый дæр айсут уемæ.

Æлдар цы сфæнд кодта, уый сæххæст кодтой йæ зæнæг, йæ чындр. Уайтагъд æлдары галуаны фарсмæ фестиад æрхуы мæсыг æмæ йæ цæрджытæ.

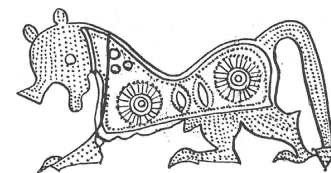
Æмæ радта æлдар дзырд, галдзармæй чызг æмæ лæппуйы мады куыд сисой, æхсыры цады йæ куыд ныннайой. Æмæ аномонд мад фыр цинæй фæстæмæ чызг-ус фестиади.

Дыууæ хомæ дæр æрбасидт æлдар æмæ тæрхоны æрбадт.

– Сымах уæ мады зæнæгыл галиуæй рацыдыстут, сымах æй стыр фыдбылызы, стыр хъиамæты баппæрстат, йæ зæнæгæй йæ баиртæстат, сымах тыххæй сидзæрæй рæзыдысты сыгъæрин коцораджын лæппу æмæ æвзист бецыкджын чызг – ме ‘нхъæлцаутæ. Ноджы сымах зылдыстут, цæмæй мæ бындар байсæфа. Æрмæст йæ амондæн фервæзт. Уый уын уæ зылынтæ. Цы уын хъæуа, уый уын æз бакæндзынæн.

Æмæ дыууæ хойы дыууæ æнæдомд уырсы къæдзилыл бабæттын кодта, æмæ сæ уыдон быдырты фæластой, се стæгдар дæр никуы уал фæзынд.

Уыдонæй цы нæ федтат, рын-сонæй дæр æндæр мацы фенут.

2. Цуанон Ахсар

Цау хъæды царди иу лæг, æмæ йæ куыст уыди цуан, алы бон дæр хъуамæ исты æрбахастайд йæ хæдзармæ. Хаттæй-хатт иу кыуыригай йæ хæдзармæ дæр нал æрцыд.

Иу хатт та ацыди цуаны, куы цыди, уæд ын йæ ус загъта, изæрмæ фæстæмæ куыд æрбаздæха, афтæ. Тынг йын лæгъзтæ кодта, «æхсæв макуы ныллæу», уымæн æмæ ус тынг æруæззау йæ гуыбынæй, йæ афон æрхæццæ.

Иу ран федта хизынц дзæбидыртæ, бахъуызыд бæргæ, фæлæ æвиппайды тынг цæхсидт чындæуыд, уый уыди нæл дзæбидыр. Базыдта, цуанон æрбацыд, уый, æмæ цæхсидт кодта иннæтæм, тагъд уæхи бафснайут, зæгъгæ. Æмæ дзæбидыртæ уайтагъд цыдæр æрбаисты. Цуанон сæ фæдыл бæрзондмæ ысхызт, фæлæ дзы уым дæр ницы уал уыд.

Дзæбидырты фæдыл цæугæйæ, иу къæдзæхæй рахауд æмæ дзыхмард фæци. Уыцы æхсæв усæн райгуырди лæппу, мад йæ лæгмæ æнхъæлмæ каст, фæлæ лæг кæмдæр дурты æхсæн æнцæд хуыссы æмæ йæ усы дæр, стæй æнхъæлмæ кæмæ касты, уыцы ног-гуырд дæр нал фендзæн.

Мад йæ сæрæн куы фæци, уæд иу бон æддæмæ рацыд, рахаста йæ сывæллоны дæр æмæ хъуыды кæны, цымаæ кæцырдыгæй фæзындзæн йæ лæг. Уыцы хъуыдытæ кæнгæйæ, зæрватыкк æрбатахт, усы сæрмæ бæласыл абадт æмæ бауасыд лыстæг æвзагæй афтæ:

– Хорз ус, дæ лæгмæ æнхъæлмæ ма кæс, фæлæ дæ сывæллоны бахъахъхъæ, дæ лæг æнусмæйы бынатмæ ацыд. Уæ хæдзары рахизырдаæм ацу æмæ фендзынæ урс дур, сфæлдах æмæ цæмæй цæрай, уый дзы ссардзынæ.

Ус фæкуыдта, фæлæ йæ цæрын хъуыди æмæ зæрватыкк куыд загъта, афтæ бакодта: дур афæлдæхта, æмæ байгом дуры бын дуар. Ус ныххурдти, дуарыл мидæмæ бацыди, æмæ йæм иу ус рацыди. «Æгас цæуай» йын загъта, куыд æмбæлы афтæ. Стæй йын загъта:

– Мæнæн ардыгæй ацæуæн нæй, фæлæ дæхæдæг ацу æмæ дæ лæппуйы рахæсс.

Мад ацыд, йæ сывæллоны райста, йæ хæдзары дуар рахгæдта æмæ рацыди, сывæллоны бахаста, фæлæ уæле урс дур фæстæмæ æрбафæлдæхт. Цæрын байдыдтой, дыууæ усы сывæллоны алцæмæйдæр рæвдауынц, уый хъомыл кæны, æмбарын хъом

Æлдар загъта:

– Кæмæ уæ цы миниуæг и, хорздзинад?

Хистæр загъта:

– Мæмæ уый хорздзинад ис, æмæ мæм хæдонваг куы æрхæссай, уæд дын дзы дæ адæмы фæлыст сараздзынæн.

Æлдар загъта:

– Уый хорз у.

Уæд астæуккагæн загъта:

– Дæумæ та цы хорз?

– Мæнмæ та уый хорздзинад ис, æмæ мæм сæрачы цыппæрæм хай куы радтай, уæд дын сæ дæ адæмы къæхты фæлыст сараздзынæн.

Æстæй уæд кæстæры фæрсы, дæумæ та цы хорздзинад и?

– Мæнмæ ницы хорздзинад ис.

Куы нæ уал æй уагъта, уæд загъта:

– Мæнмæ уый хорздзинад и, æмæ æз ныййардзынæн сызгъæринкоцораджын лæппу, сызгъæринбецкджын чызг.

Уæд загъта æлдар:

– Ды мæнæн бинойнагæн бæздзынæ.

Æмæ уæд басывæрджын ис, æмæ æлдар балцы сыди æмæ йын чызг загъта:

– Æз куы арон, уæд сы ми кæндзынæн?

Æлдар загъта:

– Мæ бæх зондджын у, æмæ-иу уый бафæрс.

Уæд чызгæн йæ хотæ бæхы хъусты авд голладжы бæмбæгтæ ныннадтой, æмæ бæх нал хъуыста.

Чызг арынмæ æрхæстæг. Бæхмæ ныццыд æмæ ницы дзуры.

Уæд йæ хоты фæрсы:

– Нæ мад куыд ардта, уый ма мын бацамонут.

Хотæ йын загътой:

– Нæ мад ердойæ дæлæмæ ардта æмæ йын йæ быны та пирæнтæ нывæрдтой.

Чызг асыд æмæ ердойæ дæлæмæ ардта æмæ йын йæ быны пирæнтæ нывæрдтой æмæ пирæнтæй фæйнардæм ахаудтой æмæ йын йæ быны нывæрдтой гадзайы хъæвдынтæ æмæ загъта:

– Цы мын райгуырди?

– Мæнæ дын хъæвдынтæ райгуырди, æндæр цы?

Чызг æмæ лæппуйæн лагъз сарæзтой æмæ сæ уым нывæрдтой æмæ сæ доны баппæрстой. Мады та галдзармы батыхтой.

Æстæй йæ лæг æрцыди æмæ фæрсы:

– Сы мын райгуырди?

3. Ус ымæ лæг

Ус ымæ лæг ымæ сын ыртæ чызгы уыд. Ымæ сæ мад амарди. Ымæ куы марди, уæд загъта: «Цъæхдзаст, скъуыдчыл ус-иу ма ракур.

Лæг ус курынмæ асид, Ус курынмæ куы асид, уæд ыл цъæхдзаст, скъуыдчыл ус æрбамбæлд.

- Кæдæм уаис, лæгай, – загъта ус.
- Кæдæм уаис, усай, – загъта лæг.
- Мой кæнынмæ уаин!
- Уæдæ æз дæр ускурынмæ æуайын.

Ус загъта:

- Уæдæ мæн ракур.
- Нæ, цъæхдзаст, скъуыдчыл дæ!

Ауади ‘мæ йæ цæстытæ асахуырста, йæ къæхты скъуыдты писитæ анадта.

Уæд æй рахуыдта йемæ. Ацардысты иукъорд бонты. Уæд бысау райдыдта чызгытæм. Лæг цы ми бакодтаид, уый нал зыдта. Уæрм ыскъахта ‘мæ фæткъуытæ рахаста, стæй йыл нымæт бамбæрзта, фæткъуытæ нымæты сæрмæ бакалдта. Чызгытæ бауадысты ‘мæ уæрмы ныххаудтой фæткъуытимæ. Чызгытæ цы бахордтаиккой, уымæн ницуал зыдтой. Фæткъуытæн хистæр чызджы æфсин скодтой. Уый сæ уæрста, йæхæдæг сæ хордта, цъæрттæ та иу кæстæртæн радта. Уæд та астæуккаг чызгы сæфсин кодтой. Ымæ та уый дæр байуæрста. Цъæрттæ иннæтæн радта, апп та йæхæдæг бахордта. Уæд кæстæры сыфсин кодтой, ‘мæ байуæрста: цъæрттæ йæхæдæг ахордта, æппытæ та иннæтæн радта.

Ымæ сын уæд хæринаг нал уыд. Сæхисæн хъуыды кæнын байдыдтой. Сы ми бакæнæм. Кæстæр загъта:

– Мæнæ мæ мады дæгъæл мæ дзыппы баззад ымæ къахæм, кæд æппын исчердæм фæхуынкъ уайд.

Æмæ фæхуынкъ æлдары куыроймæ. Уырдыгæй ыссад хастой, ымæ æлдар йæ куыройыл фæнæууæнкаг. Уæд загъта æлдар йæ æххуырстыгæн:

- Куырой бахъахъхъануг.

Асыдысты æххуырстытæ куыроймæ æмæ чызгы бахъахъхъæдтой. Иннæтæ йæм æнгæлмæ кæсынц. Астæуккаг чызг асиди: æз, дам, æй бахъахъхъæнон, æстæй та кæстæр хо асиди, æмæ та уый дæр æлдары æххуырст нал бауагъта, уæд сæ акодта æлдармæ.

фæци æмæ фæрсы дыууæ усы, мæ мад уæ кæцы у, зæгъгæ. Уыдон худынц æмæ загътой:

- Мах нæ дыууæ дæр.
- Æмæ уæд та мæ фыд кæм и?

– Дæ фыд раджы амард, цуаны ацыд æмæ нал æрыздæхт, – радзырдта йын йæ мад.

Лæппу цуаны цæуын хъом фæци. Иу бон хæдзары хицау ус рахаста топп, радта йæ лæппумæ æмæ йын загъта:

– Ныронг дæуæн ном нæ уыди, ацы топп мæнæн ныууагъта мæ фыд Æхсар. Ныр æй дæуæн дæттын, дæ ном уыздæн Æхсар! Гъеныр цæугæ, фæндаг раст фæу, мах нал фендзынæ абонæй фæстæмæ.

Æхсарæн йæ мад бацамыдта сæ хæдзар. Æхсар рацыди æмæ цуан кæнын байдыдта. Иу хатт сау къæцæлы цуаны ацыд, кæсы æмæ иу ран æртæ сæгуыты хизынц. Æхсар фехста. Сæгуыттæ алыгъдысты, иу дзы фæсте зади, Æхсар сæ фæдыл ацыд æмæ туджы фæзгъæртæ систа, йæ хызыны цæвæрдта æмæ цæуы тугвæдыл, иу лæгæтмæ бацыд, кæсы, æмæ иу ран дуар. Æхсар дуар бакодта æмæ замманай рухс уаты сынтæджы иу чызг хуыссы, дыууæйæ та йæ цуры бадынц. Æхсар куы бацыд, уæд чызджытæ сыстадысты, салам радта æмæ фæрсы:

- Цы стут сыхмах?

Чызджытæ загътой:

– Мах стæм сидзæр чызджытæ. Мах фестæм сæгуыттæ, ацауæм, фæхизæм æмæ æрбацауæм, фæлæ нын мæнæ нæ кæстæр хойы цуанон фæцаф кодта.

Æхсар цæ фæрсы:

- Æмæ йын ницы хос ис?

Чызджытæ загътой:

– Ис йын хос, фæлæ йын йæ кæм ссарæм? Йæ туджы фæзгъæрттæй йын бас куы скæниккам æмæ йæ куы бацымид, уæд адзæбæх уайд.

Æхсар йæ хызынæй систа туджы фæзгъæрттæ. Дыууæ чызджы уыцы сахат бас ацæттæ кодтой æмæ чызг уыцы сахат сдзæбæх. Æхсар сыстад, хæрзбон зæгъынмæ хъавыд, фæлæ йæ чызджытæ бауырдтой, мах дæр демæ акæн, зæгъгæ, мах Хуыцау дæуæн лæвæрдта.

Уæд Æхсар загъта:

– Æмæ æртæйæ дæр уæ Хуыцау мæнæн лæвæрдта, цæй ма зæгъут, кæмæ уæ цы миног ис?

Хистæр чызг загъта:

– Мæнмæ иу мæрт хор куы куы радтой, уæд æй лæгæн афæдзы фаг скæндзынæн.

Дыккаг загъта:

– Мæнмæ сæрачы цыппæрæм хай куы радтай, уæд лæгæн афæдз къахыдарæсæй цы хъæуа, уый фаг скæндзынæн.

Кæстæр загъта:

– Æз ныййардзынæн чызг æмæ лæппу, астæумæ æвзист, астæуæй дæлæмæ та – сызгъæрин.

Æхсар æртæйы дæр ракодта, цæрынц æмæ кæстæр хомæ хæлæг кæнынц. Афон æрхæццæ, æмæ кæстæр ус ныййардта, куыд загъта, афтæ. Лæппу æмæ чызг цæхæртæ калынц, фæлæ цæ дыууæ хистæр хойы къæбылатæй баивтой сывæллæтты, æмæ Æхсар куы æрбацыд, уæд-иу рахъаст кодтой афтæ:

– Фен ма, уæртæ дæ уарзон ус дын цытæ ныззади, уый.

Æхсар фыр мæстийæ йæ усæн йæ сæр акъуырда. Дыууæ усы лæппу æмæ чызджы къæбылатæй куы баивтой, уæд цæ боцкъагæнæгмæ ахастой, уым цын æнгом боцкъа скодтой æмæ боцкъа доны баппæрстой. Боцкъа сывæллæттимæ денджызмæ ахæццæ. Иу бон æлдары кæсагахсджытæ хыз раластой денджызæй æмæ боцкъа уырдыгæй райстой. Йæ сæр йын систой, кæсынц, æмæ боцкъайыл лæппу æмæ чызг æрттывтытæ калынц. Кæсагахсджытæй сывæллæтты æлдармæ бакодтой.

Æлдарæн цот нæ уыдис, царди йæхæдæг иунæгæй æмæ лæппу чызджы айста йæхимæ. Дыууæ сывæллоны тагъд рæзыдысты, ницы хъуаг уыдысты. Æлдар уыдон цæрайæ йæхи дæр нал зыдта: цы дзæбæхдæр ахæрой æмæ цы дзæбæхдæр сæ дарæс уа, ууыл архайдта. Лæппу æмæ чызг схъомыл сты, æлдар та бонæй бон зæронддæр кодта, куыд фæстæмæ йæ бон нал уыди йæ хуыссæнтæй рахизын дæр.

Иу бон фæдзырдта лæппу æмæ чызгмæ æмæ цын загъта:

– Мæ хуртæ, æз бирæ нал фæцæрдзынæн, мæ бонтæ сцыбыр сты. Мæн куы баныгæнат, уæд бур бæхы баивтындзут, уæ ис, уæ мулк иууылдæр сæварут æмæ ардыгæй ацæут. Бур бæх кæм ныллæууа, уым-иу æрцæрут.

Æлдар амарди, баныгæдтой йæ, хист ын хорз скодтой, æмæ уый фæстæ адæмæн сæ бон цы уыд, уымæй лæварртæ фæкодтой, стæй бур бæхы сифтыгътой æмæ ма цæм дзаумайæ цы баззад, уыдон сæвардтой, сбæдтысты сæхуыдтæг дæр æмæ араст сты.

Цалдæр боны фæцыдысты, æмæ иу бон бур бæх фæндагæй иу-

Бур бæх загъта лæппуйæн:

– Ныртæккæ бацу, Бæсты рæсугъд у фынаёй æмæ йын йæ дзыккутæ дæ къухыл стух æмæ цæ тынг æртъæппытæ кæн. Æмæ куы фехъал уа, уæд дын цыдариддæр загъта, уый фестдзынæ. Дæ уды дын арвитдзæн мæрдтæм, фæлæ дæ Барастыр фæстæмæ рарвитдзæн, æмæ-иу батагъд кæн, уымæн æмæ цалынмæ ды фæстæмæ цæуай, уæдмæ мæн лæууын хъæудзæн мæ иу къахыл, æмæ мын тынг зын уыдзæни.

Лæппу бацыд, дуар бакодта æмæ фыр рухсæй йæ цæстытæ атар сты. Уыцы рухс уыди Бæсты рæсугъды дзыккутæй. Лæппу фидар æрхæцыди рæсугъды дзыккутыл æмæ йæ æрысхуыста. Чызг фехъал æмæ загъта:

– Сау фæнык фест.

Лæппу сындагтай æрфæнык и. Бур бæх дæр йæ иу къахыл слæууыди. Лæппу куыддæр мæрдты дуарæй бакаст, афтæ йыл Барастыр схъæр кодта:

– Аздæх фæстæмæ, дæ афон нæма у!

Æмæ лæппу бур бæхы цур æрбалæууыд. Бур бæх загъта:

– Ныр нын тас нал у, цу æмæ та йæ сыхъал кæн.

Лæппу бацыди æмæ Бæсты рæсугъды сыхъал кодта схуыстытæй. Чызг алы æлгыстытæ кæны, лæппу худы. Уæд Бæсты рæсугъд загъта:

– Хуыцау мæ дæуæн аккаг скодта, æмæ абонæй фæстæмæ мах – лæг æмæ ус.

– Кæд афтæ æцæг у, уæд дæхи арæвдз кæн æмæ цом. Махмæ мæ иунæг хо кæсы æнхæлмæ.

Бирæ нал бафæстиат сты. Бæсты рæсугъд загъта:

– Мæ дзауматæ нæ бацыдмæ уым уыдзысты, æмæ цом.

Æхсар бирæ адæм æрымбырд кодта æмæ йæ дыууæ усы цытæ бакодтой, уыдон цын сæрай бынмæ радзырдта, стæй цын загъта:

– Хорз адæм! Гъеныр судгæнæг сымах.

Дыууæ усæн ссуд кодтой: æнæбаст бæхты къæдзилтыл цæ куыд сбæдтой афтæ, æмæ цæ ауадзæнт. Бæхтæ фæтарстысты æмæ дыууæ усы аскъæфтой, æмæ ныппырх сты.

Æхсар абон дæр ма дзæбæх цæры йæ бинонтимæ.

– Уыцы чызг æмæ лæппуйыл та ахæм диссаджы бабыз бафтыди.
Дыууæ усы къулбадæг усæн адæмæн æмбисонды над фæкодтой.

– Ауадзут мæ, кæд цын ацы хатт ницы фыдбылыз саразон, уæд мæ-иу амарут.

Ныууагътой та йæ къулбадæг усы дзырдæй, кæд æмæ цын ницы фыдбылыз саразон, уæд æй амардзыстæм, зæгъгæ.

Къулбадæг ус та бацыди чызгмæ æмæ йæм худæнбылæй дзырды:

– Акса, мæ хуры хай, æз сыхах амондыл кувын, æмæ уыл мæ ныхæстæ куыд æнæмæнг цæуынц. Гъеныр ма уæ Бæсты рæсугъд куы уыдаид де ‘фсымæрæн усæн, дæуæн чындзæн, уæд ма сыхахæй амондджындæр кæм уыдаид? Зæгъ де ‘фсымæрæн, æмæ йæ ракурæд.

Бацардыдта та чызджы къулбадæг ус æмæ ацыди.

Чызг та нал уадзы йæ ‘фсымæры, ацу, Бæсты рæсугъды æрбахæсс, зæгъгæ.

Лæппу йæм бирæ бонты нæ байхъуыста, æмæ та уæд чызг кæуын байдыдта. Лæппу йæ хойы бæргæ сабыр кодта, фæлæ чызг йæ ‘фсымæры ныхæстæм нал хъуыста.

Иу бон та бацыд лæппу бур бæхмæ æмæ йæ фæрсы:

– Бæсты рæсугъд кæцы ран и?

Бур бæх загъта:

– Бæсты рæсугъдмæ цæуын хъæуы æнæхъæн мæй, иу ран авд хохы æдте ис мæсыг, кæцымæ дуар никацырдыгæй ис. Уæлæмæ ссæуынаг стыр амонд хъæуы.

Лæппу загъта:

– Нæй æнæ цæугæ.

Ацыд æмæ йæ хойæн загъта:

– Хæринаг дзæбæх бацæттæ кæн дыууæ мæйы фагæй фылдæр.

Чызг та сцæттæ кодта хæринаг, хæссынæн рог, хæрынæн бæркад æмæ адджын. Лæппу та бур бæхыл бабадти æмæ ацыди. Мæймæ бахæццæ сты мæсыгмæ. Уый уыди тынг бæрзонд æнæдуар.

– Хуыцауæй мæм иу курдиат ис, æмæ кæд сфæразигкам уæлæмæ схизын, – бур бæх йæ раззаг зоныттыл æруагъта йæхи æмæ бакуывта, стæй загъта лæппуйæн:

– Ныр цом уæлæмæ, мæ къæдзилыл хæц æмæ ныртæккæ фæуæлæ уыдзыстæм. Ссыдысты уæлæмæ æмæ кæрты астæу бæхбадтæны цур æрлæууыдысты.

варс азылди рæсугъд фæзмæ æмæ ныллæууыди. Сæ дзаумæттæ райстой, бур бæхы суагътой. Хорз мусонг æрцарæзтой æмæ æрцардысты.

Иу бон Æхсар цуаны уыдис æмæ фæдта лæгъз быдыры хæдзары хуызæн мусонг æмæ дис кæны, уый та цавæр у, зæгъгæ. Æрбацыди хæстæг, æмæ мусонджы дуармæ иу лæппу лæууы.

Æхсар бацыд хæстæгдæр лæппумæ æмæ зæгъы:

– Дæ бон хорз уæд, лæппу!

– Хорз къах нæм æрбавæр, мидаæмæ рацу, – загъта лæппу. Æхсары мидаæмæ бакодта.

Мидагæй рæсугъд чызг Æхсарæн салам загъта. Æхсар акаст, æмæ мусонг нæ уыд мидагæй, фæлæ йæ къултæ алы æрттыг кодтой, уалынмæ Æхсары цур фынг фæзынди. Лæппу æмæ чызг Æхсары цур лæууыдысты, цалынмæ хæрд фæци, уалынмæ.

Æхсар базыдта, уыдон хо æмæ æфсымæр кæй сты, уый, тынг йæ зæрдæмæ фæцыдысты, æмæ цæм арæх æфтын байдыдта.

Иу бон йæ дыууæ усæн радзырдта, иу ран хо æмæ æфсымæр, зæдтæ куыд уа, ахæмтæ, зæгъгæ, тынг цæ растыдта æмæ загъта:

– Цымæ мæхи хъæбултæ сты, афтæ цæ бауарзтон.

Дыууæ усы ныхъхъуыды кодтой, сыгъдæгæй уыдон мах боцкыйы кæй цæвæрдтам, уыдон сты, зæгъгæ. Иу бон ацыдысты дыууæ усы къулбадæг усмæ, уымæн цыдæр зæрдæ æлхæнæнтæ авардтой æмæ йын загътой:

– Дæлæ быдыры лæгъзы лæппу æмæ чызг æрцардысты, уыдон цæмæй нал уой, уый цын бакæн. Мах дын бирæ хæрзиуджытæ ракæндзыстæм.

Къулбадæг ус загъта:

– Мæ бар цæ уадзут.

Дыккаг бон ацыд, æмæ лæппу цыди цуаны, фæлæ чызгæн ахæм дзæбæх ныхæстæ фæкодта, æмæ дзы чызг фæбузныг, ноджы дæр ын загъта:

– Ацы дзæбæх царды ма уæ уæртæ сау хох æмæ урс хох фырыты хæст кæм кæнынц, уым ахæм фæткъуы бæлас ис, æмæ æхсæв дидинаг рафтауы, райсом замманай сызгъæрин фæткъуытæй бæласы бын йæ дзаг вæййы. Дæ æфсымæрæн зæгъ, æмæ дзы æрбахæсса.

Къулбадæг ус рацыди.

Чызгæн йæ æфсымæр куы æрбацыди, уæд ын загъта:

– Дыууæ хохы астæу иу фæткъуы бæлас ис, æмæ дзы æрбахæсс.

Лæппу загъта:

– Куы нæ йæ зонын, уæд кæдæм ацæуон?

Чызг кæуын байдыдта, æрбахæсс мын уыцы фæткъуы, зæгъгæ.

Лæппу бур бæхмæ бацыд æмæ йæ бафарста:

– Кæм сты сау хох æмæ урс хох, цал боны ис уырдаем?

Бур бæх загъта:

– Дыууæ къуыри рæстæг дыууæрдæм.

Лæппу æрбацыд æмæ загъта йæ хойæн:

– Дыууæ къуырийы фаг хæринаг сцæттæ кæн, хæрынаг бæркад, хæссынæн рог.

Чызг хæринаг сцæттæ кодта æмæ лæппу бур бæхыл сбадт. Ацы-дысты, къуыримæ бахæццæ сты.

Дыууæ хохы сызмдыдзы дард ацæуынц æмæ та æвиппайды кæрæдзиуыл сæхи ныццæвынц, æмæ сæ цæхæр акæлы.

Бур бæх загъта:

– Æз топпы нæмыгæй тагъддæр атахдзынаг æмæ исты бакæндзынаг иу фæткъуы ратонынаг?

Лæппу загъта:

– Мæ бон цы уа, уый бакæндзынаг.

Бур бæх загъта:

– Мæ агъдæй уæфсы куыд схауа, дæ къухæй чъепс, афтæ тынг ныццæв, куы дын зæгъон, уæд.

Дыууæ хохæн сæ цæхæр куы акалд, уæд бур бæх загъта:

– Цæв ныр!

Лæппу бæхы ныццæфта, бæх топпы нæмыгæй тагъддæр атахт, лæппу иу хордзены цæст айдзаг кодта. Дыууæ хохы ма бæхæн йæ къæдзиы кæрон ахауын кодтой.

Сæ хæдзармæ дзæбæхæй æрбацыдысты, фæткъуыйы æппытæ ныссагътой æмæ иу бон срæзыдысты, дыккаг бон бæлæсты бын сызгъæрин хуыз фæткъуыйæ байдзаг.

Иу бон та цæм Æхсар æрбацыд, тынг фæдис кодта уыцы фæткъуыйыл. Йæ хæдзармæ куы æрбацыд, уæд йæ дыууæ усæн радзырдта:

– Абон диссаджы фæткъуытæ федтон уыцы чызг æмæ лæппумæ. Æхсæв бæлæстæ дидинаг æфтауынц, райсомы фæткъуытæ æзгъæлынц æмæ сызгъæринау æрттивынц.

Дыууæ усы ацыдысты æмæ къулбадæг усы йæ дзыккутæй раластой.

– Мах дын афтæ загътам, уыдонæн хуыздæр цы у, уый кæн?

Къулбадæг ус лæгъстæ кæны, ма мæ амарут, зæгъгæ.

– Бауадзут мæ æххæст, райсом та уæм бацæудзынаг.

Дыккаг бон та къулбадæг ус бацыди æмæ чызгмæ дзуры:

– Кæсыс, мæ зæрдæ, уыд хæларæй куыд дзæбæх фæнды, ныр ма уæртæ сау денджыз æмæ урс денджыз иу кæм бавæййынц, уым ахæм сызгъæрин бабыз ис, æмæ йæ дзыхæй цæгъдгæ кæны, йæ базыртæй æмдзæгъд, йæ къæхтæй та кафы. Де ‘фсымæрæн зæгъ, æмæ дын æй æрбахæсса.

Чызг та нал уадзы лæппуйы:

– Ацы æмæ мын æрбахæсс дыууæ денджызы астæу сызгъæрин бабыз.

Лæппу та бафарста бур бæхы:

– Куы ацæуæм, уæд фæстæмæ кæд æрбахæццæ уыдзыстæм?

Бур бæх загъта:

– Хæринаг бацæттæ кæн æртæ къуырийы фаг.

Чызг та цингæнгæ сцæттæ кодта хæринаг, хæссынæн рог, хæрынаг бæркад, æмæ та лæппу бур бæхыл бабадти.

Дыууæ денджызы былмæ куы бахæццæ сты, уæд бур бæх дзуры лæппумæ:

– Кæсыс, кæм и сызгъæрин бабыз?

Лæппу ныккаст былæй æмæ дыууæ денджызы астæу залиаг калм хуыссы. Йæ дзых хæлиуæй, йæ дзыхы мидаг сызгъæрин бабыз йæ дзыхæй цæгъды, йæ базыртæй æмдзæгъд кæны, йæ къæхтæй кафы.

Бур бæх загъта:

– Гъеныр уый залиаг калмы дзыхæй фелвасын хъæуы, æмæ дæ тых цы у, уымæй цæв, мæ рахиз агъдæй цæфсытæ куыд схауа, дæ къухæй – чъепс, афтæ.

Лæппу та йæ бур бæхы ныццæфтæ кодта, бур бæх йæхи фехста калмы сарты, æмæ лæппу бабызы йæ базырæй фелвæста калмы дзыхæй. Калм цæ расырдта, фæлæ цын сæ фæд дæр нал федта æмæ фыр мæстæй нытгъæпп ласта. Калмы тутæй дыууæ денджызы сырх-сырхид систы.

Лæппу æмæ бур бæх сызгъæрин бабыз æрбахастой, чызг сæ размæ фæци, æмæ йæм лæппу сызгъæрин бабыз уæлбæхæй æрбалæвардта. Чызг фыр цинай цы акодтаид, уый нал зыдта, бабызæн бæлæсты бын гауызæй бадагн скодтой.

Дыккаг бон та цæм æрбафтыд. Дистæ фæкодта бабызыл, уый æртæ хъуыддаджы иумæ куыд кæны, зæгъгæ, ома йæ дзыхæй цæгъды, йæ базыртæй æмдзæгъд кæны, йæ къæхтæй та кафгæ кæны. Йæ хæдзармæ куы бацыд, уæд та йæ дыууæ усæн радзырдта:

Мадта ейæ мæн уосæ, ‘ма æз ба уой ку агорун, зæгъгæ.
Ма ‘й агорæ, цæугæ дæр имæ ма кæнæ, – неци ин искæндзæнæ, зæгъгæ, бабæй имæ дзоруй и уосæ.

Нæййес мин æнæ цæун, – зæгъгæ, ин загъта и лæхъуæн дæр, мæ уоси мин ниуадзæн нæййес.

‘Ма рандæ ‘й еци хонхи лæгæтмæ. Лæгæти хурфæмæ бацудæй, уоми ба дин æ уосæ сугъзæрийнæ урундухъи бадуй, ци лæг æй раскъафта, е ба æ размæ хуссуй ‘ма ин и уосæ æ биндзитæ соруй. И лæг æ уосæмæ æ къох телуй, ардæмæ рауай, зæгъгæ. И уосæ дæр имæ æ къохæй амонуй, барæн бал, зæгъгæ.

Фиццаг лæги гъæлæсæй æхседгæ зингитæ кæлун райдæдта, уæдта дзи уой фæсте ба æхсед æхседæрфтæ кæлун ку байдæдта, уæдта йимæ и уосæ рацудæй æ лæгмæ ‘ма йин загъта:

– Неци ин искæндзæнæ, ‘ма, æз фесафтаен, фал ду ба дæхе мабал исафæ.

Лæхъуæн бабæй имæ дзоруй:

– Æрбахезæ мæ фæсабæрцæмæ, уæдта Хуцауи ка фæндæуа, йæ уодзæнæй.

Уосæлæхъуæни фæсабæрцæрабадтæй, ‘маралигъдæнцæ. Æртикъахут гъолон бæх гуппитæ кæнун байдæдта ‘ма æ хецауи райгъал кодта ‘ма имæ дзоруй, еу лæг дин дæ уоси фæхæссуй, зæгъгæ.

И лæг дæр имæ дзоруй:

Тагъд кæнон æви сабур?

Тагъд ма кæнæ, æййафдзинан æй, зæгъгæ.

Æхе рарæвдзæ кодта, е ‘ртикъахут бæхбæл рабадтæй ‘ма ‘й расурдта. Уайтагъддæр æ уæлсæргъæ æрбалæудтæй ‘ма ‘имæ дзоруй и лæхъуæнмæ размæ:

– Æз дин лæг фæййинун кæндзæнæн, ду ба ке уосæ фæхæссис?!
– ‘ма имæ куддæр æрхъæрттæй, уотæ й къуæхтæ кæнун райдæдта ‘ма й рамардта.

Ку й рамардта, уæд имæ и уосæ дзоруй:

– Ду мæ сæри хецау куд дæ нуртæккæ, аци лæг дæр гъе уотæ адтæй мæ сæри хецау, ‘ма ди еунæг гъудтаг корун: æ хæрнæгътæ ин бамбурд кæнæн ‘ма ин сæ бæхбæл бабæттæн, е ба уæддæр хæдзарæбæл исæмбæлонцæ.

Æ хæрнæгътæ ин бæхбæл бабæстонцæ ‘ма ‘й рауагътонцæ уотемæй, æхуæдæгга и уоси хæццæ æ лæгæтмæ рандæ ‘й фæстæмæ.

Бæх и лæхъуæни хæрнæгъти хæццæ сæхемæ æрцудæй, ‘ма йимæ æ хуæрæ рауадæй, нирдеуагæ кодта, уæдта саргъебæл æхсæ ку ра-

– Циуавæр дæ? Ка дæ? Атæ мах фиди бæх æма егар ку æнцæ! Ду ба циуавæр дæ, аци бæх æма егар нæ фиди бæх æма егар æнцæ!

– Сау денгизи билæбæл цæрæн. Нæ фидæ базæронд æй, цæунгъон нæбал æй, нур ба, биццеу уогæй, балци рацудтæн æма уотæ бакувтон бæхæн: «Мæ фиди хæтæнтæмæ мæ куд бахæссай», гъема мæ ардæмæ æрбахаста. Сумах ци кæнтæ, уомæн ба неци зонун!

– Мадта махæн ба айæ нæ фиди бæх æй, нæ фиди егар æй.

Уæд, æнсувæртæ адтæнцæ, æма кæрæдзæбæл ниццийнæ æнцæ, хъуритæ кæнун байдæдтонцæ, æрсабур æнцæ.

Уæдта дууæ гъæуемæн сæ астау устур дон, æма æ еу фарсæй кæунцæ, иннæ фарсæй ба зарунцæ.

Иуазæг дес кодта:

– Циуавæр æй, ци дессаг æй? Уоми кæугæ ку кæнунцæ, ами!

– Е ба дессаг нæ ‘й! Нæ дони сæри залиаг калм, руймон бадуй æма нин анз дууæ лæвардемæй æндæр нæ кæнуй. Гъе нур уони хани кизгæ цæуй калммæ, æма ‘й бахуæрдзæнæй.

Уæд уосæ æхсæвæр кæнунмæ дон нæ ирдта æма инсадбæл æхе куд фæххæбæццæ кодта, уотæ ‘й мæ лæхъуæн дзоруй:

– Барæн, барæн! Ци кæнис, нæ мадæ?

– Мадта ци кæнон? Дон нæййес! Афæй нин дон дууæ лæвардемæй æндæр нæ кæнуй, æма цæмæй искаæрдзин кæнон?

– Рахæссай къибилатæ!

Дæс къибилай радавун кодта, æ дæс æнгүлдзæбæл дæс дони къибилай æрбадафта, ра сæ иурста синхонтæн дæр. Кæрдзин искодтонцæ, æхсæвæр бахуардтонцæ, ницхустæнцæ. Сæумæ ку систадæнцæ, уæд лæхъуæн кæсуй, æма дони иннæ фарс низгули æнцæ, рауа-бауа кæнунцæ. Уæд хани кизгæ ранахстæр æй, дуйней адæнтæ æ фæсте, уотемæй кæугæ фæццæунцæ. Иуазæг лæхъуæн дæр æ бæхбæл æ саргъ исæвардта, рабадтæй.

Ку нæхстæр кодта, уæд æй е ‘нсувæртæ фарстонцæ:

– Кумæ цæуис?

– Уæртæ адæн фæййинон, зæгъгæ.

– Ку нæ цæуисæ, уæд хуæздæр уидæ.

Нæ сæмæ байгъуста, цæуй сæ хæццæ æма æздæхгæ цæунцæ адæнтæ, ка куд хæстæгдæр адтæй, уотæ ба æ хæццæ цудæй.

Уæд еутурæй дæр раздахтæнцæ. Кизгæ еунæгæй цæуй. Уæд иуазæг лæхъуæн æ хæццæ цæуй кизгæн.

Кизгæ ‘й мæ дзоруй:

– Кумæ цæуис, хуарз лæхъуæн? Мæн ке хуæрдзæнæй, ейæ æ фагæ нæ ‘й?

Лæхъуæн ба уотæ:

– Куд дæ хуæрдзæнæй, уой фæййинон.

Кизгæ ‘й мæ дзоруй:

– Раздæхæ!

Лæхъуæн ба уотæ:

– Нæ, кизгæ, дæу бæсти мæн ку бахуæра, уæд хуæздæр æй!

Кизги æздахун райдæдта. Кизгæ дес кодта:

– Мæнæ ци гъæла лæхъуæн! Æхе хуæрун кæнуй!

Кизгæ æздахун ку нæ кундта, уæд зæлдагæ къохмæрзæн æ дзиппæй исласта æма æ цонг зæлдагæ къохмæрзæнæй æхсарæ бæласи къотæрбæл бабаста æма ‘й уоми ниууагъта, æхуæдагга тупшурмæ фæццæуй.

Уæд æ бæх ниллаудтæй, æма лæг дес кæнуй: «Цæмæн нæбал цæуй мæ бæх?» Ниццæфтæ ‘й кодта æма ‘й фæрсуй:

– Куд дæ, куйтæ дæ бахуардтонцæ? Ци кæнис?

Уæд имæ бæх дзоруй:

– Ей, биццеу! Уобæл дæ фидæ дæр берæ фæккуста æма ин неци амал иссирдта! Ду ба кутемæй цæуис?

Уæд лæхъуæн бацийнæ кодта:

– Æгайтима мæмæ исдзурдтай, нур ба ести уодзæнæй!

Бæх имæ дзоруй:

– Туппури сæрмæ ку ссæуæн, дуйней гъæр кæндзæнæй, æрдеуагæ кæндзæнæй, дон лækъун кæндзæнæй, мæстгун кæндзæнæй, фал тæрсгæ ма фæккæнæ! Ку фæттæрсай, уæд дæуæн дæр, мæнæн дæр, егарæн дæр не ‘сæвд! Æ тæрнихи æрдотæй уорс æрдо ес, уонæмæ ин гъавæ! Уони ку нæ раргъæвай, дæуæн дæр де ‘сæвд, мæнæ дæр, нæ егарæн дæр.

Туппури сæрмæ иссудæнцæ, бæхæй æрхизтæй лæхъуæн, топпæхсæн рæвдзæ бакодта. Уотæ ба руймон донæй æ сæр исдардта æма нигъгъæр кодта:

– Ка ‘й ейæ? Мæнæн ме ‘хсарфæнбал хуæрун ка нæ уадзуй?

Руймон сæмæ æхе куд æрбатардта, уотæ ‘й фехста æма æртæ уорс æрдойи бадафта, æ бæх æй æ зæбæтæй, æ фæстаг къæхтæй ниццæфта, кæсгон хумæндæргъцæ фæстæмæ фæххаудтæй, егар имæ бауадæй æма ин æ бæрзæй нилхъивта. Лæхъуæн æхсаргард фелваста, фиццагдæр ин æ дууæ гъоси æрлух кодта, æ дзиппи сæ ниввардта, уæдта ‘й никъкъуæхтæ кодта æма ‘й сардзинцургъд ис-кодта.

Уотæ ба æ лæг æрбахъæрттæй, æ базургæ исиста ‘ма бадаенбæл æхе æруагъта. Уæд имæ и уосæ дзоруй, аци бон некæми неци фæйидтай, зæгъгæ.

Е ба загъта:

– Аци бон еу лæг æртикъахут гъолон бæхбæл уохæн рæсугъд уосæ хаста, ‘ма æ кондæн, æ уиндæн на ‘дтæй, æз дæр ма ‘й имæ æрхицæ кодтон, ‘ма ‘й имæ мæхе бахадтон, ма мæбæл лæг фæдзуститæ кодта, уотемæй раевгъудæй.

И лæхъуæн еци дзубандимæ гæсгæ цетени бунæй ралæуирдта, æ цæсти сугтæ æркалдæнцæ ‘ма ‘фæрсуй, цирдæмæ, зæгъгæ, рандæй?

‘Ма ин æй бамудта, цирдæмæ рандæй, уой. Æхуæдагга ин равардта æхсæ ма ин загъта:

– Æз дæуæй хъæбæр арази дæн, дæ хуæри мин равардтай: муткагбæл мæ нæ бафарстай, циуавæр дæн, уобæл мæ нæ бафарстай, уотемæй, ‘ма дин мæнæ ци æхсæ дæтгун дæ хæццæ, ‘ма, кай зонуй, ку фæммард уай, уæд дæ аци æхсæй еске ку расæрфа, уæд райгас уодзæнæ цитт.

Лæхъуæн раарфæ кодта æ хуæрæ ‘ма æ сияхсæн ‘ма рандæй æ уосæ ‘й ин цирдæмæ фæххастæй, уоцирдæмæ.

Е ‘ннæ хуæрæмæ дæр бабæй нихъхъæрдтæй, ‘ма ин еци хуæри лæг ба равардта бæх, ра й бæл бадтæй ‘ма рандæй æ уоси агорунмæ.

Фæстагдæр ба е ‘ртиккаг хуæрæмæ æрцудæй, ‘ма ‘и бæл етæ дæр фæцийнитæ кодтонцæ. Æ хабар син загъта, ‘ма ин еци сияхс ба загъта:

– Дуйнебæл кæми нæ разелæн кæнун, уохæн рауæн нæййес, ‘ма дессаг адтæй, кумæ ‘й фæххаста, еу рауæн ма ес еу зиндзæ, ‘ма кæд гъе уоми ма ести ес, æндæр ба нæ зонун.

Лæхъуæн цæун байдæдта ‘ма ин ци зиндзæй загъта, еци зиндзи бабæрæг кодта. Зиндзи хурфи ба разиндтæй æртæ агъунсти хæдзарæ. Сæ хурфæмæ син бацудæй, ‘ма æртиккаг æгъунсти мæтъялæй рæсугъд фудхуз уосæ бадтæй.

Циуавæр дæ, уотæ мæтъял æмæ фудхуз цæмæн дæ, зæгъгæ ‘й бафарста и лæхъуæн уоси.

Кудæй ма дин ма уон мæтъял, ‘ма ма исфудхуз уон: мæнæн ес лæг ‘ма хъæбæр хуарз уарзонæй цардан, нур ба кæцæйдæр еу рæсугъд уосæ æрхаста, ‘ма ин байамудта, уартæ еци хонхи лæгæ-ти цæруй æ хæццæ, мæн ба ниууагъта, зæгъгæ ин загъта и уосæ.

7. Хани фурти аргъау

Ханан адтæй æртæ фурти ‘ма æртæ кизги, ‘ма мæлгæ ку кодта, уæд ниффæдзахста æ лæхъуæнтæн:

– Седзæр æгад æй, ‘ма, кай зонуй, и кизгутти корæг ку уа, уæд сæ раттетæ, фиццагдæр сæ ка кора, уомæн æй еу раттайтæ, цифæндуй ку уа, уæддæр.

Фидæ-хан ку рамардæй, уæд сæмæ еу æхсæвæ еу бæхгин æрбадзурдта ‘ма имæ и кæстæр лæхъуæн рауадæй ‘ма ‘й фæрсуй, ци дæ гъæуй, зæгъгæ.

Кизгæ мæ бæргæ гъæуй уосæн, зæгъгæ, загъта и бæхгин. ‘Ма и фиди фæдзæхст куд адтæй, уомæ гæсгæ кæстæр лæхъуæн бацудæй ‘ма ин сæ хестæр хуæри рахудта ‘ма ин æй равардта. И бæхгин дæр хестæр хуæри хæццæ ниффардæг æй. Дуккаг æхсæвæ бабæй æндæр бæхгин æрбалæудтæй, ‘ма бабæй уомæн дæр астауккаг хуæри равардта. Æртиккаг æхсæвæ бабæй и кæстæр хуæри равардта, уой дæр еу бæхгин æрбадзурдта ‘ма уомæн. Уотемæй æртæ хуæрей дæр сæ кæстæр æнсувæр лæгтæмæ равардта, фал си фæрсгæ неке бакодта ‘ма сæ нæ зудта, ка ‘дтæнцæ, циуавæр адтæнцæ, уæдта кæми цардæнцæ, уой. Æртæ æнсувæри сæхуæдтæ дæр уоститæ æрхудтонцæ, ‘ма кæстæр æнсувæри уоси рæсугъдæн дуйнетабæл н ‘адтæй.

Еу æхсæвæ кæми адтæй, уоми и уосæ æ уатæй æ лæги разæй рацудæй, ‘ма нæбал разиндтæй. Æ лæгæй уотæ, кæд хæдзари ‘й, бинонтæй уотæ ба, кæд æ лæги рази ‘й. Æрæгæмæ ку зиндтæй, уæд æ лæг уатæй рацудæй ‘ма ‘й фиццаг хæдзари райагурдта, уæдта тургъи дæр, уæдта æгас гъæубæсти дæр, ‘ма æ кой, æ гъæр дæр фессавдæй. И лæхъуæн хъурмæ кодта, дæлгон-дæлгæхцæ кодта ‘ма уотемæй æ уоси агорунмæ рацудæй.

Цæйбæрцæ фæццудайдæ, уæдта идардмæ еу уорс уобай хузæн ниуидта ‘ма имæ цæун байдæдта. Ни имæ хъæрттæй, ‘ма дин е ба хæдзарæ. Дуарæй бакастæй, ‘ма дин уоми ба æ хестæр хуæрæ урундухъи бадуй. Ницийнитæ ‘нцæ сæ кæрæдзæбæл, уæдта ин и лæхъуæн æ хабар радзурдта. Æ хуæрæ ба ин уотæ, мæ лæг гæдийæй базуртæ даруй, ‘ма хæтуни ‘й, ‘ма ‘й нуртæкки ардæмæ гъæуй ‘ма ейæ ескæми фæйидтайдæ, ‘ма æваст ку фæззинна, уæд дин, кай зонуй, ести ку бакæна, зæгъгæ ‘й, цетени буни бакодта.

Æ бæхбæл рабадтæй, кизги размæ æрцудæй, кизгæн загъта:

– Цæуæн нæхемæ, ра ‘й мардтон!

Кизгæ нæ кундта:

– Нæхемæ мæ рамардзæнцæ, уой неке рамардзæнæй!

Кизги исхудта лæхъуæн æма ин æй фæййинун кодта. Уæд кизгæ рацудæй сæхемæ, гъæумæ. Ку ‘рхæстаг æнцæ, уæд лæхъуæн æндæр надбæл рандæ ‘й сæхемæ. Кизги марунмæ æрцудæнцæ, нæ гъæу нин ку исафис, зæгъгæ, цо фæстæмæ!

Ку нæ кундта, уæд æ фидæ загъта:

– Мадта кæд рамардæй, уæд, ка ‘й рамардта, уонæмæ ести бæрæгтæнæн уодзæнæй, ейæ æ хъæма тог уодзæнæй, æма ин уæд мæ кизгæ ратдзæнæн.

Еу дæр æрбацæуидæ æ хъæма тогæйдзагæй, иннæ дæр æ хъæма тоги равдолидæ, уотемæй кизги фæрсуй:

– Атæ еугурæйдæр маргутæ адтæнцæ?

– Анæй еунæг дæр на ‘дтæй!

Уæд фидæ уотæ:

– Кæд мард æй, уæд æй нуртæккæ исбæрæг кæндзæнæн. Мæ дууæ бор гали, Кака æма Къобори, донмæ рауадздзæнæн. Кæд дон баниуазонцæ, уæд ‘цæгæй мард æй.

Кака æма Къобори донмæ рауагътонцæ, æма дон уотæ баниуазтонцæ, æма сæ астауистæг бунай байзадæй, сæ гъæнтæ ба хæрдмæ рандæ ‘нцæ. Уæд си баруагæс æй, мард ке ‘й, ейæ.

Уæд хан æ зурнæйзилд устур тунбул фингæ рахаста æма ‘й адæни астау æривардта:

– Ка ‘й рамардта, ейæ аци фингæбæл ин æ дууæ гъоси æривæрæд!

Уæд лæхъуæн бацудæй æма дууæ гъоси æ дзиппæй исиста, фингæбæл сæ ниццавта, æма зурнæйзилд фингæ фæмморæ ‘й. Уæд æй сæ уæлнихтæ исистонцæ æма ин устур лæвæрттæ кæнун байдæдтонцæ. Е ‘рвадтæлтæмæ æрбацудæй. Уомæй фæстæмæ дон хæссун байдæдтонцæ, куд сæ фæндадтæй, уотæ.

Æхсæвæ æ бæх æма æ егар бафсаста медаггойни, æхсæвæ гъаста фæккафтонцæ, сæумæ ба, мæ бæх бафснайон, зæгъгæ, бацудæй æма æ бæх æма егари мардæй баййафта. Гъæйдæ уоми æрдеуагæ кæнун байдæдта, кæун байдæдта, амал ин ку нæ ирдтонцæ, уæд имæ къæсибадæг уосæ бацудæй æма ин загъта:

– Цæмæн уойбæрцæ хъурмæ кæнис? Ейæ ке дони мезунцъагæй райгурдæй, уой дин æз дæ къохи бафтаудзæнæн. Арвæй зæнхи астау тæхгæ ка кæна, уæхæн Уорс хонхи сæри. Уасгергий бæрзонди

рази хезуй æфсæн урс, æ конд æ уиндæн æмбал нæййес. Æнбесони дон ниуазунмæ цъаймæ æрцæуй, æма ин еци цъай нимбæрзæ, дæхуæдæгга цæнхи пут хæссæ æма ин æй дони билæбæл ниввæрæ, æма æдуйнебæл цæнхæ некад бахуардта æма цæнхи пут ку бахуæра, уæд æдонутæй мæлунмæ æрцæудзæнæй, æ уодæн ку нæ бал уа, уæд ин цъай байгон кæнæ, æма цалæнми дон ниуаза, уалæнми ибæл дæ саргъ ку нæ фæвæрай, уæд дин дæхе дæр рамардзæнæй.

Куд ин фæдздзурдта, уотæ цæнхи пут райста. Цæунтæ байдæдта æма Уасгергий бæрзонди тъæпæнмæ иссудæй æма, цъай ку 'ссирдта, уæд æй нимбарзта. Æнбесони ба бæх дон ниуазунмæ æрцудæй æма дон нæбал иссирдта æма, æ дуйнебæл цæнхæ ка нæ бахуардта, ейæ цæнхæ ку 'ссирдта, уæд цæнхæ еугурæй дæр бахуардта. Бæх æдонутæй мæлунмæ ку 'рцудæй, уæд ин байгон кодта, æма бæх дон ниуазун байдæдта, басор æй донбæл. Цалæнми дон ниуазта, уалæнми ибæл идонæ, саргъ фæвардта, ра 'й бæл бадтæй, æма 'й æртæ хатти уæларв фæккодта, æрта хатти дæларв фæккодта.

Лæхъуæн нæ фезмæлдæй, саргъи зæгæли хузæнæй бæхи рагъбæл лæудтæй.

Уæд имæ бæх дзоруй:

– Хонхаг дзили! Ду мæнæн бадæгæн исбæздзæнæ!

Лæхъуæн дæр имæ дзоруй:

– Ке хæрæги къæлæу, ду ма мæнæн бæхæн исбæздзæнæ!

Цæунтæ байдæдта лæхъуæн, Нарти гъæубæл бацудæй, Нарти гъæуи ба райгъустæй:

– Нарти Сатана лæгмæ уомæ цæуй, æма æстæмæй-астмæ хуæрун, ниуазун ка бафæраза æнæсцохæй!

Уæд лæхъуæн раунаффæ кодта:

– Цæй, бавзарон!

Уæд имæ бæх дзоруй:

– Ци нифсæй цæуис? Еунæг æхсæвæ дæр нæ бафæраздзæнæ. Уайтæккæ дæр дæ рафсаддзæнæнцæ.

– Мадта, – зæгъгæ 'й мæ лæхъуæн дзоруй.

– Мадта мæнæ мæ барцæй æртæ æрдой ратонæ æма сæ къохмæрзæни истохæ, æма уонæй дæ билтæ расæрфисæ. Уæд кæфи хафтау фестдзæнæ, æндаера кутемæй цæуис? Уоми дуйней Нарти адам ку бадуй! Е ба, Нарти Сатана, изæдтæ, идауæгтæ ке корунцæ, ейæ ку æй! Фал дæмæ мæнæ мæ барци æрдотæй ке дæттун, уони куддæр радтай, уотæ ба дæуæн дæр де 'сæвд æма мæнæн дæр.

Хуарз, бацудæнцæ Нарти гъæумæ, Сатанамæ тургъæмæ. Æхсæртæггатамæ барвистонцæ:

– Нур, бонигон, нæйе ледзæн, фал гъæмпи цъинай балæсетæ.

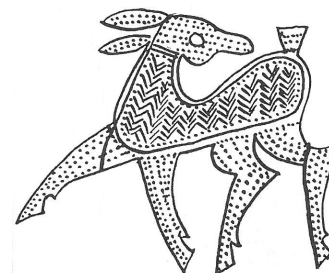
Алке си æхецæн гъæмпи цъина исæргъувта, 'ма балæстæнцæ уæйгутæ гъæмпи бун. Робас цъинабæл зилдæй ниндзарста. Уæйгутæй ма, мæгур, еунæг суæгъд – арудтитæй райервазтæй 'ма ма нур дæр фæлледзуй.

Уалинмæ æрбахъæртæнцæ киндзгъонтæ. Робас сæ размæ рауадæй 'ма сæ бахудта. Æртæ дугъосуги хæдзари сирди фидæй пæр-пæрæй фунхтæй. Æрфусун кодтонцæ. Киндзæ æртиккаг уæладзугмæ исхудтонцæ. Сæдæ бæхгини æртæ уæладзугеми цæттæ фингитæбæл æрбадтæнцæ. Фæммийнасæ кодтонцæ. Хуарз арфæ ракодтонцæ Дзеккулахани хæдзарæн. Рандæ 'нцæ етæ арфæй.

Цæрун байдæдтонцæ. Ци рацардæнцæ, Хуцау зонуй, уæд робас фудмиутæ кодта, æ хуарздзийнæдтæ бози цæунцæ æви нæ, ой базонунмæ. Берæ ин фæггæдзæ кодта, фал æй еу хатт ба æ къахи фийæй искъуæрдта и киндзæ, цума дин бууæттæ нæ хъæртунцæ, уотæ, хуссæнтæбæл æнæ цъумургæнгæ дин нæйе, зæгъгæ.

Робас фæмæстгун æй 'ма ралигъдæй. Сугъд уæйуги кæмидæр хонхи цъаси иссирдта. Ра 'й худта. Уæйуг æ фæсте рацудæй. Дзеккулахан тарстæй робасæй 'ма ракасæ-ракасæ кодта. Еу ракасти ба сугъд уæйуг робаси думæгбæл хуæцуй, уотемæй дин дæлæ иссæунцæ. Дзеккулахан имæ дзоруй, гъе, гæди робас, фур дин ку загътон, ду ба мин цæу ку сласи, зæгъгæ. Уæйуг робаси къæдзелæбæл хуæстæй 'ма ма робаси кумæ рауагътайдæ! Æ къахæй ибæл ниххаттæй ма 'й дууæ 'мбеси ратудта уæйуг робаси.

Дзеккулахан абони дæр цæргæ-хуæргæ байзадæй цæттæ мулкбæл.

Робаси къæдзелабæл ниххуæстæй. Робас – разæй, Дзеккулахан – æ фæсте, ма ‘й хедбæл фæлласуй. Æмбесмæ ку бахъæрттæнцæ, уæд æд лæг робас донмæ ралæуирдта. Робас ин æ кæрцæ ниппала-он кодта дони, ‘ма мадиард бæгънæгæй байзадæй Дзеккулахан.

Фæффаедес кодта гъæумæ робас, маена дони бахаудтан, зæгъгæ. Фæффаедес æнцæ гъæу, ‘ма син загъта робас:

– Маке бацæуæд хæстæг. Æхе дæр рамардзæнæй, сумахæй дæр – ескетæ.

Робасханмæисхъæрттæй, ‘ма инзагъта, атæ маатæ, ‘мадзауматæ гъæуй. Ра ин хастонцæ хумæтæги дзауматæ. ‘Ма сæ нæ бакунд-та, атæ ци ‘нцæ, зæгъгæ. Робас загъта, уæхæнтгæ ин н ‘адтæнцæ ‘ма хуæздæр ести гъæуй. Хуæздæр дарæстæ нæ ниуагътонцæ, уæхæнтгæ æрхастонцæ. Нæ сæ кундта Дзеккулахан, фал ибæл сæ робас туххæй искодта. Мæгур кæд адтæй, уæддæр кондæй фудконд ба н ‘адтæй, ‘ма уотемæй лæги хузæ равдиста.

Бацудæнцæ хани хæдзарæмæ, ‘ма син робас загъта, дзæгъæл цæуæг маке бацæуæд, е ‘нсæр ку нæ уа, уæд мæстгун кæнуй.

Фæббадтæнцæ ‘ма фæммийнасæ кодтонцæ. Робас балæдарун кодта Дзеккулаханæн, сияхс дæ, зæгъгæ. Робас ханæн загъта, киндзхонтæ уæмæ не ‘рхондзæнæй, е ‘нсæр неке ес а фалдзос, фал ци кæнæн, ой ами, ‘ма хонгæ дæр аци фæдбæл.

Хани къохи цардæй æртæ гъæуи. Хан лæг хуæздæр æма бæхгин хуæздæр неке ниуагъта, отемæй æртæ гъæуи æринбурд кодта. Æртæ бони ‘ма æртæ ‘хсæви фæммийнасæ кодтонцæ. Хан дæс уæрдунæ байдзаг кодта цæрæнмиуæ, алли хуарз, алли дзæбæхæй æ кизгæн. Къалацикъа син – бадунмæ.

Сæ цæун рæстæг æрхъæрттæй. Ранæхстæр æнцæ. Сæдæ бæхгини сæ хæццæ рацудæй ефхæссæг. Фæццæунцæ над – над гъазгæ, ходгæ, заргæ, цийнæгæнгæ.

Уæд еу рауæн цардæй æртæ ‘нсувæри – уæйгутæ. Адтæй син æртæуæладзути хæдзарæ. Уонамæ ку бахæстæг æнцæ, уæд робас загъта:

– Æз фæццæун разæй хæдзарæ рарæвдзæ кæнунмæ. Сумах ба топпадзагъд кæнгæ, гъæй-гъуй гæнгæ рацотæ мæ фæсте.

Робас бахъæрттæй уæйгутæмæ. Гъæр сæмæ кæнуй:

– Гъæтт, æфсæдтæ æрбацæуй, ‘ма мæ ескæми раримæхсетæ!

– ‘Ма ду дæхецæн бууат кæд нæ ери, уæд мах ба ци кæндзинан!

Уæйгутæн сæ размæ адтæй устур гъæмпи цъина. Дзоруй сæмæ:

– Хани фурт æстæмæй-астмæ хæсна кæнуй Сатанай хæццæ.

Сатанайæн æ дзурд сайæн н ‘адтæй, æма исхæсна кодтонцæ. Хани фурти бакодтонцæ. Æр æй бадун кодтонцæ, гъæйдæ, хуæрдæ хуæрдæбæл давтонцæ, ниуазуйнаг ниуазуйнагбæл давтонцæ. Æрдотæ хани фурт къохмæрзæни батухта æма, уомæй æ билтæ ку расæрфидæ, уæд исдзорида, рахæссетæ, æстонг дæна, зæгъгæ.

Еу фондз бони бæрцæ ку рацудæй, уæд Нарти адæн дес кæнун байдæдтонцæ:

– Ци дессаг æй? Суткæ ку некад неке бафæразта, а ба циуавæр æй, ци дессаг æй уæд?

Уæд Сатана фæрсун байдæдта:

– Æгирид имæ неци бæрæггæнæн ес? Æдта цæмæй уотæ фæразуй?

Магъа, еу къохмæрзæн имæ ес, æма уомæй æ билтæ ку расæрфуй, уæд «рахæссетæ», зæгъгæ, дзорун байдайуй.

Уæд Сатана минæвар искодта:

– Дæу бадæн! Нур ба мин дæ къохмæрзæн раттæ!

Еу суткæ ин æй нæ равардта, уæдта ин æй равардта, æ хур-фи ци æрдотæ адтæй, уони ба е ‘нгулдзæбæл ратухта, æма бабæй нæуæгæй хуæрун байдæдта.

Уæд бабæй Сатана фæрсун байдæдта:

– Æгириддæр имæ неци ес?

– Магъа! Е ‘нгулдзæбæл æрдотæ тугъд ес, æма уонæй æ билтæ ку расæрфуй, уæд бабæй нæуæгæй растонг уй.

Уæд ин е ‘рдотæ корун байдæдта Нарти Сатана, æма ин сæ хани фурт нæ лæвардта.

Замманай рæсугъд кизгуттæ ин дзорун байдæдтонцæ:

– Сатана дæу æй, цæмæй ма тæрсис? Де ‘нгулдзæбæл ци ‘рдотæ ес, уони дин коруй Сатана.

Уæд сæ равардта, æртæ сахатти ма сæ куд гъудæй, уотæ. Æртæ сахаттемæ лæхъуæн нæбал бухстæй, ци кодтайдæ, уой нæбал зуд-та, мæлунмæ æрцудæй.

Уæд æй бæх базудта æма дуæрттæ расæститæ кодта бæх, гъæргæнгæ каути сæрти гæппитæ кодта. Адæнмæ фæффаедес æнцæ, лæхъуæн дæр рауадæй:

– Мæхе ‘ймæ рауагъта, еске маруй!

Ба ‘ймæ уадæй лæхъуæн, ра ‘й ахæста, æма ‘й мæ бæх дзоруй:

– Тагъд мæ барцабæл дæ билтæ расæрфæ!

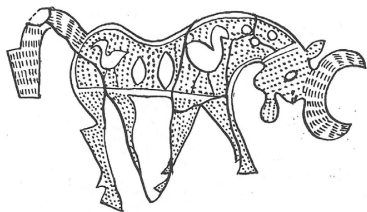
Æ билтæ расæрфта æма нæуæгæй растонг æй. Бæхи ниббас-та, æрдо е ‘нгулдзæбæл ратухта, бацудæй медагмæ. Гъæйдæ,

хуæруйнаг хуæруйнагбæл, ниуазуйнаг ниуазуйнагбæл, уотемæй хæсгæ.

Рамбулдта Сатанай. Æстæмæй-астмæ уоми фæгъгъазтонцæ. Уæд Сатанай рахудта. Сатанамæ уорс егар адтæй, æма уой дæр рахудтонцæ. Сатанамæ уæхæн къохмæрзæн адтæй, зæронд нæуæгтæнæг къохмæрзæн.

Ку 'рцудæнцæ, уæд Сатанай къохмæрзæнæй æ мадæ æма æ фиди цæсгæнттæ, гуртæ фæссæрфта, æма уосгор лæхъуæн æма киндздзон кизгæ фестадæнцæ.

Абони дæр ма дзæбæхæй цæрунцæ.

5. Ох-ох æмæ магуыр лæджы фырт

Æаджыма-раджы цардысты зæронд лæг æмæ зæронд ус. Стонг аз скодта, адæм хорхъуаг систы, цы хордтаиккой, уый нал уыди. Лæг æмæ ус дæр тæрсын байдыдтой хорхъуагæй. Иу бон зæронд лæг дзуры йе 'фсинмæ:

– Усай, бавдæл æмæ нæ гоны къуымы цы ссады рыгтæ æрмæрзай, уыдонæй мын фæндагтаг ракæн: æз цæуын балцы, хонын нæ иунаг бындары, – чи зоны, кæд æй исчи бауromид стонг заманы. Хæцæг ыл куы фæуа, уæд æй ауæй кæндзынæн: кæд йæхæдæг дæр аирвæзид, йæ сæр æгасæй баззайд, стæй ма дзы мах дæр кæд исты фос фæкæниккам.

Зæронд ус ссады гæзæмæ къæрмæджытæй зæронд æмæ лæппуйæн фæндагтаг бацæттæ кодта. Уæд лæг йæ хæрæгыл саргъ бавæрдта, фæндагтаг ыл æрæфснайдта æмæ балцы араст.

Фæцæуынц фыд æмæ фырт балцы. Бирæ фæцыдысты, чысыл фæцыдысты, чи зоны, фæлæ иу ран иу обаумæ бахæццæ сты, æмæ фыд дзуры:

– Ацы ран æрæнцайæм æмæ нæ фæллад суадзæм, иу чысыл исты дæр саходæм.

цуппар айки исуиуонцæ, 'ма фæйнаæ дууæ хуæрди бакæниуонцæ. Уæд робас зæгъуй Дзеккулаханæн, нæ карк базæронд æй 'ма 'й нивгæрдæн, зæгъгæ.

– Цæмæй ма цæрдзæнæн, ма карк ку нивгæрдон, уæд?

– Нæ амонд конд æй, естæмæй цæрдзинан.

Сæ карк нивгарстонцæ. Нур сæмæ хæстæг и гъæуи ба цардæй хан. Робас фæццудæй ханмæ 'ма горенæй бадзурдта:

– Хан, де 'нсæр хан, Дзеккулахан, дин дæ кизгæ коруй!

Ракастæнцæ, циуавæр æй, зæгъгæ, 'ма бадзурдтонцæ, дæлæ робас гъæр кæнуй. Гъей, гъей, ма 'й рауагътæ, зæгъгæ, имæ егæрттæ рауагътонцæ. Ра 'й сурдтонцæ 'ма ма туххæй гъæдæмæ ба йервазтæй.

Дуккаг цуд бабæй фæккодта еци гъæдонæй. Бадзурдта бабæй:

– Хан, де 'нсæр хан, Дзеккулахан, дин дæ кизгæ коруй.

Егæрттæ бабæй æй фæссурдтонцæ. Райервазтæй еци хатт дæр. Æртиккаг цуд фæккодта. Горени сæрмæ исхизтæй 'ма бадзурдта:

– Хан, де 'нсæр хан дин дæ кизгæ коруй – Дзеккулахан.

Хан загъта:

– Ракæнтæ 'й медæмæ! Робас мийнæвар ка 'рветуй, е кунæг лæгъуз хан æй.

Бацудæй. Фæдздзубанди кодтонцæ, фæббадтæнцæ. Уотæ бадзурд кодтонцæ:

– Али сирди мугтагæй ме 'фсæйнаг горен байдзаг кæнæ 'ма не руæд – гъе.

Дууæ фазон хурдзини ин хуæруйнагæй, ниуазуйнагæй байдзаг кодтонцæ, ма 'й гъæдрабунмæ æрба йе хастонцæ, уоми ба син загъта:

– Куддæр Дзеккулахан сумахæй еске фæууина, уотæ æхе рамардзæнæй. Ами сæ ниввæретæ 'ма цотæ, уæдта сæмæ æхуæдæг тачанкай æрбацæудзæнæй.

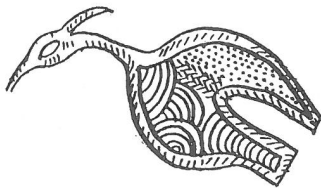
Етæ рандæ 'нцæ сæ хæдзарæмæ. Робас ба Дзеккулахани æрбахудта 'ма хурдзинтæ сæ хæдзарæмæ бахастонцæ 'ма еу къуæре мийнасæ кæнунцæ уоми.

Нур и федуи дæс бони дæр æрцæунцæ. Уæдмæ сæ хуæруйнагтæ дæр фæцæнцæ, 'ма робас Дзеккулахани æрахудта гъæумæ. Гъæуи рази ба дон адтæй. Робас æма Дзеккулахан нарæг хедбæл фæцæунцæ, 'ма Дзеккулаханæн æ кærци зæронди скъудтæ али хузи деденæгæй æрттивтонцæ. Дзеккулахан хедбæл не 'ндиудта.

Хуыцау сæ иу хъæумæ бахаста. Бæлон иу гом рудзынгыл хæдзармæ батахт æмæ уыцы ран зæхмæ фæткъуыйæ æрхауд. Ох-ох чысыл лæппу фестад æмæ кæуынтæ байдыдта хæдзары дуармæ йæ фæткъуыйыл.

Фæткъуымæ фæлæбура, афтæ фæткъуы судзин фестад, лæппу та фестад фæдзæл, судзины фæдзæл. Судзин арты смидæг, æмæ æндахы фæдзæл арты басыгъд æмæ уыйадыл Ох-охы къона байсæфт. Судзин судзгæ артæй ракуырда æмæ та цы уыди, уый фести. Фæстæмæ æрцыд йæ ныййарджыты хæдзармæ æмæ та райдыдта кусын æмæ фæллой кæнын.

Афонмæ дæр ма дзæбæхæй дары йæ ныййарджыты.

6. Дзеккулахан

Æу мæгурбæл фæххуæцæг на 'дтæй 'ма гъæдæмæ рафтудæй. Гъæди цардæй. Адтæй имæ еунæг карк. Алли бон дæр ин дууæ айки низзайдæ, 'ма алли бон дæр дууæ хуæрди кодта. Фæццардæй рæстæг, уæдта имæ робас æрцудæй 'ма имæ дзоруй:

– Дæуæн дæ нон хуннуй Дзеккулахан, 'ма мæ дæ хæццæ бамбал кæнæ.

– Нæ дæ æфтаун.

– Цæмæннæ?

– Мæ карк мин бахуардзæнæ.

Лигътæ кæнун ин байдæдта 'ма 'й бамбал кодта. Гъæдбуннæ бæласи мурай цардæнцæ, 'ма сæ карк бæрзондмæ стæхидæ, сæхуæдтæ ба ниллæги хустæнцæ. Карк æвæдзи фæтгæрегъæд кодта робас æма Дзеккулаханæн 'ма бонæ æртæ айки зайун байдæдта. Æртæ айки зайун ку байдæдта, уæд фæйна æйки бахуардтонцæ бонæ, иннæ айкæ ба иннæ бонмæ ниуадзионцæ. Иннæ бон ба

Хæрæг суагътой æмæ хизыныл фæци. Лæппу æмæ зæронд обауыл æрбадтысты.

– Охх, охх! – дзуры лæг йæ фæлладæй.

Обауæй рацыд иу лæг æмæ дзуры:

– Чи мæм дзуры? Цы уæ хъæуы?

– Куы ничи дæм дзырдта, – загъта зæронд лæг.

– Æмæ уæдæ æз мæхи дыууæ хъусæй куы фехъуыстон – «Охх, охх».

– Уый æз уыдтæн, – загъта уæд лæг, – обауыл мæхи куы æруагътон, уæд, фæллад куыд уыдтæн, уымæ гæсгæ ссыди мæ дзыхæй «охх, охх», – дзуры бæлццон.

– Уæдæ уый зон, æмæ æз хуыйнын «Ох-ох», – загъта лæг.

Уыйадыл сын дзырд бацайдагъ. Ох-ох куы бамбæрста бæлццон хъуыддаг, уæд æм дзуры:

– Дæ фырты мæм ныуадз иу аз, – æз æй алы хъуыддагыл, алы хин, алы кæлæныл сахуыр кæндзынæн. Афæдз куы фæуа, уæд мæм-иу фæзын. Æз дæм равдисдзынæн дæ лæппуйы, æмæ ма йæ кæд базонай, уæд ын æртæ хæрагуаргъы хор, стæй дын хæлар дæ фырт дæр, акæн-иу æй дæ хæдзармæ. Куы нæ уал æй базонай, уæд дæ фырт мæн куыд бауа, стæй хорæй дæр куыд фæуай æнæхæй.

Мæгуыр лæг сразы, уæдæ цы уыдаид, – æндæр гæнæн дæр ын нæ уыд йæ тыхстæй, – хæрагуаргъ рахаста хор Ох-охæй, лæппу уым баззæди.

Афæдзæй-афæдзмæ фæцахуыр кодта мæгуыр лæджы фырт обауы бын Ох-охмæ. Уый афтæ сахуыр, æмæ-иу æй куы бафæндыдаид, уæд фестидаид алы сырда, алы фос, алы маргъ, алы дзаума, иу дзырдæй – алцыдæр.

Афæдзы кæрон æрхæццæ, афтæ зæронд ус дзуры:

– Лæгай, дæ æмгъуыд аивгъуыдта, цæугæ æмæ нын нæ лæппуйы басгар.

Зæронд лæг та афардæг йæ хæрагыл. Обаумæ бахæстæг. Кæсы, æмæ мæнæ иу лæппу къæртаты дон фæхæссы.

– Дæ хуртæй дын бафсæдæд дæ дада, – загъта бæлццон. – Мæммæ та уыйбæрц амонд кæцæй кæсы, æмæ мæ саби иу афæдзмæ дæу хуызæн æрбауа!

– Дада, æз дæ фырт дæн æнæмæнг. А изæр дæм мæ ахуыргæнæг Ох-ох равдисдзæн мæн иу мæхи хуызæнимæ. Мах æртæ æмхуызон стæм, æмæ дæ фырты нæ базондзынæ. Фæлæ хъынцъым ма кæн: иудзæвгар нæм куы фæкæсай, уæд æз мæ сæр аныхдзынæн æмæ уымæй фæбæрæг уыдзынæн.

Лæппу æмæ лæг фæхицæнтæ сты. Лæппу бахаста хæдзармæ йæ къæртатæ, лæг дæр обауы фарсмæ суагъта йæ хæрæджы.

Ох-ох фæцинтæ кодта уазæгыл, æхсæвæр ын хорз скодта. Куы бахордтой, куы банызтой, уæд Ох-ох радзырдта:

– Дæ фырт тынг хорз арæхст: ахæм æмбаргæ æнæзивæг адæймаджы никуы ма сахуыр кодтон, кусын куы райдыдтон, уæдæй ардæм. Мæхæдæг цæйбæрц базыдтон, уый бæрц базыдта дæ фырт дæр, ахæм сыгъдæг зонды хицау дын разынд, бирæ дын фæцæра. Фæлæ нæ дзырд сæххæст кæнæм. Ныртæккæ дын æй æрлæууын кæндзынæн дæ разы.

Уыйадыл бадзырдта:

– Лæппутæ, тагъд ардæм! Мæнæ уыцы ран фæрсæй-фæрстæм æрлæуут, уе 'ргом махмæ раттут, афтæмæй.

Дыууæ лæппуйы Ох-ох æмæ уазæджы раз æрбадтысты æмæ лæууынц цавдурæй, дыууæ дæр кæрæдзийы цæрмæстыгъд бакодтой. Бирæ фæкаст зæронд дыууæ лæппумæ, ницы фæразы, нæ зоны йæ фырты. Лæппу уæд йæ сæр аныхта. Уыйадыл уазæг загъта:

– Кæд ма исты зонын, уæд мæнæ ацы лæппу уыздæни мæ фырт.

Хорзау нал фæци Ох-ох, фæлæ дзырд радта, дзырд. Ох-ох та никуы ма афæлывта йæ дзырд йæ цæргæ-цæрæнбонты дæр.

Æртæ хæрæджы уаргъы хор рахаста зæронд лæг, йæ хæдзармæ акодта йæ фырты дæр.

– Дада, Хуыцауы фæндонæй, афтæ сахуыр дæн Ох-охмæ, æмæ никуыуал стыхсдзыстæм нырыонджы хуызæн, – загъта лæппу йæ фыдæн фæндагыл, сæ хæдзармæ цæугæйæ.

Æгас хæдзар ссардтой фыд æмæ фырт дзаг армæй. Чысыл кæм фæцинтæ кодтаид мад йæ иунæг хъæбулыл!

Цас ацардаиккой уыцы хуызæнæй, Хуыцау йæ зонæг, фæлæ иуахæмы айхъуысти бæстыл: «Агуыры æфсад æрбацауы».

Æмæ уæд лæппу дзуры йæ фыдмæ:

– Дада!

– Циу, дадайы хур?

– Æз дын тохъхъыл фестдзынæн, рауай-бауай сисдзынæн Агуыры æфсæдты раз. Уыдон мæ æлхæндзысты æмæ-иу мæ ауай кæн дзæбæх аргъыл. Мæнæн ма тæрс, æз раирвæздзынæн.

Агуыры æфсæдтæ æрбацауынц, хъæуы сæ разæй узгæ-узгæ цæуы замманайы нард тохъхъыл, арынгай бирæ стырдæр йæ дымæг. Æфсæдты хицау бафыста тохъхъылы аргъ зæронд лæгæн. Хъæугæрон æрæнцадысты æфсад. Иукъорд æфсæддоны

æрбафистæг кодтой сæхи æмæ тохъхъылмæ фесты æргæвдынмæ. Кард ыл æрбавæрой, æвæдза йæ къубалыл, афтæ тохъхъыл цыдæр æрбацæ. Рохстæй аздадысты æфсæддон адæм – æргæвдджытæ. Ссыдысты зæронды хæдзармæ, рацагур-бацагур фæкодтой кæрты, хæдзары къуымты, фæлæ тохъхъыл – нал. Хæдзары зæронд ус æмæ иу лæппу.

Иукъорд боны та рацыд, афтæ та лæппу дзуры йæ фыдмæ:

– Дада, æз дын бæх фестдзынæн æмæ-иу мæ уай кæнынмæ фæлас. Æрмæст мæ-иу Ох-охы хуызæн лæгæн ма ауай кæн.

Æмæ бæхæй дæр ахæм бæх фестад магуыр лæджы фырт, æмæ йæм адæймаг кæсынæй нæ бафсæстаид. Уай кæнынмæ алас-та магуыр лæг бæхы. Адæм сæ цæстытæ æрæвæрдтой бæхыл, æлхæнæг æй систы алырдыгæй алы адæм.

– Цас кæныс дæ бæх? – фæрсы йæ иу лæг. – Дæ дзыхæй цы зæгъыс, уый дын ратдзынæн, уæддæр æз а бæх нал ауадздзынæн.

Аргъ загъта бæхы хицау, фæлæ æлхæнæгмæ куы бакаст æдзынæгдæр, уæд æм Ох-охы хуызæн фæкаст, æмæ æвишпайды фондз хатты зынаргъдæрмæ сæргъæвта бæхы аргъ, цæмæй йыл мауал дзырдтаид, фæлтæрæн нал кодтаид æлхæнæг. Фæлæ æлхæнæг иу ныхас дæр нал скодта, саста бæхы аргъ æмæ йæ радта бæхы хицауæн. Радта бæх, уæдæ цы уыдаид. Амал нал уыди. Стæй араст йæ хæдзармæ.

Æлхæнæг бæлвырдæй дæр кæд разынди Ох-ох, фæласы æлхæд бæхы æмæ дзуры:

– Сар мын фæци дæ къона. Ныр мын нал аирвæздзынæ, æмæ дын æз цы хъæуа, уый базонын кæндзынæн, куыйты хæринагмæ дæ æртæрдзынæн!

Æмæ кусын байдыдта Ох-ох бæхыл. Цæхх ыл уаргъæй фæхаста. Фыдкыстæй фæсфæд ницыуал баззад, сеппæт дæр ыл фæкодта. Раууатмæ æрцыди бæх: йæ царм йе 'стджытыл ныххус, рагъ ын рагъæн нал баззад, барц – барцæн, дымæг – дымæгæн. Æмæ иуахæмы раирвæзт бæх Ох-охы хæдзарæй. Бирæ нæ рацыди бæхы ралидзынæй, афтæ йæ Ох-ох дæр базыдта æмæ йæ фæдыл бафтыд.

Лидзы æфхæрд бæх разæй, йæ фæдыл Ох-ох æрбацауы. Куы йæм бахæстæг, уæд лæг рувас фестад, Ох-ох йæ фæдыл егарæй агæшп ласта æмæ йæ фæсуры. Суры, суры рувасы æмæ йæ æрбахæстæджытæ кодта. Ныр æм фæлабурæ, – афтæ рувас бæлон фестад æмæ удаистæй фæтæхы. Ох-ох цъиусур фестад æмæ бæлоны уæгъд нал уадзы, йæ фæдыл ныййарц.

Фунуктгыз Алибек ба загъта:

– Ёз ма уоси нә ниуадздзәнән, цалинмә рамәлон, уәдмә дәр ә фәсте хәтдзәнән.

Ё сиахс ба ин загъта:

– Ду уой фәсте ку хәтай, уәд ма дин дәхе дәр рамардзәнәй, уой фәлтау ба дин мәнә әз ратдзәнән цәйбәрцә дә гъәуй, уойбәрцә мулк, ‘ма уотемәй фәстәмә раздәхә дә хәдзарәмә.

Фунуктгыз Алибек фәстәмә раздәхунмә уәддәр не ‘сарази әй, ‘ма ‘й имә уәдта ә сиахс дзоруй:

– Мадта дин уартә скъәти ма уорс аласа, ‘ма уобәл рабадә, ‘ма уотемәй цо.

Фунуктгыз Алибек ә сиахси уорс аласабәл фәббадтәй ‘ма ә надбәл бабәй рараст әй. Цәйбәрцә фәццудайдә, уәдта еу хәдзарәмә бахъәрдтәй, къәразгәй бакастәй, ‘ма дин уоми ба уәйуг хуссуй, фунуктгызәй ци уосә раскъафта, ейә ба ә сәргъи бадуй. Уосә имә әндәмә рауадәй ‘ма ‘й бәл ниццийнә ‘й, әхуәдәгга ин загъта:

– Уәйуг әстәмәй-әстәммә хусгә фәккәнуй, ‘ма ку әригъал уа, уәд дә рамардзәнәй.

Фунуктгыз дәр әй ә хәццә бәхбәл рабадун кодта ‘ма рауадәнцә уотемәй.

Ку фәййауон әнцә, уәд уәйугән е ‘ртикъахуг бәх зонәнгин адтәй, ‘ма бәхдони фәрстә хуайун байдәдта, гъәр, фуд замана кәнуй. Уәйуг бәхи гушпитә ‘ма гъәрма райгъал әй ‘ма ‘й ма дзоруй:

– Куйтә дә бахуардтонцә, цәбәл әнзаргъәр кәнис? Хуссун ма цәмән нә уадзис?

Е ‘ртикъахуг бәх ба ‘й ма дзоруй:

– Хонхаг цъеу дин дә уоси фәхәссуй, ‘ма уәләмә фестә.

Уәйуг дәр раләуирдта, ма ‘й ма дзоруй ә бәхмә:

– Ёдзәттә цәттә кәнон әви цәттә цәттә кәнон?

Бәх ба ‘й ма дзоруй:

– Ёдзәттә дәр исцәттә кәнә, уәддәр сә раййафдзинан.

Уәйуг әдзәттитә исцәттә кодта, уәдта ә саргъ февардта е ‘ртикъахуг бәхбәл ‘ма фунуктгыз әма ә уоси расурдта фәстегәй. Уәйуги әртикъахуг гъолон бәх уадәндзо ‘ма мегъәнәмбал адтәй, ‘ма сә уайтагъддәр раййафта. Ку сәмә әрхәстәгәй, уәд фунуктгизмә уәйуг фәстегәй гъәр кәнуй:

идта, уәдта уой фелваста ‘ма ‘й уотемәй әрцавта, ‘ма, и ләг фиц-цаг куд адтәй, уотә фестадәй, йух-йух, цәйбәрцә фәххусудтән, зәгъгә, дзоруй и ләхъуән, ә хуәрә ба имә дзоруй:

– Хусгә нә кодтай, фал мәлгә ракодтай, ма дә мәнә әхсәй ракъуәрдтон, ‘ма райгас дә.

Ләхъуән бабәй ә бәхбәл рабадтәй ‘ма бабәй ә уосәмә рандә ‘й. Зиндзи ци хәдзарә адтәй, уобәл бабәй әрбацудәй ‘ма бабәй еци уосмә бацудәй.

Уосә ‘й куддәр рауидта, уотә ‘й рафарста:

– Гъи, ци бадә?

Ләхъуән ба ин загъта:

– Тухтә – фуд заманатәй дзи раервәзтән, фал әй уәддәр уотемәй ба нә ниуадздзәнән.

И уосә дәр бабәй имә дзоруй:

– Уотемәй ин неци искәндзәнә, ә бәхи әнмаддәлон ин ку нә багорай, уәд. Уомә ба ес әфсә, ‘ма гъе уомәй байраг ку ‘рбаласай, уәд ‘ма ин ести ку кәнай, әндәр ба ин неци искәндзәнә. Ләхъуән әртикъахуг гъолон бәхи мадә кәми адтәй, уой ку базудта, уәд рацудәй сагъәсгәнгә, денгиз иуәрдәгмә куд бахәздзәнән, зәгъгә.

Цәуй, цәуй, уотә ба еу робас ә фур истонгәй нихъһән әй, уотемәй имә әрхъәрттәй. Истонг робасән әртәрегъәд кодта ‘ма ин миститә – әндәртә рамбурд кодта, ‘ма ‘й рафсаста. Робас къиллиппитә кәнгә рандә ‘й. Уәд бабәй, еу истонгәй ка мардәй, уәхән хоймә бахъәрттәй, уой дәр бабәй бафсаста. Уәдта денгизи биләмә бахъәрттәй, ма дин уоми зменсәбәл еу кәф тәбәрттитә кәнуй, денгизи цәхъал әй куд әрбагәлста, уотә. Устур изазна әркодта, ‘ма ‘й и кәфи уомәй денгизмә әнхуәрсгә-әнхуәрсгәй бахъәртун кодта ‘ма ‘й дони багәлста. Дон ку ссердта кәф, уәдта и ләгмә дзоруй:

– Фә ма ервәзун кодтай, ‘ма дин әз дәр нур ба ци хуәздәр хуарз ракәнон?

Ләхъуән ба ин загъта:

– Хуәздәр хуарз ма неци гъәуй, денгиз иуәрдәгмә ку фәккәнисә, уәд уомәй хуәздәр.

Денгиз иуәрдәг ба дә нуртәккә әз фәккәндзәнән, зәгъгә й имә дзоруй кәф. Мәнә ме рагъи сесбәл рабадә, зәгъгә.

‘Ма ләхъуән кәфи рагъи сесбәл рабадтәй, ‘ма ‘й уотемәй денгиз иуәрдәг фәккодта. Денгиз иуәрдәг ку фәцәй, уәд еу хәдзарә бауидта ‘ма имә бацудәй. Хәдзари ба бадтәй еу уосә ә дууә дзидзийе әуәсхъити сәрти фәстәмә рагәлста, ә еу әнсур

тутури ниффедар æй, е ‘нна æнсур ба-зæнхи, уотемæй. Фæммедæг æй хæдзарæмæ ‘ма и уосæн æ дзидзиæй еу хъуртт никкодта.

– Уотæ ку нæ бакодтайсæ, уæд дин ци адтаидæ, уой дин адтаидæ. Гъи, ци гъæуй, нур ба уой зæгъæ?

Æфсæ дæмæ ес, зæгъгæ, фегъустон, ‘ма мин уомæй еу байраг ку раттисæ, гъе уой корæг дæ дæн.

– Байраг дин дæтгæ ракæндзæнæн, кæд æй, æ мадæ зайгæ ку кæна, уæд гъæуай кæнун бафæраздзæнæ, уæд.

Ба ‘й гъæуай кæндзæнæн, зæгъгæ, загъта и лæхъуæн.

Бæхи зайун æрхъæрттæй, ‘ма ‘й æртæ бони гъæуай кæнун гъудæй. Фиццаг æхсæвæ ‘й гъæуай кæнун райдæдта ‘ма, æ цæститæ мæнкъæй куд фæххуæстæнцæ, уотæ ба ин и бæх ралигъдæй ‘ма ин æй, стонгæй ци робаси бафсаста, ейæ æрæхæста ‘ма имæй фæстæмæ æрласта.

Дуккаг æхсæв бабæй æй гъæуай кæнун райдæдта, ‘ма бабæй куд æрæхстæй, уотæ бабæй ин ралигъдæй, ‘ма ин æй, стонг хой, ке бафсаста, ейæ æрæхæста ‘ма ин æй æ къохи бакодта.

Æртиккаг æхсæвæ дæр бабæй рафунæ ‘й ‘ма ин ралигъдæй ‘ма денгизи кæронмæ куд нигтæпп кодта, уотæ ибæл, зменсæй денгизмæ ци кæфи батулдта, ейæ ибæл æ къæдзелæ æрбазилдта ‘ма ‘æруорæдта, и лæг дæр имæ исхъæрттæй ‘ма бабæй æй æрхаста. Æ дзуккитæ мезун байдæдтонцæ, уотемæй æй и уосæмæ баласта, ‘ма имæ и уосæ дзоруй:

– Гъе нур имæ дæ нимæт бадарæ.

Лæхъуæн дæр имæ æ нимæт бадардта, ‘ма байрагæн æ сæр ку ракастæй, уæд имæ и уосæ дзоруй:

– Гъе нур ибæл дæ идонæ исæвæрæ.

‘Ма ибæл е идонæ исæвардта.

Æ астау ку ракастæй, уæдта бабæй имæ дзоруй:

– Гъе нур ба ибæл дæ саргъ исæвæрæ. ‘Ма имæ и уосæ дзоруй:

– Ра ‘й ибæл бадæ гъе нур ба ‘ма дæ армитъæпæнæй æхси тъаффи бærцитæ куд исхауа, уотæ, байраги тæнгъæзтæй ба уафс хуартæ куд исхауа, уотæ.

Лæхъуæн ибæл фæббæдтæй, ницæвтæ кодта, æ армитъæпæнæй æхси тъаффи бærцитæ гæппæлтæ исхаудтæй, байраги тæнгъæзтæй ба уафсхуæртæ исхаудтæй, æртиндугæй æй уæларв фæкодта, æртиндугæй ба ‘й дæлзæнхæ фæккодта. Еу мæнкъæй ку рауадæй, уæд имæ æфсæн зуст уæларвæй æхе рауагъта, фæ ‘й æхста уой дæр лæхъуæн ‘ма ‘й фæммард кодта. И уосæ æ фæсте ракастæй ‘ма имæ дзоруй, фæстæмæ раздæхай, зæгъгæ.

бонæ дууæ зелæни кæнун ‘ма æ бæхи рагъбæл хусгæй ку фæууайай, уæд æй ку рацæвун, уæд мин æ хуссæгæй дæр не ‘ригъал уй.

Фунуктъиз Алибек ба загъта:

– Нæ мин ес мæ уоси ниууадзæн, цалинмæ рамæлон, уæдмæ дæр æ фæсте хæтдзæнæн.

Сæумæй бабæй уордигтæй дæр рацудæй, ‘ма æ надбæл ра-раст æй. Цæйбæрцæ фæццудайдæ, уæдта бабæй еу кесенамæ исхъæрттæй ма бабæй къæразгæй бакастæй, уоми ба дин æ кæстæр хуæрæ бадуй, хойæн ке равардта, ейæ. Фæ имæ медæг æй, сæ кæрæдзæбæл рацийнитæ кодтонцæ, уæдта имæ æ хуæрæ дзоруй, нур мæ лæг ку рхъæрта, уæд дæ æ фур цийнæй бахуæрдзæнæй, зæгъгæ, ‘ма ‘й банимахста.

Еу мæнгæй афонæ ку рацудæй, уæдта дуйней тухгин дунгæ кæнун байдæдта, ‘ма фунуктъиз Алибек æ хуæрæмæ дзоруй:

– Ци ‘й ейæ? Циуавæр тухгин дунгæ ‘й?

– Гъе, – зæгъгæ, – мæ лæг хойи хузи æртæхуй, ‘ма уой базурти дунгæ ‘й.

Уалдæнги ба хой æрбатахтæй хæдзарæмæ, ‘ма меддуар куддæр фæцæй, уотæ ба лæг фестадæй, ‘ма æ уосæмæ дзоруй, а ци аллон-биллон исмаг æй? зæгъгæ.

– Аллон дæр дæхуæдæг ‘ма биллон дæр дæхуæдæг, арвбæл æртæ зелæни ду ку кæнис, ме ‘нсувæр фунуктъиз Алибек мæмæ ку нæ фæммедæг æй, уæд мæнмæ æндæр ка цæуй?

– Де ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки дин уингæ ку фæккæнинæ, ‘ма мæ æппундæр ку неци уайдæ.

– Мадта дæмæ ‘й ку равдесон ме ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки, уæд ин неци кæндзæнæ?

Ай-гъай ин неци кæндзæнæн, зæгъгæ, загъта лæг дæр.

Уосæ дæр имæ е ‘нсувæри равдиста. Сиахс дæр æ каййес-бæл фæццийнитæ кодта, изæрхуар бахуæрдтонцæ, уæдта ‘й фæрсунцæ, ци хабæрттæ дæмæ ес, ци Хуцау дæ æрбахаста, зæгъгæ, ардæмæ?

Е дæр син æ хабæрттæ радзурдта, æ уосæ ин куд фæххастæй, уой хабар.

– Мадта æ фæсте мабал хæтæ, зæгъгæ ин загъта æ сиахс.

Ду уомæн, зæгъгæ, неци искæндзæнæ, æз арвбæл бонæ ‘ртæ зелæни кæнун, ‘ма мабæл ку фембæлуй, е’ртикъахуг бæхбæл уайгæй, æхуæдæгта е ‘рагъи хусгæй, уæд æй ку рацæвун, уæд мин æ хусгæй игъал дæр не ‘руй.

– Мадта мабал цо æ фæсте, зæгъгæ, ин загъта, æ сияхс. Е ка ‘й, уой æз нур базудтон, арвбал бонæ еу зилд цæун, ‘ма æ бæхбал уайгæ-уайгæ ибал ку фембалун, уæд æ бæхи рагъбал хусгæ ку фæккæнуй, уæд æй уотемæй ку рацæвун, уæд мин æ хуссæгæй дæр некад æригъал æй, уæдта ин æ бæхæн дæр феййафæн нæййес.

Фунуктъиз Алибек ба уæддæр загъта:

– Нæ мин ес мæ уоси ниуадзæн ‘ма мæ рамæлæти уæнгæ дæр æ фæсте хæтдзæнæн.

Уотемæй бабæй фунуктъиз Алибек æ надбал рараст æй.

Цæйбæрцæ фæццудайдæ, уæдта бабæй еу кесенамæ исхъæрт-тæй, ‘ма къæразгæй бабæй бакастæй, ‘ма дин уоми ба æ дук-каг хестæр хуæрæ бадуй. Фæ ‘й имæ медæг æй, æ хуæрæ ‘й бал ниццийнæ ‘й, уæдта имæ дзоруй:

– Нур мæ лæг ку ‘рцæуа, уæд дæ æ фур цийнæй бахуæрдзæнæй, ‘ма ‘й банимахста.

Мæнгæй афонæ ку рацудæй, уæдта дунгæ кæнун байдæдта, фунуктъиз Алибек æ хуæрæмæ дзоруй, ци ‘й е, ци уавæр дунгæ ‘й, зæгъгæ.

– Гъе нур мæ лæг цæргæси хузи æрбатæхуй, ‘ма е уой дунгæ ‘й.

Уалæнги цæргæс æрбатахтæй хæдзарæмæ, ‘ма меддуар куддæр фæцæй, уотæ ба лæг фестадай, ма æ уосæмæ дзоруй, а ци аллон-биллон исмаг æй, зæгъгæ?

Аллон дæр дæхуæдæг, биллон дæр дæхуæдæг, арвбал бонæ дууæ зелæни ду ку кæнис, ме ‘нсувæр фунуктъиз Алибек мæмæ ку нæ фæммедæг æй, уæд мæнмæ ка цæуй, зæгъгæ.

– Де ‘нсувæр Алибеки дин уингæ ку фæккæнинæ, ‘ма мæ æппундæр ку неци уайдæ.

– Мадта дæмæ ме ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки ку равдесон, уæд ин неци кæндзæнæ?

– Ай-гъай ин неци кæндзæнæн, зæгъгæ, загъта æ лæг дæр.

Уосæ имæ е ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки равдиста, ма ‘й ибал æ сияхс хъæбæр фæццийнæ кодта, изæрхуар искодтонцæ, уæдта ‘й фæрсунцæ.

– Ци хабар дæмæ ес? Ци Хуцау дæ æрбахаста?

Е дæр син æ хабæртгæ ‘рдзурдта:

– Атæ ‘ма атæ мин мæ уосæ фæххаста уæйуг æртикъахут гъолон бæхбал бадтæй, уотемæй.

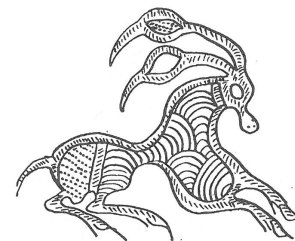
Мадта æ фæсте мабал хæтæ, зæгъгæ, ин загъта æ сияхс, ейæ ка ‘й, уой æз зонун, ‘ма ин ду неци искæндзæнæ. Æз арвбал

И лæхъуæн фæттарстæй, – æвæдзи æфсæн зунти ке ратардтон, уой тухæй мин æ байраг есдзæнæй, зæгъгæ, гурусхæ кодта. Ис имæ æздахтæй фæстæмæ, ‘ма имæ и уосæ дзоруй:

– Еци æфсæн зунти ке рамардтай, уомæй ди хъæбæр фæбоз дæн, ме ‘фси байрæгутæ мин сауæнги дæр еци æфсæн зунæт ху-ардта, ‘ма мин уой ке рамардтай, уой тухæй дæ байрагæн æ мади дзидзи ма радæйун кæнæ. Аци бæхи байрæгутæй ма еунæг лæгмæ еунæг ес, ‘ма е дæр æ мади дзидзи нæ бададта, ‘ма гъе уой тухæй айæ уомæй дууæ хатти уайæгдæр уодзæнæй, дууæ хатти идарддæрма гæпп кæндзæнæй.

Æма æ уоси хæццæ фæстæмæ денгизæрдæмæ æрбахизтæй. Æ уоси ин ка раскъафта, уой уосæбал бацудæнцæ ‘ма уони дæр ра-худта æ хæццæ.

‘Ма уотемæй сæ хæдзарæмæ испудæнцæ ‘ма дзæбæх цæргæ байзадæнцæ.

8. Мæгур лаги кæстæр фурт

Лаги-ма раги цардæй зæронд лæг æмæ уосæ. Адтæй син æхсæз суваллони: æртæ лæхъуæни æма æртæ кизги. Бæргæ дзæбæх цардæнцæ, еци дзæбæх цардæй, фал сæ мадæ ра-мардæй, æмæ сæ цард фæддæрихалдæй. Мæнкъæйгай, мæнкъæйгай сæ мади мардбал дæр ахур кæнун байдæдтонцæ, уой туххæй, æма адаймагбал цидæр æрцæуа, ис ибал ахур уй.

Берæ нæбал фæццардæй зæронд лæг дæр æ уоси фæсте. Хъæбæр

ку æрсæйгæ ‘й зæронд лæг, уæд æ кæстæр фурти æхемæ æрбакодта ма ин загъта:

– Æз мæлун, мæ хор! Нур æз дæн мæ цирти билæбæл ‘ма уин уадзун цубур мулк – цуппæрфарсин дорин авар, хилæ ибæл-еу, мæ хортæ, ма фæуотæ, уой тухæй æма, æнсувæртæ ци мулкбæл фæххилæ уонцæ, уой бæрцæ уин нæ уадзун. Гъема, мæ хортæ, багъуди кæнетæ, мæ уорс рехе дæр мин ма фæхходуйнаг кæнтæ! Фал ма дæбæл ниггидæр фæдзæхсун: де ‘ртæ хуæри дæ фæдзæхст, дæ багъдауонд. Мæн дæр-еу багъуди кæнæ ‘ма-еу уони дæр ма фæхходуйнаг кæнтæ! Мæн ци бон байвæрайтæ, уой изæр уæмæ æрбадзурдæ уодзæнæй: «Гъойдт!», зæгъгæ, ‘ма-еу ма фæттæрсæ, мæ дзубандитæ-еу æргъуди кæнæ!

Дзурд ку фæцæй зæронд лæг, уæд æ уод исиста, рамардæй. Байвардтонцæ сæ фиди мард. Изæрæй ба тъæригъоси æнхъурдæг арти фарсмæ бадтæнцæ. Уотæ ба сæмæ æрбадзурдæй, сæ фидæ куд загъта, уотæ. Кæстæр æнсувæр фæггæпп ласта æма ин хестæр кизги дуарæй рагæлста. Дуккаг æхсæвæ дæр уотæ, æртиккаг æхсæвæ дæр бабæй гъе уотæ. Уотемæй кæстæр æнсувæр, фиди дзурд гъуди кæнгæй, æртæ хуæри равардта, кæмæн, уой нæ зонгæй.

Цардæнцæ æнсувæртæ. Ка ‘й зонуй, цæйбæрцæ ма рацардæнцæ, уæдта сæ зæрди æрифтудæй байуарун.

Нæ фиди мулк байуарæн, – загътонцæ, – алкæмæн ни æ мæнкъи æхемæ куд уа, уотæ.

Æнхузæн æртæ хаййи искодтонцæ сæ дорин авар, дзæбæх, æнæ хилæ, æнæ хъаугъа, байуæрстонцæ.

Уæд хестæр æнсувæри зæрди æрæфтудæй æ хай ни ‘й ихалун, нийхалдта, ‘ма ин си разиндтæй æвзести кæрæ. Дуккаг æнсувæрæн дæр æ зæрдæ нæбал фæллæудтæй, ‘ма е дæр æ хай райхалдта. Уомæн ба си разиндтæй сугъзæрини кæрæ.

Уæд кæстæр æнсувæр дæр загъта:

– Мадта æз ба кæмæй фуддæр дæн?

Е дæр æ хай райхалдта, ‘ма си уомæн ба разиндтæй æхсаргарди зæронд.

– Охх, – загъта, – мæ фидæ, уарзгæ дæр мæ де ‘ннæ зæнæгæй уæлдай фулдæр ку уарзтай, уæд мæн ба атæ æнамонд цæмæн фæккодтай?

Ци гæнæн ин адтæй? Уæддæр æ фиди хъазар лæвар æ астæубæл бабаста ‘ма рандæ ‘й. Кумæ цудæй, уой ба æхуæдæг дæр нæ зудта. Цудæй еу бон, дуккаг бон æма имæ хуæрун хъæбæр æрцудæй. Æрбадтæй еу къулдун рæбун æма гъудитæ кодта:

Ра ‘й фестæг кодта ‘ма ‘й фæммедæг кодта, е ба адтæй уæйуг – æртикъахуг гъолон бæхбæл бадтæй, е ‘ртикъахуг бæх ба адтæй уадæндзо ‘ма мегъæнæмбал.

Уæйуг куддæр хæдзари меддуар фæцæй, уотæ фунуктъизи уосмæ фæллæбурдта, ‘ма ‘й рахаста, æ бæхбæл æхе багæлста ‘ма уотемæй фунуктъизи уоси хæццæ ниффардæг æй. Бæргæ ма фæфæдес кодта фунуктъиз Алибек:

– Мæ уосæ мин, зæгъгæ, фæххастæуй.

Æ дууæ æнсувæри ба ин загътонцæ:

– Уæ, мæнæ бунмез фунуктъиз, ‘ма ин дуар цæмæн байгон кодтай? Цæй фусуни бæллæх дæбæл адтæй? Махмæ дæр æрбадзурдта, ‘ма ин мах дуар ку нæ байгон кодтан.

Ци кæнæн ма адтæй, æ дууæ æнсувæремæй æ хæццæ неке рацудæй, ‘ма еунагæй æ уоси фæсте фæдеси рандæ ‘й фунуктъиз Алибек. Цæйбæрцæ фæццудайдæ, уæдта еу кесенамæ бахъæрдтæй ‘ма къæразгæй бакастæй, уоми ба дин æ хестæр хуæрæ бадуй, халонæн ке равардта, ейæ. Ис имæ медæг æй ‘ма ‘й бæл æ хуæрæ фæццийнитæ кодта, уæдта ин загъта:

– Нур мæ лæг ку ‘рцæуа, уæд дæ æ фур цийнæй хуæргæ кæндзæнæй, зæгъгæ, ‘ма ‘й банимахста.

Уалæнги æ хестæр хуæри лæг фелвастæй ‘ма æ уосæмæ дзоруй:

– А ци аллон-биллон исмаг æй?

Æ уосæ дæр имæ дзоруй, аллон дæр дæхуæдæг, биллон дæр дæхуæдæг, арвбæл бонæ еу зилд ду цæуи, ме ‘нсувæр фунуктъиз Алибек мæ мæ ку нæ фæм-медæг æй, мæнмæ ка цæуй, зæгъгæ.

И лæг дæр бабæй имæ дзоруй:

– Де ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки дин ку фæййинина, ‘ма мæ æппундæр ку неци уайдæ.

Уосæ дæр бабæй имæ дзоруй:

– Мадта дæмæ ме ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки ку равдесон, уæд ин неци кæндзæнæ?

– Ай-гъай ин неци кæндзæнæн, зæгъгæ, загъта е дæр.

Уосæ дæр имæ уæдта е ‘нсувæр фунуктъиз Алибеки равдиста. Лæг дæр ибæл хъæбæр фæццийнæ кодта, изæрхуар бахуардтонцæ, уæдта ‘й фæрсунцæ:

– Ци хабар дæмæ ес, зæгъгæ, цæмæн æрбафтудтæ, ардæмæ?

– Етæ, етæ, уæйуг мин мæ уосæ фæххаста, æртикъахуг гъолон бæхбæл бадтæй, уотемæй.

уой базудтонцæ. Уалæнги ба фунукъиз Алибек дæр фелвастæй, ‘ма е ‘нсувæртæн загъта:

– Сумахæн дæр æма мæхецæн дæр уоститæ, зæгъгæ, ракурдтон, ‘ма нæмæ тагъд кизгутти фидæ æхуæдæг зиндзæнæй. Æнсувæртæй дæр ирагæс кæнун байдæдта фунукъизи дзубандитæ, æ лæги гъæдтæ ин иу базудтонцæ, уæд уой фæсте. Цæйбæрцæ рацудайдæ, уæдта сæмæ еци æртæ кизгей фидæ фæззиндтæй.

Фæйибæл цийнитæ кодтонцæ, уæдта ‘й сæ хæдзарæмæ бакодтонцæ, ‘ма ‘й къелабæл æрбадун кодтонцæ. Фунукъиз ка ‘й, е хестæр æнсувæрмæ ниллæгтомау дзоруй:

– Дæлæ фиййау лæдзæг райсæ, ‘ма ‘й дæ реумæ, зæгъгæ, исбуцау кæнæ. Хестæр æнсувæр æ реумæ фиййау лæдзæг исбуцау кодта, ‘ма уотемæй лæууй.

Фунукъиз сæ каййес фидæмæ дзоруй, хестæр æнсувæри амонуй, уотемæй:

– Мæнæ дин айæ дæ хестæр сияхс.

Астæуккаг æнсувæрæн дæр бабæй фиййау лæдзæг райсун кодта, ‘ма ‘й е дæр бабæй æ реумæ исбуцау кодта, ‘ма ‘уотемæй бабæй уой дæр фунукъиз амонуй сæ каййесæн:

– Мæнæ дин айæ ба дæ дуккаг хестæр сияхс.

Уæд та фиййау лæдзæг æхуæдæг райста фунукъиз Алибек, æ реумæ ‘й исбуцау кодта, ‘ма уотемæй бабæй дзоруй сæ кайесмæ:

– Мæнæ дин æз ба де ‘ртиккаг, кæстæр сияхс.

Уотемæй е ‘нæзонгæ сияхстæ базудта, ‘ма син æнгъуд искодта, уæд, зæгъгæ, æрцаудзинайтæ ‘ма уæ уоститæ фæххондзинайтæ, æхуæдæгга сæхемæ рандæ ‘й. Се ‘нгъуд ку æрхъæрттæй, уæд æртæ æнсувæри сæ уоститæ хонунмæ фæццудæнцæ. Сæ уоститæ рахудтонцæ, ‘ма сæбæл надбæл баталингæ ‘й, ‘ма еу рауæн се ‘хсæвейуат искодтонцæ. Алли æнсувæрæн дæр æ уоси хæццæ адтæй хецæн фусун.

Æхсæвæ ба еу афони хестæр æнсувæрмæ еу лæг бадзурдта:

– Фусун мин, зæгъгæ, фæууо.

Хестæр æнсувæр ба ‘й имæ æндæмæ радзурдта:

– Нур фусун афонæ, зæгъгæ, нæбал æй.

Астæуккаг æнсувæрмæ дæр уотæ бадзурдта, ‘ма ‘й имæ е дæр бабæй радзурдта:

– Нур фусун афонæ, зæгъгæ, нæбал æй.

Уæд фунукъиз Алибекмæ бадзурдта:

– Иуазæг-Хуцауи иуазæг, фусун дин фæууодзинан мах.

– Барæн, исласон, – загъта, – мæ фиди хъазар лæвар.

Æхсаргард фелваста, æртæ араббаги æ размæ фестадæнцæ æма имæ дзорунцæ:

– Ци дæ фæндуй, нæ Хуцауи хай?

– Ци? Æстонг дæн æма мин хуæруйнаг, – загъта син лæхъуæн.

Еу хуæруйнаг иннемæй хуæздæр, уотемæй æ рази истадæнцæ. Дзæбæх ку бафсастæй, уæд е ‘хсаргард æрбабаста ‘ма фестадæй.

Цæунтæ байдæдта æма еу рауæнмæ нихъхъæрдтæй. Е ба адтæй Хъуазухъ-æлдари гъæу. Æлдари хæдзари комкоммæ æрбадтæй æма е ‘хсаргард исласта, æртемæй бабæй араббæгтæ æ рази фестадæнцæ, ‘ма син загъта:

– Аци рауæн хæдзарæ куд уа, уотæ! Зилдæй ба ибæл æфсæн галауан куд уа, уотæ! Хæдзарæ ба уотид хæдзарæ куд нæ уа, уотæ, фал æ фуррæсугъдæй маргъ æ сæрти тæхун куд нæ фæраза, сирд ба æ бунти цæун куннæ æндеуа, æ сæр æвзестæй куд уа, уотæ! Хæдзарæн æ фалæнбулай ба дзæхæрадæнтгæ куд ирæза, уотæ! Мæ дзæхæрадонни ба алли рæсугъд мæргътæ куд заронцæ, уотæ, ‘ма си æнæисусгæ цъететæ куд уайонцæ, уотæ!

Дзурд нæма фæцæй, уотемæй, куд загъта, уотæ фестадæнцæ, æ зæрди унафтæ (унаффитæ) исæнхæст æнцæ.

Æ цæрæнти ку æрзæлæн ласта, уæд æ хъазар дзаума æ астеубæл бабаста ‘ма цауæни рандæ ‘й, сæгтæ æма сæгуттæ марунмæ.

Æлдар ку ракастæ ‘й сæумæ, уæд куд нæ ниддес адтайдæ:

– Йа, Хуцаутти, мæхе Хуцау! – загъта Хъуазухъи-фурт æлдар.

– Ци изæд æй, ци идауæг æй? – æма, еци десгæнгæй байзадæй.

Фæсарæфти рæстæги æрцудæй цауæнæй æма еу мæгур зæронд уосæ æрласта æ хæццæ, фæххуæцæг кæбæл нæбал адтæй, еу уæхæн.

– Амæй фæстæмæ, – загъта, – мадæ, мæ фидæ уиндзæнæн дæу медаг.

Еу бон ку адтæй, уæд Хъуазухъи-фурт æлдар сæ хуæздæр лæгтæ æрæмбурд кодта æма сæ хонæг исæрвиста сæ нæуæг æнæзонгæ синхонмæ, цæмæй сæмæ исæмбæла, уой тухæй.

Е ‘мбæлтгæ æримбурд кодта æма Хъуазухъи-фуртмæ рандæ ‘й хинсти. Ку нæ хуардтонцæ, ку нæ ниуазтонцæ, уæд æлдари хестæр кизгæ идзагдар æрлæудтæй. Лæхъуæн уой ку æруидта, уæд нæ хуæргæ, нæ ниуазгæ кодта, кизгæмæ кæсуни фæцæй. Лæхъуæн сæхемæ ку иссудæй, уæд æ зæрдæ нæбал æнцадæй, сонти хай ибæл бафтудæй.

Еу бон лæхъуæн æ мадæмæ бацудæй ‘ма ин загъта:

– Нана, фæццо Хъуазухи-фуртмæ минæвар æ хестæр кизгæмæ. Етæ уорсистæг, мах сауæстæг, фал ибæл нæ амонд бавзарæн.

– Мæ хор, – загъта, – æз зæронд дæн, уордæмæ фæццæун мæ бон не ‘содзæнæй.

– Уой тухæй æнæ цæугæ ма уо, нана, уорс кесена хед дин æлдари дуармæ иссаразтон, – загъта æ лæхъуæн.

Æ мадæ æлдари хæдзарæй ку ‘сиздахтæй, уæд ин загъта, æ кизги дин равардта, зæгъгæ.

Дуккаг бон киндзхонти хæццæ фæццудæй æма Хъуазухи хъал кизгæ исласта сæхемæ.

Еу къуæре рацудайдæ, фулдæр, Хуцау дæсни, уæд лæхъуæн цауæни рандæ ‘й, æма е ‘хсаргард фарсбæл ауигъдæй байзадæй.

Æфсæн галауани бунти æлдари бæхгæс заргæ æ бæхтæ æрбаскъардта æма æ зæрди æрæфтудæй, ме ‘лдари кизги бабæрæг кæнон, зæгъгæ. Æ бæхтæ уæгъдæй раскъардта ‘ма бацудæй.

Ниййибæл цийнитæ ‘й æлдари кизгæ, сæ бæхтæбæл, ‘ма ‘й хинцунтæ байдæдта. Дзубанди кодтонцæ, ‘ма син дзубанди ку раеудагъ æй, уæд, бæхгæс ка ‘й, е кизги фæрсуй:

– Уæддæр ци дессаг æй, еунæг лæг уогæй, ци хъаурæгин æй! Атита ин ци амалæй æнтæсуй? – загъта бæхгæс.

Кизгæ еу фæлхæнтæ неци дзурдта, уæдта фарсæй æхсаргард æриста ‘ма ин загъта:

– Мæнæ амæй æй нæ царди нивæ. Цидæр дæ бафæнда уа, уой исæнхæст кæнуй.

Бæхгæс фæззилдæй, æхсаргард æрбайста ‘ма ‘фелваста. Æртæ лæхъуæни æ рази ку фестадæнцæ, уæд син загъта:

– Аци хæдзарæ куд æй, уотемæй æй хорискæсæни фестун кæнетæ!

Дзурд нæма фæцæй, уотемæй æфсæн галауан æд хæдзарæ фæттахтæй.

Æризæр æй, æма æрцудæй хæдзари хецау дæр. Æ хæдзарæ æ бунати ку не ‘рийафта, уæд æ зæрдæ нирризтæй. Æ зæрди неке æрбафтудæй æ уарзон уосæй фæстæмæ, хъæбæр ци уосæбæл æууæндтæй, е.

– Гъедт, гиаури бæдолæ! – загъта. – Бæхгæси уосæ аккаг дин адтæй ‘ма ‘й иссердтай! Æхсæвæ дин хуссæг ма уæд, бонæ дæ къæхтæ къуæргæй фæххæтæ! Гъедт, гиаур, гиаур, – загъта. – Æууæндун дæбæл ку нæ гъудæй, ку нæ!

Æ ронæ æрбаста æма цæунтæ байдæдта. Цæйбæрцæ

дæр æ хуссæни исхустæй, гъæуай кæнунмæ ба си еунæгдæр нæ фæццудæй. Ку рафунæй æнцæ, уæд бабæй фунуктъиз рагæпп кодта æ хуссæнæй ‘ма æхе ради дæр гъæуай кæнунмæ рандæ ‘й. Цирти сæргъи берæ фæббæдтæй, уотæ ба ‘й бæл фиййаутæ ‘ма гъæддзаутæ цæун байдæдтонцæ. Фунуктъиз уæддæр æ гъæуай кæнун нæ уагъта, ‘ма æ фиди цирти сæргъи бадтæй. Уони цæун дзи ку нæ байрагæс æй, бон хæстæг æй, зæгъгæ, уæдта ‘й бæл Бонварнæ искастæй. Уæддæр бабæй дзи нæ байрагæс æй ‘ма æхе меднимæр дзоруй:

– Нагъ, нæ ма басайдзинайтæ, цидæр фæккæнайтæ, уæддæр бонмæ ма гъæуай кæнун нæ ниууадздæнæн.

Бон нæма кодта, фал æй дæлиймонтæ сайгæ кодтонцæ, цæмæй рандæ адтайдæ, уой тухæй ибæл фиййаути дæр æма гъæддзаути дæр етæ цæун кодтонцæ, уæдта ибæл Бонварни дæр етæ искасун кодтонцæ. Уонæйти ин мадзал ку не ‘ссердтонцæ, уæдта ‘й бæл фæббон кодтонцæ. Уæддæр син нæ рандæ ‘й. Цæй бæрцæ рацудайдæ, уæдта ‘й бæл фæстæмæ æрталингæ ‘й, ‘ма бабæй циртæй гуппитæ игъусун байдæдта.

Фунуктъиз дæр циртмæ ниллæуирдта, ‘ма талинги æ кардæй тъæппитæ кæнун байдæдта ‘ма дзи руймон рамардта, æр æй къуæхтæ кодта, ‘ма ‘й цирти билæбæл æрцауигъта.

Руймони ку рамардта, уæддæр æнхæст нæма ‘руорс кодта, ‘ма фунуктъиз будури идардмæ еу рохс фæййидта ‘ма загъта:

– Гæрр, зæгъгæ, еци рохс ци уа? – ‘ма ‘й ма рацудæй æ бæрæг базонунмæ. Æр имæ хъæрттæй еци рохсмæ, ‘ма уоми ба еу кесенай æртæ кизги бадуй. Ис сæмæ медæгæ ‘й ‘ма сæ фæфæрститæ кодта: циуавæр айтæ, æндæртæ, уобæл, ‘ма син бæрæг ку нæ æрзудта, уæдта син загъта:

– Æртæ æнсувæри ан, ‘ма уæ дууæ хестæр хуæри ма дууæ хестæр æнсувæремæн уоститæ, кæстæр ба мæхецæн уосæ куд уа, уотæ.

Æртæ хуæри исарази æнцæ уобæл ‘ма ин дзурд равардтонцæ:

– Нæ фидæ, зæгъгæ, ами нæй, фал ку фæззинна, уæдта уæ æхуæдæг бæрæг кæндзæнæй. Уотемæй фунуктъиз æ хæдзарæмæ рацудæй. Сæумæ ба ин æ фиди циртмæ уоститæ фиди сæумæ рацудæнцæ, ‘ма цирти билæбæл руймони мард цургъдæй ку фæййидтонцæ, уæд фæттарстæнцæ, ‘ма фæстæмæ æрбалигъдæнцæ. Хæстæг æнсувæртæ дæр руймони марди хабар ку базудтонцæ, уæд син исбæрæг æй, руймони дæр, уæдта гъæуанзи дæр æма рæуеси дæр фунуктъиз ке рамардта, ‘ма се ‘нсувæр хумæтæги лæг ке нæй,

– Цæй нур цæуон нæхемæ, нур бонæ ‘й ‘ма мардæн нецибал тæссаг æй, фиййаутæ æндæртæ цæун байдæдтонцæ, уæд, ‘ма сæ хæдзарæмæ æрбацудæй ‘ма исхустæй.

Фунуктæиз Алибек дæр ралæуирдта æ хуссæнæй ‘ма æ фиди циртмæ гъæуай кæнунмæ фæууадæй. Гъæуай кæнун байдæдта, бон дæр нæма кодта, уотемæй ба циртæй гуппитæ цæун райдæдта.

Фунуктæиз дæр циртмæ ниллæуирдта ‘ма æ кардæй гъæппитæ кæнун исамадта ‘ма дзи рæуес рамардта, æ рагъий фæкодта ‘ма ‘й сæ хæдзарæмæ æрбахаста, дуармæ ‘й нигтæлста, æхуæдæгга æрбахустæй. Сæумæ хестæр æнсувæр фестадæй, ‘ма рæуеси мард ку рауидта, уæд е’ннæ æнсувæртæмæ гъæр кæнуй, цума цирт гъæуай кæнунай уæд æрбацудæй уотæ:

– Фестетæ, зæгъгæ, уæлæмæ ‘ма мæнæ рæуеси мард дæр бафснайун гъæуй, æдосæ-бонмæ æппундæр, зæгъгæ, нæ ницхустæн.

Дуккаг æхсæвæ бабæй астæуккаг æнсувæр рандæй сæ фиди цирт гъæуай кæнунмæ. Æхсæвæ еу афони уæнгæ фæгъæуай кодта, уæдта бабæй уобæл дæр фиййаутæ æскъæрун байдæдтонцæ, гъæддзаутæ дæр фезмалдæнцæ ‘ма бабæй е дæр загъта:

– Цæй нур бон æй, фиййаутæ æндæртæ цæун байдæдта уæд, ‘ма нæхемæ цæуон.

Æрбацудæй сæхемæ ‘ма исхустæй. Фунуктæиз Алибек бабæй ралæуирдта æ хуссæнæй ‘ма бабæй æ фиди цирт гъæуай кæнунмæ рандæ ‘й. Гъæуай кæнуй, уотæ бабæй, бон нæма кодта, уотемæй, циртæй гуппитæ цæун байдæдта, фунуктæиз дæр бабæй циртмæ ниллæуирдта ‘ма æ кардæй гъæппитæ кæнун райдæдта, ‘ма бабæй гъæуанз рамардта. Бон дæр ивайун райдæдта, гъæуанзи мард е рагъи фæкодта, ‘ма ‘й сæ хæдзарæмæ æрбахаста, ‘ма бабæй æй дуармæ нигтæлста, æхуæдæгга æрбахустæй.

Сæумæ бабæй дуккаг хестæр дæр фестадæй, ‘ма гъæуанзи мард ку рауидта дуармæ, уæд е’ннæ æнсувæртæмæ гъæр кæнуй, цума цирт гъæуай кæнунай уæд æрбацудæй, уотæ, уæдта цума гъæуанзи дæр ейæ рамардта, уотæ.

– Фестетæ, зæгъгæ, уæлæмæ, ‘ма мæнæ гъæуанзи мард бафснайетæ.

Гъæуанзи мард бафснайдтонцæ. Уæд бабæй æрæхсæвæ ‘й ‘ма гъæуай кæнунмæ фунуктæиз Алибеки радæ адтæй ‘ма ‘й мæ е ‘нсувæртæ дзорунцæ:

– Цо, фæццо, нæ фиди циртмæ ‘ма ду дæр дæ радæ багъæуай кæнæ.

Фунуктæиз Алибек сæмæ игъостæ дæр не ‘ркодта, ‘ма си алке

фæццудайдæ, уæдта еу уорс кесенамæ бахъæрттæй ‘ма имæ исмедæг æй. Ци фæнди дæр уæд! – загъта.

Уоми ба дин разиндтæй æ хестæр хуæрæ. Куд нæ фæцийнитæ кодтонцæ, куд нæ фæдздзубандитæ кодтайуонцæ! Лæхъуæн æ хабæрттæ ку æрдзурдта æ хуæрæн, уæд хуæрæ загъта:

– Мæ лæг бонæ дуйнебæл еунæг зилд кæнуй, æма е ку æрцæуа, уæд дин е ести кæд исмадзал кæнидæ, фал бал дæ банимæхсон, кенæ ба дæ æ фурцийнæй бахуæрдзæнæй.

Хуæрæ æнсувæри ку банимахста, уæд дунгæ æрцудæй, хъæбæр дессаг дунгæ. Лæг дуарæй æ базуртæ æрбагæлста ‘ма дзоруй:

– Ци ‘й а, не ‘фсийнæ, аллон-баллон æсмагæй ку байдзаг кодтай!

– Аллон дæр дæхуæдæг, баллон дæр дæхуæдæг!

– Бавдесæ-ма ‘й! – загъта ин æ лæг. – Неци ин кæндзæнæн.

Баимæ ‘й æвдиста. Фæцийнитæ ибæл кодта, уæдта ин загъта:

– Абони еу дессаг фæууидтон: æд æфсæн галауан хæдзарæбæл æртæ лæхъуæни хуæстæй, ‘ма сæ ниццæвтон, ‘ма мин æзмæлгæ дæр нæ фæккодтонцæ, хонх ба мæ базуртæй ку ниццæвун, уæд сау фæнук фестуй. Мæ бон дин неци ‘й, фал дæ мæ кæстæр æнсувæрмæ фæххондзæнæн, е мæнæй тухгиндæр æй.

Æ базурти сæрбæл æй февардта ‘ма ‘й æ кæстæр æнсувæрмæ ницхæццæ ласта. Уоми ба дин æ астæуккаг хуæрæ. Уоми дæр бабæй, фиццаг хуæрæмæ куд адтæй, уотæ, фал ин загъта:

– Нæ кæстæр æнсувæр бонæ дуйнебæл æртæ зелæни кæнуй, ‘ма дæ уомæ фæххæсдзæнæн.

Уордæмæ ку æрхъæрттæй, уоми ба дин æ кæстæр хуæрæ; ниййибæл цийнитæ ‘нцæ хуæрæ ‘ма сиахс. Уæдта ин загъта сиахс:

– Арвбæл бонæ æртæ зелæни кæнун ‘ма сæ фæууинун, æртæ цæфи сæ никкæнун, ‘ма мин æзмæлгæ дæр некад фæккодтонцæ. Мæ бон дин неци ‘й, фал дæ дæ тургъи фестун кæндзæнæн, ‘ма уæдта дæ лæгигъæдæ ‘ма дæхуæдæг!

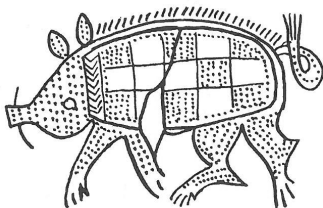
Куд зæрдæ байвæрдта сиахс, уой исæнхæст кодта.

Лæхъуæн тургъи ку фестадæй, уæд имæ æ мадæ рауадæй, ницхъури æй кодта ‘ма ин загъта:

– Нуртæкки фунай æнцæ, фал æхсаргард сæ нивæрзæн æй, ‘ма имæ æз нæ бандеудзæнæн, дæхуæдæг æй рахæссæ!

Лæхъуæн фæммедæг æй ‘ма син æхсаргард сæ нивæрзæнæй фелваста. Æ хъазар лæвар æ къохи ку бафтудæй, уæд загъта æртæ араббагемæн:

– Аци хæдзарæ кæцæй исхастайтæ, уоми куд уа, уотæ!
 Хæдзарæ æ бунати ку фестадæй, уæд лæхъуæн рарвиста
 Хъуазухъи-фуртмæ, хинцгæ дæ кæнун, зæгъгæ.
 Хъуазухъи-фурт, кæми ци дзæбæх адтæй, уони хæццæ иссудæй.
 Дзæбæх ку бахуардтонцæ, ку баниуазтонцæ, уæдта син загъта:
 – Рауайтæ, уæ кизги дæр фæууинетæ нур ба!
 Лæхъуæн сæ разæй бацудæй æма син загъта:
 – А дин, Хъуазухъи-фурт, дæ кизгæ, а ба дин дæ бæхгæс!
 Уоци сахатбæл æлдар æ бæхти æргъауæй дууæ бæхи æрбакодта
 ‘ма сæ дууей дæр бæхи думгутæбæл ниббаста. Лæхъуæнæн ба
 æлдар равардта æ кæстæр кизги, æма ма абони дæр цæрунцæ.
 Адæмæн æлгъистæ фæууо ду ба, Хъуазухъи хестæр кизгæ,
 дуйнемæ æ ном, æ кадæ федисæн ка ниуагъта!

9. Фунукъиз Алибеки таурæхъ

Адтæй æма цардæй лæг æма уосæ, ‘ма син адтæй æртæ
 лæхъуæни æма æртæ кизги. Уонæн ба сæ кæстæр адтæй
 фунукъиз, æ нон – Алибек.
 Дууæ хестæр æнсувæри хæтунмæ рандæ уонцæ, сæ кæстæр –
 фунукъиз Алибек ба хæдзарæй некумæ цудæй, сауæнгæдæр фу-
 нуки бадтæй. Еу бон кæми адтæй, уоми дууæ хестæр лæхъуæни
 хæтуни адтæнцæ, уотемæй син халон сæ кауи мехбæл рабадтæй
 ‘ма сæмæ «хъуахъ», зæгъгæ, нигъгъæр кодта. Фунукъиз хестæр
 хуæри радавта æндæмæ ‘ма ‘й халони гъæлæси багæлста, е дæр
 кизги хæццæ ниффардæг æй.

Изæрæй хестæр дууæ лæхъуæни ку ‘рцудæнцæ, уæд син хабар

радзурдтонцæ, ‘ма фунукъизи æрнадтонцæ. Дуккаг бон бабæй
 дууæ хестæр лæхъуæни хæтунмæ ку рандæ ‘нцæ, уæд бабæй сæ
 кауæбæл цæргæс бабадтæй, ‘ма сæмæ багъæр кодта.

Фунукъиз бабæй дуккаг хестæр хуæри радавта æндæмæ ‘ма ‘й
 цæргæси гъæлæси багæлста. Е дæр бабæй кизги хæццæ ниффар-
 дæг æй.

Изæрæй бабæй дууæ хестæр лæхъуæни ку ‘рцудæнцæ, уæд
 бабæй син еци хабар дæр радзурдтонцæ, ‘ма бабæй баздахтæн-
 цæ ‘ма фунукъизи нимморæ кодтонцæ, уобæл ба сæ фидæ сæ
 хæццæ фæххилæ ‘й, ни ‘й уагътæ, зæгъгæ, е гъæла æй, ‘ма ‘й ци
 нæметæ.

Æртиккаг бон бабæй дууæ хестæр лæхъуæни хæтуни адтæнцæ
 ‘ма бабæй син сæ хæдзарæмæ хой æрбагъæр кодта. Фунукъиз
 бабæй сæ кæстæр æртиккаг хуæри æндæмæ радавта ‘ма ‘й хойи
 гъæлæси багæлста. Е дæр бабæй кизги хæццæ ниффардæг æй.

Уотемæй æртæ кизгей дæр мæргътæ фæххастонцæ, ‘ма сæ
 кумæ фæххастонцæ, ‘ма ка адтæнцæ еци мæргътæ, уой ба неке зуд-
 та фунукъиз Алибекæй фæстæмæ. Изæрæй бабæй дууæ хестæр
 лæхъуæни ку ‘рцудæнцæ хæтуæй, уæд бабæй син радзурдтонцæ:

– Фунукъиз бабæй кæстæр хуæри дæр, зæгъгæ, хойи гъæлæси
 багæлста, ‘ма ‘й фæххаста.

Етæ дæр бабæй фунукъизи сæ бунискодтонцæ, ‘ма ‘й нæмун
 байдæдтонцæ.

– Цæбæл æй нæметæ и гъæлай, зæгъгæ, бабæй сæмæ дзоруй
 сæ фидæ, – гъе, зæгъгæ ести ку лæдæридæ, уæд æ хуæрти дæр нæ
 фесафтайдæ, уæдта нæ фунукæй æндæмæ дæр ралæсидæ.

И лæхъуæнтæ ба загътонцæ:

– Куд æй ма нæмæн, не ‘ртæ хуарей нин кæмæн равардта, е
 дæр ин бæрæг ку нæй, уæдта сæ ци ‘рдæгæй агорæн, уой дæр ку нæ
 зонæн, уæд ма мах ци кæнæн.

Фиди загъдмæ гæсгæ бабæй æй ниуагътонцæ.

Цæйбæрцæ афонтæ рацудайдæ, уой фæсте, уæдта, сæ фидæ
 рамардæй. Сæ фидæй син фæдзæхст адтæй, ку нæма рамардæй,
 уæд.

– Ку рамаелон, зæгъгæ, уæд мин мæ мард мæ цирти æртæ бони,
 зæгъгæ, багъæуай кæндзинайтæ.

Сæ фиди марди байвардтонцæ, ‘ма сæ фæдзæхстмæ гæсгæ фиц-
 цаг æхсæвæ цирт гъæуай кодта хестæр лæхъуæн, ‘ма бонæрдæмæ
 ку фæцæй, уæдта ибæл фиййаутæ æскъæрун байдæдтонцæ,
 гъæддзаутæ ибæл цæун байдæдтонцæ, ‘ма загъта:

Æлдар загъта:
– Кæцæй дæм æрцыдис дæумæ ахæм бæх æмæ дзаумæттæ, стæй ахæм хъару?

Æвзæр йæ дзыппæй къухты кæлмæрзæн фелвæста æмæ загъта:
– Уæдæ ай дæ кæлмæрзæн нæу?

Æлдар хорзау нал фæцис, æмæ йын лæппу загъта:

– Фæндагыл кæй фарстай, не ‘мбал цы фæцис, зæгъгæ, уый æз уыдтæн, стæй къух куы алыг, уæд дæм чи бауад, уый дæр æз уыдтæн.

Æлдар загъта:

– Уæдæ кæд ды уыдтæ, уæд æз зæххы æхца æрæвæрдзынæн, æмæ йæ сис.

Æлдар зæххы æхца æрæвæрдта, лæппу бæхыл абадтис, æрбацагайдта, зæххмæ февнæлдта, æмæ æхца фелвæста. Уæд æлдар загъта:

– Абонæй фæстæмæ ды мæ сияхс, иннæтæ цыфæнды фæуæнт.

12. Кæсалги ахæссæги аргъау

Æу лæг кæсалгæ ахæссунæй æндæр неци куста. Уæд рамардæй, æма ин еу лæхъуæн байзадæй æма лæхъуæн еу бон æ мади фæрсуй:

– Нæ фидæн æгириддæр косæн миу неци байзадæй?

Мадæ ба ин уотæ:

– Неци ин байзадæй. Дæлæ ин кæсалгæ ахсæн байзадæй, хизæ, æндæр ин неци байзадæй.

Еу бон лæхъуæн хизæ райста æма кæсалгæ дзауæн кæнун байдæдта æма неци нийяхæста. Изæрæй сæхемæ ку цудæй, уæд еу цадæ æ размæ фæцæй, æма æ хизæ бадардта æма еу кæсалгæ æрахæста.

– Ниддæмæ хъæртон, дæлæ хонхаг дзили, уæдта дин æз байамондзæнæн – ‘ма ‘й мæ куддæр æрхъæрттæй, уотæ ‘й рамардта, æ кардæй æй листæг къуæхтæ никкодта.

Уосæ дæр имæ дзоруй, нур æй, зæгъгæ, маргæ ракодтай, фал ин цæй мæнæ е ‘стгута æ бæхбæл исæвæрæн, е ба ин сæ сæ хæдзарæмæ хæсса, ‘ма ин е ‘стгута ‘ма æ фидтæ бамбурд кодта, бæхи саргъбæл сæ бабаста, уотемæй æй рауагътонцæ. Уорс аласа ин е ‘стгута ‘ма æ фидтæ æ сияхси хæдзарæмæ æрбахаста.

Æ сияхс, бонæ арвбæл æртæ зелæни ке цудæй, уобæл æртæ уоди адтæй, ‘ма æ бæх фунуктъиз Алибеки стгута ‘ма фидти хæццæ ку рахъæрттæй, уæд сæ райста, ‘ма сæ лæгæн æ уæле куд фæууинцæ, уотæ æривардта, уæдта ‘й мæ е ‘ртæ уодемæй еу уод баурлафтæй, ‘ма фунуктъиз Алибек райгас æй ‘ма дзоруй, ух-ух, ци берæ фæхустæн, зæгъгæ.

Æ сияхс дæр имæ дзоруй:

– Æз дин ку нæ адтайнæ, уæд ци фæххустайсæ, уой дæ фæййидтайнæ.

Гъенур ба мулкæй дæ ци гъæуй, уой дин мах ратдзинан, ‘ма дæ хæдзарæмæ цо.

Фунуктъиз Алибек ба загъта:

– Нæ мин ес мæнæн атемæй фæцæуæн нæхемæ, кенæ мæ уосæ ма байсон фæстæмæ, кенæ æдта мæлгæ ма ракаенон.

Нæ бабæй нилæудтæй, уорс аласæбæл бабæй рабадтæй ‘ма бабæй уæйуги хæдзарæмæ исмедæгæй. Уæйуг бабæй хусгæ куд кодта, уотæ, ‘ма ‘й мæ и уосæ бабæй рауадæй, бæхбæл бабæй æй февардта, ‘ма бабæй ралигъдæ йæ уоси хæццæ.

Æртикъахуг бæх бабæй бæхдони фæрсмæ хуайун байдæдта, гъæр, фуд замана кæнуй. Уæйуг бабæй райгъал æй ‘мæ дзоруй æ бæхмæ:

– Куйтæ дæ куд бахуардтонцæ, цæбæл æнаргъæр кæнис, æппундæр мæ хуссун нæбал ниуадздзæнæ æви ци?

Æ бæх дæр бабæй имæ дзоруй, фестæ уæлæмæ, хонхаг дзили бабæй дин дæ уоси фæхæссуй, зæгъгæ.

Уæйуг ралæуирдта ‘ма æ бæхмæ дзоруй:

– Æдзæттæтæ цæттæ кæнон, æви цæттæтæ цæттæ кæнон?

– Æдзæттæ дæр исцæттæ кæнæ, уæддæр æй раййафдзинан, зæгъгæ, имæ дзоруй æ бæх дæр. Æдзæттæтæ исцæттæ кодта уæйуг, æ саргъ исæвæрдта, рабадтæй, уæдта ‘й фæстигæй бабæй расурдта.

Уайтагъддæр бабæй æй раййафта, ‘ма ‘й имæ ку æрхæстæг æй, уæдта бабæй имæ дзоруй:

– Дæлæ хонхаг дзили, ниддæмæ хъæртон, уæдта дин аци хатт ба ци æмбæла, уой æз ку нæ бакæнон.

Æр имæ хъæртгæй ‘ма бабæй æй никъкъуæхтæ кодта; уæсæ дæр бабæй имæ дзоруй: «ай нур æй маргæ ракодтай, фал ин е ‘стгута ба ма сæхемæ рарветæн уæддæр», ‘ма ин е ‘стгута ‘ма æ фидтæ бамбурд кодта, бæхи саргъ бæл сæ бабаста, ‘ма ‘й уотемæй рауагътонцæ.

Бæх бабæй фунутъизи марди хæццæ æ сияхси хæдзарæмæ æрхъæртгæй. Сиахс бабæй ин æ мард райста бæхæй, ‘стгута ‘ма фидтæ алке æ бунати аривардта ‘ма бабæй имæ æ дуккаг уод бауолæфтæй. Фунуктъиз бабæй райгасæй, рабадтæй ‘ма дзоруй:

– Ух-ух, зæгъгæ, цæйбæрцæ фæхустæн?

– Æз дин куна адтайнæ, уæд дæ хуссунбæл адтаисæ, зæгъгæ, имæ дзоруй æ сияхс дæр, уæдта ма ин нигтидæр загъта:

– Гъенур ба мабал фæццо уæйуги хæдзарæмæ, нур ба дæ ку рамара, уæд дин мæн бон дæр нецибал исудзæнæй, нур ма мæмæ еунаг уод ес, ‘ма уомæн ба радтæн нæййес, уæд мæхуæдæг дæр рамæлдзæнæн, фал дин кæд æнæ цæун нæййес уæйугмæ дæ уосмæ, уæд уомæ ци æртикъахуг бæх ес, уой æнмаддæлон бæх баагорæ, ‘ма ‘й гъе уæд уотемæй рахæсдзæнæ дæ уоси, еци æртикъахуг бæх ин кæми адтæй, уобæл ба уосæн æхе бафæрсæ.

Уотемæй бабæй фунуктъиз Алибек уæйуги хæдзарæмæ испудæй ма къæразгæй бакастæй, уæйуг бабæй хустæ кодта, ма имæ уосæ рауадæй.

Фунуктъиз Алибек уосæн загъта:

– Мадзалæй ку неци бакæнæн, уæд тухæй ба ай хæццæ неци кæнæн ес, ‘ма ‘й еу гъуддагбæл ма бафæрсæ: е ‘ртикъахуг бæх ин кæми адтæй, уæдта æртикъахуг цæмæн æй?

Фунуктъиз æхе банимахста, ма уæйуг ку æригъал æй, уæд æй уосæ фæрсуй:

– Дæ бæх æртикъахуг цæмæн æй?

Уæйуг ба ин загъта:

– Денгизи сакъадахи еу рауæн ес еу æфсæ бæх ‘ма алли майрæнбони дæр зайгæ кæнуй, ‘ма ‘й æфсæнцъух берæгъ æма æфсæнцъух хой гъæуай фæккæнунцæ, ‘ма куддæр разайуй, уотæ ба ‘й рахуæрунцæ, æз ба ‘й багъæуай кодтон, ‘ма зайгæ ку кодта, уæд имæ мæ нимæт бадардтон, фал мин имæ æфсæнцъух берæгъ уæддæр æрбалабурдта ‘ма ин æ къах ратудта, ‘ма гъе уомæн æртикъахуг æй, цуппæрæймаг къах ма ‘й бæл ку адтайдæ, уæдта ин æппундæр феййафæн нæдтайдæ.

дæр кæронæй слæууыд. Агурынц къухдарæн æмæ йæ никуы арынц, стæй иу лæг загъта:

– Дæлæ ма уымæ фенут, кæд уымæ ис, уæд та.

Йæ къух ын райхæлдтой, æмæ къухдарæны рухсæй бæстæ ныррухс и, æмæ кæстæр чызджы рахаста. Æлдары хистæр дыууæ чызджы мæстæй мардтой кæстæры, дæуæн дæ лæг родгæсæн дæр нæ бæззы! – зæгъгæ, æмæ куыдта, уый фæстæ æлдар йæ сияхсты æвзæрста, кæддæра дзы хуыздæр чи у, зæгъгæ. Иннæ дыууæ сияхсæн йæ рæгъауæй æвзаргæ бæхтæ радта, уымæн та æвзæр къуылых бæх æмæ загъта, цом хæстмæ, зæгъгæ.

Æлдар æмæ йæ дыууæ сияхсы разæй афардæг сты, æвзæр та фæсте баззадис. Куы йæм фæаууон сты, уæд йæ бæх суагъта, йæ идон батылдта, æмæ йæ бæх уым балаууыдис. Йæ галиу хъусы бабырыд, йæ рахиз хъусæй рабырыдис æмæ та ахæм лæшпу фестадис, æмæ йæм лæг кæсынæй нæ бафсæстаид. Бæхыл сбæдтис, æвзæр бæх уым ныуагъта, æмæ ацыдис иннæты фæдыл. Куы цæ баййæфта, уæд та цæ фæрсы, кæдæм цæут, зæгъгæ.

Уыдон загътой:

– Хæстмæ.

Уæдæ æз дæр сымахимæ цæуын, зæгъгæ, цын загъта.

Кæд дæ фæнды, уæд рацу, фæлæ нæ иу æмбал фæсте баззад, æмæ йæ æппын никуы федтай, зæгъгæ, йæ æлдар фæрсы.

Уый нырма кæд æрхæццæ уыдзæн, зæгъгæ, цын дзуапп радта уый. Уый та уыдис йæхæдæг. Уалынмæ ныххæццæ сты хæстмæ, æмæ уыцы лæшпу йæ къух кардæй фæлыг кодта, æлдармæ бауадис æмæ йын загъта:

– Æри-ма, мæ къух цæмæй абæттон, ахæм хæцъил дæм никуы ис?

Æлдар къухты кæлмæрзæн фелвæста æмæ йын йæ къух абаста. Хæст куы фæци, уæд рацыдысты æмæ та йæ къух алыг кодта. Уый разæй рацыд. Йæ ‘взæр бæх кæм суагъта, уым та рахызтис, æвзæр бæхыл сбæдтис, иннæ бæх та ауагъта. Æвзæр бæхыл цыма хæстмæ цæуы, уыйау фæстæмæ раздæхтис, æмæ æлдар æмæ йæ дыууæ сияхсы сцæуынц æмæ йын афтæ зæгъынц:

– Кæдæм ма цæуыс, æвзæр, аздæх фæстæмæ!

Сцыдысты сæхимæ, æмæ æлдар загъта:

– Уым иу лæшпу немæ уыдис æмæ йæ къух алыг кодта, æмæ йын мæ къухты кæлмæрзæнæй йæ къух абастон.

Уæд æвзæр сияхс афтæ зæгъы:

– Уый æз уыдтæн, æз.

ис, уæд уыдис бæх. Йæ галиу фындзы хуынкъæй цæхæр калдис, йæ рахиз фындзы хуынкъæй та сызгъæрин калдис.

Бæх загъта:

– Лæппу, суадз мæ, æмæ дæ-иу мæ сæр куы хъæуа, уæд-иу мæм идон батил, æмæ дæм уæд хæццæ кæндзынæн.

Хорз, зæгъгæ, йæ лæппу суагъта, æмæ бæх афардæг кæдæмдæр. Уый фæстæ æлдар лæвардта йæ кæстæр чызджы моймæ æмæ загъта:

– Дыууæ уæладзыджы сæрæй мын мæ чызджы къухдарæн чи аскъæфа, уымæн – мæ чызджы.

Æвзæр лæппу бафарста йæ фсымæрты, æз дæр ацæуон, зæгъгæ.

Уыдон ыл схъæр кодтой:

– Кæдæм цæуыс, æвзæр, аскъæфдзынæ йæ, мæлæты гауыр, ацу æмæ уæртæ фæззыгæнд хъахъхъæн.

Æвзæр лæппу та æвзæр бæхыл сбадтис, кæрдзыны ‘рдæг ракуырда æмæ ацыд фæззыгæнд хъахъхъæнынмæ. Уым йæ идон батылдта, æмæ йæм бæх уайтагъд ‘рбалæууыд. Йæ галиу хъусы йæ бабырын кодта, йæ рахиз хъусæй та рабырыд æмæ лæппу афтæ рæсугъд фестадис, æмæ йæм лæг кæсынæй не ‘фсæстис. Сбадтис бæхыл, æмæ йын бæх загъта:

– Хъусыс, куыддæр агъуысты цурмæ бахæццæ уæм, афтæ-иу мæ агъды фарсæй султгы куыд схауа, дæ къухæй та – чъепс, ахæм цæф мæ-иу фæкæн.

Араст сты, æмæ куыддæр агъуысты цурмæ бахæццæ сты, афтæ лæппу бæхæн ахæм цæф фæкодта, æмæ йæ къухæй чъепс схаудта, бæхы агъды фарсæй та султгы. Бæх уыцы-иу хъæр сласта, æмæ лæппу къухдарæн рахаста.

Æвзæр æй чи хуыдта, уыдон кæронæй лæууыдысты æмæ цын ехсæй фæйна цæфы фæкодта, стæй ацыдис, йæ бæх суагъта, йæхæдæг æвзæр бæхыл сбадтис æмæ йæ хæдзармæ рацыдис. Йæ къухдарæн сау хæцъилæй бабаста, æмæ сæ хæдзармæ куы ‘рбацыдис, уæд æй хæдзары фæрсынц:

– Дæ къух та цы кодта, æвзæр?

– Цы кодта, уæртæ уым фæкалдтæн, æмæ йæ тихалæг атыдта, æндæр.

– Æри-ма æмæ дын æй дзæбæх хæцъилæй бабæттæм.

– Нæ, нæ йæ хъæуы, хорз баст у.

Уалынмæ æлдар адæмы ‘рæмбырд кодта æмæ загъта:

– Къухдарæн кæмæ ис, уый мæ чызджы ахæссæд.

Адæм æрæмбырд сты æмæ къухдарæн агурынц. Æвзæр лæппу

Уæйуг бабæй ку ниффунæй æй, уæд бабæй фунуктъиз Алибек бацудæй уæйуги хæдзарæмæ ‘ма ин уосæ хабæртгæ куддæр радзурдта, уотæ еци фæдбæл æ сияхсмæ рандæ ‘й. Уоми ба æ сияхси хæццæ раунаффæ кодтонцæ, ‘ма ин æ сияхс загъта:

– Нæл фуси мард æма хуари голлагæ хæццæ фæццо еци денгизи сакъадахмæ ‘ма еци æфсæ бæх зайгæ ку кæна, уæд æфсæнцъух берæгъæн нæл фуси мард рагæлдздзæнæ, æфсæнцъух хойæн ба хуари голлагæ ракалдзæнæ, ‘ма етæ уонæбæл ку фæссабур уонцæ, уæдта ба бæх разайдзæнæй, ‘ма ‘й раскъафдзæнæ.

Æ сияхс ин куд загъта, фунуктъиз Алибек уотæ бакодта: нæлфуси мард ‘ма хуари голлагæ хæццæ еци денгизи сакъадахмæ фæццудæй ‘ма еци æфси гъæуай кæнун байдадта. Æфсæн æ зайун ку ‘рхъæртгæй, уæд æ фæсте рауай-бауай кæнун байдадтонцæ æфсæнцъух берæгъ æма æфсæнцъух хой.

Берæгъæн нæл фуси мард рагæлста, æфсæнцъух хойæн ба хуари голлагæ ракалдта ‘ма етæ уонæбæл ку фæссабур æнцæ, уæд æфсæ дæр разадæй, ‘ма ‘й мæ фунуктъиз Алибек æ нимæт бадардта. Æрба ‘й тухта æ нимæти ‘ма ‘й раскъафта. Байраг дæр имæ дзоруй:

– Мæ мади дзидзией мин еу-дууæ хъуртти искæнун бауадзæ, уæдта Хуцауи ка фæнда уа, е уодзæнæй.

Фæстæмæ ‘й æрбадафта æ мадæмæ, ‘ма ‘й еу минкъи радæйун кодта, уæдта ‘й денгизмæ ниххаста ‘ма ‘й уоми айкæвдуд æма сапон æвдудд искодта, уæдта ‘й бæл саргъ февардта, фæ ‘й бæл бадтæй, ‘ма ‘й бæл рагъæститæ кодта: и бæх ка ‘й, е имæ дзоруй:

– И хонхаг дзилиæй ка райгурдæй, æнгъæлдæн мин ду барагæн исбæздзæнæ.

Фунуктъиз Алибек дæр имæ дзоруй:

– И хонхаг къæлæуæй ка райгурдæй, æнгъæлдæн мин ду маенæн бæхæн исбæздзæнæ.

Уотемæй фунуктъиз Алибек æ бæхбæл гъазгæ æрбацудæй уæйуги хæдзарæмæ, ‘ма хусгæ куд кодта, уотемæй бабæй æ уоси рахаста. Æртикъахуг гъолон бæх бабæй гуппитæ, гъæр, фæдес кæнуй, бæхдони фæрстæ фæйнердæмæ раморæ кодта. Уæйуг дæр фегъалæй, ‘ма дзоруй æ бæхмæ:

– Ци дæбæл æрцудæй, æгириддæр мæ хуссун нæбал ниу-уадздзæнæ æви циуавæр дæ?

Фæстæ тагъд, зæгъгæ, имæ дзоруй æ бæх дæр, хонхаг дзили дин дæ уоси бабæй фæхæссуй.

Уæйуг ралæуирдта ма дзоруй æ бæхмæ:

– Ёдзæттита цæттæ кæнон æви цæттита цæттæ кæнон?

Æ бæх ба ‘й ма дзоруй:

– Цæттита дæр мабал цæттæ кæнæ, тагъд рабадæ.

Уæйуг æ саргъ феардта æ бæхбæл, ра ‘й ибæл бадтæй ‘ма функтъизи фæдесæй сорун байдæдта. Функтъизæн ба æ бæх ниффæдзахста:

– Ба маæ еу уорамисæ ‘ма маæ маæ уæйуг ку æрхæстæг уа цит, уæдта мабæл дæ къæхтæ фенгон кæнисæ, уæдта Хуцауи ка фæндæуа, е уодзæнæй.

Функтъиз æ бæхи уорангæ цæуй, ‘ма ‘й маæ уæйуг ку æрхæстæг æй, уæдта ‘й бæл æ къæхтæ фенгон кодта, ‘ма бабæй си райзол æй. Уæйуг дæр дес кæнуй.

– Гæрр, зæгъгæ, а цал а уал бони маæ бæх ке нæ феййафтайдæ, уæхæн ку некаæми адтæй, нур ба еци бæх циуавæр æй, баййафун амал ин ку нæбал ерун? – ‘ма æ бæхи фæрстæ ецæгæй нæмун байдæдта:

– Куйтæ дæ, зæгъгæ, бахуардтонцæ, абони уæнгæ дæбæл бæх ку нæма фæхъхъабæрдæрæй, уæд нур ци кæнис?

Цидæр æй надта уæйуг æ бæхи, уæддæр ин функтъизи бæхи ба неййафта. Уæд æртикxахуг бæх фæлмæцун дæр байдæдта, уæдта æ фæрстæ дæр дзæбæх над ку фæцæнцæ, уæд функтъизи бæхмæ гъæр кæнуй, цæмæннæ ма маæ хезис, еу мади дзидзи дæр, зæгъгæ, нæ бададтан?

Функтъизи бæх ба ‘й маæ дзоруй æртикxахуг бæхмæ:

– Ёз дæ уæд бахезинаæ, ‘ма денгизи билæмæ еци еу уадæй ку бауайисæ ‘ма билæбæл ба цортвес ку фæлæууисæ, гъе уæд.

Æртикxахуг бæх дæр бабæй имæ дзоруй функтъизи бæхмæ, цæмæннæ маæ бахезис, еу мади губунаæй дæр нæ рантæстан? зæгъгæ.

Функтъиз бæх дæр бабæй имæ дзоруй уæйуги æртикxахуг бæхмæ:

– Уæд дæ бахездзæнæн æз, ‘ма денгизи билæмæ еци еу уадæй ку бауайисæ, ‘ма билæбæл ба цортвес ку фæлæууисæ, гъе уæд дæ бахездзæнæн, зæгъгæ, æз.

Уæйуги æртикxахуг бæх æ фур надæй æ уодаен нæбал адтæй, ‘ма ин хуæздæр амал ку нæбал адтæй, уæдта денгизи билæмæ еци уад бакодта, билæбæл ба цортвес фæлæудтæй, ‘ма уæйуг бæхи сæрти басхъеудтæй ма денгизи фæцæй, ‘ма уоми фесавдæй. Функтъиз дæр æ бæх фæууорæдта ма æртикxахуг бæхи дæр æрахæста

сахармæ аластой уæй кæнынмæ фæткъуытæ, джитъритæ æмæ æндæртæ.

Иухатт куы уыдис, уæд дыууæ ‘фсымæры æвзæры донмæ ар-выстой. Ёвзæр бедра доны куы фæтгыста, уæд дзы кæсаг донимæ фелвæста.

Кæсаг загъта:

– Ауадз маæ, æмæ-иу цыдæриддæр зæгъай, уый дын дæ цуры фестын кæндзынæн.

Лæппу кæсæджы ауагъта æмæ загъта:

– Кæсаг, кæсаг, уæдæ бедратæ хæдзармæ ацæуæнт.

Бедратæ дæр-дæр кæнгæ кæс, æмæ уæртæ фæцæуынц, сæ дон дæр сæ мидæг, афтæмæй.

Устыгæ йæ бафарстой:

– Куыд æрбацыдысты бедратæ?

– Дзæбæх, – зæгъгæ, загъта лæппу.

Изæры иннæ дыууæ ‘фсымæры куы ‘рцыдысты, уæд цын сæ устыгæ бедраты хабар æрдзырдтой, æмæ сæ устыты фæнадтой, уый уæртæ æвзæр куы у, уæд нæ куыд сайут, зæгъгæ.

Дыккаг бон та йын загътой:

– Уæртæ иу æвзæр бæх сифтынцæ æмæ хæдмæ ацу сугмæ.

Лæппу сифтыгъта бæх дзоныгъы æмæ рараст ис. Куыддæр уынгмæ ахæццæ ис, афтæ бæх фæуæгъд кодта, стæй фæуæгъд кодта рæтæнæгъдтæ дæр æмæ загъта:

– Кæсаг, кæсаг, уæдæ дзоныгъ хæды куыд балæууа!

Дзоныгъ уайтагъд хæды балæууыд. Уым адæм дынджыр бæлæстæ калынц, æмæ лæппу загъта:

– Кæсаг, кæсаг, уæдæ уыцы хæдтæ маæ дзоныгъы куыд фестой бастæй, æмæ фæстæмæ куыд ацæуон нæхимæ!

Сугтæ дзоныгъы festaдысты, æмæ рараст ис сæхимæ. Йæ ‘фсымæрты устыгæ йæ фарстой, цæмæй æрластой сугтæ, зæгъгæ.

Лæппу сын загъта, цы хъуыддаг уæ ис, зæгъгæ.

Изæры та дыууæ ‘фсымæры куы ‘рцыдысты, уæд та цын дзырдтой, лæппу суг куыд æрласта, уый хабар, æмæ æмбисонды над та уæд фæкодтой сæ устыгæн, хынджылаегтаг уын стæм, зæгъгæ.

Æртыккаг бон та йæ арвыстой фæззыгæнд хъахъхъæнынмæ. Кæрдзыны цыппæрæм хай йæ роны бакодта, къуылых бæхыл сбæдтис æмæ рараст ис фæззыгæндмæ. Кæсы, æмæ дзы чидæр хизы. Уæд лæппу загъта:

– Кæсаг, кæсаг, уæдæ уым æнцæд куыд лæууа.

Фæцæуы æмæ йæ фыццаг род хуыдта, фæлæ йæм куы бахæстæг

Уæйыджы бæх йæ баст ратыдта, уæйыджы хъал кæны, уæлæмæ, дам, сыст, дæ усы дын фæхастæуы.

Уæйыг бæхмæ дзуры, цæмæй, дам, ын тæрсыс, гал уал аргæвдын кæн, бахарон, æмæ сæ гæ уæддæр куы аийафдзыстæм.

Бæх æм дзуры:

– Ницы уал аийафдзынæ, ме ‘ммадæлон бæх æм ис, цыппæркъахыг æмæ фондзхъуырттон.

Стæй уæд уæйыг фестад, бæхыл абадт æмæ сæ сурын байдыдта. Уæйыджы бæх лæппуйы йе ‘ммадæлон бæхмæ уасы, фæлæу, дам, цæмæн мын удхар кæныс, де ‘фсымæр куы дæн æмæ æртыкъахыг куы дæн.

Лæппуйы бæх æм фæстæмæ ныууасыд:

– Де ‘ккой дæ барæджы (уæйыджы) аппарат æмæ дæм гæ уæд ныллæудзынæн.

Уæд та йæм æртыкъахыг хъæр кæны (уасы), куыд, дам, æй аппарат?

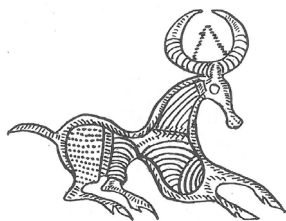
Лæппуйы бæх та йæм уасы æмæ дзуры:

– Æз ауайдзынæн, мæ къахæй зæхх æркъуырдызæн, зæхх æрх фестдзæн. Ды йæм куы æрбахæццæ уай, гæ уæд, дæ хъару циу, гæ уымæй рацагай, дзыхлæуд фæкæн, æмæ гæ уæд дæ барæг ахаудзæн.

Бæх афтæ бакодта, æрхы былыл дзыхлæуд фæкодта, уæйыг йæ сæргы асхъиудта æмæ зæххы скъуыды ныффардæг.

Лæппу бæхмæ фæлæууыд, æмæ дыууæ бæхы дæр лæппу йæхицæн аласта йæ ус Дженæгъæзимæ. Уæйыг уым ныммард.

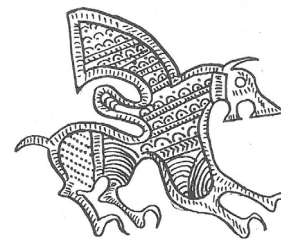
Лæппу æмæ Дженæгъæз абон дæр ма хъæлдзæг æмæ дзæбæхæй цæрынц æппын æнæ исты хъуагæй.

11. Æртæ æфсымæры аргъау

Цардис æртæ ‘фсымæры. Иу дзы уыдис æвзæрдæр, æмæ-иу æй родгæс арвыстой, иннæ æдылы ‘фсымæры та-иу

‘ма уотемæй уæйуги хæдзарæмæ фæстæмæ раздахтæй. Уæйугмæ цидæр мулк адтæй, уони рамбурд кодта ‘ма сæ æ хæццæ раласта. Æ над æ сияхстæбæл ракодта, ‘ма фиццагдæр æ кæстæр сияхсæмæ бацудæй, уæдта астауккагмæ, фæстагдæр ба æ хестæр сияхсæмæ. Уотемæй фунуктъиз Алибек дуйнебæл уайаг дæр н ‘адтæй, уæхæн дууæ бæхи, уæдта æ уосæ, уæдта æнæ уой мулк дæр берæ, уони хæццæ æ хæдзарæмæ æрцудæй, ‘ма дзæбæх цæрун байдæдта е ‘нсувæрти астæу.

10. Дзидзидай лæппуйы аргъау

Цардысты лæг æмæ ус. Лæгæн йæ ус амардис, баззадис сын дзидзидай лæппу, æмæ-иу сывæллон куы ауыдта, уæд ын йæ узгæйæ фыд лолайгæнгæйæ дзырдта:

– Агуыс-агуыс, мæ сидзæр хур, куы бахъомыл уай, уæд дын усæн Дженæгъæзы ракурдызæн.

Сывæллон, цыма йын йæ мад дзидзи адардта, гæ уыйау-иу банцадис æмæ афынæй.

Лæппу бахъомыл ис, йæхинымæры-иу дзырдта, мæ фыд, дам, мын усæй зæрдæ куы æвæрдта, уæд мын гæ ныр цæуыннæ исты кой кæны ус ракурыны тыххæй.

Лæппу бахъомыл æмæ уарзта цуан кæнын, дардта егæрттæ дæр, уарзгæ та кодта фылдæр тæрхъус æмæ рувасцуан.

Иу майрæмбон цуаны уæвгæйæ иу хъамылдзастæй алиуыр-та рувас, рувасы егæрттæ нæ аийæфтой, æмæ аирвæзт. Лæппу æрбацыд йæ хæдзармæ æнæ исты амаргæйæ æмæ та ацыд цуаны иннæ майрæмбоны. Бацыд та гæ уыцы хъамылдзастмæ, æмæ

та дзы алиурдта иу руvas, егартæ та йæ асырдтой æмæ йæ ацы хатт æрцахстой. Цæмæй егартæ руvasы царм ма атыдтытæ кæной, уый тыххæй лæппу руvasмæ бæхæй рагæпп ласта. Æмæ лæппумæ йæ дзыхæй дзуры: дæ куыйтæн ма ма бахæрын кæн, æз, дам, дæн Дженæгъæз чызг, дæуæн Хуыцау кæй саккаг кодта усæн. Ныр абон майрæмбон, иннæ майрæмбоны мæм мæнæ ацы обауы цурмæ куыд æрцауай, афтæ бакæн.

Лæппу руvasы ауагъта æмæ хъæлдзæгæй йæ хæдзармæ рараст и.

Йæ фыд æрхаста æндæр ус, æмæ ацы æндæр ус лæппуйы цин-дзинад бамбæрста.

Лæппуйæн йæ æмгъуыд æрцыд æмæ йæ бæхыл саргъ савæрдта. Ус йæ æххуырсты сæрра кодта, лæппуимæ куыд ацыдаид. Афтæмæй лæппу куы раст кодта, уæд æххуырт лæппуйы баййардта, æз дæр, дам, демæ цæуын. Лæппу сразы ис. Ус æххуыртмæ судзин радта, бафæдзæхста йын, обаумæ, дам, куы бахæцца уай, уæд-иу судзин лæппуйы дзаумæтты искуы атыыс. Æххуырт афтæ бакодта, судзин йæ нымæты къабазы атыыста. Лæппу бафынæй.

Уалынджы йæм сæнтурс дзауматы, сæнтурс уæрдоны, сæнтурс бæхтæ ифтыгъдæй Дженæгъæз æрбацыд. Лæппу фынагъæ хуыссы. Йæ сæр ын йæ хъæбысмæ систа. Лæппу бон-изæрмæ нæ райхъал. Хур куы æрцаейныгуылдис, уæд Дженæгъæз цæуыны фæнд скодта æмæ æххуырстæн бафæдзæхста, куы сыхъал уа, уæд лæппуйæн куыд зæгъа, иннæ майрæмбоны та куыд æрцауа, æмæ ацыдис.

Чызг куы ацыдис, уæд, æххуырстæн фæдзæхст куыд уыдис, афтæ та судзин раласта, лæппу сыхъал æмæ дис кодта йæ бирæ фæхуыстыл. Æххуырсты фæрсы:

– Исты федтай, æви нæ?

Æххуырт та йын радзырдта чызджы æрцыд, æмæ та йын иннæ майрæмбонмæ кæй сæмгъуыд кодта, æмæ та лæппу йæ хæдзармæ ацыдис.

Æртыккаг майрæмбоны дæр та афтæ: куы ацыдысты æмæ та йæ æххуырт куы афынæй кодта, Дженæгъæз та йæм куы æрцыдис æмæ фæстæмæ куы цыдис, уæд йæ къухæй йæ къухдарæн раласта æмæ йæ лæппуйы къухыл бакодта. Æххуырстæн бафæдзæхста, куыд ын зæгъа, æндæр, дам, дын никæй аххос у: дæ фарсыл кард, дæ цуры бæласы йæдтæмæ.

Лæппу сыхъал ис, ныстуан йын æххуырт радзырдта. Лæппу ныстуан бамбæрста, афтæмæй кард фелвæста æмæ æххуырсты скъуыхтæ кодта.

зæрдæ бавæрдта, кæд, дам, денджызы уой, уæд, дам, дын сæ æз ссардзынæн, æмæ æрбатæрдзынæн.

Кæф фæдæлдон ис, лæппу доны былыл лæууы хъынцъым-гæнгæйæ. Кæсы, æмæ уайтагъд бæхтæ денджызæй сурмæ гæппытæ кæнынц, ‘рбатардта та сæ хæдзармæ.

Лæппу усæн загъта:

– Хаир дын уæнт дæ бæхтæ.

Ус лæппуйæн загъта:

– Дæуæн дæр кæй ратдзынæн, уый дын хайыр уæд, – æмæ йын бацамыдта иу хорз ефс.

– Ацу гъе уыцы ефсы фæстæ, æмæ ефс денджызы былыл зайдзæнис, бирæгъ дын æй хæрдзæни, фæлæ йæ бахъахъхъæн. Куы йæ бахъахъхъæнай, уæд байраджы йæ мады дзидзийæ æртæ хъуыртты кæнын бауадз, цыппæрæм хъуыртт дæ хорздзинады тыххæй.

Уæд ын лæппу загъта:

– Уæдæ фæндзæм хъуыртт та де ‘нæном хойы тыххæй (ацы ныхас йын Дженæгъæз бафæдзæхста).

Стæй йын уæд ус уыцы бар дæр радта. Лæппу ефсы фæдыл ацыдис (кæдæм сæ цæуын хъуыдис, уый зыдтой). Ефс донмæ зайы. Байрагæн йæ сæр куы разындис, уæд ыл лæппу идон сывæрдта, йæ астæу куы разынд, уæд ыл саргъ авæрдта, куы рахаудис, уæд æм бæргæ бирæгъ фæлæбурдта, фæлæ лæппу бирæгъы æрбамардта. Байраджы йæ мадмæ бауагъта, йæ ‘хсырæй йын фондз хъуыртты акодта, лæппу йыл абадтис, хайрæджыты хицауы усæн хæрзбон загъта æмæ афардæг ис.

Афæдзы бон ныр райсом уыдзæн, афтæ, йæ ус Дженæгъæзæн йæ саутæ исæны бон. Йæ фыццаг бæхы кæм ныууагъта, уым лæууыд бæх æнхъæлмæ гæсгæйæ. Кæрæдзийы уындыл бацин кодтой. Лæппу та хуынчъы ныллæсыдис йæ ус Дженæгъæзмæ, уæйыг та фынагъæ хуыссыд. Дженæгъæз бады. Лæппу йын «цом» загъта.

Дженæгъæз афтæ зæгъы:

– Абон уæйыгæн йæ райхъалы бон у, æмæ нæ мыййаг куы раййафа.

Лæппу йын загъта:

– Цæмæй ма дзы тæрсыс, уымæ æртæ хъуырттон æмæ æртыкбахыг бæх ис, махмæ та йеммадæлон цыппæркъахыг бæх æмæ фондзхъуырттон бæх.

Бæхыл абадтысты æмæ рараст сты.

Хайрæджыты хицауы ус бæхтæн бафæдзæхста, арвæй æрвмигъы æхсæн куыд бацæуой æмæ сæ лæппу куыд нал ссара.

Лæппу бæхты хорз хъахъхъæдта, хайрæджыты хицауы ус Дженæгъæзы хуызы бацæугæйæ лæппуйы рæзты ауадис. Лæппу йæм куыд фæкастис, афтæ бæхтæ цыдæр фесты. Лæппу рауай-бауай байдыдта. Агуры æмæ йæ зæрдыл æрбалæууыдысты, мæргътæ дæр мын, зæгъы, зæрдæтæ бæргæ æвæрдтой, æмæ ма мын нырæй хуыздæр æххуыс кæд фæуыдзысты. Дынджыр цæргæс йæ размæ æрбатахтис, фæрсы лæппуйы, цæмæн, дам, дæ бахъуыд мæ сæр? Лæппу йын хабар радзырдта, æмæ йын гъе уæд цæргæс зæрдæ бавæрдта, кæд, зæгъы, дæ бæхтæ арвæй мигъы 'хсæн уой, уæд, дам, сæ мæ бар уæдз.

Атахтис æмæ хур æрбакастмæ йæ размæ æрбатахтис æд бæхтæ, æмæ ус хорзау нал фæцис, куыд бирæ, дам, сæ фæхызтай, афтæмæй нын сæ снард кæндзынæ. Лæппу йын загъта:

– Лæг искæй фосы æвджиды куы бацæуа, уæд сæ хъуамæ снард кæна.

Дыккаг æхсæв дæр та ус бæхтæн бафæдзæхста, сар мын уæ сæр кæны, сымах æвд хохы æдтейæ сау айнаг къæйы бынмæ куы нæ бацæуат.

Лæппу та сæ аскъæрдта, хуыздæр сæ хъахъхъæны, стæй та хайрæджы ус лæппуйы рæзты рауайы Дженæгъæзы хуызы. Лæппу та йæм куыд фæкаст, афтæ та бæхтæ цыдæр фесты. Лæппу та сæ агурын байдыдта, бон та æрбарухс и æмæ загъта:

– Уæ рувас! Ды дæр мын зæрдæ куы æвæрдтай, цы фæдæ?

Рувас йæ цуры фæвæрд, загъта, цæмæн, дам, дæ бахъуыд мæ сæр. Лæппу йын хабар радзырдта. Рувас ын ныфс бавæрдта, кæд, дам, зæххыл уой, уæд сæ мæ бар уæдз. Уайын байдыдта, ссардта сæ, се 'счылтæ сын æууылгæйæ æрбахæццæ кодта. Лæппу та сæ хæдзармæ æрбаскъæрдта. Ус æнкъардæй бацин кодта.

Æризæр ис, æмæ та ус бæхтæн бафæдзæхста, сар, дам, мын уæ къона кæны, сымах, дам, æвд денджызы иу кæм кæнынц, гъе уым змисы бынмæ куы нæ бацæуат.

Аскъæрдта та сæ. Æмбисæхсæв куы æрцис, уæд та ус Дженæгъæзы хуызы йæ разы фæвæрдис. Лæппу та йæм куы фæкаст, уæд бæхтæ цыдæр фесты. Лæппу та æрдиаг байдыдта, доны былтыл рауай-бауай кæны, дзуры:

– Уæ кæсаг! Ды дæр мын ныфс куы æвæрдтай, цы фæдæ?

Уæдмæ кæсаг чысыл кæсаг нал уыдис, фæлæ йæм дынджыр кæфæй æрбауад. Лæппу йын хабар радзырдта. Кæф та йын

Æнкъардæй ацыд йæ хæдзармæ æмæ йæ цуаны цыд ныууагъта, æнкъард кодта æмæ бонай-бон фыддæр та цола. Стæй йæ фыд бамбæрста, йæ фырты цыдæр мæт кæй ис, уый йæ усы аххосæй. Мой йæ усы нал уагъта, марын, дам, дæ, мæ фыртæн мын цы ми бакодтай, гъе уый мын зæгъ, кæннод.

Ус ын басаст, афтæмæй фыд йæ фыртæн бæхтæ балхæдта. Сæ уайаг æмæ хуыздæр бæхы равзæрста æмæ йæ фыртæн загъта:

– Дæ амонд бавзар.

Лæппу йæ райсомы ацы бæхыл сбæдт æмæ араст. Цæуынтæ байдыдта, æмæ дон быдыры йæ бæхимæ дойны æмæ стонгæй сфæлмацгæйæ, кæсы, æмæ иу сакъадахы цыфдзасты иу чысыл кæсаг хуыссы. Лæппу йæм агæпп кодта, бахæрон æй, зæгъгæ. Кæсаг æм лæджы æвзагæй дзуры, ма, дам, мæ бахæр, иу бон дын феххуыс уыдзынæн.

Лæппу кæсаджы донмæ баппæрста æмæ та цæуынтæ байдыдта. Кæсы, æмæ та иу рувас йæ 'рагъы нуæрттыл ратул-батул кæны. Лæппу йæ гъа ныр амарынмæ, хъавыдис, гъе уый, уæддæр куыд бахæра, афтæ йæм рувас дæр дзуры, ма, дам, мæ амар æмæ бахæр, иу бон дын феххуыс уыдзынæн.

Рувасæн йæ къахæй сындз райста, йæ къахы хæф ын ссыгъдæг кодта æмæ йæ ауагъта.

Лæппу та цæуы, æмæ иу маргъ мæлы æмæ утæхсæнтæ кæны. Лæппу та йæхинымæры, цæй æрцахсон æй æмæ йæ бахæрон, – æрхызт, систа йæ æмæ та йæм рынчын маргъ дзуры, ма, дам, мæ бахæр, иу бон дын феххуыс уыдзынæн. Лæппу та уый дæр бадзæбæхтæ кодта æмæ йæ ауагъта.

Лæппу та цæуы æнæдон бæсты, æмæ иу ранæй доны хъæр хъуысы. Донырдæм бæх аздахгæйæ, фыр дойныйæ бæх йæ уæрджытæ зæххы афсæрста, æмæ лæппу йæ сæрты ахаудта. Сыстад, кæсы, æмæ уыцы донæй иу рæсугъд чызг суадоны донæй гогоны дон æвгæны æмæ лæппумæ дзуры:

– Æвæццæгæн, ды ардæм де 'сæфтæн æрбацыдтæ, фæлæ лæгæн æппæтдæр фидауы.

Лæппу йæм дзуры, лæгæн, дам, æппæтдæр фидауы, фæлæ æвгъуаг ды дæ, ай хуызæн тыгъд быдыры иунагæй. Лæппу дзы дон ракуырда, чызг донæй лæппуйы дæр æмæ бæхы дæр бафсæста, æмæ сæ кæрæдзийæн сæ хабертæ дзурын байдыдтой. Чызг ын радзырдта, мæ хуызæн чызджытæ, дам, ам стæм сæдæйы бæрц уæлæ уыцы мæсыджы Дженæгъæзы уынауттæ (кусджытæ). Дженæгъæз, дам, алы майрæмбоны дæр йæхи фæнайы, æмæ йын

ныр æз дон хæссын. Лæппуйæн ацы хабар æхсызгон уæвгæйæ, чызгæн загъта:

– Хуыцауы æууæнк мын ратт, куыд ыл ацы къухдарæн сæмбæлын кæндзынæ.

Чызг ын æууæнк радта, лæппуйæн фысым бацамыдта æмæ йæм ацыд (лæппу).

Дженæгъæз йæхи найыны афон йæхи надта, чызг йын къухдарæн гогоны цæвæрдта. Гогонæй йын дон кодта, æвиппайды йæ фæкъул кодта æмæ къухдарæн тасмæ æрхаудта. Дженæгъæз къухдарæн ауынгæйæ, чызгмæ дзуры:

– Ацы къухдарæн дæм чи радта, уый мын тагъд зæгъ. Кæм ис?

Чызг ын радзырдта: иу лæппу дойныйæ æд бæх куыд мардысты, куыд сæ бафсæста æмæ ахæм æмæ ахæм лæгмæ куыд æрфысым кодта.

Гъе уæд Дженæгъæз сцæттæ кодта алы минас, арвыста лæппуйы фысыммæ, дæ уазæгимæ, дам, нæм фысыммæ куыд æрбацауат.

Лæппуйы фысымыл дзырд куы сæмбæлд, уæд фæдис кодта: Дженæгъæз кæмæ æрвиты, уый, дам, хуымæтæджы уазæг нæ уыдзæн. Афтамæй бирæ барджытæ йемæ сбадтысты, æмæ йæ Дженæгъæзмæ бахæццæ кодтой. Дженæгъæз тынг хъæлдзæгæй сæ размæ рацыд, мидæмæ сæ бахуыдта, хорз сæ федта, лæппуйы йедтамæ, иннæтæ ацыдысты.

Дженæгъæз æмæ лæппу кæрæдзийыл тынг фæцин кодтой æмæ хъæлдзæгæй фæцардысты иу афæдзмæ. Иу афæдзы фæстæ лæппу æрынкъард ис æмæ йæ цæстысыгтæ æрызгæлддысты. Чызг æй фæрсы, цы, дам, кæныс, цæуыл хъыг кæныс?

Лæппу йæ усы фæрсы, мæн тыххæй, зæгъы, бирæ фыдæбон цы бæх федта, гъе уый цы фæцис? (фырцинæй йæ бæх дæр фæрох ис).

Чызг бахудт æмæ йын дзуры:

– Дæ бæхы тыххæй цæмæн кæуыс, рацу, æз дын æй фенын кæнон.

Бакодта йæ бæхмæ, бæхæн йæ раз хос æмæ хорæй йе ‘дзаг, æмæ фыр нардай азмæлын дæр нал фæрæзта. Лæппуйæн æхсызгон куыд нæ уыдаид, æмæ Дженæгъæзæй бузныг фæцис.

Иу бон лæппуйæн йæ ус загъта:

– Сау денджызы былыл мæ хо чынды цæуы, æмæ æз цæуын уырдаем, ды та ме ‘рцыдмæ ам æнкъард ма у, æмæ хæдзармæ

фæкæс, æрмæст æвдæймаг уаты дуар ма бакæн, – афтамæй чызг ацыдис.

Лæппу цæрынтæ байдыдта иунæгæй æппын æнæ исты хъуагæй æмæ йæ фыдбылызмæ гæсгæйæ бацыд æмæ æвдæм уаты дуар бакодта. Бакаст, æмæ дзы иу авдсæрон уæйыг рæхыстæй бастæй хъызæмарæй утæхсæнтæ кæны. Лæппу йын тæригъæд кæны. Уæйыг æм дзуры, кæд, дам, мын тæригъæд кæныс, гъе уæд, дам, дæ разы гъе уыцы цирхъ (æхсаргарды хуызæн) æрбадæтт. Лæппу йæм æй авæрдта, уæйыг йæ рæхыстæ алыгтæ кодта æмæ афардæг ис.

Лæппуйæн йæ ус æрæгмæ зынгæйæ æрæнкъард, афтамæй иу бон йæ бæхыл абадтис. Бæх æм дзуры:

– Цы ма хъахъхъæдтай, дæ усы дын уæйыг куы аскъæфта.

Лæппу фæдисы цыдæй цæуынтæ байдыдта йæ усы агурæг. Бирæ фæцыд. Кæсы, æмæ иу ран иу дынджыр къæйы бынæй фæздæг цæуы. Æмæ та йæм йæ бæх дзуры:

– Дæ ус Дженæгъæз ам ис.

Лæппу йæ бæхы барц æмæ къæдзил алыгтæ кодта, бæндæн сæ абыдта, къæйы бын уырдыгмæ йæхи ауагъта, уæйыджы хæдзармæ ныххызтис. Уæйыджы фынайæ цæййæфта. Дженæгъæз бады æмæ кæуы. Йæ моймæ дзуры, æз, дам, кæй фесæфтæн, уый æгъгъæд нæ уыдис, ды та ма кæдæм цыдтæ æмæ дæхи цæмæн сафыс?

Лæппу йæм дзуры:

– Цом, ма тæрс, уæлæ мæ бæх дæр мемæ ис.

Чызг ын афтæ зæгъы:

– Уæйыгмæ та уадæмсур бæх ис, баййæфдзæн æмæ нæ бахæрдзæн. Мæнæн афæдзы бонмæ ма тæрс, æз сау дарын, æмæ, кæд йæ бæхы мыггагæй иу дæ къухы бафта, гъе уæд хорз, кæннод нæ дыууæ дæр сæфт. Уыдон сты хæйрæджыты хистæры бæхтæ, æмæ сæ ссар.

Лæппу йæ усы ныуагъта, араст ис, хæйрæджыты хистæры ссардта, бацыд æм, загъта йын, дæ бæхты мыггагæй, дам, мæ иу байраг куы уайд, уый мæ фæнды.

Уый йæм дзуры:

– Нырма лæппу дæ æмæ æвгъау дæ мæлынмæ, мæ бæхты мыггаг нæ бахъахъхъæндзынæ.

Лæппу йын загъта, æз, дам, сæфынæй нæ тæрсын æмæ мæ тынг фæнды, иу бæх дзы мæ къухы куыд бафта, уый.

– Уæдæ хорз.

Æризæр, йæ бæхрæгъау ын йæ разæй аскъæрдта хизынмæ.

разæй ка уадæй, уой ра 'й ахæста, ра 'й косарт кодта, исæйфунхта 'ма дзи хуарз æхсæвæр искодта. Сæумæй бабæй рацудæй 'ма изæрæй бабæй æвдсарон уæйуги галæргæуттæмæ гъогæргæуттæмæ бахъæрттæй, е 'хсæвейуат уоми искодта 'ма ин гъонгæстæ загътонцæ:

– Дæхецæн еу гъог ести æрахæссæ 'ма 'й нивгæрдæ дæхецæн æхсæвæрæн.

Е дæр рæгъæуттæбæл разилдæй 'ма дзи наррдæр ци гал адтæй, уой исæвгæрста, фезонгутæ дзи искодта, хуарз ба дзи æхсæвæр искодта.

Сæумæй бабæй рацудæй 'ма е 'зæр бабæй æвдсарон уæйуги бæхæргъауттæ кæми адтæнцæ, уордæмæ бахаста 'ма бабæй уоми е 'хсæвейуат æркодта.

Сæумæй ку фестадæй, уæд имæ бæхгæстæ дæр бабæй дзорунцæ:

– Кæд дæ рабадунмæ бæх гъæуй, уæд дæ кæци гъæуй, уой ниййахæсæ.

И лæхъуæн бæхрæгъаубæл разилдæй 'ма еу урс бæхæргъау æ разæй ка ратумбултæ кæнидæ, уой раахæста, æ саргъ ибæл февардта, ра 'й бæл бадтæй 'ма уæйуги хæдзарæмæ фæнахстдæр æй. Нур имæ æвдсарон уæйуг, æ хуæрæ æртæ уæладзугей сæрæй кæсунцæ 'ма дзубанди кæнунцæ:

– Дæлæ бабæй нин еу хонхаг дзигор исцæуй.

'Ма уæйуг æ хуæрæмæ дзоруй:

– Кæсæй имæ, цума донæн æ тæнгути цæудзæнæй æви æ æрфти цæудзæнæй?

Лæхъуæн заманай урсбæл тæхгæ цудæй 'ма донмæ ку бахъæрттæй, уæд кумæ ферастæй, уобæлти æ тæккæ æрфити еци еу гæпп бакодта.

Æфсарон уæйугмæ æ хуæрæ дзоруй:

Донæн æ тæккæ æрфути еци еу æррæстæ æрбалæуирдта еци бæхгин, зæгъгæ.

Мадта ейæ хумæтаги бæхгин нæй, зæгъгæ, æвдсарон уæйуг дзоруй æ хуæрæмæ.

– 'Ма æз цæун цауæни æхсæвæрæн ести æрдавон, ду бал еци иуазæги ме 'рцудмæ баорамдзæнæ.

Æфсарон уæйуг цауæни рандæй, уотæ ба и лæхъуæн дæр цæхæртæ калгæ исхъæрдтæй.

Уæйуги хуæрæ бабæй æхе æвдæймаг уæладзуги æлвесæг искодта 'ма æ уæдæртт æргæлста.

Изæрæй гъæуунги ку спудæй, уæд сомехаг æ размæ рауадæй, мæнæ дин халтæ, сапæнттæ дæттун, зæгъгæ.

– Нæ, æхцабæл æй дæттун.

– Ци кæнис? Абазы?

Абазы, зæгъгæ, æма ин равардта лæхъуæн æ кæсалгæ.

Сæхемæ ку 'рцудæй, уæд æй мадæ фарста:

– Неци ниййахæстай?

– Уалæ цаци еу кæсалгæ ниййахæстон æма 'й абазыбæл рауйæ кодтон.

Мадæ ба ин уотæ:

– Фиццагдæр ци кæсалгæ ниййахæстай, уой дæ рауæй нæ гъудæй.

Дуккаг бон бабæй берæ фæхæттæй æма неци ниййахæста.

Изæрæй бабæй еци цаци бадардта хизæ æма еу кæсалгæ æрахæста æма 'й æрхаста сæхемæ. Изæрæй лæхъуæн мадæмæ дзоруй:

– Мæнæ ескæмæти радзорон, æма кæсалгæ рафицæ.

Лæхъуæн синхонтæмæ рандæй, мадæ кæсалгæ рахъæртт кодта, æма кæсалги хурфæй сугъзæрийнæ агувзæ рахаудтæй æма 'й мадæ никкæдзос кодта.

Адæм ку 'рбамбурд æнцæ, уæд сугъзæрийнæ агувзи арахъ рауагъта, æма хестæр ракувта æма 'й раниуæзта, æма агувзæ сугъзæрийнæ гъолау райдзаг æй æма сæ фингæбæл равгадта. Уотемæй ниуазунтæ байдæдтонцæ, æма агувзæ ку раниуазонцæ, уæдта сугъзæрийнæ гъолау райдзагидæ æма 'й фингæбæл равгæнионцæ, æма фингæ байдзаг æй.

Уотемæй гъæздуг уотæ иссæй, æма ин кæрон нæбал адтæй.

Еу бон ба æ мадæн загъта:

– Макъармæ хъумац æлхæнунмæ цæун.

Æ мад æй нæ уагъта.

Лæхъуæн имæ нæ байгъуста. Фондз теуай байхурста æма дæс лаги æма сæ рарвиста Макъармæ. Æхуæдæгга син уотæ, нуртæккæ уæ æййафун, зæгъгæ. Етæ рандæнцæ. Лæхъуæн ба цалинмæ бæх рæвдзæ кодта, æхе рæвдзæ кодта, уалинмæ ибæл раирæгмæй.

Бæхбæл рабадтæй, сæ фæсте цæун байдæдта. Аргиунгæги Дзулатæмæ ку нихъхæрттæй, уæдта уоми бæхæн хуарз хезæн æма цъай. Ами бæх рахезон, зæгъгæ, æ бæхбæл фæсахсæн февардта, рахуссон, зæгъгæ, куд æрбадтæй, уотæ ба Дзулатæй хъувгъани хæццæ кизгæ дон хæссунмæ рацудæй, æма лæхъуæн кизгæмæ дзоруй:

– Рахæссай, дон баниуазон.

Кизгæ имæ дзоруй:

– Хани кизгæн дон хæссун æма мæ хъувгъанбæл ку банбæлай, уæд мæ зонгæ кæндзæнæй æма мæ рамардзæнæй.

Лæхъуæн имæ дзоруй:

– Мæнæ мæм агувзæ ес æма агувзæмæ рауадзæ æма уотемæй баниуадзæнæн, хъувгъанбæл ба нæ бандзæвдзæнæн.

Кизгæ агувзæмæ рауагъта, æма ‘й раниуазта æма агувзæ сугъзæрийнæ гъолæй райдзаг æй, æма кизгæмæ дзоруй:

– Дæ думæггаг радарай, – æма ин сугъзæрийнæ гъолитæ æ думæггаги равгадта.

Нигтидæр еу ма агувзæ раниуазта, агувзæ сугъзæрийнæй райдзаг æй æма бабæй сæ кизги думæггаги равгадта. Кизгæ Дзулатмæ бацудæй æма, хани кизгæн дон ку кодта, уæд æй фæрсуй:

– Дæ думæггаги ба ци ес?

– Мæ думæггаги ба сугъзæрийнæ гъолтæ.

– Æма дин кæми адтæнцæ?

– Дæлæ уоми еу лæхъуæн æ бæх хезуй æма имæ уохæн агувзæ ес æма дессаг! Агувзæй ин дон рауагътон æма, дон ку раниуазта, уæдта агувзæ сугъзæрийнæй райидзаг æй, æма мин æй мæ думæггаги равгадта. Уотемæй дууæ агувзи раниуазта æма мин дууæ агувзи сугъзæрийнæ гъолтæ равгадта.

Ракæнай, зæгъгæ, æма сæмæ хани кизгæ кæсунæй не ‘фсастæй.

Уæд хани кизгæ дзоруй дондзау кизгæмæ:

– Цо, ардæм æй рахонæй.

Ра имæ цудæй æма имæ дзоруй:

– Дæумæ мæ рарвиста.

Лæхъуæн фестадæй æма хани кизгæмæ бацудæй. Кæрæдземæн салан равардтонцæ. Уæд имæ хани кизгæ дзоруй, еу арахъ ку баниуазисæ, зæгъгæ.

Хуæруйнаг ин æривардта, ниуазуйнаг æрхаста. Лæхъуан сугъзæрийнæ агувзæ исиста æма арахъ рауагъта.

Кизгæ лæхъуæнау раниуазта, æма агувзæ сугъзæрийнæ гъолæй райдзаг æй.

Уотемæй ниуазунтæ райдæдтонцæ арахъ минкъий, фал дон ба берæ, цæмæй сæ сугъзæрийнæ берæ кодтайдæ, уой.

Еу бон теуатабæл ци ‘хца рарвиста, етæ æ зæрди æрифтудæнцæ

Изæди æрцудæмæ бал ниуагътонцæ сæ мулк æнæ сугъд. Рандæ ‘й изæд ‘ма Хуцауæн фегъосун кодта, хабар ци адтæй, уой. Хуцау дæр бабæй æй фæстæмæ рарвиста ‘ма ин загъта:

– Цо, ‘ма сæ бафæрсæ: авд лæхъуæни уæ гъæуй, æви авдемæй хъаурæгиндæр еунæг?

Æр сæмæ цудæй ‘ма син Хуцауи хабар фегъосун кодта.

Лæг æма ин уосæ ба загътонцæ:

– Мадта нин æвдемæй еунæг исхæссун æнцондæр æй, ‘ма нин авдемæй хъаурæгиндæр еунæг раттæд.

Анзи бонмæ син лæхъуæн райгурдæй ‘ма ‘й хæссун байдæдтонцæ. Дзæбæх ку рагъомбæл æй, уæдта сагъæдахъи фæтти хæццæ рацæуидæ ‘ма дондзаути гъосинтæ раморæ кæнидæ.

Еу бон кæми адтæй, уоми къæсибадæг уоси донхæссаен гъосин дæр раморæ кодта, ‘ма кизгæ фæстæмæ кæутæ æрбаздахтæй.

Къæсибадæг уосæ имæ æндæр гъосин равардта, æхуæдæкка ин загъта:

– Цо бабæй нæуæгæй ‘ма ма дин æй нур ку расæтта, уæдта ин уотæ зæгъæ: «Кæд уотæ лæг дæ ‘ма уотæ тухæ гæнагæ дæ, уæд дин фæнхонх дæ авд æнсувæрей ци æвдсæрон уæйуг бахуардта, гъе уой хæццæ дæ тухæ бавзарæ».

Кизгæ гъосин райста ‘ма бабæй нæуæгæй донмæ рандæ ‘й, ‘ма дон куд æрбацæйхаста, уотæ бабæй ин и лæхъуæн æ гъосин сагъæдахъи фатæй фехста ‘ма ин æй раморæ кодта. И кизгæ дæр имæ æхе фæххатта ‘ма ‘й мæ дзоруй:

– Кæд уотæ лæг дæ, ‘ма кæд уотæ тухæ кæнæг дæ, уæд дин фæнхонх дæ авд æнсувæрей ци æвдсæрон уæйуг бахуардта, уой хæццæ дæ тухæ бавзарæ.

И лæхъуæн æ мадæ ‘ма æ фидæмæ мæтгæлæй æрбацудæй ‘ма сæ фæрсуй:

– Авд æнсувæри мин ку адтæй, ‘ма ци фæцæнцæ?

Хуцау дзи ма сбоз уæд, дæуæн уой ка загъта, зæгъгæ, ин загъта æ мадæ, дæ авд æнсувæри ба дин фæнхонх æвдсæрон уæйуг бахуардта.

Мадта мин уордæмæ æнæ цæун нæййес, зæгъгæ, ‘ма æхе рарæвдзитæ кодта. Рараст æй, ‘ма цæйбæрцæ фæццудайдæ, уæдта æвдсæрон уæйуги фиййæуттæмæ бахъæрттæй, е ‘хсæвейуат уоми искодта ‘ма ин фиййаутæ загътонцæ:

– Дæхецæн еу фус ниййахæсса, ‘ма ‘й ракосарт кæнæ æхсæвæрæн.

Е дæр дзогæбæл разелæн кодта ‘ма сæ тæккæ нарддæр дзоги

Авд æнсувæри бал дзæхæрадонæмæ бацудæнцæ ма сæ хъаматæ, сæ топпитæ, сæ лæдзгута бæлæстæбæл фехстонцæ ‘ма фæткьутæ нæ, фал ма син етæ дæр уонæбæл байзадæнцæ. Изæрæй æвдсæрон уæйуг саги марди хæццæ фелвæстæй ‘ма авд æнсувæремæ дзоруй:

– Уайгитæ, саги мард ракосарт кæнетæ ‘ма ‘й аги ниггæлдзетæ. Етæ ибæл райархайдтонцæ ‘ма син сæ бон ку неци адтæй, уæдта ‘й мæ уæйуг æхуæдæг февналдта, ра ‘й косарт кодта, аги ‘й нифтудта ‘ма ‘й имæ хуарз бандзарста. Фидтæ ку исфунх æнцæ, уæд сæ исис-та ‘ма авд æнсувæремæ дзоруй:

– Фидтæ хуæретæ æви æстгута æхсинетæ?

Авд æнсувæри сæ фур тæссæй дзорун дæр нæбал æндиудтонцæ ‘ма ‘й мæ нидæнгомау исдзурдтонцæ, мах æстгута дæр рахсиндзинан, зæгъгæ.

Æвдсæрон уæйуг æма æ уосæ, ‘ма æ хуæрæ фидтæ хуардтонцæ, æстгута ба авд æнсувæремæ фехсицонцæ ‘ма кæмæн æстæг æ реубæл фæууидæ, кæмæн æ сæрбæл, уотемæй æстгута æхсинун дæр нæбал æндиудтонцæ. Хуæрд ку фæцæнцæ, уæд бабæй сæмæ æвдсæрон уæйуг дзоруй:

– Хæдзари хуссетæ, æви бæхти кæвдæси?

Бæхти кæвдæси дæр нæ фагæ æй, зæгъгæ бабæй имæ дзорунцæ нидæнгомау, ‘ма авд æнсувæри æвдсæрон уæйуги тæссæй судæй мæлгæ кæвдæси исхустæнцæ. Сæумæ æвдсæрон уæйуг фестадæй ‘ма авд æнсувæремæй дууæ рахуардта, æ уосæ ‘ма си æ хуæрæн дæр фæйнаæ февардта, етæ дæр сæ рахуардтонцæ, æртæ ба си æ дзиппи рацавта ‘ма сæ æ хæццæ æхецæн рæфтадæн фæххаста. Уотемæй авд æнсувæри фесавдтæнцæ: æвдсæрон уæйуг сæ бахуардта.

Сæ хабар ку некуцæйбал цудæй, уæд сæ сæ мадæ, фидæ базудтонцæ ке фесавдæнцæ уой, ‘ма сæхе хъурмæй мардтонцæ: нæ мулкæй дæр ма, зæгъгæ, ци кæнæн, – ‘ма сæбæл æндзарун унаффæ искодтонцæ.

Сæ мулк æрæмбурд кодтонцæ ‘ма сæбæл нур бандзарæн, зæгъгæ, уотæ ба сæмæ Хуцауæй æрвистæй изæд æртахтæй ‘ма сæ фæрсуй:

– Ци кæнтæ, уæ мулкбæл содзун унаффæ цæмæн искодтайтæ?

Нæ мулкæй ма ци кæнæн, зæгъгæ, авд лæхъуæний нин адтæй ‘ма фесавдæнцæ: æвдсæрон уæйуг нин сæ бахуардта ‘ма ма сæбæл кæмæн ауæрдæн?

Мадта сæ ма ма басодзетæ, зæгъгæ син загъта изæд:

– Фæстæмæ Хуцаумæ цæун ‘ма ин уæ хабар фегъосун кæндзæнæн.

‘ма уони агорунмæ цæун, зæгъгæ, æма рацудæй. Æ агувзæ ба кизги нивæрзæн байзадæй. Лæхъуæн Мæздæги рамедæг æй. Рагорæ-багорæ æма кæми теутæ æма кæми лæгтæ – сæхецæн кумæдæр рандæнцæ.

Лæхъуæнмæ йæ агувзæ нæбал, нæбал адтæй е ба имæ æхца æма фæбасяк æй æма басякти хæццæ хаттæй.

Еу бон кизгæ загъта:

– Еци лæхъуæн мæ зæрдæй ку нæ райстайдæ, уæд агувзæ мæнмæ нæ ниууагътайдæ. Нур ба цæуон, ба ‘й агорон, зæгъгæ, æма е дæр Мæздæги бамедæг æй. Агорунтæ ‘й байдæдта æма ‘й нæ ирдта, уæд æ зæрди æрифтудæй: уой фæммæгур æй æма фæбасяк æй æма басякти хæццæ баагорон, зæгъгæ, æма басяктæ æримбурд кодта еугурæй дæр æма син хуæруйнаг, ниуазуйнаг берæ. Агувзæй ниуазтонцæ æма сугъзæрийнæ гъолтæ фингæбæл æвгæдтонцæ. Уæд дæлей еу басяк бадтæй:

– Ейæ мæн агувзæ ‘й.

– Дæу кæцæй æй, ду дзæгъæл лæг ку дæ?

– Хуцауи стæн, мæн агувзæ ‘й. Уотемæй исхъаугъа ‘нцæ.

Уæд кизгæ дзоруй:

– Хуæретæ, ниуазетæ, æхцамæ ба ма бавналетæ.

Кизгæ агувзæбæл ка дзурдта, уой цормæ рауагъта æма ‘й фæрсуй:

– Кутемæй дæу агувзæ ‘й?

Æма лæхъуæн æрдзурдта.

Уæд ин кизгæ уотæ:

– Мадта æз дæу агорун. Нур ба цæуæн нæхемæ.

Сæ агувзæ æма се ‘хца ранбурд кодтонцæ æма сæхемæ Дзулатмæ исфардæг æнцæ.

Цардæнцæ дзæбæх. Нæ син адтæй, уæд кизгæ лæг ку скодтайдæ, уæд æ фидæ æма е ‘нсувæртæ йæ маргæ кодтонцæ, æма лæг ке скодта, уой базудтонцæ æма ‘й имæ марунмæ ку цудæнцæ, уæд – кизгæ зонæнгин адтæй – æма сæ базудта æма æ лæгæн загъта:

– Цæуæн балци. Марунмæ мæ æрцæудзæнæнцæ, лæг не скодтон, уой туххæй æма балци цæуæн, – æма афæдз балци рандæнцæ.

Е ‘нсувæртæ ку бауагæнцæ, уæдта сæхемæ рандæнцæ.

Кизгæ ‘ма лæхъуæн фæстæмæ æрцудæнцæ æма цардæнцæ.

Уæд еу бон кизгæ загъта:

– Цæуæн мæ фидæмæ, æма кæд ести амалæй бафедауианæ.

- Рамардзæнæнцæ дæ.
– Ести амал искæндзинан.

Дууæ дæр лæги хъæппæлтæ искодтонцæ æма бæхтæбæл исбадтæнцæ. Цæунцæ. Уæд æ фиди хæдзарæмæ бацудæнцæ иуазæгади æма иуазæгдони æрфестæг æнцæ. Хани лæхъуæнтæ сæмæ рацудæнцæ æма сæ бæл хъæбæр бацийнæ кодтонцæ, хуарз сæ фæйидтонцæ.

Уæд син загътонцæ:

Мах хорискæсæнæй уæ фиди инунмæ æрбацудан, ой хæццæ будурти рахæтæн, зæгъгæ, уомæн æрбацудан.

Фидæн загътонцæ, æма фидæ загъта:

- Мæ бæх мин исрæвдзæ кæнтæ, æз ба сæ рахæтун кæнон.

Æ бæх ин сæумæ раги раластонцæ. Рабадтæй сæ хæццæ. Рæфтæмæ фæххатæнцæ, уæдта еу дони билæбæл, ами баууолæфæн, зæгъгæ, æрбадтæнцæ.

Кизгæмæ, лæхъуæнмæ хуæруйнаг адтæй. Ниуазун райдæдтонцæ, æма агувзæ сугъзæрийнæй райдзагæ æма ‘й сæ рази рагъæнионцæ. Уæд имæ хан хицæ кæнун байдæдта æма ‘й корун байдæдта æма ин æй нæ лæвæрдтонцæ. Еунæг гъудтагæй фæстæмæ уин раттан нæййес дуйней мулкбæл дæр, цæбæл, зæгъгæ, дæ хæццæ ниххуссиан, зæгъгæ, æма дин æй уæд ратдзин. Ханæн гæнæн нæбал адтæй æма исарази æй.

Уæд имæ æ кизгæ дзоруй:

– Барæн, барæн, фæлæууæ. Æз дæ кизгæ дæн, æма мæбæл аци агувзи туххæй, агувзæмæ хицæгæнгæй, саид æрцудæй, нур ба ду лæг ку дæ æма ду ку сарази дæ, æз ба ци кодтаин? Нур ба æз дæ кизгæ дæн.

Уæд хан загъта:

- Хатирдзинадæй.

Кумæ æрбацудæнцæ, æ кизгий хъæппæлтæ искодта æма агувзи ниуазгæ цал раниуазионцæ, уал сугъзæрийнæй райдзаг уидæ, æма хæдзарæ сугъзæрийнæ гъолæй байдзаг æй.

Уæд сæ устур лæвæртти хæццæ рарвистонцæ. Кизгæ æма лæхъуæн Дзулатæмæ ниццудæнцæ, уордикки ба лæхъуани мадæмæ исцудæнцæ æма абон дæр ма дзæбæх цæрунцæ.

‘ма дзи мæллæгдæр ци гъог адтæй, ледзун ка нæ фæразта, уой æрахæстонцæ, ра й ‘æвгæрстонцæ ‘ма дзи æхсæвæр искодтонцæ.

Æртиккаг бон бабæй изæрæй бæхæрæгъæуттæмæ бахъæрттæнцæ ‘ма бабæй уони бæхгæсти дæр бафарстонцæ, ке бæхæрæгъæуттæ ‘нцæ, зæгъгæ.

Æвдсæрон уæйуги бæхæрæгъæуттæ ‘нцæ, зæгъгæ, син загътонцæ бæхгæстæ. Се ‘хсæвейуат бабæй уоми искодтонцæ авд æнсувæри. Сæумæй ку фестадæнцæ, уæд син бæхгæстæ загътонцæ:

– Кæд уæ бæхтæ бадунмæ гъæуй, уæд фæйна бæхи ниййæхæссетæ, ‘ма сæбæл рабадетæ.

Бæхæргъæутти астау разелæ-базелæ кæнун байдæдтонцæ ‘ма син сæ тæккæ мæллæгдæр лæгъуздартæ ниййæхæстонцæ. Ра сæбæл бадтæнцæ ‘ма æвдсæрон уæйуги хæдзарæмæ рараст æнцæ.

Цæунцæ, цæунцæ, уотæ ба еу устур фордмæ бахъæрттæнцæ ‘ма ин æ тæнæг агорунцæ бацæунмæ.

Уæд сæмæ æвдсæрон уæйуг, ‘ма æ уосæ, ма æ хуæрæ ба авд уæладзугæй сæрæй кæсунцæ:

– Дæлæ нæмæ еу хуонхаг дзиглотæ æрбацæунцæ. ‘Ма уæйуг æ хуæрæмæ дзоруй:

– Кæсай сæмæ, цумæ донæн æ тæнгути цæудзæнæнцæ æви æ æрфити.

Æ хуæрæ сæмæ фæккастæй, уæдта уæйугмæ дзоруй:

– Донæн æ тæккæ тæнгутæ байагурдтонцæ ‘ма уоми æрбахистæнцæ.

Мадта уонæй тас нецæмæй æй, зæгъгæ, ‘ма æвдсæрон уæйуг цауæни рандæ ‘й, уонæн ба рафæдзæхста:

– Ме ‘рцудмæ сæ бауорометæ-еу.

Авд æнсувæри æвдсæрон уæйуги хæдзарæмæ исхъæрттæнцæ.

Æвдсæрон уæйуги хуæрæ авд уæладзугей сæрккаги æхе æлвесæг искодта, ‘ма цума æ уæдæрттæ хаугæ æркодта, уотæ ‘й æргæлста ‘ма авд æнсувæремæ дзоруй:

– Мæ уæдæрттæ мин исесайтæ.

Етæ уæдæрттæбæл разæмбурдæнцæ ‘ма ‘й æмбурдæй исесун нæ бафæразтонцæ, ‘ма имæ уæдта и кизгæ æхуæдæг æлхуйни кæронæй равнæлдта ‘ма ‘й исиста.

Авд æнсувæрей медæмæ, тургъæмæ бакодта ‘ма син загъта:

– Кæд истонг айтæ, уæд нæмæ нуртæкки цæттæ неци ес, ‘ма бал цотæ уартæ дзæхæрадонæмæ ‘ма дзи фæткъутæ еститæ ратонетæ ‘ма уæхе рафсадетæ.

15. Аст æнсувæри ма авдсæрон уæйуг

Цардæй лæг æма уосæ ‘ма син адтæй авд лæхъуæни. Авд лæхъуæни дзæбæх ку рагъомбæл æнцæ, уæд рацæуиуонцæ гъазунмæ. Сагъæдахъи фæттæ рахæссицонцæ ‘ма дондза-ути гъосинтæ расæттиуонцæ.

Уæд еу бон кæми адтæй, уоми къæсибадæг уоси биццеу дон хæссунмæ рацудæй, ‘ма ин æ гъосин расастонцæ. Сæхемæ ку бацудæй, уæд ин æ мадæ загъта:

– Райсæ мæнæ æндæр гъосин ‘ма цо нæуæгæй донмæ. ‘Ма дин æй нур ку расæттонцæ, уæдта син уотæ зæгъæ: кæд уотæ тухгæнæг айтæ, уæд фæсхонх æвдсæрон уæйуг, ‘ма уæ тухæ гъе уой хæццæ бавзаретæ.

Биццеу бабæй гъосин райста ‘ма бабæй нæуæгæй дон хæссунмæ фæууадæй. Æ гъосин бабæй ин расастонцæ, ‘ма син е дæр уæдта загъта:

– Кæд уотæ тухгæнæг айтæ, уæд фæсхонх цæруй æвдсæрон уæйуг, ‘ма гъе уой хæццæ уæ тухæ бавзаретæ.

Лæхъуæнтæ еци дзурдбæл фæсагъæси æнцæ, сæхемæ æрбацудæнцæ ‘ма раунаффæ кодтонцæ, еци æвдсæрон уæйуги нин æнæ бабæрæг кæнун нæййес, зæгъгæ, ‘ма сæхе рарæвдзитæ кодтонцæ. Рацудæнцæ, ‘ма еу къуарбони ку фæццудæнцæ, уæдта еу фиййаумæ бахъæрттæнцæ ‘ма ‘й мæ дзорунцæ, дæ фонс берæ, фиййау, ке фонсæргъæуттæ ‘нцæ атæ, зæгъгæ.

Æвдсæрон уæйуги, зæгъгæ, син загъта фиййау.

Се ‘хсæвейуат уоми искодтонцæ, ‘ма син фиййау загъта:

– Мæнæ еу фус ниййахæссетæ ‘ма дзи æхсæвæр искантæ.

Етæ дзого æхсæнмæ бацудæнцæ ‘ма фустæ расорæ-басорæ кæнун байдæдтонцæ, ‘ма син сæ тæккæ мæллæгдæр, еу æхе гъæди ка мардæй, уæхæн ниййахæстонцæ ‘ма дзи æхсæвæр искодтонцæ. Сæумæй бабæй рараст æнцæ ‘ма изæрæй бабæй галæрагъæуттæ, гъогæргъæуттæмæ бахъæрттæнцæ.

Ра сæбæл фарстонцæ ‘ма етæ дæр бабæй æвдсæрон уæйуги æргъæуттæ разиндтæнцæ.

Се ‘хсæвейуат бабæй уоми искодтонцæ, ‘ма син гъонгæстæ бабæй загътонцæ:

– Уæхецæн мæнæ еу гъог ракосарт кæнтæ ‘ма дзи æхсæвæр искантæ.

Етæ æргъæутти æхсæн разелæ-базелæ кæнун байдæдтонцæ

13. Ссæдз фырты

Цу лæгæн уыди ссæдз фырты, иннæмæн та уыди ссæдз чызджы. Дыууæ дæр, лæгтæ, уыдысты куырымтæ. Лæппутæ кæмæн уыд, уый загъта, фæйнæ хæдзары чызджытæ æрхæссæн нæй, чызджытæ кæмæн уыд, уый дæр загъта, фæйнæ хæдзармæ цын радтæн нæй.

Дыууæ лæджы ацыдысты. Фæндагыл кæрæдзийыл сæмбæлдысты. Къæхты хъæрæй кæрæдзи базыдтой. ‘Мæ дзуры сæ иу:

– Дæ фæндаг раст.

– Дæ хъуыддаг раст.

– Кæдæм цæуыс?

– Ссæдз фырты мын ис, ‘мæ уыдонæн бинонтæ агураг цæуын. Фæйнæ хæдзары чызджытæ цын ракураен нæй.

– Уæдæ мæнæн та ссæдз чызджы ис.

– Омæ уæдæ бафидауæм.

– Бафидауæм. Æз дæр мæ чызджытæн алы рæтты лæгтæ нæ фæагурдзынæн.

Бафидыдтой фæндагыл дыууæ куырм лæджы. Чызджытæ кæмæн уыд, уый загъта, уæдæ гъе уыцы бон æрцæудзыстут чындзытæ хæссынмæ.

Æрцыдысты чындзхæсджытæ. Бадынц, кувынц, хæрынц. Стæй уæд рацыдысты. Ссæдз чындзы рахастой. Куы рараст сты, уæд цын хæдзары хицау бафæдзæхста:

– Тынг хур уыл ныккæсдзæн. Иу суадонмæ бахæццæ уыдзыстут. Йæ разы зад фæткъуы. Ма бануазут суадонæй дæр, ма бахæрут фæткъуыйæ дæр. Суадонæй куы ацæуат, уæд уыл цæудзæн тыхджын къæвда. Уæ фæндагыл лæгæт уыдзæн, фæлæ йæм ма бацæут.

Араст сты. Фæндагыл цыл тынг хур ныккаст, æнтæфæй мардысты, афтæмæй суадонмæ бахæццæ сты. Ссæдз къухылхæцæджы æрхызтысты, ‘мæ банызтой суадонæй. Араст сты суадонæй. Фæндагыл цыл тыхджын къæвда æрцыд, ‘мæ лæгæтмæ баздæхтысты. Уырдыгæй цæм зæронд лæг рацыд, йæ зачъетæ йæ астаумæ, йæ къухы – дынджыр кард. Зæронд лæг сæм дзуры:

– Мæ фæткъуытæ мын бахордтат, мæ минас афтæ, ныр уæ æргæвдгæ кæнын.

Лæгъстæ йын байдыдтой, ‘мæ сын загъта:

– Уæдæ уын уе ‘ссыдмæ иу хорз уыдзæни, ‘мæ мын кæд уый ратдзыстут, уæд уе ‘ппæт не ‘ргæвдын.

Сразы сты.

Се ‘ссыдмæ сын иу æмæ ‘ссæдзæймаг æфсымæр райгуырди, ‘мæ йын уый саккаг кодтой зæронд лæгæн бинонтæ. Æрæрвыстой йын сæ иу æмæ ‘ссæдзæм æфсымæры.

Ныр чындзæхсæв скодтой. Гыццыл лæппу хуыссы, фæлæ бинонтæ чындзæхсæвы æнкъард сты. Уæд сæм лæппу дзуры:

– Ай чындзæхсæв куы у, уæд цæуыл æнкъард стут?

– Бæргæ нæ уаиккам æнкъард, фæлæ дæу иу зæронд лæгæн радтам, ‘мæ дæ хæрдзæн.

– Ма тæрсут. Чындзæхсæв кæнут.

Адæм æрæмбырд сты. Чындзæхсæв кæнынц. Лæппу йæ мадмæ бацыд ‘мæ йын загъта:

– Фæндагмæ мын хæринаг срæвдз кæн.

Срæвдз ын кодта, ‘мæ рараст. Цæуы, цæуы. Цас фæцыд, ‘мæ йæ сæрмæ иу цæргæс зилы. Лæппу йæм топп фелвæста. Ныр æй ныгтæрах кæнон, зæгъгæ, афтæ йæм цæргæс дзуры:

– Ма мæ амар, искуы дын сбæздзынæн.

‘Мæ йын йæ сис радта, искуы дæ мæ сæр куы бахъæуа, уæд æй ссудз, ‘мæ дæм зындзынæн, зæгъгæ.

Афтæмæй йыл æппæт сырдтæ дæр сæмбæлдысты. Алчидæр ын дзы йæ хъис радта ‘мæ йын фæдзæхста, искуы дæ мæ сæр куы хъæуа, уæд уый ссудз, зæгъгæ, мæ дæм зындзынæн.

Ацыд лæппу, мæ ныццыд æлдары лæгæтмæ. Æлдар рацыд лæгæтæй йæ кард даугæ. Лæппуйы фынгыл авæрдта. Ныр æй аргæвда, зæгъгæ, уæд ма йæм лæппу дзуры:

– Иу тамако сдымыны бар ма мын ратт.

Радта йын уыцы бар. Лæппу рабадт ‘мæ йæ хъистæ ссыгъта. Кæй хъис куыд судзгæ цыд, афтæ йæм тахтысты сырдтæ, ‘мæ уайтагъд зæронд лæджы æрбамардтой. Лæппу фервæзт, ‘мæ йæ сырдтимæ цæрын байдыдта. Уæд иу афон сырдтæ загътой, нæ гыццыл æфсымæраен ус курын хъæуы, зæгъгæ. Ныр иу æлдары чызг чындзы цыди. Сырдтæ бафæнд кодтой, уæдæ уырдаем ацæуæм. Уым симдыл схæцдыстæм, цæргæс нæ сæрмæ зилæн кæнаед. Нæ симдмæ чындз куы ракасса, уæд æй цæргæс рахаессæд.

Ацыдысты сырдтæ æлдары кæртмæ. Симдыл ныххæцыдысты. Адæм цæм дисгæнгæ кæсынц. Цæргæс сæ сæрмæ зилы. Чындзы цæуæг чызджы дæр йæ мад уыцы симдмæ ракасын кодта, ‘мæ йæ уæд цæргæс ахаста. Сырдтæ дæр йæ фæдыл афардæг сты. Лæгæтмæ йæ схастой.

æрæвæрдтой Хуры хæрагæн, иннæ та лæппуйы хæрагæн. Хуры хæраг цалынмæ иу стуг хордта, уалынмæ лæппуйы хæраг къамбец ахордта.

Стæй та Хур загъта:

– Цæй, уæдæ, дæ уайаг æмæ мæ уайаг иу бакæнæм.

Лæппу та сразы ис. Хуры уайаг уыдис ус, лæппуйы уайаг та, куыройы фыдтимæ тæрхъустæ чи ахста, уый. Ацыдысты авд хохы æдтæмæ, ус йемæ ахаста æнæхъæн аг арахъхъ. Куы бахæццæ сты, уæд æрбадтысты, æмæ йын ус афтæ зæгъы:

– Ныр искайы тыххæй нæхи тухийæ цæмаен марæм, нæ фæллад уал суадзæм.

Афтæмæй арахъхъ систа æмæ лæджы срасыг кодта. Ус та лæгæн афтæ зæгъы:

– Нырма раджы у, мæнæ уал мæ уæрджытыл ахуысс, æмæ куы лидзон, уæд мæ зондзынæ.

Лæг усы уæрджытыл æрхуыссыд. Лæг куы афынæй, уæд ус дурын лæджы нывæрзæн бакодта, йæхæдæг ралыгъд.

Лæппу дæлдзæххмæ хъусагæн афтæ зæгъы:

– Айхъус-ма, рацæуынц, æви нæма.

Хъусаг айхъуыста æмæ афтæ зæгъы:

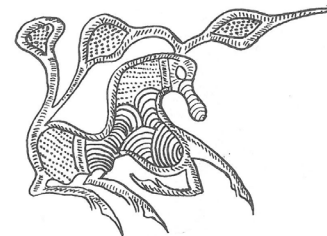
– Сылы хъуыртт-хъуыртт хъуысы æрмæст.

Уæд фатхæссаг фехста, æмæ дурыныл ауад. Лæг фехъал, æрызгъордта æмæ усы разæй фæцис.

Хур ницыуал загъта. Лæппу Хуры чызджы рахаста æмæ йæ калмы хуынкъмæ æрхаста. Калм ын загъта:

– Æз дæ хæргæ нæ кодтон, фæлæ дын дæ хъару æвзæрстон. Ацу ныр, фæндараст фæу, чызг дæр демæ ахæсс.

Лæппу чызджы йæ фæсарц сæвæрдта, сæхимæ йæ æрхаста æмæ дыууæ усимæ цæрын байдыдта. Цард уыдис – уый æрцыдмæ хорзæй фæцæрут.

– Диссаг уый нәу, фәлә диссаг уый у, әмә Хуры чызгмә кураг чи цауы, – загъта ләг.

– Цом уәдә ды дәр махимә.

Афтәмәй уый дәр семә ацыд. Цәуын байдыдтой, афтәмәй сәмбәлдысты иу ләгыл. Ләг дәлдзәхмә мәлдзыджытәм хъусы. Ләппу йын афтә зәгъгы:

– Мах мәнә кәрәдзийы дзырд дәр куы нә хъусәм, уәд ды уыдонмә куыд хъусыс?

Уыцы ләг дәр сын афтә:

– Диссаг уый нәу, фәлә диссаг уый у, әмә Хуры чызгмә кураг чи цауы.

– Цом уәдә ды дәр махимә.

Уый дәр семә акодтой. Цәуын байдыдтой, афтәмәй схәццә сты Хуры хәдзармә. Ләппу бахъәр кодта, әмә әхууырстытә рауадысты. Куы базыдтой хабар, уәд бацыдысты әмә загътой Хурән, дәлә дәм уазджытә дзурынц, зәгъгә.

Хур загъта:

– Чи куыдз, чи хәрәг? Ацәут әмә сә дәлә әфсән галуаны бакәнүт, фәтагенәй йә бапырх кәнүт әмә сыл арт бафтаут.

Әххуырстытә рацыдысты, әфсән галуаны сә бакодтой, фәтагенәй сә бапырх кодтой әмә сыл арт бандзәрстой. Фурд уыцы иу хуып чи акодта, уый ныууәлх кодта, әмә әфсән галуантә сау әфсәйнаг фестадысты. Райсом куы сбон, уәд Хур афтә зәгъгы йә 'ххуырстытән:

– Ацәут әмә сын се 'стджытә раппарут агъуыстәй.

Әххуырстытә бацыдысты фәстәмә әмә Хурән загътой, дәлә зарынц, зәгъгә.

Хур фәхъәр кодта:

– Уый та куыд, ацәут әмә сә ардәм ракәнүт.

Әххуырстытә ныццыдысты, дуар сын бакодтой әмә сын загътой, Хур уәм дзуры, ардәм, дам, ма рацәут.

Ссыдысты Хурмә, әмә йын ләппу афтә зәгъгы:

– Мах ссыдыстәм дә чызгмә кураг.

Хур ын афтә зәгъгы:

– Кәд дә адәм мә адәмыл фәуәлахиз уой, уәд уын чызджы ратдзынән, уый нә, уәд та уын уәхи бауромдзынән ам.

Хорз, зәгъгә, загъта ләппу.

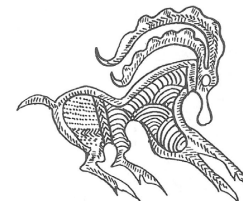
Хур афтә зәгъгы:

– Цәй, уәдә, дә хәраг әмә мә хәраг иу бакәнәм.

Ләппу сразы ис. Афтәмәй дыууә кьамбецы аргәвстой, иу дзы

Афтәмәй чызг әмә ләппу хъәды ләгәты цәргәйә базадысты.

Сырдатә цуан кодтой, 'мә сын ләгәтмә хастой. Чызг әмә ләппу та ләгәты бадтысты 'мә цардысты.

14. Дыууын әфсымәры аргәу

Аджыма-раджы цардис иу паддзах, әмә йын уыдис дыууын фыртты. Фырттә куы схьомыл сты, уәд сыл паддзах мәты бацыд, ныр цы бакәнон, адонән әз алы хәдзарәй устытә куы фәхәссон, уәд хорз нә уыздән, фәлтау сын иу хәдзарәй әрхәссон, зәгъгә.

Афтәмәй ацыд йә фырттән устытә агурынмә хурныгуыләны 'здәм. Хурныгуыләны 'рдыгәй дәр иу паддзахән уыдис дыууын чызджы әмә уый дәр рацыд ләгтә агурынмә йә чызджытән.

Афтәмәй се 'фсәйнаг цырыхъытә куы фәхуынчъытә сты, уәд кәрәдзийыл сәмбәлдысты әмә уым бафидыдтой. Дыууын чызджы кәмән уыдис, уый загъта иннәмән:

– Ацү 'мә дә фыртты сә сәрәй сә кьахмә сараз әмә сә рарвит.

Ууыл сразы сты, әмә алчидәр йә хәдзармә ацыд.

Паддзах йә фыртты сарәзта, бәхтыл сә сәвәрдта әмә сә арвыста. Ләппутә цауын байдыдтой, афтәмәй бахәццә сты Уастырджимә. Әхсәв уым нылләууыдысты, бахордтой, баминас кодтой, стәй схуыссыдысты. Кәстәр фәстиат кодта, фәндыр райста әмә хъи-хъу кодта. Уалынмә иу ләппу 'рбахъәр кодта Уастырджимә:

– Уәлә дзуәрттә тәрхон кәнынц әмә дәм дзурынц.

Уастырджи загъта:

– Уәртә мәм уазджытә ис, әмә мә нә равдәлдзән.

Лæппу загъта:

– Уазджытæ сæ устыты куы рахæссой, уæд æппæты разæй æрбахæццæ уыдзысты иу хæдзары хæлдмæ æмæ уазалæй фæцæймæлдзысты. Уыцы хæдзары хæлдмæ куы бацæуой, уæд бынтон сæфт фæкæндзысты. Уырдыгæй куы рацæуой, уæд та бахæццæ уыдзысты иу сарайы хæлдмæ, уым сыл ахæм æнтæф бон скæндзæн, æмæ æнтæфæй фæцæймæлдзысты, æмæ уыцы сарайы хæлдмæ куы бацæуой, уæд бынтон сæфт фæкæндзысты. Уырдыгæй та куы рацæуой, уæд æрбахæццæ уыдзысты иу донмæ. Дон фæткъуытæ ласдзæн. Уыцы фæткъуытæй куыддæр бахæрой, афтæ фесæфдзысты. Гъе ныр уыдон чи фехъуыста æмæ сæ чи загъта, уый цавддур фестæд.

Уалынмæ сбон, сыстадысты, бахордтой æмæ рацыдысты. Бахæццæ сты паддзахы хæдзармæ. Уыцы ран сыл фæцин кодтой, хорз сæ федтой, стæй алкæмæндæр йæ усы йæ фæсарцы сæвæрдтой æмæ сæ рарвыстой. Рацыдысты, цæуынц æмæ ‘рбахæццæ сты иу хæдзары хæлдмæ. Уым сыл ахæм уазал скодта, æмæ мардысты ихæнæй, фæлæ сæ уæддæр кæстæр лæппу нæ бауагъта хæдзары хæлдмæ. Рацыдысты уырдыгæй, афтæмæй сыл тынг æнтæф бон скодта, стæй ‘рбахæццæ сты сарайы хæлдмæ, æмæ та сæ лæппу нæ бауагъта уырдем. Уырдыгæй куы рацыдысты, уæд та ‘рбахæццæ сты донмæ, дон фæткъуытæ ласта. Кæстæр лæппу та сæ фæткъуытæ хæрын нæ уагъта. Стæй æфсымæртæ иумæ загътой:

– Ныр нæ дыууæ хатты ихæнæй æмæ æнтæфæй куы амардтай, уæд цы кæныс?

Бабырстой донмæ æмæ, куыддæр фæткъуытæ хæрын байдыдтой, афтæ сыл залиаг калм æртыхстис æмæ сын загъта:

– Бар уæ ис, йе уæ иууылдæр хæрын, йе мын кæстæры раттут.

Афтæмæй йын кæстæры радтой, иннæты ауагъта. Калм лæппуйы йæ хуынкъмæ схаста, æмæ йын лæппу афтæ зæгъы:

– Цæй-ма, нæма мæ хæрыс?

Калм ын загъта, райсом дæ бахæрдзынæн, зæгъгæ. Райсом куы сбон, уæд та йæ лæппу фæрсы:

– Цæй, нæма мæ хæрыс?

Калм та йын афтæ, изæры дæ бахæрдзынæн, зæгъгæ. Куы ‘ризæр, уæд та йæ лæппу фæрсы:

– Цæй, нæма мæ хæрыс?

Уæд ын калм загъта:

– Æз дæ хæргæ нæ кæнын, фæлæ мын æрхæсс уæлæ Хуры чызджы.

Лæппу кæрдзын райста фæндагмæ æмæ ацыд. Цæуын байдыдта, цæуын байдыдта æмæ схæццæ уæларвмæ. Уым æрбадт æмæ кæрдзын хæры. Кæсы – цыппар лæджы, цыппар цæдæй хуым кæнынц. Сæ фæсте иу лæг цæуы æмæ, цыппар цæдæй иу цыдæн кæй афæлдахынц, уый-иу ахæры.

Лæппу йын афтæ зæгъы:

– Уæуу, дæ хæдзар бабын уа, æз мæнæ кæрдзыны къæбæр хæрын нæ фæразын, уый дæлæ цыппар цæды кæй афæлдахынц, уый уыцы иу ныхъуырд акæны.

Лæг йын афтæ зæгъы:

– Уый диссаг нæу, фæлæ диссаг уый у, æмæ Хуры чызгмæ курæг чи цæуы.

– Цом уæдæ ды дæр мемæ, – загъта лæппу.

Дыууæйæ цæуын байдыдтой æмæ схæццæ сты иу дынджыр доны былмæ. Æрбадтысты доны был æмæ кæрдзын хæрынц донимæ.

Кæсынц уæлæмæ – иу лæг æрцæуы, дон ныххуыпп кодта, æмæ дон ахуыскъ. Дыууæ лæджы фæджих сты, стæй йын лæппу загъта:

– Уæуу, дæ бинонтæ амæлой, махæн иу хуыпп нæ хъуыры нæ цæуы, уый та денджыз уыцы иу нуæзт акодта.

Лæг ын загъта:

– Уый диссаг нæу, фæлæ диссаг уый у, æмæ Хуры чызгмæ курынмæ чи цæуы.

– Рацу ды дæр махимæ.

Афтæмæй уый дæр ацыд семæ. Цæуын байдыдтой æмæ схæццæ сты иу лæгмæ. Лæгæн йæ уæрджытыл зилы куыройы фыдтæ, афтæмæй тæрхъустæ ахсы.

Лæппу йын загъта:

– Мах мæнæ цæуын куы нал фæразæм, ды та куыройы фыдтæй куы хъазыс.

Лæг ын загъта:

– Уый диссаг нæу, диссаг уый у, æмæ Хуры чызгмæ курæг чи цæуы.

– Цом уæдæ ды дæр махимæ.

Афтæмæй уый дæр семæ ацыд. Цæуын байдыдтой æмæ схæццæ сты иу лæгмæ. Уый авд хохы æддæмæ фатæй сагтæ мары.

Лæппу йын загъта:

– Мæнæ диссаг, мах мæнæ нæ развæндаг куы нæ уынаем, уæд ды сагтæ авд хохы æддæмæ куыд уыныс?

Усы хъалæсы багæпп ласта, фæлæ йæ ус фæстæмæ нал æппары æмæ нал. Дыууæ лæджы йæм фæлæбурдтой, айгæрстой усы хуылф æмæ дзы цардæгасæй райстой Сарты фырт. Уæд усы сæр йæ гуырай фæхицæн æмæ халагъуды фæсдуар дæлдзæххмæ ныттылди.

– Æппын ацы усы сæр кæдæм афардæг, уый куы нæ сбæрæг кæнон, уæд нæ ныуадздынаен, – загъта Сарты фырт. – Мæнæ уын бæндæн, ауадзут мæ дæлдзæххмæ, æмæ бæндæн куы нал æххæсса, уæд-иу æй фæлыг кæнут.

Ауагътой дæлдзæххмæ Сарты фырт, æмæ бæндæн куы нал æххæсыд, уæд æй алыг кодтой. Лæппу дæлдзæххы иу хæдзары сæрмæ ныххаудта. Хъусы, æмæ хæдзарæй кæуын цæуы. Сарты фырт бацыд мидамæ, æмæ дзы æртæ чызджы баййæфта кæугъайæ.

– Цæуыл кæут? – дзуры сæм.

– Нæ мад, – зæгъынц, – уæлдзæххæй æрцыди æмæ нæ искайы хæрдзæни.

– Уый та куыд? – ныддис кодта Сарты фырт.

– Мах бирæ хотæ уыдыстæм, æмæ уæлдзæххæй куы æрыздæхы, уæд нæ иугай хæры, – загътой чызджытæ.

– Æмæ уæм цæвæнгæргъ ницы ис? – бафарста сæ лæппу.

– Иу дуарæхгæнæн къобала нæм ис.

Сарты фырт райста дуарæхгæнæн къобала, бацыд усмæ æмæ йын йæ сæр ныккъуыпп кодта. Цотхор ус бауадзыг. Уæд Сарты фырт схъæр кодта уæлдзæххмæ, æмæ йæм бæндæн рауагътой. Сарты фырт баздæхт æмæ æртæ чызгæй раздæр схизын кодта хистæры, уый фæстæ астæуккаджы, кæстæр баззад сæ фæстæ. Уый уыди хотæн сæ рæсугъддæр.

– Ды схиз разæй, – дзуры чызг Сарты фыртмæ, – кæннод дæ фæсайдысты.

– Ау, уый та куыд? Уый мæ чи фехъуса, уый та мын цы зæгъдзæн?

Кæстæр чызджы куыд фæцæйластой, афтæ дзуры лæппумæ:

– Чи зоны, мыййаг дæ куы ныуадзой, уæд хæдзары фæсдуар фыр, ныццæв ыл-иу дæхи, æмæ кæд йæ рахиз сыкбайыл фæхæцай, уæд дæ уæлдзæххмæ фехсдзæн, кæд æмæ галиу сыкбайыл фæхæст уай, уæд та дæ фехсдзæн авд дæлдзæххмæ.

Чызджы куы сластой дыууæ æмбалы, уæд дæлдзæххмæ фæндаг сæхгæдтой дурæй, къайæ.

Лæппу хъуыддаг куы бамбæрста, уæд базгъордта хæдзары

И лæхъуæн авæрдти бунмæ куд æрбахъæрдтæй, уотæ имæ уæйуги хуарæ дзоруй:

– Хуарз иуазæг, дæлæ ма мин мæ уæдæртт исдæттай.

Лæхъуæн дæр имæ дзоруй, мæн хузæн косгутæ дин нурмæдæр дæуæн берæ адтæй, зæгъгæ, ‘ма уæдæрттæ фелваста ‘ма ин æй æ тæккæ реубæл фæккодта.

И кизгæй балæдæрдтæй ‘ма æхе меднимæр загъта: «айæ, æнгъæлдæн, не ‘сæвди лæг разиндзæй».

И лæхъуæн имæ дзоруй кизгæмæ дзустгомау:

– Дуар ма байгон кæнæ.

Кизгæ рауадæй ‘ма ин дуар фегон кодта, тургъæмæ фæм-медæгæй ‘ма и кизгæмæ дзоруй:

– Кæмий, зæгъгæ, еци тгиртæг хæрæг ба?

Цауæни ‘й, нуртæкки æрцæудзæнæй, зæгъгæ, имæ дзоруй кизгæ, кæд æсдонг дæ, уæд нæмæ цæттæ неци ес, ‘ма бал уæртæ дзæхæрадонæмæ цо, ‘ма уоми фæткъутæ еститæ рахуарæ.

‘Ма дин æз ба судæй мард ести дæн, зæгъгæ, ибæл фæгъæр кодта.

Дзæхæрадонæмæ бацудæй ‘ма бæлæстæ ниттилдтитæ кодта ‘ма сæбæл рæзæй уæд, лæдзæгæй уæд, хъæмайæй уæд, еугурайдæр сæ бунд зæнхи рабадтæнцæ. Уалинмæ æфсарон уæйуг цауæнæй æрхъæрдтæй саги марди хæццæ ‘ма и лæхъуæнмæ дзоруй:

– Мæнæ аци саги мард ракосарт кæнæ, ‘ма ‘й аги нифтауæ. Лæхъуæн дæр имæ дзустгомау дзоруй:

– ‘Ма æз ба де ‘хуæрст ести дин, дæхуæдæкка æй ракосарт кæнæ.

Уæйуг и лæхъуæнмæ ку ‘ркастæй, уæд æхуæдæг февналдта саги мардмæ, ра ‘й косарт кодта, агий нифтудта ‘ма ‘й исфунхта.

Фидтæ райста ‘ма лæхъуæнмæ дзоруй:

– Фидтæ хуæрис, æви æстгутæ æхсини?

– Куй дин ести дæн, æз фидтæ хуæрун, æстгутæ ба сумах æхсинджинайтæ.

‘Ма лæхъуæн фидтæ хуардта, уонæн ба æстгутæ фехсидæ, кæмæн æй æ реубæл фæккæнидæ, кæмæн æй æ сæрбæл фæккæнидæ, уотемæй фидтæ бахуардта еугурай дæр, æвд-сарон уæйуг æма æ уосæ, ‘ма æ хуарæ ба сидæй мæлгæ байзадæнцæ.

Æхсæвæ бабæй имæ уæйуг дзоруй:

– Хæдзари хуссис æви бæхти кæвдæси хуссис?

– Æз хæдзари хуссун, бæхти кæвдæси ба ду дæхуæдæг хуссæ, –

‘ма и лæхъуæн хæдзари исхустæй, æвдсæрон уæйуг æма æ бинонтæ кæвдæси исхустæнцæ.

Лæхъуæн æй зудта: æхсæвæ имæ æвдсæрон уæйуг ке ‘цудайдæ уой, ‘ма хæдзари цидæр дзаума адтæй тефсегутæй дæр, рæхистæй дæр ба сæмæ ‘нхъерæн кодта:

– Уæйуг ку æрбацæуа, уæд нæ нидздзæнгъал-мутъул кодтайтæ, уæд мин додой уæ сæр кæнуй.

Æмбесæхсæви рæстæги лæхъуæн ку рафунаейæй, уæд имæ уæйуг æрбацæйцудæй ‘ма тефсегутæ уæд, рæхистæ уæд – еугурæйдæр нидздзæнгъал-мутъул кодтонцæ, ‘ма лæхъуæн фегъал æй ‘ма уæйугмæ дзоруй:

– Рацо, разо, бинмез тьиртгæг уæйуг, æз дæр ами дæн.

Уæйуг фæстæмæ раздахтæй. Лæхъуæн бабæй ку рафунаейæй, уæд бабæй имæ уæйуг æрбацæйцудæй, ‘ма бабæй тефсегутæ исдзæнгъал-мутъул кодтонцæ, лæхъуæн дæр бабæй фегъалæй, ‘ма бабæй имæ дзоруй уæйугмæ, разо, разо, бинмез тьиртгæг уæйуг, æз дæр ами дæн, фæстæмæ раздахун дæ сæрмæ ма бал æрхæссæ, зæгъгæ.

Æвдсæрон уæйуг æй æ сæрмæ нæбал æрхаста фæстæмæ раздахун ‘ма и лæхъуæнмæ еци еу гæпп æрбакодта. Фæгъæббесæй æнцæ æвдсæрон уæйуг æма лæхъуæн. Берæ фæххуæстæнцæ, уæдта йæ и лæхъуæн æ бунæ æркодта, е ‘хсæз сæри ин æ кардæй ракъуæрдта, уæдтай фæрсуй, тагъд мин нур ба зæгъгæ, ‘мæ авд æнсувæри кæми ‘нцæ, кенæ ба дин де ‘вдæймаг сæр дæр луг кæнун.

Æвдсæрон уæйуг дæр имæ дзоруй:

– Мæнæ мин мæ кæстæр æнгулдзæ фæкъæртт кæнæ, ‘ма си фондз уордиккæй раесæ, иннæ дууей ба уæртæ мæ уосæ ‘ма мæ хуæрæ бахуардтонцæ ‘ма сæ уони кæстæр æнгулдзитæй раесдзæнæ.

Æ кæстæр æнгулдзæ ин фæкъæртт кодта ‘ма уордиккæй æ фондз æнсувæри ралæуирдтонцæ. Æхуæдæкка ин е ‘вдæймаг сæр дæр кардæй ракъурдта.

Æ уосæ ‘ма ин æ хуæрæмæ бацудæй ‘ма уонæн дæр сæ кæстæр æнгулдзитæ фæкъæрттитæ кодта, ‘ма и дууæ æнсуæври бабæй уони æнгулдзитæй ралæуирдтонцæ.

Æ хуæри ‘ма ин уоси дæр рамардта. Æ авд æнсувæри раздæр раивиста сæхемæ, æхуæдæгга ма æхе фæууорæдта ‘ма æвдсæрон уæйуги хæзнатæй имæ хуæздæр ци кастæй, уони æ хæццæ рахаста. Авд æнсувæри раздæр ку ‘рхъæртгæнцæ сæхемæ, уæд сæ мадæ ‘ма сæ фидæн уотæ зæгъунцæ:

Уырдыгæй фæстæмæ æртæ уæнгхъуагæн сæ цард зына-нæзына фæхуыздæр ис, Сарты фырт-иу куырмыл, куы æнæцонгыл сбадт æмæ-иу уыцы хуызæнæй цуан кодта.

Иу бон куырм дæр æмæ æнæцонг дæр нал разы кодтой бынаты баззайыныл, æмæ Сарты фырт бынаты баззад. Куырм æнæцонгыл сбадт, æмæ цуаны афардæг сты.

Бадынтæ байдыдта Сарты фырт арты фарсмæ, уæдæ цы уыдаид. Фыдтæ аджы дзаг бафтыдта, æмæ фыцынц уæларт, уæдæ цы бахæрой дыууæ цуаноны, куы æрбаздæхой, уæд!

Сихормæ æввахс уыдаид. Сарты фырт кæсы, æмæ зæххы бынæй иу ус фæзынди, фыцгæ агмæ баласта йæхи æмæ фыдтæм февнæлдта.

– Цы кæныс, цавæр дæ? – дзуры йæм Сарты фырт. – Гормон, æз мæнæ æрдæгмард адаймаг, уæлæмæ сыстынæн куы нæ дæн. Уæртæ дын фыд, æмæ физонаг скæн дæхицæн, кæд афтæ сæххормаг дæ, уæд.

– Уымæй фылдæр куы нæ дзурис, – загъта ус. – Уый зон, æмæ æз тыхгæнæг дæн, æмæ дæ аджы фыдтæ дæр мæн куы сты, æмæ дæхæдæг дæр мæн куы дæ.

– Уæдæ æз та ахуыр куы дæн тыхгæнджытæн афтæ кæнын, – загъта Сарты фырт æмæ усы рацахста æмæ йæ бæласыл сауыгъта йæ дзыккутæй.

Куы æризæр, уæд цуанонтæ æрцыдысты. Сарты фырт сæм дзуры:

– Уæртæ уын уый та йæ хайрæджы хай – нæ халагъуды лæууын кæмæй нæ уæндыдыстут, уый.

Куырм æмæ йыл æнæцонг сæхи уыцы иу цæф нылلاстой æмæ йæ акъабæзтæ кæнынмæ куыд хъавыдысты, афтæ сæм ус сдзырдта:

– Маргæ мæ ма акæнут, æмæ уын æз феххуыс уыдзынæн. Куы мæ суадзат, уæд уæ æз сдзæбæх кæндзынæн, уæ мад уæ цыма ныййардта, уыйау.

Усы суагътой, уæдæ цы уыдаид!

Уæд ус загъта:

– Мæнæ радыгай гæпп кæнут мæ дзыхмæ, æмæ уæ чи цы хъуаг у, уымæй сæххæст уыдзæн, æнæ аиппæй фæстæмæ рацæудзæн.

Куырм багæпп ласта усы дзыхы æмæ фæстæмæ цæстджынаы рахызт. Æнæцæнгæ дæр уый уæлвæд афтæ бакодта, æмæ уый дæр цонгджын сси.

– Хъусут, – загъта Сарты фырт, – мæн куы аныхъуыра, уæд мæ нал раппардзæн фæстæмæ, æмæ-иу æй уæд акъæртт кæнут.

– Ма кардæн та йæ ком фехæлд, уæрдонвæндаджы хуызæн ‘сси, саджы фыд нæ, фæлæ нас дæр нæ алыг кæндзæн.

– Гъа, мæнæ ма кардæй бацархайут, – загъта кæстæр æфсы-мæр.

Дыууæ хистæры бавдæлдысты æмæ сæ кæстæрæн йæхи кардæй йæ зæнгтæ алыг кодтой.

– Хуыцаумæ уын æбуалгъ ма фæкæсæд! – фæхъæр кодта Сарты фырт. – Уæдæ мын ма хæрзты цæмæй бафыстаиккат!

Стæй дзуры йæ усмæ:

– Цæугæ Хъæхæр æмæ Хъæхæрманы хæдзармæ, уым ис де ‘фсин, æмæ иумæ дзыназут. Æз ардыгæй фæцæуинаг нал дæн. Бирæ нал фæхызæмар кæндзынæн, бирæгъта ма уæддæр хæрдзысты.

Сау хъæды æнæ къæхтæй баззади Сарты кæстæр фырт, хистæр дыууæ æфсымæры афардæг сты сæ хæдзармæ æмæ сæ фыдæн радзырдтой, дæ кæстæр фырт фæндагыл амарди, зæгъгæ.

Уый йæ урс зачъетæм баздæхт æмæ сæ ныттыдта, къобала лæдзæг сита æмæ дзы фæхоста йæ зæронд сæр. Уый фæстæ афæдзы кæнд фæкодта æнæхъæн аз.

Сау хъæды астæу мæгуыры бонтæ халагъуды æрвиты Сарты фырт. Цæуынаг нал у, цуаны нал цæуы, фæлæ йæм сырдтæ сæхуыдтæг цæуынц, æмæ уыдон руаджы ирвæзы йæ уд.

Уæд иу бон кæсы æмæ иу лæг æрцæуы, бæлæстыл йæхи хойгæ.

– Уый та цы дæ, цавæр дæ? – дзуры йæм Сарты фырт.

– Куырм дæн, – загъта. – Сæрæндæр фæдæн ме ‘фсымæртæй, æмæ мын акъахтой ма цæстытæ.

Уæд ын Сарты фырт дæр ракодта йæ хъаст, йæ маст, æмæ бацардысты иумæ.

Цæдисæмбæлттæ скодтой æмæ сæхи дарын байдыдтой фæндæй: æнæкъæхтæ-иу сбадти куырмыл, æмæ афтæмæй цыдысты цуаны.

Иу къорд бонты фæстæ та кæсы, æмæ лæг расуры саджы, багæпп ласы йæ рагъмæ æмæ йæм фæлæбуры дæндагæй.

– Æмæ уæд ды та цавæр дæ? – хъæр æм кæны Сарты фырт халагъудæй.

Уый йæм дзуры фæстæмæ:

– Æз дæн æнæцæнгтæ лæг. Сæрæндæр уыдтæн ме ‘фсымæртæй, æмæ мын ракодтой уый тыххæй ма цæнгтæ.

– Уæдæ ды дæр ма хуызæн æнамонд! Рацу ардæм, æмæ иумæ æрвитæм нæ бонтæ, – загъта Сарты фырт.

– Уой ба ма нæмæ ци æрвистайтæ хъиамæттаг дæр ма нин иссæй, уæйуги гъæлæсæй ‘ма ‘й туххæй искъахтан.

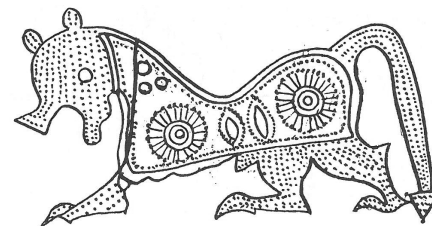
Мадæ ‘ма фидæ дæр æцæгæй уотæ бангъæл адтæнцæ, ‘ма се ‘стæймаг лæхъуæн ку ‘рхъæрттæй, уæд ин уотæ зæгъунцæ:

– Ду ба ма кумæ цудтæ, де ‘нсувæртæн ма хъиамæттаг исдæ: уæйуги гъæлæсæй ма дæ туххæй ку фæйервæзун кодтонцæ.

Æстæймаг лæхъуæн дæр загъта уæд:

– Хуарзгæнæг хуарз некад иссердта, ‘ма кæд ма æвд æнсувæри уотæ зæгъунцæ, æз уонабæл уойбæрцæ фæхъхъиамæт кæнгæй ‘ма сæ уæйуги губунæй туххæй раесгæй, уæд, йа Хуцаути мæхе Хуцау, кæд етæ растдæр дзорунцæ, уæд мæнæ аци фат хæрдмæ авдемæй исцæуæд, фæстæмæ ба еунагæй æрцæуæд ма сæри ниссæдзæд, кæд æз растдæр дзорун, уæдта мæнæ фат хæрдмæ еунагæй исцæуæд, фæстæмæ ба æвдемæй æрæздæхæд ‘ма ма æвд æнсувæрей сæрти ниссæдзæнтæ.

Сагъæдахъи фат хæрдмæ еунагæй рандæй, фæстæмæ ба авдемæй æрæздæхтæй ‘ма æ æвд æнсувæрей сæрти ниффедарæнцæ ‘ма сау фунук фестадæнцæ, æхуæдæкка æ мадæ ‘ма æ фиди хæццæ дзæбæх цæргæ байзадæй.

16. Сарты фырт

Сарт уыди тыхгæнæг лæг. Уымæн уыди дыууæ усы. Сартæн фыццаг усæй райгуырди дыууæ фырты, дыккагæй та – иу фырт, уый уыди æфсымæртæн сæ кæстæр.

Иуахæмы фыццаг усы фырттæ æрбацыдысты сæ фыдмæ æмæ йын загътой:

– Дада, мах фæнды балцы ахæтын.

— Æмæ цы кæны, — загъта Сарт. — Рæгъаумæ ацæут, бæхтæ дзы равзарут уæхицæн.

Дыууæ æфсымæры бæхтæ равзæрстой, уæдæ цы уыдаид, æмæ афардæг сты балцы.

Цæуынтæ систой, цæуынтæ. Бирæ фæцыдысты, чысыл фæцыдысты, чи йæ зоны. Бафтыдысты иу суадонмæ. Уый та уыди ахæм суадон, æмæ йæм згъæлыд алы дыргъы мыггаг, ноджы дзы нуазынаей не ‘фсæст адæймаг. Фæстæмæ раздæхтысты хистæр æфсымæртæ æмæ дзурынц сæ фыдæн:

— Дада, ахæм суадон дын ссардтам, ахæм, æмæ дзы адæймаг нуазынаей нæ бафсæддзæн, стæй йæм алы дыргъы мыггаг згъæлы.

— Гъей-гъи, сымах арын мын æй нæ хъæуы: уый уыди мæ зымæгон дыргъбæласдон, фæлæ ма уагæры мæ сæрдъгон дыргъбæласдонмæ куы бахæццæ уыдаиккат!

Иукъорд азы фæстæ рахъомыл кæстæр æфсымæр. Фæхъомыл, уæдæ куыд уыдаид, æмæ та иу афоны уый дæр бацыд Сартмæ æмæ йын дзуры:

— Дада, фæнды мæ, балцы куы ахæтин.

— Чи æмбæлы, ахæм хъуыддаг у, — загъта зæронд Сарт. Рæгъаумæ фæцу æмæ дзы равзар, цыхуызæн дæ хъæуы, ахæм бæх.

Лæппу сæ хæдзарæй райста идон æмæ рæгъаумæ араст. Йæхицæн бæх фæцагуырда, фæлæ бæхтæй иу дæр йæ зæрдæмæ нæ бацыд æмæ æрыздæхт фæстæмæ.

— Дада, нæ рæгъаумæ фæцыдтæн, уыцы рауын-бауын фæкодтон нæ бæхты, æмæ дзы мæ аккаг бæх нæ разынд, уыцы бæхтæй бæхыл дын æз къæсарæй дæр нæ ацæудзынаен, балцы нæ, фæлæ.

— Сарæй мын мæхи бæх агуры, лæппу? Цы кæны, уый дæр бæззы. Цæугæ, дæлæ фаджысы мидæг йæ дыууæ хъусмæ афардæг мæ саргъы бæх. Чи зоны, уый дæ зæрдæмæ бацæуа.

Лæппу скъæтæй бæх раласта, хорз æй ныннадта, саргъ ыл сæвардта æмæ, Сарты размæ бацæугæйæ, загъта:

— Дада, уæдæ хæцæнгæрзтæй де ‘варæнты æппын куыд ницы разындзæн!

— Хæцæнгæрзтæ дæр мæм цæуылнæ уыди, ацы сахат дæр ма дæлæ уазæгдоны къултыл дзедзыкка кæнынц. Ацу æмæ сæ райс.

Лæппу Сарты хæцæнгæрзтæй æрбацарæзта йæхи æмæ дзуры:

— Хæрзбон, дада!

— Фæндараст, — загъта Сарт. — Фæлæ дæ бæхыл та куыд сбæдзынæ, бадын куы нæ уадзы йæхиуыл.

Уалынмæ æвиппайды мæйдар æхсæв ныррухс бонау, æмæ урс мæсыгы уайыг мæнæ æрбацæуы. Хиды хъусмæ куы раввах уайыг, уæд йæ бæх ныххуыррытт ласта.

— Дæ бындар фæуай, кæд цæмæй тæрсыс! Иунаг знаг нын уыди Сарт, æмæ базæронд, йæ дыгурон усы фырттæ ницæййаг сты, кæсгон хæрæфырт та йын нырма æнахъом у.

— Мæнæ дын Сарты æнахъом фырт, мæ мад, мæ фыдыстæн! — загъта лæппу æмæ уыйадыл хиды бынаей рагæпп кодта, æмæ урс уайыджимæ хъæбысæй-хъæбысмæ фесты.

Цæйбæрц ацыдаиккой, чи зоны, фæлæ Сарты фырт урс уайыджы æрбырста æмæ йын алыг кодта йæ авд сæры.

Дыккаг æхсæв Сарты фырт амардта сырх мæсыджы цæрæг уайыджы, æртыккаг та — сау мæсыджы цæрæг уайыджы. Йæ разæй рахъæр кодта Сарты фырт æртæ уайыджы бæхтыл, рацыди æртæ мæсыгыл æмæ уырдыгæй ракодта уайыгуыты æртæ идæдз усы.

Цæуынтæ байдыдта фæстæмæ, уæдæ цы уыдаид, æмæ иу къорд мæйгы фæстæ æрбахæццæ йæ дыууæ хистæр æфсымæрмæ.

Бацин кодтой æфсымæртæ кæрæдзийыл, уæдæ цы уыдаид. Кæстæр баздæхт æмæ æртæ идæдзæй хистæр æфсымæрæн ралæвар кодта сау мæсыджы цæрæг сау уайыджы усы, астæуккагæн — сырх мæсыджы бадаг сырх уайыджы усы, урс уайыджы усы та ныу-уагъта йæхи номыл.

Хуыздæр нал хъуыд, афтæ цæрынтæ райдыдтой Сарты æртæ фырты сау хъæды астæу æд устыгæ. Кæстæр æфсымæр цуан кодта æмæ сæ сырды фыдæй хаста.

Фыдбылыз сæ зæрды сæвзæрди дыууæ хистæр æфсымæрæн.

— Цы саразæм йæ фесафынæн? — загъта хистæр æфсымæр. — Лæгæй-лæгмæ йын ницы бафæраздзыстæм — смардзæн нæ. Фæлæ афтæ бакæнæм: саджы мард æрхæсдзæн а изæр, æмæ сырды марды уæнгтæ кæнынмæ куы бавнала, уæд нæ кæстæр æфсымæры кард нæ къухты цæмæй бафта, ууыл хъæудзæн бацархайын, иу цыргъаг дæр ын нæ лыг кæны йæ буар, йæхи кард куы нæ уа, уæд. Æфсон-иу скæн: мæ кард хæлд у, зæгъгæ. Мæнæн та мæ карды фындз саст разындзæн. Уæд нæм уый ратдзæн йæ кард.

Саджы мард æрхаста Сарты кæстæр фырт. Хистæр æфсымæртæ февнæлдтой æмæ саджы мард астыгътой. Æвæдза йæ уæнгтæ кæнынмæ бавнæлдтой, афтæ хистæр дзуры:

— Мæ карды фындз саст у, амæй ницы бакæндзынаен.

— Æмæ дæхи мой та уæд кæм ис? Æз уый агурæг куы рацыдтæн, — загъта барæг.

— Мæ мойæ та цы кæныс? — дзуры ус. — Уый дын ракæндзæн дæ дыууæ цонджы, дæ саргъыл дын сæ уыцы хуызæнæй арвитдзæн дæ мадмæ.

— Æркасинаяг хъуыддаг у уый, — дзуры лæппу.

— Раст у, ай-гъай! Фæлæ йæм кæсгæ кæнай, нæ кæнай, уæддæр дын уый бацамондзæн.

Сарты фырт фæмæсты, фелвæста æлхуый, уыцы æхст æй фæкодта æмæ дзы усы æфсары къæдз сдафта.

— Дæ туг фæкалай, гъе, кæд цæй зыввытт фæластай! — загъта ус.

Сарты фырт араст уырдыгæй æмæ бахæццæ сырх мæсыгмæ. Кæсы, æмæ уым дæр иу ус æлвисы.

— Барæг, ме ‘лхуый мын сæппар, æмæ дæ мæхицæн мой скæнон.

— Æмæ дæхи мой кæм ис, æз уый агурын?

— Мæ мойы кой куы нæ кæнис, на æмæ дын ныммур кæндзæн дæ фæрстæ.

— Уый дæр фенд зоны, — загъта Сарты фырт. Уыйадыл фæлæбурдта æлхуыймæ, фехста йæ, æмæ дзы усы дæндæгтæй дыууадæс базгъæлди.

— Дæ бур рондз фæкалай, мæлæты цæлхытæ нæ кæныс!

Арастта уырдыгæй дæр Сарты фырт æмæ бацыди сау мæсыгмæ. Кæсы, æмæ уæлхæдзар уым дæр ус æлвисы, æмæ барæджы куы ауыдта, уæд æм хъæр кæны:

— Дæлæ ма мын ме ‘лхуый сис, æмæ дæ æз мæхицæн мой скæнон.

— Æмæ уæд дæхи мой цы дæлдзæхх æрбацы, æз уый агурæг куы рараст дæн нæ хæдзарæй!

— Дæ хæдзар сарæзтай, кæд мæ мойы агурæг дæ, уæд. Куыддæр дыл йæ цæст æрхæца, афтæ дын дæ рæсутъд хæрзконд бæрзæй асæтдзæн.

— Чи нæ кæй бæрзæй асæтдзæн, уый лæппутæ фендзысты, — загъта Сарты фырт æмæ ацыд дарддæр.

Цæуынтæ байдыдта, цæуынтæ æмæ бахæццæ иу хиды хъусмæ. Хиды бын æрбаста йæ бæх æмæ байдыдта æнхъæлмæ кæсын.

Æрæхсæв. Æхсæв дæр ахæм нæ уыди, ахæм, æмæ, цæсты къух куы фæцафтаис, уæд нæ фæзындаид.

— Куыд ыл-иу сбадтæ уæдæ дæхæдæг? — бафарста йæ лæппу.

— Уымæй мæ куы бафарсай, уæд дын æй радзурдзынæн: æз-иу æй куы ныгтæрæхтæ кодтон, уæд-иу мæ армытæппæнæй чъепс фесхъиудта, бæхы агъды фарсæй та — мæгуыр лæгæн дыууæ æрчыхоры. Стæй-иу æм фæстæрдыгæй багæпп кодтон æмæ-иу саргъы гоппыл фæхæст дæн. Авд зылды-иу æркодтон мæсыджы алыфарс, уый фæстæ-иу афардæг дæн, арвау нæргæ, калмау æхситтæнгæ.

Лæппу дæр йæ фыды бафæзмыдта, йæ фыды бæхы æрцафта, æмæ лæппуйы армытæппæнæй чъепс фесхъиудта, бæхы агъды фарсæй та — мæгуыр лæгæн дыууæ æрчыхоры. Уыцы иу сæррæттæй бадт бафæрæзта бæхыл, авд хатты æрзылд мæсыджы алыфарс, стæй арвау нæргæ, калмау æхситтæнгæ афардæг балцы.

Бирæ фæцыдаид, чысыл фæцыдаид, чи йæ зоны. Фæлæ Сарты фырт бахæццæ иу мæсыгмæ. Алырдæм сызгъæринау æртгывта мæсыг, йæ цъупп арвыл æмбæлди. Мæсыджы раз лæппу æрхызт йæ бæхæй, саргъ йæ нывæрзæны бакодта, нымæт йæ уæлæ, афтæмæй æрфынæй мæсыграбын.

Райсом куы райхъал, уæд æм мæсыгæй ракаст иу зæронд лæг.

— Дæ райсом хорз уа, дада! — дзуры йæм Сарты фырт.

— Дæ дада дын бафсæдæд дæ хуртæй, — загъта зæронд лæг.

— Дада, абонæй фæстæмæ ды — мæ фыд, æз та — дæ фырт, — дзуры та лæппу.

— Уæдæ мидаæм рацу, — загъта зæронд.

Цæрынтæ байдыдта лæппу мæсыджы. Бирæ дзы фæцарди, чи зоны, фæлæ иу бон дзуры йæ кæнгæ фыдмæ:

— Дада, дæ мæсыджы сæрæй куы акæсин.

— Æмæ кæд схæццæ уыдзынæ мæсыджы сæрмæ? Æнæхъæн афæдзмæ дæр æм не схиздзынæ!

— Дада, уый сæрæй куы нæ ракасон, уæд æндæр амал нæ уыдзæн!

— Хорз, уæдæ, кæд æм уыйбæрц бæллыс, уæд, — æмæ лæппуйæн хæрынаен адджын, хæссынаен рог, ахæм хæринагтæ афæдзваг срæвдз кодта.

Сарты фырт райста йæ фæндагтаг æмæ араст мæсыджы сæрмæ. Иудзæвгар куы суади, уæд хæринагтæ ашпæрста æмæ уадидæгæн дæр мæсыджы цъуппыл фестæди.

Мæсыгы сæр фестæдаид Сарты фырт, уæдæ цы уыдаид, æмæ фæлгæсынтæ байдыдта алырдæм. Кæсы, æмæ цыппар мæсыджы

æрбахъазыд лæппуйы цæстытыл: иу дзы – сызгъæрин мæсыг, аннæ – урс, æртыккаг – сырх, цыппæрæм – сау мæсыг.

Сызгъæрин мæсыгы алфамбылай быру лæджы сæртæй, быру ма иу сæр хъуаг.

Сарты фырт фæстæмæ æрхызт мæсыгы сæрæй, уæдæ цы уыдаид, мæсыгы сæрыл дæр цас бирæ бафæстиат уыдаид!

– Нæ дын дзырдтон, мæсыгы сæрмæ не ‘схæццæ уыдзынæ! – загъта лæппуйæн йæ кæнгæ фыд.

– Дада, ды хæццæ зæгъыс, фæлæ æз мæсыгы сæрыл дæр уыдтæн, стæй ма фæстæмæ дæр æрхызтæн, – загъта Сарты фырт.

– Бауырнинаг ныхас нæу дæ ныхас, лæппу, – загъта зæронд.
– Куыд хъуамæ сфæрæзтаис мæсыгæн йæ сæрмæ? Фæлæ дæ дзуаппы æцæгдзинад сбæлвырд кæнын афтæ зын хъуыддаг нæу мæнæн, уæдæ ма апы зæронд цæмæн бадæн! Зæгъ-ма мын уæдæ, кæд дæхицæй не ‘ппæлыс, уæд, мæсыгы сæрæй акастæ?

– Акастæн, дада!

– Уæдæ дзы исты федтаис? – дзуры зæронд.

– Федтон! – загъта лæппу.

– Æмæ дзы уый цъусдуг цы федтаис?

– Цы федтаис мæ куы бафæрсай, уæд дын уымæн æз дзуапп ратдзынæн, – загъта Сарты фырт.

– Дзургæ, æз дæумæ хъусын, – загъта зæронд.

– Мæсыгы сæрæй мæ цæст куы рахастон арвы цыппар къабыл, уæд мæм æрбазынди цыппар мæсыджы: иу дзы – сызгъæрин, аннæ – урс, иннæ – сырх, фæстаг та – сау мæсыг. Сызгъæрин мæсыгы алыфарс быру лæджы сæртæй, æрмæст ма у иу сæр хъуаг. Цавæр мæсыг у, дада, уыцы мæсыг?

– Дада дæ нывонд фæуа, уый у дыууадæс æфсымæры мæсыг. Уыдонæн ис хо – дунейы рæсугъд, дунейы фидауц. Алы бæстæй алы сгуыхт адæм цæуынц дунеты рæсугъдмæ курæг. Ныхас æрцæуы курджыты æмæ дыууадæс æфсымæры æхсæн, бафидауынц, фæлæ сæ фидыд ницæуыл баззайы: ирæдыл фехæлы сæ дзырд, æмæ усгурæн ралыг кæнынц йæ сæр.

– Мæ фыд Сартæн нæ райгуырдтæн, æз дæр æм курæг куы нæ бавзарон, – загъта лæппу.

– Дзæгъæл фæнд скодтай, – дзуры зæронд. – Сæ быру ма сæр хъуаг у æмæ сæххæст уыдзæн де ‘намонд сæрæй.

– Цыдæриддæр уа, уæддæр мын мæ амонд æнæ бавзаргæ нæй, – загъта лæппу.

уыдаид! Уыдон федтой сæхи цæстæй Персы паддзахи цæнгтæ æмæ сæ рæгъау дæр. Арвыстой хонæг Сарты фыртмæ:

– Рацу æмæ нæм бафысым кæн, дæ бинойнаджы дæр ахæсс, къуылымпылагæй дзы ницыуал ис хъуыддаджы. Ирæд дæр фыст фæци.

– Нæ, уый Сарты фыртæн сæрмæ бахæссинаг хъуыддаг нæу! Нæ бæсты мæнæн ис хæлар, æмгар æмæ хæстæджытæ, æмæ æнæ уыдон хъуыддаг аразæн нæй.

Дунейы рæсугъды æфсымæртæ ма цы загътаиккой!

Сарты фырт сæ хæдзарæй рараст чындзæхсæг хъæубæсты æвзаргæ фæсивæдимæ. Чындзæхсæв цæуылнæ скодтаиккой. Æгъдау цæуылнæ радтаиккой уызджытæн дыууадæс æфсымæры сæ сызгъæрин мæсыджы!

Чындзæхсæджытæ рахастой Дунейы рæсугъды. Фæндагыл Сарты фырт хæрзбон загъта, арфæ ракодта йæ кæнгæ фыдæн, æмæ уыйадыл араст сты Сарты хæдзармæ. Бирæ фыдæбатты фæстæ æрхæццæ сты сæхимæ.

Сарт бынтон ног фестад йæ фырты фенгæйæ.

Цæрынтæ байдыттой Сарты фырт Дунейы рæсугъдимæ. Бирæ фæцардаиккой, чысыл фæцардаиккой, чи зоны! Бахæлæг кодтой дыууæ хистæр æфсымæры сæ кæстæр æфсымæрмæ, хардзау сæм æркасти.

Уæд иу бон дзурынц сæ кæстæр æфсымæрмæ:

– Цом æмæ балцы ахæтæм.

Уый арвыста Дунейы рæсугъды йæ цæгатмæ. Æфсымæртæ байдыттой сæхи рæвдз кæнын балцмæ. Куы барæвдз сты, уæд иу бон сбадтысты сæ бæхтыл æмæ араст сты Сарты фырттæ балцы.

Цæуынц, цæуынц æмæ иу къорд мæйы фæстæ бафтыдысты иу тар хъæдмæ. Дыууæ хистæр æфсымæры бафæлмæцыдысты, дарддæр цæуынæн нал уыдысты. Кæстæр сын уыцы ран халагъуд ацарæзта, сырдатæ сын амардта. Сæхимæ базылдысты, сæ фæллад суагътой.

Сарты кæстæр фырт йе ‘фсымæрты уыцы ран фæуагъта, йæхæдæг араст дарддæр.

Бирæ фæцыд, чысыл фæцыд, мах уымæн тæрхонгæнæг нæхи не ‘скæндзыстæм, фæлæ бахæццæ иу урс мæсыгмæ: мæсыг мигъ бон хуры хуызæн рухс дардта. Уалынмæ уыцы цæугæ-цæуын кæсы, æмæ иу уæлхæдзар иу ус æлвисы.

Ус дæр ауыдта барæджы, уæдæ цы уыдаид! Æрæппæрста æлхуый æмæ дзуры Сарты фыртмæ:

– Сæппар ма мын ме ‘лхуый, æмæ дæ мой скæнон мæхицæн!

— Ёз дәр дын æфсады цыппæрæм хай кæнын ме ‘вджид, иу лæджы хуызæн сæ фендзынæн, — загъта дамбаца.

— Хорз фæуæд, — дзуры лæппу, — æфсæдтæй æртæ цыппæрæм хайы цагъд æрцæудзысты мæ бæх, мæ хъримаг, топп, мæ дамбацайы руаджы, фæлæ ма æфсæдтæй баззайдзæн уæддæр иу цыппæрæм хай, уымæн та ма уæд цы сараздзынæн?

— Ау, æмæ дæ æз байрох дæн? — дзуры йæм æхсаргард.

Сарты фырт сбадти йæ фыды сау бæхыл. Бараст и уыцы иу æфтонгæй Персы æфсæдтæм, дæрддзæфæй сæм дзуры:

— Паддзæхты паддзах, мæ фос мын дæттынмæ хъавыс æви нæ?

— Нæ кæсут хæххон дзигломæ! Куыд уæндыс мæнмæ, паддзæхты паддзахмæ, ахæм дзыхæй дзурын? — бамæсты Персы паддзах.

— Фыдбылыз скæнын мæ нæ фæнды, æнцад-æнцойæ бафидауæм, на æмæ уый хуыздæр нæ фæуыздæн, ницы пайда фæкæндзыстут, — загъта та Сарты фырт.

— Ёз кæмæй фæтæрсон, тасы фæндагыл мæ конд фосæй хай кæмæн саккаг кæнон, ахæм адæймаг зæххыл нæй, — загъта Персы паддзах.

— Уыди, æцæг, иу лæг — Сарт, мæнæн-иу чи батых кодта. Фæлæ уый ныр ныххæррæгъ, уымæй тас нал у. Зæнæг ын рацыд, æмæ дыууæ хистæры ницæййаг сты, кæстæрæн та нырма йæ хъуымыз йæ донгæмттæй кæлы.

— Уæдæ уыдæттæй дæхицæн зæрдæ ма бавæр! Ёз дæн Сарты фырт, дæуæн-иу тых чи кодта, уый фырт, æмæ бæрæг уыздæн, кæддæра нæ фос чи кæмæй фæкæнид!

Хæстыл ныллæууыд Сарты фырт Персы паддзахы æфсæдти-мæ. Хæцынтæ байдыдтой, хæцынтæ. Хорз сархайдтой уыцы бон Сарты фырт æмæ йæ хæцæнгæртæ йæ фырты къухы.

Мæрдтæй нал уыди азмæлæнтæ. Персы фæсивæд мæрдтæм бацыдысты Сарты фырты къухæй. Персы паддзахæн та ралыг кодта йæ дыууæ цонджы, бабаста йын сæ йæ бæхы саргъыл. Рахъæр кодта бæхрæгъæутгыл æмæ сæ æрбалæууын кодта сызгъæрин мæсыджы раз. Хæстæг нæ бацыд Сарты фырт йæ каисты хæдзармæ.

Дунейы рæсугъд касти уыцы афон сызгъæрин мæсыгæй, æмæ Персы паддзахы цæнгтæ ауыгъдæй куы федта, ноджы куы федта сæ бæхрæгъау, уæд бадзырдта йæ ‘фсымæртæм:

— Мæнæ уын уе ‘сиахс уæ бæхрæгъау раздæхта.

Дыууадæс æфсымæры бауырныдта сæ хойы дзырд, уæдæ цы

— Кæд дын нал ис æдзæугæ, — дзуры зæронд, — уæд фæндараст! Ёрмаест сæм куы бахæццæ уай, уæд-иу бадзур сæ мад æмæ сæ фыды номæй: «Уæ, Хъæхæр! Уæ, Хъæхæрман! Ёз уæ хистæртæй дæр цыппары уазæг, уæ кæстæртæй дæр цыппары уазæг!». Стæй ма дæ кæд исты амонд уа, уæд дæ ауадздзысты удæгасæй.

Сарты фырт араст сызгъæрин мæсыгмæ. Бирæ зынтæ бавæрста фæндагыл, фæлæ уæддæр нæ ныуагъта йæ цыд, æмæ иу изæр бахæццæ дыууадæс æфсымæры мæсыгмæ. Ёрхызт æмæ дзуры мидæмæ:

— Уæ, Хъæхæр! Уæ, Хъæхæрман! Ёз цыппары уазæг уæ хистæртæй, стæй уæ кæстæртæй дæр цыппары уазæг.

Хъæхæр æмæ Хъæхæрман рауадысты уазæджы дзурынмæ, бахуыдтой йæ мидæмæ æмæ йæ фæрсынц:

— Уазæг, цы хур, цы къæвда дæ æрбахаста а бæстæм?

Сарты сахъ фырт бамбарын кодта дыууæ зæрондæн йæ цыды сæр.

— Чызджы æфсымæртæ дыууадæсæй дæр сты цуаны, багæдзæ сæм кæн: тагъд сæ хъæуы ардæм. Ёмæ кæд ирæдыл бафидауат, уæд ахæсдзынæ чызджы, на æмæ дын ралыг кæндзысты дæ сæр.

Бады сызгъæрин мæсыгы Сарты фырт, уæдæ цы уыдаид. Хъæхæр æмæ йæ Хъæхæрман ныхæстыл дарынц. Уалынмæ дыууадæс æфсымæры дæр æрбацыдысты цуанæй.

— Хæстæгæн уæ агурын мæхицæн, — дзуры Сарты фырт дыууадæс æфсымæрæн, — аккаг мын скæнут уæ иунæг хойы.

— Кæд нын ирæд бафидын бафæразай, уæд разы стæм, хайыр дын уæд нæ иунæг хо, — загъта æфсымæрты хистæр.

— Зæгъут мын уæ ирæд! — дзуры сæм Сарты фырт, — чи зоны, æмæ йын кæд исты фæрæз саразин.

— Ай дын нæ ирæд: нæ дыууадæс æфсымæрæй алкæмæн дæр хъуамæ бафидай сæдæ-сæдæ алы маргъы мыггагæй, сæдæ-сæдæ алы фосы мыггагæй, сæдæ-сæдæ алы сырды мыггагæй. Ёвæдза, уыдон бафидын нæ бафæрæзтай, уæд дын ралыг кæндзыстæм дæ сæр æмæ дзы сæххæст кæндзыстæм нæ быру — иу сæр хъуаг ма у.

— Разы дæн ирæдыл, — загъта Сарты фырт, — фæлæ мын бон æмгъуыд раттут.

Бон æмгъуыд ын радтой æфсымæртæ, уæдæ цы уыдаид.

Сæргуыбырæй æмæ уæнтæхылæй Сарты хъæбатыр фырт фæстæмæ æрцыди йæ фысыммæ. Радзырдта зæрондæн йæ фиды-ды хъуыддаг.

– Мæ уазæджы хай, сырд æмæ дæ маргъыл нæ бауадздзынæн стыхсын: цас дæ бахъæуа, уыйас дын ссардзынæн, – загъта зæронд.

– Арфæгонд у, мæ фыды хай, мæнæн мæ зындæр ссарæн сырд æмæ маргъ уыдысты. Фосыл дзурын дæр нæ хъæуы: нæ ирæдæн цы бахъæуа фосæй, уый зынгæ дæр нæ фæкæндзæн мæ фыды рæгъæуттыл.

Лæппу фæцыди сæхи бæстæм, равзæрста фос ирæдæн Сарты рæгъæуттæй æмæ сæ раскъæрдта йæ кæнгæ фыдмæ.

– Мæ уазæджы хай, дæ хъуыддаг, æвæццæгæн, барæвдз уыдзæн, – загъта йын зæронд. – Мæнæ дын адон дыууæ уадындзы. Ахæсс сæ быдырмæ, быдыры астау сæ уасын байдай, æмæ дæм алырдыгæй алыхуызон сырд æмæ маргъ зындзысты дæ размæ. Уыцы ран-иу, дæ ирæдæн цæйбæрц хъæуы, уыйбæрц фæкъорд кæн сырдтæй, мæргътæй æмæ сæ-иу балаууын кæн дæ каистæм.

Сарты фырт зæрондæй райста дыууæ уадындзы. Уасын байдыдта быдыры астау, æмæ азмæлæнтæ нал уыди лæшпуйы алфамбылай, уыйбæрц æрæмбырд уадындзы хъæрмæ сырд æмæ маргъ.

Фосæй, маргъæй, сырдаей Сарты фырт, цас æмбæлди, уыйас балаууын кодта дыууадæс æфсымæры галуанты.

– Ай уын уæ ирæд, – загъта Сарты фырт æмæ та изæрæй ссыди йæ фысыммæ, зæронд лæгмæ.

Уæд æм райсом æрбайхъуыст:

– Персы паддзах дын батых кодта дæ каистæн, сæ рæгъау сын фæтæры!

Уыцы рæвдзæй Сарты фырт тæргæбæхæй фæцæуы фæдисы. Уайгæ-уайын сызгъæрин мæсыгы рæзты цыд фæци æмæ ауыдта дыууадæс æфсымæры хойы, йæ куырды чызджы, æмæ йæм дзуры:

– Мæ фæстæмæ æрбацæуынмæ мын зæлдаг ‘ехс куы нæ сбийай, уæд мын додой дæ къона, мæнæ дæ ацы сартыл байуардзынæн.

Уайынтæ байдыдта Сарты фырт, уайынтæ. Бирæ фæуад, чысыл фæуад тæргæбæхæй, чи йæ зоны, фæлæ Персы æфсæдты баййæфта. Уыдон дыууадæс дихæй дыууадæс раны æрæнцадысты, дыууадæс арты бандзæрстой æмæ зарынаей нал æнцыйынц.

Æгад йæ сæрмæ не ‘рхæсдзæн Сарты сахъ фырт!

Дыууадæс раны дыууадæс арты бандзæрста уый дæр. Дыууадæс физонаджы уæхсты дыууадæс арты æрсадзы æмæ куы сæ иумæ бауайы, куы се ‘ннæмæ, афтæмæй сыл радæй зилы, йæ цæст сæм дары – бур-буридаей сæ фыцы.

Уæд Персы паддзах дзуры:

– Марадзут-ма! Цавæр адæм сты, бæрæг æрбахæссут: хæцæг сты æви фæндаггон?

Æфсадæй иу араст Сарты фырти бынатмæ, æркаст уымаен йæ хъуыддагмæ, систа йын, цыдæриддæр кодта, уыдон хуыз æмæ баздæхт паддзахмæ.

– Паддзæхты паддзах, – загъта æфсæддон, – ахæм диссаджы лæг никуыма федтон! Дыууадæс раны дыууадæс арты бандзæрста, дыууадæс физонаджы сарæзта æмæ се ‘ппæтмæ дæр арæхсы. Фæлæ дзы таессагæй ницы ис: зыбыты иунæг у.

– Ацы æмæ йæ æрбахон ардæм, – загъта паддзæхты паддзах.

Паддзахæй æрвыст æфсæддон бацыди фæдисонмæ – Сарты фыртмæ, æмæ йæм дзуры:

– Паддзæхты паддзах мæ рарвыста дæумæ: ардæм хæстæг æрæнцад æд æфсæдтæ æмæ дæ хоны йæхимæ.

– Æз дæн фæндаггон адаймаг, – загъта Сарты фырт – æмæ мын кæд дæ паддзах исты аргъ скæндзæн – йæ фосы кондæй мын кæд æмбæлæггаг бахай кæндзæн, уæд æм бацæудзынæн.

Æфсæддон бахаста Сарты фырти ныхæстæ Персы паддзахмæ.

– Ацы æмæ йæ ракаен! – загъта паддзæхты паддзах.

Æфсæддонæн Сарты фырт радта ахæм дзуапп:

– Кæд мын дæ паддзах йæ фосы конды æмбис ратдзæн, уæд æм фæцæудзынæн.

– Паддзæхты паддзах, дæ фосæн йæ æмбис куры фæндаггон, – радзырдта та æфсæддон.

– Цæугæ, æрбахон æй, – бафæдзæхста паддзах, кæй та арвыста, уымаен.

– Кæд мын дæ паддзах йæ фосы конд ратдзæн иууылдæр, уæд хорз, на æмæ райсом мæхæдæг зындзынæн.

Паддзæхты паддзах нал арвыста фæндаггонмæ, фæлæ йæм касти æнхъæлмæ боныцъæхтыл.

Сарты хъæбатыр фырт райсомæй фæрсы йæ бæхы:

– Цæй-ма, мæ фыды бæх, дæ сæр мæ бахъуыди, схæцынмæ хъавын Персы паддзахи æфсæдтимæ, æмæ мын цæмæй зæрдæ бавæринаг дæ?

– Цыппар дихы фæкæндзынæн æз Персы æфсæдты, – загъта бæх, – æмæ дзы иу хай ныццæгъдзынæн зæвæтæй.

– Ды та, мæ фыды хъримаг?

– Æртæ цыппæрæм хайæ æз дæр мæ бар кæнын иу хай, – дзуры хъримаг.

– Мæ дамбаца, ды та мын цы зæгъинаг дæ?

йæхи куы фесты, уæд бæндæн нал ауагъта лæппумæ. Лæппу баз-
зад уым æмæ æрдиаг кæны йæхиуыл.

Уæд сæры къуыдырмæ бацыд æмæ йын загъта:

– Тагъд уæлдзæххмæ фæндаг кæуылты у, уый мын бацамон,
кæннод дæ лыстаг къуыхтæ кæнын!

Сæры къуыдыр загъта:

– Уæртæ къæбицы ис дыууæ фыры баст: сау фыр æмæ урс
фыр. Дæ цæстытæ багъынд кæн æмæ афтæмæй базгъор, кæд урс
фыры сыкъайыл фæхæст уай, уæд дæ фехсдзæн уæлдзæххмæ, кæд
сау фыры сыкъайыл фæхæст уай, уæд дæ фехсдзæн дæлдзæххмæ
– донбеттыртæм.

Лæппу базгъордта цъындæй фырытæм æмæ сау фыры сы-
къайыл фæхæст, æмæ йæ фехста авд ахæмы дæлдзæххмæ, æмæ
донбеттырты æмæ хайрæджыты хай бацц.

Кæсы лæппу: æртæ хайрæджы кæрæдзи тонынц. Лæппу сæм
бацыд æмæ сæ фæрсы:

– Цæуыл кæрæдзи тонут?

Хайрæджытæ загътой:

– Уариуаг нæм ис гауыз, гамхуд æмæ æрчъиаг бæндæн. Уарæм
сæ æмæ нæ фидауæм.

– Æмæ сæ кæмæ цы миниуæг ис? – бафарста лæппу.

– Гауызмæ уый миниуæг ис, æмæ дæ кæдæм фæнда, уырдаæм
дæ фæхæццæ кæндзæн æмæ уым фæвзæрдзынæ. Гамхудмæ та ис
уый миниуæг, æмæ йæ дæ сæрыл куы æркъанай, уæд дæ ничи-
уал уындзæн цæстæй. Гæрз бæндæнмæ та уыцы миниуæг ис, æмæ
дзы хæхтæ æмæ быдыртæ куы бабæттай, уæддæр дын иу путы уæз
кæндзысты.

– Уæдæ уын сæ æз адих кæндзынæн, – зæгъы лæппу, – ме ‘ртæ
фаты бырынкъыл уæ фехсдзынæн, æмæ уæ раздæр чи æрхæццæ
уа, уый сисдзæни бар, дыккаг чи ‘рхæццæ уа, уымаг та иннæ бар,
æртыккагæн та – чи ма дзы баззайа, уый.

Хайрæджытæ сразы сты уыцы хъуыддагыл, æмæ сæ лæппу
алырдагмæ фехста йæ фæттыл, йæхæдæг райста гæрзбæндæн,
гамхуд æмæ гауызыл æрбадт æмæ загъта:

– Фестын мæ кæн, зæдты хо кæм ис, уым.

Лæппу фестад, зæдты хо кæм уыдис, уым. Гамхуд йæ уæлæ
æркодта æмæ бацыд, чызг цы уаты уыдис, уырдаг. Уыцы рæстæджы
уайгуытæ уыдысты цуаны. Чызг бафынæй ис сынтагыл, лæппу йæм
бацыд æмæ йын фæлгъатæ кодта. Чызг сыстад, кæсæны акаст æмæ,
йæ уадултæ æмæ йæ былтæ цъæхтæ куы уыдысты, уæд загъта:

фæсдуармæ, фæлæбурдта фырма æмæ йын йæ галиу сыкъайыл
фæхæст: Сарты фырты авд дæлдзæххмæ фехста фыр.

Авд дæлдзæххы лæппу æрхаудта иу бæласы раз. Кæсы, æмæ
бæласы сагтомы хæдзар, хæдзары бадæ æртæ чызджы. Чызджытæ
куы кæутæ кодтой, куы та худгæ.

– Цæуыл кæут? – бафарста сæ лæппу.

– Ныртæккæ нæ залиаг калм хæргæ кæндзæн, – загътой чыз-
джытæ.

– Кæуылты æрбацæудзæн калм?

Чызджытæ бацамыдтой фæндаг.

Залиаг калм куыд æрбацæйцыди, афтæ йæм Сарты фырт
фæлæбурдта, æхсаргардæй йæ скæрдæнтæ кодта æмæ дзы обæуттæ
самадта.

Уый фæстæ чызджытимæ сбæдт æмæ ныхас кæнынц. Дзурынц,
уæдæ цы уыдаид. Уалынмæ тынг дымгæ ракодта, ахæм дымгæ,
æмæ бæлæстæ æд уидæгтæ фæлдæхта.

– Уый та цавæр дымгæ уа? – бафарста сæ лæппу.

– Уый нæ мад уæларв Куырдалæгонмæ уыди кæрц кæрдынмæ,
ныр фæстæмæ æртæхы: уымаг йæ базырты фæйлауын у.

Уый фæстæ ныккалдта ахæм уарын, æмæ бæстæ ласта.

– Æмæ уæм уæд уаргæ та афтæ фæкæны? – бафарста лæппу.

– Æгас æнхъæл нал у нæ мад йæ чызджытæн æмæ ныл кæуы.
Уый нæ мады цæссыгæй култæ-култæ кæны бæстæ.

Стæй та ахæм хур ныккаст, ахæм, æмæ цæгæрсæр тæппытæ
хаудта.

– Ау, æмæ уæд хур афтæ фæкæсы? Махмæ афтæ куы нæ
фæкæсы!

– Уый хур нæу, нæ ирвæзынгæнæг! Нæ мад бамбæрста, мах
æназианæй кæй баззадыстæм, æмæ ныл цин кæны, уый нæ
мады цин у, тагъд æй ардаг хъæуы. Фæлæ дын иу хъуыддаг
зæгъдыстæм: нæ мад дæ уыцы хуызæнæй ацы ран куы æрбаййафа,
уæд дæ фырцинæй ахæрдзæн, фæлæ уал дæ искуы бафæсвæд
кæнæм, цалынмæ нæ мад йæхи уагыл æруа, уæдмæ.

Сæ мад æрбахæццæ æмæ фæрсы чызджыты:

– Чи уæ фервæзын кодта калмæй?

– Равдисдыстæм нæ ирвæзынгæнæджы, фæлæ уал нын басо-
мы кæн дæ æнаenom хойæ, куыд ын ницы зиан скæндзынæ.

Мад басомы кодта, æмæ йæм чызджытæ равдыстой лæппуы.

Цинтæ байдыдта мад Сарты фыртыл, зæххыл дæр æй нал
уагъта.

Цæрын систой лæппу, мад æмæ æртæ чызджы, уæдæ цы уыдаид. Цас фæцардаиккой уыцы ран, чи зоны, фæлæ та иуахæмы Сар-ты фырт уырдыгæй дæр дæлдзæххмæ цæфтыд. Дæлдзæхх, хъæуы куыд ваййы, афтæ – хæдзæрттæ, бæстыхæйттæ дзы.

Лæппу къялбадæг усы хæдзары фысыммæ ныллæууыди. Къялбадæг ус арынг уæлгоммæ æрфæлдæхта, сасир къялæй райста, ссад балуæрста, фæлæ иучысыл алаууыд æмæ ныссагъæс кодта:

– Ныр цы чындæуа?

– Цæуыл дзурыс, цы сагъæс кæныс?

– Уæдæ цы кæнон? Кæфхъуындар нын нæ доныл æрбадт æмæ нын дзы хæссын нал уадзы.

– Æри-ма дæ къяртатæ, æз дон кæм уа, уырдыгæй йæ æрбахæсдзынæн.

Къяртатæ айста, донмæ ацыд æмæ дон сита.

– Уый дын дæ уазæджы хатыр, – загъта кæфхъуындар.

– Къорд хатыртæ нæм уыдзæн, – дзуры йæм лæппу.

Уыйадыл къяртатæ донæй сæ тæккæ дзаг, афтæмæй сæ къялбадæг усы хæдзары балаууын кодта. Кæфхъуындар не суæн-дыд Сарты фыртæн тызмæг ныхас зæгъын, тæрсгæ дзы кодта.

Къялбадæг ус та æнгуырстуаны дзагæй донæй хуынтæ æрвитын байдыдта йæ хъæубæстæн.

Дыккаг хатт дæр та Сарты фырт схаста дон.

Уæд иу бон кæсы, æмæ къялбадæг ус рудзгуытæ æхгæнын сита.

– Цы ми кæныс? – бафарста йæ лæппу.

– Уæртæ ма иунæг чызг баззад не ‘лдарæн, æмæ та йе уый дæр хъалонæн фæласы кæфхъуындарæн.

– Стæ, мæн ауадз! – фæхъæр ласта лæппу æмæ уыцы-иу гæпп ракодта хæдзарæй.

Æлдары бæхтæрæджы иуварсмæ раппæрста æмæ уый бæсты сбæт уæрдоны. Чызг æмæ Сарты фырт бахæццæ сты донмæ.

Лæппу дзуры кæфхъуындармæ:

– Рацу æмæ дæ хъалон айс!

– Уым æй æрæвæр, – дзуры кæфхъуындар.

– Ард дæ къонайы! Мæ фæдыл цæуы чызг фæстæмæ, – дзуры йæм Сарты фырт.

Уæд кæфхъуындар йæ сæр радардта, æмæ йын æй лæппу ралыг кодта.

– Чи дæ? – бафарста чызг Сарты фырты.

– Магуыр лæг дæн мæхицæн, – дзуры лæппу.

иу ранмæ, кæцы ран цалдæр суткайы фæцыд стæгдарыл, æмæ йæ зæвæттæ йæ фадхъултæм схæццæ сты стæгдарыл цæуынай.

Бахауд горæтмæ, цы ран змæлæг нæй, æрмæст дзы федта иу лæджы æмæ йæ фæрсы:

– Ацы горæт цæмæн афтид у адамæй, кæнæ цавæр стæгдар у?

Лæг загъта:

– Ай уыдис æнæхъæн горæт, æмæ нæм дæлдзæххæй иу ус са-хуыр æмæ йæ бахордта. Ацы стæгдар та у, уыцы ус цы адамты ба-хордта, уыдон стæгдар. Ныр мæнмæ дæр изæры ссаудзæни æмæ мæ бахæрдзæн.

– Æппындæр тæрсгæ ма кæн, æз ын схос кæндзынæн, – загъты лæппу.

Бацыдысты хæдзармæ. Лæппу бамбæхст фæсдуар. Уыцы рæстæджы æрбацыд ус. Къæсæрыл куыд фæцæйхызти лæг бахæрынмæ, афтæ йын лæппу йæ сæр ахауын кодта. Сæры къяу-дыр атылд æмæ иу хуыккомы ныппæрста йæхи.

Уæд лæппу загъты лæгæн:

– Æз ацы сæры къяуыдыры фæстæ куы нæ ацæуон, уæд мын нæй гæнæн.

Фæзылдысты лæппу æмæ лæг æнæхъæн горæтыл æмæ цыдæриддæр бæндæны мыггаг ссардтой бæттæны онг дæр, уыдон кæрæдзийыл бабастой.

Лæппу загъта лæгæн:

– Гъе ныр æз мæхи бабæтдзынæн, æмæ мæ ауадз ацы хуыкко-мы.

Лæппу йæхи бабаста æмæ ауагъта йæхи хуыккомы бæндæныл дæлæмæ. Ныххауди уыцы сæры къяуыдыр артдзæсты астæумæ. Кæсы лæппу: сæры къяуыдыр ратул-батул кæны къяуымты. Уыцы усæн уыдис æртæ чызджы, кæцытæй кæстæр чызг уыдис тынг рæсугъд, хуртæ æмæ дзы мæйтæ кастысты. Лæппу йæхицæн загъ-та: «Дыууæ хистæры уыдзысты мæ хистæр æфсымæртæн устыгæн, кæстæр та мæхицæн». Хæдзары цыдæриддæр фæллой уыдис, уыдон бæндæныл бабаста æмæ сæ слæвæрдта уæлдзæххмæ. Уый фæстæ бабаста хистæр чызджы, стæй та астæуккаджы æмæ сæ слæвæрдта.

Кæстæр чызг загъта лæппуйæн:

– Ды уал бабæтт дæхи, кæннод дыл де ‘мбал сайдæй разилдзæн æмæ мæн ахæсдзæн.

Лæппу не сразы уыцы хъуыддагыл æмæ кæстæр чызджы дæр сласын кодта уæлæмæ. Уыцы лæгæн æртæ чызджы æмæ фæллой

18. Паддзахы фырттæ

Уыдис иу паддзах, уымæн уыдис æртæ фырты. Лæппутæ куы схъомыл сты, уæд сæ фыд-паддзах амард. Паддзахы амарды фæстæ æртæ æфсымæры нæ фидыдтой, паддзахы-уæг сæ чи кодтаид, ууыл. Уæд кæстæр æфсымæр зæгъы:

– Ацæуæм, æмæ нæ хуыздæр миниуджытимæ чи æрцæуа, уый кæнæд паддзахуæг.

Сразы сты кæстæры фæндоныл хистæр æфсымæртæ æмæ ацыдысты. Бахæццæ сты æртæ фæндаджы ныхмæ. Уыцы фæндагтæй дыууæ уыдис «ацу æмæ æрцуйы фæндагтæ», иу та дзы уыд «ацу æмæ мауал æрцуйы фæндаг».

Кæстæр æфсымæр сæ фæрсы:

– Чи уæ кæцы фæндагыл цæуы?

Дыууæ æфсымæры загътой:

– Мах цæуæм «ацу æмæ æрцуйы фæндагыл».

Кæстæр æфсымæр ацыд æртыккаг фæндагыл, «ацу æмæ ма 'рцуйы фæндагыл». Уый тынг бирæ фæцыд, фæлæ кæдæм цыд, уымæн ницы зыдта. Боны фæстагмæ бахæццæ иу хъæдрабынмæ, цы рануыдис цæххæуу, узал суадон йæ фарсмæ. Лæппу йæхицæн загъта: «Ам баулаæфон æмæ кæрдзын бахæрон». Уалынмæ йæм æртахти авд зæды.

Зæдтæ загътой лæппуйæн:

– Хъуамæ демæ ахъазæм нысанæй.

Лæппу загъта:

– Мæнæн мæ бон нысан фехсын нæу, фæлæ уæхæдæг хъазут.

– Нæй дын гæнæн, хъуамæ немæ фехсай нысан, – зæгъгæ та йын загътой зæдтæ.

Боны фæстагмæ лæппу сразы. Зæдтæй иу атахт æмæ, сæ ныхмæ цы стыр тар хъæд уыд, уым бæласы цъар æрыстыгъта æмæ йыл милæй сарæзта нысан-зиллакк. Зæдтæ фехстой сæ фæтгæ æмæ зиллаччы тæккæ кæрæтты сæмбæлдысты. Лæппу фехста йæ фат æмæ зиллаччы тæккæ астæу сæмбæлд.

Зæдтæ загътой:

– Амбылдтай нæ, æмæ дын лæвар кæнæм нæ хойы, ацу, уый цæры дæлдзæххы, авд уæйыгмæ хæссынмæ ис, æмæ уый дæ хай фæуæд.

Зæдтæ атахтысты дарддæр.

Лæппу дæр цæуын байдыдта йæ фæндагыл æмæ бахæццæ ис

Чызг фæцæрдæг æмæ Сарты фырты къухдарæнæй ныццафта, лæппуйы ныхыл дамгъæ абадт.

– Уыцы дамгъæйæ дæ уæддæр базондзынæн! – загъта æлдары чызг æмæ йæ фыдмæ хæрзæггургæггаг фæци.

Æлдар фидиуæг ныхъхъæр кæнын кодта:

– Кæфхъуындары марæджы æлдар агуры.

Æмбырдтæ саматдой æлдары кæртмæ, алчидæр фæкæны:

– Æз амардтон кæфхъуындары!

Фæлæ сæм æлдары чызг бакæсы, æмæ сын дамгъæ куы нæ фены сæ ныхыл, уæд сæ багæды кæны. Æппынфæстаг æрбакодтой æлдармæ Сарты фырты, æмæ йæ базыдта чызг йæ дамгъæйæ.

– Мæнæ дын, баба, уый та æцагæй дæр мæ ирвæзынгæнæг.

Æлдар сбук кодта Сарты фырты, фæрсы йæ:

– Загъ-ма мын, цы хорз дын ракаенон? Дæ дзыхæй цæйбæрц ракурай, уыйбæрц дын балæвар кæндзынæн хъæутæ, фосрагъæуттæ, сыгъдæг сызгъæринтæ.

– Æлдар, хæлар дын уæнт дæ хæзнатæ, – загъта Сарты фырт.

– Мæн фосæй ницы хъæуы, æмæ кæд дæ фадат у, уæд дæ курын, æмæ уæлдзæхх цæмæй сæмбæлон, уымæн мын баххуыс кæн.

Æлдар арвыста алырдæм фæрсæг, уæлдзæххмæ фæндаг чи базондзæн, ахæм адæймаг цæмæй ссардтаиккой, уый тыххæй.

Æлдармæ æртахт ус-цæргæс, Сарты фырт йæ чызджыты кæмæн фервæзын кодта, уый, æмæ загъта:

– Ацы уазæджы дзæбæхтæ ис мæныл дæр, æлдар, æмæ йæ æз уæлдзæххмæ схæццæ кæндзынæн. Æрмæст афтæ саразæм – уды фæллой мæнæй куыд уа, фæндаджы хардз та дæуæй.

– Æмæ дæ хардзæн та цас бахъæудзæн?

– Стдæс галы, стдæс тъæпæнæджы бæгæны, стæй алы галы уæнгæн дæр дзулы чъири.

Æлдар ацæттæ кодта фæндаггаг.

Ус-цæргæс майрæмбонæ æртахт йæ 'ртæ чызджимæ æлдары хæдзармæ.

– Ме рагъмæ мын æрбатулут бæгæнны лалымтæ, самайут мыл хæринагæй-æндæрæй се 'ппæт дæр, – загъта цæргæс.

Саматдой цæргæсыл хæрд, нозт, фæндаггаг.

Сарты фырт хæрзбон загъта æлдары чызгæн дæр æмæ цæргæсы æртæ чызгæн дæр æмæ схызт цæргæсы рагъмæ.

Цæргæс атахт æлдары хъæуæй, уæдæ цы уыдаид. Тæхы, тæхы, æмæ-иу цæргæсы хъæр куы фæцыдис, уæд ын-иу Сарты фырт

æнаехъæн дзул, галы уæнг æмæ бæгæныйы кæхц бакалдта йæ дзы-
хы. Зилгæ-зилгæ фæтæхы ус-цæргæс уæлдзæххмæ. Сарты фыр-
ты зæрдæ фæрухс: бирæ сæ нал хъæуы уæлдзæххмæ. Уалынмæ
хæринагæй схъуаг сты. Цæргæс фæхъæр ласта. Сарты фырт
æрбалыг кодта йæ зæнджы хæцъæфтæ æмæ сæ цæргæсы хъæлæсы
авæрдта. Цæргæсен сæ цы базонын хъуыди! Йе 'взæджы бын сæ
бавæрдта Сарты фырты зæнджы хæцъæфтæ.

Уæлдзæххмæ схæццæ сты. Сарты фырт æрхызти зæххмæ.

Цæргæс æм дзуры:

– Цæугæ ныр уæ хæдзармæ, фæндараст фæу!

– Æз уал фæлæудзынæн, – загъта Сарты фырт. – Дæуæн æмбæ-
лы разæй цæуын.

– Æмæ ма уæд ды куыд ацæудзынæ? – загъта ус-цæргæс. – Дæ
зæнджы хæцъæфтæ дæ уæлæ куы нал сты?

Уыйадыл ус-цæргæс зæнджы хæцъæфтæ æрæвæрдта сæ
бынæтты, айсарста сæ йæ базыры сисæй, æмæ Сарты фырты
зæнгтæ куыд уыдысты, уымæй авд ахæмы хуыздæр фестæдысты.

Кæрæдзийæн хæрзбон загътой цæргæс æмæ Сарты фырт, æмæ
сæ алчидæр йæ фæндагыл араст.

Сарты фырт бирæ фæцыд, чысыл фæцыд, уый чи зоны, фæлæ
æппынфæстаг бахæццæ йæ хæдзармæ.

Сарт бынтондæр базæронд. Афæдзы кæнд кодта йæ уарзон, йæ
кæстæр фыртæн.

Лæппу хæстæгдæр бацыд, нузæн райста йæ къухмæ.

– Мæрдджынтæй мæм исчи куы рацæуид, уæд ын арфæ
ракæнин, – дзуры сæм.

Бæлццонны размæ æрбацыдысты уымæн йæ дыууæ хистæр
æфсымæры.

Уæд бæлццон дзуры:

– Байхъусут мæм, мæнæ хорз адæм! Мæнæ уын адон мæ дыууæ
хистæр æфсымæры. Æз сын æрхастон устытæ, хинай сыл ни-
куы рацыдтæн, фæлæ мын уыдон фыдызнаджы ми бакодтой мæ
дзæбæхтæм: баздæхтысты æмæ мын мæ зæнгтæ алыг кодтой. Ныр
сыл кæд æз хинай разылдтæн, уæд мæ Хуыцау цавддур фестын
кæнæд, кæд уыдон мæныл рацыдысты хинай, уæд уыдон фестæнт
цавддуртæ!

Уыйадыл дыууæ æфсымæры абон дæр ма цавддуртæй кæмдæр
лæууынц.

Сарт куы бамбæрста, йæ уарзон фырт мард кæй нæ разынди, уæд

– Ай та кæй у?

Ыстæй райхæлдта дари кæлмæрзæн:

– Ай та кæй у?

Кæстæр чызг загъта:

– Уый мæн у.

Æлдар æмæ йæ бинонтæ нæ зонынц, чи ныхас кæны, уый, йæхи
ус дæр æй нæ зоны, чи у, уый.

Æлдар загъта:

– Мæ хуры чысыл! Мæ чызджытæ нæ, фæлæ бирæ адæмы
мæлæтæй фервæзын кодтай æмæ нын дæхи бацамон.

– Æз дæн, уæртæ цæхæрадоны бон-изæрмæ белæй къанæуттæ
чи къахта, уый.

Æлдар йæ бынатæй сыстад æмæ Нæзоныны йæ хъæбысы нык-
кодта, бакодта йæ йæ бынатмæ æмæ йын загъта:

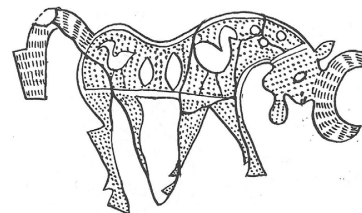
– Мæнæ дын бынат. Абонæй фæстæмæ хъуыддæгтæ иууылдæр
дæ бар.

Стæй аздæхт йæ дыууæ чызджы лæгтæм æмæ сын загъта:

– Сымах мæн дæр æмæ адæмы дæр фæсайдтат. Зылын ысты
мæ дыууæ чызджы дæр. Мæнæ уын хицау, абонæй фæстæмæ уæ
мæнмæ мачиуал æрбацæуæд. Ноджыдæр уын зæгъын: абонæй
фæстæмæ «Нæзонын», зæгъгæ, уæ мачиуал зæгъæд. Дзурут æм
æлдар, зæгъгæ.

Ног æлдар сау бæхæн ахæм бынат ыскодта, æмæ стъалыйы
æрттынд кодта мидæгæй. Йæ цуры йын сæвæрдта лæг, чи йæм
зылдаид, ахæм. Арæх æм уыди æлдар йæ бæхмæ уынаффæйы
тыххæй.

Ног æлдары цардæй-иу куы цæрид алчидæр.

Нæзонын йæ сæрты ыстахт цæхæртæ калгæ. Хæцын æй хъуыд æртыккаг, дыууæйæ ыстырдæр чи уыди, уыцы кæфхъуындаримæ.

Нæзонын чызгæй раздæр бахæццæ, йæ фæдыл чызг дæр бацыди.

Уалынмæ рабырыд дынджыр кæфхъуындар æмæ дзуры:

– А-а... Абон мæнæн хорз сихор уыдзæни.

Сау бæх йæ раззаг дыууæ къахы бæрзонд систа æмæ йæ тыхæй ныццавта кæфхъуындары сæр, уый фæдæле и. Нæзонын æхсаргардæй æрриуыгъта. Бирæ фæхæцыдысты. Нæзонынмæ бирæ тых нал уыди æртыккаг боны хæстмæ, æмæ йын сау бæх бирæ æххуыс фæци. Куы армæццæгæй, куы зæвæтæй цавта кæфхъуындары, æмæ йæ амардтой. Нæзонын дæр та фæцæф, æмæ йын æй чызг бабаста, йæ ном фыст кæм уыди, ахæм дари кæлмæрзæнæй æмæ загъта:

– Ды мæ фервæзын кодтай, дæхицæн мæ усæн уадз.

Нæзонын йын загъта:

– Кæй дæ, уымæн хайыр у.

Бæх фæзылдта æмæ æлдары цæхæрадоны æрхызт. Æртæ хæсты тынг бафæллад, æмæ йыл цы дзауматæ уыди, уыдоны мидæг цъæх нæууыл æрхуыссыди æмæ тарф фынай бацц. Бæхæн сызгъæрин саргъ йæ уæлæ, афтæмæй хизы. Æлдар уæладзыгæй кæсы, æмæ цæхæрадоны цыдæр цæхæртæ калы. Æлдар рацыди цæхæрадонмæ, æмæ йæ сау бæх расырда. Æлдары ус рацыди, уый дæр бæх хæстæг нæ бауагъта. Дыууæ хистæр чызджы рацыдысты, уыдон дæр сау бæх расырда. Æппæты фæстæ рацыди кæстæр чызг. Бæх æм кæсгæ дæр нæ ракодта. Уый бацыди Нæзонынмæ æмæ йæ сыхъал кодта. Иумæ ыссыдысты уæладзыгмæ. Уым бад-тысты æлдар, æлдары ус æмæ сæ дыууæ чызджы сæ лæгтимæ. Иу къорд ныхæсты фæстæ Нæзонын фæрсы æлдары:

– Чи дын фервæзын кодта дæ дыууæ хистæр чызджы?

Æлдар загъта:

– Сæ лæгтæ сæ фервæзын кодтой.

Уæд Нæзонын фæрсы дыууæ чызджы, чи уæ фервæзын кодта, загъгæ.

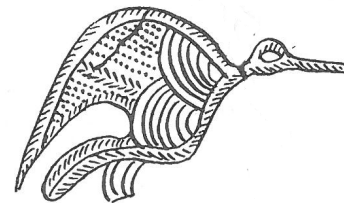
Уыдон дæр загътой:

– Нæ лæгтæ нæ фервæзын кодтой.

Уæд Нæзонын загъта:

– Уæдæ мæнæн ис æвдисæнтæ, кæсут-ма мæнæ, – райхæлдта йæ фыццаг боны цæф, æвдисы, хистæр чызджы кæлмæрзæн кæй у. Дыккаг цæф дæр райхæлдта æмæ æвдисы дыккаг кæлмæрзæн:

фырцинай фæстæмæ лæппу-лæг фестад, хъыг – цинай, кæнд – куывдæй аивта, æмæ афонмæ дæр цæры æмæ хæры йæ уарзон бинонты астæу æнæмæтæй.

17. Нæ зонын

Кæддæр раджы, ферох мæ, кæд, цардысты сæхицæн лæг æмæ ус. Тынг сæ фæндыди, сывæллон сæм куыд уыдаид, уый, фæлæ сын нæ гуыр д сывæллон. Фарстой дæсныты, кодтой куывдтыгæ алы зæды мыптагæн, фæлæ сын дæснытæ дæр ницæмæй, æмæ зæдтæ дæр ницæмæй æххуыс кодтой, æрмæст сæ сайдтой дæснытæ сæхи пайдайæн. Лæг æмæ ус сæхи зылын кодтой, æвæццæгæн истæмæй фæрæдыдыстæм, æмæ нæм Хуыцау смæсты æмæ нын сывæллон нæ дæтты. Фæлæ уый Хуыцауæй дæтгæйæ нæ уыди æмæ нæ вæййы, уый алчидæр зоны.

Иу бон ус йæ лæгæн раппæлыд, сывæрджын дæн, загъгæ, æмæ тынг цин кодтой дыууæйæ дæр. Рæстæг æрхæццæ, æмæ сын рай-гуырди лæппу. Стыр куывд скодтой, нал бацауæрста лæппуйы фыд, уымæн æмæ уыди хорз цæрæг, хъæздыг лæг. Куывдмæ æрхуыдтой адæмы хæрзæджыты, æмæ иннæ абонæй абонмæ фынджы рагъæй нæ сыстадысты.

Лæппу рæзыди бонæй-бонмæ, æмæ йын алы хъазæнтæ æлхæдта йæ фыд. Иу хатт ын балхæдта сызгъæрин къори, йæ мидæг дзæгъ-дзæгъ, ахæм. Лæппу хъазыди къорийæ. Къори тулынтæ байдыдта, лæппу йæ фæдыл згъоры. Уæд иу ран къори зæххы скъуыды ныххауди. Лæппу дæр йæ фæдыл ныббырыди. Кæсы, æмæ иуæрдгæй – дынджыр сау бæх, æмæ лæппумæ дзуры:

– Лæппу, ды ардæм цæмæн æрбацыдтæ? Мæ хицау куы æрбацæуа, уæд дæ бахæрдзæн.

Лæппу загъта:

– Мæнæ ма кьоримæ æрцыдтæн.

Уæд æм бæх дзуры:

– Рацу-ма мæнмæ хæстæг.

Лæппу бацыди, æмæ йæ бæх йæ фындзы хуынчъы ысхуыррытт кодта. Бæхы хицау – дынджыр уæиг, къабузджын бæлас йæ ‘ккойы æмæ йыл саджы мæрдтæ ауыгъд, афтæмæй æрбацыд. Йæ бæлас æрывæрдта, йæхæдæг бæхмæ дзуры:

– Сау бæх, цæйдæр смаг дæ цæуы.

Сау бæх йæм дзуры:

– О, хæтæнты ды хæтыс, цуанты ды цæуыс, мæнæй та смаг кæны?

– На-а, ис дæм цыдæр, æмæ йæ зæгъ.

– Уæдæ мын дзырд ратт, ницы йын кæндзынæ, ууыл.

Уæиг загъта:

– Дзырд дын дæттын, цыдæриддæр уа, ницы цын кæндзынæн.

Бæх æрхуырытт кодта, æмæ лæппу фындзы хуынкъæй æрхауди. Уæиг йæ фелвæста æмæ йын фыр цинæй цы акодтаид, уый нал зыдта:

– Мæнæ мын цы хæххон дзиглойы лæппын ис.

Йæ дзыхы йæ баппæрста æмæ та йæ йæ армыгъæппæнмæ æрту кæны. Уæд алцæмæй дæр рæвдауы лæппуйы, сыгъдæг саджы магъзæй йæ хæссы. Лæппу тынг ысрæзыди.

Йæ мад æмæ йæ фыд лæппуйыл бирæ фæкуыдтой æмæ фыр мæтæй амардысты.

Иу бон уæиг цуаны цыди æмæ лæппумæ радта авд дæгъæлы:

– Ай дын дæгъæлтæ, æхсæз дуары-иу бакæн, æвдæм дуар ма бакæн.

Уæиг ацыди, лæппу дуæрттæ кæнын байдыдта æмæ алы ран дæр хæцæнгæрттæ æмæ алыхуызон уæлæйыдарæс. Æвдæм дуармæ куы бахæццæ, уæд бирæ фæлæууыд, стæй йæ бакодта. Кæсы, æмæ дзы астауæй сызгъæрин цад. Уый дзы йæ æнгуылдз атыста æмæ йæ сызгъæринæй фелвæста. Фæстæмæ дуæрттæ æхгæнгæ ацыди, бæхмæ æрбазгъордта æмæ йæм йæ къух æвдисы.

Уæд æм бæх дзуры:

– Уый цы бакуыстай? Тагъд бабаэтт дæ къух æмæ, изæры уæиг куы æрбацæуа, уæд ын-иу зæгъ: «Кæс-ма, дада, мæнæ дæ кардæй ма къух алыг кодтон». Уый дын зæгъдзæн: «Ыстама, дадайы хур, фенон дын æй, сыхал ма йæ».

дæр æрбахæццæ. Кæфхъуындар рабырыд, æмæ хæст самадтой иу кьорд минутмæ. Нæзонын кæфхъуындары амардта, йæхæдæг дæр – йæ галиу къух фæцæф, æмæ йын æй æлдары чызг, йæ номфыст кæм уыд, ахæм чысыл кæлмæрзæнæй бабаста æмæ йæм дзуры:

– Мæн фервæзын кодтай æмæ ма дæхицæн усæн ахæсс.

Нæзонын ницы загъта æмæ арвæй мигъы ыхсæн æрбайсæфт. Бæхы ауагъта, æмæ та куыд уыди, афтæ фæстæмæ абадти.

Дыккаг бон та æлдараен йæ дыккаг чызджы хал ысхауд. Уый дæр та йæ лæгимæ файтоны ацыди. Нæзонын та сау бæхыл сæ сæрты ыстахт. Уыдон дæр кувынц:

– Цы зæд, цы дуаг дæ, мах де ‘уазæг.

Файтон та баурæдта, чызг рахызти æмæ бацыд. Кæфхъуындар ыстырдæр рабырыд. Нæзонын чызгæй кæфхъуындары æхсæн йæхи фæкодта, æмæ та хæст ыстынг и. Сау бæх армаццагæй, Нæзонын – кардæй, афтæмæй та уый дæр фæмард кодтой. Нæзонын дæр та фæцæф, æмæ йын æй чызг бабаста йæ номфыст кæлмæрзæнæй. Уый дæр та йын загъта, дæхицæн ма усæн ахæсс, зæгъгæ.

Нæзонын загъта:

– Кæй дæ, уымæн хæлар у.

Йæхæдæг цыдæр фæци. Чызг рацыди, æмæ йæ лæгимæ æрцыдысты файтонæй.

Æлдар æмæ ус фæрсынц, чи уæ фервæзын кодта, зæгъгæ.

Уыдон загътой:

– Мах нæ лæгтæ фервæзын кодтой.

Нæзонын та фæстæмæ цæхæрадоны белæй къахы.

Æртыккаг бон æлдары кæстæр чызджы хал ысхаудта. Чызг бацыд цæхæрадонмæ, йæ цæстысыг калы æмæ дзуры Нæзонынмæ:

– Ма хоты сæ лæгтæ фервæзын кодтой, мæн та чи фервæзын кæндзæн?

Йæ лæг йын загъта:

– Нæ зонын.

– Уæд та цом, æмæ мемæ файтоны сбад.

Лæг та йын загъта:

– Нæ зонын.

Чызг йæ цæстысыгæй йæхи ‘хсгæйæ рацыди, файтоны иунæгæй сбадти, ацыди кæугæ.

Ацыдысты æмæ кæй ссардтой, уыдоны æрбакодтой. Чызг та рацыди, æртæ зылды æркодта адæмыл æмæ та агуывзæ зæххыл ныццавта.

Æлдар фæрсы:

– Искуы ма ис нæлгоймаг?

– Уæртæ ма цæхæрадоны Нæзонын, æндæр никуыуал ис нæлгоймаг.

Æлдар загъта:

– Ацæут æмæ йæ раканут.

Нæзонын æрбакодтой, ысбадын æй кодтой. Чызг æртыккаг хатт рацыди, æрзылди, æмæ Нæзонынмæ куы бахæццæ, уæд æм йæ нуазæн радта. Чызг Нæзонын йемæ ыскодта уæладзыгмæ, æмæ йыл йæ хотæ худынц.

Адæм ацыдысты. Æлдар йæ дыууæ хистæр чызгæн сæ лæгтимæ хорз хæдзæрттæ радта алы дзаумайæ се ‘дзаг, афтæмæй. Кæстæрæн та иу æвзæр къуым.

Иу рæстæг, нуазыны дон кæцæй цыди, уым æртæ кæфхъуындары ныббадтысты, æмæ сын æрвыстой алы бон дæр хæрынмæ адæймаг. Хал-иу сæппæрстой, æмæ кæй хал схаудайд, уый-иу ацыди.

Хъуыддаг афтæ рауад, æмæ æлдары чызджы хал ысхаудта. Фæкуыдтой бирæ, стæй йæ лæгимæ файтоны ысбадти, æмæ фæцауынц.

Уæд быдырмаæ рацыд, бæхы хъис айвæзта, æмæ бæх йæ цуры æрбалæууыд. Фæрсы йæ, цы хабар у, зæгъгæ.

Нæзонын радзырдта хабар æмæ загъта:

– Тагъд кæнын хъæуы.

– Ууыл тагъд ма кæн. Мах сæ разæй уым уыдзыстæм. Æрбацу мæм хæстæгдæр.

Нæзонын бацыд бæхмæ. Бæх йæ галиу фындзы хуынчты ысхуыррытт кодта, рахизæй та йæ æрхуыррытт кодта, æмæ Нæзонын æд хæцæнгæртæ æрттивгæйæ рагæпп кодта. Бæх æртæ тылды акодта, æмæ сызгæрин саргъ йæ уæлæ фегуырди.

Нæзонын бæхмæ ысгæпп кодта.

Бæх загъта:

– Фидар бад.

Æмæ йæ систа уæларвмæ файтоны сæрты. Ыстахтысты, æмæ æлдары чызг йæ лæгимæ сæхиуыл дзуæрттæ бафтыдтой:

– Цы зæд, цы дуаг дæ, мах де ‘уазæг.

Нæзонын бахæццæ æмæ йæ кард ысласта. Уалынмæ чызг

Ма йæ-иу сыхал. Куыддæр фена йæ уæиг, афтæ дæ ысфизонаг кæндзæн æмæ дæ бахæрдзæн.

Изæрæй уæиг куы ‘рбацыди, уæд ын лæппу загъта:

– Райхал-ма дæ къух, дадайы хур, фенон æй, куыд æй алыг кодтай.

Фæлæ лæппу нæ райхæлдта йæ къух.

Дыккаг хатт та уæиг куы ацыди цуаны, уæд та лæппу бацыди æмæ сызгæрин цады йæ къух йæ цонджы рабынмæ ныгътыста, рауад æмæ йæ бæхмæ æвдисы.

Бæх загъта:

– Ацу ныр. Дæхи бынтондæр снай сызгæрин цады, стæй дæхицæн равзар дзауматæ, хæцæнгæртæ, стæй сызгæрин саргъ рахæсс æмæ йæ мæныл сæвæр, æмæ лидзæм ардыгæй, кæннот уæиг нæ дыууæйы дæр арты басудздзæн.

Лæппу бацыд, сызгæрин цады йæхи цынадта, йæхицæн дзауматæ равзæрста, хæцæнгæртæ дæр æмæ сызгæрин саргъ дæр бæхыл сæвæрдта.

Бæх загъта:

– Сбад ныр, æмæ лидзæм.

Лæппу бæхыл сбадт, рацыдысты. Æхсæвæй-бонæй никуы ныллæуыдысты æмæ иу стыр донмæ æрбахæццæ сты. Доныл хид нæ уыд, уымæн æмæ доны былтæ уыдысты кæрæдзимæ дард, фæлæ сау бæх доны сæрты ацыди æмæ йæ сæфтаг дæр нæ ысхуылыдз. Фаллаг фарс куы фесты, уæд бæх загъта:

– Мæнæ мæ къæдзилæй иу хъис ратон, æмæ дæ куы бахъæуон, уæд-иу æй айваз, æмæ æз сыхъал уыдзынæн. Ныр та уал хуыссын æнæхъæн къуыри. Фæлæ дæуыл сайд ма æрцæуæд. Уæиг нæ фæдыл рацыди, æмæ дæм алы хуызы зындзæн, алы фæлмæн ныхас дын кæндзæн, æмæ йæм ма байхъус.

Лæппу бæхы къæдзилæй иу хъис ратыдта, бæх схуыссыд æмæ тынг бафынæй. Æхсæз боны фæхуыссыди, æвдæм бон уæиг фаллаг фарсæй дзуры:

– Уæ, мæ хуры хай, æз дæу куы агурын. Мæ зæрдæ куы судзы дæуыл мæтæй.

Лæппу йæм нæ хъусы.

Уæд уæиг лæппуы мады хуызы бацыд æмæ йæм дзуры:

– Уæ, мæ иунаг хъæбул, мæ дунейы рухс. Æз æнæ дæу куы бахус дæн, мæ цард мын ад куы нал кæны. Дæ бæхы къæдзилæй ма мæм иу хъис æрбаппар доны сæрты.

Лæппу йæ мады куы федта, уæд йæ зæрдæ нал фæлæууыд, æмæ

иу хъис баппæрста. Хъис доны сæрты адаргъ, æмæ уæиг уыцы хъисыл æрбацыди. Йæ уæзæй бæхы къæдзицы хъис ивæзти, æмæ бæх фехъал. Фæкасти, æмæ уæиг доны астаумæ æрбахæццæ. Бæх базгъордта æмæ дæндагæй хъис ысрæмыгъта.

Уæиг доны ныххауд, æмæ йæ дон аласта.

Сау бæх загъта лæппуйæн:

– Нæ дын загътон, сайд дыл ма æрцæуæд, зæгъгæ. Æз куы нæ фехъал уыдаин, уæд нæ дыууæйæ дæр амардтаид æмæ нæ доны баппæрстаид. Ноджыдæр дын зæгъын: æз дын цы зæгъон, уый кæн.

Ацыдысты уырдыгæй, бирæ бонты фæцыдысты. Лæппу цуан кодта æмæ сыгъдæг дзидзайæ цард. Бæх та – хизгæ æнахæрд быдыры. Хæстагæй-хæстагдæр кодтой, адам кæм цардысты, ахæм ранмæ.

Иу бон бæх загъта:

– Дард нал у æлдары хъæу. Ам рахиз æмæ мæ фындзы бынмæ æрбацу.

Лæппу рахызти. Бацыди бæхы фындзы бынмæ. Бæх æй йæ рахиз фындзы хуынчты ысхуыррытт кодта æмæ йæ фæстамаæ галиу фындзы хуынкъæй æрхуыррытт кодта, æмæ лæппу фестад æвзæр дзауматы. Бæх æртæ тылды акодта, æмæ æвзæр мæллæг бæх фестад.

Бæх загъта:

– Цæугæ ныр æлдары хъæумæ, æмæ дæ исчи куы фæрса, кæцæй цæуыс, чи дæ, уæд-иу зæгъ: «Нæ зонын». Æндæр ныхас дæ дзыхæй макуы ысуадз. Цыдæриддæр дын дзырдæуа, «нæ зонынæй» дарддæр иу ныхас дæр макæмæн зæгъ, бамбæрстай?

Лæппу загъта:

– Бамбæрстон.

– Уæдæ уæд цу. Куы дæ бахъæуон, уæд, цы кæнын хъæуы, уый зоныс.

Ацыди лæппу æлдары хъæумæ. Бацыди æлдары кæртмæ, æмæ йæ уым фæрсынц:

– Цы дæ хъæуы? Кæцæй фæзындтæ ам?

– Лæппу загъта:

– Нæ зонын.

Дис ыл кæнынц, ай цавæр у, зæгъгæ, «нæ зонын, нæ зонын» куы кæны.

Æлдармæ бацыд йæ кусджыты хицау æмæ йын лæппуйы хабар ракодта.

Æлдар загъта:

– Уæртæ йæ цæхæрадонмæ бакæн æмæ йын бацамон, куыд къахын хъæуы, уый, æмæ уадз æмæ къаха. Æцæг æй хæринаг хъуаг ма уадзут. Йæ ном «Нæзонын».

Лæппумæ бел радтой æмæ йын бацамыдтой йæ куыст. Уыцы бон уый æртæ лæгæй фылдæр бакуыста.

Иу дыууæ боны фæстæ æлдар фæрсы:

– Куыд кусы Нæзонын?

Кусджыты хицау загъта:

– Алы бон дæр дыууæ лæгæй фылдæр кусы.

Æлдар та ноджыдæр загъта:

– Дзæбæх æм фæкæсут хæринагæй.

Иу æнтæф бон Нæзонын райсомæй сихормæ не ‘рбадти. Сихорыл æрбадт, æмæ йæ хуыссæг æрцахста. Бакъул кодта, бафынæй, æмæ йæ сæрæй йæ худ ахауди. Йæ сæры астау уыди сызгъæрин цокора æмæ хурмæ цæхæртæ калдта. Уыцы афон æлдары æртæ чызджы балкъоны лæууыдысты. Кæстæр чызг федта Нæзоныны сæр æмæ ысхæр кодта:

– Чи кæй федта – йæхи!

Уыцы афон Нæзонын фехъал æмæ йæ худ йæ сæрыл акодта. Уæд иннæ дыууæ чызджы загътой:

– Кæм кæй федтай? Кæд уæртæ Нæзоныны федтай, æндæр ам куы никуы ничи ис.

Иу бон æлдар йæ адæмы æрæмбырд кодта алы хъæутæй æмæ сахары цæрджыты дæр. Ыстыр кærты фынгтæ сарæзтой. Адæм æрбацыдысты, æрбадтысты, æмæ сын æлдар бамбарын кодта:

– Хорз адæм! Абон ме ‘ртæ чызджы сæхицæн æвзардысты мæйтгæ. Ныртæккæ мæ хистæр чызг фæцæуы нуазæнимæ, æмæ йæ нуазæн кæмæ радта, уый хъуамæ сыста æмæ чызгимæ ардæм рацæуа.

Хистæр чызг рацыди, æрзылди адæмыл æмæ иу лæгмæ йæ нуазæн радта. Йæ лæг сыстад, æмæ чызгимæ уæладзыгмæ ыссыдысты.

Стæй та рауад астауккаг. Уый дæр та йæ нуазæн радта, йæ зæрдæмæ чи фæцыд, уымæ, æмæ уыдон дæр ыссыдысты уæладзыгмæ.

Кæстæр чызг рацыди, æртæ зылды æркодта æмæ агуывзæ зæххыл ныццавта.

– Ацæут, – загъта æлдар йæ кусджытæн, – æмæ нæлгоймаг кæй ссарат, фыййауæй – хъомгæсæй, раканут сæ ардæм.

æфсæдти ниццагъта. Сæ тонаутæ син рамбурд кодта, суйнагæй сæ исбаста 'ма уотемæй æ хæдзарæмæ исцудæй. Уоми ба имæ адам ракалдæнцæ, 'ма алкаемæндæр æ цигъæуагæ равардта, уæдта син æ гъуддæгтæ 'ма е 'рваддæлти æгъдау æрдзурдта адами æмбурдæн. Уæдта æ рæстдзийнадæ исбæрæг кæнуни туххæй сагъадахъи фат рауагъта 'ма загъта:

– Хуцау, аци сагъадахъи фат уæлæмæ еунагæй æрветун, 'ма, ке лазæ адтæй махæй, уой сæри астæу куд ницхæсса, уотæ! Кæд мæ лазæ адтæй, уæд еунагæй æриздæхæд 'ма мæн дууæ 'мбеси рафадæд. На ма кæд ме 'рваддæлти лазæ мæнбæл исæмбалдæй, уæдта дууемæй æриздæхæд 'ма уони сæртæ рафадæд!

Сагъадахъ дууемæй æриздахтæй 'ма и дууæ хестæрæй рамардта, кæстæр ба нæуæгæй дзиллæн уоми исцæй.

21. Æртæ æфсымæры

Цардысты æртæ æфсымæры. Уыдонæн уыди иунаг гæбæр бæх, æмæ сын уыцы бæх дæр нард нæ кодта. Стæй йæм смæсты сты 'мæ йæ дзæгъæл аскъæрдтой. Уый иунагæй бирæ фæхызти. Бæх кæм хызти, уыцы ранмæ хæстæг уыди уæтæр. Уæтæры хицæуттæ куы федтой уыцы бæхы, уæд æй сæ фосимæ сæхимæ бакодтой. Иу дыууæ азы куы ацыди уый фæстæ, уæд уыцы бæх ныййардта сау саулох байраг. Уæтæры хицæуттæ куы базытой, ацы бæх уыцы æртæ æфсымæры кæй у, уæд сæм арвыстой, уæ бæх сау саулох байраг ныззади, зæгъгæ.

Уый фехъусгæйæ æрцыд уыцы уæтæрмаæ хистæр æфсымæр æмæ куы федта байрадджы, уæд æй æрсæрфта æмæ загъта, ды мæнæн бæхæн сбæздзынæ, зæгъгæ. Афтамæй куы æризæр и, уæд хистæр æфсымæр чи уыди, уый байрадджы раз схуыссыди. Æмбисæхсæв фæзынди авдсæрон уæйыг. Уый куы федта хистæр æфсымæр, уæд тынг фæтарсти æмæ йæм нымæты бынæй касти, уæйыг та байрадджы аласта.

– Ай цы хабар у, цы мыл æрцыди?

Уалынмæ уæйгуытæ æрцыдысты, æмæ сын чызг загъта:

– Цыдæр мæм æрцыди æмæ йæ нæ зонын, цы у, уый.

Уæйгуытæ къуымтæ фæфæлдæхтой, фæцагуырджой, фæлæ ницы ссардтой. Лæппу гамхуд йæ уæлæ æркодта, æмæ йæ нал федтой.

Æхсæвы та чызг бафынæй. Лæппу та йын фæпъатæ кодта ноджыдæр. Райсом та сыстад чызг, кæсæны акаст æмæ йæ уадултæ цъæхтæй федта ноджыдæр. Чызг дзуры:

– Чи дæ, дæхи мын равдис, рау мæм, цавæр дæ, кæд зæронд лæг дæ, уæд мын уыдзынæ фыд, кæд æмбис лæг дæ, уæд мын уыдзынæ æфсымæр, кæд лæппу дæ, уæд мæ Хуыцау радта дæуæн.

Лæппу та йæ гамхуд систа, кæрæдзи федтой æмæ кæрæдзи тынг ныхъхъæбыс кодтой.

Фысымтæ дæр базыдтой хабар æмæ уым чындзæхсæвтæ фæкодтой. Сæ цæуын афон куы 'рцыд, уæд чызг лæппуйæн загъта:

– Лæвæрттæ дын кæндзысты, фæлæ мацы баком, æрмæст сæм ис æрмгуырой æмæ уый райс.

Уырдыгæй сфæнд кодтой уæлдзæххмæ цæуын, æмæ йын сæ куырой балæвар кодтой. Сифтыгътой чызг æмæ лæппуйæн, бæхуæрдонæ сæ сбадын кодтой уæйгуытæ æмæ сын загътой:

– Цæут ныр, цалынмæ ацы бæх йæхæдæг æрлæууа, уæдмæ ма рахизут, кæннод фесæфдзыстут.

Араст кодтой чызг æмæ лæппу уæлдзæххмæ.

Бирæ куы фæцыдысты, уæд иу цъæх нæуумæ бахæццæ сты, æмæ лæппу загъта:

– Ам аулæфæм чысыл.

Бæхы баурæдтой, лæппу рахызти уæрдонай, фæлæ чызгыл æфсæн уæйыг йæхи ныццафта æмæ йæ аскъæфта. Лæппу фæкуыдта тынг æмæ фæстæмæ арыздæхт уæйгуытæм. Уыдон загътой:

– Цæмæн æрхызтæ бæхуæрдонай, ныр уыцы чызгæн (къухы) бафтæн нал ис, уый ахæм лæг аскъæфта æмæ.

Уæд лæппу йæ гауызыл абадт æмæ загъта:

– Февзæрын мæ кæн æфсæн уæйыджы хæдзары.

Æмæ февзæрд æфсæн уæйыджы хæдзары. Бацыд чызгмæ, æмæ чызг кæуы. Лæппуйы федта æмæ йын зæгъы:

– Гъа, æз фесæфтæн, фæлæ ма ды та цæуыл сафыс дæхи?

Уыцы рæстæджы уæйыг уыд цуаны. Лæппу чызджы фæрсы:

– Йæ мæлæт цæмæй у, уый мын сбæлвырд кæн.

Уалынмæ 'фсæн уæйыг æрцыд æмæ хъæр кæны:

— Аллон-биллоны тæф мæм кæлы!

Чызг загъта:

— Цæй аллон-биллоны тæф кæлы, ам куы ничи ис, уæд.

(Лæппу æмбæхст уыд йæ гамхуды). Уæйыг уæддæр къуымтæ фæракал-бакал кодта æмæ ницы ссардта, стæй схуыссыд йæ хуыссæны. Уæйыг æмæ чызджы дзырд уыдис афтæ: мæймæ хъуамæ ма 'руой æмуат.

Чызг фæрсы уæйыджы:

— Дæ тых кæм ис, уый мын зæгъ, æмæ дын æй ныхсон.

— Дæлæ къонайы дурыл, — зæгъы уæйыг.

Чызг йæ сæрфтытæ райдыдта, æмæ йыл уæйыг худы:

— Мæ тых уым цы ми кæны, хъазгæ дæ кæнын.

Чызг скуыдта æмæ йæм дзуры:

— Уæдæ мæ цы хынджылæг кæныс?

Уæйыг ын зæгъы:

— Мæнæн ис мæ тых: сажы хуылфы сæгуыт, сæгуыты хуылфы тæрхъус, тæрхъусы хуылфы æртæ зæрватыччы æхгæд чыргъæды, уыдонæй иу у мæ тых, иннæ — мæ ныфс, æртыккаг — мæ уд. Уыцы саг хизы быдыры. Саг у ахæм, æмæ йын цыппар æмæ ссæдзæй лæгтæ иу бон цы ныккæрдой хос, уый йын иу комдзагваг йеддæмæ нæу. Уыцы сагæн йæ мæлæт у афтæ: уæларвы Куырдалæгон йæ хъæсдарæгыл æртæ фаты куы сараза, æмæ сæ мæ мицъырайæ куы байсæрда, стæй уыдонæй сажы куы фехстæуа, уæд уымæй амæлдзæн.

Æхсæвы уæйыг бафынæй. Райсом раджы йæм чызг бадардта къæрта æмæ йæ уым фæмизын кодта. Чызг къæртайы калыны æфсон рахаста æмæ йæ бамбæхста. Уæйыг та ацыд цуаны. Лæппу йæ гауызыл сбадт, къæрта уæйыджы мицъырайæ йæмæ ахаста æмæ уæларв Куырдалæгонмæ ссыд. Куырдалæгонæн йæ хъæсдарæгыл æртæ фаты саразын кодта æмæ сæ уæйыджы мицъырайæ байсæрдын кодта. Йæ гауызыл абадт лæппу æмæ, цыппар æмæ ссæдз лæгæй уæйыджы сагæн хос цы быдыры карстой, уырдаæм атахт.

Лæппу сæм дзуры:

— Байриат, хосдзаутæ! Цы ми кæнут, æрулæфут иучысыл, уæхи цæуыл марут?

— Нæй махæн улæфæн, изæрмæ сагæн йæ фаг цъына хосæй куы нæ самайæм, уæд, — зæгъынц хосдзаутæ.

Лæппу хосдзаутæй иуы цæвæг райста, æмæ цыппар æмæ ссæдзæй бон изæрмæ цас ныккарстой хосдзаутæ, уый йæхæдæг

Лæхъуæн æй баууæндун кодта, 'ма 'й ин сæри хъаболаæ загъта:

— Ногъайаг лæгæн хонхи дагъи бæх баст ес, æ рази ба цæуы сугъзæрийнæ сауæдонæ. Еци бæх æрбаласæ, уæдта дин е над иссердзæнæй, фал цæунæй уæгæ кæндзæнæ, ма бауæгæ уо!

— Хани лæхъуæн хонхи дагъи цæун райдæдта 'ма 'й имæ бахъæрттæй 'ма и бæхи раласта, сугъзæрийнæ сауæдонæй дæр цулухъидзаг рахаста. Сæри хъаболаæ бабæй æ размæ æрзилдæй 'ма имæ дзоруй:

— Уæртæ и кири ес ангусаг æвдуст саргъ, бабиаг авд æфтауги 'ма хахиаг хæх идонæ. Бацо 'ма кирæмæ хатиагау исдзорæ, 'ма дин байгом уодзæнæй.

И лæхъуæн Хуцауæн искувта, 'ма кири дуар фегом æй. 'Ма и дзаумаутæ цидæр адтæнцæ, уотемæй еци рæвдзæй бæхи рагъи фестадæнцæ. Лæхъуæн дæр хъаболаæ æ нæхæтбосбæл бабаста, æ бæхбæл рабадтæй, æртæ цæфи ин фæккодта 'ма айнагбæл æ гъолгунти уæнгæ лæуæрдгæ æрцудæй.

Хъаболаæ ин над амонаг, уотемæй еу хани къохмæ бахъæрттæнцæ. Æ райгурæн бæстæмæ ку бахъæрттæй и хъаболаæ, уæд æраигас æй, 'ма дин е ба адтæй еци хани кизгæ. Хан сæбæл ниццийнæй, 'ма æ кизги и лæхъуæнæн бийнонтæн равардта. Цæрун райдæдтонцæ.

Еу кæми адтæй, уоми и лæхъуæн нийнæфтæй 'ма дзубанди кæнун райдæдта:

— Æз дæр хани фурт дæн 'ма мæ хæдзарæмæ цæун фæндуй.

Кизгæ ба ин загъта:

— Е хуарз æй, фал дин хан лæвæрттæ кæндзæнæй, 'ма мац бакомæ хæлин ходæ, суйнаг 'ма уафси зæрондæй æндæр. Хæлин ходæ ку 'ркæнай, уæд дæ тугъди неке уиндзæнæй; суйнагæй цидæр бабæттай, пакъуй уæзæ дæр æй нæ уодзæнæй, уафс денгизбæл ку райвæрай, уæд дин цид хед исодзæнæй.

И кизгæ ин куд баамудта, уотæ ракурдта хани лæхъуæн. Хан дæр ма ци кодтайдæ 'май ин сæ равардта. Хани фурт сæбæл ниццийнæ 'й:

— Анæй мин ка бæхгæси уафсæн, ка фиййауи ходæн, ка ба согдзауи бæндæнæн исбæздзæнæй, — зæгъгæ.

И лæхъуæн уони хæццæ ниффардæгæй. Надбæл ин денгиз над нæ лæвардта. Е дæр ибæл уафси зæронд багæлста, 'ма 'й ин хед фестадæй. Денгиз уордæг ба 'й æфсæдти хæццæ тохун багъудæй 'ма хæлин ходæ никкодта. Некебал æй уидта, 'ма æгас

– Цалинмæ мин мæ мардæй, ме ‘гасæй ести базонайтæ, уалдинмæ хезетæ!

Æхуæдæг ба лæсун райдæдта ‘ма Уæрппи уæлбилæ фæцæй. Уоми ба дин еу авар, ‘ма уордæмæ бацудæй. И авари хурфи ба, æ конд, æ уиндæн на ‘дтæй, уæхæн уосæ бадуй, æ цæстисугæй æхе æхснæнгæй. И лæхъуæн, кæми адтæй, уой ин радзурдта, ‘ма кæрæдзей ку æрзудтонцæ, уæдта ниццийнæ ‘нцæ.

Уæдта ин и уосæ загъта:

– Æз дæр, ду ке агорис, еци лæги уосæ дæн, ‘ма дæу мади ку ‘рхаста, уæдта мæ ардæмæ æрытардта, ‘ма ами еунæгæй гъзæмарæ кæнун, дæу мадæ ба уæртæ еци авари бадуй.

И лæхъуæн æ мади авармæ бацудæй. Æ мади фæййидта, уæдта æраздахтæй, ‘ма иннæ уоси хæццæ кæрæдзей зæрдиуаг иссердтонцæ.

И уосæ ин загъта:

– И лæг кай, е гæдиæй базуртæ даруй, кæд ести æрхæсса, уæд æ базуртæ æндеггæй ниуадздæнæй ‘ма медæмæ æрбацæудзæнæй, кенæ ба æхе сатæг кæндзæнæй. Хæстæг кæнун куддæр райдайа, уотæ а хуæнхтæ сурхзинг кæнун райдайдзæнæнцæ, уæдта уадæ кæнун райдайдзæнæй. Уомæй дæр ма фæттæрсæ! Дæхуæдæг ба уæртæ тонаутæй ке фæййиста, уонæмæ кард баагорæ, дæхемæ ‘й райсæ. Фæсдуар дæхе баримæхсæ, ‘ма, кæд дæ лæгигъæдæ ести уа, уæд ин ести бакосдзæнæ, кенæ ба уæдта мах дæр æма ду дæр фесавдан.

Лæхъуæн тонаутæмæ бацудæй, æвзарун райдæдта ‘ма еу къæлдун иссердта, хъæстаргъ æй ниццафта ‘ма ‘й дууæ ‘мбеси рахаун кодта. Уой æхемæ исæвардта ‘ма уотемæй æхе авари фæсдуар баримахста. Уадæй дæр, хуæнхти сурх зингæй дæр нæ фæттарстæй. Ногъайаг лæг æрхъæртæй, æхе сатæг куд кодта хонхи билæбæл, уотæ ба ‘й имæ и лæхъуæн рагъузтæй ‘ма и ин къæлдунæй æ бæрзæй ниццафта. Ногъайаг лæг рахаудтæй ‘ма ниххæрнæгъ æй. Уойфæсте ба мулкæй ке ‘ссердта ногъайаги хæдзари, уони зæлдагин бæндæнтæй уадзун райдæдта е ‘рвадæлтæмæ. И мулк еугурайдæр сæ къох ку ‘ссердта, уæд и дууæ æрвади зæлдаги бæндæн ратудтонцæ ‘ма ниффардæг æнцæ. И лæхъуæн ба байзадæй Уæрппи сæри, рацæуæн ин нæбал адтæй ‘ма фулдæр кæугæ, уотемæй гузавæй цардæй. Еу кæми адтæй, уоми ногъайаг лæг ке фæххуардта, уонæй еу сæри хъаболæ фертастæй ‘ма ‘й имæ исдзурдта:

– Мæн мæ мæрдти сикъитбæл ку бафтауисæ, уæд дин æз мадзал иссеринæ!

лæппу иу сахатмæ ныккарста. Самадтой сæ æртæ цъынайы. Лæппу та хосдзауты фæрсы:

– Æппæты разæй кæцы цъынайы хæрдзæн саг?

– Саг æрбауайдзæн, рахиз фарсы ‘рдыгæй цы цъына ис, уымæ, – зæгъынц хосдзаутæ.

Лæппу бабырыд рахизырдыгæй фарс цъынайы хуылфы æмæ æнхъæлмæ кæсы: изæры саг кафгæ рацыд цъынамæ. Лæппу йæ фатæй фехста, æмæ саг афæлдæхтис. Лæппу йæ хосдзаутимæ акъæртт кодта. Йæ хуылфæй сæгуыт агæпп кодта, лæппу та уый дæр фехста дыккаг фатæй æмæ йæ амардта. Хосдзаутимæ бацыд сæгуытмæ æмæ сын загъта:

– Акъæртт æй кæнут уый дæр.

Сæгуыты дæр та акъæртт кодтой хосдзаутæ, æмæ йæ хуылфæй тæрхъус агæпп кодта. Æртыккаг фатæй тæрхъусы фехста лæппу, æмæ уый дæр амард. Тæрхъусæн йæ хуылфæй чыргъæд саста, йæ мидæг æртæ зæрватыччы, афтæмæй лæппу хосдзаутæн загъта:

– Абонæй фæстæмæ сæрибар стут.

Арфæ сын ракодта æмæ æрбацыд уайыджы хæдзармæ æд чыргъæд.

Уым чызгæн дзуры:

– Æфсæн уайыгæн йæ мæлæт мæ къухты бафтыд. Æртæ зæрватыччы мæнмæ чыргъæды сты.

Изæры уайыг æрхæццæ цуанæй. Лæппу чыргъæдæй саста, йæ тых цы зæрватыччы уыдис, уый, æмæ йын йæ къубал стыдта. Уайыг ныццух-мухтæ кодта. Стæй нывнæлдта, йæ ныфс цы зæрватыччы уыд, уымæ æмæ та йын йæ къубал аскъуыдта, æмæ уайыг афæлдæхти. Бæргæ ма чызгмæ æртхъирантæ кодта, фæлæ йын лæппу, йæ уд цы зæрватыччы уыд, уый къубал дæр сыскъуыдта. Лæппу æмæ чызг уайыджы фæллой бæндæнæй бабастой, гауызыл абадтысты æмæ фæвзæрдысты авд уайыджы хæдзары. Тынг фæцин кодтой уыдон дæр. Сæ куырой дæр гауызыл сæвардтой æмæ уæлдзæххы фестадтысты, стæгдар цы горæты уыдис, уым. Лæппу кæсы, горæт адæмæй байдзаг, бацæуæн æм нал уыд.

Уæд фæрсы адæмы:

– Паддзах уын чи у?

Адæм загътой:

– Ацы горæты царди иу лæг, иннæ стæгдарæй уыд æмбæрзт. Хуыцау рахаста иу зæххон лæппуйы ардæм, æмæ уыцы лæгимæ фембæлд, – лæг радзырдта лæппуйæн, – горæты йæхи йедтæмæ

иннае адамы дæлдзæххон ус кæй бахордта, ныр дæр ын йæхи изæры кæй бахæрдзæн.

Лæппу йын ныфс бавæрдта лæгæн. Изæры ус куы 'рбацыд, уæд æй лæппу амардта. Усæн йæ сæры къуыдыр иу хуыккомы нытгæп кодта. Лæппу дæр йæхи бæндæныл ауадзын кодта, уырдыгæй славардта дунейы фæллой æмæ æртæ чызджы. Лæг бæндæн нал ауагъта лæппумæ, æд фæллой æрбацыд æмæ спаддзах ис. Чызджытæй йæхицæн лæггадгæнджытæ баурæдта. Ныр афæдзы бæрц у паддзахæй æмæ нæ фыдудæй мары.

– Цы ран цæры уыцы паддзах? – фæрсы адамы лæппу.

Адамы сæ паддзахы хæдзæртты бацамыдтой. Бацыди паддзахмæ. Уыны: æртæ чызджы йæхицæн лæггадгæнджытæ баурæдта.

Лæппу паддзахы фæрсы:

– Кæдæй у дæ паддзахдзинад?

– Нæу нырма иу афæдз, – загъта паддзах.

– Æмæ куыд спаддзах дæ?

Паддзах ын радзырдта йæ хъуыддæгтæ.

– Æмæ дæуæн исчи афтæ куы бакодтаид, уæд ын цы сарæзтаис?

– Æз æй амардтаин!

– Уæдæ уыцы усы чи амардта, уый æз дæн.

Чызджытæй кæстæр базыдта йæ уарзоны, фæлæ ницыма дзырдта.

Паддзах хорзау нал фæци. Лæппу паддзахы иу бæхы дымæгыл бабаста æмæ йæ лыстæг згъæлæнтæ бакодта.

Адамы лæппуыыл æрæмбырд сты, арфæтæ йын кодтой, сæхицæн æй паддзах урæдтой:

– Ды нын хъуамæ уай паддзах, мах дæу тыххæй стæм удæгас.

Фæлæ сын лæппу загъта:

– Мæнæн ам баззайынаг гæнæн нæй, фæлæ уæхицæн равзарут уæхицæй, хуыздæр уын чи уыздæн, ахæмы.

Адамы æмхъæлæсæй равзæрстой паддзах сæхицæн. Лæппу æртæ чызджы дæр ракодта æмæ æрцыд, фатæй зæдтимæ цы суадоны цур æхста нысан, уыцы фæзмæ. Уырдамы æм зæдтæ æртахтысты. Лæппу æрмгуырой разылдта, æмæ дзы дунейы хæринаг æмæ нозт ракалди. Фæминас кодтой цасдæр.

Лæппу загъта:

– Мæнæн чысыл бахатыр кæнут.

Ауагътой йæ. Лæппу гауызыл абадт æмæ йæ хистæр æфсымæртæ цы горæты уыдысты, уырдамы атахт. Баййæфта сæ. Сæ

Ци 'й ибæл рацудæй, Хуцау æхуæдæг зонуй, 'ма ин æртæ лæхъуæни райгурдæй, 'ма сæ еу, æ зæрдæ кæбæл дардта, уæхæнтæн хæрсунмæ равардта. Хæрсгута сæ и битдзæути римæхсун ку нæбал фæразтонцæ, уæд сæ æрхастонцæ, куд æмбалдæй, уотемæй. Ханæн дæр гæнæн нæбал адтæй 'ма син еци бон сæ мади дæр æравдиста. Адамы куд не 'рæмбурд адтайдæ ханмæ? Цийнæ кодтонцæ сæ хани лæхъуæнтæ 'ма уосæбæл. И уоси зæнхи бун и аварæй хæдзарæмæ куд худтонцæ, уотæ æмбурди сæрти еу цæргæс æрбатахтæй, æхе имæ æрискъардта, сæ астæуæй син æй фелваста 'ма 'й ниффардæг кодта. Адамы сæ цийнæ хъурмæмæ рацудæй.

Лæхъуæнтæ исцæттæ 'нцæ 'ма гъазунгъом фæцæнцæ 'ма сæ мадæ сæ зæрди æрифтудæй.

– Нæ мади ку нæ баагорæн, уæд нин уотемæй цæрун аккаг нæй, – загътонцæ и лæхъуæнтæ.

Лæхъуæнтæ сæхе исрæвдзæ кодтонцæ. Али рауæн дæр хаттæнцæ 'ма 'й некамы ирдтонцæ. Уæдта еу дзæгъæл будури уорс кесена фæййдтонцæ 'ма уордæмæ бацудæнцæ. Уоми ба адтæй уосæ: æ еу дзедзæ фæстæмæ е усхъи сæрти рагæлста, е'нна дзедзæ ба размæ – уæхæн уосæ.

Дæ бон хуарз, нана, зæгъгæ, 'ма ин æ дзедзетæ сæ гъæлæсти ракодтонцæ.

Е ба син загъта:

– Уотæ ку нæ бакодтайайтæ, уæд уин ци адтайдæ, уой бæргæ адтайдæ, фал уин нур ба ци кæнон?

Æртæ лæхъуæни ин радзубанди кодтонцæ сæ гъудтаг, 'ма син и уосæ загъта:

– Е сумах къохи кæми бафтуйдзæнæй? Е адтæй ногъайаг бæрзæйгин лæг, цæргæ ба кæнуи Уæрппи бæрзонди. Уордæмæ ба исцæуæн нæййес, уæд ма уæ мадæ уæ къохи кæцæй бафтуйдзæнæй? Фал уин дæтгун (тæгун) зæлдаги халæ, 'ма Уæрппи бунмæ бацотæ, уæ сагъæдахъи кæрæнттæбæл æй ниббæттетæ 'ма, кæд уæ лæгигъæдæ ести уа, уæд æй хонхи сæрбæл ницæфсун кæндзинайтæ, кенæ ба уæдта уæ тæрегъæд уæхе.

Æртæ лæхъуæни Уæрппи бунмæ бацудæнцæ, хестæр зæлдаги халæ сагъæдахъи фати кæронбæл ниббаста, ра 'й уагъта 'ма фæстæмæ æриздахтæй. Кæстæр æй рауагъта. Ци фæццудæй, Хуцау æхуæдæг зонуй, уæдта и фат зæрдагæ хали хæццæ Уæрппи хонхи билæбæл ницæстæй. И лæхъуæнтæ халæбæл лæсун райдадтонцæ, 'ма дууæ хестæри нæбал фæразтонцæ 'ма раздахтæнцæ. Кæстæр син бафæдзахста:

Уотемæй мардбæл банимайунæй анзи бон ку æрхъæртгæй, уæд ин устур æндзæри хист кодтонцæ, æма æгас бæсти дзиллитæ уордæмæ рохсаг зæгъунмæ цæун райдæдтонцæ.

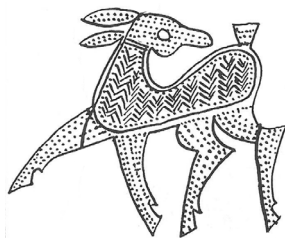
Уæд и лæхъуæн, расти фæстаг не ‘сæфуй, зæгъгæ, уотæ уоми цæйбæрцæ фæццардæй, уæдта имæ, ци сæри хъаболаæ исдзæбæх кодта, е фæззиндтæй, ‘ма кæрæдзæбæл берæ фæцийнæ кодтонцæ, кæрæдзей фæфæрститæ кодтонцæ.

Ема сæри хъаболаæ ка адтæй, е, и лæхъуæн цæбæл тухстæй, уой ку базудта, уæдта ‘й æ рагъи раскъафта, ‘ма ‘й æ фиди хæдзари дзурди усми февардта, æхуæдæг ба фæстæмæ ниффардæг æй.

Уæд ханæн æ хист кувдмæ рахадтæй, ‘ма и лæхъуæни фæрститæ кæнун райдæдтонцæ, нурмæ кæмити фæххаттæ, зæгъгæ, ‘ма син æ гъудтæгтæ еугурайдæр фæдздзурдта.

Ема ин уæдта хан æма иуазгутæ дзурд равардтонцæ, æхе къохæй куд рамардтайдæ æ мадæ æма æ дууæ æнсувæрей, фал син ниххатир кодта, нæ сæ рамардта, æма ма абони дæр цæрунцæ æма хуæрунцæ.

Уонай ци нæ фæуидтайтæ, æндæр нез, æндæр рун уæмæ ма ‘рцæуæд!

20. Хани лæхъуæн

У ханæн адтæй еунаг лæхъуæн. Æ адзалмæ хæстæг и хан æ лæхъуæнæн бафæдзахста:

– Уоси ку хонай, уæд дæхе гъæуæ кæнун бафæразæ!

Лæхъуæн фæттарстæй æ фиди уосиатæй ‘ма уосæ корун нæбал æндиудта. Æ къохи ка адтæй, еци адæм ибæл кæрæдзей æнседун райдæдтонцæ. Хани фурт фæттарстæй, зæнхи бун и авар искодта ‘ма ‘й, адæм куд нæ базудтайонцæ, уотемæй сосæгтæй уосæ æрхудта.

иу дзы куыста кæрдзынгæнæгæй, иннæ та кæркгæсæй. Уырдыгæй сæ ракодта зæдты цурмæ. Тынг та фæцин кодтой. Æртæ хойæ дыууæ хистæр хойы радта йæ дыууæ хистæр æфсымæрæн устыгæн, кæстæр хойы æмæ зæдты хойы та йæхицæн устыгæн скодта. Стæй уырдыгæй рацыдысты сæ фыды горæтмæ.

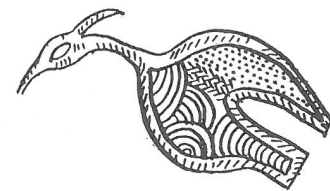
Лæппу фæрсы йæ хистæр æфсымæрты:

– Гъеныр нæ паддзахиуæг кæнын кæй у?

Æфсымæртæ загътой:

– Дæу.

Кæстæр лæппу паддзахиуæг кæнын байдыдта, æмæ царди дзæбæхæй. Фæцардысты сæ амæлæты бонмæ.

19. Хани æртæ фурти

И агима-раги еу гъæуæн адтæй æнауосæ хан. Хан гъæздуг цæмæннæ адтайдæ, фал уæддæр уосæ ба нæ курдта, ‘ма имæ æгас гъæу дæр сæхе æрхатиуонцæ, уосæ ракорæ, зæгъгæ, фал сæмæ нæ ‘гъуста, ма кæнтæ, ма мин корун кæнтæ уосæ, фæффæсмон кæндзинайтæ, зæгъгæ.

Уæд æй нæбал уагътонцæ, хъæбæр уарзонæй ке цардæнцæ æ хæццæ, уомæ гæсгæ, ба нæмæ игъосæ, цидæр зин дин уа, уæддæр, ‘ма уосæ ракорæ, цæмæй дин зæнæг исæнтæса, уой туххæй, гъома: дæхе дин берæ ке уарзæн, уомæ гæсгæ. Ду (куы) рамæлай, уæд нин дæ зæнæгæй кæд есге дæ бунати хан ниллæуидæ, – зæгъгæ, дзи хъæбæр курдтонцæ.

Ци гæнæн ма адтæй ханæн? Æхуæдæг æ адæмихатт ке уарзта, уомæ гæсгæ байгъуста æма уосæ ракурдта. Æ уосæ ка ‘й, уой зæнхи бун и аваргити бакодта, цæмæй æй неке уидтайдæ, уой туххæй, ‘ма ин уоми райгурдæй æртæ биццеуи.

Уотемæй æртæ фурти ‘ма мадæ зæнхибун и авæртти цардæнцæ, хан ба сæумæй изæрмæ уæлбилæ цардæй ‘ма æ гъæуи адæми хæццæ æхсæни гъудæгтæ кодта, цæмæй имæ æзмæнст не ‘рцудайдæ, уой туххæн.

Уæд, еу кæми адтæй, уоми и хан гъæугувд кодта, ‘ма, æгас дзиллæй æ къахбæл цæунгъон кадæр адтæй, æд устур, æд мæнкъи, етæ æримбурд æнцæ. Фингтæбæл æрбадтæнцæ. Хуæрун, ниуазун райдæдтонцæ хани уæлæбæл авæртти.

Уотемæй цæйбæрцæ фæббадтайонцæ, Хуцау зонуй, уæдта фестадæнцæ, ‘ма кувди хестæртæ кæмæн раарфæ кодтайуонцæ, уæхæн силгоймаг-æфсийнæ ку нæ уидтонцæ хæдзари къолисæри, уæд фæрсунцæ хани:

– Аци фингтæ алли дзæбæх хуæруйнагтæй ка байдзаг кодта ‘ма ке фæрзеуи кондæй нæ губунтæ байдзаг кодтан, еци æфсийнæ, дæ бунати хецау кæми ‘й? Ами цæмæннæ ‘й? Кæмæн раарфæ кæнæн?

Хан дæр сæмæ дзоруй:

– Уобæл ами ун ке æмбалдæй, уой бæргæ зонун, фал бахатир кæнтæ, мæ зæнхибун авæртти ‘й, ‘ма ‘й ардæмæ ку искæнон, уæд уегасæмæн гъудтаг мæстаг исодзæнæй, фæффæсмон кæндзинан, ‘ма мин уой бæсти мæхецæн раарфæ кæнтæ, уотемæй дæр уæбæл æууæндун.

– Айдагъ дæхе загъд, унаффæ ма кæнисæ сауæнги, цæмæ гæсгæ фæффæсмон кæндзинан мах, еци сугъзæрийнæ адæймаг раарфæ кæнуни сахатти нæ размæ балаудзæнæй, уой туххæй, Нуртæккæ нин еци силгоймаги рохс цæсгон ку нæ фæууинун кæнай, уæд мах дæуæй арази нæ уодзинан, зæгъгæ, имæ, ханмæ, хъæбæр карз ниллæудтæнцæ.

Ханæн бабæй гæнæн нæбал адтæй:

Уоххай, ме ‘уазгути, мæ адæми зæрдæ нæбал ку фæххода, зæгъгæ, ма æ уоси искодта æд сувæллæнтæ, ести фидбилиз нæбал ку исæмбæла гъе нур, уæд фуд еугурæйдæр сумах уодзæнæй, зæгъгæ, сæмæ дзурдта, уотемæй.

Гъема, мæгур, хан уæхæн дзубандитæ куд кодта, æ бийнонтæ адæми размæ куд искодта, уотæ, уæд и уоси еци фæдбæл сæ астæуæй еу цæргæс раскъафта ‘ма ‘й хонхи бæрзондмæ, æ бунатмæ ниффардæг кодта.

Адæм дæр фæкъкъæх æнцæ, уотемæй уоми æрдеуагæгæнгæ байзадæнцæ.

Цæйбæрцæ фæггузаввæ кодтайуонцæ, ка ‘й зонуй, уæдта фæххæлеу æнцæ адæм сæ хæдзæрттæмæ, кæстæртæ хестæрти фуд кодтонцæ, уотемæй хъаугъа кодтонцæ.

ку ‘й, нур ба ку æригъал уа, уæд дæ хуæргæ кæндзæнæй, ‘ма уæд мæнæн дæр мæхе æнæ рамарун нæййес, рандæ уо ардиккæй, зæгъгæ, ибæл æхе æртухта, уотемæй.

Гъедт, мæ мадæ, тæрсгæ ма кæнæ, æгайтима дæу фæууидтон, нур ба гъудтаг æнцон æй, зæгъгæ.

И фунай лаги кард фелваста ‘ма ‘й ин дзи æ сæр дууæ ‘мбеси фæккодта, уæдта ин æ нивæрзæнæй буйнагин цъæфсæ фелваста ‘ма ‘й уой гъæдæй дæр æркъуæрцц кодта, ‘ма – дæ фудгол уотæ – сау фæнук фестадæй!

Гъе уой фæсте ба æ мади хæццæ хæдзари есбес рамбурд кодтонцæ ‘ма сæри хъаболи размæ æрцудæнцæ, цæргæси цар æма буйнагин цъæфси хæццæ.

Уоми дæр бабæй лæхъуæн фæххуæстæй ‘ма цæргæси цар сæри хъаболабæл февардта, уæдта ‘й буйнагин цъæфсæй ра-цъинкк кодта, ема, мæгур, сæри хъабола, фиццаг куд адтæй, уотæ фестадæй.

Уотемæй кæрæдземæн раарфæ кодтонцæ, ‘ма мадæ ‘ма лæхъуæн ранæхстæр æнцæ сæ зæриндаги халæмæ. Æрдин имæ хъæрттæнцæ, ‘ма и лæхъуæн мади раздæр рахезун кодта зæриндаги халæбæл.

Ема мадæ ку фæддæлбилæй, уæд цæмæй и лæхъуæнæн æрхезæн нæбал адтайдæ, уой туххæй и халæбæл исæндзарстонцæ, æма, еугурæй «пæртт», зæгъгæ, исцæфстæй.

Кæстæр лæхъуæни ма, мæгур, кæбалти æрхизтайдæ, е ин нæбал адтæй, ‘ма робаси рауай-бауайи хузæн хонхи билæбæл, мæгур, рауайæ-бауайæ кодта. Уотемæй, мæгур, цæйбæрцæ фæттухсæн кодта, уæдта ‘й æ къах ци ‘рдæмæ хаста, еци ‘рдæмæ æ сæрæн ести фæрæзнæ искæнунмæ ранæхстæд æй. Цæйбæрцæ фæххаттæй, уой æз нæ зонун, фал еу рæстаги ба, æ мади ци хæдзари иссирдта, еци хæдзарæмæ æрифтудæй ‘ма уоми æринцадæй.

Нур дæлбила и дууæ лæхъуæни сæ мади фæттæрсун кодтонцæ, цума дæ мах фæйервæзун кодтан, кæстæри ба нæ фæууидтай, уотæ зæгъгæ, кенæ ба дæ рамардзинан, зæгъгæ.

Мадæ дæр син зæрдæ байвардта, ‘ма ханмæ ку æрцудæнцæ, уæд и уосæ загъта, куд ин ниффæдзахстонцæ, уотæ.

Хан дæр еу сахæттима фæццийнæ кодта е’ртæ бийнойнагæбæл, е ‘ннæ фуртмæ ба æнгъал кастæй, нур фæззиндзæнæй, уæд фæззиндзæнæй, зæгъгæ, ‘ма ку некацæй зиндтæй, уæдта ‘й мардбæл баниматта, ема ин хист кæнун райдæдтонцæ.

кæстæр æнсувæр æрхицæ кодта, ома: бийнонтæн уой куд адтайдæ, уотæ, æз дæр уой ку æрладæрдтæн, уæд мæхе нигъгъос кодтон, ‘ма ин (хани уосæн) мæнæй тæрсгæй, еу хатт мæ хусгæ иссирд-та æнæ мæ цæргæси цар, ема мин мæ сæр ракъуæрдта, ‘ма нур ба атемæй гъезæмарæ кæнун, æхуæдæгга баздахтæй ‘ма мин мæ цæргæси цар æ уæле искодта, уотемæй, еу бон кæми адтæй, уоми ханмæ кувд адтæй, ‘ма ин æ кувди адæми æхсæнæй æ уосæ раскъафта, ема ‘й, мæгур, гъезæмарæй маруй, уосæн ба, мæгур, æ фиццаг хæдзари, æ галеу, æ рахес ка нæма зонуй, уæхæн æртæ фурти байзадæй, зæгъгæ ин æрдзубандитæ кодта и сæри хъабола.

Лæхъуæн уæхæн дзубандитæ ку æригъуста, уæд нирдеуагæ кодта, мадта е мæн мадæ адтæй, ‘ма дзи Хуцау не ‘сбоз æй, нæ фиди фиди маст махæй цæмæн райста, мах неци фудгин уогæй, зæгъгæ.

Сæри хъабола дæр фæккъæх æй, уæта, мадта кæми адтæ, уой агорунмæ исцудтæ, зæгъгæ.

Бæргæ ‘й имæ исцудтæн, фал ма æз мæ мади уæхæн æлгъисти къохæй ци амалæй искъадзæнæн, зæгъгæ.

Тæрсгæ ма кæнæ, дæ мадæ уой къохæй искъахун ‘ма ин дæ маст бахатун хъæбæр æнцон æй, куд дин зæгъон, уотæ-еу ку бакæнай, уæд, ницхуæцæ, нуртæккæ æ тæккæ тарф фунæйбæл уодзæнæй æнæ цæргæси царæй уæла еци хæдзари, ‘ма ‘й мæ исцо уордæмæ, ема ин æхе кардæй æ сæр раззаг æрдæг æма фæстаг æрдæг фæккæнæ, уой фæсте æ нивæрзæни буйнагин (бинагин) цъæфсæ исесæ ‘ма ма ‘й уой гъæдæй æркъурц кæнæ, уæдта Хуцауи ка фæндауа, е уодзæнæй: сау фунук фестдзæнæй, ‘ма уæдта дæ мади хæццæ хæдзари есбес рахæссæ, фал мæн дæр ма феронх уо: буйнагин цъæфсæ ‘ма мин мæ цæргæси цар дæ хæццæ æрхæсдзæнæ, уæта мæ буйнагин цъæфсæй ракъуæрдзæнæ, ‘ма, фиццаг куд адтæн, уотæ фестдзæнæн, зæгъгæ, бабæй ин ниййамудта сæри хъабола.

Лæхъуæн ма хуæздæр ци гъудæй, уæхæн унаффæмæ цæмæннæ байгъустайдæ, ‘ма фæййагайдта, кумæ ин ниййамудта, уордæмæ. Исмедæг æй æ мади ‘скъæфæги хæдзари, ‘ма хурхурæй хуссуй и æнсувæркуар, æ мадæ ба æ цæстисугтæ сæрфуй æ сæрбæттæни къабæзтæ, уотемæй.

И уосæ æ фурти ку æруидта, уæд нирдеуагæ кодта, йа, Хуцау кæмæн нæййес, цæмæн исцудтæ ардæмæ, æз ка фесафтæн, е берæ

Нур æртæ сувæллони ба уоййасæ гъонбæл нæма адтæнцæ æма сæ мади искъавдæн неци балæдæрдтæнцæ, гъема сæ фæстæмæ зæнхибуни авармæ никкодтонцæ.

Æвæдзи уоми цæйбæрцæ фæццардайонцæ, уæдта и æртæ сувæллони гъазунгъон иссæнцæ ‘ма си, сæ фидæй, корун райдæдтонцæ, цæмæй сæ уæлбилæмæ, дуйней рохсма, адæми æхсæн идзулунмæ исуагътайдæ, уой туххæн.

Уæлбилæмæ сæ исхезун кодта. Хани фурттæ хъал цæмæннæ адтайуонцæ, гъазун байдæдтонцæ ‘ма гъæддзау гъæдæмæ нæбал уагътонцæ, дондзау донмæ нæбал уагътонцæ, уотæ гузавæ кæнун байдæдтонцæ хани гъæуи цæрæг адæм.

Гъема, еу кæми адтæй, уоми ба сæ синхонти къæсибадæг уоси къибилатæ сагъадахъи фæттæй ницхæлеу кодтонцæ. Е дæр сæмæ хъæбæр исмæстгун æй ‘ма син бафедис кодта, кæд уотæ лæгигъæдгун айтæ, уæд мæн къибилатæ хæлеу кæнунни бæсти уæ мади баагоретæ, зæгъгæ.

Уæхæн дзубанди куддæр æригъустонцæ, уотæ хъишп нæбал искодтонцæ, фал сæ хæдзарæмæ фæййагайдтонцæ сæргубур æма уонтæбæрзондæй.

Сæхемæ ку æрхъæрттæнцæ, уæд сæмæ сæ фидæ дзоруй, ци кæнтæ, биццеутæ, цæбæл нинкъард айтæ, зæгъгæ.

Цæбæл нинкъард ан, – зæгъгæ, имæ дзорунцæ биццеутæ дæр, – абонккæй кæсæн, ‘ма гъæуи медæгæ, мах асæ биццеу кæмидæр ес, уонæбæл сæ мадтæлтæ цийнæ кæнунцæ, мах ба цума æнæ мадæй исæнтæстан, уотæ седзæрæй лæууæн, ‘ма нин нæ мадæ ке нæ уи-нун кæнис, уобæл мæтгæл ан, зæгъгæ.

Хан дæр син æй амонунмæ нæ гъавта ‘ма сæмæ дзоруй, рох-саг уæд, уæ мадæ раги рамардæй, ‘ма уин гузавæй нецибал æрцæудзæнæй, зæгъгæ.

Нæ рамардæй, сайгæ нæ кæнис ‘ма нин баамонæ, ке нæ ба мах дæуæй арази нæбал уодзинан, зæгъгæ, бабæй имæ дзорунцæ æртæ фурти дæр.

Ханæн гæнæн ку нæбал адтæй, уæд син æй байамудта, сæ мадæ куд æгъдауæй, кумæ фесавдæй, уой.

Мадта, нæ фидæ, хуæрзбон рауо, мах нæ мадæ агорунмæ цæуæн, зæгъгæ, фæннæхстæр æнцæ.

Цæун байдæдтонцæ, цæун ‘ма, цæйбæрцæ фæццудайонцæ, Хуцау зонуй, уæдта бауидтонцæ еу уорс кесена. Ба ‘й имæ хъæрттæнцæ, ‘ма дин уой дуармæ бадуй еу уосæ, æ дзедзе æ къа-хи уæлфæдтæмæ кæмæн хъæрттæй, е ‘ннæ дзедзе æ усхъи сæрти

рагæлста. Уордигæй дæлæмæ ба ма æ еу æнсур уæларв дардта, е 'нна æнсур ба – дæларв.

Дзорунцæ имæ, дæ бон хуарз, нæ мадæ, зæгъгæ.

Е дæр сæмæ дзоруй, æгас цотæ, ма бæдæлттæ! Уæ мадæ ма ку нæ бахудтайтайтæ, уæд уин ци адтайдæ, уой адтайдæ, нур ба мæмæ хæстæгдæр рауæтæ, æз ба уæ хæццæ зæрдтагон дзубандитæ бакæнон, зæгъгæ.

Етæ дæр имæ хæстæг бацудæнцæ, 'ма биццеути кæстæр ка 'дтæй, ейæ фæстаг дзедзей къобала расæрфта æма 'й нæуæгзадау зудæ дал ракодта.

Гъе, уæдта сæ фæрсуй, алцæмæй æнхæст ка адтæй, еци уосæ, гъи, ма хортæ, кæми адтайдæ, ци агоретæ, зæгъгæ.

Ци агорæн, зæгъгæ, зæгътонцæ. Нæ мади нин еу цæргæс хонхи бæрзондмæ фæххаста, æвæдзи æхецæн уосæн, 'ма нин уомæ над ка баамона, уой ци амалæй иссерæн, гъе, уой агорæг ан, 'ма ин кæд ести зонис, уæд Хуцауæй корæгау корæн, 'ма нин баамонæ, зæгъгæ.

Хъæбæр устур гъудтаг æй уæ гъудтаг, фал базæронд дæн 'ма сумах рæстæрдæмæ исаразун ма бон нæ 'й, æндæра 'й зонгæ ба бæргæ зонун, фал мæнæ над-над цотæ 'ма бахъæртдзинайтæ мæнæ уæхæн уорс кесенамæ, уоми ба цæруй ма кæстæр хуæрæ, гъема мæнæ ма сасуг хæссетæ, гъома, æз уæ ке рарвистон, уой бæрæгтæнæни туххæй, 'ма ейæ раст нæдтæ, хуарз гъудтæгутæбæл исараздæнæй, зæгъгæ.

Ба 'й имæ игъустонцæ лæхъуæнтæ, ра 'й ин арфæ кодтонцæ, ранæхстæр æнцæ, кумæ ниййамудта, уордæмæ.

Гъема бабæй уомæ дæр бахъæрттæнцæ, дæ бон хуарз, нæ мадæ, зæгъгæ, бабæй уомæ дæр дзурдтонцæ, 'ма сæбæл е дæр ниццийнæ 'й хъæбæр, æ хестæр хуæри сæрбæттæн син сæ къохи ку рауидта, уæд.

Фæрсуй сæ, кæми адтайтæ, кумæ цотæ, ма бæдæлттæ? зæгъгæ.

Сæ хабар ин радзурдтонцæ 'ма дзи корун райдадтонцæ, цæмæй сæ хуарз надбæл ести агъаздзинади хæццæ рарвистайдæ, уой туххæй.

Уосæ ка 'й, е дæр еу сахат нецибал исдзурдта, уæдта æ цетенамæ равналдта 'ма син зæриндаги халæ, æ кæронбæл къæндзу, уæхæн равардта, æхуæдæг ба син загъта, цотæ, ма хортæ, мæнæ над-над, 'ма, устур бæрзонд хонхмæ ку исхъæртайтæ, уæд уин размæ цæуæн нæбал уодзæнæй, ма мæнæ аци зæриндаги хали къæндзу хонхи сæрмæ фæйнæ æхсти фæккæндзинайтæ, ема уин ке æхстæй

хонхи сæрбæл ниффедар уа, е-еу исхезæд халæбæл уæлбилаæмæ. Е иссердзæнæй æ мадих, уе 'нна дууæ ба æнцад исбадетæ хонхи бунн, уой тухæн, æма уæлбилаæмæ исхезун дæр не 'сфæраздзинайтæ, уæдта кæнгæ дæр неци искæндзинайтæ, зæгъгæ, уотемæй сæ рар-виста.

Цæйбæрцæ фæццудæнцæ, ка 'й зонуй, уæдта бахъæрттæнцæ, ци устур хонхæй загъта и уосæ, еци хонхи бунмæ, æма хестæр лæхъуæн зæриндаги æхемæ райста, фиццагидæр æхст мæнæй, зæгъгæ, 'ма 'й низзуввутт кодта, ема ин еугуæйдæр æхецæй æртæ хатти бæрзонддæрæй фæстæмæ не 'схаудтæй. Уæд бабæй астауккаг лæхъуæн фехста, 'ма бабæй уомæн дæр фиццагæй дууæ хатти бæрзонддæрæй фæстæмæ не 'схаудтæй. Уони фæсте ба 'й кæстæр лæхъуан фехста, 'ма, дæ фудгол уотæ, раст къæндзу ка 'й, ейæ хонхи сæрбæл ниффедар æй. Халæ ка 'й, ейæ елхъинæй хузæн ауиндзæгæй райзадæй, 'ма 'й ибæл кæстæр лæхъуæн хæрдмæ исбурдæй хонхи сæрмæ, иннæ дууæ хестæри ба дæлбилаæ байзадæнцæ.

Кæстæр лæхъуæн ку фæууæлбилаæ 'й, уæд ракасæ-бакæсæ фæккодта еу сахат, уæдта хорнигулаæнæрдæмæ ранæхстæр æй. Уотемæй цæун байдæдта, цæун 'ма еу сæри хъаболабæл исæбалдæй.

Лæхъуæн имæ дзоруй, дæ бон хуарз, Хуцауи æфхуæрд сæри хъаболаæ, зæгъгæ.

Æгас цо æма дæ гъудтаг раст уæд, æз Хуцауи æфхуæрд адæй-маг бæргæ нæ дæн, фал ма ма кæстæр æнсувæр атæ бакодта, Хуцауæй мин хуæздæр хъарæ лæвæрд ке адтæй, 'ма мæмæ уомæ гæс-гæ соцъа ке кодта, уой туххæй, зæгъгæ имæ дзоруй сæри хъаболаæ дæр.

Гъе, Хуцау дзи ма исбоз уа, йе, мæлæти лæгъуз тог ин нæй-йес, æнсувæри хуарздзинадæ ке нæ фæндуй, уæддæр ин дæ лæгигъæдæй ци лæгъуздзинадæ бакодтайсæ, зæгъгæ 'й фæрсуй и лæхъуæн.

– Бæргæ ин неци лæгъуздзинадæ бакодтон, фал нин еу зæнхон (будуйраг) хани фидæ нæ мади æхецæн дуккаг уосæ искодта, ардигæй нин æй раскъафта, ема еци мастмæ гæсгæ ин æ фурти, хани, уосæмæ гъавтон мæхецæн бийнонтæ искæнунмæ, ома, есгæд уосæ ку æрхуадтайдæ æ фурт, уæд.

Атæ ма ка бакодта, еци æнсувæрæн ба маст бахатун æ зæрди дæр не 'фудæй. Уæд радæлæ-уæлæ кодта, 'ма нæ мадæ 'скъæфæги фурт царцай рæсугъд уосæ æрхудта, 'ма 'й имæ нæ фидбилизи

былмæ бахæццæ ис. Фурды былыл лæууы иу лæг. Уый фурд ных-хуыпп ласы, ‘мæ кæсæгтæ хусыл аззайынц, йæхæдæг хъæр кæны:

– Дойныйæ мæлын!

Лæппу йыл бадис кодта.

Уæд æм лæг дзуры:

– Ды ууыл ма дис кæн, фæлæ дæ бахъæудзæн мæ сæр æмæ мæ демæ акæн!

– Æз æмбæлттæ куы агурын. Рацу.

Æмæ йæ йемæ акодта. Дарддæр ацыдысты. Уым дыууадæс куыройы фыды цы ссад ссадтой, уыдон иу нукмæ калдысты, ‘мæ сæ иу лæг хордта. Афтæмæй та уый дæр хъæр кодта, сыдæй мæлын, зæгъгæ. Лæппу та ууыл дæр бадис кодта, æз иу тæпп бахæрын нæ фæразын, уый дыууадæс куыройы ссад хæры, уæддæр не ‘фсæды.

Уæд æм уыцы лæг дзуры:

– Дис мыл ма кæ, фæлæ дæ бахъæудзынæн, æмæ мæ демæ акæн!

Лæппу загъта, æз дæр æмбæлттæ куы агурын, зæгъгæ.

Æмæ йæ семæ акодтой. Ныр æртæ баисты.

Дарддæр ацыдысты. Иу лæгæн йæ къæхтыл куыройы фыдтæ баст. Тæрхус ауадзы. Дзæбæх дардмæ куы ацæуы, уæд æй асу-ры æмæ та йæ æрцахсы. Лæппу та кæсы, æмæ та йыл куыд нæ бадис кодтаид! Мæнæн мæ бон хъæуон фос æрцахсын дæр нæу, уымæн та йæ къæхтыл куыройы фыдтæ баст, афтæмæй та хъæды сырдтæ ахсы! Куы йыл бадис кодта лæппу, уæд та йæм уый дæр дзуры:

– Æмбалæн дын бабæздзынæн, æмæ мæ демæ акæн.

Акодтой йæ семæ. Фæцæуынц, æмæ иу лæг æнцæд джихæй лæууы æмæ хъусы дæлдзæххмæ. Лæппу йæ фæрсы:

– Цæмæ хъусыс уыцы æдзынæг?

– Авд хохы æдде дзæбидыртæ хæцынц сыкъайæ. Диссаг у сæ сыкъаты хъæр, ‘мæ уыдонмæ хъусын.

Ууыл дæр та лæппу бадис кодта, мах кæрæдзи ныхас тыххæй куы хъусæм, уæд ды та авд хохы æддейæ уыдон хъæр куыд хъусыс!

Уый йæм дзуры:

– Мæ сæр дæ бахъæудзæнис, акæн мæ демæ.

Акодтой йæ семæ. Цæуынц. Иу ран иу лæг обауыл лæууы. Ныхъхъавы. Фехсы ‘мæ бахуды. Лæппу йæ фæрсы:

– Цæуыл худыс?

– Уæртæ фæсхохмæ цуан кæнын. Куы фехсын, уæд сырд аха-уы, ‘мæ ууыл бахудын.

Куы æрбони, уæд сæхимæ ацыд æмæ бамбæрста, сæ бæх кæй ныййардта, уый, æмæ сын загъта, нæ бæх ницы ныййардта, асайд-той нæ, зæгъгæ.

Иу азы фæстæ та сæм сæрвыстой, уæ бæх байраг ныййардта, зæгъгæ.

Уый фехъусгæйæ ацыд астæуккаг æфсымæр, æмæ уый куы федта байраджы, уæд сцин кодта æмæ загъта, ды мæнæн бæхæн сбæздзынæ, зæгъгæ.

Куы æрæхсæв и, уæд схуыссыд байраджы раз.

Æмбисæхсæв фæзынд авдсæрон уæйыг, æмæ астæуккаг æфсымæр уый куы федта, уæд тынг фæтарсти æмæ йæ хистæр æфсымæры хуызæн уæйыгмæ нымæты бынæй касти, уæйыг та байраджы аласта. Уый дæр ссыд сæхимæ æмæ загъта хистæр æфсымæры ныхæстæ. Æртыккаг хатт сæм сæрвыстой, уæ бæх байраг ныййардта, зæгъгæ.

Уæд ацыд кæстæр æфсымæр. Куы федта байраджы, уæд уый дæр, йæ хистæр æфсымæртæ куыд загътой, афтæ загъта æмæ æхсæв байраджы раз схуыссыд. Уымæ дæр æмбисæхсæв фæзынд авдсæрон уæйыг. Уыцы афон уый бафынæй и, æмæ уæд байраджы (чидæр аласта)*.

Уæд ын хистæр æфсымæртæ загътой:

– Уæдæ мах дæр дæуæй куы нæ уæндыдыстæм, махæн дæр сæ æмбисæхсæв иу авдсæрон уæйыг аласта. Æмæ мах зонæм, уыдон чи аласта, уый.

Уæд сын уый загъта, зæгъут мын æй, зæгъгæ.

Уыдон ын загътой.

Уæд Алыбег, афтæ хуынди кæстæр æфсымæр, загъта:

– Уæдæ æз уый куынна ссарон, уæд мæ мæлæт хуыздæр у.

Уый йæхи сцæттæ кодта, йæ æфсымæрты дæр йемæ ракод-та. Иу фæткъуы бæласмæ куы схæццæ сты, уæд сын Алыбег загъта, ацы бæласы бын цæрут æмæ ардыгæй макæдæм ацæут, искадæм куы ацæуат, уæд æз дæр фесæфдзынæн, æмæ сымах дæр фесæфдзыстут. Фæлæ ацы бæлас дидинаг куы рауадза, уæд æз дæр зындзынæн, зæгъгæ. Уый зæгъгæйæ, йæхæдæг ацыд. Бирæ фæцыд, стæй йыл сæмбæлди иу лæг, хосгæрдджытæн дзултæ чи ласта, ахæм. Уыцы лæг йæ аууон уыдта, æмæ афтæ æнхъæл уыди, кæд уый дзултæ чи кодта, уый у, æмæ кæд дзул куры, зæгъгæ, æмæ йын дзултæ æппæрста, дзургæйæ, хæрам дын фестæнт, зæгъгæ.

* В тексте оригинала – логическая неточность.

Алыбег бафарста уыцы лæджы, ам хæстæг цæрæг никам ис, зæгъгæ.

Уый йын загъта, уæртæ обауы мидæг æртæ уайыджы цæрынц, æндæр никам ницы ис, зæгъгæ.

Фалдæр куы бацыд, уæд та йыл сæмбæлди иу лæг, йæ хæдон хуыйнмæ чи хаста, æмæ хæдон фæхæцыд сындзыл, æмæ уыцы лæг афтæ зæгъы сындзæн, ды мын æй бахуыйдзынæ, зæгъгæ.

Сындз та тынг батыхсти æмæ йæ ныууагъта.

Алыбег бафарста уыцы лæджы, ам хæстæг ничи цæры, зæгъгæ.

Уый йын загъта, уæртæ уыцы обауы мидæг цæрынц æртæ уайыджы, æндæр ам ничи цæры, зæгъгæ.

Алыбег бахæццæ уыцы обаумæ, йæ бæхæй æрхызти æмæ йыл сахсæн бабаста, йæхæдæг обаумæ цыппар фарсæй байхъуыста, æмæ йæ дуар кæцы ран ис, уый куы базыдта, уæд æй йæ къахæй ныццафта æмæ мидæмæ бацыд. Уым уыдысты æртæ усы. Алыбег фыццаг усмæ бацыд æмæ йын загъта:

– Байрай, мæ хо.

Уый йын загъта, мæ хо, зæгъгæ, мын куы нæ загътаис, уæд дын цы уыдаид, уый федтаис.

Уыцы ус ын бахæрын кодта æмæ йын загъта:

– Тагъд цу, кæнæ уæд та мæ мой куы фена, уæд дыууæ хъæры йын ис, æмæ куы ныхъхъæр кæна, уæд иу хатт уæларв фæуыдзынæ, иннæ хатт та дæларв, æмæ сау фæнык фестдзынæ.

Алыбег бафарста уыцы усы, дæ мой кæм ис, зæгъгæ.

Уый йын иу сакъадах бацамыдта. Мæ мой уым ис, йæ фос дæр йемæ, зæгъгæ.

Алыбег ацыд æмæ уайыджы уарзон гал аргæвста, йæ фыдтæ йын бæласыл æрцауыгъта, уайыг сæ куыд федтаид, афтæ, царм та ныллыгтæ кодта æмæ дзы йæхи хидмæ сбаста. Уайыг уый куы федта, уæд ныхъхъæр кодта, æмæ царм, Алыбег баст кæмæй уыди, раивæзти, æмæ та фæстæмæ бампылди. Афтæмæй 'ртæйы дæр амардта. Стæй уыцы устытæм ссыд æмæ сын загъта:

– Уæ сæрыхицæутты уын амардтон.

Уыдон кæуын байдыдтой, стæй йын афтæ зæгъынц, ардæм ничи ма æрцыд дæуæй æддæмæ, æмæ нæ Хуыцау дæуæн радта, зæгъгæ.

Уæд уый бафарста:

– Уæдæ уæм цы хъæздыгдзинад ис?

Уыдон ын сæ хъæздыгдзинад бавдыстой. Уæд Алыбег устыты

24. Фысы фырт Мæхæмæт

Уу лæг æмæ усæн цот нæ цыди. Уыдис сæмиунаг фыс. Уыцы фыс лæвæрдта афæдз дыууадæс уæрыгчы. Фæстагмæ уымæй схъæздыг сты, цæрынхъом сысты.

Куы фæдæрдджын сты, уæд лæг бандзæрста арт йæ мулкыл, цы сæ кæнын, адон мæн цæмæн хъæуынц, зæгъгæ. Уæд Хуыцау халоны рарвыста, цу æмæ базон, уыцы лæг цæуыл смæсты, йæ мулкыл арт цæмæн бандзæрста.

Халон ратахт æмæ кæмдæр хæдмæлыл сымбæлд. Уый хæрыныл афæстиат, 'мæ дзы Хуыцау дæр æмæ лæг дæр ферох сты. Ууыл ын Хуыцау загъта:

– Абонæй фæстæмæ дæ ном хæдмæлхор фод, адæмæн æнад маргъ фæу!

Стæй уæд Хуыцау рарвыста зæрватыгчы. Уый уайтагъд бадзырдта лæгмæ 'мæ йæ фæрсы:

– Цæмæн судзыс дæ мулк?

– Кæд мын Хуыцау мулк лæвæрдта, уæд мын сæ æвæсмонай цæуылна радта?!

Зæрватыгк уайтагъд схæццæ 'мæ радзырдта Хуыцауæн.

Хуыцау загъта:

– Ацу æмæ йын зæгъ, мауал судз дæ мулк, мæйы бонмæ дын цот уыдзæн.

Уыцы æгъдауыл йæ мулк судзын ныууагъта, æмæ сæ бахъахъхæдта. Мæй куы рацыдис, уæд æм æхсæвы бадзырдæуыд: лæппу дын райгуырди, æмæ йыл ном сæвæр фысы фырт Мæхæмæт. Лæг уый адыл рацыди æмæ йæ фысы бын раййæфта сызгъæрин цокораджын лæппу. Фыс амард гъе уый адыл. Лæппу бахаста мидæмæ. Ус æмæ лæг куыд нæ бацин кодтаиккой!

Лæппу хъомыл кæнын байдыдта, æмæ афтæ тагъд хъомыл кодта, 'мæ фондз азмæ дæсæздыды йас аци. Лæппуйæн иу рæстæджы хъуыддаг кæнын афон æрцыди. Сфæнд ын кодтой бинонтæ æрхæссын. Уæд та сæм æхсæвы бадзырдæуыдис:

– Лæппуйæн йе 'мбæлттæ сты фæндагыл, йæхæдæг рацæуæд!

Фыд загъта:

– Лæппу, де 'мбæлттæ фæндагыл сты æмæ сæм дæхæдæг ацу.

Лæппу араст ис. Цас фæцыдаид, чи зоны, фæлæ иу стыр фурды

тон фыццаг сау, дыккаг хатт сырх, æртыккаг хатт та урс бæхыл, афтæмæй мæхæдæг дæр дæн. Уый, дам, ды уыдтæ, фæрсы йæ паддзах.

– Уый æз уыдтæн, – ын загъта лæппу.

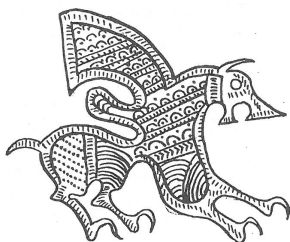
Паддзах æй йæ агъуыстмæ æрбакодта. Лæппу дзы куры, мæн, дам, ма буц кæн, фæлæ æрбахон æмæ сбунц кæн хъалмыхъхъаджы. Паддзах æрбахуыдта хъалмыхъхъаджы дæр, уæлейæ йæ æрбадын кодта, сбунц æй кодта æмæ йын лæппу фæдзырдта:

– Æз мæ дзырд сæххæст кодтон, кæддæриддæр дæу буцдæр дардтон.

Бахъæлдзæг æй кодта нозтæй, стæй хъалмыхъхъаг йæхиуыл æрхудт æмæ паддзахи раз басаст æмæ загъта, æз, дам, лæппуйы буцдæр кæй скодтат, уый тыххæй хæлæг кæнын байдыдтон æмæ йыл гæды комдзæуджытæ цыдтæн, дзауматы мæхæдæг æмбæхсгæйæ, бæх дæр мæхæдæг амардтон, ныр мын Хуыцау дæр æмæ сымах дæр ныббарут. Ацы лæппу, дам, йæхæдæг у паддзахи фырт, тынг æууæнкджын æмæ лæджыхъæдджын.

Хъалмыхъхъаджы ныхæсты фæстæ паддзах тынг бахъынцъым кодта, æнæ аххосæй хуымæтæджы лæппуйы кæй бафхæрдта, æмæ йын йæ чызджы усæн радта æд бирæ бæстæ. Фæлæ лæппу бæстæ нæ бакуымдта æмæ йæ усы фыдæй ракуырда, цæмæй йæ йæ фыдыбæстæм сымбæлын кæна.

Паддзах йæ сияхс æмæ йæ чызджы хорз куыд не сцæттæ кодта-ид! Æмæ сæ кад æмæ радæй сæмлæлын кодта. Йæ паддзах фыд дæр сыл тынг фæцин кодта, хорз куывд скодта, æмæ афтæмæй цæргæйæ баззадысты.

дæр (ракодта. – Д.С.) æмæ сæ ис иууылдæр хистæр æфсымæртæм æрбакодта. Хистæр æфсымæрæн радта хистæр усы, астауккаг æфсымæрæн – дыккаг усы, йæхицæн та – кæстæр усы. Хистæр æфсымæртæ бахæлæг кодтой Алыбегмæ, æмæ сфæнд кодтой уый амарын. Уыдон сфæнд кодтой сæхимиднымæр: «Нæ иу схъæр кæндзæн: "Алыбег, дæ бæхрæгъау дын фæтардæ и", нæ иу та йын хъамайæ йæ къæхтæ алыг кæндзæн».

Уыдон куыд сфæнд кодтой, афтæ бакодтой. Алыбегæн йæ къæхтæ алыг кодтой, сæхуыддæг та сæ ис семæ сæ устытимæ сæхимæ ацыдысты.

Алыбег иу лæдзæг скодта æмæ йæ сæргъы иу маргъ куы ратæхид, уæд æй иу амарид æмæ йæ хомæй хордта, афтæмæй йыл бирæ куы рацыди, уæд иухатт федта иу æнæкъухтæ лæджы æмæ йæм ныхъхъæр кодта, уо, уæлæ лæг, рацу, мах иумæ бацæрæм, зæгъгæ.

Уыдон иумæ бирæ куы фæцардысты, уæд та уыдон иухатт федтой иу куырм лæджы æмæ йæм ныхъхъæр кодтой, уо, уæлæ лæг, рацу, мах дæр дæу хуызæн стæм, æмæ иумæ бацæрæм, зæгъгæ.

Уыдон æртæйæ иумæ цæрын байдыдтой æмæ цуан кодтой. Цуан та афтæмæй кодтой: æнæкъухтæ лæг куырм лæгыл сбидид, Алыбег та сæ сæрыл сбидид. Уыцы афон æлдар фехъусын кодта, мæнæ æхсæв мæ чызг лæгмæ цæуы, зæгъгæ. Уæд уыцы æртæ дæр кæрæдзиуыл сбæдгæйæ ацыдысты æлдары хæдзармæ. Чызг дуарæй куыд рацæйцыд, афтæ хъæрæу лæг чызджы раскæфта, æмæ йæ, кæм цардысты, уыцы бæласы бынмæ æрхаста. Уæд иннæ дыууæ æмбалы дæр æрхæццæ сты, æмæ уыцы чызджы сæ хо скодтой. Уыдон цуаны ацæуиккой, уæд хæйрæг æрцæуид æмæ чызгæн йæ туг цъырда, æмæ йæ хъахъхъæныны уынаффæ скодтой. Куырм æмæ æнæкъухтæ фæхъахъхъæдтой æмæ ницы федтой. Уæд Алыбег, хæйрæг чызджы туг куыд цъырда, афтæмæй йæ æрцахста, æмæ йæ иннæ æмбæлттæ дæр æрхæццæ сты, æмæ йæ нæмын райдыдтой. Уый сæ бафарста, цæуыл мæ нæмут, зæгъгæ.

Уыдон ын загътой, нæ хойы нын сдзæбæх кæн, зæгъгæ.

Уый йæ аныхъуырда, æмæ чызг куыд уыди, уымæй хуыздæр фестæди, афтæмæй сæ иууылдæр сдзæбæх кодта.

Æлдары чызджы сусæгæй æлдараен йæ хæдзармæ бахастой, уæд уыдонæй алчидæр йæ хæдзармæ ацыд.

Алыбег сæ хъæумæ куы ныххæццæ и, уæд иу фыййаумæ бацыд æмæ йæ бафарста, хæринаг дæм нæй, зæгъгæ.

Уый ын загъта:

– Ницы мæм ис, фæлæ райсом нæ хъæуы иу ус нырмæ сау фæдардта, ныр та афæдзы кæнд кæны, æмæ уырдам ацæуыстæм.

Стæй йын Алыбег загъта:

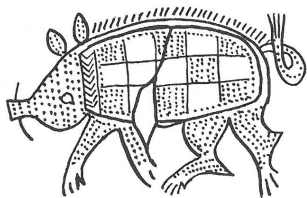
– Уыцы ус ардам донмæ нæ фæцæуы?

Уый загъта:

– Ныртæджы дæр рацæудзæн.

Уæд ус рацыд донмæ, æмæ Алыбеджимæ сæ кæрæдзи базыдтой. Уæд Алыбег бацыд æмæ загъта адæмæн:

– Мæнæ мæн тыххæй рухсаг зæгъут, ныр та мæ цæрæнбон баназут. Уæд йæ æфсымæртимæ дæр бафидыдта, æмæ ныр дæр ма цæрынц ныв æмæ амондимæ.

22. Мæгуыр лæджы æртæ лæппуйы аргъау

Царди иу мæгуыр лæг, æмæ йын уыд æртæ лæппуйы. Мæгуыр лæг куы марди, уæд йæ лæппутæн загъта:

– Æртæ æхсæвы мæ-иу бахъахъæнут!

Уый амарди æмæ йæ хидмæ ‘ввахс баныгæдтой. Фыццаг æхсæв хистæр лæппуйы рад уыди хъахъхъæнын, фæлæ уый тарсти æмæ нæ цыди. Лæгстæ кодта адæмæн:

– Мæ кæстæр æфсымæры мын рарвитут хъахъхъæнынмæ.

Адæм арвыстой кæстæр æфсымæры йæ фыды хъахъхъæнынмæ.

Кæстæр лæппу хъахъхъæнын байдыдта. Æмбисæхсæв куы ссис, уæд урс уæйыг рацæйцыд æмæ, хиды хъусмæ куы ‘рбахæццæ, уæд йæ бæх фæтарсти. Уæйыг йæ бæхмæ дзуры:

– Гъачу, гъачу! Фæлдыст фæуай! Кæмæй тæрсыс?! Мæгуыр лæджы фырттæ дыууæйæ æвзæртæ сты, кæстæрæн йæ хъуымыз йæ дзыхæй кæлы!

Мæгуыр лæджы фырт ын загъта:

Паддзах та æмгъуыд скодта, иннæ майрæмбоны та куыд схæцой. Стæй лæппу бæх ауагъта æмæ йæхæдæг Алардымæ сцыд. Лæппу та скъаты йæ кæвдæсы цæрын байдыдта. Хъæбатырæй схæцæг лæппуйы ничи базыдта, ацы лæппу кæй уыдис, гъе уый, æмæ сæ фарста хæсты хабæрттæй. Адæм ын фæдзырдтой, æвзæр, дæу та, дам, цы фæрсыны сагъæс ис, ацу æмæ, дам, уæртæ дæ куыдзы хуыссæн кæвдæсы схуысс, æндæр.

Иннæ майрæмбоны та хæст стынг ис. Лæппу пыхсмæ ацыд. Алардымæ скуывта, гъе ныр та сырх бæхы, дам, мын мæ разы февзæрын кæн. Уайтагъд йæ разы февзæрд, абадт ыл, хæсты астаумæ та бацыд. Адæм сырх барæджы куы федтой, уæд саст паддзах дзырдта, иу боны бæх сау дзуар уыд, ай та сырх дзуар у æмæ, дам, мах фарс уыдзæн.

Райдыдтой хæцын. Лæппу æмæ сырх бæх та сæ тынг фæцагътой, æмæ та лæппу йæ бæх ауагъта. Хæст æрынцади. Фарста та лæппу адæмы хабæрттæй, фарста, æмæ та йын уыцы ныхас загътой, дæ куыдзы хуыссæны, дам, схуысс.

Æмгъуыд та скодтой паддзахтæ иннæ майрæмбонмæ.

Иннæ майрæмбонмæ саст паддзах æрбацыд фылдæр æфсæдтимæ. Хæст райдыды агъоммæ та лæппу пыхсмæ ауад, Алардымæ та скуывта, æмæ йын урс бæхы йæ разы февзæрын кодта. Фаллаг æфсæдтæ та æнхъæл уыдысты, урс барæг сæ фарс хæцдзæн, фæлæ та сын хæсты райдыды сæхи æвзæр цагъд фæкодта. Фæлæ лæппуйæн дæр йæ мæкъуыстæг фæцæф. Чызг мæсыгæй каст, лæппу йæ куы ауыдта, уæд йæ базырджын бæхыл чызджы раз февзæрд. Чызг ын зæлдаг кæлмæрзæнæй йæ цонг бабаста. Аздæхт, æмæ ма сæ чи баззад, уыдон дæр ныццагъта, бæх та ауагъта. Фарста та адæмы, æмæ та йæ адæм йæ куыдзы хуыссæнмæ батардтой. Адæм та хъынцъым кодтой, нæ дзуар, дам, фæцæф, фæлæ лæппу йæхи кæм хъæр кодта, йæ цæф-иу баста æхсæв сусæгæй, куыд ничи йæ базона. Зыдта йæ æрмæст паддзахы чызг.

Чызг нал фæлæуыд æмæ иу бон йæ фыдæн дзуры, уæ мæ фыд, алы æхсæв, дам, уыцы кæвдæсæй рухс цæуы, æмæ ма йæ бахъахъхъæн, цавæр у æмæ уыцы лæппу уым цы ми кæны? Бахъахъхъæдтой йæ æмæ лæппуйы федтой йæ цонг бæтгæйæ, æмæ йæ паддзахæн фехъусын кодтой. Стæй чызг йæ фыдæн дзуры, кæлмæрзæн, йæ цæф кæмæй бæтты, уый, дам, мæ кæлмæрзæны хуызæн куы у, æмæ йæ цæф цæмæй æмæ куыд цæф у. Паддзах лæппумæ æрбасидт, фæрсы йæ, дæ цонг, дам, цы кодта? Стæй гъе уæд лæппу паддзахæн радзырдта, хæстмæ, дам, бацыдтытæ код-

лæппуйæн йæхи йедтæмæ чи уыдаид. Паддзахы та хъалмыхъ-хъаджы ардыд бауырныдта, афтæмæй лæппуйы иу дард ранмæ фесæфта.

Ацы паддзахы чызгмæ курæг æрцыд æндæр паддзахы фырт, фæлæ йын чызг нæ бакуымдта, сæфт лæппумæ йæ зæрдæ æхсайгæйæ. Курæг паддзахы фыртæн уыдис хъыг æмæ дзырд радта, куыд, дам, схæцæм, æмæ æмгъуыд скодта.

Чызг йæ фыдæн бафæдзæхста, дардмæ, дам, кæй фесæфтай, гъе уыдон иууылдæр æрæмбырд кæн æмæ дæ фарс зæрдиагæйдæр хæцой. Паддзах йæ чызджы фæндмæ байхъуыста, æрæмбырд сæ кодта. Лæппу уыдис рынчын æмæ æрцыдис рынчынæй, æмæ йын бæхты кæвдæсы хуыссæн бакæнын кодтой, æмæ уым хуыссыд.

Хæстмæ ма дыууæ-æртæ боны куыд хъуыдис, афтæ лæппу хæстæг пыхсмæ ацыд æмæ уым скуывта: «Аларды! Гъе ныр мæ дæ сæр бахъуыд». Аларды йæ разы февзæрд. Лæппу йын йæ мæгуырджинаедтæ радзырдта. Куырды дзы Аларды, мæ мадмæ, дам, цом, мад, дам, дыл тынг цин фæкæндзæн, фæлæ дын цалынмæ æз «хорз» зæгъон, уалынмæ уый кæрдзын хæрын ма баком.

Аларды лæппуйы йæ мадмæ акодта æмæ йын лæппуйы бацамыдта, у, зæгъы, æз кæй тыххæй фервæзтæн, гъе уый.

Ус ыл тынг бацин кодта, лæппуйæн загъта:

– Ацы хæдзарæй дæ цыдæриддæр хъæуы, уый дын ралæвар кæндзыстæм.

Лæппу ницы дзырдта. Куы нæ цыдис, уæд мад загъта, уæдæ мæ фырт Алардыйы бар ацы хæдзарыл куыд цæуы, дæ бар дæр ыл афтæ цæуæд, стæй Аларды лæппуйæн гъе уæд загъта «хорз», æмæ гъе уæд хæрын æмæ дзурын байдыдта.

Аларды лæппуйы багæныстонмæ бахуыдта, уым ын цирхъ (æхсаргард) исын кодта, лæппу йæ нæ фæрæзта. Куы нæ йæ фæрæзта, уæд æм багæныи куыси радта. Йе ‘рдæг ын анызта æмæ гъа уæд цирхъæн уæззау ист скодта. Уыйфæстæ йын иннæ æрдæг дæр бануазын кодта, ‘мæ, багæны æгасæй дæр нозт куы фæци, гъе уæд цирхъы рæуæг ист кæнын байдыдта. Гъе ныр, ацу, зæгъы, лæппуйæн, бæхтæй дæ кæцы хъæуы, гъе уый дæр равзар. Стæй лæппу равзарста иу сау бæх æмæ хæстмæ ацыд.

Лæппу хæстмæ куы бацыд, уæд адæм бæхы базыдтой, зæды бæх кæй у, æмæ сæ худтæ систой, кæрæдзийы фарстой, кæй фарс, дам, у. Лæппу уыдис чызджы фарс. Хæст райдыдта, лæппу бабырста æмæ сæ бирæйы фæцагъта, бæх дæр иу дыууæ ахæмы, хæст æрынцад, æмæ фæцыдысты.

– Мæ мад, мæ фыды стæн, мæнæ дæн, хæстæг рацу!

Рахызти урс уæйыг йæ бæхæй, байдыдтой хъæбысæй хæцын. Мæгуыр лæджы фырт уæйыджы абырста. Ралыг ын кодта йæ сæр, раласта йын йæ пысултæ, бабаста сæ бæхы фæсарц. Бæхы аласта æмæ йæ бабаста скъæты. Бацыд хæдзармæ æмæ æрхуыссыд.

Куы баизæр ис, уæд та ацыдис хъахъхъæнынмæ йæ фыдмæ. Æмбисæхсæвмæ фæхъахъхъæдта, стæй сырх уæйыг æрбацæйцыд. Хиды хъусмæ куы ‘рбахæццæ, уæд йæ бæх фæтарсти. Уæйыг æм дзуры:

– Гъачу, гъачу! Фæлдыст фæуай! Кæмæй тæрсыс? Мæгуыр лæджы фыртгæ дыууæ дæр æвзæр сты, æртыккагæн йæ хъуымыз йæ дзыхæй кæлы.

Мæгуыр лæджы фырт ын загъта:

– Мæ мад, мæ фыды стæн, мæнæ дæн, хæстæг рацу!

Сырх уæйыг рахызти йæ бæхæй, æмæ хъæбысæй хæцын байдыдтой. Æрфæлдæхта йæ мæгуыр лæджы фырт уæйыджы, ралыг ын кодта йæ сæр. Раласта йын йæ пысултæ, бабаста сæ бæхы фæсарц. Бæх сласта æмæ йæ бабаста скъæты. Бацыдис хæдзармæ æмæ схуыссыд.

Изæры куы сыхъал ис, уæд та ацыди йæ фыды хъахъхъæнынмæ. Æмбисæхсæвмæ фæхъахъхъæдта, стæй æвдсарон сау уæйыг æрбацæйцыд. Хиды хъусмæ куы ‘рбахæццæ, уæд йæ бæх фæтарсти.

Уæйыг йæ бæхæн дзуры:

– Гъачу, гъачу! Фæлдыст фæуай! Кæмæй тæрсыс? Мæгуыр лæджы фыртгæ дыууæйæ æвзæртæ сты, æртыккагæн йæ хъуымыз йæ дзыхæй кæлы.

Мæгуыр лæджы фырт ын загъта:

– Æввахс рацу! Мæ мад, мæ фыды стæн, мæнæ дæн!

Сау уæйыг рахызти йæ бæхæй, æмæ хъæбысæй хæцын райдыдтой. Бирæ куы фæхæцыдысты, уæд æй мæгуыр лæджы фырт уæйыджы абырста æмæ йын йæ сæртæ ралыг кодта. Йæ пысултæ йын раласта, бабаста сæ бæхы фæсарц. Сласта бæхы скъæтмæ æмæ йæ бабаста. Бацыди хæдзармæ æмæ сбæдти.

Дыккаг бон, сæ паддзахаен æртæ чызджы куринаг уыдис, æмæ паддзах сарæзта авд æддагуæлæйы бæстыхæйттæ, æрæмбырд кодта йæ адамы æмæ сын загъта:

– Гъе уырдам уæлбæхæй чи ссæуа, чызг – уый.

Райсом адæм æмбырд кæнын куы байдыдтой, уæд мæгуыр

лæджы фырттæ дæр цыдысты æмæ нæ уагътой сæ кæстæр æфсымæры.

– Ды та кæдæм цæуыс, æвзæр, – загътой, – чи дæ бауадздæн уыдон фенынмæ?! Ды нын изæрмаæ цæхдæттæ æмæ кæрдзынтæ сцæттæ кæн не ‘рцыдмæ.

Уыдон куы ацыдысты, уæд мæгуыр лæджы кæстæр фырт йæ урс бæх сифтыгъта æмæ йыл сбадти æмæ ацыди. Фæндагыл сæ баййæфта, æмæ йын уыдон ныззоныгыл кодтой æмæ йæм дзурынц:

– Ай цы Хуыцау, цы зæд дæ?! Ма нæ фесаф, баххуыс нын кæн.

Уый сын загъта:

– Æз нæдæр Хуыцау дæн, нæдæр зæд, фæлæ дæн зæххон адæймаг.

Бацыди, паддзахы чызг кæм уыд, уыцы бæстыхайы дуармæ, æмæ сыскæрдта уасиын йæ бæх. Æрдæджы онг куы ссыди, – ныллæууыди æмæ раздæхт фæстæмæ. Рацыди йæ хæдзармæ, бæх бабаста æмæ хæдзармæ бацыди. Цæхдæттæ æмæ кæрдзынтæ сцæттæ кодта изæрмаæ йе ‘фсымæрты ‘рцыдмæ. Йе ‘фсымæртæ куы ‘рцыдысты, уæд сын кæрдзын æмæ цæхдон æрхаста. Куы бахордтой, уæд сæ фæрсын байдыдта:

– Цы федтат абон уым диссагæй?

Йе ‘фсымæртæ йын загътой:

– Диссаг куыд нæ уыди! Иу урс бæхджын уæлбæхæй сыскæрдта уасиын æмæ, æрдæджы онг куы сыскæрдта, уæд йæ бæх ныллæууыди. Раздæхти фæстæмæ æмæ рацыди.

Сæ кæстæр æфсымæр сæ фæрсы:

– Райсом дæр æмбырд кæндзæн, цы?

Уыдон ын загътой:

– Цалынмæ уасинан йæ сæрмаæ уæлбæхæй сыскæра исчи, уалынмæ æлдар алы бон æмбырд кæндзæни.

Райсом та куы цыдысты, уæд сын дзырдта:

– Мæн дæр ауадзут уемæ, æмæ æз дæр фенон уыцы диссаг!

Уыдон ын загътой:

– Дæу та чи бауадздæн уырдаæм кæсын?!

Уыдон ацыдысты уырдаæм. Мæгуыр лæджы кæстæр фырт йæ сырх бæх сифтыгъта æмæ ацыди уый дæр сæ фæстæ. Бацыди паддзахы бæстыхайы дуармæ æмæ уасиын сыскæрдта уæлбæхæй. Йæ сæрмаæ ма йæ гыццыл бахъуыди, стæй йæ бæх ныллæууыди æмæ раздæхти фæстæмæ. Рацыди йæ хæдзармæ, бабаста йæ бæхы скъаты æмæ сцæттæ кодта изæрмаæ кæрдзынтæ æмæ цæхдон.

куыд дæхи мæнæй кадджындæр æмæ хуыздæр никуы схондзынæ, кæннод дæ æппарын, стæй йæ сласта.

Фæцыдысты та иудзæвгар æмæ бафтыдысты иу æндæр паддзахы зæхмæ, – паддзахы лæппу, гыццыл уæвгæйæ, уыдис хуызджын, – ныллæууысты паддзахмæ бæхтæ хъахъхъæнæг, стæй лæппуйы сæхимæ бакодта цайдæттæгæн.

Паддзах æмæ йæ бинонтæ лæппумæ кастысты хуыздæр цæстæй, хъалмыхъхъагмæ хъыг æркаст æмæ сын сæ тæбæгътæ, уидгуытæ æмæ æндæр цыдæртæ адафта. Агуырджы сæ, хъалмыхъхъаджы бафарстой, ацы лæппу, дам, къæрных у? Уый сын загъта, нæма уæм бавнæлдта, фæлæ уæ фесафдзæн йæ къæрныхтæй, фæлæ уæддæр лæппуйæн бахатыр кодтой. Стæй та сын хъалмыхъхъаг адафта сæ сызгъæрин дзаума, фарстой та йæ æмæ сын загъта, уыцы лæппуйы уæ хæдзары куы дарат, уæд уын дзаума нал ныуадздæн. Ныххатыр та йын кодтой.

Иукъорд бонты фæстæ та сын хъалмыхъхъаг адафта сæ уæлæдарæс, æмæ та гъе уæд дæр хъалмыхъхъаг радзырдта афтæ. Паддзах, хъалмыхъхъаджы дзырдтæ бауыргæйæ, лæппумæ ма фыццаджы хуызæн зæрдæ кæм дардтаид, æмæ йæ бафхæрыны тыххæй йын йæ бар бакодта бæхты æвзæрдæр, цæмæй йæ хъахъхъæна æхсæвæй-бонæй. Лæппу иу ныккæнд скъахта, йæ бæх æмæ йæхи фат, æмæ уым йæ бæх хъахъхъæнгæйæ цард.

Иубон паддзах сфæнд кодта йæ бæхрæгъæуттыл æрзилын æмæ фенын. Федта сæ, стæй бæхгæсты бафарста:

– Уыцы лæппу та кæм и йæ бæхимæ?

Уыдон ын ныккæнд бацамыдтой, гъе уырдыгæй, дам, фæздæг фæцауы, лæппу нæм кæрдзынмæ суайы, фæлæ, дам, гъе уым цы ми фæкæны, уый нæ зонаем. Паддзах æм уырдаæм ныуадис, бадзырдта йæм. Лæппу рауад, бæх ын фенынмæ раласын кодта. Бæх нывы хуызæн снард. Бæхы фæстæмæ баласын кодта. Бæх кафгæйæ бацыд, æмæ паддзах бахудтис æмæ йыл бацин кодта.

Хъалмыхъхъаг хабар куы федта, уæд та куыддæр хинтæй æнæ лæппу ныккæндмæ ныуад æмæ уым бæх æрбаргæвста.

Лæппу йæ ныккæндмæ куы æрбаздæхт, уæд йæ бæхы мардæй федта æмæ уайтагъд паддзахы асырдта, баййæфта йæ æмæ йын фехъусын кодта, мæ бæхы, дам, мын чидæр амардта, дæ фæдыл, дам, куы рауадтæн, гъе уыцы сахат.

Паддзахæн маст уæвгæйæ, ныхас æрцыд, куыд æмæ йæ чи амардтаид, æмæ та йын хъалмыхъхъаг фæдзырдта, уый, дам,

23. Аларды

Иу паддзахады адæммæ Аларды сфыдæх æмæ сын сæ хуымтæ сæфта.

Алардымæ сæ паддзах сфыдæх: Аларды фæлыгъд. Паддзах дзырд ратта, чи дам æй æрцахса, уымæн мæ чызджы моймæ ратдзынæн. Алардыйы æрцахсын ничи фæрæзта.

Хъæуы цæрджытæй иу лæппуйæн уыдис иу хъалмышхъаг, архъанæй дæсны лымæн зæронд лæг, æмæ зæронд лæппуйæн загъта, мæн, дам, чызг ницæмæн хъæуы, фæлæ йæ æз дæуæн æрцахсдзынæн. Лæппу æмæ зæронд лæг ацыдысты агурæг.

Иу бон куы уыдис, уæд та Аларды æрбацыд йæ бæхыл æмæ та хуымтæ сæфта, хъалмышхъаг зæронд лæг ыл архъан баппæрста æмæ йæ æрцахста, архъан йæ хурхыл фæуæвгæйæ, фæлæ йæ бæх аирвæзт. Алардыйы æрбаластой, паддзах æй ахæстоны бакæнын кодта, æртæ дуары йыл сыхгæнын кодта æмæ йыл хъарагъул сæвæрын кодта.

Паддзахи лæппу ахæстонмæ æввахс портийæ хъазыд, йæ порти ахæстоны дуарæй мидæмæ батылд æмæ хъарагъулы нал уагъта, порти йын куыд райса. Хъарагъул ын æй нæ иста. Лæппу йын æхца ныппæрста. Хъарагъул дуар бакодта, æмæ порти мидæгтаг дуары мидæмæ батылд, æмæ йын æй уырдыгæй хъарагъул нал иста. Лæппу ма йæ уæддæр кæм уагъта, райс, дам, мын æй. Ныппæрста та йын фылдæр æхца, хъарагъул та сразы. Бацыд, лæппуйы дуары цур ныуадзгæйæ, куы, дам, ралидза Аларды, уæд æй куыд нæ ауадза. Йæхæдæг куыддæр мидæмæ бацыд, афтæ Аларды рагæпп кодта, лæппу йын ницы бафæрæзта, æмæ ма Аларды лæппумæ дзуры, ма, дам, мæ ахс, фæлæ дæ мæ сæр куы хъæуа, уæд-иу мæнмæ дзур, æмæ дæ разы февзæрдзынæн.

Хабар паддзахмæ байхъуыст, загъта, мæ фырты, дам, нæ амардзынæн, фæлæ сын хъарагъулимæ сæ цæстытæ скъахдзынæн, стæй сæ аласут æмæ сæ искуы аппарат. Афтæ сын бакодтой æмæ сæ хъæды аппæрстой бастæй, лæппу æмæ хъалмышхъаг куыдтæртæй кæрæдзийы бæстытæ сыхæлдтой, фæлæ тынг тыхстысты, кæцырдæм цæуой, уый нæ зонгæйæ. Мардысты сыдæй дæр æмæ дойныйæ дæр, афтæмæй иу ран иу дзыххъы ссардтой дон. Лæппу хъалмышхъаджы къæхтыл хæцгæйæ (йæ) донмæ ауагъта, æмæ уый раздæр бануæзта, стæй та хъалмышхъаг лæппуйы, æмæ лæппу куы бануæзта, уæд æм дзуры, ард, дам, мын бахæр,

Изæры йæ ‘фсымæртæ куы ‘рцыдысты, уæд сын æрхаста кæрдзын æмæ цæхдон. Хæрд куы фесты, уæд сæ фæрсын байдыдта:

– Цы диссаг федтат абон?

Йæ ‘фсымæртæ йын загътой:

– Диссаг куыд нæ федтам уым?! Иу сырх бæхджын æрцыди æмæ ма йæ уасиынл гыццыл бахъуыди йæ сæрмæ, стæй йæ бæх ныллæууыд, æмæ раздæхти фæстæмæ æмæ рацыди.

Æртыккаг бон йæ ‘фсымæртæ ноджы ацыдысты æмбырдмæ æмæ йæ ныуагътой хæдзары. Уыдон куы ацыдысты, уæд йæ сау бæх сифтыгъта æмæ ацыдис сæ фæстæ. Бацыди паддзахи бæстыхайы дуармæ æмæ уасиынл схызти иууылдæр уæлæмæ, авдæддæгуæлæ бæстыхайы уæлæмæ. Стæй раздæхти уырдыгæй æмæ рацыди хæдзармæ. Йæ бæх скъæты бабаста, сцæттæ кодта цæхдон æмæ кæрдзынтæ изæрмæ йæ ‘фсымæртæн.

Изæры куы æрцыдысты йæ ‘фсымæртæ, – æрхаста сын цæхдон æмæ кæрдзынтæ. Хæрд куы фесты, уæд сæ фæрсын байдыдта:

– Цы диссаг федтат абон уым?

Уыдон загътой:

– Абон иу сау бæхджын æрцыдис уырдаг æмæ уасинтыл схызти иууылдæр уæлæмæ авдæддæгуæлæ бæстыхайы сæрмæ. Стæй раздæхт æмæ ацыдис.

Æндæр бон паддзах чындзæхсæв кæнын æрымысыд. Æрæмбырд кодтой адæмы æмæ сæ сбадын кодта, æрæвæрдтой фынгтæ, æрхастой кæрдзынтæ, цыхтытæ æмæ фыдызгæл. Йæ чызджытæм радта фæйна нугæны æмæ сæ раарвыста:

– Ацæут, алчидæр сбадæд йæ лæджы фарсмæ!

Рацыдысты чызджытæ æмæ дыууæ хистæры сбадтысты сæ лæгты фарсмæ, фæлæ кæстæрæн йæ лæг уым нæй. Кæстæр фæстæмæ баздæхти йæ фыдмæ æмæ йын загъта:

– Ам нæй мæнæн мæ лæг.

Паддзах фæдзырдта йæ искæйуæттæм.

– Чи ма нæй ам?!

Уыдон ын загътой:

– Иу хуыгæс зæронд лæг ма нæй ам æмæ мæгуыр лæджы кæстæр фырт.

Уый сын загъта:

– Ацæут æмæ сæ æркæнут ардагæм!

Ацыдысты уыдон æмæ ракодтой мæгуыр лæджы кæстæр фырты æмæ хуыгæсы.

Мæгуыр лæджы фырт фæндагыл æрцахста иу тæрхъус. Бацы-

дысты æмæ сбадтысты адæмы æхсæн. Рацыд кæстæр чызг, йæ нуазæн йæ къухы. Мæгуыр лæджы фырт æм тæрхъус фæдардта, чызг фæтарсти, алыгъди фæстæмæ. Загъта йæ фыдæн:

– Цыдæр æм ис æмæ мæ тæрсын кæны.

Йæ фыд ын загъта:

– Дæ цæстытæ фæцъынды кæн æмæ йæ цуры сбад.

Чызг рацыди æмæ йæ цæстытæ бацъынды кодта æмæ сбадти йæ цуры. Паддзах рацыди йæ сияхсы уынынмæ. Йæ кæстæр сияхсы куы федта, уæд смæсты æмæ загъта йæ искайуæттæн:

– Акæнут сæ дыууæйы дæр æмæ сæ бакæнут кæркдоны.

Бакодтой сæ кæркдоны.

Чындрæхсæв куы фæци, уæд паддзах йæхи рынчын æфсон скодта æмæ йæ сияхстæн загъта:

– Æхсыры цады иу хуы ис, æмæ мын уый игæртæ æрхæссут, æндæра æз амæлдзынæн!

Уыдон райсом ацыдысты, æмæ кæстæр чызг йæ мадæн загъта:

– Иу бæх ма мæ мойæн дæр раттут, æмæ уый дæр ацæуа хъæдмæ.

Радтой уымæн дæр бæх, æмæ бацыди хъæдмæ. Амардта æхсыры цады хуыйы æмæ рахаста йæ игæртæ. Рацыди æмæ сбадти иу фæндаггæрон. Рацыдысты йæ ‘мсиæхстæ æмæ йын ныззоныгыл кодтой. Дзурынц ын:

– Ай, цы Хуыцау, цы зæд дæ, ма нæ фесаф.

Уый сын загъта:

– Æз нæдæр Хуыцау дæн, нæдæр зæд, фæлæ уæ цы хъæуы, цы агурут?

Уыдон ын загътой:

– Паддзах рынчын у æмæ, æхсыры цады иу хуы и, уый игæртæ хосæн агуры.

Уый сын загъта:

– Уымæн йæ хицау æз дæн.

Уыдон ын загътой:

– Ратт нын сæ.

– Цы мын ратдзыстут?

Уыдон ын загътой:

– Цыдæриддæр дæ хъæуы, уый дын дæттæм.

Уый сын загъта:

– Уæ хъустæй мын фæлмæнтæ ралыг кæнут.

Уыдон дæр ын сæ ралыг кодтой æмæ радтой. Уый сын радта хуыйы игæртæ, æрхастой сæ паддзахмæ æмæ сæ паддзах бахордта, хуыйы игæртæ.

Паддзах йæ сияхстæн загъта:

– Ме ‘сиæхстæ, райсом мæ уæ сæр бахъуыди, фаллаг паддзахы хæцын фæнды махимæ. Сцæттæ кæнут уæхи, æмæ райсом схæцæм.

Райсом куы сбон и, уæд ацыдысты хæцынмæ. Кæстæр сияхс ацыд æмæ ссыди иу бæрзонд хохмæ. Йæхи сцæттæ кодта хæцынмæ, йæ бæх сифтыгъта. Бæх ын дзуры:

– Иу хайы мын ды цæгъд, дыууæ та æз.

Паддзæхтæ хæцын куы райдыдтой, уæд ныццыди, æмæ ныццæгътой фаллаг паддзахы адæмы. Алыг кодта йæ кæстæр къух, æмæ паддзах систа йæ хисæрфæн, бабаста йын йæ къух. Рацыдысты фæстæмæ. Сæ хæдзармæ куы ‘рбацыдысты, уæд кæстæр сияхс схуыссыдис кæркдоны. Йæ ус æй федта, йæ къух паддзахы хисæрфæнæй баст уыди. Хæдзармæ бацыд æмæ йæ мадæн загъта:

– Дæ мойы хисæрфæн дæлæ уæ кæстæр сияхсыл баст и.

Йæ мад йæ мойæн загъта:

– Дæ хисæрфæн кæм и, лæгай?

Лæг ын загъта:

– Мæ хисæрфæн! Абон нын иу зæд баххуыс кодта æд бæх æмæ йæ къух алыг кодта, мæ хисæрфæн уымæн радтон.

Ус ын загъта:

– Дæлæ дæ кæстæр сияхсмæ ис!

Паддзах ацыд æмæ федта. Райхъал æй кодта æмæ йын загъта:

– Рацу нæм хæдзармæ.

Бацыди лæппу хæдзармæ. Паддзах æрхаста хæринагтæ, нуазинагтæ, æмæ хорз фæцæл кодтой уыдон. Кæстæр сияхс фæрсы паддзахы:

– Де сиæхстæ сæ худтæ цæмæн къул дарынц?

Паддзах ын загъта:

– Фырхъалæй.

Уый йын загъта:

– Гъа-ма, адон сæ хъустыл фен, кæддæра уыдонæй сты æви нæ?

Паддзах райста хъусты гæппæлтæ æмæ сæ федта хъустыл.

Загъта йын кæстæр сияхс:

– Хуыйы игæртæ дæм куы æрхастой, уæд сын сæ æз радтон уыдонæн, ралыг сын кодтон сæ хъустæ.

Уый сын куы фенын кодта хъусты, уæд паддзах йæ паддзахдзинад уымæн радта, æмæ хæры æмæ цæры. Гъеныр дæр ма йæхицæн паддзахдзинад кæны.

— Хуыцæутты Хуыцау, ма цуры мын фестын кæн алыхуызон хæрд æмæ нозт!

Уыцы ныхæстæм та йæ цуры дзаг фынг алы хæрд, алы нозтимæ февзæрд. Лæппу хорз бахордта, банызта æмæ йæ фæндагыл ацъд дарддæр.

Цæуын байдыдта, цæуын байдыдта. Цас фæцыдаид, чи зоны, фæлæ, куы æризæр, уæд иу хъæугæронмæ бахæццæ. Кæройнаг хæдзары æрфысым кодта иу къулбадæг (къулыбадæг) усмæ. Фысымтæ йæ сæ магуыр хæрд-нозтæй ысуазæг кодтой. Æхсæвы йæ йæ уæлхæдзары бахуыссын кодтой. Æхсæвы иу афон лæппу райхъал, æмæ йæ цæстытæ цæхæртæ акалдтой. Бæстæ афтæ ныр-рухс, æмæ бонæй рухсдæр.

Райсомы куы сыстад, уæд йæ фысымæн радзырдта йæ диссаджы æмæ йæ бафарста, цы уа, зæгъгæ.

Фысым ын загъта:

— Нæ хъæуы æлдарæн иу чызг ис, æмæ йæ рæсугъддинадæй бæстæ ныррухс ваййы. Æлдар йæ чызджы дары æхгæд агъуысты. Чызг æхсæв æнафоны рудзынгæй ракасы, æмæ уымæй ныррухс ваййы бæстæ.

Уæд лæппу йæ фысымæн афтæ зæгъы:

— Куыд æгъдауæй ракуырдауа уыцы чызджы?

Уæд ын ус загъта:

— Бирæ курджытæ фæцыд кураг уыцы чызгмæ, фæлæ йæ фыд никамæн дæтты, уынын дæр æй никамæн кæны.

Бон-изæрма лæппу фæразил-базил кодта хъæуы уынгты. Куы æризæр, уæд бацыд йæ фысымтæм. Бахордта та æхсæвæр æмæ ысхуыссыд.

Дыккаг æхсæв раст æмбисæхæсæв сыстад, райста йæ цырагъ æмæ загъта:

— Хуыцæутты Хуыцау, кæд исты зоныс, уæд ардыгæй æлдары чызджы маesyгмæ хид фестын кæн!

Къулбадæг усы уæлхæдзарæй æлдары чызджы маesyгмæ фестад уæлдæфон хид. Лæппу ныццыд æлдары чызгмæ æмæ йын афтæ зæгъы:

— Дæ хорзæх дæ уæд, фæлæ ма хуыссын кæй нæ уадзыс, уый тыххæй дæм æрбацыдтæн.

Чызг исдугмæ ницы ысдырдта, стæй загъта:

— Æз ныр цалдæр азы дæумæ бадынай куы нæ тыхстæн, уæд ныр иунаг æхсæв æнахуыссæгæй цай тагъд ысфæлмæцыдтæ?!

Лæппу та ууыл дæр бадис кодта, æз ам хæстæгмæ дæр нæ амарын сырд, ай та ма фæсхохмæ цуан кæны!

Лæг та йæм дзуры, дис мыл ма кæн, фæлæ дын æмбалæн бабæздзынæн, æмæ ма демæ акæн!

Акодтой та уый дæр семæ.

Уыцы фондз æмбалы фысы фырт Мæхæмæты акодтой семæ. Хурныгуылаен æрдыгæй фарс цардис иу æлдар. Уымæн уыдис рæсугъд чызг. Кураг-иу æм куы бацыдис, уæд-иу дзы æлдар æрдомдта бæлвырд хъуыддæгтæ. Чи-иу сæ нæ баххæст кодта, уымæн-иу йæ сæр алыг кодта, ‘мæ-иу æй кауы михыл æркодта.

Æхсæз лæджы дæр уыцы æлдары хъæуы иу магуыр лæгмæ æрфысым кодтой. Уыцы фондз лæджы бамбарын кодтой фысымæн афтæ:

— Мах стæм де ‘уазджытæ. Ацы лæппу та у бинонтæ агураг, æмæ йын æлдары чызджы кураг.

Лæг чи у, уый лæппумæ куы бакастис, уыцы дзæбæх лæппумæ, уæд йæ зæрдæ барызтис, æлдары хабар зыдта ‘мæ уымæн. Фысым сын загъта:

— Ацы лæппу дзæбæх лæппуйы хуызæн у, æмæ ма сфæнд кæнут! Æлдар фыд лæг у, йæ хъуыддаг ын чи нæ баххæст кæны, ууыл ауæрдгæ нæ кæны.

Уазджытæ загътой фысымæн:

— Ацы лæппуйы акæн æлдармæ æмæ йын æй фенын кæн. Цыдæриддæр агура, уый мах ссардзыстæм.

Фысым лæппуйы акодта йемæ, æмæ æлдармæ бацыдысты. Фысым æлдарæн рахабар кодта:

— Ай у ме ‘уазæг, æмæ йæ хæстæг фæнды демæ, дæ чызджы дын куры.

Æлдар чи у, уый фысымæн афтæ зæгъы:

— Ацы лæппуйы цæмæн æрбакодтай, æвгъау куы у амæн йæ сæр ракаенынæн! Уыцы хатыр ма йын кæнын, æмæ йæ фæстæмæ акæн.

Уæд фысым загъта:

— Ды йын радзур, дæ хæсы цы ‘вæрд и, гъе уый, хъуыддаг йæхи бар уæд.

Уæд æлдар радзырдта лæппуйæн афтæ:

— Æз ма чызджы дæттын ахæм адæймагæн, дæ чындз-хæсджытæ ма уæнт фондзыссæдзæй уæлаемæ. Уыдонæй алчидæр æрхæсдзæн агуйан арахъхъ, æртæ чъирийы, кусарт. Мæхæдæг аргæвддзынæн авд галы, авд цæджджинаджы скæндзынæн

бæгæны, авд ахæмы – арахъхъ. Уыдон кæд иу æхсæв æмæ бонмæ бахæрой дæ чындзæсджытæ, уæд чызг дæу. Кæннод дæ сæр къуырды.

Дыккагæй уый, æмæ ме ‘фсæйнаг галуаны алыварс акалдзыстæм æвзалы, алы фисыныл дæр дыууадæс куынцгомы дымдзæн. Галуан куы ссырхзынг уа, уæд дын дæ чындзæсджытæ уырдаæм бакæндзынаен. Кæд уым æхсæв æмæ бон бафæразой, уæд чызг дæу.

Æртыккагæй афтæ: уыздæнис мæнмæ дæр дугъон, сымахмæ дæр. Арвитдзыстæм сæ дугъы фæсхохмæ. Раздæр дзы чи æрхæццæ уа, уый амбулдзæн.

Уыцы æртæ хъуыддаджы куы бамбæрстой, уæд лæппу æмæ фысым сыстадысты ‘мæ рацыдысты се ‘мбæлттæм. Уыдонæн радзырдтой æлдары ныхæстæ. Уыцы фондз лæджы фæстæмæ фысымы барвыстой æлдармæ ‘мæ загътой:

– Уыцы хъуыддагтæ уыздысты конд, дæхи райсоммæ цæттæ дар, мах нæ чындзы хæсдзыстæм.

Фысым куы бацыдис ‘мæ йæ уызджыты хабар куы радзырдта æлдарæн, уæд æлдар йæ адæммæ арвыста, цæмæй райсом æрхæсса алчидæр йæ хардз. Алчидæр йæхи бацæттæ кодта. Æлдар йæхæдæг дæр йæхи барæвдз кодта.

Дыккаг бон фынгтæ æрæвæрдтой алы уынджы гæрзæй-гæрзмæ. Æлдар æрбарвыста фысыммæ:

– Де ‘уызджытæ гъе ныр ракаен! Цæттæ дæн!

Уызджытæ бацыдысты ‘мæ – æдæппæт æхсæз лæджы сияхсимæ. Æлдар загъта фысым æмæ сияхсæн, æз уын афтæ куы загътон, фондзыссæдз лæджы, уæд цæй чысылæй æрбацыдыстут?!

– Фаг стæм, – загътой фысым æмæ сияхс.

Фурд иу хуыппи чи кодта æмæ дыууадæс куыройы ссад иумæ чи хордта, уыдон се ‘мбæлттæн хæрыны фаг фынг фæуагътой, иннæтыл уынггай зилгæ ацыдысты æмæ сæ бахордтой хæрдæй-нозтæй. Ууыл æлдары фыццаг загъд ахицæн.

Уæд æлдар радта дзырд йæ адæмæн, æфсæн галуан сырхзынг куыд скæной, афтæ. Уызджыты бакодтой æфсæн галуанмæ. Галуаны дуармæ та ныр арт сыгъди, ‘мæ сæ ууылты бахизын хъуыд. Нузаг лæг чи уыди, уый æппæты разæй бацыди. Мидæмæ сæ бахизын кæуылты хъуыд, ууыл омын байдыдта. Æвзалы ахуыссыд, ‘мæ лæгтæ бацыдысты. Уыдон агъуысты астæу слæууыдысты. Уый-иу агъуыст кæм асырх, уым-иу баомдта, æмæ сæ афтæмæй æхсæв æмæ бон аирвæзын кодта. Æлдар та састы бынаты баззад.

Фæлæ йæм лæппу ницы ысдзырдта.

Уалынмæ йæ цуры дзаг фынг фестад, æмæ йæм чызг дзуры:

– Æри, æз уал дæ бæсты фæхæцдзынаен, ды та уал исты ахæр!

Лæппу цырагъдарæн чызгмæ куыд лæвæрдта, афтæ чызгæй, галуанæй, цырагъдарæнæй æмæ фынгæй цыдæр фесты.

Бирæ рахæт-бахæт ма фæкодта лæппу, фæлæ йæ бæхы дæр нал ыссардта. Æппын æрæджиау къамбецгæсмæ ыссыд. Аргæвста дзы иу къамбец. Лалымыстыгъд æй бакодта. Дыууæ хохы кæрæдзи кæм хостой, уым цы стыр дон ракалд, уырдаæм æй бахаста, йæ хуылфы бабырыд æмæ фогсæсæн загъта:

– Æз йæ хуылфы бабырдзынаен, ды мын йæ ком бабæтт æмæ мæ доны баппар!

Фогсæс, куыд ын загъта, афтæ бакодта.

Бирæ фæцыдаид, чысыл, чи йæ зоны, фæлæ иу ахæмы лалымы фарс кардæй фæхуынкъ кодта, æмæ йæм чысыл рухс æрбазынд.

Иу ахæмы фæстæ та лалымы фарс фæкъæртт кодта, æмæ, хæхты бынæй кæй рахицæн, уый базыдта, рухс æм зынд алырдыгæй. Ыслыг кодта лалымы фарс æмæ рабырыд былмæ. Доны был кæсагахсджытæ æфснайдтой сæ хызтæ. Лæппуйы куы федтой, уæд уазæджы амондæн фæстаг æппæрст бакодтой сæ хызтæ. Æрцахстой иу кæф æмæ йæ лæппуйæн радтой, дæ амонд цы уыд, уый дæхи, зæгъгæ.

Кæсагахсджытæ лæппуйæн зынг радтой, сæхæдæг ацыдысты сæ фæндагыл.

Лæппу кæсаг акъæртт кодта. Кæсы, æмæ йæ цырагъдарæн кæсаджы хуылфæй рахауд. Кæсаг цæхæрыл сæвæрдта æмæ, куыд æххормагуыд, афтæ йæ æрдæгфыхæй хæрын райдыдта. Куы ахордта иучысыл, уæд бамбæрста, кæсаг æдзæхх кæй у, уый.

– Кх! Ныр мæ ацы кæсаджы фыд цæххимæ куы уайд! Уыцы рæстæджы æнæбары цырагъдарæн фесхуыста, æмæ йæ цуры рæсугъд цæхдарæны цæхх фестад.

Лæппу йæ стонг суагъта æмæ хуыссынвæнд ыскодта. Йæ зæрдыл æрбалæууыд, йæ разы цæхх куыд февзæрд, уый, æмæ та загъта:

– Хуыссæнтæ мæ цуры фестын кæн! – æмæ та цырагъдарæн зæххыл æркъуырдыдта.

Уыцы ныхæстæм йæ цуры февзæрд рæсугъд агъуыст æд дари-цъар хуыссæнтæ. Лæппу æхсæв-бонмæ фæлмæн хуыссæнтыл адджын фынай фæкодта, адджын фынтæ федта.

Райсомы куы райхъал, уæд цырагъдарæн зæххыл æркъуырдыдта æмæ та загъта:

аема йам, хорз уа, авзәр уа, исты куы сдзурынц, уәд чызгәй, галуанәй фәдәлдзәх вәййынц.

Иукъорд бонты фәстә цуаны 'фсон ацыд. Бацыдис урс уәйыджы чызгма ама йә йәхицән ус ыскодта. Уый йын бәлвырддәр радзырдта, ноггәнән хос куыд рахәссән ис, уыцы хабәртгә.

Бирә фәцардаиккой, чысыл, чи йә зоны, фәлә иу ахамы ләппу йә усән загъта:

– Нәлгоймагән йә усы фарсма бадын худинаг у. Фәндагтаг мын ацәттә кән, ама әз балцы фәцәуон.

Ус ма йын бәргә дзырдта, куы ницы хъуаг стәм, уәд кәдәм цәуыс, зәгъгә, фәлә йәм ләппу нал байхъуыста.

Æртә боны ама әртә ахсавы фәзылд гәбәр әфсургма, стәй ысбадт әфсургъыл ама араст, дыууә хохы кәрәдзи фыры-ты хост кәм кәнынц, уырдәм.

Бирә фәцыдаиккой, чысыл, чи зоны, фәлә иу ахамы бәх ләппумә дзуры:

– Цәугә бәргә кәнәм, ма хицау, фәлә кәдәм цәуәм, уый куы нә зонам.

Ләппу бамбарын кодта йә фәндаджы хабар бәхән.

Уәд бәх ләппумә дзуры:

– Уәдә фидар бад, раст цәсты фәныкъуылдма уым уыдзыстәм. Әрмәст куы бахәццә уәм, уәд мын ахам цәф ма фәкән, ама дә армыгәшпәнәй чыбыс куыд ысхауа, ма агъды фарсәй та гәбаз куыд фесхъиуа!

Куы бахәццә сты, уәд ләппу бәхы афтә ныццәлх ласта, ама йә агъды фарсәй гәбаз фесхъиудта, ама, хәхтә фырыты хост кәм кодтой, уырдыгәй фәфалә сты.

Ләппу кәсы, ама быдыртә әмхуызон фосәй се 'дзаг. Быдыры астәу сызгәрин галуан. Суагъта йә бәх ама бацыд галуанма. Дунейыл диссагәй цы нә фәдта уыцы агъуыстыты, иу ахам нә баззад, фәлә ницәма бавнәлдта, әрмәст әвдәм уаты, кәй сын амыдтой, уыцы цырагъдарән рахаста.

Куы рацәйцыд, уәд әм алы къуымтәй алы 'взагәй дзырдтой, хорз уа, авзәр уа, фәлә сәм уый нә хорз, нә авзәр дзырдта. Кәройнаг уатма куы рацыд, уәд ыл иу рәсугъд чызг амбәлд ама йәм дзуры:

– Тәригәд дын кәнын, ләппу, әндәр зонд кәма нәй, атәшәт хәзнатәй әндәр чи ницы ыссардта!

Ныр әртыккаг хъуыддагма рахызтысты. Әлдар загъта:

– Мәнәй дәр дугъон, сымахәй дәр. Арвитәм цә фәсхохма. Ардәм раздәр чи 'рхәццә уа, уый рамбулдзән.

Әлдарма уыдис сылгоймаг дугъон. Сылгоймаг йема ахаста нозт, хәринагтә. Дугма араст сты уыцы сылгоймаг ама, йә къәхтыл куыройы фыдтә баст кәмән уыд, уый. Бацыдысты фәсхохма. Әрбадтысты. Ус ын афтә зәгъгы:

– Фәрныг ус хәссы, фәлә мах нә къәхтә цәуыл хойәм! Фәлтау әрбадәм 'ма исты аназәм, ахәрәм.

Әрбадтысты. Ус ләгән аназын кодта, 'ма ләг афынәй. Ус фезмәлыдис ама згъорын байдыдта.

Ныр авд хохы әдде дзәбидырты сыкъайы хәәрма чи хъуыста, уый ныхъхъуыста ма дзуры:

– Нә хъуыддаг рәвдз нәу!

Фәндагыл ләджы къәхты хәәр нә хъуысы, сылгоймаджы къәхты хәәрәй әндәр.

Уыцы ныхас, авд хохы әддема цуан чи кодта, уый куы фехъуыста, уәд уәлхәдзарма схызтис. Акастис ама уыны, ләг хуыссы, нуазыны дзаума йә нывәрзән. Ләг ныхъхъавыди, фехста, ама ләгән йә нывәрзән нозты гарз фәпырх и. Ләг райхәл ис. Йә алфамблайма акастис, 'ма, ус уым куы нал уыдис, уәд ын йә хиндзинад бамбәрста. Уырдыгәй фезмәлыдис. Нозты гарзы саст йә къухы райста, ама ус куыддәр хәугәронма әрбахәццә ис, афтә йә уым әрбаййәфта. Нозты гарзы саст усы кәбутыл ныццавта. Ус фәсур и 'ма уым ахауди. Йәхәдәг әлдары кәрты баләууыди.

Ныр әлдарән ма цы гәнән уыди! Йә чызгма цы хай цыди, уый әхсәз ләджы фыццәг скодта, ама араст сты сә чындзима ләппуйы хәдзарма. Сә фысымән хәрзбон загътой.

Уыцы әмбәлттәй, чи кәм ләууыди, уырдәм-иу куы 'рхәццә и, уәд-иу загъта: «Иу хатт ма дыл әмбәлдзынән», афтәмәй-иу фәдәлдзәхх. Фәстагма ма сәма баззад, фурды был кәимә сәмбәлдис, уый. 'Ма йын ләппу загъта:

– Ды уәддәр рацу мемә, иунагәй куыд бацәуәм нә хәдзарма!

Уый йын афтә:

– Ныртәккә дә мах бацыд ницәмән хәәуы. Ацәут уәхима. Скәнут чындзәхсәв. Афәдзы бонма дын ләппу гуырзәнис, 'ма дәм гә уәд мах дәр зындзыстәм.

Лæппу йæ хæдзармæ бацыдис. Мад æмæ йыл фыд фæцин кодтой. Чындзæхсæв скодтой. Афæдзы бонмæ сæ цард арвыстой рæсугъдæй, дзæбæхæй.

Уымæн йæ афæдз куы 'рхæццæ ис, уæдмæ чындз банхæлцау ис. Чындзы скъæтмæ акодтой. Ныр уыцы фондз лæджы уыцы 'хсæв уыцы кæрты фегуырдысты. Бадзырдтой хæдзары хицаумæ:

– Лæппу дын райгуырдыс, æмæ йæ ном – Мæхæмæты фырт Ацæмæз. Райсом адæмæн уыцы ном бамбарын кæн.

Чындзæн та уыцы 'хсæв райгуырди лæппу æмæ залиаг калмы лæппын. Залиаг калмы лæппын уыцы фондз лæджы семæ рахастой. Лæппу уым баззад.

Ныр уыцы æлдар афæдзæй афæдзмæ цуаны цы бæстæм цыдис, залиаг калмы лæппын уыцы бæсты рауагътой. Калм схъомыл. Æлдар та уырдаем бафтыдис цуаны. Калм ыл сæмбæлдис æмæ йæ бахордта. Æлдар уыцы чызджы сæраппондæй амардта æртæ фондзыссæдз лæджы иу хъуаг, æмæ йын Хуыцау ахæм тæрхон скодта:

– Уæдæ дæуæн дæ адзал дæхи тугæй æрцауæд!

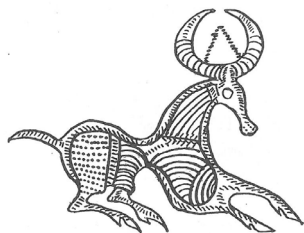
Æмæ афтæ рауади: калм сæнтысти йæ чызджы хуылфы.

Ацæмæз куы рахъомыл и, уæд æм æхсæвы балæвæрдæуыд нымæтын ехс 'мæ йын загъдæуыд:

– Ацу æлдары кæртмæ. Уым алы кауы михыл цы стæгдар и, уый дæр цæв æмæ дзур: «Цы уыдыстут, уый фестут фæстæмæ».

Ацыд Ацæмæз. Куыд ын бафæдзæхстой, афтæ бакодта. Алчи райгас ис 'мæ йæ фæрныг хæдзармæ араст и.

Фысы фырт Мæхæмæт, йæ ус æмæ сæ цот абон дæр дзæбæхæй цæрынц.

Уæйыг сразы. Æрмæст, дам, бавзарын хъæуы, кæд, уæртæ къулыл цы хъримаг ис, уый сфæразай, уæд.

Лæппу къулæй хъримаг райста æмæ дзы хъазгæ рацыд.

Куы цыдис лæппу фыййау, уæд уæйыг бафæдзæхста, Хурыскæсæны уæйыджы зæхмæ ма баскъæр дæ фос, зæгъгæ, уый мын иухатт мæ цæст скъахта.

Лæппу уыцы-иу скъæрд бакодта Хурыскæсæны уæйыджы зæхмæ йæ фос.

Уæйыг хъæргæнгæ йæ размæ рацыд:

– Чи куыдз, чи хæрæг, мæ зæхмæ йæ фос чи 'рбаскъæрдта, мæ зæххы сæрты цъиу куы никуы атахтис, уæд!

– Куыдз дæр æмæ хæрæг дæр дæхæдæг, – загъта лæппу.

Уæйыг æмæ лæппу кæрæдзимæ фæлæбурдтой. Хæцынтæ байддыдтой, хæцынтæ байддыдтой, æмæ лæппу уæйыджы фæбынæй кодта.

Марын дæ, тьыртгæг хæрæг, зæгъгæ, йын загъта лæппу уæйыгæн.

– Тагъд, цы хорздзинад дæм ис, уый мын зæгъ, кæннод!

– Хорздзинадæй мæм ницы ис, æрмæст фосы дзугтæ æмæ мæ иунаг чызг йедтæмæ, – загъта уæйыг, – стæй мæ бæхрагъауы ме 'фсургъ, æнæзылдæй чи сгæбæр, уый.

Уый фæстæ лæппу кард фелвæста æмæ дзы уæйыгæн йæ сæр ракъуырда.

Куы æризæр, уæд лæппу уæйыджы фос æмæ йæхи фос æрыскъæрдта сæ хæдзармæ. Уыйыг (Дада) йæ размæ лæууыд, тæссæй, кæд ыл исты æрцыд, зæгъгæ. Йæ «фыд» лæппуйы куы ауыдта, уæд бацин кодта, дзæбæх кæй æрыздæхт, ууыл.

Цæрынтæ, цæрынтæ та байддыдтой, цæрынтæ байддыдтой. Цас фæцардаиккой, – чи зоны, лæппу йæ «фыдмæ» дзуры:

– Дада, ныр ды зæронд дæ, æмæ, куы амæлай, уæд æз кæимæ цæрдзынæн? Ахæм хос никуы зоныс, æмæ зæронды ног чи кæны?

– Цæуылнаæ зонын, дада дæ фæхъау фæуа, фæлæ уымæ æнцонты бацæуæн нæй. Æрмæст æм баирвæздæн, урс хохы уæйыгмæ цы æфсургъ ис, уый.

Лæппу йæ «фыды» нал уагъта, – куыд рахæссæн ис уыцы хос, уый мын радзур, зæгъгæ.

Уæйыг лæппуйæн фæдзырдта йæ хабæртгæ æмæ йын загъта:

– Уырдаем бирæ адæм фæцыдис, фæлæ дзы фæстæмæ ничи раздæхт. Куы бацæуынц уырдаем, уæд иу рæсугъд чызг рацæуы

Æрæмбырд сты гæрахмæ æлдары фæсдæуинтæ. Банызтой дон. Æлдар æрæмбырд кодта йæ адæмы æмæ сын бамбарын кодта, здæхын сæ кæй хъæуы хæдзармæ, уый.

Фæллад, æххормаг æмæ дойныйæ тыхст адæм куыд нæ бацин кодтаиккой, ахæм хабар фехъусгæйæ! Æрбацыдысты, æлдар йæ галуанмæ, кусджытæ сæ халагудтæм.

Бирæ рæстæг рацыдаид, чысыл, чи йæ зоны, сæ балцыл, фæлæ се ‘рцыдмæ æхсинаен райгуырды æртæ лæппуйы.

Бонтæ бонты ивтой. Рæстæг ивгъуыдта. Æлдары фырттæ дæр сæ рæзыд кодтой.

Æлдары зæрдæ бонæй-бон æнкъарддæр кодта, уымæн æмæ уайыджы æмгъуыд хæстагæй-хæстагдæр кодта.

Иу бон æлдар басидтис хистæр фыртмæ æмæ йын бамбарын кодта, уайыгмæ цæуын æй кæй хъæуы, уый, йæ фыды дзырд æххæст кæнынмæ. Фырт дæр фæхъуыста, стæй йын афтæ зæгъы:

– Дзырд уайыгæн ды загътай, цæугæ дæр æм ды акæ, – æмæ дуары æдде фæци.

Басидт æлдар астæуккагмæ æмæ та уымæн бамбарын кодта, фæлæ та уымæй дæр уыцы дзуапп райста.

Уæд фæсидт æлдар кæстæрмæ æмæ йын радзырдта хабар:

– Йе хъуамæ ды ацæуай, йе та уайыг æрцæуа æмæ ам не ‘ппæты дæр бахæра, æз мæ дзырд нæ сæххæст кодтон, уый тыххæй.

Бирæ ныхæсты фæстæ лæппу йæ фыдæн загъта:

– Кæд мæ фыд дзырд радта уайыгæн, куыд йæ фырты уымæн ратдзæн, ууыл, уæд æз цæтгæ дæн.

Лæппу сцæтгæ кодта йæхи. Райста фæндагтаг. Æлдар ын йемæ фæраст кодта фæсдæуинтæй иуы æмæ сын загъта, уыцы суадонны бынмæ куы бахæццæ уат, уæд фæсдæуин раздæхдзæн фæстæмæ, лæппу фехсдзæн топп, зæгъгæ.

Æлдар куыд загъта, афтæ бакодтой. Лæппу куы бацыд суадонны бынмæ, уæд фæсдæуины рарвыста, йæхæдæг топп фехста. Гæрахмæ рацыд уайыг æмæ йæ бакодта бæласы маарайыл стыр æмæ рухс галуанмæ.

Уыцы бонæй фæстæмæ уайыг йæ хъаны хæссын байдыдта сыгъдæг зæнджы магъз æмæ сæры магъзæй. Лæппу рæзын байдыдта ахсæвæй-бонæй, дæргъмæ æмæ уæрхмæ.

Иу бон лæппу уайыгæн загъта:

– Дада, æз атæрдзынæн фос хизынмæ, кæннод ам къуымы бадынай бафæлладтæн, стæй иучысыл цуан дæр акæнон.

25. Фыры аргъау

Æджы-ма раджы цардис лæг æмæ ус, уыдис сын лæппу æмæ чызг. Ус амардис, æмæ лæг дыккаг ус æрхаста. Уымæй дæр ын райгуырды лæппу æмæ чызг.

Лæгмæ уыдис фыстæ, æмæ лæппутæ куы рахъомыл сты, уæд фиййау цæуын байдыдтой. Чызджытæ та сын хастой кæрдзын, сидзæр лæппуйæн цъæлтæ æмæ къуыпхытæ, мад кæмæн уыдис, уымæн та хæбизджынтæ. Сидзæр лæппу алыбон дæр куыдта æмæ куыдта, маджын лæппу та йæхицæн зарыдис.

Сæ фысты астæу иу дынджыр фыр уыдис. Уый сæм иу бон рацыдис æмæ сидзæр лæппуйы фæрсы:

– Алыбон дæ кæуынай куы нал фæразæм, уæд цы кæныс?

Лæппу йын равдыста йæ цъæлтæ æмæ къуыпхытæ, стæй иннæ лæппумæ дæр бацыдис æмæ уый дæр бафарста:

– Алыбон дæ зарынай куы нал фæразæм, уæд цæуыл зарыс?

Уый йын загъта:

– Ракæс маена мæ хызынмæ.

Хызыны уыдис уæлибæхтæ. Фыр фæмæсты ис æмæ йæ ныццæвта. Лæппу кæугæ ацыд сæ хæдзармæ. Фыр дæр йæ фæстæ æрцыд хъусынмæ. Лæппуйæн хæдзары дзырдтой, ма ку, ма ку, изæры йæ æргæвдгæ кæнаем, зæгъгæ.

Фыр фæстæмæ рацыд æмæ сидзæр лæппуйæн загъта:

– Изæры мæн æргæвддзысты, æмæ-иу тасы фæнык ныккæн.

Мæн фынгыл куы ‘рæвæрой, уæд ды фæсдуар лæуу, æз ныххуыррытт кæндзынæн, æмæ фæнык сæ цæстыты бакæлдзæн. Уыдон цалынмæ сæ цæстытæ æууæрдой, уалынмæ æз алидздзынæн, дæу дæр ме ‘ккой ахæсдзынæн.

Изæры куы ‘рцыдысты, уæд лæппу, фыр кæй загъта, уыдон бакодта.

Фыры фынгыл куы ‘рæвæрдтой, уæд ныххуыррытт кодта, æмæ фæнык цæстыты бакалдис.

Уыдон сæ цæстытæ æууæрдыныл куы фесты, уæд фыр ралыгъд, лæппуйы дæр йе ‘ккой акодта æмæ йæ авд æфцæджы æддема ахаста. Сау хъæуы астæумæ йæ бахаста æмæ йæ уым иу дынджыр тæрс бæласы сæр сæвæрдта. Йæхæдæг йæ иу сыкъа азылдта æмæ дзы алы хæрд æмæ нозт систа. Йе ‘ннæ сыкъа азылдта æмæ дзы зарыны уадындз æмæ кæуыны уадындз систа. Стæй лæппуйæн загъта:

– Исчи дæ куы хъыгдара, уæд-иу кæуыны уадындзæй ныууас, куы ничи дæ хъыгдара, уæд та-иу зарыны уадындзæй уас.

– Ныр æз цæуын хизынмæ, – зæгъгæ, æмæ фыр ацыдис.

Уый фæстæ лæппуйы бæласы бынмæ к’улбадæг ус æмæ йæ лæппу ‘рбаластой сæгъ.

Ус сæгъы кардæй батъæпп-батъæпп кодта, куы йæ фарсы, куы та йæ-иу гуыбыны фæтгыста. Лæппу йæм рахызт æмæ йын æй аргæвста, стæй сæгъы дзидзатæ сфыхтой. Хæрыныл куы сбадтысты, уæд ус арахъхъ систа æмæ лæппуйы срасыг кодта. Лæппу йæ хъæбысы бафынаей. Уыдон æй уæрдоны сæвæрдтой авд уаты мидаг. Лæппу куы райхъал, уæд дис кодта, ай кæм бафтыдтæн, зæгъгæ.

Рудзынгæй ракаст, æмæ дын халон фæтæхы. Уæд æм лæппу дзуры:

– Авд æфцæджы æддейы хъæды астæу иу тæрс бæласы сæр кæуыны уадындз æмæ зарыны уадындз, стæй мæ хæрд æмæ мæ нозт сты, æмæ мын сæ æрхæсс.

– Ници дын сæ æрхæсдзынæн, зæгъгæ, загъта халон.

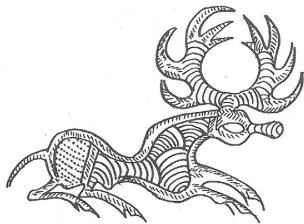
Уый фæстæ ‘рбатахтис зæрватыкк, æмæ уымæн дæр загъта:

– Зарыны уадындз, хæрд æмæ мæ нозт дæу фæуæнт, æрмæст мын кæуыны уадындз æрхæсс.

Зæрватыкк йын сæ иууылдæр æрхаста. Лæппу кæуыны уадындзæй ныууасыд.

Фыр æй фехъуыста æмæ иу æфцæгыл ‘рбагæпп кодта. Стæй та лæппу ныууасыд, æмæ та дыккаг æфцæгыл ‘рбагæпп кодта. Афтамæй авд æфцæгыл дæр ‘рбагæпп кодта æмæ æрхæццæ.

Куы ‘рхæццæ, уæд фыццаг дуар ныгтуыпп кодта йæ сыкъатæй æмæ йæ басаста. Афтамæй æвдæм дуармæ куы бахæццæ, уæд йæ сыкъатæ ахаудтой, æмæ йæ бон ницыуал уыдис. К’улбадæг ус æй аргæвста æмæ йæ цæджджинаджы уæларт сæвæрдта. Лæппу дæр уыцы фыццагæй йæхи аджы сæппæрста, æмæ сæ иумæ баныгæдтой.

27. Æлдар æмæ йæ кæстæр фырт

Æаджыма-раджыма цардис æлдар æмæ æхсин. Сæ ис, сæ бонæн ныккæнæн нæ уыд: сæ бæхрæгъæуттæ, сæ хъомвос æмæ сæ фысты дзуттæ нæ цыдысты уæрæх быдырты. Сызгъæрин æмæ æвзистæй дзаг уыдысты сæ галуантæ, фæлæ сæ уыдон æппындæр не ‘ндæвтой.

Бонæй-бонмæ æлдар æнкъардæй-æнкъарддæр кодта, зæнаг ын кæй нæ уыд, уый тыххæй.

Æлдары кусджытæ дæр дзырдтой:

– Цы фæуыдзысты æлдары исбон, зæнаг ын куы нæ ис, уæд.

Иу бон æлдар æрæмбырд кодта йæ фæсдзæуинты æмæ сын афтæ зæгъы:

– Сцæттæ кæнут уæхи æмæ цомут балцы – æз цæуын мæхи марынмæ.

Фæсдзæуинтæ бахъынцъым кодтой, фæлæ сæ бон цы уыдис! Сраевдз кодта йæхи æлдар, сраевдз кодтой фæсдзæуинтæ дæр.

Араст ис æлдар йæ фæсдзæуинтимæ йæ сæр сафынмæ.

Бирæ фæцыдаиккой, чысыл, чи йæ зоны, фæлæ иу ахæмы æлдар æмæ йæ адæм тынг сдойны сты. Дойныйæ куы нал фæрæзтой, уæд æлдар загъта:

– Фæйнаæ комыл фæхæлиу уæм, æмæ, дон чи ссара, уый-иу топп фехсæд, æмæ йæм иннæтæ дæр æрцæудзысты.

Бирæ разил-базил куы фæкодтой, уæд æлдар иу комы рæбын ссардта иу сыгъдæг суадон, бануазынмæ дзы хъавыд, фæлæ йæ зæрдыл æрбалæууыд сæ бадзырд, æмæ топп фехста. Уайтагъд къо-дахы бынаей фæгæпп кодта уæйыг æмæ йæхи сцагъта æлдарыл:

– Чи дын загъта, мæ суадоны былмæ æрбацу æмæ дзы гæрæхтæ дæр ма кæн? Ныртæккæ дæ мæ дæндагæн схъауæн акæндзынæн!

Æлдар ын йæ хабæрттæ ракодта, куыд рацыд йæ сæр сафынмæ, æназæнаг кæй у, уый тыххæй.

Уæд ын уæйыг афтæ зæгъы:

– Уадзын дæ, кæд мын дæ лæппутæй æртæ азы фæстæ иу ратдзынæ, уæд.

Æлдар ныддис кодта, мæнæн цот куы нæ ис, зæгъгæ.

– Уыдзæн дын, – загъта уæйыг, – дæ ныццымæ.

Хорз уæдæ, зæгъгæ, дзырд радта æлдар.

– Куы ‘рбацæуа ацы ранмæ, уæд-иу топп фехсæд, æмæ йæм æз зындзынæн, – ууыл уæйыг фæдæлдзæх.

Уæйыг куы базыдта, нал маæ суаддздæн, зæгъгæ, уый, уæд лæгъстæ кæнын байдыдта, суадз ма! Ницыуал дзурдзынæн, зæгъгæ, æмæ йын хъæрæу уæйыг фæтæригъæд кодта æмæ йæ суагъта.

Загъта йын, фæстæмæ дæ фæд-фæды цæугæ кæ æмæ-иу уазæджы исын фæнд макуыуал скæн, зæгъгæ.

Уæйыг аивгъуыдта æмæ, гъе ныр тыхагурæн ницыуал тас у, зæгъгæ, уæд æм дзуры, рахиз æмæ цæугæ дæ хæдзармæ, зæгъгæ.

Тыхагур рахызтис, раарфæ кодта хъæрæу уæйыгæн æмæ араст кодта.

Уæд иудзæвгар куы ацыдис тыхагур, уæд ахъуыды кодта æмæ йæхинымæр загъта, уыцы уæйыг афтæ тыхджын уæвгæйæ хъæрæу цæмæн у, уымæй йæ цæуылнæ бафарстон, зæгъгæ.

Фæстæмæ раздæхтис, уайын байдыдта æмæ хъæрæу уæйыджы баййæфта.

Хъæрæу уæйыг куы федта, тыхагур фæстæмæ раздæхт, уый, уæд æй бафарста, цæмæ ма раздæхтæ, зæгъгæ.

Æмæ йын тыхагур загъта, уæндгæ дæр дæм нæ кæнын бафарсын, фæлæ уыцы тыхджынай дæ цæст цы кодта, зæгъгæ.

Уæд ын хъæрæу уæйыг загъта, Хуыцау дын ма ныххатыр кæнæд, ма фыдæбæттæ та мын ма зæрдыл æрлæууын кодта, зæгъгæ.

– Мах иу хатт дыуадæс барæгæй цуаны ацыдыстæм саргъы бæхтыл æмæ куйтитæ. Изæрæй ныл мит уарын байдыдта, æмæ иу ран иу лæгæтмæ бафтыдыстæм. Дыуадæс барæгæй æд куййтæ æрфысым кодтам гъе уыцы лæгæты. Уый (лæгæт) разын-дис сæрыстæг, æмæ нæ, куы бафынай ыстæм, уæд æлдары гацца сæрыстæг йæ дзыхы систа æмæ нæ сæ дуармæ æрхаста. Уæд мах куыд фæллад уыдыстæм æмæ фынай, фæлмастæй нæма райхъал ыстæм, афтæ райсомæй æлдар йæ кæртмæ куы рацыдис, сæрыстæг йæ кærты куы федта, уæд загъта, дæ бындары гацца фæуай, кæртмæ цы нæ æрхæсдзæн, иу ахæм нæй, зæгъгæ, æмæ йæ лæдзæг цæсты бынаты фæтгыста æмæ нæ нынтыхта. Хуыцау зоны, цас ахаудаиккам, уый, æмæ лæг уæд, бæх уæд – ныппырх ыстæм.

Гъемæ хъæрæу уæйыг тыхагурæн загъта, тыхыл тыхджындæртæ бирæ ис, æмæ ацу æмæ дæ хæдзары æнцæд ысбад, дуарæй дæр макуыуал ракас, зæгъгæ.

Тыхагур араст кодта æмæ йæ хæдзармæ æрцыдис æмæ йæ хæдзары цæрын байдыдта йæ бинонтимæ. Абон дæр ма цæры йæ хæдзары æнцæдæй.

26. Тыхгæнæг (Тыхагур)

Цардис ус æмæ лæг. Иу бон куы уыдис, уæд лæг куывдмæ ацыдис. Изæрмæ фæкуывд кодта. Изæрæй хæдзармæ куы ‘рцыд, уæд сæ цурмæ æрæййæфта кæйдæр гал. Галы йæ лæдзæджы бырынкъæй фелвæста æмæ йæ хæдзары сæрты нынтыхта.

Бацыдис хæдзармæ æмæ йæ усæн раппæлыдис, нæ дуармæ кæйдæр гал лæууыдис æмæ йæ ма лæдзæджы бырынкъæй фелвæстон æмæ йæ хæдзары сæрты нынтыхтон, æмæ мын райсоммæ фæндаггæтæ ацæттæ кæн, æз цæуын дардмæ, зæгъгæ, ма загъта йæ усæн.

Уæд ын йæ ус загъта, æнцæд ысбад, нæ лæг, тыхыл тыхджындæртæ бирæ ис, зæгъгæ.

Уæд лæг загъта, нæй мын æнæ цæугæ, зæгъгæ, æмæ мын райсоммæ фæндаггæтæ куыд сцæттæ кæнай, афтæ.

Ус ын сцæттæ кодта фæндаггæтæ. Араст кодта райсомæй лæг тыхагур. Цæуынтæ байдыдта æмæ бахæццæ иу ранмæ æмæ кæсы, æмæ дзы иу лæг донхæрджытæ кæны. Донхæрæджы сæрты куы багæпп ласта, уæд донхæрæджы ныххаудис, æмæ йæ дон аласта.

Уый федта, донхæрджытæ чи кодта, уый, æмæ йæм ныццыди æмæ йæ донæй раппæрста. Кæрæдзийы æрфарстой, æмæ уыцы лæгæн разындис, донхæрджытæ чи кодта, уый, йæ усы фыд æмæ йæ каис.

Бафарста йæ, кæдæм цæуыс, зæгъгæ, æмæ йын йе сияхс загъта, æз цæуын тыхагур, зæгъгæ.

Уæд ын йæ каис загъта, ацу, дæ хæдзары ныббад, тыхæй тыхджындæртæ бирæ ис, зæгъгæ.

Йæ сияхс æм нæ байхъуыста, ‘мæ йын йæ каис загъта, уæдæ гъе уыцы доны былтыл цу, уæд сæмбæлдзынæ, зæгъгæ.

Цæуынтæ байдыдта æмæ иу ран кæсы, æмæ иу лæгæн йе ‘нгуырыл хъуджы мард, афтæмæй кæсæгтæ ахсы. Бахæццæ йæм æмæ йæм дзуры, кæсагахсæгмæ, байриат, зæгъгæ, æмæ йын загъта уый дæр, æгас цу, хæххон дзигло, зæгъгæ.

Бафарста йæ кæсагахсæг, кæдæм цæуыс, хæххон дзигло, зæгъгæ.

Лæг загъта:

– Тыхагур цæуын.

Уæд ын кæсагахсæг загъта, уæдæ гъе ам доны былтыл цу æмæ йыл сæмбæлдзынæ, зæгъгæ.

Араст кодта æмæ та фæцæуы. Бахæццæ та ис кæсагахсæгмæ, уымæ дæр кæсы, æмæ йе ‘нгуырыл галы мард, афтæмæй кæсæгтæ ахсы. Уымæ дæр йæхи бахæстæг кодта æмæ йæм дзуры, байриат, зæгъгæ, æмæ йын кæсагахсæг загъта, – æгас цу, хæххон дзигло, зæгъгæ.

Бафарста йæ кæсагахсæг, кæдæм цæуыс, хæххон дзигло, зæгъгæ.

Уымæн дæр та загъта, тыхагур цæуын, зæгъгæ.

Кæсагахсæг ын загъта, дарддæр ацы доны былтыл ацу æмæ йыл сæмбæлдзынæ, зæгъгæ.

Цæуынтæ та байдыдта æмæ иу ранмæ бахæццæ æмæ кæсы, æмæ та иу лæгæн йе ‘нгуырыл къамбецы мард, афтæмæй кæсæгтæ ахсы.

Уымæ дæр та тыхагур бацыдис æмæ йæм дзуры, байриат, зæгъгæ.

Кæсагахсæг æм дзуры, – æгас цу, хæххон дзигло, зæгъгæ.

Уæд æй фæрсы – кæсагахсæг, кæдæм цæуыс, хæххон дзигло, зæгъгæ. Æмæ йын тыхагур загъта, тыхагур цæуын, зæгъгæ.

Кæсагахсæг æм бакæстытæ кодта æмæ йæм дзуры, мæнæ ме ‘нгуырыл фæхæц, æз мæхи хъуыдыйы акæсон, зæгъгæ.

Тыхагур æнгуыр райста, æмæ кæсагахсæг кæсы, æмæ дон æнгуырыл куы ахæцыди, уæд тыхагуры дæр æмæ æнгуыры дæр дæлæмæ фæхæссы.

Кæсагахсæг куы фæтарстис йе ‘нгуырæн, уæд бауадис æмæ лæджы дæр æмæ æнгуыр дæр æрцахста. Лæджы систа æмæ йæ иу ран æрæвæрдта æмæ йæ йæ худы бын бакодта.

Уыцы кæсагахсæг уыдысты æфсымæртæ, æртæ уæйыджы. Сихорыл сын сæ мад æртæ хæрæгыл алкæмæн йæ сихор ысхаста. Уаргæ сыл сæ ссыдис, стæй фæстæмæ куы раздæхтис, уæд йæ хистæр фырт, къамбец æнгуырыл чи дардта, уый йæм дзуры, уæртæ мæ худы бын иу дзигло, æмæ йæ ахæсс æмæ йæ изæры мæ ныццыдмæ сфизонæг кæндзынæ, зæгъгæ.

Йæ мад бацыдис æмæ йæ йе ‘фцæгготæй систа æмæ йæ тæсчы ныппæрста æмæ йæ ахаста. Куы йæ ныххаста, уæд æй бафсæста æмæ йæ къæбицы нывæрдта.

Æртæ уæйыджы изæрæй куы ныццыдысты, уæд хистæр мады фæрсы, мæ хæххон дзиглойы мын ысфизонæг кодта, æви нæ, зæгъгæ.

Мад ын загъта, байрох мæ ис, æмæ дын æй сомизæр де ‘рцыдмæ сфизонæг кæндзынæн, зæгъгæ.

Райсомæй та уæйгуытæ кæсаг ахсынмæ ацыдысты. Ус тыхагуры рауагъта, хорз ын бахæрын кодта æмæ йын загъта:

– Гъе ныр лидзгæ дæ хæдзармæ, мæ фырт дæ куыд нæ байнафа, афтæ!

Мæ фырт къуыппæй-къуыппмæ иу гæпп кæны, æмæ тагъд лидз, кæннод дæ æрбайнафдзæн, зæгъгæ.

Тыхагур алыгъдис. Изæрæй та æрцыдысты уæйгуытæ, æмæ та хистæр æфсымæр бафарста сæ мады, – цы фæци, уыцы хæххон дзиглойы мын ысфизонæг кодтай, æви нæ, зæгъгæ.

Мад загъта, – байрох мæ ис, зæгъгæ.

Уæд ын фырт загъта, кæм ис, æри ма йæ, æз æй мæхæдæг сфизонæг кæнон, зæгъгæ.

Мад къæбицмæ бацыдис, йæхи агурæг скодта æмæ ма йæ кæм ыссардтаид?! Фæстæмæ раздæхт æмæ загъта йæ фыртæн, алыгъдис, æвæццæгæн, уым нал ис, зæгъгæ.

Æхсæвы уæйгуытæ ысхуыссыдысты. Райсомæй йæ уæйыг сурын байдыдта. Къуыппæй-къуыппмæ уыцы иу гæпп кодта æмæ кæсы, æмæ иу ран тыхагур фæлидзы.

Уæд æй тыхагур дæр куы федта, æрбасуры мæ, зæгъгæ, уæд кæсы, æмæ иу ран иу лæг, дыуадæс уæрдонæ кæрæдзиуыл баст, цæххæй се ‘дзаг, афтæмæй сæ иу цонгæй фæласы. Уымæ йæ ных радта комкоммæ æмæ йæм бахæццæ ис.

Уыцы лæг уыдис хъæрæу уæйыг, æмæ йæм тыхагур дзуры, æз де уазæг, фæстейæ мæ сураг ис, æмæ мæ бахъахъхъæ, зæгъгæ.

Хъæрæу уæйыг æм бакæстытæ кодта æмæ йæ уæрдонмæ сæппæрста.

Уæд сæ уæйыг æрбайнафта æмæ дзуры хъæрæу уæйыгмæ, мæ хæххон дзиглойы мын кæдæм ласыс, зæгъгæ.

Уæд ын загъта хъæрæу уæйыг, уый ме уазæг йæхи бакодта, æмæ йæ куыд нæ хъыгдарай, афтæ, зæгъгæ.

Уæд уæйыг загъта:

– Уый мæн у, æмæ мын æй куыд радтай, афтæ!

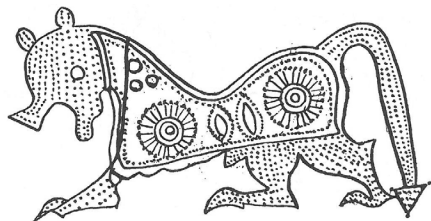
Афтæмæй хъæбысæй-хъæбысмæ фесты, æмæ йæ уайтагъддæр хъæрæу уæйыг йæ быны фæкодта æмæ тыхагурмæ дзуры, – рахиз æмæ мæ мæнæ фæстейæ иу хъис ратон æмæ йæ уымæй бабæттон, зæгъгæ.

Тыхагур рахызтис, бирæ рахæц-бахæц фæкодта, æмæ йын хъис тонын нæ бакуымдта.

Уæд хъæрæу уæйыг йæхæдæг равнæлдта æмæ дзы иу хъис ратыдта йæ сагхæды астауæй æмæ уымæй уæйыджы сбæстытæ кодта.

— Кæд уыл æз исты галиумæ рацыдтæн, уæд ацы фат уæлæмæ дыууæйæ сцæуæд, дæлæмæ та иуæй æмæ мæ сæры ныссæдзæд. На уый нæй, уæлæмæ иуæй сцæуæд, дæлæмæ та дыууæ æрцæуæд æмæ уæ сæрты ныссæдзæнт!

Лæппу фат фехста, æмæ уæлæмæ иуæй сцъд, дæлæмæ та дыууæйæ æрцыд. Уыцы дыууæ лæгæн сæ сæрты ныссагъдысты æмæ уым ныммардысты.

30. Лæг æмæ ус

Раджыма-раджыма лæг æмæ ус цардысты, æмæ сын зæнæг нæ уыдис. Хоскæрдны афон куы æрцыди, уæд усæн йæ мой кусджытимæ ацыд уыгæрдæнмæ, усæн та бафæдзæхста, цæмæй йын чъиритæ скæна. Усæн, чъиритæ цæмæй скæна, уый нæ уыди. Уый тыххæй дыккаг бон куыроймæ ацыд ссад ссынмæ, æмæ йын уым лæппу райгуырд, кæцы æнгуылдзы йас йæдтæмæ нæ уыдис. Дзидзи йын куы бадардта, уæд бирæ фæхъыг кодта, ахæм лæппу йын кæй райгуырд, уый тыххæй. Æмæ цæмæй уыцы лæппуйы йæ мой нæ фена, уый тыххæй зæхх скъахта æмæ йæ уым баныгæдта.

Иннæ бон та куыроймæ ноджыдæр куы æрбацыд, уæд æм лæппу зæххы бынæй хъæр кæнын байдыдта:

— О, нана, дзидзи ма мын бадар, науæд æгæр тынг сыстонг дæн.

Уый йæ фæстæмæ скъахта, æмæ йын дзидзи куы бадардта, уæд æй хæдзармæ скодта æмæ йын уым загъта:

— Дæ фыд ныр уыгæрдæны ис, æмæ йын хæринаг чи ахæсса, уый нæй. Æз чъиритæ скæндзынæн æмæ сæ хæрагыл сæвæрдзынæн, ды та-иу æй уыгæрдæнмæ атæр.

— Хорз, — зæгъгæ, загъта лæппу.

Чъиритæ куы сцæттæ сты, уæд сæ ус хæрагыл сæвæрдта, æмæ йæ лæппу атардта. Æрдæгфæндагмæ куы æрбахæццæ сты, уæд

Бирæ фæдзырдтой, чысыл, чи зоны, фæлæ лæппу къулбадæг усы райхъал кодта адæмы фосы уасынмæ.

Уыцы æхсæвы фæстæ лæппу алы æхсæв дæр цыдис æлдары чызгмæ галуанмæ.

Цас рæстæг рацыдаид, чи зоны, фæлæ æлдармæ йæ æххуырстыгæ фæхабар кодтой, зæгъгæ, дæ чызгмæ дын цыдæуы, зæгъгæ. Æлдар кусджытæн сæ сæртæ ракаены кодта, афтæ мæм куыд æрбауæндыдысты, зæгъгæ.

Бирæ рæстæг рацыд, чысыл, чи зоны, фæлæ та æлдары кусæг чызг, æхсинаен хæринаг хæссæг, æлдармæ бацыд æмæ йын афтæ зæгъы:

— Æлдар, æлдар, де зæд, де зæд, дæ фарныстæн! Æхсин йæхи бар нæу, æмæ дын æй хъусын кæнын!

Æлдар хъуыды кæнын байдыдта, фæлæ цы 'рхъуыды кодтаид, уымæн ницы зыдта, фæстагмæ йæ чызджы йæ цурмæ ракодта, йæ кусджыты æрæмбырд кодта æмæ загъта:

— Акæнут ацы цæммары æмæ йæ сау хъæды æнæфæндаг рæтты хай бакæнут, амарут æй æмæ йын йæ базыг мæнæн хæрынæн æрбахæссут!

Кусджытæ акодтой чызджы æвæндаг рæтты, бакодтой йæ тар ранмæ, гъе ныр æй амарæм, зæгъгæ, афтæ кæсынц, æмæ мæнæ иу хæдзар, йæ дуармæ лæууы зæронд лæг. Кæрæдзи куы федтой, уæд зæронд лæг дзуры:

— Фысым уал бакæнут, фæндаггон фæллад вæййы.

Æлдары кусджытæ бацыдысты се 'нæзонгæ фысыммæ. Цæхх, кæрдзын сын æрæвæрдта æмæ сæ рафарста, кæцæй æмæ кæдæм цæуæг ысты, уымæй.

Æлдары кусджытæ радзырдтой сæ хабæртæ æмæ загътой:

— Æлдар йæ чызджы йас дунейыл никæй уарзта, ныр æм иу Хуыцауæн æнад сагъуыд æмæ йæ фæсайдта. Уыйадыл æлдар йæ чызджы марынмæ рарвыста, æмæ йæ мах хъуамæ амарæм, йæ базыг та йын хъуамæ æлдарæн хæрынæн ысхæссæм.

Зæронд лæг сæм фæхъуыста, стæй загъта:

— Æз зæронд лæг дæн, иунагæй цæрын хъæды астау, æмæ йæ марыны бæсты мæнмæ уадзут: сымах та магуыр адæм ыстут, æмæ уын æз, мыггагмæ цæмæй фæцæрат, уый ратдзынæн, йæ базыджы бæсты та сагуыты базыг ысхæсдзыстут æмæ Хуыцауы раз дæр уыдзыстут æнæтаригъæд.

Лæгтæ сразы сты сæ фысымы ныхасыл, æлдары чызджы зæронд лæгмæ ныуагътой, афтæмæй раскæрдтой фос сæ разæй

æмæ æрфардæг ысты æлдары зæххы иуварсмæ, æлдарæн та йæ чызджы базыджы æфсон бахæрын кодтой сæгуыты базыг.

Уыцы зæронд лæг та уыдис уыцы лæппу. Æртыффытт ластой къулбадæг усы хæдзармæ. Хъæугæрон æхсæвæй райсоммæ фес-тын кодтой галуан. Ацардысты ма иу къорд бонты уыцы ран, стæй сæ галуан ныууагътой къулбадæг усæн, сæхæдæг фæраст ысты сæ фыд æмæ сæ мадмæ.

Сæ фæндаг ракодтой урс уæйыджы чызгыл; сæ бацыдмæ хъа-зыдысты сызгъæриндыккуджын чызг æмæ æвзистбецыкджын лæппу.

Уыцы ран кæрæдзийыл фæцинтæ кодтой. Ацардысты иу къорд бонты, стæй самбырд кодтой сæ мулк (сæ ис, сæ бон) æмæ араст ысты сæ мад æмæ сæ фыдмæ.

Сæ бацыдмæ æлдар æмæ æфсин афтæ ныззæронд ысты, æмæ хуыссæнæй æдтæмæ хизынаен нал уыдысты. Лæппу цырагъ æрхоста, æмæ йæ мад æмæ йæ фыд, цы уыдысты, авд ахæмы фес-тадысты.

Æлдары хæдзары æнæхъæн къуыри адаем минос фæкодтой.

Цас ацардаиккой, чи зоны, фæлæ иу заманы лæппу йæ бинонтæн загъта:

– Æз мæ фыды бæрæгтæнæг цæуын.

Уæд йæ дыккаг ус дзуры:

– Ды цæуыс, фæлæ æз та цы уыдзынаен, ме ‘мгъуыд куы ‘рцæуа, уæд?

Лæг бауынаффæ кодта йæ усæн, загъгæ, фæцæудзынæ быдырмæ, æрцарæдзынæ дæхицæн хæдзар, æмæ дæм цалынмæ æз фæзынон, уæдмæ дуар макæмæн бакæ.

Лæг ацыд йæ фæндагыл. Усæн йæ афон куы ‘рцыд, уæд быдырмæ ацыд æмæ йæхицæн хæдзар æрцарæзта. Уалынмæ йæ разы фегуырды йæ лæджы хуызы иу лæг. Йæ фыццаг лæппуы йын йæ бынæй фелвæста æмæ цыдæр æрбацис. Дыккаг разынд чызг.

Цас заман рацыд, чи зоны, фæлæ иу ахæмы йæ лæг æрбацыд. Ус ын дуар бакодта æмæ æрбацыд. Чызджы куы федта, уæд æй фæрсы:

– Дæ лæппу цы фæцис?

– Æмæ йæ дæхæдæг мæ бынæй куы фелвæстай, – загъта ус.

Лæг ницыуал ысдзырдта, фæлæ рацыдысты сæ хæдзармæ.

Лæг уайтагъд бамбæрста хъуыддаг, уый йæ фыццаг усы куыст кæй у, уый.

Лæг æхсæв йæ усмæ куы бацыд, уæд ын загъта:

Чызг куы схызт, уæд лæппуйыл дыууæ лæджы къæй æрæмбæрзтой хуынкъыл. Лæппу ма фæхъæр кодта «хæрзгæнæг хорз кæм ссардта».

Лæппу дуар бакодта, фыраен йæ галиу сыкбайыл фæхæст æмæ йæ дæлдзæхмæ фехста æмæ иу сау хъæдмæ ныххаудта. Хъусы – æмæ хъæды гуыпп-гуыпп цæуы. Гуыпп-гуыппмæ цæуын байдыдта, æрхæццæ и, кæсы, æмæ дзы æртæ уæйыджы кæрæдзийы нæмынц. Иу дæр бæлас фелвасы æмæ йæ иннæйыл ныццæвы, æмæ нып-пырх вæййы, иннæ дæр афтæ. Уалынмæ сæм лæппу дзуры:

– Цæуыл нæмут кæрæдзийы?

Уæйгуытæ загътой:

– Уарæм æмæ нæ фидауæм.

– Уæдæ уæ æз бафидауын кæндзынаен.

– Цæй, уæдæ.

Цы дзауматæ уæм ис?

Уыдон йын загътой:

– Ис нæм гамхуд. Дæ уæлæ йæ куы ныккæнай, уæд дæхæдæг адамы уындзынæ, дæхи дын ничи уындзæн. Ис ма нæм гауыз, куы йыл сбадай æмæ куы загътай: «Хуыцауты Хуыцау, уæдæ мæ уырдаем фæхæццæ кæн», уæд дæ кæдæм фæнда, уырдаем хæсдзæн. Стæй ма нæм ис лæдзæг, зæхх дзы куы ‘ркъуырай, уæд дæ цы фæнда, уый дæ цуры фестдзæн.

Байхъусут-ма, уæдæ, – загъта лæппу. – Æз уын скæндзынаен æртæ фаты æмæ сæ фехсдзынаен. Раздæр йæ фат чи ‘рхæсса, уымæн раззаг бар, уый фæстæ чи ‘рхæсса, уымæн та фæстаг бар, æртыккагæн та, чи баззайа, уый.

Уæйгуытæ сразы сты. Лæппу æртæ фаты скодта æмæ сæ фех-ста. Уæйгуытæ ацыдысты æмæ, цалынмæ уыдон фæтгæ агуырды-той, уалынмæ лæппу гауызыл бабадт, гамхуд æркодта, лæдзæг райста æмæ загъта:

– Хуыцаутты Хуыцау, уæдæ нысан кæимæ æхстон, уыдоны хæдзармæ мæ фæхæццæ кæн.

Гауыз зилгæ-зилгæ стахт æмæ араст æмæ æрынцад уыцы æртæ лæджы хæдзармæ. Лæппу-иу сусæгæй чызджы æлхысчыгæ код-та, стæй йæ гамхуд сита. Уым йыл фæцин кодтой, стæй сæ хо æмæ лæппуйы хæдтулгæ уæрдоны сбадын кодтой æмæ сæ арвыстой.

Афтæмæй сæ хæдзармæ сцыдысты. Хæдзары лæппуйы сцыдмæ хистытæ кодтой æмæ сæ хистытæ куывдмæ аздæхтой. Уалынмæ йыл чи разылд, уыдон дæр уыдысты уым, æмæ сын загъта:

– Гъей, ма топп, цы фæдæ?

Уæд хæйрæг афтæ зæгъы:

– Уæдæ-уæдæ, ма уæдæртт йæ бырынкъыл.

Лæппу йæ топпæй ныггæрах кодта, æмæ йæ иу сæры фарс ахаудта æмæ атылд. Хæйрæг хъæр кодта, фос кæй хъæуа, уый ма фæдыл цæугæуæд, зæгъгæ.

Иу ран къæй фехъом æмæ уырдаем ныххаудта. Лæппу æмæ дыууæ лæджы рацыдысты æмæ уыцы къæй схил кодтой.

Лæппу загъта:

– Цæй, бæндæнæй ма бабæттут æмæ афтæ кæд зæгъон, «уæ, фæсудзын», уæд ма-иу фалдæр ауадзут.

Ауагътой йæ, æмæ хъæр кодта, «уæ, фæсудзын», зæгъгæ.

Ныццыд бынмæ, кæсы æмæ сæры фарс æртæ чызджы радав-бадав кæнынц.

– Нæ дын загътам, нана, цæмæн хæрыс адæмы, уыдоны тæригæд дæ исчердаем фæкæндзæн?

Уалынмæ сæм лæппу бадзырдта:

– Уæ бонтæ хорз, чызджытæ, цы кусут уый?

– Цы кусæм, мæнæ нæ мад æртæ хъæуы бынтон быны цагъд ныккодта. Дыууæ лæджы ма йын дзы уыдис, уыдоны хæрынмæ сцъд æмæ йæ чидæр амардта.

– Уæдæ уый æз амардтон.

Лæппу фæстæмæ рацæйцыд, æмæ йæм чызджытæ дзурынц:

– Мах дæр демæ акæн, ам ма нæ кæмæн уадзыс?

Лæппу загъта:

– Рацæут.

Чызджытæ рацыдысты, уый сæ радыгай бæндæнæй сбаста, æмæ сæ дыууæ лæджы уæлæмæ ластой. Кæстæр чызджы рад куы ‘рцыд, уæд афтæ зæгъы лæппуйæн:

– Ды разæй схиз, лæппу, ирон лæгыл æууæнк нæй.

Лæппу загъта:

– Уый ма чи фехъуса, уый мын цы зæгъдзæн? Чызджы фæстейы ныуагъта, йæхæдæг та разæй схызт.

Чызг загъта:

– Уæдæ дын гъе ай дæгъæл æмæ дæ кæд не сласой, уæд-иу уæртæ уыцы дуар бакæн. Иу фыр баст дзы ис, æмæ йын кæд йæ рахиз сыкъайыл фæхæст уай, уæд дæ уæлæмæ фехсдзæн, нæ уый нæй, уæд та дæ дæлдзæххмæ фехсдзæн.

– Хорз.

– Кард рахæсс, æмæ нæ лæппуйы аргæвдæм!

Уæд æй йæ ус фæрсы:

– Лæгай, дæ зонд фæцыд, æви цытæ дзурыс?

Уæд ын лæг загъта:

– Кæд туг тугæй æхсæм, уæд æй хъуамæ йæ кæронмæ ахæссæм.

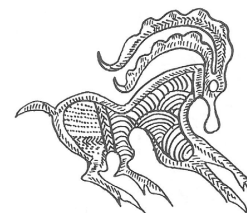
Ус бамбæрста, хъуыддаг цæуыл цæуы, уый, æмæ загъта йæ лæгæн:

– Æз тугæй туг не ‘хсадтон, фæлæ дын дæ зæрдæ базонын фæнд скодтон. Ныр у, æмæ дæ лæппу йæ мады хъæбысы ис.

Уыцы хъуыддаг æмæ зæронд уæйыджы æрхуынды тыххæй æлдар сарæзта стыр куывд, иннабонæй-иннабонмæ адæм фæминас кодтой.

Афонмæ дæр ма цæрынц.

Цард уыдис, хорз уыдис, уыдоны æрцыдмæ хорзæй цæрут сымах дæр!

28. Хъæрæм-Саухал æмæ æ фурт

Хъæрæм-Саухал-æлдар адтæй æмæ ин адтæй æртæ лæухъæни. Æртæ лæхъуæнемæй ба дыууæ фæйна хæдзаремæ енцег адтæнцæ, еу ба æхе хæдзари.

Балци рацудæй Хъæрæм-Саухал æхуæдæг æмæ еу будурмæ бацудæй. Будури æхсæвеуат æркодта, æ уорс бæх бафæсахсæн кодта, уотемæй. Æхсæвæй æртиккаг хай ку рацудæй, уæдта ‘й бæл цъæх цирен кæнун байдадта, æмæ азæрæй æрбафунæй æй нæуæгæй. Уæдта бабæй ракастæй бонивайæн æрдæмæ, æма ‘й бæл сурх цирен кæнун байдадта æ фалæунбулæй хæстæг. Æрбафунæй æй нигидæр бабæй. Уæдта ‘й бæл ниймон-кал æхе æрзилдта, æ думæг æ гъæлæси бацафта, уотемæй.

«А Хуцау! А ме’сæфт ку’й, ардигæй ма ку раервæзинæ! – æма рацæуæн агурдта æма кæми ирдта?!»

«Цидæр æй, ме'сæфт æрцудæй, æма ин маæ бæх бахуæрун кæнон!»

Æма 'й имæ æ бæх æлласта æма ин загъта:

– Мæнæ дин маæ бæх, æма 'й бахуæрæ!

Æма 'й маæ фæстæмæ дæр нæ ракастæй.

– Мадта лæги фид бахуæртæ, кæд бæхи фид нæ хуæрис, уæд! Маæ хъæппæлтæ дæр раласдзæнæн æли гъезæмари бæсти.

Уæддæр имæ нæ фезмалдæй.

Мадта, – зæгъгæ, загъта, – кæд зæронд лæги фид нæ хуæрис, уæд мин æртæ лæзхъуæни ес, æма дин исон ардæмæ еуей рарветдзæнæн, уобæл дин маæ Хуцауи хайай соми кæнун.

И кал ка'дтæй, е æ къæдзелæ æ гъæлæсæй раласта æма рандæ'й.

Хъæрæм-Саухал æ хæдзарæмæ иссудæй æма дыууæ лæхъуæнемæ рарвиста, æндегæй ка'дтæй, уонæмæ.

– Есге уи фæццæуæд уордæмæ, мæнгæ соми маæ ма фæккæнетæ!

Етæ: «Æхе нæ хуæрун кæнуй, фал мах æрветуй!» – æма алке æ фусунмæ рандæ'й, фæстæмæ дæр имæ неке фæккастæй.

И мадæ æма фидæ гузавæ кодтонцæ:

– Ци кæнæн, мæнгæ соми фæцан!

Уæдта, авдæни ци биццеу адтæй, е нибберихта, авдæни бæдтæнтæ ратудта æма загъта:

– Ци кæнтæ, маæ мадæ æма маæ фидæ? Цæбæлдæр гузавæ ку кæнетæ. Æз фæццæудзæнæн, маæ фидæ! Бæхбæл мин саргъ исæвæрæ æма мин над баамонæ!

Уорс бæхбæл ин саргъ исæвæрдта æма ин загъта:

– Дæ бæх æ бæрагæ рауадзæ, æма, бони цудæй кæми ниллаууа, уоми еу æхсæвеуат æркæнæ!

Цæун райдæдта, æма'й бæх, æ фидæ кæми адтæй, уордæмæ бахаста, æма уоми æхсæвеуат æркодта, æ баз æ нивæрзæн бакодта, уотемæй.

Фиццаг фунти уобæл дæр будури кæронæй цъæх цирен кæнун байдæдта, æма æ фур азарæй æрбафунæй æй. Бонивайæни бабæй йибæл сурх цирен кæнун байдæдта хæстæгæй. Ра бабæй фунæй æй. Уæдта уобæл дæр еци кал æртухстæй.

Ба маæ хуæрæ, – зæгъгæ, бæхæй дæр, лæгæй дæр æхе фæгъгъардта, æма йин нæ комуй.

– Æдта маæ кæд ами нæ хуæрис, уæд маæ есгумæ дæ хæдзарæмæ хонæ, маæ разæй ранæхстæр уо!

хæдзары рæбынты дзæбидыртæ ривæд кодтой. Ацыд дарддæр, иу бон изæрмæ фæцыд, уым дæр цæрæг нал уыдис. Ацыд та дарддæр æмæ та иу бон изæрмæ иу хъæуыл фæцыд æмæ дзы ссардта æрмæст дыууæ лæджы. Бафарста сæ:

– Цæмæн афтæ у, ныр æртæ боны цæуын, æмæ дзы иу цæрæг никуы федтон?

Уыдон загътой:

– Иу хайрæг ныл сагъуыд æмæ нæ бахордта, махмæ дæр æртæккæ ссæудзæн, ацу, кæннод дæу дæр бахæрдзæн.

– Сымах кæм сæфат, уым æз дæр куы фæуон, уæд ницы кæны.

Фæгæрах кодта, æмæ дзæбидыр сæ цурмæ æртылд, æмæ физонæг кæнынц. Уалынмæ хайрæг хуынкъæй скаст æмæ дзуры:

– Дæ цуры уый та чи у?

Лæппу афтæ зæгъы:

– Уый маæ топп.

– А, мæнæ йын маæ уæдæртт йæ бырынкъыл бакаен.

Лæппу уæдæртт райста, атылдта йæ æмæ схъуыр-хъуыр кодта.

Уæд хайрæг афтæ зæгъы:

– Уый та цæй хъуыр-хъуыр у?

Лæппу загъта:

– Цæй хъуыр-хъуыр у, уый нæ зоныс? Адæмы бынцагъд нык-кодтай, æмæ дзæбидыртæ дуртæ тулынц æмæ уый хъуыр-хъуыр у.

Хайрæг та йæ фæрсы:

– Дæ разы уый та чи у?

– Уый та егар.

– А, мæнæ йын маæ хъис йе 'фцæджы афтау.

Лæппу хъис райста æмæ йæ арты баппæрста.

Уæд хайрæг фæрсы:

– Уый та цæй цъæх-цъæх у?

Лæппу афтæ зæгъы:

– Куырм дæ? Мæнæ физонæг артыл цъæх-цъæх кæны.

Хайрæг ссыд, арты уæлхъус сбадтис, физонæгмæ-иу йæ къух бадары æмæ йæ асдæры.

Лæппу йын афтæ зæгъы:

– Фæлæуу, куы сфыца, уæд бахæрдзыстæм.

Стæй коммæ куы нæ каст, уæд лæппу физонæг фелвæста æмæ дзы хайрæджы былтæн иу ныуудæста. Хайрæг дæр лæппуйæн иу цæф фæкодта. Стæй лæппу фæхъæр кодта:

29. Лæппуйы аргъау

Уу лæгæн уыдис авд усы æмæ йын райгуырдыс авд фырты. Лæг сæ ахаста æмæ сæ цытийы ихы скъуыды ныккалдта. Иу къуыри цыл куы ацыдис, уæд сæм ацыд æмæ дзы иунæг лæппу баззад, иннæтæ æхсæзæй дæр амардысты. Авд усы йыл кæрæдзийы тыдтой, æмæ сын лæг загъта:

– Кæд нал уадзут кæрæдзийы, уæд æй æз уæртæ уырдыгæй рауадздзынæн æмæ, кæй хъæбысмæ бауайа, уый фод (фæуæд). Устытæ сразы сты. Лæг æй дардæй суагъта. Устытæ йæм рауай-рауай бакодтой, æмæ кæстæр усы хъæбысмæ бауадис, æмæ лæппу кæстæр усы фæцис.

Лæппу куы рахъомыл, уæд-иу цъиутæ фатæй мардта. Иухатт куы уыдис, уæд лæппу дард ацыдис. Уым æртæ лæгыл сæмбæлдис, æмæ йын уыдон загътой:

– Лæппу, нысæнттæ фехсæм.

Лæппу загъта:

– Мæнæн ма мæ хъуымыз мæ донгæмттæй кæлы, – æмæ нæ куымдта.

Стæй гæнæн куы нал уыдис, уæд загъта:

– Цæй, уæдæ, фехсæм.

Æртæ лæджы загътой:

– Кæд æй акъуырай, уæд нын дæлдзæххы иу хо ис æмæ дын æй ратдзыстæм.

Стæй загътой:

– Лæппу, раздæр фехс.

Лæппу загъта:

– Нæ, æз разæй нæ фехсдзынæн.

Уыцы æртæ лæджы фехстой, æмæ ницы акъуырдытой. Лæппуйы рад æрцыд æмæ загъта:

– Хуыцаутты Хуыцау, уæдæ йæ къуыргæ нæ акæндзынæн, фæлæ мыл худгæ ма бакæнут. Лæппу фехста æмæ йæ акъуырдытой. Стæй йын загътой:

– Чи зоны, миййаг, искуы дæлдзæххмæ куы сæфтай, уæд дын нæ хойы ратдзыстæм.

Ацыдысты, лæппу дæр дарддæр ацыд æмæ, цæраг кæм нал уыдис, ахæм хъæумæ бахæццæ. Бацыд хъæумæ, касы – æмæ дзы марды стджытæ йедтæмæ ницы. Æнæхъæн бон фецыд иу кæронæй иннæ кæронмæ, æмæ дзы карк дæр нал уыдис, æрмæст дзы иу

Æ разæй ранæхстæр æй, биццеу дæр æ бæхбæл рабадтæй æма æ фæсте цæуй. Ей хонхрæбунмæ'й бахудта, уоми ба æ сæрæй хонх бакъурдта, æма дуар фегом æй. Е дæр æма биццеу дæр бацудæй, æма фæстæмæ æ думæгæй рæкъуæрдта æма дуар рахгæдта.

Уæдта æдæми загъд игъусун райдадта, æма'й еу рауæнмæ бахудта, уæдта цидæр фæцай.

– А Хуцау, ма мæ фесафæ, – зæгъгæ, загъта, – ами адæми загъд ку цæуй, цуавæр æй?

Уæдта 'й имæ дууæ руймони рауадæй, еу даргъдæр, иннæ – æхе асæ, æма бабæй æйетæ дæр истгæ фæццахтонцæ.

– А Хуцау, атæ мæ еугурæйдæр хуæрдзæнæнцæ!

Уæдта 'й имæ сугъзæрийнæ æстутгон лæхъуæн рауадæй æма ин загъта:

– Æгас æрцæуай, иуазæг! Берæ фестадтæ ами æма ни ма рагъаст кæнæ!

Хæдзарæмæ'й бахудта. Уоми бадтæй æстур хан сугъзæрийнæ къелабæл.

– Æгас æрцо, мæ сияхс! Мæ кизгæ дæу фудæй берæ хъиамæттæ фæккодта, нур ба имæ цо уæлаæмæ, дæ зæрдæ'й цума райсдзæнæй?

Етæ ба адтæнцæ æртæ хуæри æма руймонти хузи хадтæнцæ. Хестæр лæхъуæни фæсте хадтæй æма'й нæ ирдта, æма ин æ фидæбæл фæххуæст æй.

Лæхъуæн раздахтæй хæдзарæй æма æндæдуармæ рацудæй иннæ лæхъуæни хæццæ. Байхудта еу уатмæ, æма хортæ-мæйтæ æ уадолаæй кастæнцæ, уæхæн кизгæмæ'й бахудта:

– Мæнæ е нæ хуæрæ, кæд дæ зæрдæмæ цæуй, уæд!

Куннæ байдзулдайдæ лæхъуæн:

– Сумах мæбæл кæми æрвæнсетæ, уоми уæбæл куннæ барвæнсдзæнæн!

Лæг æма уосæ иссæнцæ, уотемæй уоми цæрун райдадтонцæ.

Ханæн еунæг лæхъуæн адтæй, æма уой хæццæ дуйне цауайнон лæгтæ разиндтæнцæ æма цауæни хадтæнцæ æма сирди фидæй æгас гъæу хастонцæ.

Хан син бафæдзæхсидæ, сау хонх æрдæмæ макæд бацотæ, зæгъгæ.

Еу бон ба хæтунмæ рацудæнцæ æма, сияхс ка'дтæй, е сау хонх æрдæмæ ивазун баидæдта, иннæ ба'й нæ уагъта, æма хани лæхъуæн фæстæмæ раздахтæй, е ба сау хонх æрдæмæ рандæ'й. Нихъхæрдтæй, æма уоми ба дуйней фонс хизтæй, уонæн ба еу

цау уæхæн адтæй, æма дууадæс ивазни (арцини) еу сиуæ, дууадæс – е ‘ннаæ, уæхæн.

«Æнаæмæ ма куннаæ уагътонцæ, дуйне фонс дзæгъæл ку хезунцæ!»

Изæр ку рацæй, уæд, цау ка’дтæй, е æ сиутæ бæхи саргъæй æфтаугути астæу рацафта æма æ сæрбæл исиста бæхи æма лæги дæр, дзогæбæл раскъодт кодта æма сæ еу айнаги цормæ æрбатардта.

Нискъодт кодта, æма дуар байгон æй. Æвдсæрон уæйуг ракастæй æма загъта:

– Уæ, бодзо, берæ цæрай! Хонхаг цъеу бабæй мин ку æрбахастай!

Бакодта фонс медаæмæ, дуар ракодта, биццеуи райста æма ин хуæд-зелгæ ухст е’скъели низзилдта æма’й артбæл байвардта, æхуæдæгга æхе бауагъта æма рафунæй æй.

Æма ‘й имæ сæри хъаболаæ æмцудæй æма ‘й имæ дзоруй:

– Дæ къах ниббуцæй кæнаæ, æма ухст æрхауа, кенæ’дта дæ хуæргæ кæндзæнаæй. Мах дæр хани дууæ фурти адтан, æма нæ уотемæй бахуардта.

Е дæр æ къах фæббуцæй кодта, æма ухст æрхаудтæй.

Нур уæйуг ба хуссуй.

– Ухст истæвдæ кæнаæ æма ‘й ин æ дууæ цæсти искъахæ!

Ухст истæвдæ кодта æма ‘й ин æй æ дууæ цæстеми ниццавта. Уæйуг рагæпп ласта, æма лæхъуæн æ кærци гъуни æхе ранимахста.

– Ци ‘й а, еу æхсæукъæ ку ‘змæлуй! – æма’й артмæ радардта, æма е дæр къуми æхе ранимахста.

– Хуцау дин ма бакомæд, æвæццæгæн, дæу нивæ адтæнцæ фонсæй дæр, мулкæй дæр, æма маæнаæ ма къохдарæн райсæ, уой дæр хæссæ!

Куддæр æй къохбæл бакодта, уотæ къохдарæн гъæр кæнун байдæдта, маæна’й, маæна’й, зæгъгæ, æма е дæр е’нгулдзæ æркъуæрдта.

Æхсæвæ æрбон æй, æма хани сияхс дзоги астæумæ бацудæй æма цауи рамардта, æ тогдæдзинтæ ин фæллух кодта, хусгæ куд кодта, уотемæй æма’й гæбæтæстыгъд никкодта.

Сæумæ уæйуг рацудæй, дуар байгон кодта æма дзоруй:

– Раскъæрæ, бодзо, маæнаæй дин нецибал пайда ес! Хорварсти сæ раскъæрæ, хорууæнтти ба сæ исæскъæрæ!

Дуар райгон кодта æма хæбæццæ нилæудтæй æма цауи рауиндтитæ кодта:

Е дæр ибæл ниддес кодта, ци дæ, зæгъгæ.

Е дæр бабæй нæуæгæй æ фидæбæндтæ дзорун байдæдта, дзæнет коруй æ фидæн, æма бабæй Барастур загъта:

– Мадта дæ астæуæй дæлаæмæ цавддор фестæ!

Æма æ астæуæй дæлаæмæ цавддор фестадæй.

Уæдта æртиккаг хатт фæдздзубанди кодта æма бабæй дзенет коруй, æма Барастур загъта:

– Дæ усхъитæй дæлаæмæ цавддор фестæ!

Æма æ усхъитæй дæлаæмæ цавддор фестадæй.

Цуппæрæймаг хатт фæдздзурдта лæхъуæн, æма, Барастур уотæ куд исзагъта, «цавддор фестæ!», зæгъгæ, уотæ ба ин лæхъуæни хуæрæ æ билтабæл къохмæрзæн радардта æма’й дзорун нæбал исуахста.

Кизгæ бакувта Барастурæн:

– Ковун ди æма ди ке корон, уой мин раттæ!

Загъта ин Барастур:

– Хатир дин фæууæд, амондгун уод дæ, æма, куд адтæй, уомæй æй Хуцау хуæздæр фестун кæнад!

Æма, лæхъуæн куд адтæй, уомæй хуæздæр фестадæй.

Уæдта ‘й имæ бийнагин æхсæ равардта æма ‘й ин загъта:

– Цо, дæ мадæ æма дæ фиди æма де’нсувæрти еу рауæнмæ æмæмбурд кæнаæ æма сæ уомæй рацæвæ, æма дзенети æнаæ хъиамæтæй фестдзæнаæнцæ.

Рахаста бийнагин æхсæ æма æ хæдзарæмæ æрцудæй, æ фидæ æма æ мадæмæ рарвиста, уæдта е’нсувæртæмæ. Фиццаг æ мадæ æма æ фиди рацафта, æма дзæргъæ æма тускъа фестадæнцæ, æма ралигъдæнцæ. Уæдта дууæ ‘нсувæрей ракъуардта, æма дууæ къудуркуйи фестадæнцæ, æма, «оххай, нæ разæй дууæ хуйи фæлледзунцæ», æма сæ фæссорунцæ æма сæ дзаханай хуæбæл исæвгарстонцæ.

Лæхъуæнæн ба загъта Барастур:

– Етæ ци уодзæнаæнцæ, уой Хуцау зонуй, фал дæуæн ба, уойбæрцæбæл ка фæхъхъиамæт кодта, дзенет есгæд уодзæнаæй.

Лæхъуæн дæр фæццардæй æ уоси хæццæ, уæдта рамардæй, æма ‘й ин Хуцау дзенети хай исаггаг кодта.

тæй ба кафгæ, æма 'й ин уой ку æрхæссидæ, æхе 'й ибæл цæмæй исæрха, уой. Зæгъетæ ин: «Æгайтима дин уотид хъадир æрласта!»

Зæгътонцæ фидæн. Фидæ бабæй лæхъуæнбæл ниббостæ'й. Лæхъуæн бустæги ниммæтгæл æй æма бабæй æ уосемæ бацудæй æма 'й ин загъта æ гъудтаг.

Е дæр ин загъта:

– Ма гузавæ кæнæ! Уасгергий æфсоргъ си ракорæ æма 'й ин фицпаг ци цæф никкодтай, уæхæн цæф ин фæккæнæ, уæдта, дæ амонд ку уа, уæд райервæздзæнæ, дууæ хонхи ку фæццох уонцæ, уæд.

Фæццудæй æма бæх ниссархъ ласта, кæрцæ раскъæфта æма раервастæй, бæхæн ба æ думæг ратудтонцæ.

Адæм кæрцæбæл æмбурдтæ кодтонцæ æма дес кодтонцæ.

Дууæ æмсувæри бустон фæцæнцæ: «А ба бустæги кадгин цæмæй исуа, уой ку кæнуй!»

Къолибадæг уосемæ бабæй фæццудæнцæ, æма бабæй син е ба загъта:

– Мадта, кæд уойбæрцæбæл хуарз æй, уæд си æхецæн дзенет ракорæд.

Фидæ бабæй ниббостæ'й. Лæхъуæн æ фурмæтгæлæй ци ракодтайдæ, уой нæбал зудта. Æ уосемæ бабæй бацудæй, æма 'й ин загъта уосæ:

– Æма син дзенет бабæй кæцæй æрхæссон? Фал дин уордæмæ над баамондзæнæн. Цо, – зæгъгæ, загъта, – фицпаг бахъæртдзæнæ дзенети дуармæ. Дуар гъæргæнæгæ'й, æма, куддæр фæхъхъист кæна, уотæ дæбæл мæрдти Барастур нигъгъæр кæндзæнæй, æма цавддор фестдзæнæ, фал дæхи хæццæ царви къос гъаргондæй райсæ æма'й æ зелунбæл ниввæрæ, æма уæдта нæбал хъист кæндзæнæй. Меддуар фæууодзæнæ. Уоми бæгънæг уосæ бадуй, æма 'й ин æ фæлуст фæххæссæ, æма дæмæ нецибал исдзордзæнæй. Уомæй уоддæр ку бацæуай, уæдта дæбæл дуйне каркæргъау нихъхъудат кæндзæнæнцæ, æма уонæн ба хуари батман байтауæ, æма уони едзунбæл фæууодзæнцæ. Уæдта бацæудзæнæ æма еу хедмæ бахъæртдзæнæ, æма е ба хъинцхъинцгæнагæ, æ хъинцхъинц уæларвмæ игъусуй, æма 'й ибæл бæмпæги дууæ гъæбесидзаг æвæргæ цо, æма æ хъинцхъинц ниууадздзæнæй.

Уотæ бакодта. Уæдта бацудæй æма мæрдти Барастурæн раарфæ кодта, дæ бон хуарз, зæгъгæ.

– Æу, бодзо, ци мæллæг исдæ мæн сагъæсæй! – æма бодзо фендæбила 'й.

Фусти æхсæн æй фæййагурдта æма'й некæми иссердта, æма фустæ раевгъудæнцæ.

Уæйуг истуй, æма 'й имæ лæхъуæн дзоруй:

– Йæ, æстур хæрæг! Ци унаффитæ кæнис, хорвæрсти сæ раскъæрон æви нæ?

Уæйуг æ фурмæстæй рауадæй, билæй рахаудта æма ниббуронæ'й.

Лæхъуæн исæздæхтæй фæстæмæ æма сæри хъæболаен загъта:

– Ци кæнæн?

Е ба ин загъта:

– Нæ дууемæн дæр нæ хæрнæгътæ еу рауæнтæ æрæмбурд кæнæ æма, уæртæ бийнаг æхсæ æ нивæрзæни бун, æма нæ уонæй рацæвæ, æма куд адтæн, уотæ фестдзинан.

Се'стутæ син æрумбурд кодта, бийнаг æхсæй сæ рацавта, æма, куд æдтæнцæ, уомæй хуæздæр фестадæнцæ, æма уæйуги мулки хæццæ ранæхстæр æнцæ.

Лæхъуæни уосæ æхебæл саутæ никкодта, æма æ анз æрхъæрдтæй уæд.

Сæ гъæумæ æрхæстæг æнцæ æма, сæдæ гали ка хизта, уæхæн фиййаумæ æрхъæрдтæнцæ. Фиййау зардта, бæстæ æ сæрбæл хаста.

Цæмæ зарис, гъонгæс ку дæ, зæгъгæ.

– Цæмæннæ зарон? Ханæн æ дууæ лæхъуæни æ сияхси æвдсæрон уæйуг бахуардта, æма уонæн сæ хисти бон æрхъæрдтæй, æма сæ хъæппæлти дзæбæхтæ мæнбæл æфтуйдзæнæнцæ.

– Мадта етæ мах ан, æма цо, хуæрзæнгорæг фæууо, дæ фонс ба дин мах тæрдзинæн.

Ни 'й имæхъæрдтæй, æма 'й ин хан æ сæр æркъурдта, æ сæр ба 'й ин кауи мехбæл ниссахта.

Уомæй дæлдæр æрхъæрдтæнцæ æма, айдагъ фулитæ ка хизта, уæхæн фиййаумæ æрхъæрдтæнцæ. Е дæр заруй, гъæр кæнуй, бæстæ æ сæрбæл исиста.

Фæрсунцæ'й:

– Ци кæнис, цæбæл зарис, фиййау ку дæ?

Загъта:

– Ханæн æ дууæ лæхъуæней æма æ сияхси æвдсæрон уæйуг бахурдта, æма сæ хисти бон æрхъæрдтæй, æма зарун, сæ хъæппæлти дзæбæхтæ мæнбæл æфтуйдзæнæнцæ.

Рарвистонцæ уой дæр, æма хан уой сæр дæр бабæй æллух кодта, е ба дин сайæггаг, зæгъгæ.

Уæдта еу уæлигасмæ æрхæрдтæнцæ, æма заргæ дæр кодта, фал кæугæ дæр кодта.

Фæрсунцæ'й æма син загъта:

– Нæ ханæн æ дууæ лæхъуæней æма æ сияхси æвдсæрон уæйуг бахуардта æма заргæ уобæл кæнун, æма а уæлити уæлдзæрдтæ мæн уодзæнæнцæ, фал нæ хуарæй, æндæрæй етæ хастонцæ, нур ба ма нæ ка хæсдзæнæй? Æма мæ зæрдæ исхъурмæ уй, æма кæугæ ба уобæл кæнун.

– Цо æдта, мæнæ нæ ходи зæронд кизгæмæ багæлдзæ, – загъта сияхс, æ сæрæй кизги конд ходæ исиста, – æма дæхуæдæгга мацц зæгъгæ, цалинмæ фарст æрцæуай, уалинмæ.

Е дæр ходæ багæлста кизгæмæ, æма'й агорун байдæдтонцæ.

Ханмæ кизгæ барвиста:

– Мæнæ дин дæ сияхси ходæ кадæр æрбагæлста!

Фæрсунцæ, æма лæхъуæн загъта:

– Мæммæ'й гъе ауæхæндтæ æма ауæхæндтæ равардтонцæ, æма'й цидæр кæнайтæ, багæлстон!

– Мадта дæ уæлитæ ба кæми'нцæ?

Æрсæтарунцæ, зæгъгæ, бæхгинтæ.

Сæ размæ син рарвистонцæ, æма сæ хист кувдмæ ратухстæй, æма сæ æстæмæй – астмæ, уæлæстæмæ ба æртæ бони фæххинстонцæ.

Кувд дæр фæйевгъудæйх; фæццардæнцæ, уæдта еу æхсæвæ ба лæхъуæн нибберигъта, æма'й уосæ фæрсуй:

– Ци кæнис?

Е дæр загъта:

– Мæ зæронд мадæ æма фиди ниууагътон, æма мæ уони фæууинун фæндуй.

– Мадта раздæр цæмæннæ загътай? Мæ фидæн зæгъдзæнæн, æма дууемæй цæудзинан. Лæвар дин кæндзæнæй, æма нæ фæсдуар сау кирæй æндæр мацц бакомæ!

Рацудæй æ хæдзарæмæ, кири зæронд ин ралæвар кодта, ни 'й ибæл зинадтæ кодта, дæ баамонæгæн амонди хай ма уæд, зæгъгæ.

Хъæугæронмæ æрхæрдтæй, уоми ба кири сæр байгон кодта, æма си гъæу рацудæй, цæдтæ' вæрдтæ, æндæртæ, уотемæй.

Се 'хсæн гъæуихецау иссæй. Æ мадæ æма æ фиди хæссун байдæдта.

Æ дууæ æнсувæри имæ содзаг кæнун байдæдтонцæ æма кьолибадæг уоси бафарстонцæ, ци кæнæн, зæгъгæ.

Е ба син загъта:

– Уасгергийæн фæсхонх æртæ æфсоргъи ес, æма уæ фидæн уонæй еуей æрбаласæд.

Лæхъуæнтæ сæ фидæ æма сæ мадæн загътонцæ, æма сæмæ сæумæ лæхъуæн «бон-хуарз» зæгъунмæ ку æрбацудæй, уæд ибæл ниббоститæ'нцæ.

Дзоруй сæмæ:

– Ци кæнетæ? Цæбæл бостæ кæнетæ?

Етæ дæр загътонцæ:

– Æгайтима дæхецæн гъæутæ исаразтай! Ка бабæй æ фиди зæрондæн фæсхонх Уасгергий æртæ æфсоргъемæй еуей æрбаласуй, кæбæл рабада, уæхæн!

Æ уосæмæ бацудæй æма 'й ин зæгъуй:

– Ме 'рвадæлтæ мæ цард нæбал уадзунцæ. Фиццаг сæ фиди дзурд нецæмæ бадардтонцæ, нур ба'й ардаунцæ, æма Уасгергий æфсоргъитæй еуей ласун кæнуй.

Уосæ ин загъта:

– Ма гузавæ кæнæ! Дууæ хурдзини цæнхæ райсæ дæ хæццæ. Фæсхонх æхсири цада ес, æма уордæмæ ниуазунмæ цæунцæ, æма цæнхæ уоми нийтауæ. Бæхтæ цæнхи æсмаг ку æлладæронцæ, уæд æй бастæрдзæнæнцæ. Хестæрма дæр, астæуккагмæ дæр ма бавнала, кæстæрбæл дæ саргъ февæрæ æма 'й ибæл æвваст рабадтæ æма ин цæф уæхæн фæккæнæ, æма æ царæй уæфсаг куд исхауа, дæ кьохи армæй ба гæрзаг, уæдта дин зæгъдзæнæй: «Кæмæй дæ, кудзигурд? Мæнæ бадагæн исбæздзæнæ!» Ду ба ин зæгъæ: «Ду ба кæмæй дæ, хæрæги къæлæу? Мæнæн бæхæн исбæздзæнæ!»

Æр æй ласта æмæ'й баскъардта æ фидæмæ:

– Гъа, ирайгæ си цо!

Дууæ æрвади бабæй зелун байдæдтонцæ æма бабæй къæсибадæг уоси бафарстонцæ:

– Амæн ци кæнæн? Уасгергий бæх æлласта æма ку нæ рамардæй!

Загъта син къæсибадæг уосæ:

– Ци 'й ин кæнуйнаг æйтæ?

Уæлæ дууæ хонхи фурау тохунцæ: уони астæу ба кærцæ уæхæн ес, æма æ усхъитæй заргæ кæнуй, æ дустæй æрдзæф, æ думæггæг-

аема та йа фæстæрдыгæй-иу аппæрста. Афæмæй йыл бирæ куы фæцин кодта, уæд æй бафарста, мæнæй дæ цы хорздзинад хъæуы, зæгъгæ.

Æмæ йын уæд гадзайы фырт загъта, мæн æппындæр ницы хорздзинад хъæуы, æрмæстдæр мæ уæлдзæхх фæкаен, зæгъгæ.

Уæд цæргæс фæхъуыды кодта аема йын загъта. Базæронд дæн, тæхын бирæ нал фæразын, фæлæ гæнæн кæм нæй, уымæ гæсгæ, хæринаг мын фаг куы уа, уæд фæуæлбыл кæндзынæн, зæгъгæ.

Уæд æй гадзайы фырт бафарста, цы хæринаг дæ хъæуы, зæгъгæ.

Æмæ йын цæргæс загъта:

– Дæс галы марды, аема сæ къупристыгъд акæнын кæ, гъе уыдоны дзæгтæ та бæгæны.

Гадзайы фырт «хорз», зæгъгæ, загъта аема фæстæмæ хъæумæ ныццудис æлдармæ, кæцыйы чызджы фервæзын кодта кæфхъуындарæй, аема йын загъта:

– Цæргæс мын разы кæны уæлдзæхх фæкаенынмæ аема фæндаггаг агуры дæс галы марды аема дæс къуприйы дзæджы бæгæны.

Æлдар загъта:

– Ууыл дæ сæр ма сриссæд! Уыдон ‘сцæттæ кæнын мæ бар фæуæд.

Æмæ æлдар дзырд радта йæ кусджытæн, уайтагъддæр ‘сцæттæ кодтой бæгæнытæ, аема дæс галы аргæвдын кодта, аема сæ къупристыгъд ныккодтой, бæгæнытæ ныккодтой къуприты, галты сæвæрдтой иу ран, аема гадзайы фырт ацыдис цæргæсмæ аема йын загъта, цæттæ сты, зæгъгæ.

Цæргæс уырдæм æртахтис, самадтой йыл галы мæрдтæ аема бæгæныны къупритæ. Гадзайы фырт сæ астæумæ бахизын кодта аема йын бафæдзæхста, гъе ныр тæхдзынæн, аема-иу иу зылд куы ‘ркенон, уæд хъуахъхъ кæндзынæн, аема мын-иу галы мард аема къупри мæ дзыхы баппар, зæгъгæ.

Афæмæй атахтис цæргæс. Тæхынтæ байдыдта аема-иу иу зылд куы ‘ркодта, уæд та-иу «хъуахъхъ», зæгъгæ, фæкодта, аема йын гадзайы фырт галы мард аема къупри йæ дзыхы баппæрста.

Уæд куы сыввахс ис уæлдзæххмæ, уæд фесты галы мæрдтæ дæр, бæгæны дæр, аема цæргæс йæхинымæр загъта, цæй-ма, рахъ-ахон æй, кæддæра цы кæнид, зæгъгæ, аема та «хъуахъхъ», зæгъгæ, фæкодта.

Уæд гадзайы фырт уыцы хъуахъмæ йæ зæнджы хæцъæф

хæрæг йæ къах зæххыл скъуырда, аема, йæ къахæй цы сыджытæ феппæрста, уыдон лæппуйыл æрхаудысты аема лæппу сæ быны фæци, хæрæг та дзæбæхæй уыгæрдæнмæ бахæццæ и.

Уалынджы дын мæйдар æхсæв ныллæууыди. Æмбисæхсæв куы сси, уæд уыцы фæндагыл дыууæ къæрныхы фæцæйцыдысты иу хъæздыг хæдзармæ исты радавынмæ. Сæ иу, лæппу кæм фæбынæй и, уыцы зæхх скъуырда, аема лæппу зæххы бынæй суæгъд и. Лæгты куы ауыдта, уæд сæ фæдыл уайын байдыдта аема сын ныхъхъæр кодта:

– Уæ, хорз лæгтæ, фæлæуут-ма мæм, æз уын хорз ахъаз фæуыдзынæн.

Уыдон æм фæстæмæ фæкастысты аема, куы никæй фæдтой, уæд сæ иу зæххы бынтыл акасти, аема йæ куы фæдтой, уæд æй райстой аема æрцыдысты хъæздыг хæдзармæ, кæцы лæууыд хъæды цур. Лæппу скъæтмæ бацыд аема ныхъхъæр кодта:

– Уæ, хорз лæгтæ, урс гал æви сау гал уæм ракенон?

Уæд дыууæ къæрныхы фæтарстысты аема сæхинымæры загътой: «Ай нын цыдæр фыдбылыз у».

Æмæ иу ран бамбæхстысты. Уалынджы дын хæдзары хицæуттæ хъæр фехъусгæйæ цырагъ ссыгътой. Скъæтмæ бацыдысты аема агурын байдыдтой. Лæппу та галы хъусы бабырыди аема сыл уырдыгæй худт.

Хæдзары хицæуттæ бирæ фæцагуырда аема, куы ницы ссардтой, уæд фæстæмæ раздæхтысты аема та ног хъæр фехъуыстой:

– Уæ, хорз лæгтæ, сау бæхæй аема сырх бæхæй уæм кæцы хуыздæр кæсы?

Хæдзары хицæуттæ афтæ фенхъæл сты, цымæ ницы у уый, аема кæрæдзийæн загътой:

– Æгæр хъæздыг систæм аема нæ хæзнатæн тæрсæм, аема нын уымæн афтæ хъуысы, – аема æддæмæ нал рацыдысты.

Фæлæ уый та ноджыдæр ныхъхъæр кодта:

– Дынджыр агæй, чысыл агæй уæ кæцы рахæссон?

Уæд хæдзары хицæуттæ ноджыдæр скъæтмæ бацыдысты аема, кæм цы къуым уыди, алы ран бацагуырда аема йæ не ссардтой. Уый тыххæй аема уый аджы хæцæны бын балæст.

Уæд лæппу ноджыдæр ныхъхъæр кодта:

– Джидæйæ сугæттæн фæрæтгæй уын кæцы рахæссон?

Фæлæ йæм хæдзары хицæуттæ уæд нал рацыдысты. Лæппу та цы загътаид, уый нал зыдта, аема дуар бакодта аема фостæ ратардта. Агтæ аема фæрæттæ та иннæ дыууæ къæрныхæн рахæссын

кодта. Скъæты куы ницыуал уыд, уæд уырдыгæй рафардæг сты æмæ, хъæды астæумæ куы бахæццæ сты, уæд уым сæ фæллад суадзынмæ æрлаууыдысты. Иу гал аргæвстой æмæ фыдтæ фыцын байдыдтой.

Куы сбон и, уæд хæдзары хицæуттæ скъæтмæ бацыдысты æмæ дзы куы ницыуал ссардтой, уæд сæ бæхтыл абадтысты æмæ къæрныхты фæдыл ацыдысты. Дыууæ къæрныхы сæ куы ауыдтой, уæд къудзиты бамбæхстысты, лæппу та аджы хæцæны бын балаест.

Хæдзары хицæуттæ фыдтæ куы федтой, уæд уæхстытæ райстой, æмæ сæ фыдты куыд фæгъыстой, афтæ лæппу фæхъæр кодта:

– Уæуу, мæ цæст мын фæрæхуыстат!

Уыдон тынг фæтарстысты æмæ лидзынмæ фесты, сæ фос уым ныуадзгæйæ.

Лæппу йæхи куы бафсæста, уæд фос ратардта. Æмæ йыл иу ран уæйыг амбæлд æмæ йын загъта:

– Дæ бон циу, ныртæккæ дын дæ фос æгасæй дæр бахæрдзынæн.

Фæлæ йын лæппу загъта:

– Мæ чысылмæ мын ма кæс, фæлæ дæ кæд фæнды, уæд нæ тых мæнæ уыцы бæласыл авзарæм. Нæ дыууæйæ йæ чи асæтта, уый тыхджындæр.

Хорз, загъта уæйыг, æмæ бæласыл æрхæцыди, фæлæ йын бæлас асæттын нæ бакуымдта. Уæд лæппу фæрæт фелвæста æмæ бæлас æрхауын кодта. Уæйыг уый куы федта, уæд, фæстæмæ дæр нал фæкаст, афтæмæй хъæды астæу смидæг. Лæппу та фос йæ фыды хæдзармæ æртардта.

Куы слæг и, уæд ын ус æрхастой æмæ йын дыууæ лæппуйы райгуырды.

Иухатт æм хæйрæг æрцыд æмæ йын загъта:

– Дæ фырттæй мын иу ратт, æмæ дын æй уæйыг скæндзынæн æмæ йæ æртæ мæйы фæстæ æрхондзынæн.

Уый йын æй радта. Æмæ иу мæй куы ацыд, уæд та йæм хæйрæг ноджыдæр æрбацыд æмæ йын загъта:

– Дæ дыккаг фырт дæр мын ратт, æмæ сæ дыууæйы дæр иумæ æрхондзынæн.

Уый йын йæ аннæ фырты дæр радта, æмæ хæйрæг сæ дыууæйы дæр бахордта.

Æртæ мæйы куы аивгъуыдтой, æмæ хæйрæг уыцы лæгæн

кодтаиккой, уый нал зыдтой. Уæд сын гадзайы фырт радзырдта, мæн хъæуы уæлдзæхх фæкæнын, æмæ, уæ мады куы фенин, уый мæ фæнды, зæгъгæ.

Уæд ын лæппынтæ загътой, тагъд у йæ ‘ртæхæн æмæ зындзæнис, зæгъгæ, фæлæ дæу ам куы æриййафа, мах фервæзын кодтай, зæгъгæ, уый куы базона, уæд дæ фырцинæй бахæрдзæнис. Фæлтау мæнæ нæ иуы базыры бын бамбæхс, æмæ нын цалынмæ йæ ‘нæном хойæ расомы кæна, куыд дын ницы кæндзæн, ууыл, уалынмæ дæ нæ равдисдыстæм.

Гадзайы фыртæн куыд загътой, афтæ бамбæхстис цæргæсы лæппынтæй иуы базыры бын. Уым иудзæвгар куы абадтис, уæд ахæм къæвда æрцыдис, æмæ бæстæтæ ласта. Гадзайы фырт сæ фæрсы, ай цы диссаг у, ай цавæр къæвда у, зæгъгæ. Цæргæсы лæппынтæ йын загътой, уый нæ мад уæлдзæххæй рапаст ис æмæ йæ зæрдыл æрлаууыдыстæм, æгасæй сæ куы нал æрæййафон, зæгъгæ, æмæ цæссытæ сты.

Уæд иудзæвгар рæстæг куы рацыдис, афтæ ахæм хур ныккодта, æмæ бæстæтæ сыгъта.

Уæд сæ гадзайы фырт фæрсы, уæдæ ай та цы диссаг у, цæмæн афтæ тыхджын хур ныккастис, бæстæтæ куы судзы, зæгъгæ.

Уæд ын цæргæсы лæппынтæ загътой, уый та уымæн у, æмæ нæ мад куыд хæстæг кæны, афтæ нæ уынын байдыдта æмæ, æгас кæй стæм, уый уыны, æмæ фырцинæй йæ цæстæнгас гъе ахæм хур радта, зæгъгæ.

Уæд та афтæ дымгæ æрцыдис, æмæ бæстæтæ хаста, æмæ та сæ гадзайы фырт фæрсы, уый цавæр дымгæ у, зæгъгæ.

Æмæ йын загътой уæд, уый та æрæввахс ис, æмæ йæ базырты дымгæ у, зæгъгæ.

Уалынмæ цæргæс æрхæццæ ис, йæ лæппынтыл бацин кодта æмæ, куы федта сæ фарсмæ зайраг калмы мард, уæд сæ бафарста, чи уæ фервæзын кодта, зæгъгæ.

Æмæ йын йæ лæппынтæ загътой, чи нæ фервæзын кодта, уый дæм равдисын нæ уæндæм, исты йын куы кæнай, зæгъгæ.

Æмæ загъта, кæм ис, уырдыгæй мæм æй равдисут, зæгъгæ, мацæмæй йын тæрсут!

Æмæ та йын йæ лæппынтæ загътой:

– Де ‘нæном хойæ нын расомы кæн, куыд ын ницы кæндзынæ, уый, æмæ дæм æй равдисæм. Уæд сын расомы кодта ‘нæном хойæ, æмæ цæргæсы лæппын йæ базыр ‘схыл кодта, æмæ гадзайы фырт уырдыгæй рахызтис, æмæ йæ цæргæс фырцинæй аныхъуырдыдта

æрбайсой, уæд мæн бауырндзæнис æцæгдзинад – кæфхъуындар уым кæй нал ис, уый.

Ауагътой къамбецтæ донмæ æмæ ныццыдысты донмæ, æмæ афтæ банозтой дон, æмæ, куы ‘ссыдысты, уæд æлдар куыд загъта, афтæ дуары тарвæзтæ семæ байстой. Уæд æлдары бауырныдта æцæгдзинад, кæфхъуындар уым кæй нал ис, уый.

Фидиуæгæн æлдар ныхъхъæр кæнын кодта хъæуыл, алчи дон хæссæд, зæгъгæ, æдасæй.

Хъæу куы ныццыдысты доны былмæ æмæ куы федтой кæфхъуындары сардзинтæй амадæй, уæд дис кæнын байдыдтой гадзайы фыртыл, уый цавæр лæг у, зæгъгæ.

Æлдар тæрсын байдыдта, уæдæ мын ме ‘лдариуæг исдзæн, зæгъгæ, æмæ уæд йæхимæ ‘ссидтис гадзайы фырты æмæ йын загъта:

– Мæ чызджытæй дæ кæцы хъæуы, уый дын усæн дæттын, æмæ мæ бæсты абонай фæстæмæ æлдариуæг куыд кæнай, афтæ.

Уæд гадзайы фырт загъта:

– Æз ардæм æлдариуæг кæнынмæ не ‘рцыдтæн, фæлæ мын, кæд дæ къухы исты хос ис, уæд, цæмæй уæлдзæхх фæуон, уый мын бака.

Уæд æлдар фæхъуыды кодта æмæ йын загъта, уымæн дын мæ бон ницы у, фæлæ уартæ сау айнаджы бады иу цæргæс, кæцы тæхы аз иу хатт уæлдзæххмæ, æмæ дын гъе уый куы ницы мадзал ‘скæна, уæд дын мæ бон ницы у, зæгъгæ.

Уæд гадзайы фырт араст кодта æмæ сау айнаджы цæргæсы ахстонмæ бацыдис, уым уыди цæргæсен æртæ лæппыны æмæ, лæджы куы федтой, уæд ‘схъæр кодтой.

Уæд гадзайы фырт бафарста, цæмæй тæрсут, цæмæн хъæр кæнут, зæгъгæ.

Æмæ йын цæргæсы лæппынтæ загътой:

– Махæн нæ мад гуыры æртæ лæппыны æмæ, уæлдзæххмæ куы атæхы, уæд сæ йе ‘рцыдмæ зайраг калм бахæры, æмæ дæ, гъе, зайраг калм фенхъæлдтам, – загътой цæргæсы лæппынтæ.

Æмæ уæд, загъта гадзайы фырт, уæдæ тæрсгæ ма кæнут, зæгъгæ.

Бамбæхстис иуварс, æмæ, иу рæстæг куы уыдис, уæд зайраг калм цæргæсы лæппынтæ хæрынмæ æрбацыдис. Гадзайы фырт уый куы федта, уæд æхсаргард фелвæста æмæ зайраг калмы лыстæг кæрдæнтæ скодта æмæ йæ иу ран цышæрдигъон самадта.

Уæд цæргæсы лæппынтæ уый куы федтой, уæд фырцинай цы

йæ фыртты куына кодта, уæд сæ уый агурын райдыдта. Иу ран хъæдмæ куы бацыд, уæд ыл уыцы хайрæг амбæлд, æмæ дзы йæ фыртты курын байдыдта.

Хайрæг ын загъта:

– Ма кæ, ма, науæд дæ аходæйнаг скæндзынæн.

Лæг ын загъта:

– Дæхи æгæр тынг ма стау, фæлæ мын фыццаг зæгъ: мæ фыртты мын цы фæкодтай?

Уый йын загъта:

– Цом, уæдæ, уартæ уыцы аджы цурмæ, исты дзы бахæрæм æмæ йыл акафæм.

Бирæ куы фæкафыдысты æмæ аджы бын арт куы нал уыди, уæд загъта:

– Цу, сугтæ æрбахæсс, æз та хъеццаутæнæн скæнон.

Лæг дынджыр арт скодта, хайрæг та аджы былыл фæйнаг сæвæрдта. Йæ иу кæрон аджы астæумæ хæццæ кодта, аннæ та æнæуи ницауыл æнцой кодта, афтæ, æмæ дыууæ кæроны дæр æмуæз кодтой.

Хайрæг лæгæн загъта:

– Ды, уартæ аджы астæумæ цы кæрон хæццæ кæны, уым ныллæуу, æз та – ам, æмæ ахъеццау кæндзыстæм.

Фæлæ йын лæг загъта:

– Мæн сайгæ нæ фæкæндзынæ, фæлæ дæ кæд хъеццау кæнынмæ фæнды, уæд дæхæдæг уым ныллæуу.

Хайрæг уым ныллæууыд, лæг та фæйнаг фæзылдта, – уый аджы ныххауди æмæ сфыхти.

Уый фæстæ лæг хайрæджы хæдзармæ бацыд, æмæ дзы уый иу къуыбыртæ лæдзæг ссардта æмæ райста йæ. Стæй мусонгмæ куы бацыд, уæд уым бирæ стджытæ фенгæйæ, загъта, мæ фырттæ дæр æвæццæгæн ам сты, æмæ йæ лæдзæгæй иу сæр ныццавта, æмæ йæ цуры лæг фестад. Уый фæстæ йæ лæдзæгæй цæвынтæ райдыдта, æмæ сегас дæр сыгас сты. Æмæ йæ фырттимæ бирæ куы фæцин кодта, уæд сæ хæдзармæ раздæхтысты æмæ ныр дæр ма цæрынц æмæ хæрынц.

31. Гадзайы фырт

Уыдис æмæ цардис æлдар æмæ йæ ус. Зæнæг сын нæ уыдис. Тынг хъынцъым кодтой, зæнæг сын кæй нæ уыди, ууыл, нæ мулк кæмæн баззайдзæн, зæгъгæ.

Уæд иухатт куы уыдис, уæд æлдар цуаны ацыдис, бирæ фæцуан кодта, æмæ йæ армы ницы бафтыдис. Тынг ысдойны ис æмæ дон агургæйæ иу ран иу мæскъмæ æрæфтыдис. Кæсы, æмæ дзы суадон. Куыд дойны уыдис, уымæ гæсгæ æваст йæхи фæгуыбыр кодта суадоныл, æмæ, йæ дзых нæма æрхæццæ донмæ, афтæ суадон бахуыскъ ис.

Йæ сæр систа фæстæмæ æмæ дис кæнын байдыдта.

– Ай цы диссаг у, – зæгъгæ, загъта, – суадон куы уыдис, уæд куыд бахуыскъ?

Уæд суадон фæстæмæ ракалдис, æмæ хъæлæс сыхъуыстис æлдармæ, ууыл дис ма кæ, фæлæ æнæзæнæг дæ æмæ, уæхимæ куы ныццауай, уæд иу сау карк аргæвд æмæ йын-иу йæ дурдон сфыц æмæ йæ дæ усæн бахæрын кæ, æмæ уын афæдзы бонмæ райгуырдазæнис, зæгъгæ.

Уыцы ныхасгонд куы фæцис, уæд æлдар дон банозта æмæ, дисгæнгæйæ, сæхимæ рацыдис. Куы æрхæццæ ис йæ хæдзармæ, уæд йæ усæн радзырдта, хъæлæс æм куыд хъуыстис, уый, æмæ уæд йæ ус дæр бацин кодта. Сау карк æрбахаста, æмæ йæ аргæвстой, йæ дурдон ын фырцинæй аджы нал сæвæрдтой, фæлæ йæ, тагъддæр афыца, зæгъгæ, цæхæрыл сæвæрдтой. Дурдон куыд стæвд ис, уæд ныккъæрцц ласта æмæ фесхъиудта, æмæ, зæххы астæу гадза хуыссыдис, æмæ йæ уый ахордта.

Уæд æрдиаг кæнын байдыдтой æлдар æмæ йæ ус, гадза йын йе ‘рдæг кæй ахордта, уый тыххæй тæрсын райдыдтой, куы ницыуал феххуыс уа, зæгъгæ, æмæ ма дзы цы аннæ‘рдæг баззадис, уый ус бахордта.

Уæд ус басывæрджын ис, гадза дæр базаинаг ис, æмæ афæдзы бонмæ гадзайæн райгуырдис сызгъæринхилджын лæппу, æлдары усæн та хуымæтæджы лæппу. Ус сæ йæ дзидзитыл хæссын байдыдта, æмæ лæшутæ ‘схъомыл сты.

Лæшпутæ усгуртæ куы систы, уæд гадзайы фыртæн дзурын байдыдтой, куыд хистæр, афтæ, ус ракур, зæгъгæ.

Гадзайы фырт загъта, æз дæн гадзайы фырт æмæ æлдары фырт-ты разæй мæ бон нæу ус ракурын, зæгъгæ.

уæд, райсом, кæмæн йæ къухы цы бафта, гъе уый нæм уыдзæн дон, æндæр нæм нæ уыдзæн.

Уæд гадзайы фырт къулыбадæг усæн загъта, ацу æмæ дæс бедрайы рамбырд кæн дæ сыхæгтæй, зæгъгæ.

Уæд къулыбадæг ус ацыдис æмæ дæс бедрайы æрбахаста йæ сыхæгтæй. Гадзайы фырт сæ йæ дæс æнгуылдзыл бакодта æмæ ацыдис дон хæссынмæ. Систа дæс бедрайы дзаг дон, æмæ йæм кæфхъуындар дзуры, ахæсс сæ, уазæджы хатыр дын фæуæд, фæлæ-иу дыккаг хатт мауал æрбацу, зæгъгæ. Уæд æм гадзайы фырт фæстæмæ дзуры, æниу мын куы нæ уа уазæджы хатыр, уæд дæ тынг æфсæрмай мæлын, зæгъгæ.

Афтæмæй æрбахаста дæс бедрайы къулыбадæг усы хæдзармæ, донæй се ‘дзаг, афтæмæй. Уый райсомæй куы айхъуыстис хъæуыл, къулыбадæг усмæ ахæм уазæг ис, зæгъгæ, уæд дис кодтой.

Уæд æлдарæн йæ чызджы æрвитæн бон æрцыдис кæфхъуындарæн хълонæн, æмæ сæм гадзайы фырт сæрвыста, уæ чызджы дзаумæттæ мæнын ‘скæнут, цыма æлдары чызг дæн, уый хуызы мæ доны цурмæ бахæццæ кæнут, зæгъгæ.

Уыдон афтæ бакодтой. Лæппуйыл ‘скодтой æлдары чызджы дзаумæттæ, афтæмæй йын йе ‘ннæ хълæттæ куыд фыстой, афтæ йыл хъæу æрæмбырд сты æмæ йæ бакодтой донмæ, хъæу сæхуыдтæг та тæссæй фæйнардæм фæлыгъдысты.

Уæд иу къорд рæстæджы фæстæ дон ‘змæлын байдыдта, æмæ кæсы, æмæ кæфхъуындар æрбахæстæг ис. Кæфхъуындар базыдта, уый лæппу кæй у, уый, æмæ дзуры, аллон-биллоны смаг цæуы, зæгъгæ.

Уæд æм гадзайы фырт дæр дзуры, цæй аллон-биллоны ‘смаг цæуы, рацу, кæд мæ хæрыс, уæд мæ бахæр, зæгъгæ.

Кæфхъуындар куыддæр сурмæ рахызт, афтæ гадзайы фырт æхсаргард фелвæста æмæ йæ кæрдын байдыдта æмæ дзы доны был сардзинтæ самадта.

Гадзайы фырт уырдыгæй рацыдис æмæ бацыдис йæ фысыммæ, къулыбадæг усы хæдзармæ. Загъта къулыбадæг усæн:

– Ацу æмæ æлдарæн зæгъ, йæ доны кæфхъуындар кæй нал ис æмæ мард кæй æрцыдис, уый.

Къулыбадæг ус ‘ссыдис æмæ æлдарæн радзырдта, фæлæ æлдары нæ бауырныдта уыцы хабар, æмæ уæд æлдар загъта, кæд уый æцæг уа, уæд æй æз ныртæккæ ‘сбæрæг кæндзынæн, зæгъгæ.

– Уæртæ мæ къамбецтæ афæдзæй-афæдзмæ дойныйæ бахус ‘сты, æмæ сæ ауадзут, æмæ кæд фæстæмæ дуары тарвæзтæ семæ

Чызг нæ разы кодта, раздæр ды 'схиз, стæй уæд æз дæр схиздынаен, зæгъгæ.

Гадзайы фырт нæ бакоммæ каст æмæ чызджы бабаста бæндæнæй, бæндæн батылдтой, æмæ гадзайы фырты æмбæлттæ чызджы 'сластой.

Куы федтой чызджы йе 'мбæлттæ, уæд кæрæдзимæ бакастысты æмæ бауынаффæ кодтой:

– Æмбисы онг 'сласдыстæм гадзайы фырты, стæй йæ уæд фæстæмæ суадздыстæм, æмæ уым куыд ныппырх уа, афтæ.

Гадзайы фырт уыцы хъуыддагæй тарстис, æмæ йæм бæндæн куы ауагътой, уæд ыл къуыдырон бабаста. Аластой къуыдырон, æмæ, æмбисмæ куы схæццæ, уæд æй 'суагътой, æмæ фæстæмæ æрхаудис гадзайы фырты размæ.

Уæд гадзайы фырт базыдта, кæй йæ нал 'сласдысты, уый, æмæ фирмæстæй æвдæрон уæйыджы хæдзары къуымты ратæх-батæх кодта æмæ хъусы иу ранæй хъæрзын. Бацыд æм хæстагдæр, æмæ дын уый уæйыджы мад, йæ иу ссыр – уæларв, йе 'ннае – дæларв, къуымы хуыссыдис.

Загъта йын гадзайы фырт:

– Ныртæккæ дæ гъе ам лыстаг кæрдæнтæ 'скæндзынаен, тагъд уæлдзæхх цæмæй фæуон, уый куы нæ бакæнай.

Æмæ йын æвдæрон уæйыджы мад загъта:

– Уæртæ къуымы фыр баст, æмæ йæм бацу, æмæ йын кæд йæ рахиз сыкъайыл фæхæст уай, уæд уæлдзæхх фæуыдынае, кæд йæ галиу сыкъайыл, уæд та авд дæлдзæххы.

Гадзайы фырт фирмæстæй бауадис æмæ фæхæст ис йæ галиу сыкъайыл, æмæ авд дæлдзæххы фæци.

Авд дæлдзæххы куы фæци гадзайы фырт, уæд фæцауы, æмæ иу ран иу хъæумæ бахæццæ ис. Уæдæ ам искуы бафысым кæнон, зæгъгæ, æмæ иу хæдзармæ дуар бахоста. Ракаст æм иу ус æмæ йæ мидæмæ бахуыдта, уый та уыдис къулбадæг ус.

Уæд куы баизæр ис, уæд ус 'ссад балорста æмæ арынгмæ 'схыз-тис æмæ йыл æрмизынмæ куыд хъавыдис, афтæ йæм лæппу дзу-ры, цы архайыс, цы ми кæныс, зæгъгæ, æмæ йын уый загъта:

– Махæн нæ доныл бады кæфхъуындар, æмæ дзы хæссæн нæй донæй, цæрæм иууылдæр æнæ донæй. Афæдз ын иу хатт рады-гай хъалон хæссынц чызг, æмæ гъе уыцы афæдзы бон кæмæн йæ армы цы бафты, уый гыццылгай дары, æндæр нал вæййы дон. Ныр та райсом у æлдары чызджы дæттыны рад, æмæ та нын, гъе

Куы нæ бакоммæ кастис гадзайы фырт, уæд гадзайы фырт æлдары фырты усгур ракодта. Цæуынтæ байдыдтой æмæ иу ран авд уæйыджы хæдзармæ бахæццæ сты. Авд уæйыгæн та уыдис иунæг хо. Бацыдысты, æмæ уæйгуытæ кæрæдзимæ бакастысты æмæ цинаей амардысты, адон бахæрдзыстæм, зæгъгæ.

Гадзайы фырт сын загъта, мæнæ гъе ай у æлдары фырт æмæ уæ хойы куры, зæгъгæ.

Кæрæдзимæ бакастысты уæйгуытæ æмæ загътой, адонæй бæргæ ахындылæг кæндзыстæм, зæгъгæ.

Райсомæй куы 'рбабон ис, уæд уæйгуытæ загътой:

– Махæн нæ ирæд уый у, æмæ уæртæ нæ дуармæ бæлас, æмæ куыси йедзагæй уый сæрмæ куы 'схæсса æмæ йæ фæстæмæ æнæ акалгæйæ куы æрхæсса, стæй йæ, нæ цæхæрадоны фæткъуы бæлас, æмæ, гъе, йе 'хсаргад куы фехса æмæ дзы фæткъуытæ куы æрызгъæла, гъе уæд, гъе уый махæн нæ хойы ирæд. Уый куы сæххæст кæна æлдары фырт, уæд уын нæ хойы ратдыстæм.

Уæд гадзайы фырт курын байдыдта:

– Уæдæ уый æфсæрмыгæнаг лæппу æмæ уæ æфсæрмы кæны, æмæ уыцы бартæ мæнæн куыд радтат, афтæ.

Уæйгуытæ кæрæдзимæ бакастысты æмæ загътой, уæддæр ницы бакæндзысты, зæгъгæ, æмæ йын уыцы бар радтæм, зæгъгæ.

Æмæ йын загътой:

– Махæн уæлдай нæу, чи фæнды дæр уæ сæххæст кæнæд нæ ирæды хæс.

Уæд гадзайы фырт куыси райста, йæ тæккæдзаг донæй, афтæмæй, æмæ йæ уайтагъддæр бæласы сæрмæ 'схаста, стæй йæ фæстæмæ æрхаста æнæ акалгæйæ. Гадзайы фырт йæ кард сла-ста æмæ йæ фехста бæласыл, æмæ бæласæй фæткъуытæ нæ, фæлæ йе 'мбисыл атахын кодта.

Уæйгуытæ уый куы федтой. Ахæм йæм ис, уый, уæд хорзау нал фесты, сæхицæн 'старстысты. Уæйгуытæ сæ хойы радтой уæд æлдары фыртæн. Уæйгуытæ цуаны цыдысты æмæ гадзайы фыр-ты дæр семæ акодтой; æлдары фырты йæ усимæ хæдзары ныу-уагътой. Цуан кæнын байдыдтой. Бон-изæрмæ фæцуан кодтой, изæрæй се 'мгъуыдуатмæ куы 'рæмбырд сты, уæд авд уæйыджы кæй амардтой, гадзайы фырт йæхæдæг уыйбæрц амардта æмæ æдкъала бæлас йæ бынтæй стыдта æмæ сæ ууыл æрласта. Уый куы федтой уæйгуытæ, уæд бынтон сæ зæрдæ барыстис, ай нын исты фыдбылыз кæндзæн, зæгъгæ.

Æрцыдысты изæрæй хæдзармæ, сæ сырдты мæрдтæ бакой код-той æмæ сæ дынджыр цæджджинаджы ныккалдтой æхсæвæрæн.

Куы сцæттæ и æхсæвæр, уæд цæджджинаг райсынмæ уæйгуытæ цыппарæй бацыдысты. Уый та куы федта гадзайы фырт, уæд сыл фæхъæр кодта, иуварс-ма, тъырттæг хæрджытæ, зæгъгæ, æмæ цæджджинаг йæ дыууæ хъусæй фелвæста æмæ йæ зæххы астау авардта.

Уæйгуытæ кæрæдзимæ бакастысты æмæ гъеуæд бынтон фæтарстысты, се уæнг амардис.

Уæд уыйфæстæ гадзайы фырт семæ цуан кæнын байдыдта, æлдары фырт æмæ йæ ус та-иу, уæйгуыты хо, баззадысты хæдзары.

Уæйгуытæн уыдис авд (аст) уаты, æмæ æлдары фыртæн загътой:

– Мæнæ дын дæгъæлтæ, æмæ, фенын дæ куы фæнда, мыййаг, нæ мылк, уæд авд уаты дуæрттæ бакаæ, æстæймагмæ-иу ма бацу, зæгъгæ.

Уæд та гадзайы фырт æмæ уæйгуытæ цуаны ацыдысты. Æлдары фырт æмæ йæ ус хæдзары баззадысты. Æлдары фырт дæгъæлтæ райста æмæ уæттæ гомгæнгæ ацыди. Федта уым бирæ хæзнатæ. Æвдæймаг уаты та æхсыры цад. Æстæймаг уатмæ куы бахæццæ ис, уæд уæйгуыты хо загъта, бакæнæн ын нæй, зæгъгæ.

Æлдары фырт нæ бакоммæ каст æмæ бакодта æстæймаг уаты дуар. Куы бакастис уаты дуарæй, уæд федта æвдсæрон уæйыг рæхыстæй баст. Йæ фырмæстæй йæ хъæлæсæй калдис æхсидæн зынджытæ. Цы æфсæн рæхыстæй баст уыдис, уыдон уыдысты сырхзынг.

Æлдары фырт куы федта, уæд батæригъæд кодта уæйыгæн, æмæ йæм уæд уæйыг дзуры, кæд мын афтæ тæригъæд кæныс, уæд, æвдæймаг уаты цы æхсыры цад ис, уымæй мыл иу æхсыры бедра æрбакал, зæгъгæ.

Уæд æлдары фырт фæстæмæ фæзылдис, æмæ та йæ уæйгуыты хо куы федта, уæд æй нæ уагъта, æлдары фырт та йæ коммæ нæ бакастис æмæ сита æхсыры цадæй бедрайыдзаг æмæ йыл æй бакалдта.

Куы йыл æй бакалдта, уæд æфсæн рæхыстæ ауазал ‘сты, æмæ сæ ратъæпп ласта, æмæ нызгъæлдысты. Æвдсæрон уæйыг уырдыгæй рацыдис æмæ æлдары фырты йæ астауыл фæсаста æмæ уæйгуыты цары аххæрæджы атыста. Уæйгуыты хойы йемæ ахаста æмæ аивгъуыдта.

Изæрæй авд уæйыджы æмæ гадзайы фырт куы цыдысты, уæд агурынц æмæ нал чызг, нал лæппу. Уæттæм кæсгæ ацыдысты

– Уæдæ ууыл тыхсгæ ма кæнут! Мæнæ кæй ныккарстат, уый бамбырд кæнут иу ранмæ æмæ ‘сбадут æнцад!

Уæд ыл не ууæндыдысты, æмæ та сын загъта:

– Тæрсгæ ма кæнут! Æз гъе уыцы хосмæ бахиздынаен, æмæ маен бахæрæд, сымахæй никай бахæрдзæн, зæгъгæ.

Уæд ыл баууæндыдысты. Хос бамбырд кодтой иу ранмæ æмæ ‘сбадтысты. Куы баизæр ис, уæд гадзайы фырт бахызтис хосы астаумæ æмæ кæсы, æмæ дзæргъ футтытæгæнгæ æрбацауы. Æрбахæццæ ис хосы размæ æмæ дзуры, аллон-биллоны ‘смаг цауы, зæгъгæ.

Уæд æм гадзайы фырт дзуры, аллон-биллоны ‘смаг нæй, фæлæ дзы ис дæ боны хыгъд æмæ йæ хæргæ кæ, зæгъгæ.

Дзæргъ чи у, уый хосы алфамбылай зилы, фæлæ хæстæг нæ уæнды. Уæд æм гадзайы фырт нал фæлæууыд æмæ йæм рагæпп ласта, афтæмæй дзæргъимæ хæцын байдыдтой, æмæ йæ гадзайы фырт лыстæг кæрдæнтæ ‘скодта. Куы амардис, уæд æй акъæртт кодта, æмæ йæ хуылфæй сæгуыт агæпп ласта. Уый риахста æмæ та йæ амардта. Куы йæ амардта, уæд та уый акъæртт кодта, – уырдыгæй та агæпп кодта тæрхъус. Тæрхъус дæр амардта, æмæ та уый дæр акъæртт кодта æмæ йын йæ хуылфæй сита лагъз. Лагъз байгом кодта æмæ дзы сита æртæ зæрватыччы: æртæ зæрватыккæй иу уыдис йæ тых, аннæ уыдис йæ ныфс, æртыккаг та – йæ уд. Æмæ йын йæ тых æмæ йæ ныфс чи уыдис, уыцы зæрватыччытæн сæ къубæлттæ атыдта.

Уыцы хъуыддаг куы ‘рцыдис, уæд ма уæйыг хæтынаей йæ хæдзармæ тыххæй-фыдтæй æрбахæццæ ис. Æрхуыссыдис йæ уырындыхъхъы. Бамбæрста, чызг ыл хинæй кæй рацыдис, уый. Йæ бон сыстын нал уыдис, фæлæ чызджы йæхимæ сайдта. Чызг хæстæг нал цыдис.

Уалынмæ гадзайы фырт дæр ‘схæццæ ис æмæ, дуарæй куы бакастис, уæд æвдсæрон уæйыгмæ дзуры, куыд дын у, тъырттæг хæрæг, зæгъгæ, æмæ, йæ уд цы зæрватыччы уыдис, уымæн дæр та йæ къубал стыдта, æмæ уæд уæйыг йæхи адаргъ кодта æмæ амардис.

Гадзайы фырт уæд чызгимæ æрбацыдис, цы хуынкъыл ауадзын кодта йæхи, уый былмæ, æмæ чызгæн загъта:

– Мæнæ гъе ацы бæндæнаей дæ бабæтдынаен, æмæ йæ батилдзыстæм, æмæ дæ, де ‘мбæлттæ уæлейæ сты, æмæ дæ ‘сласдысты.

загъта, зæгъгæ, æмæ йын чызг загъта, дæлтъуры мын æй амонь, зæгъгæ.

Уæд та лæшпу загъта, уый дæлтъуры нæу, фæлæ та дæлтъур дæр сараз æмæ йе ‘рцæуынмæ йæ алыварс каф, зæгъгæ.

Уæд чызг гъе афтæ бакодта.

Изары та лæшпу бамбæхстис, æмæ та чызг уæйыджы æрбацæуыны афон дæлтъуры алыварс кæй кафы, уый, уæд та худын байдыдта.

Чызг та куы федта, уæйыг ыл худы, уый, уæд та кæуын байдыдта, æмæ йын уæд уæйыг загъта, æмæ уæдæ, кæд æдылы нæ дæ, уæд мæ уд дæлтъуры хуылфы цы архайы, зæгъгæ. Мæ уд ис, дæлæ быдыры дынджыр дзæргъ, кæцыйæн фондзыссæдз хосдзауы хос кæрдынц, ахæм, уыцы дзæргъы хуылфы – сæгуыт, сæгуыты хуылфы – тæрхъус, тæрхъусы хуылфы – лагъз, лагъзы хуылфы – æртæ зæрватыччы, æртæ зæрватыччы цалынмæ амæлой, уалынмæ мын мæлæн нæй, зæгъгæ, загъта.

Чызг басабыр ис, æмæ уæд райсомæй уæйыг хæтынмæ ацыд.

Гадзайы фырт та рахызтис æмæ та фæрсы чызджы, куыд загъта, зæгъгæ, æмæ йын чызг загъта:

– Дæлæ быдыры мын дынджыр дзæргъ, уымæн фондзыссæдз хосдзауы хос кæрдынц, дзæргъæн йæ хуылфы – сæгуыт, сæгуыты хуылфы – тæрхъус, тæрхъусы хуылфы – лагъз, лагъзы хуылфы – æртæ зæрватыччы, цалынмæ уыдон æгас уой, уалынмæ йын мæлæн нæй, гъе афтæ мын загъта.

Уæд гадзайы фырт загъта:

– Уæдæ гъе уый æцæг у, зæгъгæ, æмæ æз цæуын æмæ, куыддæр фæтых уон уыцы дзæргъыл, афтæ фæрынчын уыздæнис æмæ дæ йæхимæ (сайдзæн) æмæ йын ма баком, зæгъгæ.

Афтæмæй гадзайы фырт араст кодта. Цæуынтæ байдыдта æмæ иу ран бахæццæ ис гъе уыцы фондзыссæдз хосдзаумæ, кæцытæ дзæргъæн хос карстой. Хъусы сæм, æмæ куы кæугæ акæнынц, куы заргæ.

Уæд сæм бацыдис æмæ сæ бафарста, цы кæнут, куы заргæ акæнут, куы кæугæ, зæгъгæ.

Æмæ йын загътой:

– Мах ‘стæм, мæнæ гъе ам ис иу дзæргъ, æмæ уый хосгæрдджытæ, æмæ йын, бон дзырд кæй вæййæм, уый нæ ныккæрдæм, æмæ та нæ гъе уæд гъе уыцы хосимæ махæй иу лæг бахæры.

Уæд сын гадзайы фырт загъта:

æмæ, æстæм уатмæ куы бакастысты æмæ уæйыджы уым куы нал федтой, уæд бамбæрстой, уæйыджы фыдбылыз съл кæй æрцыди, уый. Риагур-биагур байдыдтой, афтæмæй лæшпуйы ‘ссардтой аххæрæджы сæр. Уырдыгæй райстой æмæ йæ нымæтын йæхсæй ракъуырджы, æмæ куыд уыди, афтæ фестæди.

Уæд лæшпуйы бафарстой, куыд уыдис хабар, уымæй, æмæ сын радзырдта, уаты дуæрттæ гомгæнгæ куыд ацыдис æмæ æстæм уаты куыд федта æвдсæрон уæйыджы æмæ йын куыд батæригъæд кодта, æхсыр ыл куыд бакалдта, стæй, мæн куы амардта, уæд цы фæцис, уымæн ницыуал базыдтон, зæгъгæ, мын загъта.

Гадзайы фырт уыцы ныхæстæм куы байхъуыста, уæд авд уæйыгæн загъта:

– Ме ‘фсымæры, гъе, а уадзын, махæдæг цæуын æвдсæрон уæйыджы фæдыл æмæ афæдзы бонмæ куы нæ зынон, уæд уæ цы фæнда, уый кæнут. Афæдзы бонмæ уæ ацы лæшпумæ чи бавнала æмæ йын исты куы кæнат, уæд уæ мытгаг дæр нал ныууадздына.

Афтæмæй лæшпу араст кодта æвдсæрон уæйыджы фæдыл. Цæуынтæ байдыдта. Иу къорд бонты фæцыдис, стæй иу ран кæсы, æмæ сауджын йæ сæрыл аргъуан фæхæссы æмæ афтæмæй фæцæуы. Баййæфта йæ гадзайы фырт æмæ йыл бадис кодта.

Сауджын ын загъта, уый дæм диссаг ма кæсæд, диссагдæртæ фендзынæ, зæгъгæ.

Афтæмæй бамбæлттæ кодтой æмæ иумæ фæцæуынц.

Уæд та иу ран кæсынц: иу лæгæн йæ уæраджысæртыл куыройы фыдтæ баст, афтæмæй тæрхъусы басуры æмæ йæ фæстаг къахæй риахсы.

Уæд гадзайы фырт ууыл бадис кодта. Бахæццæ йæм ‘сты уымæ дæр, æмæ та сын уый дæр загъта, мæныл дис ма кæнут, диссагтæ дарддæр фендзыстут, зæгъгæ.

Уæд та уый дæр семæ бамбал ис, дарддæр æй семæ акодтой. Иу ранмæ бахæццæ сты æмæ кæсынц: иу лæг фурды астæу йæхи ныххæбæц кæны æмæ фурд ныххуыпп кæны, æмæ зæхх иууылдæр бахус вæййы.

Уæд та ууыл дæр куыд нæ ныддис кодтаид гадзайы фырт! Бахæццæ йæм ‘сты уымæ дæр та. Уымæ дæр та бамбал кодтой æмæ цæуын байдыдтой. Цæугæйæ-иу куы ‘сæххормаг сты, уæд сын, куыройвыдтæ йæ уæраджысæртыл кæмæн уыдис, уый сын ахста сырдатæ. Æхсæв-иу кæм баззæдысты, уым та-иу, аргъуан йæ

сæрыл цы сауджын хаста, уый-иу æй æрæвæрдта æмæ-иу бацыдысты æмæ уым цардысты. Доны сæ цæуын-иу куы бахъуыдис, уæд-иу æй, фурд-иу чи ныххуыпп кодта, уый-иу æй ныххуыпп кодта, æмæ-иу суры бацыдысты. Афтæмæй цас фæцардысты, Хуыцау зондзæнис, – бахæццæ сты быдыры иу къæймæ.

Уæд уый цурмæ куы бахæццæ сты, уæд къæй рафæлдæхтой, æмæ йæ быны уырдыгмæ хуынкъ. Фæхъуыды кодта гадзайы фырт, стæй йе ‘мбæлттæн загъта, нæ иуы ауадзæм, æмæ цию, уый бабæрæг кæнæм, зæгъгæ.

Сауджыны ауагътой: иудзæвгар куы ныццудис, уæд, «судзын», зæгъгæ, ныхъхъæр кодта, æмæ йæ фæстæмæ ‘сластой.

Уæд та, йæ уæраджысæртыл куыройы фыдтæ кæмæн уыдис, уый дæр ауагътой. Иудзæвгар уый дæр куы ныццудис, уæд уый дæр ныхъхъæр кодта, «судзын», зæгъгæ, æмæ йæ фæстæмæ ‘сластой. Æмæ та уæд, фурд-иу чи ныххуыпп кодта, уый дæр ауагътой, æмæ та уый дæр ныхъхъæр кодта, «судзын», зæгъгæ, æмæ уый дæр фæстæмæ ‘сластой.

Уæд гадзайы фырт загъта, ныр та мæн бабæттут æмæ мæ ауадзут, æмæ куыддæр-иу «судзын», зæгъгæ, ныхъхъæр кæнон, афтæ мæ арфдæр ауадзут, зæгъгæ.

Уæд æй ауагътой. Иудзæвгар куы ныццудис, уæд сæм ныхъхъæр кодта, «судзын», зæгъгæ, æмæ йæ уæд бынтондæр ауагътой бынмæ.

Æрынцадис иу ран зæххыл, райхæлдта йæ бæттæнтæ æмæ бацыдис хæдзармæ æмæ кæсы: йе ‘фсымæры ус, авд уæйыджы хо, гъе уым къонайыл бады. Кæрæдзийы куы федтой, уæд тынг бацин кодтой, стæй уæд чызг кæуын байдыдта æмæ загъта, æз кæй фесæфтæн, уый æгъгæд нæу, ды та ма дæхи сæфтмæ цæмæн æрцыдтæ, зæгъгæ.

Уæд гадзайы фырт загъта, тæрсгæ ма кæн, изæры уæйыджы æрцыдмæ æз мæхи бамбæхсдзынæн, æмæ дæ куы фæрса, уæд ын-иу ма басæтт, зæгъгæ.

Фæбадтысты изæрмæ, фæныхæстæ, фæцинтæ кодтой кæрæдзиуыл, стæй уæд изæрæй лæппуйы бамбæхста чызг.

Уалынмæ уæйыг фæзындис æмæ хъæргæнгæ æрбацыдис, аллон-биллоны смаг цæуы, зæгъгæ.

Чызг йæхи ‘скауæг кодта, аллон-биллоны смаг дæуæй цæуы! Хæтæнты ды хæтыс, хауæнты ды хауыс, æндæр мæнæй цæй аллон-биллоны смаг цæуа, зæгъгæ.

Уæйыг куы федта, чызг кæуы, уый, уæд æй басабыр кодта æмæ ницыуал ‘сдзырдта.

Уæд та райсомæй уæйыг хæтынмæ (цуаны) ацыд. Уæд та гадзайы фырт рахызтис йе ‘мбæхсæнæй, æмæ та фæцин кодтой, фæныхас кодтой, стæй уæд лæппу загъта:

– Изæры куы ‘рцæуа, уæд ын-иу зæгъ, бон-изæрмæ мæ иунæгæй ныуадзыс, кæимæ бахъазон, уый нæй, æмæ мын, дæ уд кæм и, уый биамон, зæгъгæ, æмæ дзы мæхи хъæлдзæг дарон.

Изæры та, уæйыджы æрцæуыны афон, гадзайы фырт йæхи бамбæхста. Æмæ та уæйыг æрбацыдис. Куы ‘рбацыдис, уæд чызг йæхи нынкъард кодта æмæ кæуын байдыдта. Уæйыг æй фарста, цæуыл кæуыс, зæгъгæ, æмæ чызг загъта:

– Цæуыл кæуын? Ды хæтæнты хæтыс, хауæнты хауыс, мæн ам иунæгæй ныуадзыс, æмæ, кæимæ хъазон, уый нæй. Дæ уд мын биамон, кæм ис, уый, æмæ де ‘рцыдмæ æз уымæ хъазон, мæхи дзы рæвдауон.

Уæйыг бахудтис æмæ загъта:

– Гæрр, æмæ ныронг нæ зыдтай, мæ уд кæм ис, уый?

Мæ уд ис, зæгъгæ, загъта, астауккаг цæджындзы.

Райсомæй та уæйыг фæстæмæ хæтынмæ куы ацыдис, уæд та гадзайы фырт рахызтис æмæ чызджы бафарста, куыд дын загъта, зæгъгæ. Чызг ын загъта, мæ уд астауккаг цæджындзы и, зæгъгæ мын загъта. Æмæ йын уæд гадзайы фырт афтæ зæгъы, уымæн астауккаг цæджындзы нæй йæ уд, фæлæ йæ уæддæр изæрмæ сараз астауккаг цæджындзы, æмæ, уæйыг куы ‘рцæуа, уæд йæ алыварс каф, зæгъгæ.

Чызгæн куыд загъта, афтæ цæджындз хорз сарæзта.

Изæрæй та лæппу бамбæхстис уæйыджы æрбацæуын афон. Чызг кафын байдыдта цæджындзы алфамбылай. Уæйыг куы æрбакастис æмæ чызджы куы федта кафгæ, уæд худæгæй ахаудис æмæ йын загъта, цæй æдылы дæ, зæгъгæ, мæнæн мæ уд астауккаг цæджындзы цы архайы?

Чызг та уыцы ныхас куы фехъуыста, уæд та кæуын байдыдта æмæ та бафарста уæйыджы, – уæдæ кæм ис, уый цæуылнæ биамоныс, æмæ дзы мæхи хъæлдзæг дарон, зæгъгæ.

Æмæ та йын уæйыг загъта, мæнæн мæ уд дæлтъуры хуылфы ис, зæгъгæ.

Чызг та басабыр ис. Æмæ уæд райсомæй уæйыг хæтынмæ ацыдис. Гадзайы фырт та рахызтис æмæ та йæ бафарста чызджы, куыд

35. Лæг æмæ усы аргъау

У хъæды астæу уыди иу чысыл æрдуз. Æрдузы астæу уыди æрмæст иунæг хæдзар, æмæ уым цардысты лæг æмæ ус. Фæцардысты уыдон уыцы хъæды сæ зæронды бонмæ æнæ зæнæгæй, фæлæ сын фæстагмæ лæппу райгуырди. Лæппуйы райгуырды фæстæ иу къорд бонтæ куы рацыди, лæг уæд амарди. Лæппу кусынхъом фæци æмæ, иу бон куы уыди, уæд мæнæу най кæнынмæ рацыди сæ хæдзарæй. Най кæнгæйæ кæсы хъæдрабынмæ, æмæ иу саг хизгæ рацæуы æмæ та фæстæмæ бацæуы. Лæппу бауади йæ хæдзармæ æмæ йæ мадæн загъта:

– Тагъд мын æртæ дзулы ракæн, æз хъæдмæ цуаны ауайон.

Цалынмæ ус дзултæ кодта æмæ сæ фыхта, уалынмæ лæппу найгонд фæци, æмæ йæ мæнæу дæр бафснайдта.

Лæппу дзултæ æмæ йæ топп йемæ райсгæйæ рауади йæ хæдзарæй, æмæ хъæды кæронмæ куы бахæццæ, уæд та йыл уыцы саг фембæлди. Æмæ куыд фæцæйлыгъди, афтæ йæ лæппу фехста топпæй, æмæ раст йæ фарсыл сæмбæлди. Уыцы цæфæй саг нæ ахауди, фæлæ алыгъди, æмæ лæппу дæр йæ фæдыл уайын байдыдта. Æмæ йæ фæд иу стыр хъæуы астæумæ æрцыди, æмæ уым фесæфти. Лæппу уыцы хъæуы иу стыр хæдзармæ бацыди. Хæдзарæй йæм иу чызг рауади æмæ йын загъта:

– Лæгæй дæм чи рауайа, уый нæм нæй, фæлæ мидæмæ рацу.

Хæдзармæ бацæугæйæ федта уым иу лæджы æрдæг. Йæ иу фарс йæ сæрæй йæ къахмæ йæ уæлæ кæмæн уыди, ахæмы. Уым йæ дзауматæ æрæвæрдта æмæ сбадти. Уыдонæн сæ хæдзары баст уыди тохъыл, æмæ йæ чызг лæппуйæн æрбаргæвдын кодта. Сфыхтой йæ æмæ дзы лæппуйы дæр æмæ сæхи дæр хорз федтой.

Куы бахордтой, уæд лæппу радзырдта лæджы æрдæгæн, иу саджы куыд фехста, куыд æй фæцæф кодта æмæ йæ фæд хъæуы астæу куыд фесæфти. Стæй хуыссын афон схуыссыдысты.

Æхсæвы лæппу дис кодта, уыцы лæг цæмæй афтæ фæци, ууыл, æмæ йæхинымæры загъта: «Цалынмæ уыцы лæджы бафæрсон, уалынмæ йæ нæ ныуадздзынæн».

Райсомы лæппу куы сыстади æмæ йын хæринаг куы æрæвæрдтой, уæд загъта:

– Æз дæ хæринагæй нал бахæрдзынæн, цæмæй афтæ фæдæ, уый мын куы нæ зæгъай, уæд!

Лæджы æрдæг ын загъта:

æрбалыг кодта æмæ йын æй йæ дзыхы баппæрста. Цæргæс æй куы базыдта, уæд æй йæ дæлæвзаг бамбæхста. Афтамæй уæлдзæхх фесты.

Уæлдзæхх куы фесты, уæд кæрæдзийæн риарфæ кодтой, æмæ цæргæс гадзайы фыртмæ дзуры, араст кæн, зæгъгæ.

Уæд гадзайы фырт дæр цæргæсмæ дзуры, на-а, ды хистæр дæ, ды уал атæх, зæгъгæ.

Цæргæс ын нæ бакоммæ кастис, æмæ гадзайы фырт араст кодта къуылых-къуылых, æмæ йæм цæргæс дзуры, къуылых та цæмæн цæуыс, зæгъгæ.

Гадзайы фырт ын загъта:

– Ам уæлæмæ куы цыдыстæм, уæд мын бандзыг ис, æмæ уымæн.

Æмæ та йæм цæргæс дзуры, уый æндзыг нæ бацис, фæлæ ма фæстæмæ раздæх, зæгъгæ. Гадзайы фырт фæстæмæ æрбаздæхтис, æмæ йын йæ зæнджы хæцъæф йæ дæлæвзагæй райста æмæ йын æй æрæвæрдта йæ зонагыл, нымæтын йæхсæй йæ ракъуырда, æмæ, куыд уыдис, афтæ фестадис, æмæ уæд кæрæдзийæн тыхджындæр риарфæ кодтой æмæ фæйнардæм араст кодтой.

Уæд гадзайы фырт цæуын байдыдта. Цас фæцыдаид, Хуыцау зоны, уæд иу ран иу рæгъаугæстæм бахæццæ ис. Рæгъаугæстæ зæрыдысты тынг хъæлдзæгæй, æмæ сæ бафарста, цы хабар у, цæуыл цин кæнут, цæуыл зарут, зæгъгæ. Æмæ йын загътой, æмæ цæуын нæ зарæм, æхсæв, йæ сæрыл аргъуан цы сауджын хаста, уый ус ракуырда æмæ чындзæхсæв кæны, æмæ минос кæндзыстæм æмæ гъе ууыл хъæлдзæг 'стæм, зæгъгæ.

Уæд гадзайы фырт бамбæрста, йæ чындз сауджынмæ кæй ис, уый.

Цæуы дарддæр æмæ та хъæугæрон рæуæдгæстæм бахæццæ ис. Уыдон дæр та зарынц, цин кæнынц, хъазынц, æмæ та уыдон дæр фæрсы гадзайы фырт, цы хабар у, цæуыл цин кæнут, зæгъгæ.

Æмæ та уыдон дæр радзырдтой, йæ сæрыл аргъуан цы сауджын хаста, уый ус ракуырда, æмæ ахсæв чындзæхсæв уыдзæнис, зæгъгæ.

Уæд гадзайы фырт рæуæдгæстæй иуæн загъта, ацу, æз дæ рæуæдтæ хиздзынæн, æмæ мæнæ мæ къухдарæн ахæсс æмæ-иу æй, сауджын кæй æрхаста, уымæ ратт, зæгъгæ.

Лæппу (рæуæдгæс) къухдарæн райста æмæ араст кодта сауджыны хæдзармæ. Бацыдис уатмæ, хъаст кæм уыдис, уырдаæм, æмæ сауджыны усмæ сусæгæй къухдарæн радта.

Уæд къухдарæнмæ куы 'ркастис æмæ, гадзайы фырты

кѣухдарѣн у, уый куы базыдта чындз, уæду уæды онг йæ дзыхæй дзырд нæ цыдис, фæлæ уæд дзурын дæр байдыдта æмæ кафын дæр.

Адæм кæрæдзимæ бакастысты æмæ загътой, ам цыдæр хабар ис, æндæр ныры онг йæ дзыхæй дæр куы нæ дзырдта, йæ цæстæй дæр адæммæ куы нæ кастис, уæд ныр цы кæны, зæгъгæ.

Уалынмæ баизæр ис. Гадзайы фырт хъæуы рæуæдтæ æрбаскъæрдта, бацыдис, чындзæхсæв кæм кодтой, уырдаем, сауджыны хæдзармæ. Æркастис уым æмæ ‘сбæрæг кодта, сауджын кæм ис, уый дæр, æмæ уæраджысæртыл куыройвыдтæ чи хаста æмæ фурды дон иу хуыппæй чи нозта, уыдон дæр.

Уыдон кæм сты, уый куы базыдта, уæд бацыдис чызгмæ. Чызг куыддæр гадзайы фырты ауыдта, афтæ йыл кѣуымæй йæхи уыцы иу æхст фæкодта æмæ йæ хъæбысы ныккодта. Адæм джихæй баззадысты, ай цы хабар у, зæгъгæ.

Гадзайы фырт сын йæ хабæрттæ цыбырæй ракодта, куыд æй ныууагътой æмæ йын йæ чындзы куыд рахастой, уый. Стæй уæд бацыдис, æмæ сауджыны, йæ уæраджысæртыл куыройвыдтæ чи хаста æмæ фурд уыцы иу нозт чи кодта, уыдон лыстæг кæрдæнтæ ‘скодта. Афтæмæй йæ чындзы, авд уæйыджы хойы, ракодта, æмæ араст кодтой авд уæйыджы хæдзармæ.

Ныр æрхæццæ ис гадзайы фыртæн йæ афæдзы бон дæр.

Уæйгуытæ уыцы афæдзы бонмæ фæкастысты æмæ загътой, уый нал æрцаудзæнис, зæгъгæ, æмæ се сияхсæй, æлдары фыртæй, загътой, аргæвдæм æй æмæ йæ бахæрæм, зæгъгæ.

Уæд æрбакодтой æлдары фырты авд уæйыджы æмæ йæ æрæвæрдтой (адаргъ æй кодтой) фынгыл. Гадзайы фырт уыцы хъуыддаг цæмæй зыдта, фæлæ йæхи базоныны тыххæй, æрбацауын, зæгъгæ, йæ фатфехста, æмæ авдуæйыджы уæлкъæсæр сæмбæлд, æмæ хæдзар базыр-зыр кодта.

Уæд базыдтой уæйгуытæ, гадзайы фырт кæй æрбацауы, уый, æмæ кæрæдзимæ бакастысты æмæ кæрæдзийы æфсон кæнын байдыдтой, дæу аххосæй æргæвстам, зæгъгæ, не сияхсы. Суагътой се сияхсы, афтæмæй гадзайы фырт дæр æрбахæццæ. Ныццин кодтой авд уæйыджы гадзайы фыртыл æмæ сæ хойыл.

Стæй уæд гадзайы фырт æлдары фырты фæрсы, цы цæстæй дæм кастысты мæ фæстæ, хорз дын уыдысты æви æвзæр, зæгъгæ.

Æмæ загъта:

– Ныры онг мын хорз уыдысты, фæлæ ‘знон де ‘мгъуыд куы фæцис, уæд мæ æргæвдын уынаффæ скодтой æмæ мæ дысон фын-

Хугæси фурт загъта æлдарæн, ауæхæн хабар игъосун, æма бакæндзæнæ уотæ, зæгъгæ.

Уæд æлдар загъта, æдæуагæ, бакæндзæнæн, куд загътон, уой исæнхæст кæндзæнæн, зæгъгæ.

Уæд хугæс галтæ исефтигъта æма гъæдæмæ рандæ ‘й. Галтæбæл уаргъ искодта, æма, куд ранæхстæр æй, уотæ ба ‘й имæ тускъа æхе æртардта.

Хугæси фурт еу тала истудта æма ‘й ин, тускъайæн, æ бæрзæй ниццафта. Тускъа уоми æрхъан æй, ‘ма, цалдæн исдадæй, уалдæн устур бæласæ æрлух кодта æма ‘й бæл æдкъуалатæ, æнæхсастæй ниббаста. Тускъа разæй ракодта, галтæ ба фæстегæй, уотемæй сæ æлдари гъæумæ æртардта. Хæрдмæ ‘й ку исуидтонцæ и тускъай адаем, уæд ледзæг фæцæнцæ, уæлæ нæмæ тускъа æд къуала бæлæстæ æрцауы, зæгъгæ.

Уæд хугæси фурт уайун байдæдта æма сæ æрорæдта, кумæ ледзетæ, ма тæрсетæ, кæмæй ледзетæ, уомæй тас нæбал ес, зæгъгæ.

Уотемæй æрсабур æнцæ.

Æлдар æ дзурд исæнхæст кодта: æ кизгæ ин равардта. Æ мулки æмбес дæр ин лæвардта, ‘ма ‘й ин нæ бакумдта, мæхемæ мæ фагæ ес, зæгъгæ.

Хугæси фуртæн сæумæмæ уоми хæдзæрттæ фестадæй, æма æлдари хæдзæрттæ неци бал адтанцæ. Æлдари кизги æрхудта хугæси фурт, æма, устур тухуаст миносæгæнгæ байзадæнцæ, æма нур дæр ма цæрунцæ æма хуæрунцæ.

Уой ци нæ фæууидтан, æндæр рун, æндæр нез ба ма’рцауæд!

Ахсæ æрцагъта æма загъта:
– А хæдзари устур фингæ куд уа, алли хуæруйнагæй идзаг куд феста, уотæ!

Хæдзари уæхæн устур фингæ фестадаей, æма бахуардтонцæ.

Уæд лæппо зæронд уосæмæ дзоруй, лæг дин наеййес, кæми ‘й, зæгъгæ.

Е ба ин загъта, хугæси радæ нæбæл ес, æма хугæс рандæ ‘й, зæгъгæ, мæгур лæг æй.

Ци рауæн, зæгъгæ.

Æхуæдаг æрцаудзæнæй еци рæстаг, зæгъгæ.

Лæппо ба ‘й мæ дзоруй, неци кæнуй, байбаерæг кæнон, зæгъгæ, æстонг уодзæнæй æма ести бахуæрун кæнон.

Рандæ ‘й лæппо и зæронд лæгмæ хутæ тæрунмæ. Лæги æрбарвиста сæхемæ.

Зæронд лæг ин ниффæдзахста:

– Хедбæл нæ комдзæнæнцæ тæрун, цалинмæ син сæ сидзгæн раба кæнай, уæдмæ.

Лæппо ‘й мæ дзоруй, хуарз, хуарз, зæгъгæ, æма зæронд лæги æрбарвиста.

Хедмæ ку æрбахъæрттæнцæ, уæд ин нæ кумдтонцæ, æма син ставд къобос лæдзæгæй сæ фæрстæ нимморæ кодта, æма ке ра-мардта, ка ба фæйервазтæй.

Уæд гъæубæл горен адтæй зилдæгæй. Æлдаргъæу адтæй, æма ‘й ин цуппар дуари адтæй. Е ба уой туххæй, æма еу тускъа гъæди адтæй æма æлдари гъæуæн тухæ кодта: æрбалæборидæ æма уа-цайраг, е кизгæ, е лæппо, раскъæфидæ. Æлдарæн æхе кизги дæр фæххаста. Уотæ тухæ син кодта.

Æлдар дуæрттæ æхгæд дардта, дуаргæстæ сæ гъæуай кодтонцæ.

Уæд хугæси фурти радæ æрхъæрттæй дуар гъæуай кæнун. Æхсæвæ ‘й фæцæй, уæдта цоркитæ æ къохай дуæртти бакъуæрдта ‘ма сæхемæ рандæ ‘й.

Сæумæ цоркитæ рафтауни мадзал нæбал ирдтонцæ, æма ‘й ин æхемæ æрцудæнцæ. Æрцудæй æма син цоркитæ раласта, дуæрттæ байгон кодта, иннетæй син неке бон неци адтæй.

Уæд æлдар дзурд равардта, хабар имæ хъæртун ку байдæдта, уæд, еци тускъа ка рамара, уомæн мæ кизги бинонтæн ратдзæнæн, уой хæццæ ба ин мæ мулки æмбес дæр ратдзæнæн, зæгъгæ.

гыл куы æрæвæрдтой, уæд ды кæцæйдæр фат куы фехстай, уæд сæ хæдзар нызмæлыди, æмæ дæ базыдтой, ды кæй æрбацæуыс, уый, æмæ мæ уæд ныууагътой æнæргæвстæй.

Уæд гадзайы фырт бакастис æмæ сын загъта авд уæйыгæн, маенæ уын уæ хойы хатыр фæуæд, æндæр уæ æртæккæ иу дæр æгас нал ныууадзин, зæгъгæ.

Иу къорд бонты ма уым ацардысты, стæй загътой, цом, ныр нæ мад æмæ нæ фыды бæрæг кæнæм, зæгъгæ.

Авд уæйыджы сын, сæ хойæн бирæ лæвæрттæ ракод-той, афтамæй сæ раскъæрдтой иудзæвгар, стæй фæстæмæ раздæхтысты.

Цæуынтæ байдыдтой гадзайы фырт æмæ æлдары фырт, дыууæ ‘фсымæры, цæуынтæ байдыдтой æмæ бирæ рæстæджы фæцыдысты, стæй иу ран ахсæвиуат æркодтой.

Æхсæвиуат куы ‘ркодтой, уæд сын гадзайы фырт загъта, æз иу-гыщыл ахуыссон, сымах уал хъахъхъæнут, зæгъгæ.

Уый куыддæр бафынæй ис, афтæ сыл хæйрæджытæ æрæмбырд сты.

Хæйрæджытæ сыл куы æрæмбырд сты, уæд сæ фæйнахуызы сайдтой, сæ мад, сæ фыды хуызы сæм бацыдысты, уæддæр сæм ницы дзырдтой, алы рæсугъд дзаумайы фестадысты, уæддæр сæм не ‘внæлдтой. Стæй иу хатт куы уыдис, уæд сæ фарсмæ фес-тадис рæсугъд сынтæг, æмæ йæм уæд нал фæлæууыдысты æмæ йыл æрбадтысты, æмæ цавддуртæ фестадысты. Сæхуыдтæг хæйрæджытæ сæ алфамбылай симын байдыдтой.

Уæд гадзайы фырт райхъал æмæ ракаст æмæ ацы хъуыддаг куы федта, уæд хæйрæджытæ цыдæр æрбаисты. Гадзайы фырт кæсы, æмæ йе ‘фсымæр, æлдары фырт æмæ авд уæйыджы хо цавддуртæй лæууынц. Уæд æрдиаг кæнын байдыдта, ныр та ма сын цы кæнон, зæгъгæ.

Бирæ фæхъуыды кодта, гъе стæй уæд загъта, цон, авд уæйыджы нымæтын йæхс ракурон, зæгъгæ.

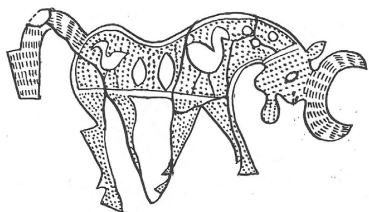
Фæстæмæ араст кодта æмæ бахæццæ ис йæ чынды æфсымæртæм, авд уæйыджы хæдзармæ. Радзырдта сын уым ха-бар, сæ хо æмæ йе ‘фсымæр цавддуртæ куыд фестадысты, уый, æмæ сæ нымæтын йæхс ракуырда. Араст кодта æмæ æрбахæццæ ис, æлдары фырт æмæ авд уæйыджы хо, йæ чынды, цавддуртæй кæм лæууыдысты, уырдаæм. Ракъуырда сæ нымæтын йæхсæй, æмæ сыстадысты уырдыгæй æмæ загътой, оф-оф-оф, цы бирæ фæхуыссыдыстæм, зæгъгæ.

Уæд гадзайы фырт загъта, бирæ нæ фæхуыссыдыстут, фæлæ уæ хæйрæджытæ фæсайдтой, æмæ цавдуртæй лæууыдыстут, зæгъгæ, цалынмæ мæ чындзы æфсымæртæ, авд уæйыгæй нымæтын йæх хастон, уæдмæ.

Афтæмæй уырдыгæй араст кодтой æмæ æлдары хæдзармæ æрцыдысты. Се ‘рцыдмæ æлдар æмæ йæ ус уисойы сæрты ахизын-хъом дæр нал уыдысты, афтæ базæронд ‘сты. Уыдон дæр нымæтын йæхсæй ракъуырдытæ æмæ, раст усгур лæппуйæ æмæ чындздзон чызгæй куыд уыдысты, афтæ фестадысты.

Фæцин кодтой уым, чындзæхсæв куыннæ сарæзтаиккой хорз, афтæмæй цæргæ баззадысты. Абон дæр ма цæрынц æмæ хæрынц.

Уымæй мах цы нæ федтам, æндæр низ æмæ æндæр рын Хуыцау ма руадзæд!

32. Алибек

Уæд лæгæн адтæй æртæ фурти, уони хæццæ ба ин адтæй устур бæхæргъæуттæ æмæ галæргъæуттæ.

Еу кæми адтæй уоми æндæр æртæ æрвади уæйгутæ фæллабурдтонцæ æмæ фæттардонцæ и хъали фонс. Æдууæ хестæр фурти уой ку фегъустонцæ, уæд сæ фæсте фæдеси рауадæнцæ. И æртæ уæйуги ма уони дæр райстонцæ ‘ма сæ бæхгæс æмæ галгæс искодтонцæ. Алибек ба ма сувæллон адтæй æмæ битдзеути хæццæ гъазта.

Еу хатт Алибек еу æндæр битдзеуи гъолтæ раскъафта. Е дæр никкудтæй æмæ ‘й ин загъта:

– Кæд уотæ хуарз лæг дæ, уæдта де ‘рвадгæлтæ кæми æнцæ, уой ку нæ зонис!

бабæй еу тала истудта, фехста æй, æма дони уордæггаг билæбæл фæцæй.

Уæд уæйуг загъта, Хуцау дæ цæрун кæнæд, дæ уоди гъæдæ бæззуй, зæгъгæ.

Уотемæй фæццауæн кодтонцæ изæрма, уæдта сæхемæ æрцудæнцæ.

Уæйуг уосæмæ дзоруй, ауæхæн дессаг нæма фæууидтон, зæгъгæ.

Уæд имæ уæйуги уосæ фæстæмæ дзоруй:

– Хуарз, хуарз, фал есге лæхæ сидзæбæл нæ цæфсуй!

Уæйуг цауæни рандæ уидæ, и лæппо ба æнкъардæй бадтæй. Уосæ ‘й имæ дзоруй, ци æнкъард дæ, зæгъгæ.

Уосæ ба ‘й ин еу хатт баладæрун кодта, уони зæнæг ке нæ ‘й, уой, æма уобæл адтæй æма ‘й фарста, мæ мадæ æма æ фидæ ка ‘дтæнцæ, зæгъгæ.

И уосæ уой уæйугæн, ку æрцудæй, уæд радзурдта, гъе атæ зæгъуй, зæгъгæ, æма ‘й ин ци бакæнæн?

Уæйуг ба æ уосæн загъта, лæппо дæр уоми, уотемæй, уомæн мадзал ес: мæнæ сæгъдзар райсæд æма ‘й гъарæд гъæутæбæл, ауæхæн сæгъдзæрдтæ æлхæнун, зæгъгæ, æма гъе уотемæй иссердзæнæй а мадæ æма æ фиди, зæгъгæ.

Сæгъдзар æ лæдзæгбæл байвардта æма гъæутæбæл хæтун байдæдта. Неци мадзал ирдта. Æрæгиау еу мæгур гъæуи, хецæн хæдзарæ кæронбæл кæмæн адтæй, уомæ бадзурдта, -кæд уæмæ сæгъдзар уæййаг ести, зæгъгæ. ‘Ма ‘й имæ еу уосæ рацудæй. Сæгъдзар имæ æвдесуй, листæг имæ куд æркастайдæ, уотæ, мæнæ, гъе ауæхæн сæгъдзар гъæуй, зæгъгæ.

Уæд, и уосæ сæгъдзармæ ку æркастæй, уæд ибæл фæгтурухæ ‘й æма æ цæстисугтæ æркалдæнцæ.

Лæппо ‘й мæ дзоруй, ци кæнис, цæбæл кæуис, зæгъгæ.

Уæд и уосæ дзоруй:

– Куд нæ кæуон? Гъе аци сæгъдзарбæл мæ сувæллон гъæди ниввардтон æма фесавдæй, æма е мæ зæрдæбæл æллаудтæй.

Нур и лæппойæн уæйуг æрдзурдта, кутемæй æй иссердта, уой.

Лæппу зæронд уосæмæ дзоруй, цауæн медæмæ, зæгъгæ, æма мæгур хæдзарæмæ бацудæнцæ.

Хуæруйнаг сæмæ неци, фал уæйуг и лæппойæн, куд цудæй, уотæ ралæвар кодта буйнагин æхсæ, е ба уæхæн æхсæ адтæй, æма, цидæр ин загътайсæ, уомæн æнæ ун на адтайдæ, хуæруйнаг дæр, алцæмæй дæр.

Уæд сæ зæрди æрифтудæй, нæ сувæллон баагорæн, зæгъгæ, ‘ма, хор ци бæласи бунмæ кастæй, уомæ кæсун байдæдтонцæ, ‘ма дин хор еунаг бæласи бунмæ кастæй? Нæбал ирдтонцæ.

Уæд еу афони уæйуг цауæни рацудæй æма сувæллони æ кæунмæ гæсгæ иссирдта. Æркастæй йимæ æма, биццеу ке адтæй, уой ку ба-зудта, уæдта ницийнæ ‘й:

– Мæ уосæн биццеу н’адтæй, ма ‘й ин нур ба биццеу!

Сæхемæ ‘й фæххаста, æ уосæмæ дзоруй:

– Биццеу дæ гъудæй, ‘ма дин мæнæ биццеу иссердтон!

И уосæ дæр имæ дзоруй, хуарз, хуарз, зæгъгæ, имæ бакодта ‘ма ‘й хæссун байдæдта.

Уæйуг цауæн кодта, саг рамаридæ, æма и биццеуи саги уæраги хъанзæй хастонцæ.

Уæд биццеу багъомбæл æй, бæндтæ ‘й бæл рацудæй. Уæйуг цауæни ку рацауидæ, уæд биццеу æнкъард адтæй.

Уæйуги уосæ ‘й фæрсуй, цæбæл æнкъард дæ, биццеу, зæгъгæ.

Биццеу ба ‘й мæ дзоруй:

– Куд нæ уон æнкъард? Æхуæдæг рандæ уй æхе исæрхунмæ, мæн ба ниуадзуй, æма мæн дæр еу хатт ку фæххонидæ мæхе байсæрхунмæ.

Уæд уæйуг æрцудæй цауæнæй. Сæумæ ку цудæй, уæдта ‘й мæ æ уосæ дзоруй, дæхуæдæг цæуис, фал еу хатт мæнæ биццеуи дæр дæ хæццæ фæххонæ, зæгъгæ, ами æнкъардæй ку мæлуй, уотæ ‘й фæндуй æхе дæр.

Уæд имæ уæйуг дзоруй:

– Хуарз æй е, неци кæнуй! Фæ ‘й хондзæнæн, кæд æй фæндуй, уæд.

Сæумæ ‘й рахудта æ хæццæ, æма рацудæнцæ цауæни. Биццеумæ дзоруй, биццеу, уæртæ еци уорс уинис, е дон æй, зæгъуй, гъе уордæмæ кæсай, зæгъгæ.

Уæйуг еу тала истудта æма ‘й фехста æма дони ардæггаг билæмæ æнхæст нæ бахъарттæй.

Уæд имæ лæппо дзоруй, æз дæр фехсон, зæгъгæ.

Гъæйдæ-ай, зæгъгæ.

Уæд лæппо тала истудта æма ‘й, «кæсай», зæгъгæ, фехста æма уомæн ба дони исæмбалдæй.

Уæд уæйуг сагъæси фæцæй, Хуцау, табу дæуæн, мæнæ дессаг, зæгъгæ.

Уæйуг бабæй нæуæгæй тала истудта æма бабæй æй фехста, æма уомæн дæр дони исæмбалдæй. Лæппо бабæй фæллæбурдта æма

Алибек æрцудæй сæ хæдзарæмæ æма фæрсуй æ мади, мæ дууæ æрвади кæми æнцæ, зæгъгæ.

Æ мадæ ба йин загъта:

– Нæ бæхæргъау æмæ галæргъауи хæццæ хасты фæцæнцæ.

Уæд Алибек загъта, мадта мæнæн æнæ уони фæццæрæн нæбал ес, – зæгъгæ, ‘ма рандæй æма æрласта бæхæргъауæй еу байраг æма æртæ далиси. Хæссун сæ райдæдта. Анзи фæсте ба еу далис равгарста: æ уæраг ин басаста, ‘ма нæ ма исæмирай. Ка ма æризадæй, уони æ бæхи хуаллагæй нæуæгæй хæссун райдæдта, дуккаг анзи бабæй си еу равгарста, æ уæраг ин басаста, ‘ма и æстæг æнхæст нæ ма исимирай. И далис æма и байраг ма æртиккаг анз исхаста, уæдта инней дæр нивгарста, æ уæраги æстæг ин фæйдта æма еугур æнхуæцгæ сойна иссæй, æма загъта Алибек, гъе, нур мæ цæун афонæ æрцудæй, мæ бæх дæр цæттæ ‘й, – зæгъгæ, ‘ма ‘й ибæл саргъ бангом кодта: ра ‘й ибæл бадтæй ‘ма дзоруй æ мадæ æма æ фидмæ:

– Мæ бæхи рагъи куд федаун?

Етæ ба ин загътонцæ:

– Уалдзигон сугъди кæрдæгбæл æртæх куд федаууй, ду дæр дæ бæхи рагъи уотæ федауис.

Алибек ницийнæ ‘й ма ранæхстæрæ ‘й е ‘рвадæлти агорунмæ. Ци фæццудæй, Хуцау зонуй, уæдта сæ еу устур коми иссердта бæхгæс æма галгæсæй. Кæрæдзей æрфæсмардтонцæ, ‘ма ‘й ин сæ хестæр хецауи хæдзарæ ниййамудтонцæ. Алибек бацудæй уой хæдзарæмæ, ‘ма дин уоми ба, æ конд æ уиндæн нæ, уæхæн уосæ бадуй.

Дæ бон хуарз, нана, зæгъгæ, имæ исдзурдта Алибек.

– Уæ, нанай хортæй бафсæдай, медæгмæ рауай, цæуæгтон лæг æстонггæнагæ ‘й, ести рахуæрæ!

Алибек бацудæй хæдзарæмæ. И уосæ дæр ин æ раз раидзаг кодта, ба й ин хуæрун кодта, уæдта ‘й ин загъта:

– Нур ба дæхе бафснайæ, мæ сæри хецау бони арви къабæзти æртæ зелаени кæнуй æма дæ бахуæрдзæнæй.

Алибек рацудæй хеди размæ, æ бæхæн уоми къагъд ракодта æма ‘й уоми раримахста, еу гал равгарста, уомæй гæрзитæ ракодта æма уонæй æхе хедигъоси цæгиндзитæбæл исбаста æма кæсуй, уотæ ба еу уæйуг сау бæхбæл бадтæй, дууæ сау лацини æ дууæ усхъебæл, уотемæй æрцæууй ‘ма дуйней æ тарæй сау гæнгæ цæууй. Еу хедмæ æрбахъæрттæй, æма ‘й æ бæх фæстæмæ кæсгон хумæ ‘ндæрхцæ райста. Е дæр æй æрцæфтæ кодта:

— Куйтæ дæ бахуæрæд, кæд цæмæй тæрсис уæд! Мæнæн æзнаг ку некæми ес: еунæг Алибек æй æма ма уомæн ба нерæн æ мадий æхсир æ донгонтæй ку кæлуй!

Цидæр адтæй и бæх хедбæл æрбацудæй, æма Алибек дзоруй уæйугмæ:

— Тоггинæй тогагорæй игъаугидæр нæййес, нур ба мæ цæвæ, хестæр дæ Хуцау искодта!

Е дæр æй фехста ‘ма ‘й раевгъудта. Уæдта ‘й ибæл Алибек дæр æ сагъæдахъ исуагъта ‘ма ‘й фæттумбул кодта. Ис имæ хизтæй, æ церхъæй ‘й ин æ сæр æркодта, æ тонаутæ ‘й ин æ бæхбæл бафснайдта ма уотемæй æрбацудæй уæйуги тургъмæ. Медæгмæ бадзурдта и уосæмæ.

Дæ сæри хецау балци рандæй ‘ма дин хунæн гурдзиаг фæткъу æрæрвиста, зæгъгæ, ‘ма ‘й ин æ размæ æ лæги сæр базилдта.

Цæуун байдæдта бабæй ма иннæ уæйуги размæ бахъæрттæй, æхе бафснайдта, уотæ ба дуйней ниссурх æй, уæнæн уæйуг и хедбæл æрбацæууй. Хедбæл куд æрбацæцудæй, уотæ ин æ дууæ усхъебæл дууæ уорс хойи æ билтæ фæстæмæ хуайун райдадтонцæ, æ бæх ниххурруттитæ кодта æма ‘й фæстмæ райста:

— Куйтæ дæ бахуæрæнтæ, кæд Алибек дæ рази нæ бадуй уæд, зæгъгæ, ма ‘й æрцæфтæ кодта.

Алибек дæр имæ хеди бунæй фелвæстæй, æхсти барæ ‘й ин равардта, уæдта ‘й бафснайдта.

Ци рацудæй, уæдта дуйней ниррохс æй. Алибек дæр кæсуй æма æрбацæуй сæнт уорс бæхбæл уорс уæйуг, æ дууæ усхъебæл дууæ уорс бæлæуи, æ разæй ба æ уорс егæрттæ гъазгæ цæунцæ. Хедмæ æрбахъæрттæй, ‘ма ‘й ин и бæлæутæ æ билтæ фæстæмæ хуастонцæ, уæдта æ бæх ниххурруттитæ кодта æма ‘й фæстæмæ райста. Е дæр æй ниццæфтæ кодта, куйтæ дæ бахуæрæнтæ, кæд Алибек дæ рази нæ бадуй ‘ма уомæй нæ фæттарстæ, уæд, зæгъгæ.

Алибек дæр имæ бунæй фелвæстæй, æхсти барæ ‘й ин равардта, уæдта ‘й бафснайдта.

Уой фæсте ба Алибек æ дууæ æрвадей хæццæ рагъæр кодтонцæ сæ бæхæргъау æма сæ галæргъæуттæбæл. Ци фæццудæнцæ, уæдта æризæр æй æма æрбунат кодтонцæ еу будури. Алибек фæллад куд на‘дтайдæ ма загъта е ‘рвадтæлтæн, сумах бал гъæуай кæнтæ, æз ба рахуссон, зæгъгæ.

Етæ ба ‘й ин загътонцæ:

— Дæ кард нæмæ уадзæ ‘ма хуссæ, мацæмæй тæрсæ!

Е дæр син æй равардта ‘ма рахустæй. Уæд æрвадæлтæн Хуцау

Иухатт æлдар загъта йæ кусджытæн:

— Цæут æмæ зæгъут, кæй чызг мын скæна хорз цухъхъа, уый мæхицæн ус скæндзынæн.

Уыдон дæр загътой адамæн. Чызджытæ æрхастой сæ цухъхъатæ, нас дæр семæ, афтæмæй. Æлдарæн йæ зæрдæмæ баццыди иу цухъхъа æмæ загъта:

— Кæй чызг бахуыдта ацы цухъхъа?

Уыдон дæр ын загътой:

— Дæ рагон ус!

Æлдар дæр насы йæхицæн ус скодта, йæ цæстытæ дæр ын балхæдта къулыбадæг усæй, æмæ йын сæ баныхæстой. Къулыбадæг усы та асырдта йæхицæй. Æмæ ныр дæр цæрынц æмæ хæрынц.

34. Хугæси фурт

Цардæй æма адтæй мæгур лæг æма уосæ. Уонæн ба адтæй еунæг сувæллон, биццеу.

Исфæндæ кодтонцæ цæуæн, мах ба деденæгдзауæн фæккæнæн, зæгъгæ, æма гъæдæмæ рандæ ‘нцæ, сæ сувæллон дæр сæ хæццæ райстонцæ.

Ку исхъæрттæнцæ, уæд «нæ сувæллоуæн ци кæнæн», зæгъгæ, æма ‘й сæгъдзарбæл бæласи буннæ ниввардтонцæ.

Уосæ дзоруй:

— Ци мадзалай йæй иссердзинан фестæмæ, ка ‘й зонуй?

Уæд имæ лæг дзоруй:

— Уомæн мадзал ес, мæнæ хор ци бæласæмæ кæсуй, еци бæласи буннæ ‘й нивварæн æма ‘й уотемæй иссердзинан.

Уоми ‘й ниввардтонцæ, сæхуæдта ба деденæгдзауæн рандæ ‘нцæ. Еу сахæтти фæххаттæнцæ, деденгутæ фембурд кодтонцæ.

Уыйфæстæ устытæ сæхи сцæттæ кодтой æмæ сæ къæхтæ куыддæр нывæрдтой дуарыл, афтæ нас фæхъæр кодта:

– Æз дæр цæуын сымахимæ.

Йæ мад уыцы хъæр куы фехъуыста, уæд йæ насмæ смæсты и æмæ йын загъта:

– Цæстытæ дын куыннæ ис, къухтæ дыл куыннæ ис, къæхтæ дыл куыннæ ис, уæд кæдæм цæуыс?

Нас та ныхъхъæр кодта:

– Нæ, цæугæ кæнын! – æмæ ратылди сæ фæстæ.

Æрцыдысты быдырмæ æмæ фæкафыдысты, фæхъазыдысты, нас та йæхи доны ныххылдта, æмæ сыгъзарин чызг фестаци. Донæй та куы рацыди, уæд йæ басмахъ баззади доны астæу, æмæ фæстæмæ та нас фестаци.

Хъазт куы фесты устытæ, уæд æрцыдысты сæ хæдзæрдтæм, нас дæр йæхи батылдта йæ бынатмæ. Уый фæстæ æлдары кусæг æрцыди уыцы ранмæ, насæн йæ басмахъ кæм баззади, æмæ бæхтæн дон кодта, бæхтæ та нæ нызтой. Кусæг фæдис кодта æмæ доны ныццыди æмæ ссардта насы басмахъ. Уый фæстæ кусæг бацыди бæхтæм æмæ сын бадон кодта. Уый фæстæ кусæг адзырдта уыцы хъуыддæгтæ æлдарæн. Æлдар куы фехъуыста уыцы дзырдтæ, уæд йæ кусæгæн загъта:

– Ацу æмæ фæрс, кæй чызджы басмахъ у?

Уый дæр афтæ фарста æмæ æрцыди насы мадмæ. Насы мад та загъта:

– Мæнæн чызг нæйис.

Нас уыцы дзырдтæ куы фехъуыста, уæд ныхъхъæр кодта:

– Мæн басмахъ у!

Кусæг дæр радта басмахъ насæн.

Райсом йæ мад хуыссæнæй куы фестаци, уæд федта йæ нас сызгъæрин чызг кæй у, уый.

Æлдар насы тыххæй куы фехъуыста, уæд æй йæхицæн ус скодта. Уыцы афоны æлдармæ уыди къулыбадæг ус. Иухатт нас сыстонджы æмæ къулыбадæг усæн загъта:

– Æри мын дон æмæ дзул.

Уый та йын загъта:

– Ды та ратт дæ цæстытæ.

Уый фæстæ йын нас радта йæ цæстытæ, уый та йын – дон æмæ дзул.

Æлдар уыцы хъуыддаджы тыххæй куы фехъуыста, уæд насы асырдта йæ хæдзарæй.

сæ зæрди фуди фæндæ бауагъта: Алибекбæл рамаруни фæндæ искодтонцæ, сæ къох ба нæ тастæй ма ‘й ин æ кард æ уосонги дуарбæл исбастонцæ, æ ком уой æрдæмæ уотемæй, æма фæффæдес кодтонцæ, уæ, Алибек! Нæ фонс нин фæттардæу, зæгъгæ.

Алибек дæр хусигъæлдзгутæй рагæпп кодта æма ‘й ин æ кард æ дууæ уæраги рахаун кодта. Никкудтæй, нидздиназта магур Алибек.

Уæ хæццæ ма хæссетæ, зæгъгæ, дзоруй е ‘рвадтæлтæмæ, ‘ма ‘й имæ фæстæмæ дæр нæбал фæккастæнцæ. Алибек уосонги баизадæй ‘ма судæй мæлæтмæ æрцудæй. Æ сæрти ци маргъ ратæхидæ ‘ма æ цорти ци сирд рацæуидæ, уой еци фæрсæй фехсидæ, ра ‘й марида, æ цуппæртæбæл имæ фæббурида ‘май еци хомæй бахуæрида, уотемæй цардæй.

Еу хатт кæсуй, ‘ма и гъæди еу хъæрау уæйуг бæлæстæ истасидæ ‘ма сæ фæйне ‘рдæмæ æнтъухтитæ кæнуй, уотемæй æрхъæрттæй Алибекмæ.

Ци дæ, ци дессаг дæ, зæгъгæ’й, бафарста Алибек.

Е ба ин загъта:

– Ме ‘рвадтæлти кæстæр адтæн ‘ма си лæгигъæдгундæр адтæн, ‘ма мин ма цæститæ искъахтонцæ, ‘ма нур ба уотемæй хæтун.

– Мадта мах æмбалтæн исбæздзинан, – загъта ин Алибек, – мæнæн ба ме ‘рвадтæлтæ ма уæргутæ æркодтонцæ, ‘ма мин цæуæн нæбал ес.

Исæмбал æнцæ и уæйуг æма Алибек. Уæйуг Алибеки æ усхъи райсидæ, ‘ма уотемæй цауæнæй сæхе хастонцæ, изæрæй ба сæхемæ æрцæуиуонцæ. Ци сæбæл рацудæй, уæдта ма сæбæл еу цонгой, е ‘рвадтæлтæ æ цонг кæмæн æркодтонцæ, еу уæхæн бафтудæй. Цæрунтæ син раеудагъ æй, ‘ма сæ зæрди уосæ корун æрæфтудæй. Алибек хъæраубæл рабадтæй, хъæрау ба цонгойи думæггагбæл хуæстæй, уотемæй еу хани зæнхæмæ æрбацудæнцæ. Еци хан ба æ кизгæ лæгмæ æрвиста, ‘ма ‘й имæ адтæй устур æмбурд. И къуар æмбурдмæ бацудæнцæ, ‘ма ка кастæй, е уонæмæ кастæй, уосгор æнцæ, зæгъгæ, ку сæ æрзудтонцæ, уæдта бунтондæр. Хани кизгæ дæр дессагмæ кæсунмæ рацудæй. Етæ ба гъасти кæронмæ балаудтæнцæ, ‘ма хани кизгæ куд разилдæй, уотæ ‘й имæ Алибек фæллæбурдта ‘ма ‘й хъæрауи усхъæмæ æрбаскъафта. Фæййагайдтонцæ, адæм дæр сæмæ еу сахат фæккастæнцæ, цумæ ци кæндзæнæнцæ, зæгъгæ.

Ку сæ æрзудтонцæ, оххай, фæйхæссунцæ нур, зæгъгæ, уæдта фæффæдес æнцæ, ‘ма ма уони рази бадтæнцæ? Нийаууон æнцæ. Сæ бунатмæ æрцудæнцæ, уоми и кизги ка енцег, ка хуарæ, ка мадæ искодта ‘ма уотемæй цæрун райдæдтонцæ. Кæми цонгой, кæми ба хъæрæу бунаттæс баизайидæ. Алибек ба кæми сæ еубæл, кæми ба се ‘ннабæл цауæни рандæуидæ, изæрæй ба саги марди хæццæ æриздæхидæ. Уотемæй сæ енцег хуæрæ саги уæраги хъанз æма саги уæлдарæй хастонцæ. Ци фæццардæнцæ, уæдта и кизгæ фудхуз кæнун райдæдта. И къуар дæр æй бафæрсционцæ, цæбæл уотæ фудхуз кæнис, дæ хæдзарæ дæ зæрди æфтуйуй, зæгъгæ, ‘ма син неци бæрæг загъта. Уомæ ба еу цъифхуар уосæ æрцæуидæ ма ‘й ин æ тог е ‘скъелæй исцъиридæ. Хæдзаргæс ба фулдæр и хъæрæу уидæ ‘ма ‘й цæмæй уидта, фал ин е ‘стуф ба баладæридæ ма загъта Алибекæн еци хабар.

Уæд æй Алибек гъæуай кæнун райдæдта, ‘ма ‘й имæ и уосæ æрцудæй, идард ислæудтæй ‘ма дзоруй:

– Ка уæмæ ес?

Кизгæ ба ‘й ин загъта:

– Неке.

– Ра мин соми кæнæ де ‘нсувæртæй, куд уæмæ неке ес уобæл.

Кизгæ дæр фæдзахст адтæй ма загъта:

– Хъæрæу цæра, неке нæмæ ес! Цонгой цæра, неке нæмæ ес. Алибек цæра, неке нæмæ ес!

И уосæ æрбацудæй ‘ма кизгæн е ‘скъелæй æ тог куд цъирдта, уотæ ‘й æрахæста ‘ма ‘й ин загъта.

– Гъе нур дин æнæ рамарун нæбал ес, куд адтан, уотæ нæ ку нæ фестун кæнай, уæд!

Уосæ ба загъта, мадта уæхе мæ хъури рауадзиагъта, ‘ма куд адтайтæ, уотæ исодзинайтæ, зæгъгæ.

Алибек дæр фиццаги дæр хъæрæуи рауагъта и уоси хъури, ‘ма ‘й еу сахатти фæсте ба ци адтæй, уомæй æй хуæздæрæй исласта; цонгæй дæр уотæ. Се ‘нккæйтæй фæсте ба Алибек дæр æхе рауагъта и уоси гъæлæси. Нур ибæл и уæйгутæ ба хуæцунцæ, ку нин фæлледза ‘ма нин нæ ервæзæги ку бахуæра, зæгъгæ, и уосæ дæр æй нæ гæлста ‘ма нæ гæлста. Алибек дæр æй раздæр куд нæ тарстайдæ ма æ хæццæ хиринкъа ниххаста. Нур исæнхæст дæн, зæгъгæ, уæдта уосæн æ зæрди ауиндзæнтæ исуагъта. Раймардтонцæ и уоси, уæдта загътонцæ, цæй нур ба а кизги есге æхецæн уосæн хонæд, зæгъгæ.

Алибек загъта:

– Хъæрæу хестæр æй æма уомæн аккаг æй.

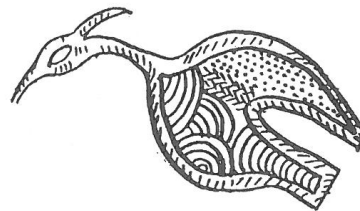
Ета ба загътонцæ, нæ, ду нæ кæстæр дæ ‘ма дæуæн аккаг æй, зæгъгæ.

Уæдта Алибек загъта, мадта ‘й ин хуæрæ кæми раздахтан, уоми ‘й æ фиди хæдзарæмæ бахъæртун кæнæн, зæгъгæ, ‘ма ‘й æрбахастонцæ и ханмæ. Хан дæр куд нæ ниццийнæ адтайдæ æ кизги иссергæй ‘ма син устур лæвæрттæ ракодта. Уотемæй алке æ хæдзарæмæ æрбацудæй.

Алибек сæхемæ ку ‘рцудæй, уæд ибæл адон æмбурдтæ кæнун райдæдтонцæ. Е дæр син æрдзурдта е ‘рвадтæлти гъуддæгтæ, уæдта сагъæдахъ æрбайста ‘ма загъта:

– Кæд ке зæгъун, е æцæг адтæй, уæд а сагъæдахъи фат уæлæмæ еунæгæй цæуй, фæстæмæ ба дуемей æриздæхæд ‘ма мæ дууæ æрвадей сæри астаути ниххæссæд, кенæ ба фæстæмæ дæр еунæгæй æриздæхæд ‘ма мæн сæр ниффадæд!

Фат рандæй, дуемæй ба æриздахтæй ма Алибеки æнсувæрти рамардта, ‘ма и адæмтæ базудтонцæ Алибеки рæстдзийнадæ.

33. Дыууæ лæджы æмæ дыууæ усы

Цардысты дыууæ лæджы æмæ дыууæ усы, æмæ устытæн райгуырди фæйнае насы. Иу ус йæ насмæ смæсты æмæ йæ зæххыл ныццавта, æмæ насæн йæ туг акалди. Уый иннæ ус куы федта, уæд загъта:

– Уæдæ æз мæн насы нæ марын, – æмæ йæ ныууагъта.

Дыууæ афæдзы куы ацыди, уæд устытæм æрцыдысты сæ æмбæлттæ æмæ загътой:

– Цом быдырма, цæмæй уым фæхъазæм.

Уыдон дæр загътой:

– Цæудзыстæм.

Уæд е ‘мбалæн загъта, мæ фидæн мин, зæгъæ, уосæ мин ракорæ, зæгъæ.

Æрцудæй æма Хъогъалухъти Хъогъалухъæн загъта, æма е дæр нигтузавæйы, Хуцау мæ ку фæууидта, арси хъæболаен бабæй уосæ куд ракурон, æма ‘й ин загъта, ке кизгæ коруй, зæгъгæ, æма: «Хъ-адохчихъоти Хадохчихъой кизгæ мин ракорæ!»

Загъта син:

– Фæццотæ, гæнæн уин нæййес!

Æма фæйна æхебæл рабадтæнцæ æма фæццудæнцæ. Бацудæнцæ, æма, Хадахчихъоти гъæумæ ку бахъæрттæй, уæдта се уазæгдони цормæ рафестæг æй æма сияхси лæуд никкодта иуазæгдони.

Е ‘мбал ка’адтæй, е ба син загъта:

– Мæнæ а Хъогъалухъти хуарз Хъогъалухъи хуарз лæхъуæн æй æма уин уæ кизгæ коруй.

Æма ‘й ибæл егæ дæр нирдеуагæ кодтонцæ. Уæд та кизгæмæ барвистонцæ:

– Кæд дæ фæндуй, уæд дæ дæттæн, кæд дæ нæ фæндуй, уæдта дæ барæ ес.

Кизгæ загъта:

– Мæн Хуцау уомæн исаккаг кодта, æма емæ цæун, – зæгъгæ.

Равардтонцæ ‘й, æма ‘й æ гъæбеси искодта æма ‘й рахаста.

Ниддессæгтæ кодтонцæ гъæу:

– Мæнæ Хъадохъихъотæ сæ кизги арсæн равæрдтонцæ!

Уæд æй æхсæвæ еу кауин аварии и кизги бакодтонцæ, байхуæрдзæн æй, зæгъгæ. Адæм ку ниххустæнцæ, уотæ ба кауин авар арси бæдолæ налхъут-налмасæй, куд некæд фæууиндæй, уотæ ракодта, æхуæдæгта æ цар исласта, æма, пахампари комитулфæй игурд адтæй, кæд ин лæг уинд н’адтæй, уæддæр, æма æ конд, æ уиндæн н’адтæй. Сæумæ сæбæл ку æрбон æй, уæд и кизгæмæ цæмæннæ барвистайуонцæ, цæугæ, е’стгутæ ин ракалетæ, зæгъгæ, æма, кизгæ куд адтæй, уомæй рæсугъддæрæй иссердтонцæ, æ фурцийнæй мардæй, æгайтима уæхæн лæг иссардтон, зæгъгæ.

Иннæ æхсæвæ ба йимæ, уоми цидæр гъудтаг ес, зæгъгæ, æма гъæуайгæс ниссагътонцæ, æма, æ цар куд раласта, уотæ ба ‘й имæ фæллæбурдта æма ‘й артбæл нигъгъæртт ласта. Цар ка’дтæй, е ку исхъуæцæ кодта, уæд и лæхъуæн дæр гъолон цъеу фестадæй æма фæддундта уæлæмæ. Хъуæцæ ка’дтæй, е гъæуисæри æрбадтæй бæласæбæл; æма æхсæвæ фæткъу æрзаидæ, бонæ ба ‘й цъеу хуардта, еци бегара ‘й ин адтæй.

– Уыцы фыдæбæттæ мын ма фæдзурын кæн, дæ хорзæх мæ уæд æмæ.

– Нæ дæ ныуадздзынæн æнæ уый зæгъгæ, – загъта лæппу.

– Бахæр уал исты, кæд æнæ зæгъгæ нæй, уæд, – загъта лæджы æрдæг æмæ, хæрд куы фесты, уæд райдыдта дзурын:

– Уæдæ мæнæн уыди авд фырты æмæ иу чызг. Æмæ мæ ус амарди. Уæд мæ фырттæ сфæнд кодтой, мах нæ фыдæн ус æрхæссæм, зæгъгæ. Æмæ бæхтыл сбадтыстæм æмæ рацыдыстæм нæ хæдзарæй. Фæцыдыстæм бон-изæрмæ æмæ изæрæй иу сæрыстæджы мидагмæ бацыдыстæм æмæ æхсæвы уым фестæм. Райсомы уырдыгæй рацыдыстæм. Бон-изæрмæ та фæцыдыстæм æмæ иу лæгæтмæ æрхæццæ стæм. Нæхуыдтæг лæгæты раз æрбадтыстæм, нæ бæхты та суагътам хизынмæ. Куы баталынг и, уæд иу фыййау æрцыди лæгæтмæ, схыл æй кодта, æмæ мах дæр нæ бæхтимæ æмæ уый дæр йæ фосимæ уырдагмæ бацыдыстæм.

Æхсæвы нын кусарт акодта, йæ фосæй наррдæр кæцы уыди, уый. Дыккаг æхсæв мæнæн загъта:

– Ацы æхсæв та нын сымах аргæвдут.

Æз ын загътон:

– Æмæ мах та цы аргæвдæм, куы ницы нæм ис, уæд?

– Дæлæ уыцы бæх дæр хорз куы у, – загъта уый.

Æмæ уыцы æхсæв мæ кæстæр фырты бæхы бахордта. Афтæ, æхсæвæн бæх хæргæйæ, нæ бæхты хæрд фæци. Бæхтæ куы бахордта, уæд та нын нæхи дæр хæрын райдыдта, мæ кæстæр фыртæй райдайгæйæ. Мæ фырттæ хæрд куы фесты, уæд мæн уæхстыл бакодта æмæ мæ артмæ ныссагъта, æмæ уæхст йæхæдæг зылди. Æз мæ къах къæдзæхмæ сарæзтон, æмæ, мæ иу фарс куы басыгъди, уæд зæхмæ æрхаудтæн. Мæ фарс уым сдзæбæх, æмæ ардæм тыххæй æрцыдтæн. Уыцы сахатыл фыййау та хуысгæ кодта.

Лæппу куы байхъуыста лæджы æрдæгмæ, уæд йæ топп йемæ райста æмæ уырдыгæй рауади, æмæ, уыдон кæм уыдысты, уыцы лæгæтмæ æрхæццæ и. Лæгæты сутæй æмæ дурæй цы ссардта, уыдоныл бандзæрста афтæ, æмæ лæгæт зынджы хуызæн сси. Изæрæй фыййау куы æрцыди, уæд бадзырдта:

– Мæ хæдзар мын цæмæн басыгътай, уый чи дæ?

Лæппу йæм радзырдта:

– Куы ницы басыгътон, æрмæст арт скодтон, æндæр.

Æхсæвы йын фыййау кусарт акодта, æмæ куы сфыхти, уæд уары æмæ æртæйæн хайттæ кæны:

– Цы каныс, дыууа йæдтæмæ куы нæ стæм, уæд æртæ хайы цæмæн каныс? – бафарста йæ лæппу.

Фыййау ын загъта:

– Æмæ уæдæ дæуæн мæ æмхай кæнон?

– Дæ æмхай нæ, фæлæ мæнæн фылдæр хай бакаен. Æз уазæг кæй дæн, уый тыххæй, – загъта лæппу æмæ йæм багæпп ласта æмæ йæ йæ быны ракодта.

– Тагъд ссар, кæй бахордтай, уыцы бæхтæ æмæ лæгты! – загъта йын лæппу, – кæд нæ, уæд дæ марын.

Уый йын загъта:

– Уæлæ нымæтын йехс райс æмæ сын уымæй се стæгдартæ æркъуыр, æмæ, куыд уыдысты, афтæ фестдзысты.

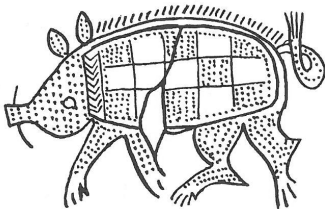
Уый райста нымæтын йехс æмæ сæ уымæй æркъуырда, æмæ лæгæй, бæхæй райгас сты.

Уырдыгæй рацыдысты, фыййау амардтой, афтæмæй, æмæ сæ хæдзармæ æрцыдысты. Æмæ сын сæ фыды дæр нымæтын йехсæй æркъуырда, æмæ уый дæр куыд уыди, афтæ фести.

Уыцы æфсымæртæ йын, цы сæм уыди, иууыл дæр лæвæрттой, фæлæ уый ницы бакуымдта. Стæй чызг загъта:

– Уæдæ цы саг фехста, уый æз уыдтæн, æмæ йын мæн раттут.

Чызджы йын раттой, æмæ сæ хæдзармæ æрцыди.

36. Хæтæг Барæг æмæ къолибадæг уоси фурт

Æу паддзахæн рæсугъд кизгæ ‘ма ‘й ибæл алли æрдигæй алли хуарз коргутæ æмбурдтæ кодтонцæ, фал некаемæ кундта. Паддзах адæмæй ку сгъигæй, уæд æ кизгæн загъта:

– Алли бон иуазæгæй нæбал фæразун – дæу минæвæрттæй ‘ма дæхецæн еу лæхъуæн раæртасæ, мах ба банцайæн.

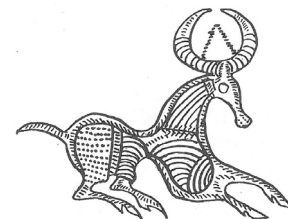
Уалинмæ Хъазахъ-хъумухæй еу лæхъуæн – Хæтæг Барæг

Бæхæргъау фæтгæрунцæ, фæстæмæ ба фæдесæнттæбæл тохунцæ, уотæ бабæй Телберди астауккаг фурт дæр фæммардæй. Уомæн дæр бабæй еци тохгæ-тохгæ ‘й къагъд ракодта, ба ‘й нигæдта ‘ма йибæл устур тупшур ракодта. – Бæхæргъау æрбахæстæгутæ кодтонцæ гъæумæ, уотæ ба Телберди æртиккаг, кæстæр фурт дæр фæммардæй.

Уомæн дæр бабæй бæхæргъау уорæдта, фæстæмæ фæдесæнттæбæл дæр тухтæй, уотемæй къагъд ракодта, ба ‘й нигæдта ‘ма ‘й ибæл устур тупшур ракодта.

Уæдта Санахъайтти фуртæн æхе бон дæр нецибал адтæй, фæтти уæзæй цæун нæбал фæрæзта ‘ма æхе æрцагъта, ‘ма фæттæ гæргæрæй æркалдæнцæ, æ бæхбæл ма æхе багæлста ‘ма хани кизги ма фæййинон, зæгъгæ, уордæм мæ æхе рауагъта.

Нур имæ хани кизгæ дæр мæсути сæрæй кастæй мæрдтæмæ кæсæн айдæнæй ‘ма тæккæ райдайæнæй ба кæрони уæнгæ дæр цидæр кодта, уой уидта. Санахъайтти фурт мæнкъæй Морз Мæкъусдæг ма мæсути бунмæ æрхъæрдтæй, æ бæхæй ралæуирдта, ‘ма мæсути бунимæт раитудта, æхе ибæл рауагъта ‘ма æ уод исиста. Хани кизгæ дæр мæсути сæрæй æрæлиуырда ‘ма æ сæргъи æхе æ болат кардæй рамардта.

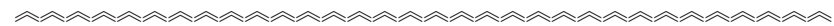
38. Фæлварай лæварæй Дигорæмæ ци байзадæй

Æуогъалухъти Хъогъалухъæн æ дунейбæл неци игурдæй. Уæдта ‘й ин райгурдæй арси хъæболаæ, арси цари медагæ. Ку исцеппо-лæппо æй, – кæугæ дæр ибæл цæмæннæ фæккодтайуонцæ? – уæдта къагъди бадти, æндæр неци куста.

Уæдта еу лæхъуæнмæ æ цъухæй дзорун райдадта æма ‘й ин загъта:

– Мæн дæр у æ хæццæ фæххонетæ лæборунмæ.

Фæццудæй лæхъуæнти хæццæ æма, æгас къуар ке ба-фæразтонцæ, уой æхуæдæг бакодта.

– Гæрр, махмæ ка бандиудта, ейæ циуавæр æй, – зæгъæ.

Рафарстонцæ сæ зæронд фиди, ‘ма син загъта:

– Уæртæ уæ седзæргæс уоси иуазæг бафхуардта, – зæгъæ.

Æртемæй дæр, æз имæ раздæр нихъхæрдтон, зæгъæ, имæ сæхе раскъардтонцæ, ‘ма йимæ ка ‘рхъартидæ, е ба ‘й зустгомай рафæрсида.

– Ду нин фæццæгътай нæ куйтæ, зæгъæ, ‘ма си уотид кæмæ ракасида, е банæлуæг уидæ, уотемæй æртæ æнсувæри дæр фæстæмæ сæр губур æма уонтæ бæрзондæй исæздæхтæнцæ сæхемæ.

Сæ зæронд фидæ сæ фæрсуй:

– Циуавæр æй, зæгъæ, – сумахæй хъаурæгундæр ка ейæ? Етæ ба ин загътонцæ:

– Уотид æ бакастæй банæлуæган, ‘ма уой хæццæ мах бон тохун нæй.

– Гæрр, уæхæн игурд кæми уодзæнæй? Санахъайтгæн æ фæсмæрдæ биццеу райгурдæй ‘ма кæд ейæ нæ разина, уæд нæ зонун? Уайгитæ, фæ ‘й имæ цотæ, ма ‘й ардæмæ рахонетæ, зæгъетæ ин, нæ фидæ дæмæ дзоруй, – зæгъæ.

Фæ йимæ цудæнцæ ‘ма ‘й сæхемæ исхудтонцæ ‘ма йимæ зæронд Телберди дзоруй:

– Хæстæгдæр мæмæ рацо, цæстæй нæбал инун, – зæгъæ.

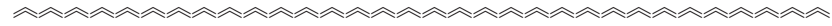
И лæхъуæн имæ хæстæгдæр бацудæй ‘ма ‘й ибæл зæронд курм Телберди æ къох æрхæститæ кодта ‘ма загъта:

– Айæ ба Санахъайтти фурт мæнкъæй Морз Мæкъусдæг ку æй, æртæ фурти мин ес, ‘ма цуппæрæймаг фуртæн дæу мæхецæн есун, – зæгъæ.

Санахъайтти фурт Телбердий фуртти хæццæ цæрун байдæдта. Хани кизги дзурдмæ гæсгæ еу бон кæми адтæй, уоми Телбердий æртæ фуртемæн загъта:

– Цæйтæ, мах ба еу балци бакæнæн, зæгъæ, ‘ма рацудæнцæ бæхтæбæл.

Цæйбæрцæ фæцудайонцæ, уæдта нарти бæхæргъаубæл исæмбæлдæнцæ ‘ма син сæ бæхгæстæ рамардтонцæ, бæхæргъау ба ратардтонцæ. Нарти адæм сæ бæхæргъауи фæстæ фæдеси рацудæнцæ ‘ма сæ уайтагъдæр æрбаййафтонцæ, фæстеггæй сæбæл тохун байдæдтонцæ ‘ма Телберди фуртгæй хестæр фæммардæй. Санахъайтти фурт бæхæргъау дæр уорæдта, фæстæмæ дæр фæдесæнттæбæл тухтæй, Телберди хестæр фуртæн дæр цирт ракъахта, ба ‘й нигæдта, ма ‘й ибæл устур тупшур ракодта.

æрбацудæй паддзахи кизги корунмæ. Паддзахи кизгæ ци мæсуги бадтæй, еци мæсуги рæзти æрбагъæститæ кодта æ бæхбæл ‘ма ‘й имæ и кизгæ уордиггæй ку ракастæй, уæд æ зæрдæмæ бацудæй. Ра ‘й ин æй æвардта паддзах æ кизги, Хæтæг Барæг æ кайестæмæ ин цæй бæрцæ æнгизтæй, уой бæрцæ фæцæй, уæдта сæхемæ рандæй, æ уосæ ба бал æгъдау куд адтæй, уотæ сæхемæ байзадæй.

Уæд паддзах ци гъæуи цардæй, уоми ба цардæй еу къолибадæг уоси фурт. Къолибадæг уоси фурт рагæйдæр паддзахи кизги берæ уарзта, ‘ма уой ку фегъуста, Хæтæг Барæгæн æй равардта, зæгъæ, уæд еу бон кæми адтæй, уоми æртитæнон фæндур райста, ‘ма мæсуги буни цæгъдун байдæдта. Æ цæгъдуни Хæтæг Барæги бафаудта ‘ма ‘й имæ и кизгæ фæрсмæдæр ку нæ ракастæй, уæдта æ фæндур мæсуги фарсбæл фæкодта ‘ма нишпурхæй, уотемæй сæхемæ рандæй.

Дуккаг бон ба æхсæзтæнон фæндури хæццæ исцудæй мæсуги бунмæ ма бабæй уомæй дессагдæр цæгътитæ кæнун байдæдта, Хæтæг-Барæги бабæй фæфаудта. Æ цæгъдун бабæй ин гъудидæр не ‘ркодта паддзахи кизгæ. Уæд ба къолибадæг уоси фурт æ фæндур мæсуги фарсбæл фæкодта ‘ма бабæй æй нимморæ кодта, уотемæй мæгъæлæй æрцудæй сæхемæ.

Ци кæнис, цæбæл мæгъæл дæ, зæгъгæй, фæрсуй æ мадæ.

Неци, зæгъгæ, ‘й имæ дзоруй е дæр.

Æртиккаг бон ба дууадæстæнон фæндур искодта ‘ма уой хæццæ бабæй мæсуги бунмæ исцудæй ‘ма бабæй паддзахи кизгæбæл цæгъдун байдæдта, æ лаги бабæй ин Хæтæг Барæги фаун байдæдта, æ фæндури цæгъди хæццæ зарун байдæдта:

– Уæй Бæлсуй рæсугъди, дуйней адæнти æхсæн ке сæртæстай, кæмæ цæуис, хуйæн æ фуд ка хуæруй, æ царæй ба ин æркъе ка кæнуй. Уомæй хуæздæр не ‘ссардтай? Дæхуæдæг дæр рæсугъд кæд дæ, паддзахи кизгæ кæд дæ, уæддæр æскъуд къелæ дæ.

Кизгæ ‘й ин æ зарун куд не ‘гъуста, фал æй цума гъудидæр нæ кодта, æхе уотæ искодта. Къолибадæг уоси фурт бабæй æ фæндур мæсуги фарсбæл фæкодта ‘ма ‘й нимморæ кодта, уотемæй сæхемæ æрцудæй нигидæр мæтæлдæрæй.

Ци рацудайдæ, уæдта Хæтæг Барæг æ кайестæмæ æрбацудæй ‘ма дин имæ паддзахи кизгæ фæрсмæдæр нæбал кæсуй. Хæтæг Барæг фæгтурусхæй ‘ма и кизги фæрсуй, ци кæнис, зæгъгæ.

Кизгæ ба загъта, нæбал дæмæ цæун, зæгъгæ.

Хæтæг Барæг дæр бабæй имæ дзоруй:

– Æгъдауæй хуарз ку бафедудтан, уæд мæмæ цæмæннабал цæуис?

– Дæлæ гъæуи кæрон цæруй кьолибадæг уоси фурт ‘ма нур æртæ бони дæр ардæмæ исцæуы фæндури хæццæ ‘ма нæ æ фæндури цагъдæй хъæбæр бафаудта: нæ дууей дæр куйи сидзи раласта, ‘ма цалинмæ уой хæццæ дæ лæгигъæдæ бавзарай, уæдмæ дæмæ нæ фæцæудзæнæн.

– Кæми цæруй, уой мин амонгæ дзæбæх бакæнæ, уæдта е ба рабæрæг уодзæнæй. Куй, зæгъгæ, æ сæйæн ку нæ фæззонуй, уæд æй берæгъ фæхæссуы.

Гъæуæн дæлæ æ тæккæ дæллаг кæронæй цæруй, зæгъгæ имæ дзоруй и кизгæ дæр.

Хæтæг Барæг æ бæхбæл рабадтæй ‘ма кьолибадæг уоси фуртмæ рандæй. Гъæуи кæронмæ ниццудæй, ‘ма ‘й ин куд амудта, уотæ тæккæ кæронгæгæ хæдзари дуар бахуаста ‘ма ‘й имæ еу лæхъун рауадæй:

Кьолибадæг уоси фурт ду дæ, зæгъгæ ‘й имæ дзоруй.

– Æз дæн, – зæгъгæ, загъта е дæр. – Ци дæ гъæуы?

Дæ хæццæ ку фæххæтина, ескæмити бæстæтæ ку фæййинина, зæгъгæ, мæ бæргæ фæндуй.

– Мадта дæ кæд мæ хæццæ фæххæтун фæндуй, уæд сæу-мæмæ дæхе исрæвдзæ кæнæ ‘ма мæбæл æрцæудзæнæ дæ рæв-дзæй.

Хæтæг Барæг фæстæмæ æ кайестæмæ исцудæй, æхецæн надмæ нæхемæ дондзахи дзолтæ искæнун кодта, æхсæвæ дæр уоми байзадæй, сæумæй ба æ бæхбæл куд рабадтæй, уот ‘й имæ и кизгæ дзоруй, нур кутемæй цæуис, зæгъгæ.

– Цæун æма кьолибадæг уоси фурти фæххондзæнæн ‘ма ‘й ескæми дæуæн хæдонæ ‘ма хæлайфагбæл рауæйæ кæндзæнæн – ‘ма уотемæй рæвдзæй рацудæй.

Кьолибадæг уоси фуртмæ æрцудæй ‘ма ‘й имæ дуар бахуаста. Ра ‘й имæ уадæй е дæр, медтургъæй фæкодта, райфестæг кодта, уотемæй фæрсуй:

– Фæндаггагæн ба дæмæ ци ес?

– Уартæ мæмæ дзолтæ ес мæ бæхи фæсабæрцæ хурдзини.

Кьолибадæг уоси фурт ин æ фæндаггаг райиста ‘ма ‘й имæ дзо-руй, атæ бабæй ци ‘нцæ? Атæ, зæгъгæ, – нæхемæ дондзахи конд-дзолтæ ку ‘нцæ.

ба син æ фæсабæрцæ бабæдтидæ. Уотемæй гъæуи исмедæгæй ‘ма еу мæгур хæдзарæмæ бадзурдта:

– Фусун мин, зæгъгæ, фæууо. Е ба имæ дзоруй:

– Æз мæгур седзæргæс уосæ дæн, ‘ма дин фусун бæргæ фæууодзæнæн, фал дин ци бахуæрун кæндзæнæн, уохæн дæр мæ мæ неци ес. Фæлтау дин дзи мæнæ куй ес ‘ма еу гъæздуг хæдзарæмæ бацо.

Лæхъуæн бабæй имæ дзоруй:

– Æз мæхуæдæг дæр мæгур, седзæр уоси лæхъуæн дæн ‘ма фу-сун дæр мæхе хузæн мæгур, седзæрма цæун, – зæгъгæ.

Седзæргæс уосæ ‘й æхемæ бакодта, и лæхъуæн дæр нæ ‘й имæ адтæй, æ бæхи фæсабæрцæй сирдтон фидтæ фехалдта ‘ма сæ седзæргæс уосæмæ февардта, æхуæдæкка æ есгутаей æхситæ кæнунмæ февналдта, уæдта ку сцæттæ ‘нцæ, уæдта сæ æфсæн цæгиндзæбæл æрцæвдтæ кодта ‘ма си ка фæдардæр адтæй, уой æхемæ райста. Уалинмæ ин седзæргæс уосæ дæр æхе сирддон фидтæй рæфтад рацæттæ кодта, æхе рафаста, уæдта и уосæмæ дзоруй:

– Гъе нур ба мин Телберди æртæ фуртæй хæдзарæ баамонæ.

Седзæргæс уосæ ба ин загъта:

– Телберди хæдзарæ дин æз баамондзæнæн, фал сæ рæзти цъеумаргъ тæхун дæр не ‘ндеуй: сæдæ куйи имæ уæхæнттæ ес, ‘ма сæ рæзти рацæун дæр неке æндеуй, уæдта ин уæхæн æртæ фурти ес, ‘ма сæмæ исдзорун дæр неке æндеуй.

– Амонгæ мин сæ бакæнæ, уæдта е ба мæхе гъудтаг æй.

– Мадта уæртæ гъæуи тæккæ бæрæг астæу цæрунцæ, зилдæгæй сæбæл æфсæн горен, æфсæн колдуар сæбæл, æфсæн горентти хур-фи ба æфсæнгалаонттæ.

Æ бæхбæл рабадтæй, басæмæ цудæй, ‘ма син сæ дуар баху-аста. Ку неке имæ зиндтæй, уæд бабæй нæуæгæй дуар бахуаста. Уæддæр бабæй имæ неке кастæй. Уæдта син сæ колдуар æ къахæй искъуæрдта ‘ма тургъи астæу фæцæй.

Тургъæмæ фæммедæгæй, ‘ма ‘й имæ æгас куйдон ракалдæнцæ. Æ фæдар æхсæй сæ гъæппитæ кæнун исамадта ‘ма еуей еу рауæн фæммард кæнидæ, иней иннæ рауæн фæммард кæнидæ, уотемæй син сæ сæдæ куйи дæр рамардта ‘ма син сæ мæрдтæ ба сард-зин цурхтитæ искодта. Уæддæр имæ неке ракастæй, ‘ма уæдта фæстæмæ æ фусунмæ седзæргæс уосæмæ æрбаздахтæй.

Телберди æртæ фурти хæтуни адтæнцæ ‘ма ку ‘рхъæрдтæнцæ, ‘ма куйти мæрдтæ, ‘ма сæ колдуар тургъи астæу ку фæййидтонцæ, уæд фæддес кодтонцæ:

Дуйней адæмти дзæбæхтæ ‘й ибæл цæмæнна æмбурдтæ кодтайонцæ, фал си хани кизги зæрдæмæ ба неке цудæй. Уæд фæстаг сабат æрхæрдтæй ‘ма дуйней кæрæнттæй æмбурд кæнун байдæдтонцæ лæхъуæн лæхъуæнæй дзæбæхдæртæ. Уæд Санахъайттæн æ фæсмæрдæ еунæг биццеу райгурдæй ‘ма емæ ку рацæппо-лæппо æй, уæд æ мадæн загъта:

– Цæй æз дæр, – зæгъгæ, – хани кизгæбæл мæ амонд бавзарон. Æ мадæ ба ин загъта:

– Мадта кæд уæхæн унаффæ дæ зæрди æрæфтудтæй, уæдта хатиагау æвзагæй исдзорæ уæртæ æрхи аварæмæ ‘ма дин райгон уодзæнæй, ‘ма дин уоми дæ фиди дууæ бæхи ‘ма уонæй еубæл рабаддзæнæ.

И лæхъуæн æрхи аварæмæ хатиагау исдзурдта ‘ма æ дуар фегонæй, фæ ‘й имæ медæгæй, ‘ма дин уоми ба сæ еу бæхи сæри хъабола хуардта, се ‘нна ба цъæх хуасæ хуардта. Хуæздæримæ си ка кастæй, уой раласта, денгизмæй нилласта, ‘ма ‘й сапонæвдулд æма ‘й айкæвдулд искодта, æ дзиндзæ барцæ ‘ма ‘й ин дзиндзæ æрдо исдзинун кодта, уæдта йибæл рабадтæй ‘ма ‘й ибæл еуæрдæмæ рагъаста, уæдта иннердæмæ, ехси гæрæхтæй хонхæй раскъудтæ æрхауидæ, бæлæстæй ба цæнгтæ. Уотемæй е дæр фестад сабати фæстаг æмбурди хани мæсуги размæ иннети рæнгъæбæл ‘ма ‘й ибæл гириз кодтонцæ:

– Санахъайтти седзæр уосæ дæр, – зæгъгæ, – æ фурти æрæрвиста.

Кизгæ мæсуги сæрæй кастæй, æ коргутæ ба еугай-дугай æй мæсуги фалæнбулай рагъæститæ кæнионцæ, ‘ма си еунæг дæр æ зæрдæмæ нæ бацудæй, фæндур си еунæгæбæл дæр нæ ниццагъта.

Уæд фæгъгъæр кодта:

– Санахъайтти седзæр биццеуи ма бауагътæ æдта!

‘Ма еуæрдæмæ рагъаста, уæдта иннердæмæ, уæдта мæсуги фарсбæл исуадæй ‘ма и кизги сæрбæттæн раскъафта, æхуæдæкка фæгъгъæд кодта:

– Гъе нур ба мæ уæ фуддæнхæ фæууæд!

Кизгæ дæр ибæл фæндур ниццагъта, æхуæдæкка ‘й имæ дзоруй:

– Хуцау дæ ма сбоз уæд, цæун дæмæ, фал кæд уотæ лæги гъæдгун дæ, уæд ма дæ тухæ Телберди æртæ фурти арвбæл æртæ зелæни кæнунцæ бонæ, ‘ма гъе æ уони хæццæ бавзарæ.

Дзурд дзи райста и кизгæй ма уотемæй рандæй Телберди кæми цардæй, еци рауæнмæ. Надбæл еци уайгæ-уайгæ рæууес райахæссидæ ‘ма ‘й ин æ царæй ба уесгутæ кæнгæ цудæй, сæ фидтæ

Атæ, зæгъгæ, – нæ бæззунцæ, фал нуртæкки æз рацæттæ кæнун кæндзæнæн.

Æ бæх ин бæхбæттæнбæл бабаста, æхе ба ин хæдзарæмæ фæммедæг кодта. Хæдзари меддуар ку фæцæй, уæд æхе меднимæр ниддес кодта:

– Ауохæн дессаг хуарз хæдзарæ ку некад ма фæууидон, аци хæтун кæнун æма.

Æ тугур арви æстъалитау æрттивта, æ фæрстæ, æ бун дæр авгæй конд.

Дзоруй æ мадæмæ:

– Рагъæн рæуæг æма мин губунаен хуарз хуаллаг ракаæнæ.

Мадæ дæр февналдта ‘ма ‘й ин фунс, пилау, муд, уонæй дзолтæ ракодта, лæхъуæн сæ хурдзини февардта, ‘ма тургъæмæ рацудæнцæ.

Уæд дони бацæунмæ бабæй дæ бæх куд æй, зæгъгæй фæрсуй Хæтæг Барæги кьолибадæг уоси фурт.

– Дони бацæунмæ ба æ саргъи уæнгæ ‘й ин ку ракаæна, уæд уомæй арфдæри ба æ бон нæбал фæууы бацæун.

– Мадта е нецæй бæх æй, уобæл балци фæцæунмæ некаæми бæззуй, рацæуай мæ фæсте.

‘Ма æ бæхдони дуæрттæ фегон кодта, уоми ба дин дууæ æфсоргъи бастæй лæуунцæ, зæгæлтæ сайæнæн къæрæс-мурусæй хуæрунцæ, сæ цæстæтæй ба зингитæ калунцæ.

Фæ сæ ихæлдта ‘ма сæ еубæл æхецæн саргъ февардта, иннебæл ба Хæтæг Барæгæн.

Кьолибадæг уосæ син фæндагтаг радавта, сæ бæхти фæса-бæрцæ син сæ бабаста, æ фæйна дзидзий син радардта, æхуæдæг-га син загъта:

– Абонæй фæстаæмæ мæ дууæ лæхъуæни, дууæ æнсувæри куд уайтæ, уотæ, уæ кæрæдзæбæл хинæй куд некад рацæуайтæ, уотæ.

Уотемæй кьолибадæг уоси фурт æма Хæтæг Барæг дууæ æфсоргъæбæл хæтунмæ рацудæнцæ.

Цæйбæрцæ фæцудайонцæ, уæдта дуйней галæрæгъæуттæ, бæхæргъæуттæмæ бæхæрттæнцæ ‘ма Хæтæг Барæг кьолибадæг уоси фуртмæ дзоруй, кумæ ма цæуæн? Цæй мах ба маæнæ аци фонсæй нæхецæн фонс фæккæнæн, тæрæн сæ, зæгъгæ, нæхемæ.

Кьолибадæг уоси фурт ба ‘й имæ дзоруй:

– Хæтæг Барæг дæ, фал æнгæлдæн, некаæми ма фæххаттæ бæститæн иу неци зонис, аци галæрæгъæуттæ ‘ма бæхæрæгъæуттæ

мæнæн мæхе 'нцæ, анæмæ ку фервитон, уæд мин сæ сæ гæстæ уайтагъддæр нæхемæ æрбалæуун кæндзæнæнцæ, уæд мин мæхе фондс иумæ тæрис?

Хæтæг Барæг æхе меднимæр уотæ бакодта, къолибадæг уоси фурти хæлаф æма хæдонбæл рауæй кæндзæнæн, зæгъгæ, фал ай хæццæ ку цæуон, уæд æнгъæлдæн мæ хæдзарæ дæр нæбал иссердзæнæн, æгас дуйнетæ дæр æнгъæлдæн ай æнцæ.

Бæхгæстæмæ æхе балласта 'ма сæ фæрсуй:

– Аци хуарз, берæ бæхæрæгъæуттæ куд неке тæруй?

Бæхгæстæ ба 'й ин загътонцæ:

– Цалинмæ къæсибадæг уоси фурт æгас уа, уæдмæ син тæрунæй тас нæй.

– Мадта къæсибадæг уоси фурт ба мæнæн ме 'мбал æй.

Уой ку базудтонцæ бæхгæстæ, уæд галгæстæ, фиййаутæ 'ма æндæртæмæ уайун байдæдтонцæ 'ма син игъосун гæнгæ, нæ паддзах къæсибадæг уоси фурт рацудæй, зæгъгæ, 'ма 'й ибæл хæтæлтæ, фæндуртæй цæгъдун байдæдтонцæ.

Еу гъæуæй иннæ гъæумæ сæ кæрæдземæн игъомун кодтонцæ 'ма фæндурти хæццæ æ размæ рацæуионцæ 'ма гъаст исаразионцæ.

Хæтæг Барæг дæр бабæй æхе миднимæр уотæ бакодта, айæ, зæгъгæ, цæгæй паддзах иу æй, ай хæццæ кæд ме 'сæфт не рцудæй, уæд цæмæн рацудтæн?

Уотемæй æй еу гъæу иннæ гъæуæй кадгиндæргæнгæ цудæнцæ, фæстагдæр ба еу гъæумæ æрхъæрттæнцæ 'ма къолибадæг уоси фурт дзоруй Хæтæг Барæгмæ, гъе нур ба аци гъæуи еу мæнкъæй басабур удзинан, ацы гъæуи мин, зæгъгæ, мадæ ес, 'ма мин æнæ уой фæййингæ фæцæуæн нæййес.

Баздахтæнцæ 'й имæ, фæ 'й ибæл цийнитæ кодта е 'скæнгæ мадæ, хуарз æй фæййидта, 'ма уотемæй рарвиста.

Хæтæг Барæги идарддæр цæун нæбал фæндадтæй, ме 'сæфтмæ кæд нæ рацудтæн, уæд аци лæги хæццæ кумæ цæун, арви кæронмæ иу бахъæрттан 'ма ма фæстæмæ мæ хæдзарæ куд иссердзæнæн ме 'мбалбæл ести бæллах ку рацæуа, уæд, зæгъгæ, бакæнидæ æхе меднимæр.

Цæун райдæдтонцæ 'ма денгизи биламæ нихъхъæрттæнцæ. Уоми ба 'й ин загъта къолибадæг уоси фурт Хæтæг Барæгæн:

– Гъе нур æз цæун денгизи бунмæ донбеттиртæмæ.

Донбеттиртæ мæнæн мæ тохгин æнцæ: ме 'ртæ æнсувæри уони

алке кæмæ фæндадтай, уой хæццæ банкъай кодта 'ма уотемæй алке дæр си æнкъайттæй сæ хæдзарæмæ рандæнцæ, хисти адæм дæр рахæлеуæнцæ. Еци кизгуттæ 'ма лæхъуæнтæ ба адтæнцæ къолибадæг уоси цуппар фурти сæ рамæлæти уæнгæ ке фæххастонцæ арви кæрæнттæй, етæ.

Хæтæг Барæг æма паддзахи кизгæ дæр рацудæнцæ 'ма и кизгæ загъта:

– Е нур ма мин цалинмæ къолибадæг уоси фурти мард кæми æвæрдæй, уой фæййинин кæнай, уæдмæ дæмæ нæ фæцæудзæнæн.

– Хъæбæр идардæй, фал цæй гæнæн нæййес, цæй дæхе мадта рарæвдзæ кæнæ.

Фæндагтон рæвдзæ сæхе ракодтонцæ 'ма рарастæнцæ, се 'нгъуд уæдмæ. Бахъæрттæнцæ къолибадæг уоси фурти мард ци гъæуи æвæрд адтæй, уордæмæ, е 'скæнгæ мадæ сæ бахудта æ цирти сæргъæмæ – дзиуаргъи тургъæмæ. Паддзахи кизгæ 'й имæ мард æгъдау гæнгæ бацудæй, æ сæр æма æ уæргутæ хуайгæ, уæдта ин æ цирти сæргъæмæ ку бахъæрттæй, уæдта нигъгъарæнгæ кодта:

– Рагæй дæр дæ берæ ку уарзтон, 'ма мæмæ раздæр ку неци хабар кодтай, мæхуæдæг ба дæмæ æндеугæ ку нæ кодтон, – 'ма æ ронæй кæрдæн фелваста 'ма 'й æ зæрди рацавта.

Рамардæй е дæр 'ма 'й ин æ мард къолибадæг уоси фурти марди фарсмæ байвардтонцæ. Дууæ циртемæй дууæ фæткъу бæласи исæвзурдæй 'ма сæ кæрæдзæбæл исиздухтæнцæ.

37. Санахъайтти фурт мæнкъæй Морз Мæкъустæг

Хан адтæй 'ма авд сабати авд æмбурди æркодта дуйней адæмти:

– Мæ кизги зæрдæмæ ка бацæуа 'мæ мæсугæй фæндур кæмæ ниццагъда, гъе уомæн æй ратдзæнæн, – зæгъгæ.

— Къолибадаг уоси фурти ба маена аци бæхæргъаубæл рауæйæ кодтон.

‘Ма ‘й кæми рауæйæ кодтай, куд æй рауæйæ кодтай, уой ма мин ку зæгъисæ?’

Ку нæбал æй уагъта, уæдта ин загъта Хæтæг Барæг и кизгæн:

— Къолибадаг уоси фурт маена аци бæхæргъауи донбеттиртæй ратардта ‘ма æ фæсте фæдеси рацудæнцæ æртæ æнусуæремæй ‘ма сæ хæццæ истухтæй, ‘ма се ‘ртæй дæр рамардта, æхе дæр ин рамардтонцæ.

— Ма ‘й ин æ мадæн дæр фегъосун кодтай еци хабæрттæ?

— Неци ма ин фегъусун кодтон, никкидæр ма ‘й имæ цидæртæ фæдзæхста, ‘ма ‘й имæ нуртæкки уордæмæ цæун.

И кизгæ дæр æ хæццæ рацудæй ‘ма къолибадаг уосæмæ æрцудæнцæ. Марди æгъдауæй ин ратæфирфæс кодта, уæдта ‘й ин загъта:

— Дæ фурт донбеттирти бæхæргъау ратардта, ‘ма æ фæсте фæдеси рацудæнцæ, ‘ма фæдесæнтти дæр рамардта, æхе дæр ин рамардтонцæ, ‘ма е скæнгæ мадæмæ уодæгасæй æрхъæртгæй, уоми ба рамардæй, ‘ма дæмæ ци нисдзуæнтæ æрвиста, уони дин зæгъун: ‘мæ мадæн зæгъдзæнæ, ихæс дæр искемæй нæ бал дарæн, ихæс дæр нæ некебал даруй, уома тог дæр ни никебал даруй, тог дæр некемæй бал даран, уæдта никкидæр загъта, (нæхемæ еу гъосени дууæ сæдæ силæ цъеуи) устур хист нин искемæд нæ мадæ. Дуйней арви кæрæнттæмæ рарветæд ‘ма адæм ку ‘римбурд уонцæ хистмæ, уæдта нæ еу гъосени дыууæ сæдæ силæ цъеуи, иннæ гъосени ба дууæ сæдæ цъеуи, ма уони дæр куд рауадзай, сæ кæрæдземæй син барæ куд радтай ‘ма уотемæй ке кумæ фæндуй, уордæмæ куд рандæ уонцæ.

Къолибадаг уосæ æ фур цийнæй искафта:

— Уæддæр мæ фурти еу бон мæлун гъудайдæ, ‘ма æгайтимæ е ‘нсувæрти тог райста. Æ цуппар лæхъунæбæл устур хист искодта, галæй, гъогæй, фустæй æнакæрон берæ ниццæгъдун кодта, арви кæрæнттæмæ хонæг рарвиста, ‘ма дуйней берæ адæмтæ ку рæмбурдæй хистмæ, уæдта еу гъосени дуар фегон кодта ‘ма дзи дууæ сæдæ кизги рауадæй, иннæ гъосени дуар фегон кодта, уордигтæй ба дууæ сæдæ уосгор лæхъуæни рауадæй, лæхъуæн дзæбæхдæртæ, кизгæй кизгæ рæсугъддæртæ сæ рæсугъддинадæмæ æгас адæмти зæрдæ дæр ма исрохсæй, сæ кæрæдземæй син бартæ равардтонцæ, кизгуттæ ‘ма лæхъуæнтгæй

къохæй фесавдæнцæ ‘ма æвæдзи маенæн дæр ме ‘сæфт æрцудæй, ду ба ами лæууæ. Авæрттæ дзи адтæй, ‘ма ‘й ин уонæй уотæ-атæ махæн нæхе фатертæ ‘нцæ, ‘ма абæлти цидæр бæлццон адæмтæ цæуа, етæ дæлæмæ уайдзæнæнцæ ‘ма дæ фæрсдзæнæнцæ, къолибадаг уоси фурти хъалон ка исуй, зæгъгæ, ‘ма сæ æмбурд кæнæ, хъумацæй дæр, æндæрæй дæр дæ зæрдæ кæмæ фехсайа, уони дæхецæн хецæнæй æвæрæ ‘ма сæ дæ бæхи фæсабæрцæ бабæттæ, дæхуæдæг денгизмæ кæсæ ‘ма кæд уорс финкæ ласун райдайа, уæд æфсургъæбæл бадт цæмæй бафæразай, уой, уæдта дæ е мæ хæдзарæбæл æмбæлун кæндзæнæй.

Æфсоргъмæ дæр хатиаг æвзагæй исдзурдта ‘ма ‘й уомæн дæр балæдæрун кодта, æхуæдæгта еци фæдбæл денгизмæ ниллæуирдта. Хæтæг Барæг бустæги батухстæй – ку нæбал раздæха, уæд ци кæндзинан, зæгъгæ. Уобæлти цæуæг бæлццæттæ ‘й имæ уадæнцæ ‘ма ‘й рафарсионцæ, къæсибадаг уоси фурти хъалон ка есуй, зæгъгæ.

Æз, зæгъгæ, син зæгъидæ, ‘ма сæ æмбурд кодта хъумацæй дæр æндæрæй дæр, сæ дзæбæхтæ ба син еуварсмæ æхецæн æртаста, уæдта сæ æ бæхи фæсабæрцæ бабаста.

Цæйбæрцæ рацудайдæ, уæдта денгиз цæхъæл кæнун байдадта ‘ма уорс финкитæ ласун байдадта. Хæтæг Барæги фурт еу минкъи фæффедаарæй. Уотæ ба денгизæй дууæ сæдæ бæхи ислæуирдта сæ фæдбæл ба къолибадаг уоси фурт дæр фæууæлбилæй е ‘фсоргъбæл, ‘ма Хæтæг Барæгмæ дзоруй:

— Тагъд бадгæ кæнæ де ‘фсоргъбæл ‘ма бæхæрæгъаумæ дзорæ.

Дууæ æфсоргъмæ дæр хатиагау исдзурдта, бæхæрæгъау тæрунмæ, нин фæййагъаз кæнетæ, зæгъгæ.

Ра сæ тардтонцæ, дууæ æфсоргъи бæхæрæгъауæн сæ къудитæ тундтитæ гæнгæ сæ сæ разæй истумбул кодтонцæ.

Фæ сæ тæрунцæ, уотæ ба денгизæй сæнт уорс бæхгин ислæуирдта, дуйнетæ, бæститæ фæууорс æнцæ, ‘ма къолибадаг уоси фурт Хæтæг Барæгмæ дзоруй:

— Гъенур маенæн ардигæй идарддæр фæццæуæн нæбал ес, раледзун мæ сæрмæ не ‘рхæсдзæнæн, уадзгæ етæ маен нæ ракемдзæнцæ. Ме ‘ртæ æнсувæри дæр амий донбеттирти къохæй фесавдæнцæ ‘ма, æвæдзи, маенæн дæр ме ‘сæвд æрцудæй.

Уалинмæ сæ уорс бæхгин æраййафта, къолибадаг уоси фурт е ‘ргон фæстæмæ раздæхта, уотæ æ саргъæбæл æхе фæзилдта, е фсоргъмæ ба хатиаг æвзагæй исдзурдта:

– Ёз тохдзанаен ма тоггинти хæццæ, ду ба мардзæ бæхæ-
рæгъау разма тæрæ, – æхуæдæгга фæстæмæ дзоруй уорс бæх-
гинмæ:

«Фæдесон маестгун гæнагæй, дæ тæлæт ма разæйæй ‘ма фиц-
цаг æхсти барæ дæу фæууæд».

Е дæр имæ дзоруй:

– Куй ке низзадæй, дæуæн де нсувæртæ дæр уотæ кодтонцæ ‘ма
сæ куйи мард ракодтон – ‘ма ‘й имæ еци дзоргæ-дзоргæ сагъæдахъ
фæйй арæста ‘ма ‘й фехста. Къолибадæг уоси фурт дæр саргъæй
æхе хæрдмæ фехста ‘ма фат ка й, е саргъи раззаг къохæн е’рдæг
фæххаун кодта, саргъбæл бадгæи æй е дæр фæстæмæ фехста ‘ма
фат уорс бæхгинæн æ тæккæ астæубæл исамбæлдæй ‘ма ‘й ин æ
астæуистæг дууæ æмбеси рахаун кодта ‘ма бæхæй æрхаудтæй.

Къолибадæг ралæуирдта ‘ма донбеттирти фæдесонæн æ
гæртæ истундтитæ кодта æ бæхи фæсабæрцæ ‘й ин сæ рабаста ‘ма
‘й бæхæргъаумæ баскъардта, æхуæдæгга Хæтæг Барæгмæ дзо-
руй, гъæй, зæгъгæ, уомæ дæр дзорæ бæхæргъауи хæццæ. Фæ сæ
тæрунцæ, уотæ бабæй денгизæй сурх бæхгин фелвастæй, æ сурхæй
бæститæ ниссурх кодта.

Е дæр ма тоггинтæй æй, зæгъгæ, бабæй дзоруй къолибадæг уоси
фурт ‘ма бабæй æ саргъæбæл фæстæмæ æрбабæдтæй. Ёрбаййæфта
бабæй сæ сурх бæхгин дæр ‘ма бабæй уомæ къолибадæг уоси фурт
дзоруй:

– Фæдесон маестгун гæнгæй, дæ тæлæт ма разæй æй, ‘ма фиц-
цаг æхсти барæ дæу фæууæд.

Е дæр имæ дзоруй:

– Куй ке низзадæй, дæуæн де ‘нсувæртæ дæр уотæ кодтонцæ,
ма сæ куйи мард ракодтон.

– Мадта де ‘нсувæри мардбæл дæ къах ма ракъуæрæ, – ‘ма
уотæ куд исдзурдта, уотæ ба ‘й хæлæфæй сагъадахъи фатæй
фехста. Е дæр бабæй æхе саргъæй хæрдмæ исгæлста, ‘ма бабæй
фат æ бунти бауадæй ‘ма ма саргъи раззаг къохæй ка райзадæй,
уйй фæххаун кодта. Къолибадæг уоси фурт дæр бабæй æй еци
саргъæбæл бадгæй фехста ‘ма донбеттирти фæдесонæн бабæй
фат æ тæккæ реуи исамбалдæй ‘ма ‘й ин æ зæрдæ дууæ æмбеси
рахаун кодта, ка е дæр бабæй къолибадæг уоси фурт æрлæуирдта,
æ тохæн гæртæ йин истундтитæ кодта, æ бæхи фæсабæрцæ ‘й
ин сæ бабаста, ‘ма ‘й уотемæй бабæй уой дæр бæхæргъаумæ ба-
скъардта.

Фæтгæрунцæ бæхæргъауи дууæ æфсоргъи бæхти къудитæ

тундтитæ кæнунцæ, уотемæй сæ сæ разæй истунбул кодтонцæ.
Уотæ бабæй кæсунцæ ‘ма денгизæй сæнт сау бæхгин ислæуирдта,
æ сауæй бæститæ ниссау кодта.

Е нур ма æнгъæлдæн е дзæбæхæй нæбал рауадздзæй, е нур
ма дзи еунæг е ес, ‘ма ма кæд уомæй раервæзæн, уæд раервæз-
тан, зæгъгæ, дзоруй къолибадæг уоси фурт, ма бабæй фæстæмæ
рабадтæй.

Ёрбаййæфта сæ, ‘ма йимæ къолибадæг уоси фурт дзоруй:

– Фæдесон маестгун гæнагæй: дæ тæлæт ма разæй æй, ‘ма фиц-
цаг æхсти барæ дæу фæууæд.

Е дæр имæ дзоруй:

– Куй ке низзадæй, ду ба мах бæхæргъаумæ куд æрбандидтай,
дæуæн де ‘нсувæртæ дæр уотæ кодтонцæ ‘ма сæ куйи мард ракод-
тан.

Е дæр бабæй имæ дзоруй:

– Мадта дæ дууæ æнсувæрæй мардбæл дæ къах ма ракъуæрæ,
уотæ ма ‘й имæ куд исдзурдта, уотæ ба ‘й фæдесон æрбахста, ‘ма ‘й
ин фат æ зæнги æсдавд раморæ кодта.

Къолибадæг уоси фурт бæхæй æрхаудтæй ‘ма ‘й зæнхæй æ
сидзæбæл бадгæй фехста ‘ма бабæй уой дæр рамардта.

Е ‘фсоргъбæл æхе исæвæрун кодта, ‘ма е ‘мбалмæ дзоруй, гъей,
зæгъгæ, бæхæргъаумæ æррæстæ ме ‘скæнгæ мадæмæ, кæд ма
уодæгасæй уордæмæ нихъхæртина, уордиккæй ба ну бæхæргъау
уæхемæ раскъæрдзæнæ, фал ди ма мадæмæ ке фæдзæхсун, уой
ба мин еу бахъæртун кæндзæнæ. Зæгъдзæнæ ‘й ин уотæ, ихæс
дæр ни некебал даруй, ихæс дæр некемæй бал дарæн: тог дæр
ни некебал даруй, тог дæр некемæй бал дарæн, уæдта никкидæр
нæ мадæн зæгъдзæнæ: устур хист нæбæл, зæгъгæ, искаенæ, ‘ма
хистмæ адамтæ ку римбурд уонцæ, уæдта еу аварии медæг дууæ
сæдæ силæ цъеуи, иннæ аварии ба дууæ сæдæ нæл цъеуи ‘ма сæ
уони дæр куд рауадза, уотæ.

Уотемæй ма уодæгасæй æрхъæрттæй е ‘скæнгæ мадæмæ, уæдта
æ уод систа. Е ‘скæнгæ мадæ ‘й ибæл хъæбаер фæхъурмитæ кодта,
фæ ‘й ибæл кудтæй, уæдта йин æ мард дзиуари тургъи байивард-
та. Хæтæг Барæг донбеттирти бæхæргъауæн се ‘ртæ æнсувæрæй
бадгæ æртæ бæхи дæр æд сæргъгæ æд гæртæ сæ хæццæ, уотемæй
сæ раскъардта æ кайести гъæумæ.

Ёрбахъæрттæй ‘ма сæ паддзахи тургъæмæ баскъардта.

И кизгæ ‘й имæ рауадæй ‘ма ‘й имæ дзоруй:

– Къолибадæг уоси фурт ба дин ци фæцæй?

Калмы чызг зонинджын уыди, 'мæ йæ базыдта, хинай йыл кæй цæуынц æмæ йæ марывæнд кæй кæнынц, уый. Чызг ацыдис æмæ йæ цæгатай æрбакодта иу къæбыла. Бафæдзæхста лæппуйæн афтæ: куы бацæуай æмæ фынгыл куы сбадай, уæд ацы къæбылайы бауадз. Кæд æмæ фынгыл уæлæмæ смудгæ ссауа, дæлæмæ раздæха 'мæ дзы сахода, уæд хæр. Кæд æмæ сыл дæлæмæ мизгæ рацæуа, уæд лидзыны кой кæн!

Чызг ын куыд бафæдзæхста, афтæ бакодта. Æмæ сыл къæбыла дæлæмæ мизгæ рацыди фынгыл. Лæппу уыйадыл фестадид йæ хуынд адæмимæ, æмæ ралыгъдысты.

Къорд бонтæ куы рацыди, уæд та æлдар йæ фыртмæ æрбарвыста: «Фидыц (фидауц) дæ курын, æмæ рац 'мæ бафидауæм». Дыккаг хатт та йæ ахуыдтой. Уыцы къæбыла та семæ уыди. Уый, фынгтæ куы 'рæвæрдтой, уæд сыл смудгæ ссыди 'мæ сæ дæлæмæ хæргæ рацыди. Уæд æрбадтысты æмæ хæрын байдыдтой. Лæппуйыл йæ мад æмæ йæ дыууæ чындзы сардыдтой, 'мæ йын уыдон нуазæнтæ дæтгæ. Лæппу фæрасыг и 'мæ æхсæв уым баззæди. Йæ хуынд адæм рацыдысты. Загътой сын, ам æй уадзут, мæнæ нæхи лæппу у, 'мæ иу æхсæв ам куы аззайа, уæд ницы хыгдары.

Уыдон бавдæлдтысты 'мæ æхсæвы лæппуйæн йæ цæстытæ скъахтой. Аластой йæ дард зæххы кæронмæ 'мæ йæ иу сау хъæды ашæрстой. Къæбыла дæр йемæ ацыди.

Райсом æнхъæлмæ кæсынц йæ бинонтæ. Лæг куы нæ зынд, уæд дыууæ лæдджы барвыстой йæ бинонтæ, нæ лæг кæм и, зæгъгæ. Мæ сын афтæ:

– Дысон йæ хуынд адæмы фæстæ куы ацыди.

Хуры чызг æмæ Мæйы чызг сæ уæларвон базыртæ акодтой 'мæ йæм агураг ацыдысты. Хуры чызг бафарста Хуры:

– Хур кæдæм нæ кæсы, ахæм бæстæ кæм и?

Бацамыдта йын æй, кæм и, уый. Ссардтой йæ. Авд хохы æддæмæ атахтысты 'мæ цæстытæ дзæбæхгæнæн хос ссардтой. Æрхастой хос. Йæ цæстытæ йын байсæрстой. Сдзæбæх и. Ракасти йæ цæстытæй. Сæ хæдзармæ æрцыдысты. Цæрынц дзæбæхæй.

Иу заман лæппу йæ бæхыл сбадтис. Йæ фыды хæдзармæ бацыдис. Лæппу йæ фыды раз Хуыцаумæ скуывта:

– Кæд æмæ дын исты æвзæрдзинад ракодтон, уæд ам, дæ разы, цавдур фестон! Кæд æмæ мæ рæстæй уыцы зындзинæдты бафтыдтай, уæд ды ам цавдур фест!

Алкедæр имæ цудæй, бæласæбæл уæхæн цъеу бадуй, зæгъгæ, æма еу бон ба и уосæ дæр бæласи бунмæ иссудæй æма 'й имæ уæлæмæ искастæй. Цъеу дæрæма уосæ дæр никкудтæнцæ, æма 'й имæ гъе уæд цъеу исдзурдта:

– Мæнæй дин нецибал пайда ес! Мæнбæл дин фæххуæст нæбал ес, Фæлвæрай лæвар адтæн, фал а дуйней адæмæн, куд фæразис, уойбæрцæ хуасæ искæнун кæнæ!

Е дæр уотæ бакодта æма, дунейбæл цæйбæрцæ æнхуæстæй, уойбæрцæ хуасæ никкарста.

Уæд та 'й ин загъта:

– А дунейбæл мæхе уод цалдæн равæрдæ уа, уалдæн (уалинмæ) ласæг дæр макамæн рауайæ кæнæ! Фуд уалдзæг искæнун ба мæн хъаурæ уодзæнæй.

Æма баздахтæй, æма, марты ку ралæудтæй, уæд мет уотæ æруарун кодта, æма дуйне исæфтмæ æрцудæй, æма 'й имæ (уосæмæ) æрцудæнцæ. Дуйне будуртæ ин лæвæрдтонцæ, æма некæмæн лæвæрдта (хуасæ).

Фонси хецау ба Фæлвæра æй æма, исæфтмæ ку æрцудæнцæ, уæдта 'й имæ æхуæдæг æрцудæй Фæлвæра.

Цъеу дæр у осæ раздæр загъта, – куддæр дæмæ еци хузи лæг иссауа, уотæ 'й мæхе размæ искæнæ, – зæгъгæ.

Фæлвæра уосæмæ дзоруй, цæмæннæ уæйæ кæнис, адæм ку исæфунцæ? Уæддæр мæнæн рауайæ кæнæ, зæгъгæ, æма йин лигъстæ кæнун райдæдта Фæлвæра.

Е ба йин загъта:

– Уæйæ кæнун: уæлæ еци цъеу ци хузи адтæй æма йимæ ци искурдиадæ адтæй, уотæ куд festa! Дуккаг ба ма ди корун саулох дууæ æфси æма саулох дууæ урси, уæдта дууæ сау фурии æма дууæ фуси, дууæ сæгъи æма дууæ сау цæуи, – гъе уони мин куд радтай, уæдта дин сæ еугурайдæр дæттун.

Е дæр Фæлвæра адтæй, æма 'й ин Хуцауæй лæвæрд адтæй, æма, куд адтæй цъеу, уотæ festaдæй. Фонси мутгагæй си ци курдта, уони ин еци сахат бæл равæрдта. Еци бон еци лæг æма уоси курддзинадæй байзадæй Дигори мутгагмæ фус æма саулох.

Еци сахатбæл лæг искувта, æма дуйне ниххор æй, æма 'й хуасæ дæр нæбал багъудæй, æма нур дæр ма цæрунцæ æма хуæрунцæ.

39. Хани фурт

аги ма раги еу хан уосæ æрхудта, æма 'й ин зæнагт нæ код-та. Хан дæсний бафарста, æма 'й ин дæсни загъта:

– Сау денгизи билæбæл бæлæстæ, уоми ба еу бæласæбæл æртæ фæткъуй, уонай еу æртонæ! Дони дин хаудзæнæнцæ, æма сæ ма бауадзæ! Ку фæххуæст уай еу фæткъубæл, уæд дæ уосæн бахуæраен кæнæ, æма дин уæд зæнагт рацæудзæнаей.

Рарвиста Сау денгизи билæмæ. Еу фæткъу æртудта, æма денгизи фæцæй, дуккаг дæр уотæ.

– Мадта'й ци амалæй æртонон, – зæгъгæ, – æма æ къохи бафтудæй.

Æрбахаста æй, æма'й æ уосæ бахуардта. Бауæззау æй уосæ, æма йин райгурдæй хелагæ. Есгæмæй ку хонида, æ фæстæ бурдæй.

Ра 'й бæл цудæй дзæвгарæ, уæдта загъта, уосæ ин ку ракоридæ.

Е ба уæхæн адтæй, æма æ хелаги цъарæ ку рагæлдзидæ, уæд дзи сугъзæрийнæ-æстуггин лæхъуæн рахезидæ.

– Цæй уосæ 'й ин ракорон? – загъта фидæ æма 'й ин хани кизгæ ракурдта.

– Ку æй æрхонинæ, – зæгъгæ, æма къохбæлхуæцæг киндзхонтæбæл хадтæй, уой ба бæхбæл æрдудагъ кодта, æма уотемæй хадтæнцæ синхонтæбæл.

Æрхудта æй. Къохбæлхуæцæг æ бестий бацæуидæ, е ба къуми лæудтæй. Ку хуссидæ, уæд æ цъарæ рагæлдзидæ.

Ку'й æрхудта, уæд имæ кизгæ ку æркастæй, уæд загъта:

– Ай хæццæ куд цæрдзæнæн? Заманай лæхъуæн хелаги цъари ку'й!

Еу æхсæвæ кæми адтæй, уоми ба и уосæ загъта:

– Ахсæви мæ сæр фæсдзæнæн æма пеци бандзарон.

Пеци бандзарста, æ сæр цалинмæ фаста, уалинмæ ба лæхъуæн ниффунæй æй, æ цъарæ рагæлста, уотемæй.

Уæдмæ ба йин æ цъарæ уосæ багæлста пеци, æма ку иссугъдæй, уæд лæхъуæн фесхъиудтæй æ хуссæни æма тугурбæл раббалдæй, уæдта сугъзæрийнæ бæлæу фестадæй. Ратæхæ-батæхæ кæнуй, ци амалæй ратæхон, зæгъгæ, æма рандæ уон денгизмæ. Уой билæбæл ци фæткъу адтæй, уобæл æфтуд адтæй, æма уомæн.

Нур и уосæ ба кæуй, зæнхи цъарæ хуæруй, мæ лæги басугътон, – зæгъгæ.

Лæппуйы мæт бацыдис. Ныр кæдæм фæцæуон, искай зæххыл куыд æрцæрон!

Калмы чызг ын загъта:

– Дæ сæрмæ йæ ма схæсс, кæд дæ фыдæн йе 'ннæ фырттæн цæрыны бар ис йæ зæххыл, уæд ыл дæуæн цæуылнæ ис! Æз мæ цæгатмæ арвитдзынæн, æмæ дын уыдон æрбарвитдзысты æфсад, цас дæ хъæуа, уыйас.

Лæппу уæд барвыста йæ фыдмæ:

– Æз дæ мулкæй ницы бацагуырдон. Зæххæй мæм цы хауди, ууыл æрцардтæн. Ныр дæ цы фæнды, уый кæн!

Уæд æм фыд æрбарвыста, уæдæ уыцы бон æмæ уыцы бон дæхи цæттæ дар хæстмæ.

Хъуыддаг афтæ рауадис, æмæ калмы чызг иннæ устыты бафарста:

– Тых ныл цæудзæн, æмæ сымахмæ та цы хъару ис, цæмæй баххуыс кæндзыстут?

Хуры чызг загъта афтæ:

– Мæнæн мæ бон у, знаджы æфсад кæм хæцой, уырдаем ахæм хур радтын, æмæ дæттæ бахус уыдысты, æфсад тæвдæй мæлдзысты. Нæхионтæ кæм хæцой, уым та уыдзæн асæст, дæттæ сæ бынæтты уыдысты.

Мæйы чызг загъта афтæ:

– Мах æфсæдтæ кæм уой, уым уыдзæни сау мæйдар. Уыдон æфсæдтæ кæм уой, уым та – боны хуызæн мæйрухс. Уыдон махонты нæ уындзысты, 'мæ сæ махонтæ афтæмæй цæгъддзысты.

Сæ æмгъуыды бон куы уыди, уæд калмы чызг барвыста йæ цæгатмæ. Æрбарвыстой йын æртæфондзыссæдз адæймаджы хæцæг адæм æд гæртæ. Уыдон уыдысты фистæг æфсад. Æртæфондзыссæдзы та бæхджын æфсад.

Се 'мгъуыды бон æрлæууыдысты хæцыныл. Хуры чызг куыд загъта, афтæ уыдон æфсад скъуыдысты хурæй, дон сын баназынмæ нал уыдис, æнæ донæй хаудысты. Æхсæвы куы баталынг и, уæд та, Мæйы чызг куыд загъта, афтæ уыди: сау мæйдар ауон скодта лæппуйы æфсадыл. Уыдон та мæйрухсы уыдысты, æмæ сæ афтæмæй цагътой. Лæппуйы æфсад фæуæлахиз сты, уымæй йæ бон куы базыдта æлдар, уæд фидыц агурын байдыдта. Æрвиты, бафидæуæм, æмæ «а»-мæ «о»-йæ цæрам. Бафидыдтой.

Лæппуйы хонынвæнд скодтой. Тыхджын фынгæвæрд сарæзтой, æмæ йæм æрбарвыста: «Кæимæ дæ фæнды, уымæ сæмбæл мæ хæдзары».

дидинджытæй рæсугъд саив кодта, йæхæдæг бынæй сбадти. Йæ бæх бабаста фæсвæд. Райсом сæ найын афон куы 'ртахтысты, уæд сæ дзаумæттæ уыцы дидинджытыл авæрдтой. Уыдон æхсыры цадмæ куы ныгтæппытæ ластой, уæд уый фестад, сæ дзаумæттæ сын амбырд кодта, йæ бæхыл абадт æмæ дæлдæр ныццыди. Лæппу сæ хъуыды дардта, мæ куы сыстадысты, уæд уый дæр пыхсæй рыхызти 'мæ фæндагыл рараст и. Чызджытæ сæ дзаумæттæ уым куы нæуал федтой, уæд басагъæс кодтой, уæдæ цы фæуыдаиккой нæ дзаумæттæ, зæгъгæ. Сæ иу иннæмæ дзуры:

– Уæлæ ма бæласы сæрæй акæс, никуы ничи ис?

Чызг акаст 'мæ дзуры:

– Далæ дарды иу барæг фæцауы, æндæр никам ницы ис.

Асырдтой йæ фæсте æмæ йæм хъæр кæнынц:

– У-у-у, дæлæ барæг, нæ дзаумæттæ нын ратт, æмæ дæ дзыхæй цы хорздзинад курыс, уый дын сараздыстæм!

Уый сын загъта:

– Ницы хорздзинад мæ хъæуы, æрмæст мын уæ дыууæ дæр сразы уг æмбалæн.

Дзырд ын радтой. Сæ дзаумæттæ сын радта, 'мæ ацыдысты йемæ. Ныккодта сæ йæ каистæм.

Йæ каистæ йын куывдтæ фæкодтой. Уыцы чызджытæн чындзæхсæвтæ скодтой. Æртæ чызджы иумæ бацардысты.

Иу къорд бонтæ куы рацыди, уæд лæппу загъта йæ каистæн:

– Каистимæ цæрын худинаг у, æмæ мæнæн ам цæрæн нал ис. Æз хъуамæ ацауон æмæ мæ фыды зæххыл мæхицæн хæдзар скæнон.

Уыйадыл рацыдысты йæ каистæй йæ æртæ сылгоймагимæ. Калмы чызг рахаста йемæ ахæм нымæтын ехс, æмæ, йæ фыды зæххыл калмы дзыхæй фос кæм суæгъд кодта, уым æрцафта, 'мæ дзы æртæ æддæгуæлæйы цъæхсæртæ фестад, 'мæ уым цардысты.

Уæд иу рæстæджы лæппуйы фыды зæхгæстæ арæнтыл зылдысты æмæ уыцы хæдзар федтой. Фæхабар кодтой æлдармæ, дæ зæххыл дын агъуыстытæ счындæуыд, сæ цъæх сæртæ æрттивынц дардмæ, зæгъгæ. Æлдар йæ бæхыл сбадти 'мæ иу къордимæ рацыдис. Бацыдис йæ фырты хæдзармæ. Йæ фырты хæдзар æмæ йын йæ бинонтæ куы федта, уæд æм хардзау æркаст, æмæ йыл фыд галиумæ разылди. Уыцы мæстæйдзагæй рацыди фыд æмæ йæм минæвæрттæ барвыста:

– Æртæ бонмæ мæ зæххæй куы нæ фестай, уæд дæ фæнык фестын кæндзынæн!

Æрбабон æй, æма сæ ностæ æндæмæ нæ цæуй, нæбал æндеуй. Уæдмæ ба дуар фегон кодтонцæ, æма бæлæу сæ сæрти ратахтæй æма Сау денгизи билæмæ никъкъуæрдта.

Уосæ кæуй, сау зæнхæ æ фадигъолæмæ цæстисугæй искодта, цæмæн уотæ бакодтой, зæгъгæ.

Мадæ æма 'й ин фидæ загътонцæ:

– Хуцау дин ма бакомæд, мах дæр зудтан уотæ бакæнун!

Уæдта бабæй дæсний бафарстонцæ:

– Ци мадзалæй ма 'й бæл фæххуæст уæн?

Е ба уотæ:

– Фæццотæ фидæ дæр, мадæ дæр, уосæ дæр æма рагъæн рæуæг, хъæстæн дзæбæх хуаллаг хæссетæ, денгизи билæбæл ци æртæ æргъунахъи ес, уонæн æртæ косарти, æма уæ кæд бауадзионцæ, ци бæласи фæткъуйæй исæнтæстæй, уомæ, е ба æхе сугъзæринæ цаци ниртайуй æма бæласи бадуй.

Ку бацудæнцæ, уæд бæлæуи ратæхæ-батæхæ уидтонцæ.

– Е нæ лæхъуæн æй, – загътонцæ, æхуæдæг дæр бафæсмардта.

Æртæ æргъунахъемæн æртæ косарти рагæлстонцæ æма сæ уæд бауагътонцæ.

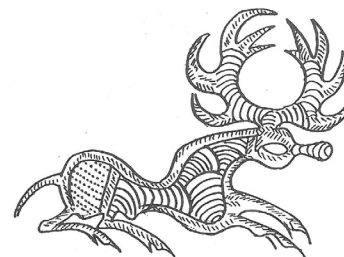
Ратæхæ-батæхæ кодта сугъзæрийнæ бæлæу æма дзурдта:

– Ци уин кæнон? Уæхуæдтæг мæ фесæфтайтæ! Мæнæй уин нецибал пайда ес!

Ци ма кодтайуонцæ æма рацудæнцæ. Æрбацудæнцæ æма уосæн хилæ кодтонцæ:

– Ци кæнæн! Махæн дæр нæбал е æма дæуæн дæр!

Се 'нгъæл дзи базудтонцæ. Уосæ рандæ'й, мадæ æма фидæ ба, мæгурдæр фæууæнтæ! – кæутæ байзадæнцæ.

40. Æлдары фырт

Æлдарæн цот нæ уыд. Уæд ын фæстаджырдаæм иу лæппу райгуырды. Йæ къахыл куы ауад, уæд æм уæзбын каст, йæ зæрдæмæ нæ цыд ‘мæ йæ усæн загъта: сараз æй. Сарæзта йæ ус. Лæг æй фиййæуттæм арвыста, ‘мæ йæ уыдон хастой. Фиййæутты хистæр йæ фиййæутты æрæмбырд кодта ‘мæ сын загъта, кæмæ уæ цы лæджыхæд и, уый куыд зæгъа, афтæ. Чи загъта, кафынмæ дæсны, чи загъта, зарынмæ дæсны дæн, чи загъта, бæхыл хъазынмæ дæсны дæн, чи загъта, уазджытæн æгъдау раттынмæ дæсны дæн.

Уæд фиййæутты хистæр загъта:

– Кæмæ уæ цы лæджыхæд ис, уый уæ алчидæр ацы сывæллонæн æнæхæлæгæй куыд амона.

Фиййæуттæ йæ ахуыр кодтой сæ лæджыхæдтыл, æмæ дыууадæс азмæ диссаг лæппу сси.

Уæд иу ран чындзхаст уыди. Æлдары фиййæуттæм дæр хонаг уыди. Фиййæуттæ загътой, ай дæр ницыуал хъуаг у, æмæ йæ немæ акæнæм. Акодтой йæ семæ чындзхастмæ. Æмæ диссаг хорз хъазыд бæхыл, стæй æгъдауæй дæр афтæ. Æлдары фырты куы ракафын кодтой, уæд фынгтыл адæм нал баззад: уымæ кæсынмæ сыстадысты.

Райсомæй æлдары ус донмæ куы рацыд, уæд æм адæм мардмæ цæуæгау цыдысты ‘мæ йын дзырдтой: фиййæуттæм дын цы лæппу и, ахæм лæппу дæ хæдзары ма уæд, уый дын худинаг нæу!

Мад кæугæ бацыди. Æлдар æм йæ хуыссæнæй дзуры:

– Цæуыл кæуыс, æз дын куы нæма амардтæн!

– Ды ницыуал дæ, фæлæ дын уæлæ фиййæуттæм цы лæппу ис, уый ‘згон уæртæ чындзхасты уыд, æмæ адæм уый кафт, зард, бæхыл хъазтæй дисæй æндæр ницыуал сты.

– Уæртæ дæ къухылхæцæгмæ бацу, æмæ йæм ссæуа. Æз мæлгæ кæнын ‘мæ ма йæ фенон.

Ус йæ къухылхæцæгмæ бацыд. Уый бæхыл сбадти ‘мæ йæм ацыдис. Æрхызти фиййæуттæм. Уым загъта лæппуйæн: æлдар мæрдтæм фæхæстæгдæр, дæ уындмæ бæллы ‘мæ дæ агуры.

Уый загъта:

– Æз адонимæ схъомыл дæн. Куырм уыдтæн, æмæ мæ адон мæ цастæй ракасын кодтой, æндæр æз никæй зонын.

Куы нæ бакуымдта, уæд къухылхæцæг æрцыд æмæ йæ æлдарæн

Уыцы курдиатмæ гæстæ хъæбысæй хæстмæ æрцыдысты. Бон-сауизæрмаæ хъæбысæй фæхæцыдысты. Иу иннæмæн бар нæ лæвæрдта, нæ састис. Изæр куы фæци, уæддæр æй лæппу абырста. Уæд чызг загъта:

– Ныронг мæнæн тыхгæнæг тых никуы ссардта! Ныр дæ хоннын мæ хæдзармæ.

Ацыдысты иумæ. Чызг ын йæ хабар радзырдта, фыд æмæ чызг кæй сты, сæ бæстæ куыд хъахъхъанынц, уый. Стæй йын загъта:

– Мæ ныхас афтæ у, æмæ мын тых чи бакæна, уымæн комын, æмæ мыл баввæрс.

Лæппу уым иу къорд бонты цæргæйæ баззад.

Ныр йæ фыццаг каистæ фыстой хъалон чызджы фыдæн. Иу заманы та лæппу загъта чызгæн, æз цуанон лæг дæн æмæ иу ран бадын мæ бон нæу, зæгъгæ.

Чызг ын загъта:

– Мæ фыд дæ нæма зоны, æмæ хурыскæсæнмæ ма ацу, æндæр, кæдæм дæ фæнды, уырдаæм ацу.

Уый уæддæр уымæ нæ байхъуыста æмæ, фыд кæм уыди, уыцы бæстæм бацыди. Уæйыджы хæдзар ссардта. Бацыди. Уым фынгыл дынджыр сажы мард. Æрбадти лæппу ‘мæ дзы йæхи хорз федта. Æнхæлмæ кæсы уæйыджы æрбацыдмæ. Уæлкъæсæр йæхицæн бынат скодта ‘мæ уым æрæмбæхст. Куы фæизæр ис, уæд уæйыг æрбацыд. Куыддæр уæйыг ауыдта, йæ сажы мард хæрд у, уый, афтæ фæхъæр ласта:

– Чи куыдз, чи хæрæг, мæ сажы мард мын чи бахордта?!

Лæппу дæр æй æрцъыкк ласта, ‘мæ йын йæ иу сæры акъуырды. Уæд æм æрхызт. Уæйыгæн йæ тых асаст, ‘мæ йæм дзуры:

– Ма мæ амар, æмæ, дæхи дзыхæй цы курыс, уый дын ратдзынæн!

– Æмæ дæм цы ис?

– Мæнæн иу адæм хъалон фидынц алы аз дæр сызгъæринæй дæс пути. Уыдон дын ратдзынæн, стæй мæ мулкæн се ‘мбис.

Лæппу йæ амардта уæйыджы. Рахаста йын йæ мулк. Ууыл дыууæ боны куы ацыдис, уæд уæйыджы чызг та йæ фыдмæ ацыдис, мæ фыд мын мæ лæджы куы амара, зæгъгæ. Æрбацыд æмæ йæ фыды мардæй æрбаййæфта.

Лæппу уыцы фæндагыл æрцæйцыди йæ каистæм. Кæсы, æмæ фæндагыл æхсыры цады сæхи найынц хуры чызг æмæ мæйы чызг. Уыдон уыцы æхсыры цады найгæ куы федта, уæд хъæдбыны йæхи бафснайдта. Æхсæвы цады фарсмæ дзыхъхъ скъахта. Йæ сæр ын

у, ацы тæссаг фæндаг хуссæрттыл кæдæм цæуы, уый куы нæ базонон, уæд. Æмæ ацыд уыцы тæссаг фæндагыл.

Ныр уыцы зæххытæн сæ хурыскæсæн фарс хъахъхъæдта фыд, хурныгуылаен фарс та – чызг. Дыууæйæн дæр зæххыты кæрæтты уыд агъуыстытæ.

Лæппуйы Хуыцау бауагъта, чызг чердыгæй уыди, уыцы фарсыл. Лæппу сагыл сæмбæлдис. Асырдта йæ. Иу æрдузы йæ баййæфта ‘мæ йæ уым амардта. Саг куы фæцæф, уæд ма баирвæзт иу стыр æрдузмæ, ‘мæ уым ахаудта. Уыцы гæрæхтæ чызг фехъуыста, ‘мæ уырдаæм æрбахæццæ ис. Чызгыл уыдис лæджы дзаумаæттæ. Чызг æй куы ауыдта саджы фыдæй физонджытæ гæнгæ, уæд фæмаæсты ис æмæ йæ фатæй æрбахаста. Лæппу дæр фæцæф и, фæлæ февналдта йæ гæрзтæм. Фехста йæ, ‘мæ чызг дæр фæцæф. Уый адыл хæцынтæ байдыдтой чызг æмæ лæппу. Лæппуйы фæрстæ байдзаг сты фатæй, чызджы фæрстæ байдзаг сты нæмыгæй. Куы ‘ризæр ис, уæд чызг лæппумæ дзуры, уæдæ кæд ахæм хъæбатыр дæ, уæд-иу райсом ацы æрдузмæ рац, зæгъгæ.

Лæппу кæдæм ацыдаид æрдузæй! Уыцы цæфтæ ‘мæ фæлладæй ма цы йæ бон уыд, уымæй йæ сажы мардæй æхсæвæр скодта.

Райсомæй та йæм чызг уырдаæм æрбацыд, афтæмæй æртæ боны фæхæцыдысты хæцæнгæрзæй. Чызгмæ уыдис ахæм хостæ, æмæ-иу изæры куы бацыди, уæд-иу йæхи сбæгънаг кодта, йæ буар-иу уыцы хостæй байсæрста, ‘мæ-иу йæ буар йæ бынаты сбадти. Лæппу уыцы тугæрхæмттæй бадти. Ныр уыдон кæрæдзиуыл дис кодтой. Чызг афтæ: цæй фидар у, уый æппæт фæттæ кæуыл хауынц, уый куыд нæ мæлы! Лæппу дæр афтæ: уый æппæт нæмгуытæ кæуыл хауынц, уый куыд нæ мæлы, уый домбай у!

Æртыккаг изæр куы уыди, уæд лæппу æрхъуыды кодта æмæ загъта йæхицæн: ай кæцæй цæуы, уый куы бабæрæг кæнин, райсомæй мæм уыцы æвæлладхуызæй кæцæй æрбацауы.

Лæппу гурæй-гурмæ йæ фæстæ ацыдис. Аивæй йæм касти. Федта, йæ цæфтæ куыд дзæбæх кодта, уый. Базыдта, сылгоймаг кæй уыд, уый дæр. Хостæ кæм æрæвæрдта, уый дæр бахъуыды кодта. Лæппу сæ уырдыгæй аивæй аYSTA. Æрдузмæ æрцыди фæстæмæ. Уым йæхи сдзæбæх кодта хостæй.

Райсомæй чызг, йæ хостæ уым нал сты, уый куы федта, уæд бардиаг кодта, уæдæ ма йер цы фæуыдзынæн, зæгъгæ.

Цыппæрæм райсом та, сæ нысангондмæ гæсгæ, чызг æрдузмæ æрбацыд æмæ лæппумæ дзуры, махæн хæцæнгæрзтæй адзал нæй, хъæбысæй хæстмæ æрцауæм, зæгъгæ.

радзырдта. Уæд æлдар йæ усæн загъты, уæртæ ма де ‘мдзуарджынмæ бацу.

Ус йе ‘мдзуарджынмæ бацыд. Уый дæр та бæхыл сбадт æмæ ацыд. Ссыди йæм. Фæныхæстæ йын кодта. Уæд лæппу дæр æрхъуыды кодта ‘мæ рацыд.

Бацыд æлдармæ. Ныхъхъæбыс ын кодта. Æлдар ныббогъ-богъ кодта ‘мæ йын загъта:

– Мæгуыраей дæ нæ уадзын! Уæлæ кæимæ цардтæ, уыдон цас фосмæ кæсынц, уый зоныс. Æз мæ дунейы бынатмæ цæуын. Ныр мын уæртæ мæ куырæт радав.

Лæппу куырæт рахаста. Æлдар куырæты дзыппæй лагъз систа ‘мæ йын загъта:

– Тых дыл куы уа, уæд-иу лагъзы дуæрттæ бакæн, ‘мæ уæд дæ удæн ницы уыдзæн, фæлæ сау хохмæ цуаны макуы ацу!

Æлдар ахицæн. Баныгæдтой йæ. Дыууæ къуырийы куы рацыд, уæд лæппу нал лæууыд, æз, дам, цуаны цæуын. Мад æй нæ уагъта, фæлæ уый нæ бакоммæ каст. Мад ацыд. Йæ хъæуæй сæ хуыздæртæй дыууадæс лæджы равзæрста. Æхсæвы сын ку-сарт акодта. Фæминас кодтой. Райсомæй цуаны ацыдысты. Бон-изæрмæ фæцуан кодтой. Саг амардтой. Уыдон лæгæтмæ сажы мард бахастой. Æлдары фырт дуармæ йæ хъримаг сæрфта. Иу сырд æрбацауы. Æлдары фырт æй фæцæф кодта, ‘мæ нæ хауы. Йæ фæдыл тæхы, тæхы. Цæст нал уыны. Уæд ын йæ тугвæды йæ хъама æртъыста ‘мæ йе ‘мбæлттæм æрыздæхт.

Райсомæй уыцы тугвæд схаста сау хохмæ. Сау хохы стыр æфсæн галуан. Дуар дзы агурынц, æмæ дзы нæй. Уæд йæ иу фисыныл къахдзæуæнтæ, ‘мæ тугвæд уырдаæм ссыди. Тугвæд уырдаæм куы ссыди, уæд æмбæлттæй иу загъта, æз уырдаæм ссæудзынæн. Ссыди. ‘Мæ дзы ахæм рæсугъд чызг бады, ‘мæ йæ сызгъæрин хил цæхæртæ калы. Лæг ын афтæ:

– Нæ цæф сырды фæд ардаæм æрбацыди. Дæ бон хорз уæд!

– Æгас цу, уæртæ уырдаæм ацу, уый дæр уым и.

Уазæг уырдаæм бацыди. Æмбисонды рæсугъд чызг дын уым бады. Чи фæцæф, уый та стай уыд, ‘мæ уыдонæн сæ куыдз уыд. Уый бумбули гобæттыл хуыссы, ‘мæ йын уыцы рæсугъд чызг йæ бындзытæ суры. Рæсугъд чызг уазæгæн афтæ:

– Кæд мæ æртæ дзырдæн сдзурын кæнай, уæд мæ сæр дæр дæу, мæ гуыр дæр дæу, кæннод дæ сæр мæн.

Уæд лæг æртæ таурæгъы рахаста. Чызг сæм дзургæ дæр не скодта. Фынг авæрдта. Кард райста ‘мæ лæджы сæр ахауын кодта. Афтæмæй дзы чызг дыууадæс амардта.

Уыдон æддæмæ куы нал цыдысты, уæд æлдары фырт загъта:
«Не ‘мбæлттæ цыдæр куы фесты, уæд æз ам цы бадын!»

Сисыл сгæпп ласта, ‘мæ уаты рæсугъд чызг бады, йæ сызгъæрин дзыкку цæхæр калы.

Лæппу йæм дзуры:

– Ме ‘мбæлттæ нæ цæф сырды фæдыл ардæм тугвæдыл æрбацыдысты ‘мæ кæм сты?

– Уæртæ уырдаæм ацу, уыдон дæр уым сты.

Лæппу уырдаæм фæмидæг. Уым та уымæй рæсугъддæр чызг бады, стай бумбули гобæттыл хуыссы, мæ йын чызг йæ бындзыгтæ суры.

Æлдары фырт чызгмæ дзуры:

– Мæ цæф сырд кæм и, йæ тугвæд ардæм куы ‘рбацыди?!

– Кæд мæ æртæ дзырдæн сдзурын кæнай, уæд мæ сæр дæр, мæ гуыр дæр дæу, кæннод дæ сæр мæн.

Уæд æлдары фырт æртæ таурæгъы рахаста, ‘мæ сæм чызг фæстæмæ дæр нæ фæкаст. Фынг та рахаста. Йæ сæр ын фынгыл авæрдта.

Ныр æлдары фыртæн йæ фыд афтæ нæ загъта, тых дыл куы цæуа, уæд ацы лагъзы дуæрттæ фегом кæн, зæгъгæ, ‘мæ лæппу лагъзы дуæрттæ фегом кодта, ‘мæ дзы фынг, фæткъуы ‘мæ цырагъдарæн рагæпп ласта. Фæткъуы зилы ‘мæ дзуры, тагъд, цырагъ, таурæгъ хæссын хъæуы, тагъд, фынг, таурæгъ хæссын хъæуы!

Уæд æлдары фырт дзуры:

– У-у-утт, сайтан гауыр, иу ныхас кæнын ма мæ бауадз!

– Цæй, æлдары фырт кæй дæ, уый тыххæй дын хатыр фод иу ныхас.

Уæд фæткъуы йæхи хойы цырагъыл, фынгыл, тагъд таурæгъ хæссын хъæуы, – зæгъы.

– Мах нæ таурæгътæ дæуæн дæттæм, – зæгъынц уыдон.

Уæд фæткъуы таурæгъ рахаста:

– Æртæ æфсымæры иумæ цард. Æмæ сæ иу хъæдæй лæг самадта. Иннæ йыл буар сæвæрдта. Иннæ сауджын уыд. Саргъуыдта йыл ‘мæ дзы уд бауагъта. Гъе уæд дзы уый кæмæ цæуы?

Уæд чызг сдзырдта:

Фылдæр дзы уд чи бауагъта, уый фæллой и, ‘мæ уымæ цæуы.

У-утт, гауыр сайтан, цæмæ сдзырдтай, зæгъгæ, йыл фæткъуы йæхи бауагъта.

Фæткъуы фынгыл йæхи цæвы, цырагъыл йæхи цæвы, – тагъд таурæгъ хæссын хъæуы!

Фæцыдысты иуцасдæр рæстæг æмæ иу сау хохрæбынмæ бахæццæ сты. Калм ын загъта:

– Йер ам æрхиз.

Лæппу дуармæ æрхызтис. Йæ бæх бабаста æфсæн бæхбæттæныл. Мидæмæ бацыдысты сæхуыдтæг. Мидæгæй, къæдзæхы бын, стыр галуантæ. Уым куыддæр æрбадтысты, афтæ хур аныгуылд, æмæ залиаг калм фестадæ зæронд лæг. Уыцы зæронд лæг æрбадтис бандоныл. Зæронд лæгæн йæ ус рахызтис. Уазæгæн «æгас цу» загъта. Уый дæр зæронд ус.

Ныр цы агъуысты бадти, уымæн йæ цыппар фисыныл уыдис цыппар дуары. Иу дуарæй дзы рахызти фондзыссæдз лæппуы. Чи куыд хистæр уыд, афтæ цыдысты лæппумæ æмæ йын «æгасцуай» кæнынц. Иннæ дуарæй рахызти уыцы фондзыссæдз лæппуыæн сæ бинонтæ. Уыдон дæр ын, чи куыд хистæр чындз уыдис, афтæмæй «æгасцуай» кæнынц. Æртыккаг дуарæй рахызт нудæсæмæ цыппарыссæдз чызджы. Уыдон дæр, чи куыд хистæрæй, «æгасцуай» загътой уазæгæн. Цыппæрæм къуымы уыцы дуарæй æм æппын æрæджиау рахызт иунæг сызгъæриндзыкку чызг. Куы рахызт, уæд агъуыст ныррухс чызджы сызгъæрин дзыкку-ты рухсæй. Уыцы чызг лæвæрдтой, чи сыл фæуæлахиз уыдаид, уымæн.

Лæппу уыцы ран иу къорд бонты аздад, куыд уазæг, афтæ. Стæй уæд йæхи зæрдæмæ дæр бацыд, ‘мæ уыцы сызгъæриндзыкку чызджы ракуырда. Иу къорд бонты йæ каистæм фæцарди.

Ныр лæппуы йе ‘фсымæртæ банымадтой сæфтыл. Хистытæ йын фæкодтой. Фос сæ хæдзарыл сæмбæлдысты, калмы дзыхæй кæй ауагъта, уыдон.

Лæппу иу къорд бонты фæстæ йæ каисты зæронд лæгæн загъта:

– Æз хæтæг лæг дæн æмæ иу ран бадынай хъыг кæнын.

Радта йын зæронд лæг хæцæнгæртæ. Йæхи бæхыл сбадти, æмæ йын бафæдзæхста афтæ:

– Хуссарварс фæндагыл ма ацу. Ацæудзынæ, цæгатвæрсты цы дыууæ фæндаджы и, уыдонæй иуыл.

Хуссарварс фæндагыл та уыдис æвдсæрон уæйыг. Уымæн та – чызг. Уыдонæн дунейыл тыхгæнæг тых нæ ардта. Гъе уыдонæй тарсти зæронд лæг йæ сияхсæн ‘мæ йæ уыдонæй фæдзæхста.

Лæппу рараст. Уыцы фæндагтæм куы бахæццæ, уæд æрлæууыди фæндагты сæрмæ ‘мæ хъуыды кæны, мæнæн худинаг

– Бæх ма мын ссар: æз нæ фосы фæдыл акæсон.

Йæ фыд ын загъта:

– Уæртæ бацу бæхдонмæ æмæ дзы равзар, цавæр дæ хъæуы, уый.

Цæугæ бакодта, фæлæ дзы кæуыл ацыдаид, ахæм бæх йæ бон нæ бацц, йæ зæрдæмæ нæ бацыдысты.

Фæныкгуыз уыдис ахæм гуырд, æмæ йæ мад дыууæ изæрастæу куыроймæ ацыд, уым иу уайыгимæ æмуд æрцыди, ‘мæ йын уымæй райгуырди.

Лæппу бæхдонæй æрбаздæхт æмæ æнкъардæй бадти. ‘Мæ йæ йæ мад фæрсы:

– Цы кæныс, лæппу, цæуыл æнкъард дæ? Кæрдзын дын, миййаг, нæ радтой?

Уый загъта:

– Кæрдзынты мæт мæ бæргæ нæй, фæлæ нæ фосы фæдыл акæсин æмæ, цæуыл ацæуон, ахæм бæх нæй!

Мад æй куы бамбæрста, уæд æй акодта, дыууæ ‘зæры астау кæуыл фембæлд, гъе уыцы уайыгмæ. ‘Мæ ус уайыгæн загъта:

– Мæнæ ай, дæуæй чи райгуырди, уый у. Фосы фæдыл æй тых кæнынмæ цæуын хъæуы, æмæ йын ратт, цæуыл ацæуа, уый.

Уайыгмæ бæхтæ куыд нæ уыдаид! Æмæ йын радта, йæ фыр налатæй æфсæйнагтæ чи хордта, ахæм æфсæн уырс.

Лæппу сбадтис. Хæрзбон загъта йæ мадæн дæр, йæ бинонтæн дæр. Арастис йæ фæндагыл. Фæагуырда, цас уыдаид, чи зоны, фæлæ уæддæр иу заманы ссардта, калм фосыл кæм æртыхстис æмæ сæ кæм дардта æндарæны, уыцы бынат.

Лæппу йæ цæстæй куы федта фос, уæд калмы йæ риуæмбæрц ныццафта бæхы сынæгæй. Калмæн йæ къæдзил уыди йæ дзыхы, ‘мæ уыцы тых цæфæй йæ къæдзил йæ дзыхæй феуæгъди, ‘мæ æндарæны фос ууылты акалдысты. Уый адыл калм фæлæбурдта ‘мæ лæппуйыл æртыхстис. Иу рæстæджы фæхæцыдысты, стæй йын уæд лæппу йæ бон базонын кодта. Калм чи у, гъе уый уæд дзыхæй сдзырдта, ‘мæ йын загъта:

– Гъе ныр дæ хъару ‘мæ тых куыд амоны, афтæ мæ фæстæ ра-
раст у!

Калм разæй бырын байдыдта, лæппу йæ фæдыл цæуы.

Ныр уыцы калм чи уыдысты, уыдон уыдысты адамы мык-каг. Æмæ тыхгæнæг адам куыд уыдысты, уымæ гæстæ цæ Хуыцау ралгъыста, æмæ бон уыдысты калмы хуызы, æхсæв та – адамы хуызы.

– Мах иууылдæр нæ таурæгътæ дæуæн дæттæм.

Уæд та фæткъуы ратаурæгъ кодта.

– Æртæ æфсымæры уыдис. Иумæ дзы удыхос уыд. Иннæ фынай зонаг уыд. Иннæ арвы кæронмæ хæццæгæнæг уыд.

Уæд, фынай зонаг чи уыд, уый дзуры, æтт, арвы кæроны, дам, æлдар мæлы. Удыхос кæмæ уыд, уый дзуры, уымæ, дам, мæ удыхос куы фæхæццæ уайд, уæд фервæзид. Уæд арвы кæронмæ хæццæгæнæг дзуры:

– Æриут уæ удыхос, ‘мæ йæ ахæццæ кæнон.

Ахæццæ йæм æй кодта. Æлдары дзыхы æртæ хатты хос ауагъ-той. Æлдар фервæзт ‘мæ дзуры, чи, дам, мæ фервæзын кодта, уымæ мæ исбон дыууæ æмбисы кæнын. Кæмæн дзы фылдæр æмбæлд æртæ æфсымæрæй уыцы мулкæй?

– Удыхос чи фæхæццæ кодта, фылдæр уымæн, – сдзырдта та чызг.

Афтæмæй йæ дыууæ æмбылды акодтой.

Уæд та фæткъуы цырагъыл йæхи хойы, фынгыл йæхи хойы, тагъд таурæгъ хæссын хъæуы, загъгæ, мах иууылдæр нæ таурæгъ-тæ дæуæн дæттæм, загъынц уыдон.

Уæд фæткъуы ратаурæгъ кодта.

– Авд æфсымæры царди. Иу æхсæв сæ иу йæхи хъуыдыйы сыстад. Кæсы, æмæ дард быдырæй иу ран рухс фæзыны, стæй та фæталынг вæййы. Ай цы у, уый мын æнæ базонгæ нæй, загъгæ, араст уырдаем. Ацыд. Кæсы, æмæ дзы кæрц кафы, зары. Дуар йæхæдæг байгом, æмæ мидæмæ бацыд. Бандон æм йæхæдæг æрцыд. Сбадти. Арынг йæхæдæг йæхи сфæлдæхта. Сасир лор-ста. Стæй ссад йæхи сызмæста. Хæндыгæй цыхт схызти. Йæхи сæууæрста. Хæбизджыны хуылфмæ бахызт. Чъири йæхи сарæзта. Артмæ бахызт. Сфыхт. Фынгыл йæхи æрæвæрдта. Уазæджы размæ æрцыд. Лæппу йæхи хорз федта ‘мæ загъта, ай диссаджы цард куы у, ам цæрын хъæуы. Ныр кæрц кафы ‘мæ зары. Уæд та лæппуйæн сынтæг йæхæдæг уатгондæй йæ размæ рацыд. Схуыссыд лæппу.

Дыккаг æхсæв та йæ иннæ æфсымæр дæр æхсæвы уыцы рухс бафинпайдта. Уый дæр та ацыд æмæ уым баззад. Афтæмæй авд æфсымæры уырдаем ныццыдысты. Уым цæрын байдыдтой. Цас ацардысты, ‘мæ кæстæр афтæ:

– Ныр афтæ ‘нхæл стут, ацы хæдзар æнæхицау у? Цом, исты фæнæм.

Рацыд кæстæр. Фæцыд, æмæ федта иу ран стыр доныл – хид. Сыздæхт ‘мæ йæ ‘фсымæртæн загъта:

– Цæй, хæлттæ сæппарæм. Кæй хал схауа, уый ацы ‘хсæв бахъахъхъæнæд уыцы хид.

Хистæры хал схауд. Изæрæй уый рацыд. Ныр кæстæр æнæхъæн бон йæ цирхъ фæцыргъ кодта, ацы 'взæр ницы бахъахъæндзæн, зæгъгæ. Æхсæвы рацыд. Кæсы, 'мæ йе 'фсымæр хиды рæбын хуыссы. Кæстæр хиды могоры бын æрæмбæхст. Иу афон дуне ныуурс. Кæсы, 'мæ æвдæрон урс уæйыг урс бæхыл æрбацауы. Хидмæ куы 'рбахæццæ, уæд бæх хуыррытт кæны, размæ нал цауы. Куыйтæ дæ бахæрæд, зæгъгæ, уæйыг бæхы нæмы, йæхæдæг хъæр кæны:

– Чи куыдз, чи хæрæг, махæй арв нарын куы нæ уæнды, уæд нын нæ фæндаг чи сæхгæдта!

Куыдз дæр дæхæдæг, хæрæг дæр, зæгъгæ, йæм лæппу рагæпп ласта 'мæ йыл цирхъæй ралæууыд. Бæхæй йæ æрæппæрста, йæ авд сæры йын ахауын кодта, 'мæ йæ донмæ цæсхуыста. Йæ бæх 'мæ йын йæ дзаума, кæм цардысты, уырдам схæццæ кодта. Арф скъæты сæ бафснайдта 'мæ схуыссыд.

Райсомæй хистæр æфсымæр ссыд 'мæ зæгъы, никуы ницы фæдтон, зæгъгæ.

Афтæмæй æхсæзæн дæр кæстæр хъахъхъæнаг цыди. Уыдон-иу бафынаей сты, уый-иу æвдæрон уæйыг амардта 'мæ йын йæ мард донмæ ашпæрста, бæх та скъæты бабаста. Æхсæз æхсæвы куы бахъахъхæдта, стæй æвдæм æхсæв куы 'рцыди, уæд йæ цирхъ цыргъ кодта. Уыдон æм кæсынц 'мæ дзурынц:

– Гъе, гъе, махæн дзы ницы уыд, фæлæ дзы амæн знагтæй байдзаг!

Уый сæм ницы сдзырдта, афтæмæй ацыд. Могоры рæбын æрæмбæхст. Иу афон дуне цъæх-цъæхид ныцци. Кæсы, 'мæ æрцауы авдæрон цъæх уæйыг цъæх бæхыл. Бæх хиды разы хуыррытт кæны. Размæ нал цауы. Уæйыг хъæр кæны:

– Чи куыдз, чи хæрæг, нæ фæндаг нын чи сæхгæдта!

Лæппу йæм рагæпп ласта. Хæцын байдыдтой, хæцын байдыдтой, 'мæ, хуæн дæр йе 'рбакæст, уæйыгæн дæр йе 'рхауын. Йæ авд сæры та йын рацъыкк ласта. Доны йæ сæппæрста. Йæ бæх æмæ йын йæ дзаума æрбаласта, кауыл æй æрбаста. Стæй иннæ бæхтæ дæр раласта. Кауыл сæ æрбаста. Сæ дзаума сын æрæвæрдта 'мæ йе 'фсымæртæм басидт 'мæ сын загъта:

– Адон уæ рады æхсæвты фæллой!

Ныр уыцы æфсымæртæй кæмæн фылдæр хауд уыцы фæллойæ?

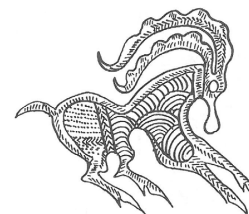
Кæстæр лæппумæ, зæгъгæ, та сдзырдта чызг.

Афтæмæй æлдары фырт чызджы рабылдта.

Уæд ын лæппу загъта:

– Ныр мæ къухы стут, 'мæ мын ме 'мбæлтты райгас кæ, кæннод уæ æргæвдгæ кæнын дыууæйæ дæр!

Уæд чызджытæ цыдæр рахастой. Сæ иу дзы лæджы сæр асарфта, йæ гуырыл æй аныхæста, иннæ йæ нымæтын ехсæй æрцъыкк ласта, 'мæ иу цы уыд, уымæй хуыздæр фестад. Афтæмæй дыууадæс дæр райгас сты. Уæд уыдон чызджытæм загъд систой, ныртæккæ уæ æргæвдгæ кæнæм, адон цауыл фæцагътат, уый куы нæ загъат, уæд! Чызджытæ старстысты, 'мæ, кæй фæцагътой, уыдон райгас кодтой. Уæд уыцы агъуыст фæбырыд 'мæ æлдары фырт хъæуы абадт. Хистæр чызджы æлдары фырт ахаста, кæстæры – йе 'мбæлттæй иу. Куы сæ æрфарстой, уæд загътой, нæ мад æмæ нæ фыд куы мардысты, уæд нын афтæ бафæдзæхстой, уæ дзырдмæ уын дзырд чи ссара, уымæй æндæр макамæн бакомут, кæннод уын ницы мулк уадзæм, 'мæ уæ чи фæдардзæн. Хъæуы сыл фæцин кодтой, 'мæ алчи йæ хæдзармæ ацыд.

41. Фæйнагфарс

Уыдис иу æлдарæн æртæ фырты. Уыцы æртæ фыртæй дыууæ хистæры сæхи ракаенон хуыз дардтой. Кæстæрæн та, æвæццæгæн, Хуыцауæй уыцы курдиат уыдис, æмæ уыд фæйнагфарс. Æмæ йæ тых нæ хъæр кодта. Фæнычы фарсмæ бадти, æмæ йæ хуыдтой Фæныкгуыз. Худтысты йыл, æвзæр дæ, зæгъгæ.

Æлдарæн уыдис фос бирæ. Уыцы фос уыдысты æнæгæсæй хызын ахуыр. Иу заманы куы уыд, уæд фос хизгæйæ æлдары зæххы кæронмæ афтыдысты. Уыдоныл æртыхстис залиг калм. Иу къорд бонты сæ не ссардтой. Агуырдытой сæ. Дыууæ хистæр æфсымæры фæцагуырдытой дзæвгар рæстæджыты, ницы ссардтой 'мæ уæд сæ фыдæн загътой:

– Нæ бон нæу уыдон ссарын.

Фæныкгуыз сæм хъуыста. Уый йæ фыдæн загъта:

хæццæ цæун райдæдта, æма сæбæл еу лæг рамбалдæй. Ра 'й имæ лæборæн, зæгъгæ, фæндитæ кодта адæм, 'ма син къуæтти ба загъта:

– Мæгур лæг æхецæн гъуддагмæ цæуй, е сумахæн фонсæн нæ бæззуй.

Уой фæсте ба сæбæл рамбалдæй еу уæрдунгин, къуæтти сæ уомæ дæр нæ бауагъта. Уотæ рæхги ба гъæдæй дæр устурдæр еу уæхæн хъæзæмæ бахъæрттæнцæ æма уоми бацудæнцæ. Къуæтти сæ уоми ниуагъта, æхуæдæгга фæййагайдта æма, цалдæн е 'мбæлттæ хустæ кодтонцæ, уалдæн нæуæг бæхæргъау æрбæстун кодта. Æхуæдæг ба февналдта æма хустути сæ бæхтæбæл исбаста æма сæ уотемæй еу тагæмæ бакодта. Хани æмбæлттæ уæд исмæстгун æнцæ æма ханæн загътонцæ:

– Аци лæг нин ку нæ фесафай, уæд уотемæй мах дæ хæццæ нæбал рацæудзинан.

Хан исарази æй къуæттий фесафунбæл æма загъта е'мбæлттæн:

– Еу рауæн ес устур дор, уой бун ба налхъуттæ 'ма налмазтæй идзаг æй; уони агорунбæл адæми фулдæр баевгъудæй, æма'й уордæмæ парветдзæнæн, æма уордæгæй æгасæй нæбал æрцæудзæнæй.

Хани æмбæлттæмæ хуарз фæккастæй еци фæндæ æма ин сæ унаффæ радзубанди кодтонцæ. Къуæтти дæр нихъхъур-хъур кодта æма ранæхстæр æй. Ци фæццудæй, уæдта 'й ибæл еу лæг рамбалдæй, æма'й фæрсуй къуæтти:

– Ами налхъут æма налмазтæ кæми ес, еци бæстæ кæми'й?

Е ба ин загъта:

– Мæнæ нур рæхги æстæги хъæзæлаæмæ бахъæртдзæнæ, уони агорунбæл хуæрд ка фæцæй, уони æстæги хъæзæлаæмæ, налхъуттæ 'ма налмазтæ ба æнцæ уони астау устур дори бун.

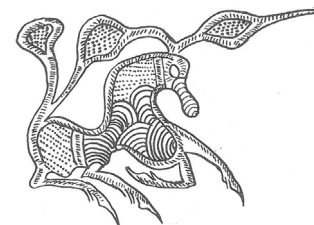
Къуæтти бахъæрттæй еци дормæ æма æ дууæ фаззон хурдзини налхъут æма налмазтæй байдзаг кодта, саргъи нæхæтбосбæл сæ куд бабаста, уотæ ба 'й имæ еу изгæ фелвæстæй. Фæгъгъæбесæй æнцæ, 'ма къуæтти фæхъхъæбæрдæр æй. Къуæтти и кизгæн е 'нгулдзæй æ мухур фелваста, 'ма уотемæй кизгæ фæййауон æй. Замманай хæзнай хурдзинти хæццæ къуæтти хани рази æрбалæудтæй 'ма сæ уой рази ниггæлста.

Бунтон (бустæги) басутгæдæнцæ хан æма е 'мбæлттæ æма нæуæг фæндитæ кæнун райдæдтонцæ къуæттий исафунбæл.

Хан загъта:

Фыд цавддур фестадис – лæппуйы æлгыст ыл æрцыдис.

Лæппу æрбацыдис йæ хæдзармæ. Абон дæр ма цæрынц дзæбæхæй, хорзæй. Чи нæм хъусы, уыдон æрцыдмæ дзæбæхæй фæцæрæнт!

42. Хур æма Мæйы æрдхорды фырт

У æлдарæн уыди фырт. Фыртæн æрцыди йæ ус курын æфон. Æлдар æм басидт æмæ йæм дзуры:

– Лæппу, æз ацы зæронд бадæн, дунетыл фæхаттæн, фæлаæ дау аккаг чызг нукуы зонын. Æмæ, Мæй æмæ Хур ме 'рдхæрдтæ сты, уыдон æхсæв дæр цæуынц, бон дæр цæуынц, æмæ сæ бабæрæг кæн – искуы зондысты.

Æмæ лæппу чи у, уый райсомæй бæх æрбаласын кодта, саргъ ыл сæвæрдта æмæ ацыди. Бон-изæрмаæ цæуын байдыдта. Изæры, хур ма иучысыл уыди, афтæ бахæццæ иу хъæугæронмæ. Æмæ кæсы, – ихыл æхсæз лæппуйы хъулæй хъазынц. Æмæ бæх ныццæфтæ кодта тынгдæр æмæ сæм бахæццæ, æмæ сæм сдзырдта:

– Бахатыр кæнут, фæлаæ ам Хуры хæдзар кæм ис?

Уыдонæй æртæ лæппуйы уыди Хуры лæппутæ, æртæ лæппуйы та Мæйы лæппутæ. Æмæ Хуры æртæ лæппуйы загътой:

– Мах стæм Хуры лæппутæ. Хуры хæдзарæй цы кæныс?

Уый сын загъта:

– Хур æмæ Мæй ма фыды æрдхæрдтæ сты, æмæ ахсæв уыдонмæ цæуын фысыммæ.

Уазæджы Хуры лæппутæ дæр сæхимæ кодтой, Мæйы лæппутæ дæр æй сæхимæ кодтой. Уазæг Хуры хæдзармæ ацыд. Уым бафысым кодта: Хур ыл æхсæвы кусарт акодта, алы хæрд, алы нозт ын æрæвæрдта йæ разы. Лæппу нæ хæры. Лæппу куы нæ хордта, уæд æй Хур бафарста:

– Цæуылнæ æвналыс фынгмæ?

Æмæ лæппу загъта:

– Иу æхсæв мæм мæ фыд æрбасидт æмæ мын загъта: «Лæппу, ныр дæ ус курын афон у, æмæ дæу аккаг никуы зонын дунетыл. Фæлæ Мæй æмæ Хур ме ‘рдхæрдтæ сты, уыдон бабæрæг кæн, уыдон æхсæв дæр цæуынц æмæ бон дæр, уыдон зондзысты».

Æмæ Хур загъта:

– Æз хæтын бон æмæ иу ран зонын: быдыры астæу ис иу æрхуы мæсыг. Уым бады иу залиаг æхсин, уый ма дæхицæй æртæ хатты рæсугъддæр у.

Бахордтой, баминас кодтой æхсæвы Хуримæ. Райсомы куы сбон ис, уæд лæппу йæ бæхыл саргъ сæвæрдта, æмæ та йæ Хур хорз федта. Æмæ йын уым «хæрзбон» загъта Хурæн æмæ араст, Хур ын куыд бацамыдта, афтæ.

Æмæ цæуы, цæуы æмæ сау быдыры цæуынаы схъыг ис. Æмæ сау быдыры цæуынаы куы схъыг ис, уæд æм бæх дзурь:

– Лæппу, æппын ницы уыныс?

Æмæ лæппу загъта:

– Дала мæм быдыры астæуæй зыны иу сау бæласы æндæрг, æндæр ницы уынын.

Æмæ бæх загъта:

– Уæдæ мæ тынгдæр цæв, уый мæсыг у, æмæ дæ æз ныртæккæ йæ фарсмæ æвæрдзынæн.

Лæппу бæхы ныцъыгчытæ кодта, æмæ мæсыгмæ баввахс ис. Хур дæр бирæ нал уыди, æрцæйныгуылдис. Æмæ та йæм бæх сдзырдта:

– Ныр махæн афтæмæй бацæуæн нæй мæсыджы размæ. Фæлæ рахиз, мæн хизынмæ ауадз, дæхæдæг уæрм скъах ахсæв бонмæ. Райсом дзы сбад. Æрхуы мæсыджы раз ис æхсыры цад. Æхсин алы бон дæр фæцæуы уырдаæм æртæ хатты йæхи найынмæ: аходæнтыл, сихæрттыл æмæ изæрай. Кæс æм, æмæ йæ кæд афтæмæй фенис, æнæуый йын нæй фенæн.

Æлдары фырт уæрм скъахта, райсомы дзы ныххызт æмæ хъахъхъаны. Аходæн афон куы фæци, уæд æхсин чи уыди, уый бæлоны хуызы æртаhti æхсыры цадмæ. Æмæ æхсыры цадмæ куы ‘ртаhti, уæд акалдта йæ пакъуы æмæ залиаг æхсин фестад, цады йæхи ацъыбар-цъыбур кодта æмæ та фæстæмæ бæлоны хуызы фестад æмæ та æрхуы мæсыгмæ стаht фæстæмæ.

Фæсаходæн бæх фæрсы лæппуы:

‘ма уой дæр дæ хæццæ райсæ, ‘ма дин кæд естæмæн бæззидæ, кенæ ба’й рауæйæ кæндзæнæ!

Хан æ фæндаг Цитгин Кизгæбæл искодта. Къуæтти лæхъуæн хани сæдæ бæхгинай хæццæ ранæхстæр æй.

Ци рацудæнцæ, Хуцау зонуй, уæдта хан загъта:

– Къуæттий хæццæ ма уæ еу цæуæд, ‘ма нин тагæбæл бунат исцæттæ кæнæнтæ, махба рахæтæн.

Къуæтти æма е’мбал ездон бунати цъапп куд кодтонцæ, уотæ сæбоел еу саг ислигъдæй. Къуæтти рараздæр æй, фехста æй, ‘ма саг æрхаудтæй: байгъуд кодтонцæ. Изæрмæ бунат дæр æррæвдз æй.

Хан æрцудæй ‘ма дзоруй:

– Кæмæн Хуцау равардта?

Ездон загъта:

– Мæнæн æй Хуцау равардта.

Къуæтти ныхъхур-хъур кодта. Æхсæвæ хан къуæттий бæхгæс рарвиста. Къуæтти æхсæвæрти уæнгæ рахизта бæхти, уæдта син цагъд ракодта ‘ма сæ уоми бакодта, æхуæдæг ба æ бæхбæл æхе багæлста æма бонивайæни бæхæргъауи хæццæ исхъæрттæй. Сæумæ ездон ракастæй æма, бæхæргъау ку æруидта, уæдта ханмæ бадзурдта:

– Дæ нивæ нин дуней бæхæргæауттæ æртардта, хан!

Дуккаг æхсæвæ дæр къуæттий бæхгæс рарвистонцæ. Е дæр фиццагæй фулдæр бæхæргъау æртардта. Уæд ездон загъта ханæн:

– Саг дæр къуæтти рамардта, нур и бæхæргæауттæ дæр е тæруй.

Хани адам исмæстгун æнцæ, сæхе меднимæр хъур-хъур кодтонцæ:

– Мах некæми неци иссердта, гъæла ба дуней фонс æртардта, нур ба кенæ мах фæццæгъдæд, кенæ ба уой арми топпæй куд рамарæн, уотæ, æндæра махæн уой хæццæ фæццæрун аккаг нæ’й.

Хан син загъта:

– Уотæ нæ бакæндзинан, фал фæццæут ескупæ æма’й еу ралæбурди рамаретæ.

Къуæтти уой балæдæрдтæй æматагæмæ ниццудæй, еу æставд тæрсæ бæласи бунискодтæй ‘ма кæун райдæдта. Æ тæрегъæдмæ тæрсæ бæласæ дууæ ‘мбеси рахæудтæй, æма æ хурфæй рахæудтæй дала фæндур. Къуæтти фæндур æрбайста, цæгъдун æй райдæдта, æма’й Хуцау исдзæрун кодта. Дуккаг бон хан æ сæдæ бæхгинай

44. Хантæ æма къуæтти лæхъуæн

Цардæй еу гъæуи лæг æма уосæ. Дунейбæл уонæй гъæздугдæр некæми адтæй: сæ галæргъæуттæ æма сæ бæхæргъæуттæн кæрон на'дтæй. И лæги Хуцау силвæндæ разиннун кодта: силвæндæ – æвæндæ'й, æ фæстаг ба – гæди бундар. Уотæ еци лæг æма уосæн зæнæг на'дтæй. Уосæ æрсагъæс кодта æма загъта æ лæгæн:

– Лæхъуæн, кизгæ махæн ку нæййес, нæ мулк ба берæ ку æй, кæмæн сæ уадзæн, фæлтау хуæргæ æма даргæ кæнæн!

Лæгмæ хуарз фæккастæй еци унаффæ æма хуæрун райдæдта æ мулк. И лæг æма и уосæн Хуцау цæрун раеудагъ кодта æма сæ мулк рафедудæй, и уосæ ба бауæззау æй æма 'й ин райгурдæй лæхъуæн. Лæг æма уосæ гузавæ кæнун райдæдтонцæ, нæ мулк ку бахуардтан, уæд ма нæ байзайæггаги цæмæй дардзинан, зæгъгæ.

Биццеу æ къахбæл уайун райдæдта 'ма æ цъухæй ба нæ дзоруй. Уæд и уосæ загъта æ лæгæн:

– Мулк нин ку нæбал ес, аци гъæуаггинæй ба ма ци кæнæн, цæй, райуæйæ кæнæн!

Лæг исарази æй, æ фурти уæйæмæ гъарун райдæдта. Еу ханæн ба адтæй хуарз кизгæ. И кизгæ æ фур хуарзæй хундтæй Цитгин Кизгæ. Еци кизгæмæ бахастонцæ и биццеуи. Цитгин Кизгæ базудта, еци гъæуаггин биццеумæ ци менеуæг адтæй, уой æма'й дзегенбæл ислауун кодта, сугъзæрийнæ гъолтæй æй исæмбарзта æма загъта лæг æма уосæн:

– Гъе нур райсетæ и биццеуæй, сугъзæрийнæй уæ ка гъæууй, уой ма'й хæссетæ.

Лæг æма уосæ биццеумæ фæрсмæ дæр нæбал ракастæнцæ, сугъзæринтæ рамбурд кодтонцæ, биццеу ба Цитгин Кизгæн байзадæй. И кизгæ къуæттий æстълуй хузæн дарун райдæдта. Лæхъуæн ислаг æй. Кизгæ ин мегъæнбал æма удаæмдзо бæх равардта.

Еу ханæн æ зæрди хæтун æрæфтудæй. Æ хæццæ сæдæ бæхгини цæттæ кодта сæ къахæй сæ къохмæ. Еци дарæс ба хуйунмæ æрæрвиста Цитгин Кизгæмæ. Цитгин Кизгæ уотæ лæгигъæдгун адтæй, æма, цалдæн еу бæхæй уаргъ хæссионцæ, уалдæн инней рацæттæ кæнидæ. Уотемæй сæдæ бæхгиней фæлуст къахæй къохмæ еунæг лæгау исрæвдзæ кодта æма рафæдзахста нистауæнæй ханмæ, абæлти æрцо, зæгъгæ, мæнмæ дæр еу къуæтти лæхъуæн ес

– Гъы, исты федтай?

Уый загъта:

– Æллах, æллах, йæхицæй рæсугъддæр дунетыл никуы ис, къухы куы бафтид, уæд!

Бæх ын загъта:

– Мæ саргъ мыл сæвæр, сбад мыл, иу дыууæ бонгæны дæргъы мæ атæр фæстæмæ æмæ мын уым ахæм цæфтæ ныккæн, ахæм, дæ армытæппæнæй чъепсытæ куыд фæхауа, мæ агъды фæрстæй та уæфсагтæ, æмæ дæ æз мæсыджы сæр авæрдзынæн.

Бæх ын куыд бацамыдта, лæппу афтæ бакодта: дыууæ бонгæны дæргъы фæстæмæ атардта бæхы æмæ йæ уыцы ран ныцъыччытæ кодта. Бæх æй мæсыджы сæр авæрдта.

Уæд æм бæх дзуры:

– Æрхуы мæсыджы рæсугъд гъе ныр хуысдзæн сынтæджы, йæ сыгъзæрин хилтæ алырдæм ауадздзæн, ныццу-иу уатмæ, сусæгæй-иу бахъуыз, йæ сыгъзæрин дзыккутæ-иу фидар бабæтт сынтæджы къухтæм. Дæхæдæг-иу раздæх фæстæмæ æмæ-иу æм бахъæр кæн: «Гъей, чызгай, цæй фынай бадæ, цæ!». Чызг райхъал уыдзæн. Лæгъстæтæ дын кæндзæн; фæлæ-иу æй ма сыхал, цалынмæ дын йæ Хуыцауы хайæ расомы кæна, уалынмæ.

Лæппу йæм æрцыд æмæ чызджы фидар ныббаста сынтæджы къухтæм йæ дзыккутæй.

Чызг куы райхъал, уæд расомы кодта йæ Хуыцауы хайæ:

– Æз дæу дæн, Хуыцау мæ дæуæн радта, суадз мæ!

Лæппу райхæлдта сыгъзæрин хилтæ сынтæгæй.

Цæрынтæ байдыдтой уыцы ран. Иу къорд бонтæ куы рацыди, уæд лæппу загъта:

– Æз иучысыл цуаны куы нæ ахæтон, уæд нæ уыдзæн, бадынай схъыг дæн.

Чызг ын загъта:

– Цы Хуыцау дыл рахатти, кæд цуан кæныс, уæд дын æз сырртæ бирæ дæр ссардзынæн.

Æмæ чызг дзыппæй къухмæрзæн систа, мæсыджы фарсыл æй айтыдта, æмæ уайтагъд алы сырды рæсугъд, алы саджы рæсугъд æмæ æндæр сырртæ фестæд мæсыджы алыварс.

– Лæгай, кæд цуан кæныс, уæд дын мæнæ уыдон сырртæ.

Æмæ лæппу загъта:

– Гъе, дæ хуыздæрау фæуай, æмæ ныр ам нæхи сырртæ цæгъдон! Уый нæ уыдзæн, æз хъуамæ иучысыл ахæтон æддæ.

Аемæ усы куы стыхсын кодта, уæд ын ус загъта:
– Гъе, Хуыцау дын æй ма ныббарæд, дæхи дæр сафыс æмæ маен дæр сафыс гъе ныр.

Лæдзæг ын æрбахæссын кодта. Йæ сыгъзæрин хилтæй иу æрду лæдзæгыл стыхта, радта йæ лæппумæ æмæ йын загъта:

– Ацы лæдзæг ахæсс демæ, фæлæ йæ ма фесаф, уæд фесæфтай маен дæр æмæ дæхи дæр.

Æмæ лæппу æд лæдзæг, æд хæцæнгæрзтæ ацыд цуангæнгæ, æмæ куы никуы ницы ссардта, уæд иу сау хохы сæрмаæ сæфтыд изæрырдæм. Сау хохы сæрмаæ куы схæццæ, уæд кæсы, æмæ иу саг æрбацайцауы. Лæппу сагмæ куыд фæхъавыд, афтæ лæдзæг йæ къухæй æрхауд æмæ дæлæ комы абадт.

Лæппу саджы дæр нал амардта, сар, æрдиаг байдыдта æмæ фæстæмæ уыцы æрдиагæнгæ æрыздæхт æрхуы мæсыгмæ. Ус æй фæрсы:

– Исты амардтай?

– Мæхи дæр амардтон æмæ дæу дæр, – загъта лæг. – Мæ лæдзæг, сагмæ куыд хъавыдтæн, афтæ мæ къухæй аирвæзт, сау хохы сæрæй асхъиудта æмæ иу ран комы банцади.

– Хуыцау дын æй ма ныббарæд, цы ма дын кæнон, фесæфтай нæ дыууæйы дæр.

Уымæн йæ дыккаг бон ногъайы адæм цуангæнгæ хаттысты быдырты, цуангæнгæ комы бафардæг сты æмæ уыцы ран æризæр, афтæ уыцы лæдзæг ссардтой. Ныццин кодтой цуанæттæ:

– Ацы лæдзæг не ‘лдарæн куы бахæссæм, уæд цыфæнды сырды мардыл дæр афтæ нæ бацин кæндзæн, ацы лæдзæгыл куыд бацин кæна.

Æлдар куыннаæ бацин кодтаид лæдзæгыл æмæ загъта:

– Уой, мæнæ кæмæ бæллыдтæн, уый мæ къухы куы бафтыд.

Иу къорд боны рацыд, афтæ æлдар бацайттæ кодта йæхи Æрхуы мæсыджы рæсугъды хæссынмæ. Дуне адæм акодта йæ фæдыл уæрдæтты æмæ бæхтыл. Æрхуы мæсыгмæ хæстæг кæнын куы байдыдта, афтæ лæппу ракаст мæсыджы сæрæй æмæ уайтагъд фæстæмæ баздæхт уатмæ.

– Усай, ахæм къæвда æрбацауы, ахæм, æмæ бæстыл ахæм къæвда нæма æрцыдаид.

Мæсыджы рæсугъд загъта:

– Уый къæвда нæу, къæвда, фæлæ ногъайы æлдар æрбацауы æд æфсæдтæ маен хæссынмæ. Иу къорд хатты ма мыл бавзæрста

– Нана, нæ мæ зоныс?

Ус афтæ:

– Нæ зонын, кæмдæр мын иу фырт ис, æмæ кæм ис, уый нæ зонын.

– Нана, ныззæронд дæ æмæ мæ нал зоныс, (уый) йедтæмæ йæ хуызæн дæн дæ фыртæн.

Кæрæдзийыл фæцинтæ кодтой, стæй сбадтысты хæдтулгæ уæрдоны, æмæ йæ хæдзары балаууын кодта. Мад æртæ чызгыл хъæртæ кæнын байдыдта, мæ фырты мын сæхи бакодтой, зæгъгæ.

Йæ фыртæн та афтæ:

– Ды уыдонимæ бирæ фæцыдтæ, цом-ма мемæ дæр.

Ацыдысты æмæ иу хохмæ сцыдысты. Уый йæ уый тыххæй акодта, æмæ йæ фæллæйттæ уымæн куыд баззадаиккой. Куыддæр хохы цъупмæ схæццæ сты, афтæ лæппуйы асхуыста, æмæ ныппырх ис, йæхæдæг æрцыдис æмæ чындзыты атардта.

Уыдонмæ уыдис арвы айдæнтæ. Хистæр ус бирæ фæкаст айдæны æмæ йæ никуы федта æмæ йæ зæххыл ныццæвта.

Астауккаг дæр бирæ фæкастис, уый дæр никуы ницы федта æмæ йæ айдæн уый дæр зæххыл ныццæвта.

Кæстæр ацыдис, бирæ фæкаст, æмæ уый дæр никуы ницы федта. Зæххыл ныццæвын æй куыд хъавыд, афтæ йæ ауыдта. Æртæйæ дæр æм ацыдысты, æрхастой йæ, йæ уæнгтæ йын кæрæдзимæ æрæвæрдтой, стæй йæ нымæтын ехсæй æркъуырджой æмæ кæрæдзийыл аныхстысты. Дыккаг хатт æркъуырджой, æмæ ницы хъуаг уал уыдис. Ногæй та æркъуырджой, æмæ лæг рахыл æмæ ныуулафыд, охх-охх, цы бирæ фæхуыссыдтæн, зæгъгæ.

Уæд хабар куы базыдта, уæд йæ мады арвыста сæ хæдзармæ фæстæмæ. Стæй лæгæн йæ зæрдыл æрлæууыдис, æлдар ын фидар кæй ныллæууыдис, уый. Йæ хабар радзырдта йæ æртæ усæн, æмæ йын уыдон радтой æртæ къухдарæны. Лæппу ацыд æмæ раст афæдзы бонмæ ныххæццæ, радта æртæ къухдарæны, æмæ сæудæджер кусæг бацыд æлдармæ.

Лæппуйæн та æлдар загъта:

– Кæй мæ нæ фæсайдтай, уый тыххæй дæ уæгъд кæнын, æмæ цу, кæдæм дæ фæнды, уырдаем.

Лæппу фæстæмæ йæ устыгæм æрцыдис æмæ ныр дæр ма цæры æмæ хæры.

хур никуы фенын кодтон, ныр маенан уыцы тых чи бакодта, уый хай ма скаен.

Стæй дыккаг дæр ракуывта:

– Хуыцаутты Хуыцау, уæдæ æз дæр дыууадæс азы мидæг адамаен дон нæ фенын кодтон, æмæ, маенан уыцы тых чи бакодта, уый хай ма скаен.

Уый фæстæ кæстæр дæр ракуывта:

– Хуыцаутты Хуыцау, уæдæ æз дæр дыууадæс азы мидæг фæсивæд нæ рауагътон, æмæ, маенан уыцы тых чи бакодта, уый хай ма скаен.

Лæппу сынтæджы бынаей рагæпп кодта. Æртæ чызджы йæм уыцы лæбурд фæластой, æмæ ма уыцы иу дзырд фæкодта:

– Дзырды бар мын нæй?!

Уыдон ын загътой, ис, зæгъгæ.

Лæппу хистæрæн афтæ:

– Мæнæ ай дæ газ нæу?

Стæй астæуккагæн:

– Мæнæ ай дæ басмахъ нæу?

Стæй кæстæрæн дæр афтæ:

– Мæнæ ай дæ къухдарæн нæу?

Афтæмæй æртæйæ дæр лæппуйы баисты.

Цардысты иумæ, æмæ сын æртæ лæппуйы райгуырдис. Иухатт лæппу бафынаей æмæ, куы райхъал, – ныууылæфыд æмæ загъта:

– Охх, охх, цы бирæ фæхуыссыдыстæм. Мæ риуыл æртæ стъалыйы кафыдис, мæ алыварс та æртæ хуры цымæ кафыдис, афтæ.

Лæппу та ногæй бафынаей æмæ, куы райхъал, уæд ныууылæфыд, охх, охх, зæгъгæ.

Æртæ усы йæм æрлæууыдысты, цæуыл ныууылæфыдтæ, зæгъгæ.

Уый загъта:

– Лæг хорз царды мидæг куы бахауы, уæд йæ мад, йæ фыды дæр нал фæхъуыды кæны.

Устытæ йæ фæрсынц, æмæ дын кæм цы ис, зæгъгæ. Уый загъта, кæмдæр ма мын иу мады зæронд уыдис, зæгъгæ.

– Уæдæ йæм ацу, маенæ хæдтулгæ уæрдоны сбад.

Ацыд æмæ, сæ хæдзармæ куы бахæццæ, уæд дуар бахоста, æмæ йæм йæ мад рауадис.

Де ‘хсæв хорз, зæгъгæ, загъта лæппу.

– Æгас цу, уазæг.

Лæппу йын афтæ зæгъы:

ай агъоммæ дæр, фæлæ никуы бафтыдтæн йæ къухы. Ныр дæр ма тæрс, Хуыцауы цы фæнда, уый хорз у.

– Æмæ дæм уæдæ цы фæнд ис? – бафарста йæ æлдары фырт.

– Мæ къулыл ис хæднæргæ топп æмæ хæдкæрдгæ кард, уыдон сын сæ размæ куы æрæппарæм, – хорз æфсад цы бакæной, уый сæхуыдтæг бакæндзысты. Фæлæ ды та цы аразыс, цы хъавыс?

Лæппу загъта:

– Æз мæ бæх куы аскъæрон сæ размæ, уæд йæ саргъы гоппæй размæ цал æрдуйы ис, уыйбæрц æрмацпагæй ныссæрфдзæн ногъайæ, йæ саргъы гоппæй фæстæмæ цал æрдуйы ис, уыйбæрц та дзы йæ фæстæгтæй цæгъддзæнис.

Ногъайы æфсæдтæ уыцы æмгуыппæй æрхуы мәсыджы алыварс æрæнцадысты.

Æрхуы мәсыджы æхсин сæм раппæрста йæ хæднæргæ топп, йæ хæдкæрдгæ кард, лæппу та сæм раскъæрдта йæ бæх. Цæгъдын байдыдтой ногъайы æфсæдты, бирæ дзы фæцагътой, чи ма дзы аирвæст æлдаримæ, уыдон сæхимæ лыгъдысты.

Бирæ рацыд, чысыл рацыд, фæлæ иуахæмы ногъайы æлдармæ фæзынди къулбадæг ус æмæ дзуры:

– Æлдар, æлдар, дæ фарн, де ‘зæды стæн. Æрхуы мәсыгмæ хæссынмæ кæмæ бацыдтæ, æмæ уыйбæрц адæм кæуыл байсæфтай, уый дын фæндæй, æнæ хæстæй дæ къухы куы бафтауон, уæд мын цы хорз фæуис?

– Гъæ, дæ рынтæ дын куы бахæрин, нана, уый мын мæ къухы куы бафтын кæнис, уæд дæ мад скæнин мәхицæн.

– Уæдæ ма мын хæдтулгæ уæрдон байфтындз, æз уым бабадон. Дзырд дын дæттын, мәсыджы рæсугъд æнæкъæриц, æнæхъистæй дæу бауыдзæн.

Къулбадæг ус хæдтулгæ уæрдоны бабадт, дыууадæс барæджы йæ фæдыл, афтæмæй æрхуы мәсыджы раз, æхсыры цады был ма festa, ма! Æрхызт ус уыцы ран. Дыууадæс барæджы фæстæмæ раздæхтысты ногъайы æлдармæ.

Бады къулбадæг ус æхсыры цады был. Иу бон æлдары фырт æхсыры цадмæ баласта йæ бæх. Ус æм дзуры:

– Лæппу, уæ мәсыджы уæхицæй фæстæмæ фæкæсæг нæй: уæлæмæ дæр ды, дæлæмæ дæр æхсин. Хорз уайд, маен уæхимæ куы бауадзиккат, æз бæхмæ дæр зилин, стæй уын кæстæриуæг кæнин æхсинимæ: дон уын хæссин, уæ уæтгæ уын æфснаин, æз та цæрин сымах руаджы.

Лаппу ссыд мәсыгмә әмә дзуры әхсинән:

– Әхсыры цады раз бады зәронд ус, хорз уайд, мәсыгмә йә куы ‘рбауадзикам, истәмән нын сахъаз уайд: бәхән-иу дон авәрид, нә мәсыг нын-иу афснаид.

– Дә Хуыцау дыл куыд рахатт, нә бәхән дон дарын нә хъауы, йәхәдәг дәр нуаздзән, нә уәттә – авгәй сыгъдәгдәр, уәдә фынг у, әмә нәм йәхәдәг йәхи адыл разилы әд хәрд, әд нозт әмә та фәстәмә афснайы йәхи хәрды фәстә. Мах искәй әххуыс ницәмән хъауы, стәй зәронд ус дәр цавәр, чи зоны.

– Тәригъәд у зәронд ус, – загъта лаппу, – нәй йын әнә әрбакәнән, уәдз әмә истытә змәла, әмә йәхи дәр хәсса.

Әрбахуыдтой кълбадәг усы мәсыгмә. Ацардаиккой, афтә иу аходән афон әхсин йәхи әхсыры цадмә әруагъта бәлоны хуызы найыnmә. Лаппу бады әмә рәхсы, хуыссәг әй ахсы.

– Әруай-ма лаппу, дә сәр әруадз мә уәрагыл әмә афынәй уай.

Лаппу кълбадәг усы уәрагыл йә сәр куыд әрәвәрдта, афтә тарф фынаей баци. Ус болат хәсгард фелвәста йә фәсронәй әмә лаппуйы сәры астауәй сыгъзәрин гоцора ралыг кодта әмә йә цадмә фехста, уыцы ран гоцора иу зәронд хәфс аныхъуырда.

Лаппуйән уыди уымәй йә мәләт, әмә йә уд уайтагъд сита.

Кълбадәг ус фестад әмә зиләнтә кәны мәсыджы, йәхи әфснайәг скодта.

Уалынмә әхсин фәзынд әхсыры цадәй. Бады әхсин. Иудзәвгар абадт, әмә лаппу нә хъал кәны. Уәд әм бацыд хәстәгдәр әмә йә байдыдта хъал кәнын.

– Цавәр хуыст дын у, сист уәләмә!

Лаппу нал хъал кәны. Әхсин әй рауигъ-бауигъ байдыдта, әмә ма цы сызмәлыдаид мард удгоймаг!

Әхсин әрдиаг, сар кәнын байдыдта, йә сыгъзәрин хил бындзыггай тоны, кәуы әмә йә цәссыг зәххыл налхъуыг-налмас цәппузыр абузы. Кълбадәг ус дәр хыгкәнәг скодта йәхи. Стәй дыууә боны фәстә ногъайы әлдармә бафардәг.

– Әлдар, әлдар, дә фарн, дә фарн, де зәды стән. Әз мә хәс сәххәст кодтон. Лаппуйы сыгъзәрин гоцора мә болат хәсгардәй алвыдтон, әмә дзы тас нал у, мардәй ләууы мәсыджы астау. Цәугә, әмә кәмә бәллыдтә ацал-ауал азы, уый рахәсс, цәттә дын у. Ногъайы әлдарән ма цы рахәссын хъуыди әнкъард әхсины.

Әрхуы мәсыджы әлдары фырт иунәгәй баззад мардәй. Йә

Лаппу ацыд дарддәр әмә та иу хъаумә бафтыдис. Кәсы, әмә дын иу ус арынгыл абадт.

Уый йәм дзуры:

– Фәләуу ма, цы кусыс уый?

Ус әм фәстәмә дзуры:

– Ныр дыууадәс азы дон нә цәстәй нә уынаәм, әмә уәдә цы бакәнән.

Лаппу уәләмә сцыд. Кәсы, әмә дын дон хидмә куы бахәццә, уәд чызг уәләмә фәкаст. Лаппу йәм фәләбурдта, әмә чызджы басмахъ йә кълхы баззад, чызг алыгъд. Уәдәй фәстәмә дон сарәх ис.

Лаппуйән та загътой:

– Хъауы әмбис дын дәттәм, әмә нын әлдар ләуу.

Лаппу загъта:

– На, мән хъауы афәдзмә әртә сызгәрин кълхдарәны ссарын, кәннәд әлдар сәудәджермә әххуырсты цәуы.

Рацыд уырдыгәй әмә та бафтыд иу хъаумә. Кәсы, әмә дзы фәсивәд нә, әрмәст дзы зәрәдтә.

Лаппу сә бафарста:

– Уый та цы хабар у, фәсивәд уәм куы нә ис?

Фәсивәд нәм бәргә цәуы, фәлә сә уәлә уыцы мәсыгмә иу чызг ласы әмә сә уым цыдәр кәны.

Лаппу мәсыгмә сцыдис, әмә лаппуйән йә бахәццә, чызгән – йә дуар бакәнән. Лаппу йәм уыцы ныхылд фәкодта, әмә йә кълхдарән лаппуйы кълхы аззад, чызг айрвәзт. Лаппу дуар бакодта әмә сын сә фәсивәды рауагъта.

Ацыдис уырдыгәй дәр әмә иу хидмә бахәццә. Хиды цуры уыдис стыр хәдзар.

Лаппу бафәллад әмә загъта:

– Цәй ам бафысым кәнән.

Бахоста дуар иу кърд хатты, әмә йәм ничи рацыд. Лаппу дуар бакодта, бацыдис мидәмә. Кәсы, әмә дын уаты әртә стьолы арәзт. Стьолыл әрбадт әмә дзы йәхи хорз федта. Иннә уатмә бацыд, әмә дзы арәзтәй ләууынц әртә сынтәджы. Галиуырдыгәй цы сынтәг уыдис, уым схуыссыд. Гыццыл афынәй, стәй хъусы, әмә дын дуармә змәлын цәуы. Лаппу фәтарст, рагәпп кодта әмә сынтәджы бын бабырыд. Кәсы, әмә дын әртә чызджы ‘рбацыдис.

Хистәр ракуывта:

– Хуыцәутты Хуыцау, уәдә әз дыууадәс азы мидәг адәмән

Уæды заманы та, фын æппындæр цыхуызæн у, уый ничи зыдта.

Лæг æмæ ус фæкбахтой иу афæдзы бæрц, уæддæр æй лæппу не схæр кодта. Хæр та йæ уымæн не скодта, æмæ йын уæд æнæ мæлгæ хос нæ уыд.

Лæг æмæ ус тынг æгуыздæг уыдысты æмæ йæ ауæй кодтой сæудæджерæн, фыны хабар дæр ын æрдзырдтой. Сæудæджер дæр æй фæкбахта, æмæ йын куы ницы загъта, уæд æй быноз цъаймæ ауагъта æмæ йын-иу уырдаæм кæрдзыны къæбæр бедрайы бæндæнæй ауагъта. Стæй афтæ æрхъуыды кодта: «Цæй æмæ йæ уæлæмæ сласон, кæд сывæллæттимæ йæ зæрдæ хæлдзæгдæр кæнид æмæ йæ кæд афтæмæй зæгъид».

Лæппу йæ уæддæр не схæр кодта.

Сæудæджер æм смæсты ис æмæ йæ æлдараен ауæй кодта. Уый дæр та йæ уыцы ракъах-бакъах фæкодта, æмæ та уымæн дæр ницы схæр кодта.

Иухатт лæппу сывæллæттимæ мæнтæг къахынмæ ацыдис, æмæ, куыддæр лæппу мæнтæг стыдта, афтæ йæ бынæй сызгъæрин къухдарæн схаудта. Сæудæджер уы уый куы фехъуыста, уæд ыл афтæ æрымысыд, мæ къухдарæн мын адафта, зæгъгæ, æмæ йæ сæудæджер агуырда фæстæмæ.

Лæппу загъта:

– Кæд æз афæдзмæ æртæ ахæм къухдарæны не ‘рхæссон, уæд дæм цæуын фæстæмæ. Ды та мын, æлдар, фидар ныллæуу, на уый нæй, уæд та дзы дæхæдæг (сæудæджермæ) куыд бацæуай, афтæ.

Æлдар æмæ сæудæджер сразы сты. Лæппу ацыдис. Цæуы, цæуы æмæ иу хъæумæ бахæццæ, кæсы, æмæ дзы хур нæ. Бафарста зæронд адæмы, æмæ загътой:

– Цы бакæнæм, ныр дыуадæс азы мидæг хур цæстæй никуы федтам.

Лæппу ацыдис, æмæ хураен йе скæсын, лæппуйæн – йæ бахæццæ. Хуры кæсын чи нæ уагъта, уый та уыдис чызг. Куыддæр чызг йæ газ хурыл айтыдта, афтæ йæ лæппу аскъæфта æмæ йæ йæ дзыппы сæвардта. Уæдæй фæстæмæ хур кæсын байдыдта. Хъæу йын афтæ:

– Æлдар нæм лæуу.

Лæппу сын загъта:

– Æз агурын æртæ æмхуызон къухдарæны, кæннод æлдар мæ бæсты сæудæджермæ æххуырсты цæудзæни.

Хъæу сæ къултæ фæкбахтой æмæ ницы ссардтой.

бæх куы бамбæрста йæ барæджы хабар, уæд ногъайы хъæуы раз æрæнцæд æмæ нал уагъта æддæмæ цæуæг: нæдæр донмæ, нæдæр сугмæ. Хъæуы алфамблай зылди æмæ фаджысæй быру самадта.

Афæдз рацыд, афтæ Хур æмæ Мæй дис кæнынц лæппуйыл.

– Кæм фесафт нæ æрдхорды фырт, куы никацæй уал зыны? Цом æмæ йæ басгарæм.

Æрхуы мæсыгмæ ссыдысты, æмæ æлдары фырты мардæй баййæфтой уыцы ран. Сагъæсыл сысты, цæмæй амард, уый нæ иртасынц. Уæд баздæхтысты æмæ адæмты æрæмбырд кодтой, кæд æй исчи базонид. Дзыллаæтæ æрæмбырд сты, фæлæ, цæмæй амард, уымæн ничи ницы базыдта. Уæд Мæй æмæ Хур ныхас кæнынц:

– Донбеттыртæ сты лæппуйы мадарвадæлтæ, уыдонæн ма фехъусын кæнæм, кæд ын исты зониккой.

Донбеттыртæ æрбацыдысты мардмæ, æркастысты мардмæ, æмæ сыгъæрин гоцора лæппуйы сæрыл нал.

– Нæ хæрæфыртæн знаг алвыдта йæ сыгъæрин гоцора, уымæй амард уæ æрдхорды лæппу, – загътой Хур æмæ Мæйæн донбеттыртæ, – бацагурын æй хъæуы, кæд ма йын исты амал æрцæуид райгасæн.

Дзырд радтой донбеттыртæ доны цæрджытæн. Уыдон уайтагъд æрæмбырд сты. Фæрсынц сæ донбеттыртæ сыгъæрин гоцорайæ, фæлæ дæтты цæрджытæ ницы зыдтой хъуыддагæн, æрмæст ма загътой:

– Иу ран ма иу цады бады иу зæронд хæфс, фæлæ уый змæлынхъом нал у, кæд ма уый исты зоны, æндæр махæй ничи федта сыгъæрин гоцора.

Донбеттыртæ загътой:

– Тагъд ам куыд сæмбæла, афтæ.

Æрбакодтой зæронд хæфсы хъуахъ-хъуахъхъгæнгæ. Фæрсынц æй:

– Исты федтай, æви нæ федтай?

– Иу бон æхсыры цады йæ тъæпп фæцыди, – дзуры зæронд хæфс, – æз сыгъæрин гоцора рацахстон æмæ йæ бакодтон мæ комыкбулы. Мæнæ ис.

Донбеттыртæ, Хур æмæ Мæй ахастой сыгъæрин гоцора, лæппуйы сæрыл æй аныхæстой. Æлдары фырт райгас, авд хатты хуыздæр фестад æмæ загъта:

– Охх-охх! Цæй бирæ фæхуыссыдтæн.

Хур æмæ Мæй бамбарын кодтой æлдары фыртæн йæ хабар.

Лæппу баздæхт æмæ мæсыгæй райста хæднæргæ топп æмæ хæдкæрдгæ кард, араст ногъайы æлдары хъæумæ. Æризæр, афтæ хъæугæронмæ æрхæццæ æмæ суадоны был æрбадт.

Уалынмæ дын кæсы, æмæ хъæуæй рацæуы заргæ иу чызг, гогон йæ цонгыл. Суадонмæ куы бацыд, уæд æй фæрсы лæппу:

– Чызгай, уыцы зард цæуыл кæныс, уагæр цавæр циндзинад фехъуыстай?

– Цæуылнæ зарон, – загъта чызг, – не ‘лдар Æрхуы мæсыджы æхсины æрхаста, æнæхъæн афæдз æм нæма равдыста йæхи. Аизæр æм æрбацæудзæн æлдар. Æз та дон кæндзынæн чындзы къухтыл, æмæ мын исты лæвар бакæндзæн.

Æлдары фырт сыгъзæрин къухдарæн раласта йæ æнгуылдзæй, хъуыгъаны йæ цæшпæрста æмæ загъта:

– Чызгай, дон æхсины къухтыл куы кæнай, уæд-иу хъуыгъан æваст фæкъул кæн, æмæ дын уæд ракæндзæн хуыздæр лæвар.

Æризæр, уæдæ цы уыдаид. Æхсин æхсынмæ бавнæлдта йæ къухтæм. Чызг æвиппайды хъуыгъан фæкъул кодта, сыгъзæрин къухдарæн рахауд æмæ æхсины æнгуылдзыл абадт. Æхсинæн цы базонын хъуыди йæ къухдарæн!

– Ацы къухдарæн дын кæм уыди? – æхсин бафарста чызджы.

– Суадоны был бадт иу уазæг лæппу, уый йæ баппæрста мæ хъуыгъаны хуылфы, – загъта чызг.

Ногъайы æлдар чындзæхсæв сарæзта. Дуне дзыллæ æрæмбырд сты, нуазынц, хæрынц. Æхсин чызгмæ басидт æмæ йын дзуры:

– Уайгæ, уыцы уазæджы чындзæхсæвмæ æрбахон.

Æрбахуыдтой уазæджы, æрбадын æй кодтой. Хæрынц, нуазынц, ногъайагау зарынц. Уæд æлдар байдыдта дзурын:

– Мæ адæмы тынг батыхсын кодта фыдæбоны бæх. Уый мын чи ‘рцахсид, уымæн стыр хорз ракæнин.

Адæмæй йæм ничи бахаста йæ ныфс.

Лæппу загъта:

– Мæн ницы хъæуы, æз дын æй дзырдæй æрцахсдзынæн, æмæ мын-иу ратт иу бар: нуазæн барвитыны бар де ‘хсинмæ.

– Нуазæнтæ æрвитыны бар иууылдæр дæу фод, фæлæ мын уæддæр бæхы æрцахс, – загъта æлдар.

Лæппумæ дзылар радтой. Уый ацыд хъæугæронмæ. Бæхæн лæппуйы цы базонын хъуыди. Фырцинæй йæ фæстæгтыл алаууыд, йæ раззæгтæ лæппуйы уæхсчытыл авæрдта.

– Амардта йæ, – дзырдтой адæм.

Лæппу дзылар сæвæрдта бæхыл æмæ йæ фæласы.

Бæх æм дзуры:

– Ацу уал куывдмæ, дæхи дзы хорз фен, стæй-иу сæ мæ бар уадз.

Бæхбæттæныл бæх бафтыдта, йæхæдæг та куывды æрбадт. Кæсы, къулбадæг ус уæлæ бады.

– Мæ нуазæн мын, – загъта лæппу.

– Нуазæнтæ дæу фонт иууылдæр, – дзуры æлдар.

Лæппу нуазæны фарсыл афыста: «Цы фæдæ, мæ дунейы рухс, æз дын ам дæн!». Чындз æм афыста: «Ма тæрс, мæ иунæг, ногъайы æлдар мæм нæма æрбацыд. Фервæзынæн амал хъæуы!».

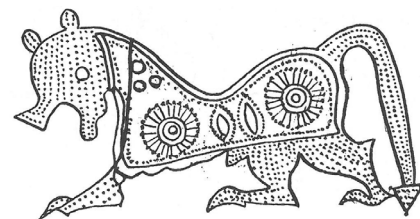
Æмбырд райхæлд. Лæппу сæм бæхы суагъта, стæй сæм аппæрста хæднæргæ топп æмæ хæдкæрдгæ кард. Цагъд фесты ногъайы адæм æмæ йæ æлдар. Баззади ма дзы къулбадæг ус. Йæхиуыл æрфæлдæхта къуту.

Бæх загъта лæппуйæн:

– Къуту-ма сфæлдах, уым дæр ма кæд исчи бабмæхст.

Къуту иуырда æм фæхауд. Къулбадæг ус фыртæссæй сагъдау баззад йæ бынаты. Бæхæй бынтон пырхныккодта йæ сæфтджытæй.

Лæппу æмæ æхсин цинтæ, мондæгтæ кæрæдзийыл фæкодтой. Уый фæстæ ногъайы æлдары исбон рафснайдтой æмæ æрхуы мæсыгмæ сфардæг сты. Ныр дæр ма цæрынц æмæ хæрынц.

43. Лæппуйы аргъау

Аджыма-раджы цардис лæг æмæ ус. Уыдонæн уыдис иу лæппу. Иухатт ус уæлхæдзары ныккодта кæфойы дзаг нартхор хурмæ æмæ йын хъахъхъæнынмæ лæппуйы йæ цуры сбадын кодта. Лæппу бафынæй, æмæ йæм кæрчытæ сцыдысты æмæ нартхор хордтой. Мад æм суадис æмæ йæ уыцы тæпп фæласта. Лæппу йæм фæдзырдта:

– Мауал мæ ныццав, нана, фынтæ уыдтон.

Фыд æмæ мад джихæй аздадысты:

– Ай хæйрæг у, æви адæмы мыккаг? Дысон куы райгуырди, абон йæ авдæны фæрстæ куы атыдта, дзыхæй куы дзуры!

Лæппу сæм дзуры:

– Куыд тагъд ма фæтарстытут, нырма æз гыццыл куы дæн?

Ныхас кæнын байдыдтой рауæдтæ хизыныл.

Лæппу йæ фæрсы:

– Куыд сæ хизын хъæуы, дада?

Зæгъы дада:

– Æмбырд сæ дарын хъæуы, пырх куыд нæ кæной, афтæ, куыд нæ дзы фесафа, афтæ.

Райсомы сæ аскъæрдтой хизынмæ хъæугæронмæ. Лæппу хъæугæрон родтæ æмæ хъазты алыварс разгъор-базгъор кæны, нæ сæ уадзы пырх, æддæдæр чи ауайы, уый ныццæвы, æмæ фæмард ваййы. Бон-изæрма хызтой æмæ фæйнæрдæм кодтой, æмæ сæ фæцагъта, чысыл цыдæртæ ма сæ æрбаскъæрдтой. Хъæу сæ фосы размæ рацыдысты.

Зæронд лæджы фæрсынц:

– Кæм сты нæ фос?

– Мæнæ нæ фыдбылызы гуырд рацыдис æмæ мын сæ фæцагъта.

Хъæу загътой:

– Мах дæм сæ афтæмæй нал аскъæрдзыстæм! Уый нæ фос фæцагъддзæни, фæлæ йæ фесаф.

Нал æм скъæрдтой сæ фос. Фырт фесафын дæр зæрдæ кæм тары?

Иу бирæ бонтæ куы ацард, уæд æсхормаг, хæринаг ын нал уыд. Сфæнд кодта лæппуы фесафын. Кæмæйдæр ракуырда бæх æмæ уæрдон.

Лæппу йæ фæрсы:

– Цы дзы кæныс уыцы бæх æмæ уæрдонæй?

Загъта йын:

– Фæцауæм балцы!

Цæуын байдыдтой иу быдыры мидæг. Бирæ куы фæцыдысты, уæд сыл бон баизæр.

Загътой:

– Ам бафысым кæнæм, – кæм сыл баизæр, уым.

Кæсынц: иу ранæй рухс кæлы.

Лæппу дзуры йæ фыдæн:

– Æз уырдыгæй зынг æрдавон, æмæ арт скæнæм.

– Еу рауæн ма зонун исæвди рауæн: дууæ хонхи фурау тохуй, уони астæу ба ес сугъзæрийнæ кæрцæ, уомæ йæ рарветæн, е ба ма-бал æрхъæрта.

Къуар исарази æнцæ æма къуæттий раувистонцæ еци кæрцæмæ. Къуæтти дæр рандæй, æдта ци кодтайдæ, ба ‘й имæ хъæрттæй æма хуæнхти кæрæдземæй фæххецæни багæпп кодта, раскъæфта и кæрцæ. Фæстæмæ куд ралигъдæй, уотæ ба и хуæнхтæ сæхе æрхастонцæ æма ‘й ин æ бæхи фæстагæрдæг æрахæстонцæ. Бæх уоми мард фæцæй, æхуæдæг ба æ саргъ æма кæрцæ е усхъи ракодта, уотемæй фæстæмæ раздахтæй.

Цудæй, цудæй æма еу туппурмæ нихъхъæрттæй. Уобæл æхе бауагъта æ фæллад исуадзунмæ. Туппури дуар байгом æй, æма къуæтти уордæмæ бацудæй. Уоми ба дин сугъзæрийнæ гъолтæй идзаг авар. Къуæтти фæккастæй æма нецæмæ бавналдта, уотемæй фæстæмæ раздахтæй. Уотæ ба ‘й имæ еу кизгæ фелвæстæй. Къуæтти дæр ин æ къохмæрзæн æ дзиппæй фелваста ма ‘й æ дзиппи рафсардта. Е ‘зæр къуæтти еу сомехагмæ бахаста. Сомехаг мухур ку æруидта, уæд дауæ райдæдта къуæттибæл, ма мухур мин радавта, зæгъгæ. Сæ гъуддаг судмæ æрцудæй.

Суд рааразта къуæттийæн:

– Кæд еци мухури хуæн мухур иссера, уæд къуæтти раст æй, æма йин сомехаг, мæнгæ дауæ ке кæнуй, уой тухæй æ мулкæй хъадируаргъ куд ратта, уотæ. На æма не ‘ссердта, уæдта къуæтти дауæг æй, æма ‘й ин æ сæр куд ракæнонцæ, уотæ!

Суд æтæрхон рауагъта, æма къуæтти ранæхстæр æй къохдарæни æмбал агорунмæ. Цæун райдæдта, ‘ма ‘й Хуцау еу адæми муггагмæ бахаста. Ета ба адтæнцæ фуд бæгънæг, æма сæ къуæтти бафарста, цæмæн уотæ айтæ, зæгъгæ.

Ета ба ин загътонцæ:

– Дууæ дзилли ан, нæ астæу ба ес денгиз. Махмæ хуæруйнаг ес, уонамæ ба – дарæс. Нури уæнгæ нæ астæу хаттæй науæ æма уотемæй кæрæдзæй фæрци цардан: нæ цыгъæуагæ æйивддзагæй ирдтан, нур ба нин æй цидæр цæун нæбал уадзуй æма гъе айдмæ æрхадтан.

Къуæтти син науæ искæнун кодта æма уоми рабадтæй. Науæ æнкъусун дæр нæ комуй: еу цидæр ибæл æрхуæстæй. Къуæтти фæллæбурдта денгизмæ æма æнгурстаунæ æ къохти фелваста. Науæ низмæлдæй æма цæун райдæдта.

Дууæ дзилли ци бæрæг хуарз ракодтагонцæ къуæттийæн, уой нæбал ирдтонцæ.

Уæдта син и лæг загъта:

– Кæд уæ къохи ес, уæд мин мæнæ аци мухури хузæн мухур иссеретæ, æндæра мæ неци хуæрзеуæг гъæуй.

Уæхæн мухур ин кæми иссердтайонцæ, æма бабæй уордæгæй дæр ранæхстæр æй къуæтти. Цудæй, цудæй къуæтти æма еу будури бауидта уорс кесена. «Ци фæдтæн, уой фæдтæн», – загъта къуæтти æма уордæмæ бацудæй. Кесенай адтæй æртæ сугъзæрийнæ сирей, æзмæлæг ба – нæ. Аци авар дзæгъæл нæ уодзæнæй, зæгъгæ, æма фæсдуар æхе баримахста и лæг. Уотæ ба еу æхсинæнгæ (æхсинæг) æрбатахтæй, æ базуртæ рагæлста, æма къæс-къæсгæнгæ кизгæ æрбацудæй æма уæллаг сирей исбадтæй. Уой хæсдзæфмæ еу ма дууæ кизги дæр еци еу хузи æрбацудæй æма фæйна сирей (сиреми) исбадтæнцæ. И кизгутæ адтæнцæ æртæ хуæри æма сæ кæрæдзей ныхъхъуритæ кæнионцæ, фурцийнæй кæрæдзæбæл ниннæлуæгионцæ, сæ мадæй райгурунæй еци бонмæ кæрæдзей нæ фæйдтонцæ, фæйна кустеми адтæнцæ æма кæрæдземæн сæ кусти хабæрттæ кæнун райдæдтонцæ.

Хестæр загъта:

– Æз адтæн налхъуттæ æма налмæзти хецау. Адæми фулдæр баевгъуйун кодтон, – мæ аккаг лæг мæбæл некæд фембалдæй. Еу бонтæ ба еу лæг æрцудæй, мæ хæзнатæй мин уæргътæ искодта. Æз дæр имæ ралæбурдтон, фæхъхъæбесæй ан, ‘ма си мæ уод тухæй раервазтæй, фал мæ мухур ба æ къохи бафтудæй. Е мæ лæгæн ку уайдæ!

Астæуккаг ба загъта:

– Сузгъæрийнæ гъолти хецау адтæн. Ка сæмæ æрбацæуидæ, уонæй фæстæмæ æгасæй некебал рауагътон. Еу бон ба еу лæг æрбацудæй, неци багиста, уотемæй имæ ралæбурдтон æма ‘й ин неци исхъаурæ кодтон: мæ къохмæрзæн мин фелваста, мæхуæдæгга гъай-гъайтæ раервазтæн. Е мæ лæгæн ку уайдæ!

Кæстæр загъта:

– Æз адтæн денгизи хецау. Дууæ дзиллемæн ныхъхъоди кодтон, сæ науæ син нийхалинæ, ка си бæгънæг æвзурста, ка ба æстонг. Еухатт ба еу лæхъуæн рабадтæй науи, æз дæр науи æнкъусун дæр нæ уагътон. Цæмæй мæ æруидта, фæ мæмæ лæбурдта æма мин ме ‘нгурстаунæ ме ‘нгулдзæй фелваста. Е мæ лæгæн ку уайдæ!

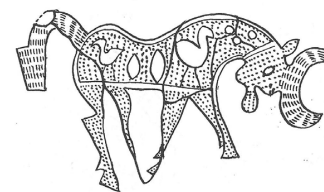
Сæ дзубандитæ ку фæцæнцæ, уæд сæмæ и лæг æхе равдис-та æма камæ æ мухур æвдесуй, камæ æ къохмæрзæн, камæ ба е ‘нгурстуанæ.

Уотемæй гъæубæл фæккой æй:

– Мæнæ Хуцауи дессаг! Мæгур уоси хæдзари бунати уæладзгута фестадай, бæститæ ба фондæй байдзаг æнцæ!

Уотемæй мæгур лæг æма уосæ гъæздуг цæрун байдæдтонцæ, сæ фурт сæ хæтццæ, уотемæй.

Уони ци нæ фæуидтан, æндæр рун, æндæр нез нæмæ ма’рцауæд!

47. Мæгуыр лæджды фырт Цæхгæрма-дисны-дæргъмæ-уылынг

Даджыма-раджыма уыдис мæгуыр лæг. Царди мæгуырай иу стыр хъæдгæрон.

Мæгуыр куыд уыди, уымæ гæстæ йын хъæу загътой:

– Нæ хъазтæ æмæ нын нæ родтæ хиз, æмæ дын дæтдыстæм уыдон хизæггаг хортæ, ссадтæ, истытæ, æмæ истæмæйты цæрдзынæ.

Хизын байдыдта, сæ æмæ йын къусгай лæвæрдтой, æмæ царди.

Рацыд иу къорд бонтæ, афтæ йын зæрондырдæм лæппу райгуырди – цæхгæрма – дисны, дæргъмæ – уылынг. Бабастой йæ авдæны.

Æзæры йæ фыд æрбаскъæрдта хъæуы хъазтæ хъæумæ, бацыди йæ хæдзармæ, бандоныл фæллад бадт æркодта. Ус æм дзуры, цы фæллад бадт æркодтай, цы кæныс, зæгъгæ.

– Бафæлладтæн абондæргъы, родтæ мын фæйнæрдæм лыгъдысты, æмæ.

Йæ фæллады ныхæстæ куы ракодта, уæд лæппу йæхи аивæзта авдæны, йæ авдæны фæрстæ атыдта, фыдмæ дзуры:

– Дада, æз дæр райсом демæ куы ацæуин, уæд сæ иумæ хизик-кам?

Уæд робас æрбацудæй æма 'й имæ дзоруй, – мæнæ гириззаг, æгас адæми ниццæгъдун кодтай, мæн бæдолæ ма адтæй, 'ма уой дæр рамардтай, – зæгъгæ.

Уæд робас æ бæдолæбæл ниххуæстæй æма'й еу сауæдонæмæ нилласта, уомй'й æртайуй, робаси бæдолæ уотемæй æригас æй.

Нур имæ и силæ дæр, ци 'й ин бакæндзæнæй, зæгъуй.

– Мæнæ дессаг, – зæгъгæ, загъта, – æз дæр ин, цæй, æ тогтæ нихснон мæ мардæн, кæд ин ести фæййагъаз уидæ, – зæгъгæ. Ни'й ластва сауæдонæмæ æма'й æртайуй, ма и мард æригас æй.

Уæд имæ дзоруй:

– Еци минкый ма мæ цæмæн нæ бауагътай: мæрдти Барастури кизги мæхецæн бионтæн худтон.

Кизгæ 'й имæ дзоруй, хуарз бионтæ худтай, гъе атæ æма адтæй, зæгъгæ, ин æ гъудтаг æрдзурдта.

– Гъе, хуарз! – загъта. – Æдта нур цæун гъæуй, – зæгъгæ.

Цæун байдæдтонцæ æма уæйуги хæдзарæбæл бацудæнцæ. Уæйугмæ фонсæй, мулкæй, хуарздзинадæй цидæр адтæй, бинагмæ бакодтонцæ 'ма сæ бæхи фæсабæрцæ æрбастонцæ. Уæйуги æма æ фиди сæ хæццæ ракодтонцæ. Уотемæй уæйуги мардбæл æрцудæнцæ, ма'й бинагин æхсæй æрцафта:

– Куд адтæ, уотæ фестæ, – зæгъгæ, – цæстæй дæр, алцæмæй дæр!

Гъема, куддæриддæр адтæй цæстæй дæр, алцæмæй дæр, уотæ фестадæй уæйуг.

Æ уосæмæ 'й ин дзоруй:

– А ка'й, уой фæсмæрис, – зæгъгæ.

И уосæ дæр имæ дзоруй:

– Куд нæ'й фæсмæрун, мæ сæри хецау æй, – зæгъгæ.

Уæйугмæ дæр дзоруй:

– Мæнæ а ка'й, уой зонис, – зæгъгæ.

Уæйуг дæр зæгъуй:

– Куд нæ'й зонун, мæ бионтæ!

Уæд имæ лæппо дзоруй:

– Буммез! Де'стурбæл зæрдæ дардтай, 'ма дин дæхе хузæн ку адтайдæ, уæд атемæй ниуагътайдæ, фал нур ба цæретæ уæхецæн!

Уотемæй сæ цæргæ ниуагъта ма рацудæй, æ мади хæдзарæмæ æрхъæрдтæнцæ. Мада сæбæл ницийнæ'й, фал сæ хæдзарæ нецийæг адтæй. Æхсæвæ уомй фæцæнцæ, сæумæ ба, искурдиадæ ин адтæй, æма дзи уæладзуг хæдзæрттæ фестадæй. Æ фонс рауагъта, æма æгас бæстæ фонсæй басау æй.

– Мах Хуцау дæуæн равардта (исаккаг кодта), – загътонцæ кизгуттæ, – нур ба нæ хонæ!

Лæхъуæн син загъта:

– Æз фесæфдзæнæн, нæ фесæфдзæнæн, е дууебæл æй, уæхæн мухур агорун. Кæд мин мæ сæр æркандзæнæнцæ, уæддæр нæ зонун!

Хестæр хуæрæ лилагъзидзаг уæхæн мухуртæ æрхаста. Къуæтти дæр си æ дæс æнгулдзæбæл дæс мухури бакодта. Уæдта 'й ин и кизгуттæ бæх равардтонцæ æма 'й ин загътонцæ:

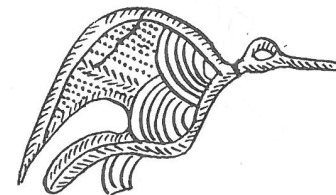
– Кæд дæ нæ сæр гъæуа, кенæ ба нин æй раскъæрдзæнæ, æма хъæртдзæнæй æ бунагмæ.

Къуæтти сомехагмæ нихъхъæрттæй æма 'й æ тæрхонмæ гæстæ хъадируаргъ сугъзæрийнæ райста.

Уордигæй ба ханмæ тагæмæ æрцудæй 'ма 'й ин сугъзæрийнæ кæрцæ æ рази нигтæлста, æхуæдæг ба фæстæмæ раздахтæй æма и кизгутти рахудта. И хестæр кизги ханæн равардта, астæуккаги – ездонæн, кæстæри ба æхецæн бийнонтæ искодта, уотемæй дуйней фонси хæццæ исардæг æй æ дзилләмæ. Уой фæсте ба къуæтти лæхъуæн æ мада æма æ фиди баагурдта, сæ фиццагæй сæ гъæздугдæр искодта.

Цитгин Кизги ба дуккагæн æрхудта: æхецæн æй сæрихецауæн балхæдта.

Къуæтти лæхъуæн уордигæй фæстæмæ дзилли уолийæй фæццардæй.

45. Зонд, амонд æма æфсарм

Зонд, Амонд æма Æфсарм æртæ æфсымæры уыдысты. Æма Æфсарм æппындзух дæр æфсармы кодта, стæй кæстæр уыди. Æма-иу æй истæмæ куы арвыстой, уæд-иу æфсармы

кодта, æмæ-иу афтидæй дæр æрбацыд, ныхмæ фæлæууын нæ фæрæзта. Æмæ йыл Зонд æмæ Амонд сафыны фæнд скодтой. Уæд æй акодтой, æртæ фæндаджы кæм баиу сты, уырдаем. Æмæ дзы иу фæндаг ацу æмæ æрцуйы фæндаг уыди, иннæ та – ацу æмæ мауал æрцуйы фæндаг, аннæ та амонд хæссæг.

Акодтой йæ æмæ йæ ацу æмæ мауал æрцуйы фæндагыл сарæзтой æфсымæры.

Арасти Æфсарм æмæ цæуын байдыдта, цæуын байдыдта æмæ кæдæмты фæцыд!

Уæд æм иу уæлхох быдыры иу раны иу сызгъæрин галуан æрттивы, æмæ гъе уымæ йæ ных сарæзта.

Цæуы. Уыдон та йæм кæсынц. Уым та уыди æртæ чызджы галуаны, æндæр бæстыл змæлæг нæ уыд. Æртæ чызджы кæсынц кæсæнцæстыгтæй, æмæ ахæм ихуарын рауагътой, æмæ дуртæ, къæдзæхтæ пырх кодта. Æфсарм цæуы уæддæр, ницы йæ хыгдары уыцы ихуарын. Стæй та йыл ахæм дымгæ рауагътой, æмæ зæххы цъар стыгъта, бæстæ фæлдæхта. Уæддæр Æфсарм цæуы, ницы йæ хыгдары, æфсармыгæнгæ быры. Стæй та йыл ахæм хур æнтæф рауагътой, æмæ зæххы цъар пиллон уагъта. Уый дæр та йæ ницы хыгдары.

Ныр галуанмæ сыввахси. Цыдæриддæр уыд, уæддæр схæццæ и. Æмæ уæд æртæ чызджы кæрæдзимæ дзурынц: «Амæ цыдæр курдиат и, æмæ йæм цом ныццауæм не 'ртæ дæр».

Æрцыдысты йæм.

Фæрсынц æй:

– Цы дæ, цавæр дæ?

Йæхи ныггубыр кодта, афтæмæй сæм дзуры:

– Мæнæ цог дæн.

– Амæ цыдæр курдиат и, æмæ йын хæс раттæм.

Уый сæм æфсармы кæны, бакæсын дæр цæм сæ уæнды. Уыдон ын афтæ:

– Нæ фыд авд паддзахимæ хæцы, æмæ гъе уымæн цы бакæндзынæ?!

Æфсарм йæхи бакъултæ кодта:

– Нæ зонын, цы мæ бон уа, уый.

Уæдæ ацу æмæ нын кæнæ нæ фыды æрбакæ, кæнæ нæ фыды сæрма паддзахи сæр, йæ чызджы та нæ хæрæфыртæн чындзæн. Æмæ не 'ртæйæ кæцы дæ зæрдæмæ цæуы, ууыл дæхицæн бинойнагæн бæрæг скæн.

Уый æфсармы кæны, афтæмæй сæ иуæй загъта, уæдæ мæнæ

Уотемæй еу мæйи бæндтæ фæццардæнцæ уоми, неке сæ базудта, уотемæй. Кизги æнкъалдтонцæ, еунагæй цæруй, зæгъгæ, æма уордæмæ хастонцæ хуæруйнаг, ниуазуйнаг, ци'й гъудæй. Гъуд æй кодтонцæ.

Уæд имæ и кизгæ дзоруй:

– Нур нин афонæ'й. Цæунмæ нæ ести унаффæ кæнун гъæуй, – зæгъгæ.

Кизгæ 'й имæ дзоруй:

– Мæнæ мæмæ еу бинаг ес, æма'й бæл дуйне ку ниццурхай, уæддæр си цума неци ес, уотæ сæ хæсдзæнæй.

Лæппо ба 'й имæ дзоруй:

– Мадта мæнмæ ба уæхæн бæх ес, æма 'й имæ нуртæккæ ме'донæ бателдзæнæн, къæразги бунти æрбатæхдзæнæй, ра 'й ибæл баддзинан æма леддзинан!

Уотемæй сæмæ цидæр адтæй мулкæй, уони бинагмæ æрбакодтонцæ, фондсæй, дзаумайæй, æма 'й имæл цума неци адтæй, уотæ'й бæхи фæсабæрцæ ниббастонцæ, сæхуæдтæ дæр дууемæй бæхбæл рабадтæнцæ æма ледзун байдæдтонцæ.

Уæд, дуйне цидæр адтæй, етæ сæ фæсте фæдеси рацудæнцæ. Фæстæмæ фæккастæнцæ, æма сæ фæсте дуйней æфсад, бæститæ басау æнцæ, уотемæй рацæунцæ. Сæ раззагута 'й имæ хъæртун байдæдтонцæ. Кардæй сæ хæццæ тохун байдæдта и лæппо, хъæбæр тухуаст сæ ниццагъта, еугæйттæ ма си фæстæмæ фæллитгъдæй, иннети цагъд фæцæй.

Уæд кæсуй, æма еу марди къохбæл сугъæринае къохдарæн, æма æ уосæмæ дзоруй:

– Еци къохдарæн нæ ниуадздзæнæн, – зæгъгæ.

Уоси бæргæ нæ фæнда'дтæй, фал имæ нæ байгъуста. Рахистæй имæ бæхæй 'ма 'й ин къохдарæн æ къохæй куд ласта, уотемæй, æ уод ма æхемæ адтæй, æма'й хъæмайæй исрæхуста æма'й рамардта.

И уосæн гъулаг куд на'дтайдæ, æма'й надæй еуварс раласта. Гъарæнгæ кæнуй:

– Ци'рдæмæ фæццæудзæнæн, – зæгъгæ, нæхемæ дæр мин фæццæуæн ку нæбал ес: ай дзаг адæм ку ниццагъта!

Уотемæй æ марди сæргъи бадуй.

Уæд еу робаси бæдолæ æрбауадæй æма марди тогтæ æстæруй. Лæдзæг имæ фелваста æма 'й имæ:

– Мæхе маст мæ фагæ нæ'й, а ба ма 'й ин æ тогтæ æртæруй, – зæгъгæ, æма'й ницыцынkk ласта. Робаси бæдолæ уомæ фæммард- æй.

бафсаста, ду ба нæ хуарæй бафсастай, ‘ма фæндараст фæууо!» Уордикки рацæудзæнæ æма еу сауæдонæмæ бахъæртдзæнæ, дæхе ‘й бæл ниддæлгоммæ кæнæ ма’й баниуазæ, дæхуæдæгга зæгъæ, тæходуй, дæуæй бафсæдæ дæ фæндон, зæгъгæ. Сауæдонæ зæгъдзæнæй уæд, мæнбæл мæ хецау æрвæнсгæ некад бакодта, ду ба мæ адгинæй баниуастай æма фæндараст фæууо, зæгъгæ.

Идарддæр фæццæуй, æма ‘й имæ бæх дзоруй:

– Бахъæртдзæнæ, – зæгъуй, – æфсæнцъух берæгътæмæ æма син косарт, гъе, нуртæккæ, дæ фæсабæрцæй хæссæ ма син æй рагæлдзæ! Берæгътæ зæгъдзæнæнцæ: «Хуцау фæндараст фæккæнæд! Нæ хецау нин æшпундæр некад неци равардта, судæй нæ рамардта!»

Уæд идарддæр фæццæуй, æма ‘й имæ бæх дзоруй:

– Дуармæ бахъæртдзæнæ, – зæгъуй, – æма ‘й ин æ зелæнтæ царвæй байсарддзæнæ.

Бахъæртдæй æма дуари зелæнтæ царвæй байсарста.

Дуар дæр æстуф дæр нæбал искодта æма загъта:

– Хуцау дæ фæндараст фæккæнæд! Нæ хецау нæ царв нæ, фал нæ цъидагъæй дæр некад байсарста!

– Уотемæй меддуар фæууодзæнæ, – зæгъгæ, ‘й ин захта бæх.

– Уоми, – зæгъуй, – бæрзонд мæсуг ес, кæцими бадуй зинти пад-дзахи кизгæ.

Бæх имæ дзоруй:

– Ку бацæуæн уордæмæ, уæд мæ хъæбæр тухуаст ницæвтæ кæндзæнæ, ‘ма къæразги бунти ратахдзæнæн, æма, цæмæй медæмæ балауерай, уомæ гъавæ, – зæгъгæ. Мæхуæдæг мæхебæл алли гæбæр нез бафтаудзæнæн æма дæлæ таги хездзæнæн. Мæ сæр дæ, ка’й зонуй, естæмæн ку багъæуа, уæдта мæмæ идонæ бателдзæнæ, æма уæд æз дæ рази балаудзæнæн, зæгъгæ.

Уотемæй, куд ин загъта, уотæ бакодта. И бахи ницæвтæ кодта, ‘ма къæразги рæзти ратахтæй, æма и лæппо къæразги медæмæ балауирдта. И кизгæ ка’й, е уоми хуссуй уæлгоммæ, ‘ма’й игъал кæнун нæ бандиудта лæппо, хуссæни бунмæ баллæстæй æма æхе нилхъивта.

Уæд еу афони кизгæ æригъал æй ‘ма’й базудта.

Дзоруй имæ:

– Æ, хомух, хомух, – загъгæ. – Ай уалæнгæ æрæбацæугæй, дæу хуссæни бунти банимæхсун нæ гъудæй.

Уæд фæззæрдæй æма ралæуирдта æма æ хæццæ исхустæй.

гъе уый фæуæд, зæгъгæ. Бæрæг кæуыл скодта, уый йæ сызгъæрин къухдарæн рафтыдта, æмæ йын загътой: фæндагыл дæ зæрдыл кæм цы æрбалæууа, уым зæххыл ацы къухдарæн æрæвæр, æмæ дæ зæрдæ цы зæгъа, уый дзы фестдзæн. Аргъуыды къухдарæн дæр уæдæй нырмæ баззад.

Арасти уырдыгæй Æфсарм. Чызджытæ уым баззадысты. Цæуы, цæуы æмæ иу лæгъз быдырмæ бахæццæ. Уым æрныгъуылæн никуы и, афтæмæй дзы паддзæхтæ хæцынц, гуыпп кæнынц.

Æфсарм, бафæлварон, зæгъгæ, къухдарæн зæххы æрæвæрдта ‘мæ скуывта:

– Уæдæ, Хуыцау, ам къæдзæхы цъуппытæ æмæ хъæды къудзитæ, йæ хуылфы гыццыл æфсад, афтæмæй [куыд] феста!

Æмæ дзы уыдон фестадысты. Уæд паддзæхтæ лæгъз быдырæй уыцы къохмæ сæхи сарæзтой, ай цавæр у, зæгъгæ. Æмæ сæ уырдыгæй ныссæрфта уыцы гыццыл æфсад. Змæлæг дзы куы нæуал уыд, уæд ма дзы иу паддзах йæ ус æмæ йæ чызгимæ æмбæхстæй баззад. Уый дæр базыдта Æфсарм.

Уæд сæм бацыди, æмæ уыдонмæ æрфысым кодта æмæ сæ фæрсы:

– Æгас ма куы баззайат, уæд уæм куыд кæсы?

– Æмæ ма мах дæр иунæгæй чердæм фæцæудзыстæм?

Бирæ ацардысты, уæд Æфсарм паддзахæн афтæ:

– Цом ма искуы нæхи аирхæфсæм.

Файтон сивтыгътой. Цæуын байдыдтой, æмæ иу ран, куы адард сты, уæд та Æфсарм къухдарæн зæххы æрæвæрдта æмæ дзуры:

– Хуыцау, уæдæ ацы ран дзыхъхъытæ, уæрмытæ, цъымаратæ æмæ хъæды къохтæ [куыд] феста!

Æмæ дзы афтæ фестад. Æмæ сын сæ файтонæн размæ дæр ацæуæн нал, фæстæмæ дæр ацæуæн нал. Стæй Æфсарм загъта паддзахæн, цом уал уæлæ уыцы тигъæй акæсæм, кæд дзы искуы фæндаг уайд, зæгъгæ. Чызджы файтоны ныуагътой. Тигъмæ куы ссыдысты, уæд та йын афтæ: цом ма дæлæ уыцы æрхмæ ныккæсæм, кæд дзы искуы фæндаг уайд. Æрхмæ куы ныццыдысты, уæд Æфсарм паддзахæн йæ сæр æрбалыг кодта ‘мæ йæ дзæкъулы авæрдта. Фæстæмæ раздæхт.

Чызгмæ æрбацыд æмæ йæм дзуры:

– Дæ фыд никацæй ма зыны? Мæнæ дæлæты цы фæндаг и, ууылты куы ‘рцыди.

Стæй та йæ къухдарæнæй фæндаг сыгъдæгтæнгæ рацыди æмæ рафардæги уыцы æртæ чызгмæ. Рæстæг дæр ыл рацыди уæдмæ.

Схæццæ ис. Æртæ чызджы йæ размæ разгъордтой, уый дзæкъул фегом кодта мæ сæм дзуры:

– Уæ фыды уын не ‘ссардтон, фæлæ уын мæнæ уæ фыды сæрмæ паддзахи сæр, мæнæ йæ чызг та уæ хæрæфыртæн бинойнаг.

Уыдон дæр ыл бацин кодтой. Цас фæцардаид уым, стæй уæд сфæнд кодта йæ райгуыраен бæстæмæ цæуын. Нæ йæ уагътой, фæлæ фæстагмæ уæддæр сразы сты чызджытæ. Æмæ паддзахи мулык цыппар дихы акодтой. Дыууæ дихы, йæхи йын чи саккаг кодта, уыцы чызг æмæ Æфсармæн, дыууæ дихы та иннæ дыууæ чызгæн. Æмæ рараст сты уырдыгæй æмæ æртæ фæндаджы астæумæ паддзахи чызджимæ сæ хъæумæ æрфардæг.

Хъæуы кæрон уæладзыг агъуыст ацæттæ кодтой. Рацу-бацу кæны æмæ ныхæстæм хъусы, æмæ Зонд æмæ Амонды кой адæм кæнынц. Цыма сæ нæ зоны, афтæ адæмы фæрсы: Зонд æмæ Амонд та цы сты?

– Уыдон æфсымæртæ сты.

– Æмæ цавæртæ сты?

– Ницы, иу æргъæвстытæ.

Æмæ сын æфсымæр нал уыд?

– Уыди ма сын иу æфсымæр, Æфсарм, зæгъгæ, æмæ кæмдæр фесæфт.

Иу къорд рæстæджыты фæстæ ссыди йе ‘фсымæртæм, æмæ ма мæнæ дзой-дзой кæнынц: Зонд хинæй куыста æмæ йын ницы æнтысти, Амонд та фæлвардта æмæ дзы йæ къухы ницыуал уыд. Йæхæдæг сæ зоны, фæлæ йын йæхи нал зонынц.

Уый сын афтæ:

– Зонд æмæ Амонд, сымахæн æфсымæр нал уыд?

– Уыди ма нын иу æвзæр æфсымæр, Æфсарм, кæдæмдæр фæцыди æмæ фесæфт.

Афтæмæй сæм æртæ фæлтæры ссыди, уæдмæ не схъæр кодта йæхи.

Стæй сын гъе уæд загъта:

– Æз уе ‘взæр æфсымæр!

Æмæ сын æрдзырдта, æртæ фæндаджы астæумæ йæ куыд фæкодтой æмæ йæ куыд арвыстой, уый.

Уæд кæрæдзиуыл фæцинтæ кодтой. Уырдыгæй сæ ракодта, ныссыгъдæг сæ кодта. Сæхиуыл куы фæхæцыдысты, уæд сын туркаг хордзентæ сызгъæринæй байдзаг кодта æмæ сын загъта:

– Ацæут æмæ уæлæ нæ фыды цæрæнты цæрут, æз та ацы ‘рдыгæй хъахъхъæндзынæн.

Æфсарм афтæ домбай у.

– Зæнæг ба дин цитæ адтæй, – зæгъгæ.

Зæронд лæг имæ дзоруй:

– Еунæг минкъий биццеуæй æндæр мин неци адтæй, – зæгъгæ.

Лæппо ‘й имæ уæдта дзоруй:

– Мадта тæрсгæ ма кæнæ, æз дæ лæппо дæн, æз дæуагор æрбацудтæн, – зæгъгæ.

Зæронд лæг имæ дзоруй:

– Ергæ мæ бæргæ искодтай, фал нæ уæйуг уæддæр нæ рауадздæнæй, хуæргæ нæ кæндзæнæй, – зæгъгæ.

Лæппо ‘й имæ дзоруй:

– Тæрсгæ ма кæнæ, уой æз раги рамардтон, – зæгъгæ, – фалæ цæун гъæуй.

Æ фæсабæрцæй исæвардта, хонхи гъудтагмæ дæр фæд-дæснидæр æй, æма раервастæнцæ. Уотемæй æрцудæй уæйуги мардбæл, æ фидæн æй фæууинун кодта, тæрсгæ мабал кæнæ», зæгъгæ, æ гъостæ ин æркодта æма æ уосæмæ ныххаста:

– Мæнæ дæ лæги гъостæ, – зæгъгæ, – фал ин ами æндæр бийнонтæ нæбал е, – фæрсуй æй.

Е ба ин зæгъуй, уæртæ медæгтони хецæнæй бадуй æ мадæ, æма ‘й дзорун ма исуадзæ, кенæ ба дæ ку исæлгъета, уæд дæбæл еу ести æнæ ‘рцæугæ нæййес, – зæгъгæ.

Лæппо зæгъуй, ци мин уодзæнæй уой æлгъистæй, зæгъгæ, бацудæй имæ æма ‘й дзорун бауагъта, ‘ма ‘й исæлгъиста:

– Цалдæн зинти паддзахи кизги дæхецæн æрхонæй, уалдæн дин ныххуссæн дæр, æрбадæн дин куд нæбал уа, – зæгъгæ.

Лæппо и уосæн æ сæр ракъуæрдта, рамардта æй.

Æризæр æй, æма еци бон бадгæ дæр не ‘ркодта, æхсæвæ бабæй æй хуссæг нæ бал ахæста, уотемæй ибæл еци дууæ бони рацудæй.

Уæд лæппо зæгъуй:

– Е ‘лгъистæ мабæл æрцудæй æдæуагæ.

Исфæндæ кодта, зинти паддзах кæми цæруй, уой иссерун. Фиди ниуагъта бал уæйуги хæдзари цæргæ. Æхуæдæг цæун байдæдта, кумæ цудæй, уой дæр нæ зудта.

Бæх имæ дзоруй:

– Нур, кумæ цæуис, уой ду нæ зонис, фал имæ куд цæун гъæуй, уой ба дин æз зæгъдзæнæн, – зæгъгæ, – фиццагидæр бахъæртдзæнæ, дуйней маргъ кæми хезунцæ, уордæмæ, ма син хуар хурдзинтидзаг хæссæ ма син хуар райтауæ! Бустæги дин раарфæ кæндзæнæнцæ: «Нæ хецæу нæ хуар нæ, фал цъатайæй дæр некад

æ хъаурæ басастæй, æма 'й имæ и лæппо римæхсæнæй ралæуирдта æма 'й имæ дзоруй, гъе, нур дæмæ бæрæг уодзæнæй, мæнæ куй, зæгъгæ.

Уæд имæ уæйуг дзоруй:

– Хуцау ди ма 'сарази уæд! Нурмæ дæр дæуæй фæттарстæн, нур ба равзардзинан!

Уотемæй изæрмæ фæххуæстæнцæ, сæ еу инней ниццæвидæ æ уæрагисæрмæ, уæдта иннæ, уотемæй нæбал фæрастонцæ.

Лæппой бæх сæмæ фæккастæй, уæдта æхе баласта æма е дæр уæйуги хæццæ тохун райдæдта, æ къæхтæй æй надта. Уалдæнмæ и лæппо исолæфтæй, æ уолæвд исуагъта æма кард фелваста æма æвдсæрон уæйугæн æ сæр ницъцъинкк ласта æма 'й ин æ еу сæр фæххаун кодта, æ уагæ бамардæй уæйугæн, æ сæртæ ин ниццагъта, астауккаг сæр ма 'й ин ниууагъта.

Дзоруй имæ лæппо:

– Мæ фидæ кæми'й, уой мин баамонæ, кенæ ба дин аци сæр дæр кæнгæ кæнун, – зæгъгæ.

Уæйуг имæ дзоруй:

– Корун ди, мæ сæр мин мабал æркæнæ, – зæгъгæ, – æма дин дæ фиди ба баамондзæнæн: дæ фидæ медхонх бæхгæс æй.

Уæйуги рамардта, æ фæстаг сæр ин æркодта, æхуæдæгта æ бæхбæл цæун байдæдта, 'ма 'й имæ бæх дзоруй:

– Еци медхонхмæ зин бацæуæн æй: дууæ хонхи тохунцæ æма кæрæдземæй ку фæххæцæн уонцæ, уæд мæ уæхæн цæфтæ никкæнæ, æма мæ царæй гæппæлтæ куд исхауа, уæд феурордæг уодзинан, баервæздзинан.

Бахæстæг æнцæ хонхмæ æма, нур дууæ хонхи кæрæдземæй рартæсдзæнæнцæ, зæгъгæ, уæдта бæх æрцæфтæ кодта æма балауирдта, æма ма 'й ин, дууæ хонхи кæрæдземæ ку æрхæстæг æнцæ, уæд ма 'й ин æ думæг раргъавтонцæ, æ думæг ин фæккъода кодтонцæ, уотемæй медхонх фæцæнцæ.

Фæццæунцæ, æма еу рауæн бæхæргъау исуидтонцæ, уæйуги загъдмæ гæсгæ 'й мæ бацудæнцæ, æма уоми еу лæг, æ кæрцæ'й бæл ниссистæ'й, уотемæй систдзауæн кодта, надмæ хæстæг бадтæй.

Лæппо æй фæрсуй:

– Циуавæр дæ, кæцæй æртухстæ ду ардæмæ, – зæгъгæ.

И зæронд лæг ин æ гъудтæгутæ фæдздзурдта:

– Гъе, атæ, атемæй мæ уæйуг исхаста, – зæгъгæ.

И лæппо ба 'й имæ дзоруй:

46. Мæгур зæронд уоси еунаг фург

Цардæй æма адтæй зæронд уосæ æма биццеу. Битццеубæл цудайдæ еу финддæс анзи. Сæ синхонтæмæ гъаст адтæй, æма биццеу уоми адтæй. Е'нгарти хæццæ рабуцæу æй æма ин бафедис кодтонцæ:

– Дæ фидæ кæми фесавдæй, уой баагорæ! Мах хæццæ ма буцæу кæнæ!

Уæд биццеу сæхемæ æрбацудæй æма æнкъардæй бадуй мади рази, æ мадæ'й фæрсуй:

– Цæбæл æнкъард дæ, биццеу?

Е ба уотæ:

– Цæкутæ мин искæнæ!

Цæкутæ ин искодта 'ма 'й ин æ къохидзаг тæвдæ-тæвдæй дæдтуй, 'ма 'й ин сæ биццеу æ къохи фелхъевта.

Фæрсуй æй лæппо:

– Гъе нур ба мин зæгъгæ, мæ фидæ ци фæцæй, уой!

Æ мадæ'ймæ дзоруй:

– Хуцау дзи ма исарази уæд, дæуæн уой ка загъта. Зæгъдзæнæн дин æй. Дæ фиди дин еу уæйуг фехста, 'ма 'й ин дæ бон неци исондзæнæй æма'й ниууадзæ!

Уæд лæппо дзоруй:

– Мæ фидæй неци байзадæй, бæх, æндæр?

Мадæ'ймæ дзоруй:

– Уæртæ æскъæти æ бæх фагуси бун фæцæй, айдагъ æ гъостæ ма зиннунцæ. Раласæй 'ма 'й бакой кæнæ!

Бацудæй æма бæх исласта фагуси бунæй. Æртайун æй байдæдта æма'й сапойнæвдулдæй æма'й айкæвдулдæй нихснадта. Саргъ ибæл исæвардта, ра'й бæл бадтæй 'ма'й ниццæфтæ кодта, еуæрдæмæ æргъазидæ, инне'рдæмæ æргъазидæ æма æ мадæмæ дзоруй:

– Куд федаун мæ бæхбæл?

Æ мадæ ба 'мæ дзоруй:

– Куд федауис? Нæуæгуард метбæл бæхи лæхæ куд федауй, уотæ федауис.

– Гæрр, – зæгъгæ, загъта æма бæх æрцæфтæ кодта, – хуæздæр нæ федаун, – зæгъгæ, æма авари сæрти ралæуирдта. Инне'рдæмæ æ мади рæзти æргъадта æма 'й имæ дзоруй:

– Куд дæ зæрдæмæ цæун?

Мада ба 'й имæ дзоруй:
 – Биццеу, тæрсгæ дин кæнун, æндæра дин бæргæ неци'й, – зæгъгæ.
 Уæд æ мадæмæ дзоруй:
 – Гæрзтæ йин неци байзадæй ма фидæн, – зæгъгæ.
 Мада ба 'й имæ дзоруй:
 – Уæртæ ин еу кард байзадæй, æма 'й исесун дæр нæ бафæраздзæнæ, æндæра бæргæ хуарз кард æй, – зæгъгæ.
 Лæппо'ймæ дзоруй:
 – Ба мин æй амонай, – зæгъгæ.
 Кирæ йин байгон кодта æма 'й ин загъта:
 – Дæлæ дин æ кард, – зæгъгæ.
 Кирæй æй фелваста, æ цонгбæл æй расæрфæ-басæрфæ ракодта æма'й æ астæубæл бабаста.
 Уæд имæ дзоруй, æ мадæмæ:
 – Гъе, нур мин рагъæн рæуæг, хъæстæн дзæбæх хуаллаг, – зæгъгæ, – æз цæун ма фиди агорæг.
 Рагъæн рæуæг, хъæстæн дзæбæх хуаллаг ин ракодта æ мадæ, æма ранæхстæр æй æ фидиагор. Бæх зонæнгин адтæй 'ма 'й ин амонгæ цудæй, кумæ 'й цæун гъудæй, уордæмæ.
 Ци фæццудæй, уæдта 'й ибæл байзæр æй еу афони ба, ма талинги надбæл цудæй, уотемæй æ топп æ рагъи, æма топп цæбæлдæр исбучæуæй, æма æ бæх æрорæдта, а ци 'й, уой бæрæг æнæ базонгæ нæбал рацæудзæнæн, зæгъгæ, æма æрфусун кодта.
 Сæумæ ракастæй, æма дин е ба адтæй лæги суйни цъасæ æма уобæл исбучæуæй æ топп. Ёркастæй, æма æгас саугъæди бæласи асæ лæги мард хæрнæгъæй лæудтæй.
 Загъта:
 – Хуцауæн табу, æма ма е 'гас ци уодзæнæй, – зæгъгæ, – цæй æма 'й æригас кæнон, – зæгъгæ, – æма 'й бинагин æхсæй æрцафта æма загъта: – Хуцау дæ, куд адтæ, уотæ фестун кæнæд, дæ цæститæй ба куд нæ ракасай, уотæ!
 Уæд, лæги мард ка'дтæй, е низмалдæй æма исистадæй, нибберихта, уотемæй.
 Уæйуг имæ дзоруй:
 – Циуавæр бæлццон дæ, кумæ цæуис?
 Е ба 'й имæ дзоруй:
 – Ёз цæун, ма фиди мин фæххаста еу уæйуг, æма уойагор.
 Уæдта'й и лæппо фæрсуй:
 – Ду ба ци кодтай? Цæбæл рамардтæ, ци кодтай, – зæгъгæ.

Уæйуг имæ дзоруй:
 – Ёй, биццеу! Ёз дæр уой мæстæй ниссунукæ дæн. Мæн уоси хузæн кондгин некæми адтæй, æма мин æй еци уæйуг фæххаста. Дæу бон неци исондзæнæй!
 Уоми'й ибæл æризæр æй лæппобæл, уæйуги хæццæ дзубандитæй, æма йин уæйуг уотæ зæгъуй:
 – Еци туппурбæл æхсæви ниххуссæ, – зæгъгæ. Еу туппур, ке зудта, уæхæн баамудта.
 Уæд лæппо уотæ зæгъуй:
 – Барæнæ, цума ци кæндзæнæй, – зæгъгæ, æма æндæр рауæн ниххустæй.
 Уæд баздагъдæй æма, коми ци бæласæ æма дор адтæй, уони 'й ибæл калун байдæдта.
 Ё барæг ин лæппо ку базудта, уæдта бинагин æхсæй фæстæмæ æрцафта, куд адтæ, уотæ фæстæмæ фестæ, зæгъгæ, æхуæдæгга æ бæхбæл рабадтæй æма цæун райдæдта (æ надбæл).
 Уæд еу рауæн уорс кесена ниуидта, æма 'й имæ æ бæх дзоруй:
 – Бацæудзæнæ уордæмæ, – загъта, – е уæйуги хæдзарæ'й. Уæйуг уоми нæ уодзæнæй, æма 'й ин æ уоси ракъахдзæнæ, кæбæлти æрцæудзæнæй, ци уодзæнæй, – зæгъгæ.
 Бацудæй æма «бон-хуарз» загъта. Уосæ дæр ибæл ниццийнæй. И уосæ 'й имæ дзоруй:
 – Афонабæл дæ сæр райсæ! Мæ сæрихецау æрцæудзæнæй æма дæ фесафдзæнæй!
 Е ба'й фæрсуй, цума дзи тæрсгæ кæнуй, уоййау:
 – Кæбæлти æрцæудзæнæй, уой мин зæгъгæ, æз ба æндæр надбæл рандæуон!
 Ёма 'й ин баамудта æ над, гъе, уобæлти æрцæудзæнæй, зæгъгæ.
 Лæппо дæр уой агурдта æма уæйугæн æ раз бахидта.
 Уæйуг æрцæйцудæй, æма æ бæх хуррудтитæ кæнуй, æма 'й имæ дзоруй уæйуг:
 – Куйтæ дæ бахуардта, махæн æзнаг нæййес! Еунæг нин ес, æма е ба лæппо, нецæмæй нин тас!
 Уæд лæппойæн æ бæх ниффæдзæхста:
 – Уæйуг дæбæл гъæртæ кæндзæнæй, æма'й гъæртæ кæнун бауадзæ, æ гъæртæй æ уæгæ бамæлдзæнæй, æ хъаурæ басæтдзæнæй, æма 'й ин уæдта, ци дæ фæндуй, уой бакæндзæнæ.
 Уæйуг гъæртæ уотæ кодта, æма думгæ исистадæй æ гъæртæй. Гъæди бæлæстæ сæттунмæ уоци гъæрай, уæдта æ уæгæ бамардæй,

цæст кæй фæхаудис, уый, æмæ хъавын райдыдта иннæ цæстмæ дæр.

Бирæ фæтох кодтой цæргæс æмæ лæппу, фæстагмæ йын йæ иннæ цæст дæр фæрæхуыста. Цæргæс ма бæргæ стахтис хæрдмæ, фæлæ кæдæм тахт, уый бæрæг нал уыдис, æмæ кæдæмдæр фæтахт.

Лæппу æрбаласта йæ байраджы, æхсыры цады йæ ныннадта, стæй йæхи дæр, æмæ афардæг сты сæ фæндагыл æлдармæ. Бирæ фыдæбæттæ бавзæрста лæппу йæ фæндагыл, бирæ фæхæцыдис тыхгæнджытимæ, фæлæ йын никæй ницы бон бацис. Бирæ адæмтæ йæ урæдтой сæхицæн хицауæн, фæлæ иу ран дæр нæ ныллæууыдис. Æлдæрттæ сæ кæрæдзимæ хабар кодтой æмæ дзы æмбæхстысты, бирæ адæмты суæгъд кодта æлдары дзæмбытæй.

Æрхæццæ ис æппын фæстаг йæ фыдыбæстæм. Базыдта, куы алыгъдис, уæд ын æлдар йæ мад æмæ фыды кæй амардта, уый. Барвыста æлдармæ:

– Дæ дуæрттæ бакæн æмæ мæ размæ рацу де ‘фсæдтимæ.

Æлдар смæсты ис æмæ загъта:

– Иу къулбадæг лæппуйæ куыд хъуамæ фæтæрсон, – æмæ йæ размæ рацыдис сæдæ лæджимæ.

Кард æй нæ кæрды, топшы нæмыг дзы нæ хизы, айхъуыст æфсадыл, æмæ ма æгасæй баззайон, зæгъгæ, алчидæр лидзы фæйнæрдæм.

Æрцахста лæппу æлдары йæ мæсыджы æд ус æмæ сæ мæсыгæй раппæрста æмæ ныппырх сты.

Йæ зæрдæ кæмæ æхсайдта, æлдары фарс у, зæгъгæ, уыдон хъоргъы ауагъта. Æлдары хæдзары дуармæ æрæмбырд кодта адæмы æмæ сын бамбарын кодта, æлдары мулк æмæ фос, зæхх абонæй фæстæмæ магуыр адæмы сты, зæгъгæ. Равзæрстой адæм сæхицæн раст æхсæны лæгтæ æмæ байуæрстой æлдары исбон сæхи мидæг. Лæппуйы та равзæрстой адæмæн хицауæн. Адæмимæ иумæ уынаффæ кодтой, афтæмæй цардысты.

Иу æхсæв йæ гæрзтæ раласта æлдары хæдзары, æхсæв лæджы хуызæн схуыссон, зæгъгæ, æмæ йæ роны дзыппæй æрхаудта къухдарæн. Йæ зæрдыл æрбалæууыдис, кæддæр фондз азы размæ бæласы бын кæй фехъуыста, уый. Æхсæв-бонмæ йæ хуыссæг нал ахста. Райсомæй раджы æнæ хуыссæгæй йæ сæр рыстис, фæлæ дзы нæ рох кодта, уыцы æхсæв бæласы бын куыд бадтис, уый. Æмæ райсом раджы æрбадзырдта, адæм кæй равзæрстой, уыцы адæммæ, æмæ сын загъта:

– Мæнæн абон балцы æнæ цæугæ нæй, æмæ уын фæдзæхсын,

– Уайгæ, дада дæ фæхъхъау фæуа!

Лæппу згъорын байдыдта. Æхсæвыгон рухс хæстæгмæ кæм нæ зыны! Иу афон бахæццæ. Обауы бынæй рухс кæлы, æмæ дзы фæмидæг авд уæйыджы хæдзармæ. Авд уæйыджы бандоныл бадзынц.

Уæ ‘хсæв хорз, зæгъгæ, фæхъæр кодта.

– Æгас цу, æгас цу, хæххон дзылы!

Сæ астæу æй рабадын кодтой. Сæ разы цыппæрхъусæг аджы саджы мард фыцы.

Хистæр дзуры:

– Аджы бын бандзарут!

Уыцы ныхасæн хъуамæ лæппуйы баппæрстаиккой аджы æмæ йæ бахордтаиккой. Лæппу фестæди, æнæхъæн сардзин аджы бын батъыста. Аг æйттæй фыцы.

Хистæр та дзуры:

– Уæ дзидзатæ сфицаут (сыстаут)!

Лæппу та фестæдис, дзидзатæн сæ фыхтæ уæлейæ фекодта, сæ хомтæ – дæлейæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, фыцынц. Лæппу та йæ бынаты æрбадт. Цæджджинаг фыцы, уæдæ цы кæны!

Уæйгуыты хистæр та дзуры мæстыгæрæй:

– Уæ аг ма райсут!

Авдæй дæр аг райсынмæ фестæдысты, лæппу сыл йæ цæнгтæй фæйнæрдæм фæхæцыди, змæлын дæр сæ не ‘суагъта. Лæппу йæхæдæг фестæд, уыдон авдæй кæй нæ фæрæзтой, уый иунагæй райста.

Ныр хæйттæ исын байдыдта æмæ сæ сивыры æвæры. Сины фæлмæн хаййæй фæзæгъы: «Ай дадайæн!». Агъды фæлмæнæй фæзæгъы: «Ай дадайæн!». Йæ мурзæджы хæйттæй фæзæгъы: «Ай дæр дадайæн!». Хæйтты дзæбæхтæй дзæкъул айдзаг кодта, йæхæдæг артæй æхсидав фелвæста, уайын байдыдта дадамæ, уæйгуытæ та джихæй баззадысты:

– Ай цавæр æмбисонд уыдис? Къухытымбылæй стырдæр куы нæ уыдис (тусмучъи), уæд мах авдæй сыстын бандонæй куыд нæ суагъта, мах уæйгуытæ куы стæм, уæд?!

Джихæй баззадысты, дис кæнынц.

Уæйгуытæн иунаг хо уыдис, йæ сызгъæрин хил чыргъæды дардта æмæ сæм дзуры:

– Уаих фæуат! Уæйгуытæ стут, авд ‘стут, гъе уый бауromын нæ бафæрæзтат!

Лæппу, йæ фыд кæм уыдис, уырдаæм æрхæццæ ис, хъæр кæны:
– Дада! Дада!

Цæй дада дæр ма, цæй цыдæр! Фæлыгъди фæстæмæ дада.
Хъæуæн загъта:

– Фесæфтон ма лæппуйы.

Райдыдта та хъазтæ æмæ родтæ хизын, йæ цард цæмæй уыди, уый.

Лæппу, йæ фыд куы нæуал ссардта, уæд фæстæмæ аздæхт уæйгуыты хæдзармæ, уæйгуытæ йыл бацин кодтой, кæй сæм баздæхт фæстæмæ, ууыл, сæ хойы ныхасмæ гæсгæ. Байдыдта уым царын. Уæйгуытæ-иу бон цуан кодтой, æрхастой-иу изæры сыр-ды мард æмæ афтæмæй цардысты.

Иу бон куы уыд, уæд лæппу дуарæй кæсы, æмæ быдырæй зыны худы фарсы хуызæн цыдæр, æмæ сæ фæрсы:

– Гæ уый цы зыны, циу?

Уæйгуытæ йын загътой:

– Уый, махæн нæ разы æвзист бæхбæттæн уыди, æмæ нын æй цыдæр сласта æмæ йæ гæ уым ныссагъта, гъемæ йæм ацæуæм æмæ йæ къахæм, æмæ нын уæлæмæ ласын нал комы.

Лæппу сæ иу бон йемæ акодта бæхбæттæны цурмæ, гъемæ сæ иугай-иугай фæхæцын кодта сласынмæ бæхбæттæны. Нæ сын скуымдта ласын. Уæд сæ авдæй иумæ ныххæцын кодта.

– Схæцут-ма, схæцут иумæ!

Нæ сын скуымдта ласын.

Уæд фæстаг хатт йæхæдæг бацыдис æмæ æсхæцыд, æмæ ницы. Дыккаг хæст скодта, æмæ гыццыл фезмæлыди. Æртыккаг хæстæн фæмæсты и æмæ йæ нытгъæпп ласта æмæ йæ фелвæста. Йæ бынат хуынкъæй аздади, æмæ дзы йæ къух атыста, æмæ дзы сызгъæрин къухдарæн фелвæста. Уæйгуытæн сæ бæхбæттæн се ‘ккой скодта, æмæ йæ æрбахастой æмæ йæ сæ разы йæ бынаты æрсагътой.

Кæм ма сын уыди зынаргъдæр, кæм, уæйгуытæн, уый йедтæмæ! Буцæй йæ дарын байдыдтой лæппуйы.

Иу бон куы уыд, уæд лæппу загъта, цæуын, зæгъгæ, цæуын!

Уæйгуытæ загътой:

– Кæдæм цæуыс? Хуыздæр цард кæм æссардзынæ? Цы дæ хъæуы?

– Дада мын «Балцы фæцу!», загъта, æмæ дадамæ цæуын.

Цы уыди, уæддæр араст ис. Йæ цæуын уæйгуыты бæргæ нæ фæндыди.

Сæ хо та сæм дзуры:

Уалынмæ ефс куы бахæццæ, уæд фæдисы фæцис. Йæхиуыл саргъ авæрын кодта æмæ усмæ дзуры:

– Æййафгæ йæ нал бакæндзынæн, фæлæ йæ кæд асайин.

Байраг лæппумæ дзуры:

– Æрсуры ма ма мад, ницы йæ бон бауыздæн мæн бай-йафынæн, фæлæ мын ахæм цæлхъ ныллас ехсæй, ма гуыбынæй гæбаз куыд фæхауа, дæ армыгъæпæнæй та чъепс.

Уæд æм ефс дзуры:

– Цы кæныс, ма хъæбул, цæмæн риссын кæныс дæхи, куы нæ мын аирвæздзынæ, уæд?

Уæд йæм байраг радзырдта:

– Æгæр базæронд дæ мæн баййафынмæ, фæлтау аздæх фæстæмæ, – йæхæдæг лæппумæ дзуры:

– Цæв ма тагъд.

Лæппу тæригъæд кодта байрагæн, æмæ йын ахæм цæлхъ ныл-ласта, æмæ æцæг йæ гуыбыны цармæй хæрдмæ гæбаз фесхъиудта, йæхи армыгъæпæнæй та – чъепс.

– Гæе афтæ, ды мын бæздзынæ барагæн, – æмæ йæхи алвæста афтæ, æмæ ма йæ йæ мад ауыдта.

Сæргуыбырæй аздæхтис мад фæстæмæ.

Бирæ бæстæтыл фæхаттис йæ байрагыл, бирæ адæмтæ йæм хæлæг кодтой йæ хъарумæ, йæ хæрзконд гуырма, йæ рæсугъддинадмæ, фæлæ иу ран дæр бынат никуы æркодта йæхицæн, афтæмæй йæ фондз азы дæр æрхæстæг кæнынц. Агу-рын байдыдта, сау хохы фæстæ цы æхсыры цад ис, уый. Бирæ йæ фæцагуырда фæрсгæйæ, æмæ йын фæстагмæ загътой: уыцы цад хъахъхъæны иу цæргæс, исчи уый цады йæхи куы фæцæйнайы, уæд æй цæргæс ахæссы æмæ фесæфы.

Лæппу сау хохы фæстæ цад куы ‘ссардта, уæд йæ æхсаргард æрæвардта йæ фистонæй ластæй æхсыры цады был, йæ бæхы ауагъта хизынмæ, йæхæдæг йæ дзаумæттæ раласон, зæгъгæ, афтæ кæцæйдæр сау цæргæс фæзындис æмæ ныр лæппуйы ацахсон, зæгъгæ, афтæ лæппу фæлæбурдта æхсаргардмæ, æмæ хæцын бай-дыдтой. Байраг куы ауыдта лæппу æмæ цæргæсы хæцгæ, уæд баз-гъордта æмæ кæм дæндагæй, кæм та раззаг къæхтæй, фæлæ цæргæс къæртт-цъула нæ комы: цæргæс æвæццæгæн над уыдис æхсыры цады, æмæ йын лæппуйы бон ницы уыдис, фæлæ цæргæсы бай-раг йæ раззаг къæхтæй куы æрцафта, уæд лæппу фæцырдис æмæ йын йæ цæсты æхсаргарды цыргъ бырынкъ фæтыста. Цæргæс цавæрдæр æнахуыр хъæр фæкодта. Лæппу бамбæрста, цæргæсы

Ракаст, æмæ та ефс уым нæй. Ныр та ма цы ми кæнон, æрхъуыды кодта къогъойы, йæ базыр ын асыгъта, æмæ къогъо мæнæ:

– Цы кæныс, лæппу, цæмæн дæ бахъуыдтæн?

Лæппу та радзырда йæ хабар къогъойæн:

– Ма тыхс, кæм уа, уырдыгæй йæ ратæрдзыстæм, – йæхæдæг ныддыв-дыв кодта, æмæ къогъойы мыггаг уым фестадисты.

Бамбарын сын кодта, æмæ та атахтысты алы къуымтæм.

Кæсы лæппу, æмæ ефсæн йæ къæдзил йæ рагъыл, афтæмæй æртæхы. Раарфæ кодта лæппу къогъойæн дæр æмæ та æрыскъæрдта. Бынтон æмбисонд бакодта ус ефсæн:

– Цы дын бакæнон, мæ туг мын къогъотæ бацъырджой, æмæ ма сæ мæ сæр тыххæй-фыдæй фервæзтис.

Æртыггаг бон райсомæй раджы ус ефсы лæдзæгæй хойы:

– Абон ма дæ куы æртæра, уæд мын сар дæ сæр кæндзæн.

Уыцы ныхæстæ лæппу дæр хъуыста, фæлæ цы загътаид. Аскъæрдта та фæстаг бон. Сихормæ лæппу ракæ-бакæ бæргæ кодта, фæлæ та афынæй. Ракаст, æмæ та ефс нæ зыны. Хъуыды кæны лæппу, лидзон, æмæ кæдæм? Афтæ куыд хъуыды кодта, уæд кæсы æмæ фурды был змисыл бæхы фæд, фурды фæмидæг. Йæ зæрдыл æрбалæууыдис кæсаг: «Ау, кæсаг исты бакæндзæнис?». Кæсы, æмæ йæм кæсаг дзуры:

– Цы кæныс, лæппу? Цæуыл катæй кæныс?

Лæппу йын загъта, куыд æй фервæзын кодтой бирæгъ æмæ къогъо, фæлæ ма ныр та цы кæнон, мæ ефс фурды бынмæ куы афардæг ис, уæд?

– Ма тыхс, æз дын æй ныртæккæ фурдæй расурдзынæн, фæлæ хъус мæнмæ, дæ ефс ныззад байраг, æмæ йæ æз куы расурон, уæд-иу ефсы ацахс æмæ-иу байрагæн дзидзи бадар фаг, стæй-иу байрагыл идон авæр æмæ-иу лидзгæ кæн, байраг æртæ хъуыртты куы акæна, уæд-иу мауал тæрс, исчи дæ баййафдзæн, уымæй. Йефс уымæн нæ дæтты фаг æхсыр, цæмæй йæ байрагтæй йæхицæй уайагдæр мачи уа, гъе уый дæ зæрдыл дар.

Кæсаг ныцъыддзæн ласта. Лæппу дæр йæхи цæттæйæ дары. Кæсы, æмæ ефс фурдæй сгæпп ласта, лæппу йæ ацахста, æмæ байраг йæ быны фæмидæг ис, фæлæ йæ мад нæ уадзы хæстæг, лæппу ефсыл æрлæууыдис йæ лæдзæгæй, æмæ куы бамбæрста, нæ аирвæздзæн лæппуы къухæй, уæд æрсабыр ис, æмæ байраг бададта дзидзи хорз. Лæппу идон байрагыл авæрдта, ефсы феуæгъд кодта æмæ байрагыл багæпп ласта, афтæмæй афардæг сты.

– Уаих фæуат, ме ‘фсымæртæ, гъе уый бауromын уæ бон нæ бацц!

Уайдзæфтæ сын кæны.

Лæппу фæндагыл цæуын байдыдта æмæ бахæццæ ис иу уæлмæрдмæ. Цæуæг лæг æнтæф кæм нæ кæны, æмæ хурауон æрбадт, бантæф æмæ.

Æмæ йæхицæн хъуыдытæ кæны: «Ай æрæджы чи амард, ахæм у». Афтæ иу æхсинæг æртахт. Лæппу цырт, ауонæй кæсы, æмæ ахæм чызг фестад, æмæ дзы хуртæ-мæйтæ кæсы. Цавæрдæр къæцæлтæ систа æмæ сæ къæйыл æрæвæрдта. Чызг йæхæдæг уобау рапырх кодта, систа марды, къæцæлтæй йæ расæрфта – райгас и мард лæппу.

Ныр Цæхгæрмæ-дисны, дæргъмæ-уылын (йæ ном дæр афтæ уыди) цырти ауонæй кæсы.

Хур æрцæйныгуылдис, афтæ та чызг расæрфта лæппуы къæцæлтæй, æмæ амарди, æмæ та йæ фæстæмæ баныгæдта, йæ сыджыт ыл бацъупп кодта, фыццаг куыд уыди, афтæ. Чызг æхсинæг фестад æмæ ныппæррæст ласта æмæ атахтис.

Цæхгæрмæ-дисны, дæргъмæ-уылын дисгæнгæ баззад: «Ацы диссаг куы дзурон, уæд кæй бауырдзæн?»

Æрхъуыды кодта: «Цæй, ахсæв ам ныллæуон æмæ мæхи бамбæхсон, кæд ма райсом æртæхид уыцы æхсинæг!».

Бацыди мардмæ хæстæгдæр, къæцæлтæ кæм æрæвæрдта, уырдаем. Йæхицæн дзыхъхъ ныккъæхта бамбæхсынæн, цас æй бамбæхсын хъуыди – Цæхгæрмæ-дисны, дæргъмæ-уылын?

Хур ‘скаст. Æхсинæг дæр та æртахт. Чызг фестад. Йæ къæцæлтæ къæйыл æрæвæрдта. Лæппу сыл йæхи нытгъæпп ласта æмæ аскъæфта сæ. Чызг фæтарст, æхсинæг фестад, ныппæррæст ласта æмæ фæтахт. Лæппу мард аскъæфта, къæцæлтæй йæ расæрфта, мард райгас. Фæстæмæ йæ расæрфта, æмæ лæппу амард, æмæ йæ баныгæдтой.

Уырдыгæй араст. Иу хъæумæ бафтыд. Хъæу стыр. Адæм æзмæлæг бирæ. Хъæр дзы нæ цæуы. Хъæугæрон къулыбадæг усмæ йæ Хуыцау бахаста, фысым бакодта.

Къулыбадæг усы фæрсы лæппу:

– Ай цавæр диссаг у: хъæу стыр, адæм бирæ, афтæмæй дзы уасæджы хъæр дæр нæ хъуысы?

Къулыбадæг ус загъта:

– Æлдары лæппу амарди, æмæ йыл сау дары, æмæ хъæр ничи уæнды.

— Аема йын аёй цыма аёз куы райгас каенин, уад мын цы рад-
тид?

Къулыбадаг ус загъта, хорз уайд, загъгæ.

— Ацу, уадæ йæм æссу аема ма йын загъ!

Къулыбадаг ус дæр фæраст ис аема æлдары разлаууæг лæгæн
загъта, уазæг маем ис аема загъы, æлдары лæппуйы дын куы рай-
гас каенон, уад мын цы ратдзына, загъгæ.

Æлдар йæ разылауджытæ рарвыста:

— Ацаут, йæ фæрстæ йын ныммур каенут! Мæнæн ма тут ма
цастæй куы каелы!

Рацыдысты аема йæ ныццгæл, ныммур кодтой, тыххæй ма
раирвæст хъæдхъиутæй аема йæ уазæджы цурма ныццыди.

Загъта йæ уазæгæн:

— Хуыцау дын ма схатыр каенæд, ныммур каенын ма кодтай!

Уазæг загъта:

— Цом-ма нæ дыууæ дæр!

Цы уыди, уæддæр араст. Аессыдысты аема æлдарама барвыстой
йæ разлаууæджы, дæ лæппуйы дын райгас каенон, — загъгæ.

Æлдар æм дзуры хъæрæй, цы хынджылæг каеныс, загъгæ.

Лæппу йæм дзуры, цы мыл хъæртæ каеныс, кæд дын аёй райгас
каенон, уад мын цы ратдзына, — загъгæ.

Æлдар загъта:

— Цом уадæ, аема райгас каен!

Араст ‘сты. Адæм сæ фæдыл ныххæррæтт кодтой, æлдары фыр-
ты, дам, чидæр æгас каены, загъгæ.

Уæлмæрдæй бацыдысты. Марды систой аема йæ зæххыл
æрæвæрдтой. Лæппу бацыдис аема къæцæлтæй расæрфта марды.
Æлдары фырт райгас. Хъæума заргæ æрбацыдысты фæстæмæ.
Цæхгæрма-дисныйæн æлдар йе ‘лдардзинад радта, фæла йын
лæппу загъта:

— Балцы цауын.

Æлдар ын загъта:

— Кæдæм цауыс, ам æлдар куы дæ?

Не ‘сразы ууыл дæр. Араст та уырдыгæй дæр. Иу хъæума та
бафтыд. Хуыцау та йæ къулыбадаг усмæ фысыммæ бахаста.
Бауазæг аёй кодта къулыбадаг ус.

Хъæугæрон стыр фурд, денджыз, аема доны фаллаг фарс дуне
адæм мадард бæгънæгæй кæрдæгыл фосы хызт каенынц.

Фæрсы къулыбадаг усы, уыдон та цавæр адæм ‘сты, загъгæ.

Лæппу джихæй аздадис, цæй бæхрæгъау маем уызæн аема
фурды бын цы ми кæндзысты.

Дарддæр ацыдис, бахæцæ иу хъæума. Искæма æххуырсты
ныллаууон, æндæр гæнæн нал ис. Агуры куыст. Бацамыдтой йын
иу сылгоймаджы. Дуар бахоста.

Ракаст йæм иу ус:

— Чи дæ? Цы дæ хъæуы?

Лæппу:

— Аёз куыст агурын, кæд дæм исты куыст ис, уад.

— Мидæма рацу, аема баныхас кæндзыстæм. Бахызт лæппу
дуарæй, æрбадтысты, хæринаг йын æрæвæрдта аема йæм дзуры:

— Мæнма ис иу куыст, кæд сразы уай, уад. Ис маем ссæдз
бæхы, аема сæ кæд æртæ боны фæхизай, уад дын аёз ратдзынæн,
ма бæхтæй дæ зæрдæма кæцы фæцауа, уый. Кæд аема сæ феса-
фай, уад та дын дæ сæр куыд ралыг каенон, афтæ.

Лæппу фистæгæй цауына й сфæлмæцыдис аема сразы, кæд
ма къухы исты бафтид, загъгæ.

Райсомæй йын цыдæр кæрдзыны муртæ хызыны авæрдта аема
йын бæхты йæ фыццаг фæкодта. Аскъæрдта бæхты, уадæ цы уы-
даид.

Уыцы бæхтæм уыдис иу ефс, аема йæ зайыны рæстæг æмбæхсгæ
кодта. Сихорма лæппу кастис бæхтæм, хуыссæг аёй æрцахста,
бафына й. Райхъал, аема бæхтæй иу ефс нæй. Аердиаг бакодта,
фæла цы, уад йæ зæрдыл æрлаууыдис бирагъ. Систа бирагъы
хъуын аема йыл спичка бадардта. Бирагъ йæ цуры фестадис аема
йæ фæрсы:

— Цы каеныс, лæппу?

Лæппу йын радзырдта, йæ бæх кæй фесæфт, уый.

— Ма тæрс, дæ бæх ам уызæнис.

Бирагъ нынниудта, аема бирагъы мыггаг кæм уыд, иууылдæр
йæ цуры фестадис. Бирагъ радзырдта иннæ бирагътан, аема
ниугæ атахтысты, уайтагъд хъæдæй бæхы сæ разæй æрбалæууын
котой лæппуйы разма. Аерыскъæрдта бæхты йæ разæй. Ус куы
федта ефсы, уад хорзау нал фæцис, аема фæрсы ефсы, цауылна
бамбæхстæ, загъгæ.

Бæх йын загъта:

— Саухæды бæргæ бамбæхстæн, фæла ма бирагътæ æргæвдгæ
кодтой, аема æнæ рацаугæ нæ уыдис.

Дыккаг бон та аскъæрдта лæппу аема та æмбисбон бафына й
ис, æвæццæгæн аема йын йæ хæринагыл хуыссæджы хос кодта ус.

фæкастис, фæлæ ницыуал фæдта æмæ хъуыдыты аныгъуылдис, хæринаг дæр дзы фæрох ис. Бынтон æрæджиу бафынæй ис.

Райсом раджы райхъал, хъæды иу цыргъонд лæдзæг ссардта æмæ бæласы бын къахын байдыдта. Иучысыл куы ракъахта, уæд дзы рахаудта болат æхсаргард, æхсаргарды уæлæ баст къухдарæн глесийæ, райхæлдта къухдарæн æмæ йæм æркаст æмæ йыл фыст: «Фондз азы фæстæ дæ хъуыддæгтæ куы бакæнай æлдаримæ, уæд мæ иу бацагур æмæ мæ ссардзынæ».

Лæппу ныссæрфта къухдарæн æмæ йæ йæ дзыппы нывæрдта, æхсаргард йæ астæуыл æрбаста.

Цæуы та дарддæр, фæлæ йæ æххормаг нал уадзы æнцæд. Æхсаргардæй æрлыг кодта бæласы къалиу, æрыстыгъта бæласы цъар, скодта фат æмæ æрдын æмæ та дарддæр араст ис. Кæсы, æмæ бæласы рæбын иу сæгуыт лæууы æмæ бæласы къалиутæ æхсыны. Лæппу æрбалвæста æрдын æмæ сæгуыты фæмард кодта. Ракъæртт кодта сæгуыты, физонджытæ скодта, арт андзæрста æмæ йæхи хорз фæминас кодта æмæ хъæлдзæгæй цæуы дарддæр.

Чи зоны, цас фæцыдаид, фæлæ бахæццæ ис иу фæндагмæ, кæсы, æмæ бирæгъ æрбасыллынк-сыллынк кæны. Лæппу йæ фат фæцарæзта бирæгъмæ, фæлæ йæм бирæгъ дзуры:

– Ма мæ амар, лæппу, искуы дæ мæ сæр бахъæудзæн.

Лæппу йæ фат æруагъта. Бирæгъ йæм дзуры:

– Мæнæ дын мæ хъуынаей, искуы дæ мæ сæр куы бахъæуа, уæд мæ хъуыныл арт бафтау, æз дæм зындзынæн.

Лæппу бирæгъы хъуынтæ арф бафснайдта æмæ дарддæр араст. Иучысыл куы ауадис, уæд йæ русыл абадтис дзынга-къогъо. Лæппу йæ æрцахста æмæ йæ амар, зæгъгæ, афтæ йæм дзуры:

– Ма мæ амар, лæппу, æз дын истæмæн искуы бабæздзынæн, – æмæ та уый дæр радта лæппуйæн йæ базыры кæрон.

Араст та дарддæр, æрæххормаг та ссис нæ бæлццон, æрбадтис æмæ йæ физонджытæй бахордта æмæ та ацыд. Бахæццæ ис иу фурды былмæ, æрбадт, дон банызта, кæсы, æмæ фурды кæрон змисыл иу стыр кæсаг æнæ донæй сæфы. Систа кæсаджы æмæ йæ сфæнд кодта фыцын, фæлæ йæм кæсаг дзуры:

– Ауадз мæ, лæппу, фурды, мæ сæр дæ бахъæудзæн.

Лæппу ницыуал загъта æмæ та уый дæр фурды ауагъта æмæ фурды кæрон æрбадтис. Кæсаг ацъыллинг ласта æмæ йæм ног æсдзырдта:

– Лæппу, дæ фос-бæхрæгъау искуы доны куы уой, уæд-иу мæнæ мæ цæппæр ссудз, æмæ дæм æз зындзынæн.

Загъта:

– Æлдар йæ адæмы Фыццаг Майы майовкæйы фаллаг фарсмæ аласта, æмæ фæстæмæ куы æрбацæйцыдысты бæлæгъы, уæд сæ иу цыдæр афæлдæхта, æмæ-иу фесæфтысты. Ныр ма, чи уыдис, уыдон нал бауæндыдысты бæлæгъы сбадын æмæ уым баззадысты. Сæ дзаума сын кæдмæ сфаг, уæдмæ сын уыдис, ныр сын нæ дарæс, нæ хæринаг нал ис, æмæ бæгънæгæй хизынц кæрдæгыл.

– Æмæ йын сæ æз куы ‘рбаласин, уæд мын ницы радтид?

Къулыбадаг ус æй йемæ ахуыдта æлдармæ æмæ йын загъта, дæ адæм дын куы æрбаласон, уæд мын цы ратдзынæ, зæгъгæ.

Æрбалас, зæгъгæ, загъта, ды уыдон куы ‘рбаласай, уæд ме ‘лдардзинад дæу уыдзæн.

Бæлæгъ сын саразын кодта, се ‘ппæт дæр сæ куыд бацыдаиккой, афтæ, æмæ сбадти бæлæгъы æмæ бæлæгъ батардта æмæ сæ сбадын кодта æмæ сæ æрбацæйласта. Афтæмæй йыл, бæлæгъыл, цыдæр схæцыди, йæхæдаг кæцырдыгæй бадти, уыцырдыгæй нæ, фæлæ иннæрдыгæй, æмæ бæлæгъ сцæйфæлдæхт, æмæ лæппу багæпп ласта, куы фæцæйфæлдæхт, уæд уыцырдæм æмæ æрраст и. Уæд февнæлдта æмæ донастæуæй басмахъ сдавта йæ къухы. Æлдары адæмы æрбахизын кодта сæхи фарсмæ. Æлдар ма сæм цы уыди, уый йедтæмæ!

Загъта та лæппу:

– Балцы цæуын!

Æлдар загъта:

– Кæдæм цæуыс, мæ бæсты ацы адæмæн æлдар уыдзынæ, цы ма агурыс?

– Нæ, – зæгъгæ, загъта æмæ балцы ацыди.

Араст та уырдыгæй дæр. Иу дзæгъæлы быдыры бафтыд. Быдыры астæу иу мæсыг. Мæсыджы рæбынмæ куы бахæццæ, уæд лæппу йæ алыварс разил-базил кæны. Мæсыг арвмæ хæццæ кæны, афтæ бæрзонд, бацæуæн æм нæй, дис ыл кæны.

Дис кæны æмæ зæгъы, аздæхон фæстæмæ, æмæ мыл чи баууæнддзæн, куы дзурон, ахæм бæрзонд мæсыг уыди, зæгъгæ, куыд нæ йæм бахызтæ, зæгъгæ. Æрхъуыды кодта: «Мæ къухтæ сасм æмæ змисæй байсæрдон æмæ йыл афтæмæй хæрдмæ бырын байдайон».

Афтæ бакодта. Куы сбырыди уæлæмæ, уæд мæсыджы хуылфмæ ныккаст, æмæ дзы асин бынмæ. Асиныл уырдыгмæ цæуын байдыдта. Ныххæццæ йæ бынмæ, æмæ дзы дуар.

Лæппу бакатай кодта:

— Ацы дуар бакæнин, æмæ дзы исты фыдбылыз куы ссарон, ам цæрæг уыдзæн æмæ? Ма йæ бакæнон, æмæ йæ куы дзурон, уæд кæй бауырдзæн? Цы уыди, уæддæр загъта, цæй, бакæнон æй, - загъгæ.

Бакодта дуар. Бакаст дуарæй, æмæ бæстыхай уыдис, æмæ йæ бын – цъæх авг, йæ фæрстæ – æргъæу, йæ цар – сæууон æстъалы, æртæ сынтæджы дзы, æртæ стъолы дзы сынтæджы раз, æртæ стъолы хæрд – нозтæй тæккæ дзаг. Алкæцы сынтагæн дæр йæ цуры сапон цæтгæ.

Лæппу бакатай кодта: «Ацы хæринагæй ахæрин, æмæ мын исты куы уа?». Цы уыди, уæддæр загъта: «Бар махи!», æмæ алы хæринагæй дæр иу комдзаг акодта, йæхæдæг загъта: «Гъе ам цавæрдæр адæм цæры, уый куы нæ базонон, уæд ныуадзæн нæй!».

Бацыдис æмæ, уæлдæр сынтæг чи уыди, уым бамбæхст, хуыссанты фæстæ бабырыд, цас æй хъуыди: цæхгæрма – дисны, дæргъмæ – уылынг?!

Хъусы, кæсы: уыцы бæстыхай ноджыдæр ныррæсугъд, афтæ чызг æрбахызтис, йæхи цæхсадта, хæринаг бахордта, йæ хуыссантыл йæ сынтæджы йæхи бауагъта.

Ныр та иннæ чызг дæр æрбацауы, гъе! Уыдон уыдысты æртæ хойы. Æмæ та бæстыхай ныррæсугъд и уыцы чызджы рæсугъддзинадæй. Уый дæр та йæхи цæхсадта, хæринаг бахордта æмæ хуыссантыл йæ сынтæджы йæхи бауагъта.

Кæсы ноджыдæр, æмæ сæ кæстæр хо – æрцауы, гъе! Æмæ уыцы рæсугъд бæстыхай, уыцы рæсугъд чызджытæ ноджыдæр ныррæсугъд сты сæ кæстæр хойы рæсугъддзинадæй. Уый дæр бацыди, йæхи цæхсадта, йæ хæринагæй бахордта æмæ загъта, разæй æрцаут, цæмæн бавнæлдтат мæ хæринагтæм, уæхионтæ уæ фаг куы сты, загъгæ.

Уæд æппæты хистæр загъта, уæдæ мæнæн дæр хæрд куы уыдысты, загъгæ.

Æмхуызонæй загътой. Сæ кæрæдзийы æфсон фæци, куыд сæ бæстыхаймæ æрбацауæн нæ уыди, уымæ гæстæ.

Иу заман куы уыди, уæд хистæр загъта:

– Цымæ ма иу мады хуылфæй махæй æнамонддæр уыдзæн? Бон-æзæрма кæм ваййæм, нæ уынам кæрæдзийы, уый бæрæг нæй, æзæр куы æрцауæм, уæд кæрæдзимæ дæр нæ дзурæм?

Уæд кæстæртæ загътой:

кæй ис, уый, иннæмæй та дзы тæрсгæ кодта, куы рахъомыл уа, уæд исты фыдбылыз куы сараза, уымæй. Бирæ йæм фæкаст, фæлæ йæм ницы бауæндыдис сдзурын. Лæппу дæр æй цыма нæ уыны, афтæ дуртæй уæззаудæр чи у, уыдон хæрдмæ æхсы. Иу заманы йæ худ æрхауд йæ сæрæй, æмæ æлдар куы федта лæппуйы сæр сæрбæттæнæй баст, уæд æй бафарста:

– Лæппу, дæ сæр баст цæмæн у?

Лæппу йæ худ акодта æмæ йæм сдзырдта:

– Цæгæр мыл ис.

Æлдар ницыуал загъта, æмæ араст ис йæ хæдзармæ. Куы бацыдис сæхимæ æлдар, уæд фæсидтис фондз кусæгмæ æмæ сын загъта:

– Уалæ уынут, дуртæй чи хъазы, уый? Цæут æмæ йæ æркæнут мæнмæ.

Фондз лæджы ссыдысты æмæ йæм дзурынц, æлдар дæм дзуры, загъгæ. Лæппу сæм иу варс ракаст æмæ сæм дзуры:

– Мæн æлдармæ не ‘вдæлы.

Уыдон йæм фæлæбурдтой, фæлæ сæм лæппу куы февнæлдта, уæд кæмæн йæ цонг стыдта, кæмæн йæ сæр, афтæмæй дзы иу дæр нал баззадис æгасæй. Лæппу ныр бамбæрста, æлдары цур йын цæрæн нал ис, уый, æмæ йæ мад, йæ фыдыл дæр нал ахъуыды кодта æмæ лидзæг фæцис.

Цæуы, уæдæ цы кæна, кæм æххормаг, кæм та дойны. Бахæцца иу сау хъæдмæ изæрæй. Æрбадтис бæласы рæбын, æмæ йæ тынгдæр æххормаг тыхсын кæны. Арæдзæ-мæдзæ кодта æмæ фехъал ис, цæйдæр змæлдæй фæтарстис. Уалынмæ хъусы, бæласы сæрæй лæджы ныхас хъуысы. Байхъуыста: «Лæппу кæмæй ралыгъдис, уыцы æлдарæн уыцы лæппуйы къухæй йæ мæлæт фондз азы фæстæ». Иннæ ныхас: «Уæд цæмæн фондз азы фæстæ уæд?». «Уымæн æмæ уыцы лæппу хъуамæ, сау хохы фæстæ цы æхсыры цад ис, уым йæхи ныннайа, æмæ йæ уæд æлдары æфсады кæрдтæ нæ лыг кæндзысты, сæ топпы нæмгуытæ дзы схъиудзысты, йæхицæн та апы бæласы бын ныгæд ис болат æхсаргард». «Æмæ цы ми кæндзæнис уый фæстæ лæппу?» «Лæппу æлдары бынтæ æмæ зæххытæ куы байса, уæд сæ байуардзæн йæхи хуызæн магуыртæн æмæ [хъуамæ] адæмы сæр суд æмæ уынаффæ кæна йæ æмхуызон адæмæн».

Лæппу ма тынгдæр байхъуыста, фæлæ ницыуал фехъуыста, æрмæст бæласы сæрæй атахтис дыууæ бæлоны. Сæ фæстæ бирæ

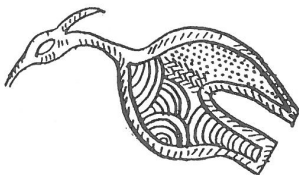
Уæйгуыты хойы йæ фыдæн дыккагæн радта, æртæ хойы та йæхицæн.

Лæппу фидиуæг ныхъхъæр кæнын кодта:

– Алчи йæ хъазтæ æмæ родтæ бафснайæд, – зæгъгæ.

Уыдон сæ дзæбæх хæдзары абон дæр ма цæргæйæ баззадысты.

Уыцы ран цæстыйæ куыд ницы федтам, афтæ фыдбылызæй дæр, рын, низæй дæр куыд ницы фенæм, уыйбæрц амонд нæ уæд!

48. Æлдар æмæ магуыр лæппу

Кæддæр, кæмдæр иу бæсты цардис иу æлдар. Адæмы тут æхснырфæй нозта, фæлæ кæй бон цы уыдис. Тыхджын цы нæ кæны, магуыр цы нæ æвзары. Йæ адæмы иу ран цæрын нæ уагъта, ома йæ къухы бирæ адæм цæры, рацу-бацу кæнгæ сæ куы уыной, уæд йæм хæстмæ разæнгард ничи уыдзæнис. Гъе афтæ адæмæй хынджылаг кодта.

Иу бон йæ хъæуы иу зæронд лæг æмæ усæн райгуырдис лæппу. Уыцы лæппуйæ йын йæ амонджытæ дзырдтой, де ‘сæфт уыдзæнис уыцы лæппуйæ, зæгъгæ. Фыццаг сæм ницы йæ хъус бадардта, фæлæ лæппу рæзтис сахатгай, раст æртæ бонмæ æртæ аздыды хуызæн айрæзтис. Лæппу рæзгæ афтæ тагъд кæй кодта, уый нæ, фæлæ йæ сæры астау уыдис сызгъæрин гоцора. Мад тынг хъахъхъæдта, йæ гоцора исчи куы фена, уымæй, æмæ йын йæ сæр сæрбæттæнæй баст дардта худы бын. Лæппу нæ æмбæрста, цæмæн йын баста йæ сæр сæрбæттæнæй.

Бонтæ цæуынц, æмæ лæппуйыл дæр æртындæс азы рацыдис.

Иу бон æлдар цуанæй æрцæйцыдис æмæ кæсы, иу лæппу стыр дургæй хъазы. Æрбахæццæ йæ размæ æмæ йæм бирæ фæкаст, иуæй йын æхсызгон уыдис, йæ адæмæй ахæм хъаруджын лæппу

– Ды нæ хистæр дæ æмæ нæм дзур, æмæ дæм мах дæр дзурæм.

Фæрсы сæ:

– Кæм ваййут?

– Зæгъ, ды кæм ваййыс, уый, æмæ дын мах дæр зæгъæм.

Загъта сын уый:

– Уæйгуытæн сæ разы æвзист бæхбæттæн уыд, æмæ сын æй ахастон. Ахастон æмæ йæ быдыры ныссагътон, æмæ йæм иу рацыдысты хæссынмæ, æмæ-иу йыл бынæй ныххæцыдтæн, æмæ-иу бон-изæрмаæ уыдон сæхи удхарæй амардтой, æз та худæгæй мардтæн. Никуы сын æй суагътон. Фæстаджырдаæм иу гыццыл цыдæр ыл схæцыди æмæ йæ аскъæфта.

Фæтарстæн хъæрæй, æмæ ма къухдæрæн цыдæр фæци. Иу гыццыл цыдæр уыдис, æмæ ма йæ иу уынд фæкодтон. Цы, уый нæ равзæрстон.

Уæд йæ кæстæр хо (дыккаг) загъта:

– Æлдары лæппу амарди, æмæ йæ ахастой æмæ йæ баныгæдтой. Æз-иу ардыгæй атахтæн æмæ-иу æлдары лæппуйы скъахтон, æмæ йæ райгас кодтон, æмæ бон-изæрмаæ-иу уымæй фæхъазыдтæн. Æзæры та йæ амардтон æмæ йæ баныгæдтон фæстæмæ. Мæхи-иу уымæй ирхæфстон. Иу бон куы уыди, уæд ма къæцæлтæ æрæвæрдтон, æмæ сыл йæхи цыдæр ныццавта æмæ сæ аскъæфта. Мæхæдæг фæтарстæн æмæ ратахтæн. Цы уыди, нæ равзæрстон, иу гыццыл цыдæр уыди.

Сæ кæстæрæн зæгъынц, гъе ныр ды радзур, зæгъгæ.

Кæстæр загъта:

– Æлдар йæ адæмы Фыццаг Майы фурды фаллаг фарсмæ-иу аласта майовкæ кæнынмæ. Фæстæмæ-иу куы фæцæйцыдысты, уæд-иу сын сæ бæлæгъ афæлдæхтон, бынæй йæм бацыдтæн-иу, æмæ уыдон доны астау-иу фесæфтысты. Куы-иу аленк кодтой доны, уæд-иу æз худæгæй мардтæн. Уæд се ‘мбис баззадысты доны был, нал уæндыдысты бæлæгъы сбадын æмæ сбæгънæг сты, сæххормаг сты æмæ кæрдæгыл хызтысты фосы хызт. Гъемæ-иу бон-æзæрмаæ ацыдтæн æмæ-иу бæласыл сбæдтæн æмæ-иу сæм кастæн, æз та мæхи ирхæфстон уымæй. Фæлæ иу бон куы уыдис, уæд гыццыл цыдæр бæлæгъ æрбатардта æмæ сбадын кодта гъе уым. Фæцæй сæ ласта, æз бынæй бацыдтæн æмæ сæ фæцæйфæлдæхтон, æмæ, ме ‘рдыгæй куы æрбацыд, уæд-иу ма зæнгтæ фæцæйсастысты. Иу хатт куы уыдис, уæд сæ фæцæйфæлдæхтон, афтæмæй иу цыдæр ме ‘рдæм æргæпп ласта, ма зæнгтæ та фæцæйсастысты, фæлæбурдта

мæм, æмæ мæ басмахъ йæ къухы аздад. Иу гыццыл цыдæр, тæхуды, иу уынд-ма йæ фæкæ!

Афтæ гобæтты фæстæйы низзæррæтт ласта (гъома: фехста) къухдарæн, æмæ бæстыхайы мидаг азылдис. Чызг ыл йæхи ныц-цавта, мæнæ мæ къухдарæн, зæгъгæ.

Уымæ кæсыныл куыд фесты, афтæ йæ къæцæлтæ дæр асхуыста.

Астæуккаг (хистæры кæстæр) загъта, æллаех, мæнæ мæ къæцæлтæ, зæгъгæ.

Уыдонмæ кæсыныл куыд фесты, афтæ та басмахъ дæр ашпæрста.

Кæстæр загъта, æллаех, мæнæ мæ басмахъ дæр, зæгъгæ.

Дис кæнынц:

– Адон кæцæй æрцыдысты, нæ хæдзармæ цæуæг куы нæ ис? Кæм уыдысты?

Цы уыди, уæддæр кувын байдыдтой:

– Ай цы зæд, цы дуаг дæ, Хуыцау нæ дæуæн радта, дæхи нæм раргом кæн, – зæгъгæ.

Уæд сæм ралæсти хуыссæнты фæстæйæ. Йæ сæр куы радардта, уæдæртæ дæр ауыдтой æмæ йыл ныххæлæф кодтой, мæн у, зæгъгæ. Сæ иу дæр загъта, мæн у, се ‘нна дæр, афтæмæй йæ æртæйæ дæр алчидæр йæхи хуыдта.

Басабыр ‘сты. Цæрын байдыдтой. Уæд хъуыддаг афтæ рауад, бирæ фæцардысты, – дæ фарн бирæ уæд, – йæ устытæ систы.

Уæд иу бон загъта, цæугæ кæнын, зæгъгæ.

Чызджытæ йын загътой:

– Кæдæм цæуыс, хуыздæр цард кæм æссардзынæ, цы ма дæ хъæуы, – зæгъгæ.

– Нæ, – зæгъгæ, загъта, – зæронд фыд æмæ мад ныууагътон æмæ сæ хъуамæ бабæрæг кæнон!

Куы нæуал уыди гæнæн, уæд ын загътой, уæдæ мах дæр демæ цæуæм, зæгъгæ.

Уæд сын загъта:

– Ницы бакандзыстут цæуына! Æз ардæм бирæ фæцыдтæн фистæгæй, сымах нæ бафæраздыстут!

Уæд загътой:

– Мах дæу дæр фистæгæй цæуын нæ ауадздыстæм.

Уый сын загъта, уæдæ мын цы бакандзыстут, цы хъару уæм разындæн, зæгъгæ.

Хистæр чызг нал фæлæууыд æмæ нымæтын ехс фелвæста æмæ

дзы бæстыхай ныккъæрцц ласта, æмæ хæдтулгæ уæрдон фестадис.

Рараст сты. Æлдары хъæуыл, йæ адæм доны кæмæн æрбаласта, ууыл æрбацыдысты. Лæвæрттæ сын куыд нæ ракодта, уый?!

Иннæ æлдармæ дæр бацыдысты, йæ лæппу кæмæн райгас кодта, ууыл. Тынгдæр лæвæрттæ ракодта уый.

Уæйгуытыл æрбацыдысты. Уæйгуытæ йæ урæдтой сæхимæ, фæлæ та уый загъта:

– Зæронд мад-фыд ныууагътон, æнæ фенгæ сын нæй!

Уæйгуытæ йын сæ хойы йемæ сæвæрдтой.

Рараст цыппар сылгоймаджимæ æмæ фæцæуы, гъе!

Хæдтулгæ уæрдоны разæй бады. Йæ фыд дæр хъæутæроны хъазтæ, родтæ хизы. Уæрдонмæ йæ фыд лæппуйы куы ауыдта, уæд ныккуыдта.

Баурæдта хæдтулгæ уæрдоны, фæрсы йæ:

– Цæмæн кæуыс, зæронд лæг?

Загъта:

– Куыд нæ кæуон? Иу дæу хуызæн мæнæн дæр уыдис æмæ фы-дуагтомау, æмæ йæ фесæфтон, хъæу мын загътой, æмæ.

Фæрсы йæ:

– Æмæ ма гъе уæдæй нырма хизыс хъазтæ æмæ рæуæдтæ?

– Хизын, – зæгъгæ, загъта.

Загъта:

– Зæронд лæг, уæдæ ма мæ цурмæ æрбахиз, – зæгъгæ.

Нал уыди гæнæн, зивæгтæнгæ бахызт.

Лæппу йæ устытæм дзуры:

– Ацы зæронд лæджы дзыхъхыннауæг куыд фестын кæнат, афтæ!

Йæ чындзытæ йæм февнæлдтой, йæ ‘взæр дзауматæ йын акалдтой, дзыхъхыннауæг лæппу йæ фестын кодтой.

Хъæутæронмæ æрбацыдысты. Хъæутæрон сæ уæрдон баурæдтой. Хистæр хо нымæтын ехс систа, ныцъыкк ласта хæдтулгæ уæрдоны, æмæ сын фыццаг цы бæстыхай уыди, уымæй рæсугъддæр, хуыздæр фестади.

Фæрсы йæ, ма мад цы фæци, зæгъгæ, зæронд лæджы. Йæхи йын схъæр кодта.

– Дæу мæтæй уæртæ къонайыл зокъо зæронд бацц.

Хистæр чындзы йемæ æрхуыдта зæронд усмæ, нымæтын ехсæй йæ ныккъæрцц ласта, – дзыхъхыннауæг фестад. Ракодта сæ дзæбæх хæдзармæ.

51. Æвзистсыкъа сажы аргъау

Æаджыма-раджы цардис лæг æмæ ус, æмæ сын æртæ лæппуйы райгуырдис. Лæппутæ куы рахъомыл сты, уæд цуан кæнын байдыттой. Лæг æмæ ус амардысты, æмæ лæппутæ сидзæрæй баззæдысты. Иухатт дыууæ хистæры иумæ ацыдысты цуаны, кæстæр та йæхæдæг ацыд. Дыууæ хистæры куы бафæлладысты, уæд иумæ ард бахордтой, абонай фæстæмæ ма цуаны чи рацæуа, зæгъгæ, æмæ афтидæй æрцыдысты, кæстæр та саг æрхаста. Уыйфæстæ хистæр лæппу загъта, цуаны ацæуон, зæгъгæ. Ацыд, иу тигъмæ сцыд, уырдыгæй ныккаст, æмæ дын дзы æвзистсыкъа саг. Топп æм фелвæста. Уæд æм саг дзуры, ма мæ амар, лæппу, зæгъгæ. Лæппу йæ ныггæрах кодта, æмæ йæхæдæг фæуæлгоммæ. Дыккаг лæппу дæр ацыд йе 'фсымæры фæдыл. Тигъмæ сцыд, æмæ та уымæ дæр дзуры саг, ма мæ амар, лæппу, зæгъгæ.

– Ау, ныр æз дæу æнамардæй ауадзон!

Афтæмæй йæ ныггæрах кодта, æмæ та уый дæр ахаудта.

Кæстæр лæппу ацыд æмæ загъта:

– Хуыцæутты Хуыцау, уæдæ мæ ме 'фсымæрты фæдыл ауадз.

Лæппу раст йе 'фсымæрты фæндагыл сцыд æмæ сагмæ ныккаст. Саг та уымæ дæр дзуры:

– Ма мæ амар, лæппу.

Лæппу йæ фæгæрах кодта, æмæ саг фæуæлгоммæ.

Лæппу ныццыд, æмæ дын саг цæфæй лæууы. Стæй йын саг загъта:

– Ма мæ аргæвд, афтæмæй мæ алас.

Лæппу йын йæ хурхыл бæндæн бафтыдта æмæ йæ раласта йæ хæдзармæ. Фæндагыл йын саг загъта:

– Ацу æмæ дæ хæдзарæн йæ хъуынчъытæ сæхгæн.

Лæппу ацыд æмæ сæ сæхгæдта. Саг бацыд æмæ та лæппуйы æлдары æххуырстытæм арвыста:

– Ацу æмæ дæ сызгъæринрагъ топп уадынзæй баив.

Лæппу ацыд, баивта æмæ сцыд фæстæмæ. Саг разылдта йæ иу сыкъа – æмæ дзы алыхуызон хъазты чызджытæ æмæ лæппутæ рацыдис. Иннæ сыкъа разылдта, æмæ сын уырдыгæй та алы хæрд, алы нозт райста. Стæй саг уадынз райста æмæ сын æрцагъта – хæдзар иууылдæр хъазты хъæр ссис.

мауал æрбауадзут уæхицæн æлдар, чи зоны æмæ уæм æз дæр искуы фæзынон.

Адæм бакатай кодтой, фæлæ лæппу куы ныллæуыдис, æнæ цæугæ мын нæй, зæгъгæ, уæд ницыуал загътой, æмæ лæппу араст ис къухдарæны хицау агурынмæ. Йæ бæхыл йæ саргъ сæвæрдта, сбадтис бæхыл æмæ афардæг йæ фæндагыл.

Цæуы, бирæ фæцыдис бæстæтыл, æмæ бахæцæ иу фурды былмæ. Æрæнцадис уым, йæ байраджы ныннадта, йæхæдæг æй хизынмæ ауагъта, мæхи дæр анайон, зæгъгæ, йæ гæрстæ фепшæрста, фæлæ дзы ферох ис, йæ сæры сæрбæттæн, æмæ йæ куы райхæлдта, уæд бæстæ ныррухс ис. Уыцы фурды астæу та уыдис мæсыг, мæсыджы цардис æхсин, æртæ æфсымæры хо. Бæстæйы рухсмæ ракаст уыцы чызг æмæ нæ бамбæрста, цæй рухс у, уый. Лæппуйæ дæр ферох ис йæ мады фæдзæхст æмæ йæхи найы, кæсы донмæ, æмæ цыдæр æрттивы доны йæ сæры астæуæй. Бамбæрста йæ уæд лæппу, йæ мад йын йæ сæр цæмæн æмбæхст дарын кодта, уый. Нал уыд гæнæн, æмæ йæхи найы æнæ æфсæрмы. Чызг мæсыгæй айдæнæй кæсы, бамбæрста, чи у ацы лæппу, уый.

Лæппу йæхи ныннадта, йæ дзаумæттæ скодта æмæ йæ байраджы æрцахста, саргъ йыл сывæрдта æмæ та дарддæр цæуын фæнд скодта. Уæд йæм йæ байраг дзуры:

– Кæдæм ма цæуæм ныр та?

Лæппу загъта:

– Мæнмæ ис къухдарæн, æмæ цалынмæ кæй у, уый ссарон, уæдмæ мын æнæ цæугæ нæй.

Байраг:

– Махæн цæуæн никуыдæмуал ис, дæ къухдарæны хицау цæры уартæ фурды астæу, æмæ мах цæуын хъæуы уырдаем.

Лæппу:

– Æмæ куыд бацæуæм фурды?

Байраг:

– Мæнæн ис лæвар донбеттырæй æмæ æз доны сæрты бахиздына æнæ мæ къæхтæсхуылыдзæй.

Лæппу:

– Уæдæ цом, кæд афтæ у, уæд.

Байраг йæхи фелхъывта, æмæ цыма сур зæххыл цыдис, афтæ бацыдис мæсыджы размæ.

Лæппу æрхызтис йæ байрагæй æмæ ракаес-бакаес кæны мæсыгмæ. Уалынмæ мæсыджы дуар байгом ис, æмæ дзы рацы-

дис иу рæсугъд чызг, йæ рæсугъддзинадæй бæстæ рухс кодта, æмæ фæрсы лæппуйы:

– Цы дæ хъæуы, лæппу, ам фурды астæу?

Лæппу:

– Æз уазæг дæн, æмæ мын кæд бар ис ам уазæгуат æркæнын, уæд уæ бузныг уыдзынæн.

Чызг æм бакаст æмæ йын загъта:

– Цы дæм ис бæрæгтæнæн махмæ æрбацауынаен?

Лæппу сита йæ къухдарæн æмæ йæм æй радта.

Чызг райста къухдарæн æмæ дуар йæ фæстæ бахгæдта. Лæппу æнхъæлмæ кæсын байдыдта, цы дзуапп рахæсдзæн, загъта. Уалынмæ чызг фæстæмæ рацыдис æмæ лæппумæ дзуры:

– Мидæмæ рацу, æхсин дæ агуры йæхимæ.

Лæппу бацыдис чызджы фæстæ æмæ кæсы, бадынц æхсæз чызджы, æмхуызон, æмарæзт, кæцы сæ чи у, уый бæрæг нæ уыд. Лæппу сæм дзуры:

– Æз æрбацыдтæн мæ къухдарæны фæдыл, æмæ кæд ам ис, уæд мын йæхи бацамонæд.

Чызджытæй иу загъта:

– Æз дæн дæ къухдарæны хицау.

Лæппу нæ фефсæрмы æмæ йæ бафарста:

– Кæм уыдис дæ къухдарæн æмæ мæнмæ цæмæн æрбахаудис?

Чызгæн йæ бон ницы бацис загъын. Уалынмæ дуарæй æрбахызт нæртон чызг, рæсугъд, хæрзконд, бæстæ ныррухс ис йæ уындай, бацыдис лæппумæ æм йын загъта:

– Лæппу, дæ хъуыддæгтæ бакодтай, ныр дæ Хуыцау радта мæнимæ цæрынмæ, æмæ хъуамæ цæрæм, æз бæлоны хуызы куы уыдтæн, æмæ мах уынаффæ куы кодтам, уæд ды уыдтæ лыгъд дæ æлдарæй, æмæ дын цы бауынаффæ кодтам, уыдон бакодтай, ныр æз æмæ ды цом абон дæ бæстæм, уым нæм адæм æнхъæлмæ кæсынц.

Æрцыдысты, æмæ сын адæм арфæ ракодтой, æмæ ма абон дæр цæрынц.

– Мадта идзаг ефтонг адæни астæу ду ба бæгънæг цæмæн дæ?
– Мæнæн ба мæ хæдзарæ мæгур адтæй, æма мин неци фелдист адтæй, æма уой тухæй бæгънæг дæн.

– Мадта дин ку ниффæлдесон, уæд дæ уæле уодзæнæнцæ?

– Кæд иннæ адæнтæн сæ уæлæ нæнцæ, уæд мæнæндæр нæ уодзæнæнцæ.

Лæхъуæни уордикки цæун нæбал фæндаттæй æма загъта:

– Æз нæхемæ нæбал цæун.

Бæгънæг лæг ба ин загъта:

– Æнæцауæн дин нæ ес. Цо, æма дæ уоси хæццæ дзæбæх цæретæ. Уæдта куд тагъддæр рамæлайтæ, уотæ нивгундæр.

Лæхъуæн дзæнетæй рацудæй æма сæхемæ куддæр исцудæй, уотæ хъæбæр устур хист искодта æма стьол исаразта. Лæгбæл ефтонг дзинадæй цидæр ес, уони ‘й ин ниффæлдиста: курæтæй, цохъай, бæрцæй, хъамай. Уæд бабæй бæгънæг лæг æй бæгъудæй æма тупшурмæ исцудæй æма нигъгъæр кодта:

– Уай, бæгънæг лæг, кæми дæ?

Æма ‘й имæ ефтонг лæг рауадæй тупшурæй æма лæхъуæн дзоруй:

– Дæу нæ агорун, бæгънæг лæги агорун.

– Æз бæгънæг лæг дæн. Ду мин ке ниффæлдестай, етæ аци хъæппæлтæ ‘нцæ.

Уæд æй базудта æма ‘й ин загъта:

– Нæ гъудтаг хуарзæй. Фал мæрдти ци бунат фæййидтон, уой хæццæ мæ зæрдæ дзоруй æма ци бакæнон.

– Дæхе ку рамарай, уæд тæрегъæд æй, фал кæд дæ нивæ уа, уæд тагъд рамæлдзиаитæ. Дæхе ку рамарай, уæдта уота тæрегъæд æй æма еци бадæнтæ сумах нæ бал уодзæнæнцæ.

Раарфæ кодтонцæ.

Уæд рæхги рамардæнцæ æма мæрдти ци къелатæ фæййидта, уонæбæл бадунцæ нурдæр ма.

Уотемæй бæгънæг лæг рандæй.

Лæхъуæн æ фиди зæнхæбæл хуæздæр кæми адтæй дони-билабæл, уоми æрбунаг кодта æма уæд кирæ байгон кодта æма будурти нæбал цудæнцæ, уой бæрцæ адæнтæ ракалдæй кири хурфæй ци ракосæн, кæмæ фæрæт, кæмæ тадзина, кæмæ хирхæ, кæмæ лигъзгæнæнтæ, уотемæй.

Уæд сæмæ дзоруй лæг: мæнæ аци рауæн авдуæладзуги авæрдтæ куд искæнайтæ æртæ бонемæ, уотæ.

Айда февнæлдтонцæ æма ка гъæдæ давта, ка фæйнаг, али дзау-ма гъæдæ алирдиккий, уотемæй æртæ бонемæ, дуйнебæл хуæздæр ци хæдзарæ адтæй, уохæн авд уæладзуг авар ракодтонцæ еци адæн. Ку бакустонцæ, уæд кирæмæ сæхуæдтæ уадæнцæ æма сæ авар ку сцæттæй, уæд кирæмæ уаинтæ райдæдтонцæ æма кирæ ку байдзагæй, уæд кирæ нихгæдта æма дзæбæх цардæнцæ.

Уæд кизгæ загъта:

– Аци хæртæ дæуæн ка фæцæй, уоци бæгънæг лæги ку бабæрæг кæнисæ æма йин ести лæвар ку ракæнисæ, уой мæ фæндуй. Уотæ баунаффæ кодтонцæ уосæ æма лæг.

Лæг рацудæй æма туппурмæ исцудай æма нигъгъæр кодта:

– Уой, бæгънæг лæг, кæми дæ?

Туппури бунæй рацудæй æма кæрæдзæбæл ниццин æнцæ.

– Кæми адтæ? – лæхъуæн имæ дзоруй.

– Ести хуарз цин ракæнон, – зæгъгæ, – исцудтæн.

– Мæнæн ци хуарз кæнин гъæуй, уой ба дин мæхуæдæг зæгъдзæнæн. Рацо мæ фæстæ, – зæгъгæ, лæхъуæни рахудта бæгънæг лæг æма ‘й мæрдтæмæ бахудта æма ‘й дуйнетæбæл фæхæтун кодта, уæдтай фæстаги дæр дзенетмæ бахудта. Æма дзенети цас зилдæбæл дуйней рæсугъд къелæтæбæл бадтæнцæ сугъзæрина, сугъзæрина, сугъзæрина стьолтæбæл сæ рази идзагæй лæудтæнцæ али хуарздзинадæй. Алли мардæн дæр цидæр косар никкодтонцæ – сæ рази идзагæй лæудтæнцæ. Уæд æй æхе бадæнмæ бахудта æма æхе бадæн ба æхуæдæг куд бæгънæг адтæй, уотæ е стол бæгънæгæй лæудтæй, æ размæ ба дууæ сугъзæрина, къелай æнабадæгæй лæудтæнцæ æма ‘й фарста:

– Аци къелатæ ба æнæ бадæг цæмæн æнцæ, бæгънæг лæг?

Лæг ба ин уотæ:

– Атæ ба фиццаг дæ мадæ ‘ма дæ фидæ адтæнцæ. Нур ба дæу æма дæ уоси, ке дæ ратардтонцæ, уой тухæй сæ Барастур уота раййивта.

49. Æртæ лæхъуæней аргъау

Цардæй еу лæг ‘ма ‘й ин адтæй æртæ фурти. Лæг исунаффæ кодта, еу бон кеми адтæй, уоми:

Æз ба ме ‘ртæ фуртей, зæгъгæ, балци рарветон, ‘ма си кæмæ ци лæги гъæдæ ес, уой базонон.

Уотемæй син фæйна, дууæ туманий равæрдта, ‘ма и лæхъуæнтæ балци рандæнцæ сæ фæйна, дууæ туманий хæццæ.

Цæйбæрцæ фæцудайонцæ, уæдта къуар нади кæми хецæн кодтонцæ, уохæн рауæнмæ бахъæрттæнцæ ‘ма загътонцæ:

– Цæй, нур фæйна, надебæл цæуæн, ‘ма е ‘хсаей ка ци балхæна, уой хæццæ мæнæ аци нæдтæ еу кæнæнмæ куд æрцæуа, уотæ мах нæ кæрæдзей амий куд бахезæн, уотæ.

Рандæнцæ фæйна, надебæл, ‘ма хестæр æ дууæ туманемæй фустæ балхæдта, астæуккаг ба – сæгъгæ, кæстæри ба Хуцау еу уæлмæрдти фæрсти бацæуæн кодта, ‘ма дин кæсуй, ‘ма еу уосæ уæлмæрдтæй еуварс лæууй ‘ма кæуй.

Лæхъуæн ибæл фæддес кодта, гæрр, зæгъгæ, еци уосæ уæлмæрдтæй дæр еуварс ку лæууй, уæд уотæ хъæбæр цæбæл кæуй? Уæдта ‘й имæ бацудæй, ‘ма ‘й фæрсуй, уотæ хъæбæр цæбæл кæуис, зæгъгæ, хуарз уосæ?

Е ба ин загъта:

– Цæбæл кæун. Мæ фурт еу лæгæй дууæ тумани ихæсгинæй рамардæй, ‘ма ‘й ин нур ба уартæ æ цирт къахуй ‘ма ‘й æ егарттæн хæрун кæндзæнæй.

И лæхъуæн расагъæс кодта ‘ма ин загъта:

– Ма хъурмæ кæнæ, æз ин нуртæккæ е ‘хæс бафеддзæнæн, ‘ма дин дæ фурти мард нæбал искъахдзæнæй.

Цирт ка къахта, еци лæгмæ бацудæй ‘ма ‘й фæрсуй:

– Цæмæн къахис, зæгъгæ, аци цирт?

Е ба ин загъта:

– Дууæ тумани ихæсгин ми адтæй ‘ма уотемæй рамардæй ‘ма ‘й ин нур ба кæд æ мардæй ме ‘хæсмæ мæ егартти бафсадина.

И лæхъуæн ба ‘й ин загъта:

– Æз дин мæнæ туман бафеддзæнæн уой бастий, ‘ма а марди мабал къахæ.

– На, зæгъгæ, загъта, – туманбæл ба ‘й неци ниуадздзæнæн ме ‘хæс.

– Мадта дин финддæс соми ратдзæнæн, ‘ма а марди мабал къахæ.

Исарази æй, и финддæс соми райста и лæхъуæнæй е ‘хæсмæ, ‘ма и марди ниуагъта æнцойнæй. И уосæ æ кæунæй æрсабур æй ‘ма ‘й ин раарфæ кодта и лæхъуæнæн. И уосæ хъæбæр бæгънæг адтæй, ‘ма ма и лæхъуæнмæ ци фондз соми адтæй, уони бабæй уомæн равардта. Уотемæй æнæ неци балхæнгæй е ‘хцатæ фæцæнцæ ‘ма и æнсувæртæ кæрæдземæн дзурд кумæ равардтонцæ, уордæмæ рараст æй. Æрбахъæрттæй нæдти еу кæнæнмæ, ‘ма ‘й уоми ба е ‘нсувæртæ хизтонцæ.

Ци æрæгмæ адтæ, зæгъгæ ‘й имæ дзорунцæ, сæхиуæнттæ ба ‘й фæрсунцæ, и, ци балхæдтай, зæгъгæ, ду ба дæ дууæ туманемæй?

– Мæ дууæ туманей ба æз балхæдтон мæ мадæ ‘ма мæ фидæн мæрдти дзæнæт.

Етæ дæри бæл ниххутæнцæ ‘ма загътонцæ:

– Кæмидæр, – зæгъгæ, – дзæгъæл, фæххадтæй, ‘ма æхцатæ дæр фесафта кæмидæр.

Уотемæй æртæ лæхъуæни сæ мадæ ‘ма сæ фидæмæ æрцудæнцæ, ‘ма сæ фæрсунцæ:

– И, ка и ци пайдай хæццæ æрæздахтæй?

– Æз мæ дууæ туманемæй фусты дзогæ балхæдтон, – зæгъгæ, загъта хестæр.

Æз ба мæ дууæ туманемæй сæгъти дзогæ балхæдтон, зæгъгæ, дзоруй астæуккаг дæр.

Уæд и кæстæрмæ дзорунцæ и мадий ‘ма и фидæ:

– Ду ба уæд ци гъуддаг бакодтай де ‘хцатæй?

Е ба син загъта:

– Æз ба сумахæн мæрдти бунат искодтон.

‘Ма син æрдзурдта æ хабар, е ‘хцатæ кутемæй, уæдда сæ кæмæн равардта, уой. Етæ дæр ибæл нигъгъæртæ кодтонцæ, æхцатæ, зæгъгæ, дзæгъæли фесафта, ‘ма ‘й ратардтонцæ сæ хæдзарæй, и дууæ хестæр лæхъуæнæл ба фæццийнæ кодтонцæ, етæ зæгъгæ, се ‘хцатæй хуæздæр гъуддæгтæ бакодтонцæ.

Кæстæр лæхъуæн ка ‘й, ейæ уайун байдæдта надбæл, маенæ дзæгъæл сæрзелæггун фус куд уа, уотæ. Цал бони ‘й ибæл рацудайдæ, Хуцау æхуæдæг зонуй, уæдта уæхæн хабар фегъус-та, ‘ма хан, зæгъгæ, æ кизги еци лæхъуæнæн ратдзæнæй, ‘ма ‘й таурæхътæй ба ка рафунæй кæна, уомæн, фунæй кæнун кæмæн нæ бакома, уомæн ба, зæгъгæ, æ сæр æркæнун кæнуй ‘ма ‘й инæй кауи мехбæл æрсадзун (кæнун) кæнуй.

– Бæгънæг лæг ци фæдтæ, гъæуис мæ!

Бæгънæг лæг туппурæй фелвастæй. Ци дæ гъæуй, зæгъгæ, имæ дзоруй.

– Нæ дæ бафарстон, ци дæ, циуавæр дæ уой?

Бæгънæг лæг дзоруй:

– Æз дæн, уæлмæрдти къахун ке нæ бауагътай, йæй. Ду, лæги цирт ку къахтонцæ æма син æхца ку равардтай, æма мин мæ мард ку нæ бауагътай куйтан, е уæд мæрдти Барастурæй ракурдтон, дæ фидæ дæ ку расурдта е уæд, нур ба цо, æма дæ ескæд ку багъæуон, уæл аци туппурмæ исцо æма «бæгънæг лæг» зæгъгæ, нигъгъæр кæнæ, уæдта дæмæ фæззиндзæнæн.

Лæхъуæн фæстæмæ рацудæй, тачанки рабадтæй, еу сахат ниццудæй, уæдта цæй ами рауолæфон, зæгъгæ, сæ бæхтæ фæуагъдæ кодтонцæ æма рафтад искодтонцæ, уæд лæхъуæн дзоруй.

– Цæй нæ кирæ фæййинаен, цума циуавæрæй, неци ин зонис, зæгъгæ, – кизгæмæ дзоруй.

– Неци ин зонун, – кизгæ уотæ.

– Мадта йæ фæййинаен.

Æ сæр ин фегон кодтонцæ æма дин дуйней, будури нæ бал цудæнцæ, уой бæрцæ адæн ракалдæй, кæмæ фæрæт, кæмæ тадзина, кæмæ хирхæ, кæмæ лигъзгæнæн, уотемæй гъæр кæнунцæ.

– Ци ракосæн, ци нин косун кæнис, айда? – Дæхъуæн æма кизгæмæ дзорунцæ, гъæр кæнунцæ.

Нæхе фесафтан, кирæмæ сæ фæстæмæ хезун кæнунцæ нæ бал комунцæ, гъæр кæнунцæ, ци ракосæн, зæгъгæ. Гæнæн син ку нæ бал ирдтонцæ, уæд бæгънæг лæгмæ уаин байдæдтонцæ æма туппурæй нигъгъæр кодта:

– Йеуу, бæгънæг лæг, ци фæдтæ?

Туппурæй фелвастæй бæгънæг лæг.

– Ци кæнис?

Нæ кирæ фæййинаен, зæгъгæ, æма дуйней адæн искалдæнцæ æма фæстæмæ нæбал комунцæ.

Æруаданцæ æма сæ бæл æртæмæй ралаудтæнцæ æма сæ кирæмæ фæстæмæ ниттардтонцæ æма кирæ нигъгъæдтонцæ æма син бæгънæг лæг ниффæдзæхста:

– Уæ фиди зæнхæбæл кæми уæ фæндæ уа, уоми æрфестаг уотæ æма сæ уæд рауагъта æма син зæгъетæ. Ци загъайтæ, уой уин æртæ бонемæ исцæттæ кæндзæнæнцæ.

рун райдæдта, ханæн таурæгътæ кæнун байдæдта æма æ рæсугъд таурæгътæмæ гæсгæ рафунæй æй, æма бæгънæг лæг фестадæй æма ‘й ин æ рехæ æрдаста, æхуæдæкка имæ дзоруй:

– Ей, хусгæ ма кæнæ, минкъий байгъосæ.

Никкидæр рæсугъддæр таурæгътæ кæнуй:

– Уæларвæй цæргæстæ куд ластон, – æма бабæй хан рафунæй æй æма бабæй ин бæгънæг лæг æ рехæ никкидæр æрдаста.

– Йеуу, хан, хусгæ ма кæнæ.

Хан æхе расæрфтитæ кодта æма бæргæ æхе расæрфтитæ кодта, фæл бабæй имæ бæгънæг лæг дзорун байдæдта: мæрдти дзубанди, Барастури дзубанди никки рæсугъддæр таурæгътæ æма бабæй хан рафунæй æй. Уæд бæгънæг лæг фестадæй æма ханмæ дзоруй:

– Дæ кизгæ дин рамбултан.

Æригъал æй хан, фестадæй æма загъта:

– Хаир уин уæд мæ кизгæ. Рамбултайтæ.

Уæд бæгънæг лæг кизгæмæ бацудæй æма ‘й ин загъта, дæ фидæ дин дуней лæвæрттæ кæндзæнæй, фал ин зæгъæ: мæн неци лæвар гъæуй, фал мин дæ фæсдуар ци кири зæронд ес, уой радтæ, зæгъгæ, ин зæгъæ.

Уæд хан кизгæн загъта:

– Бæхæргъæуттæй, галæргъæуттæй, фусæргъæуттæй кæцитæ дæ гъæунцæ, уони дин дæттун æд гæстæ.

Кизгæ ба загъта:

– Мæн неци гъæуй: дæ фæсдуар киризæронд, кæд мин дæттис, уæд мин уой радтæ, æндæрамæ неци гъæуй.

Хан бæргæ бакистæй, бæргæ базинадæ кодта, фал ин е имонау кизгæн ци гæнæг адтæй, райинай æвæрдта. Тачанки исбадтæнцæ, киризæронд исивæрдтонцæ æма бæгънæг лæги хæццæ кæми фæйеуæнцæ, уордæмæ исцудæнцæ æма уæд бæгънæг лæг загъта:

– Æз ами хезгæ дæн. Нур ба фæндарæст фæуо. Ка ‘й зонуй, мæ сæр дæ ку багъæуа, уæд аци тупшурмæ исцо æма нигъгъæр кæнæ: «Бæгънæг лæг, дæ сæр мæ багъудæй».

Уæдта дæмæ рацæудзæнæн.

Раарфæ кодтонцæ, рацудæнцæ. Еу сæдæ сарзини рауадæнцæ, уæд имæ кизгæ дзоруй:

– Аци хуæрзтæ дин ка фæцæй, циуавæр æй, уой куд нæ бафарс-тай? Марадзæ, ба йæ фæрсæ.

Бауорæдтонцæ, æмалæхъуæн тупшурмæ исуадæй æма нигъгъæр кодта:

И лæхъуæн исунаффæ кодта. Цæй, зæгъгæ, бавзарон: кенæ хани кизгæ мæн бауодзæнæй, кенæ ба атæ мæгур хауæгтагæй цæруни басты мин мæ сæр дæр æркæнæнтæ, – ‘ма ханмæ рарæст æй сагъæсгæнгæй.

Цæуй, цæуй, уотæ ба ‘й фæстегæй еу бæгънæг лæг сорун байдæдта, байрагдзарæй ибæл хæдонæ, байрагдзарæй ба ибæл хæлаф, ‘ма гъмæ фæстегæй гъæр кæнуй, барæн ай, зæгъгæ.

Лæхъуæн æ фур сагъæсæй дзурд дæр не ‘гъуста, ‘ма имæ цалинмæ æрхъæрттæй, уæдмæ нæ ниллæудтæй, фал æй фæстегæй ку фесхуста, уæдта фæллаудтæй ‘ма фæстæмæ фæккастæй, кумæ цæуис, зæгъгæй, фæрсуй и бæгънæг лæг.

Дæлæ ханмæ цæун, зæгъгæ, ин радзурдта æ хабæрттæ.

Мадта æз дæр дæ хæццæ цæун, зæгъгæ, ин загъта и бæгънæг лæг дæр, ‘ма ханмæ æрцудæнцæ. Хан сæ ку фæйидта, уæд загъта:

– Мæ кауи сæдæ мæхи ма еунæг сæр гъæуаггин æй, ‘ма мин, æвæдзи, исæнхæст уодзæнæй.

И лæхъуæнмæ сагъæстæ бацудæй, мæ сæр мин, æвæдзи, æркæндзæнæнцæ, зæгъгæ, фал ку ‘ризæр æй, уæд и ханæн бæгънæг лæг таурæхътæ кæнун ку байдæдта, уæд уайтагъддæр рафунæй æй.

Бæгънæг лæг æй батйлдта ‘ма ‘й райгъал кодта, æхуæдæгта имæ дзоруй, ци тагъд рафунæй дæ, зæгъгæ.

Хан дæр æ цæститæ расæрфтитæ кодта ‘ма сæмæ дзоруй, фунæй нæ дæн, зæгъгæ.

Бæгънæг лæг ин бабæй таурæхътæ кæнун баидæдта, ‘ма бабæй хан рафунæй æй. Етæ дæр, идаугæ бабæй нин ку кæна, зæгъгæ, ‘ма йæмæ æ уоси æрбакодтонцæ æвдесæйнагæн.

Хан ку ‘ригъал æй, уæд ин æ уосæ загъта:

– Дæ дзурд мабал фæссайæ, еци лæги амонд адтæй нæ кизгæ, æ таурæхътæй дæ ниффунæй кодта, ‘ма син нæ кизгæн æнæ дæттун нæбал ес.

Хан син æ кизги равæрдта, ‘ма и бæгънæг лæг загъта е’ мбал лæхъуæнæн:

– А кизгæ дæу уосæ æй, æз ба уин абонæй фæстæмæ, дæуæн дæр æма кизгæн дæр, – æнсувæр.

Уæдта ин никиддæр загъта, цæугæ ку кæнæн, уæд хан æ кизгæн лæвар кæндзæнæй ‘ма уæ фæрсдзæнæй, ци уин ралæвар кæнон, зæгъгæ, ма ин уæд, æ фæсдуар ци кирæ ес, уой ин ракордзинайтæ.

Хан æ кизги лæгмæ цæуни рæвдзæ искодта, уæдта æй бафарста: ци лæвар дин бакæнон, зæгъгæ.

И кизгæ ба загъта:

– Хуæздæр лæвар мæ неци гъæуй, уæртæ нæ фæсдуар ци кири зæронд ес, уой нин раттæ.

Хан ба загъта:

Æ баамонæгæй Хуцау ма сбоз уæд, уой ба уин неци ратдзæнæн, зæгъгæ.

И кизги ‘ма и лæхъуæн ханбæл рабозтæ кодтонцæ ‘ма дзи æндæр лæвар дæр нæбал ракурдтонцæ, уотемæй, сæ скæнгæ æнсувар – бæгънæг лæг дæр сæ хæццæ, уотемæй сæ хæдзарæмæ рараст æнцæ.

Цæйбæрцæ рауадæнцæ, уæдта хани уосæ ханæн уотæ дзоруй:

– Нур еци лæхъуæнæн дæ еунæг кизги ку равардтай, уæд ма ‘й ин æ зæрдихудт цæмæн æрхастай, дæ кири дæр ма цæмæн нæ равардтай?

Хан æ гъуддагбæл æрфæсмон кодта, ‘ма син сæ фæстæ бæхгин фервиста, фæстæмæ, зæгъгæ, раздæхетæ.

Бæгънæг лæг æма и лæхъуæн æ уоси хæццæ фæстæмæ раздахтæнцæ ханмæ ‘ма ‘й фæрсунцæ, гъи, цæмæн ма нæ раздахтай, зæгъгæ.

– Мæ уарзон еунæг кизги ‘ма сияхсæн ке нæ радтон, уомæй ма æз ци кæнун, – зæгъгæ, загъта хан ‘ма син и кири зæронд равардта сæ хæццæ, ‘ма уотемæй рандæнцæ.

Дзæвгарæ рацудæнцæ, уæдта еу листæг туппурмæ исхъæртæнцæ ‘ма син уоми ба бæгънæг лæг загъталæхъуæн æма и кизгæн:

– Гъенур фæндараст фæууотæ, æз ба мæ бунатмæ цæун, – зæгъгæ, ‘ма туппури фарс исигонæй ‘ма ма син уой рафæдзæхста:

– Ка ‘й зонуй, мæ сæр дæ ку багъæуа, уæд мæмæ-еу ардæмæ æрцауисæ ‘ма туппури фарс бахуаисæ, уæдта дæмæ зиндзæнæн.

Æхуæдæкка туппури хурфмæ ниллæуирдта.

Лæхъуæн æма кизгæ цæун байдæдтонцæ ‘ма еу рæсугъд лигъз будурмæ исхъæртæнцæ ‘ма уоми бауолафæн, зæгъгæ, æрæнцадæнцæ.

И будур сæмæ хъæбæр хуарз фæккастæй ‘ма уоми æрцæрунмæ исунаффæ кодтонцæ. Уæд сæ кирæ сæ зæрди æрæфтудæй ‘ма загътонцæ:

– Цæй, мах ба нæ кири зæронд байгон кæнæн, цумæ дзи ци ес, – зæгъгæ.

– Мæнæ дин фондз соми дæттун, æма цо уæхемæ, æма дæхе исрæвдзæ кæнæ.

Уосæн фондз соми равардта. Уосæ ‘йин раарфæ кодта, устур арфæ. Лæхъуæн фæстæмæ раздахтæй: æнæ ‘хцайæ ма кумæ цæун, зæгъгæ. Сæхемæ испудæй. Уæд сæ сæ мадæ, сæ фидæ фарстонцæ:

– Ка ци пайда искодта?

Дууæ хестæри загътонцæ:

– Мах нæ дугай тумантæ æртигæйттæ искодтан.

Кæстæри фæрсунцæ:

– Ду ба ци бакустай?

– Æз ба уин мæрдти дзæнет бакустон.

Лæг æма й уосæ ратардтонцæ:

– Цо, фæцо дæ кæми фесæфа, уæхæн рауæнмæ.

Ра ‘й тардтонцæ хæдзарæй, æма биццеу ралигъдæй хæдзарæй ‘ма цæунтæ байдæдта æма гъæдæмæ изæрæй исхъæрдтæй æма æхсæвæ уоми байзадæй.

Дуккаг бон никкидæр цæун байдæдта. Рæфтæмæ фæццудæй, уодта надбæл иннердикки бæгънæг лæг æрцудæй. Мадиирд бæгънæг лæг дзоруй:

– Дæ фæндаг раст, хуарз лæхъуæн.

– Ой, дæ гъудтаг раст, дæ гъудтаг раст, бæгънæг лæг.

– Кумæ цæуис, хуарз лæхъуæн?

– Мæ сæр исæвдмæ цæун. Ду ба кумæ цæуис, бæгънæг лæг?

– Æз дæр мæ сæр исавдæ цæун.

– Æдта еумæ цæуæн.

Уæд имæ бæгънæг лæг дзоруй:

– Рацо, ‘ма далæ Хъуми будури Тæтæри хан æ кизгæ, дзубандитæй æй ка рафунæй кæна, уомæн дæттуй. Нур ба уомæ цæуæн.

Еци ханмæ ниццудæнцæ æма иуазæгдонамæ бацудæнцæ. Хан сæмæ уордæмæ рацудæй æма син, æгас цотæ, зæгъгæ, загъта. Етæ дæр ин салам равардтонцæ. Уæд сæмæ хан дзоруй:

– Кæми адтайтæ, циуавæр иуазгутæ айтæ?

Бæгънæг лæг имæ дзоруй:

– Уос корæн æма уой тухæн дæ хæццæ радзубанди кæнæн, зæгъгæ, – дæмæ æрбацудан.

Хан ба син уотæ:

– Дзубандитæй мæ ка рафунæй кæна, мæ кизгæ уомæн дæттун.

Уотæ рахæсна кодтонцæ. Æрбадтæнцæ. Бæгънæг лæг дзо-

50. Бæгънаг лæги аргъау

Æу гъæздут лæгæн æртæ лæхъуæни адтæй æма лæг фæзæрондæй æма æ уосæн загъта: цæй нæхе бон уойасæ нæй базæронд ан æма нæ лæхъуæнти бавзарæн æма син фæйнае дууа тумани радтан æма си ка ци бакосдзæнæй фæсæмæ дзурдтонцæ æма син загътонцæ:

– Мах базæронд ан, нур ба уæмæ ку неци уа, уæд цæмæй цæрдзиаитæ?

Лæг ‘ма уосæ фæйнае дууæ тумани син равардтонцæ æма дууа хестæри горæтмæ исцудæнцæ æма се ‘хца фæйнае дууæ къуремæ æртигæй тумантæ искодтонцæ.

Кæстæр лæхъуæн уотæ:

– Цæй Армавермæ цæуон: горæт сæхудтæ уордикки ку ласунцæ, зæгъгæ. Цæунтæ байдæдта, еу гъæуи рæсти рацудæй æма, алирдæмæ кæсуй æма еу рауæн дууæ лæги цирт къахунцæ, фараст егари ба сæ рази æма, белгом ку сгæддзионцæ, уæд ибæл егартæ сæхе ниццавионцæ, кæд мардæй ести исгæлстонцæ, зæгъгæ. Бæгънаг уосæ, мадиард бæгънаг уосæ сæ рази бадтæй æма куд-та. Хъæбæр надбæл ци лæхъуæн цудæй, е сæмæ баздахтæй, сæ дессагмæ гæсгæ æма сæмæ дзоруй:

– Циуавæр айтæ, ци дессаг айтæ, аци мæгур уосæ уин лихстæ ку кæнуй æма ‘й имæ кунæ игъосетæ, ци къахетæ, цæмæн æй къахетæ?

Етæ ба ‘й ин уотæ:

– Цæмæн къахæн: аци лæг нæ туман дардта æма нин нæ ба-фиста. Нур ба ‘й ин æнæ къахæн нæййес æма ‘й мæнæ нæ куйтæн æнæбахуæрун нæййес.

Уæд сæмæ лæхъуæн дзоруй:

– Корун æма ‘й ниууахтæ.

Цитæ дзорис, ниууадзæн ин нæййес.

Уæд бабæй сæмæ дзоруй:

– Мæнæ дин уæ туман æз федун, уæ куйтæн ба уин фондз соми даттун, финддæс соми уин федун æма ‘й ниууахтæ.

Дууæ лæги кæрæдземæ бакастæнцæ æма бахудтæнцæ, мæнæ гъæла иссердтан.

Финддæс соми син равардтæ æма ранданцæ. Уæд лæхъуæн уосæмæ дзоруй:

Кире фæййигон кодта лæхъуæн, ‘ма дзи дуйней дæсниадæ кæнæг адам, бæхæргъæуттæ, галæргъæуттæ, фусты дзогтæ искалдæй.

Дæсниадæ кæнæг адам:дордасгутæ, гъæддзаума косгутæ, авгæ садзгутæ, æндæртæ февналдтонцæ косунмæ ‘ма еци рæсугъд, лигъз будури авд уæладзуг хæдзæрттæ ракодтонцæ, уæдта ‘й ибæл зилдæгæй ба гъæу искодтонцæ, уотемæй царди дзæбæхæй цæрун байдæдтонцæ. Сæ бæхæргъæуттæн æма сæ галæргъæуттæн баорамæнтæ нæ ‘дтæй, се ‘нæуой мулкæн ба æппундæр кæрон нæ адтæй. Уæд и кизгæ ‘ма и лæхъуæнæн сæ зæрди æрæфтудæй, уойбæрцæ хуæрзтæ нин ка фæцæй, зæгъгæ, еци бæгънаг лæги куд нæ бафарстан, ка адтæй ‘ма циуавæр адтæй, уобæл?

Фæдзæхст син куд адтæй, уомæ гæсгæ и лæхъуæн раунаффæ кодта, æз ба, мæ бæгънаг искæнгæ æнсувæри рабæрæг кæнон, зæгъгæ, ‘ма æ бæхбæл рабадтæй ‘ма фæннæхстдæр æй.

Цæйбæрцæ фæцудайдæ, Хуцау æхуæдæг зонуй, уæдта еци туппурмæ æрхъæрттæй ‘ма ‘й ин æ фарс бахуарста. Туппурæй имæ бæгънаг лæг ислауирдта ‘ма ‘й имæ дзоруй:

– Гъæйтт, мæнæ дæн! Цæмæн дæ багъудæй мæ сæр, ме ‘нсувæр?

Е ба ин загъта, уой бæрцæ хуæрзтæ мæнæн ка фæцæй, еæ ка ‘й, уой базонун мæ фæндуй, зæгъгæ, и лæхъуæн.

Бæгънаг лæг ба ин загъта:

– Ду мæнæн устурдæр хуарз фæдтæ: мæ фæсмæрдæ мин ме ‘хæс бафистай, ‘ма мин мæ мард къахун нæ бауагътай, ‘ма мин е еци хуарз ке фæдтæ, уой туххæй мæ Хуцау рарвиста мæрдтæй дæуæн ести хуæрзтæ фæуни тухæй. Енур ба рауай мæ фæстæ ‘ма мин мæ бунат дæр фæййинæ.

Бæгънаг лæг æ разæй, лæхъуæн ба æ фæсте, уотемæй туппу-ри хурфмæ ниххизтæнцæ ‘ма дин уоми ба дуйней адæнтæ фæйнае царди æгъдаубæл бадунцæ: кæмæн хуарз дарæс, ка ба бæгънаг. ‘ма йæ лæхъуæн фæрсуй бæгънаг лæги, е цæмæн уотæ ‘й, зæгъгæ.

Бæгънаг лæг ба ин загъта:

– Айæ мæрдты дуйней æй, ‘ма алке æ мардæн уæлæбæл ци ис-кодта финги арæзтæй дæр æма дарæсæй дæр, етæ нур ба мæрдти æ размæ лæуунцæ кæдзосæй, гъарæй, дарæс ба æ уæлæ. Мæнæ айæ мæн бунат æй, – зæгъгæ.

Финги размæ гъæдин къæла лæудтæй, фингæбæл ба айдагъ къумæли къос.

– Мæгур адтæн, ‘ма мин мæ мадæ айдагъ къумæли къос ниххæлар кодта, мæрддзаг дæр мин неци адтæй ‘ма мæ мæнæ аци байрагдзар хæдони ‘ма хæлафи байвардта, ‘ма енур ба е етæ мæ уæлæ ‘нцæ.

– Мадта дин марди æгъдауæй еститæ ку ‘скæнон, финги арæзтæй дæр, дарæсæй дæр ‘ма бæхи арæзтæй дæр, уæд етæ мæрдти дæу уодзæнæнцæ?

– Е уæд етæ еугурæй дæр мæн уодзæнæнцæ, – загъта ин бæгънæг лæг дæр.

Уæд æй фæрсуй бабæй и лæхъуæн:

– Сæ рази ци фингитæ арæзтитæ ес, уонæй хуæргæ дæр ести кæнунцæ?

Е ба ин загъта:

– Хуæргæ си неци фæккæнунцæ, фал алли сахат дæр хуæруйнагтæн сæ тулфæ кæлуй ‘ма сæ тулфæмæ син бабадунцæ, уæдта бабæй фестунцæ.

Уæд еу рауæн бабæй лæудтæй сугъзаринае стьолае, æ размæ ба дууæ сугъзаринае къелай. Уонæбæл дæр æй бафарста, ‘ма ‘й ин уонæй ба загъта:

– Етæ ба дæу мадæ ‘ма фидæн лæвæрд адтæнцæ Хуцауæй, мæн ихæс ке бафистай, уæдта мæ мæгур мадæн мин фондз соми ке равардтай, уой тухæй, фал дæ ку расурдтонцæ сæ хæдзарæй, уæдта син сæ бунат раевта лæгъуз рауæнмæ, еу цъиммарамæ, хелæгтæ ‘ма æнкъуæлхитæ; ‘ма хæфситæй идзаг, е уохæн рауæнмæ.

Уæддæр бацудæнцæ, ма уоми ба еу рауæн лæууй сугъзаринае фингæ æ дууæ фарсемæ сугъзаринае къелатæ.

– Атæ ба ци ‘нцæ, зæгъгæ ‘й фæрсуй и лæхъуæн бабæй.

– Ейæ ба æй, Хуцау дæуæн æма дæ уосæн мæрдти ци бунат равардта, ейæ.

‘Ма и лæхъуæнмæ уотæ хуарз фæккастæй æ бунат ‘ма сугъзаринае къелабæл æрбадтæй ‘ма загъта:

– Мадта æз нæбал цæун аци хуарз дуйнеæй.

– Нæ, – зæгъгæ ин загъта и бæгънæг лæг дæр, дæуæн ами лæууæн нæма ес, дæ афонæ нæма æрхъæрттæй. ‘Ма уотемæй фæстæмæ раздахтæнцæ ‘ма уæлбилаемæ исхизтæнцæ. Уæлбилае ба и лæхъуæн бæгънæг лæгæн загъта:

– Абони майрæнбон, иннæ майрæнбони бабæй дæмæ фæззиндзæнæн, – зæгъгæ.

Уотемæй сæ кæрæдземæн раарфитæ кодтонцæ, бæгънæг лæг фæстæмæ туппури хурфмæ ниххизтæй, и лæхъуæн дæр æ бæхбæл

рабадтæй ма сæ хæдзарæмæ рандæй. Сæхемæ исцудæй лæхъуæн ‘ма æ хабæрттæ æ уосæн радзурдта кæрæй-кæронмæ дæр, ‘ма бæгънæг лæгæн къурей бонмæ исрæвдзæ кодтонцæ устур хист, хуарз дарæс æма бæх æд рæвдзæ.

Бæгънæг лæги устур хистмæ и лæхъуæн берæ адæмтæ æрæмбурд кодта, дуйней хуарз финги арæзтитæ ин ниххæлар кодтонцæ, æ хуарз бæх ин æд рæвдзæ ниффæлдистонцæ, уотемæй, марди æгъдауæй ци хуæздæр адтæй, уони ин бакодта.

Майрæнбон ку ‘рхъæрттæй, уæдта бабæй и лæхъуæн æ бæхбæл саргъ фебардта ‘ма бæгънæг лæги бæрæг кæнунмæ рандæй. Æрхъæрттæй туппурмæ ‘ма ‘й ин æ фарс бахуаста.

Урдикæй ба имæ, æ индæн æ кондæн (æмбалæ) ‘надтæй, уæхæн бæхгин фелвастæй ‘ма ‘й имæ дзоруй:

– Æгас цо, ме ‘нсувар!

Лæхъуæн ба йимæ дзоруй, дæумæ нæ дзурдтон, зæгъгæ, фал мæ бæгънæг лæг гъæуй мæн.

Е ба ин загъта:

– Æз ейæ дæн, мæнæ, ци бæх мин ниффæлдистай, уæдта мин ци дарæстæ ниффаун кодта, дæ финги арæзтитæ дæр мæ бунати кæдзосæй лæуунцæ.

И лæхъуæн ин æ дарæс æма æ бæхмæ ку ‘ркастæй, уæд æй æрфæсмардта, ‘ма ‘й ибæл хъæбæр фæцийнитæ кодта, марди æгъдауттæ æцæг ке ‘нцæ, е дæр дзи байрагæс æй, ‘ма уотемæй сæ кæрæдземæн раарфитæ кодтонцæ, ‘ма ейæ туппури фарси ниллæуирдта æ бæхбæл, лæхъуæн дæр æ хæдзарæмæ рандæй.

Æ хæдзарæмæ æрбацудæй ‘ма æ уосæн сæ бæгънæг æнсуварæи хабæрттæ радзурдта, цидæр ин исаразтонцæ марди æгъдауæй, уони æ уæлæ ке фæййидта, уой.

Уомæн дæр æхцæуæн адтæй, ма ‘й ибæл е дæр фæцийнæ кодта. Уæд и лæхъуæн исунаффæ кодта, ‘мæ мадæ ‘ма мæ фиди дæр бабæрæг кæнон, ‘мæ сæмæ фæцуд æй. Æ мадæ ‘ма æ фидæн дæр æ хабæрттæ радзурдта. ‘Ма си æруагæс дæр нæ кодта, фал син загъта:

– Бацотæ, ‘ма ‘й уæ цæстæбæл фæуиндзинайтæ уæхуæдтæ.

И лæхъуæн сæ æ гъæумæ æрбаласта, æ хæдзæрттæмæ сæ бахудта, ‘ма си уæд байрагæс æй сæ фурт циуавæр лæг æй, ейæ.

Еци бонæй фæстæмæ и лæхъуæн æ уосæ ‘ма æ мадæ, ‘ма æ фиди хæццæ царди дзæбæхæй цæрун байдæдтонцæ.

мин хатти мин хъари бафтудæй. Кизгæ не'ригбал æй. Уой фæсте æригбал æй, æма бæх дзоруй кизгæмæ:

– Арт бакæнæ!

– Æма цæмæй бандзарон? Сог кæми ес?

– Уæртæ еци бæласæй расæттæ! Райæвзарæ, кæд дин бакондзæнæй, уæд!

Кизгæ бæласæмæ бавналдта, æма бæласи къабæзтæ æ къохи райзадæнцæ, кизгæн фæннифс æй, æма бæлæстæ кæрæдзæбæл цурхун байдæдта, æма æгас будур, гъæдæ ниррохс æй.

Уæд имæ бæх дзоруй:

– Рахуссæ еу минги, æз дæр рахезон.

Кизгæ рафунаей æй, бæх дæр хезуй. Уæд кизгæ фестъæлфтæй, æма 'й имæ бæх дзоруй:

– Цæбæл фестъæлфтæ?

– Магъа! Цума гъолон бæхгин абæлти æрбауадæй, уотæ рауидтон!

– Хуссæ, – зæгъгæ, 'й имæ бæх дзоруй, – ейæ абæлти нæбал æрбауайдзæнæй!

Кизгæ бабæй рафунаейæй æма бабæй никкидæр фестъæлфтæй. Бæх бабæй æй фæрсуй:

– Цæбæл фестъæлфтæ?

– Магъа, цæмæн фестъæлфтæн! Гъолон бæхгин абæлти æрбауадæй.

– Ма тæрсæ! Хусгæ кæнæ! Ейæ абæлти нæбал æрбауайдзæнæй!

Рафунаей æй кизгæ, никкидæр бабæй фестъæлфтæй. Бæх бабæй æй фæрсуй:

– Ци кæни, цæбæл фестъæлфтæ?

– Гъолон бæхгин уæлæ еци хонхи сæрбæл æрбацудæй æма æхсидудагъæй хонх рахъел кодта æма уордæмæ бацудæй.

– Мадта ци рауæн бацудæй хонхи, уой ма феронх уай! Нур ба рабадæ, мах ба цæуæн!

Рабадтæнцæ. Рацудæнцæ æма еци хонхмæ иссудæнцæ, еци рауæнмæ, хонхмæ (хонхи еци рауæнмæ), æма, гъолон бæхгинаен дуар кæми байгон æй, уоми е дæр æхсидудагъæй дуар байгон кодта. Медæмæ бацудæнцæ. Уоми ба берæ авартæ.

Бæх имæ дзоруй:

– Мæн ами уадзæ! Цо æма аварти ций ес, ци гъудæгтæ, уони бал базонæ!

Кизгæбæл лæхъуæни хъæппæлтæ адтæй, уотемæй надæн æ

Æлдары æххуырстытæ къулбадæг лæппуйы сардыдтой, ацу æмæ уыцы лæппуйы бабæрæг кæ, магуыр куы у, уæд йæ сызгъæринрагъ топп уадынзæй цæмæй баивта, зæгъгæ. Къулбадæг лæппу ацыд æмæ хуынкъæй мидаæмæ фæкаст, стæй æрцыд æмæ, цы федта, уыдон æххуырстытæн æрдзырдта.

Æххуырстытæ йын загътой:

– Ацу æмæ æлдарæн афтæ зæгъ, æлдар, уыцы лæппу куыд зæгъы, мæнæн, дам, æлдарæн мæ цæст куы уарзид, уæд ма йын мæ сызгъæринрагъ топпимæ мæ æвзистсыкъа саг дæр раттин.

Æлдар æм басидт æмæ йын загъта, дæ саг дæр мын ратт, зæгъгæ.

Лæппу скатай ис. Саг ын загъта:

– Нæ дын загътон, мæн дæуæн ничи ныуадздзæн, – зæгъгæ, – ныр рацу æмæ цом.

Æрцыдысты æлдары хæдзармæ æмæ уым цæрын байдыдтой. Æххуырстытæ та уыцы лæппуйы сардыдтой:

– Ацу æмæ æлдарæн зæгъ, уыцы лæппу куыд зæгъы, мæнæн, дам, æлдарæн мæ цæст куы уарзид, уæд, дам, ын æнаæмæд æнафыдæй райгуыргæ чызг усæн æрхæссин.

Æлдар æм басидт æмæ йын загъта:

– Ацу æмæ мын æрхæсс ахæм чызг.

Лæппу кæуын байдыдта. Уæд ын саг загъта:

– Кæутæ ма кæн, ацу æмæ æлдарæн зæгъ, æххуырстытæ сцæттæ кæ, – зæгъгæ. Стæй йын саг загъта:

– Дард быдыры дынджыр обау. Обауыл-иу æрхуысс æмæ-иу зæгъ: «Охх, мæ ныййарæг, цæй фæллад дын бакодтон», – уæд дæм рацæудзæн ус æмæ дын æй уый бацамондзæн.

Лæппу æххуырстыты акодта йемæ, æмæ йын саг куыд загъта, афтæ бакодта, обаумæ куы бахæццæ сты, уæд.

Ус æм рауадис, бацинтæ йыл кодта, стæй йын афтæ зæгъы:

– Æмбæхсгæ уæ куы нæ бакæнон, уæд, мæ лæппутæ куы 'рцæуой, уæд (уæ) бахæрдзысты.

Лæппу йын радзырдта йæ хабар. Ус æххуырстыты бамбæхста, лæппуйæн та загъта:

– Судзиндон къоппы дæ сæвæрдзынаен, æмæ æнцад бад уым.

Судзиндон къоппы йæ куыд сæвæрдта, афтæ лæппутæ дæр иугайæ цæуын байдыдтой, æмæ дзы алчидæр æрбацæугæйæ дзырдта, аллон-биллоны смаг дæ цæуы, зæгъгæ.

– Аллон-биллоны смаг мæ нæ цæуы, мæнæ саджы смаг кæнын.

Уæд кæстæр загъта:
 – Ацæуæнты мах цæуæм, хæтæнты мах хæтæм, аллон-билло-ны смаг та уый кæны.
 Мад загъта:
 – Æз мæ фыды бæстæм иунæгæй цæуын, æмæ мын уæ бæх радтут, стæй мæ афæдзы бонмæ ма бабæрæг кæнут.
 Лæппутæ æмхуызонæй загътой:
 – Æмæ мах ардæм дæу æмæ бæхы тыххæй куы цæуæм, уый йæдтæмæ ам цы агурæм?! Кæм ныл баизæр уа, уым – нæ хæдзар.
 Лæппутæ райсом фестадисты æмæ ацыдысты. Ус загъта лæппуйæн:
 – Мæнæ ацы бæхыл сбад, æмæ дæ уый хæццæ кæндзæн бынатмæ. Стæй дын цы загъта, уый-иу кæн, æцæг афæдзы бонмæ ам куыд уай, афтæ.
 Лæппу бæхыл сбадт, æххуырстыты дæр йемæ акодта, æмæ ра-раст сты. Фæцæуынц, æмæ иу цæргæс лæппуйы гуырыл ныттыхст æмæ йын загъта:
 – Мæ хъис атон, æмæ дæ мæ сæр куы хъæуа, уæд иу хъис артмæ бадар, æмæ дæм уæд хæццæ кæндзынæн.
 Дарддæр цæуын байдыдтой. Уалынмæ та йыл кæсаг йæхи æртыхта æмæ загъта:
 – Мæнæ мæ хъис атон, æмæ дæ мæ сæр куы хъæуа, уæд-иу мæ хъис артмæ бадар, æмæ дæм хæццæ кæндзынæн.
 Цæуын байдыдтой дарддæр æмæ бахæццæ сты иу мæсыгмæ. Бæх лæппуйæн афтæ зæгъы:
 – Гъе ныр дæ æххуырстыты æркафын кæн, æмæ чызг, кæй агурыс, уый мæсыгæй уыдонмæ куы ракаса, уæд йæ рухс арвыл æмбæлдзæн, æмæ йыл ды уæд дæхи цæв.
 Лæппу æркафын кодта. Чызджы куы нал уагътой сæ хъæрæй, уæд сæм ракаст. Лæппу дæр ыл йæхи ныццафта, æмæ йæ рахастой. Фæндагыл чызг афтæ зæгъы, дойны мын у, зæгъгæ. Лæппу йын къусы систа, чызг загъта:
 – Æз къусæй нæ нуазын.
 – Уæдæ?
 – Уæдæ хъуывгъанæй.
 Лæппу йын хъуывгъаны систа, чызг кæсаг фестад æмæ доны афардæг. Лæппу кæуын райдыдта, стæй цæргæсы хъис артмæ бадардта, æмæ цæргæс уайтагъд æрбахæццæ, кæсаджы донæй фелвæста, лæппумæ йæ радта, æмæ араст сты дарддæр. Иудзæвгар

Уæд бабæй бæх кизгæмæ дзоруй:
 – Дæ цæститæ исихалæ æма рагъæуæйдтæ кæнæ!
 Кизгæ æ цæститæ исихалдта æма рагъæуæйдтæ кодта æма ден-гизи билæбæл еу уорс авар ниуидта æма бæхмæ дзоруй:
 – Дæлæ денгизи билæбæл еу уорс авар инун!
 Бæх имæ дзоруй:
 – Уоми кизгæ бадуй цай цунгæй, æма ‘и бæл гъæр уæхæн никкæнæ, гъæр, æма æ разæй æ агувзæ куд фæххауа!
 Нихъхæрттæнцæ, æма бæх æндегæй фæууагъта, медæгмæ бацудæй æма ‘и бæл æнай-æной уæхæн гъæр никкодта, æма æ разæй æ агувзæ фесхъиудтæй.
 Кизгæ фестадæй æма дзоруй:
 – Ци дæ фæндуй, хуарз лæхъуæн?
 – Тагъд мæнæ аци хурдзин рагъæн рæуæг, хъæстæн дзæбæх хуæруйнагтæй райдзаг кæнæ!
 Хурдзин али дзæбæхдзенадæй райдзаг кодта æма ин раарфæ кодта. Рацудæй, рабадтæй æ бæхбæл æма бабæй ин æ цæститæ ниббæдтун кодта. Ратахтæй базургин бæх.
 Еу сахат фæццудæнцæ, уæдта æрлæудтæй бæх, æ цæститæ ин исихалун кодта:
 – Рагъæуæйдтæ кæнай, неками неци инис?
 Рагъæуæйдтæ кодта æма гъæуи астæу еу мæрæ байдта.
 – Уæртæ гъæди астæу еу мæрæ инун.
 – Гъедта, гъе уордæмæ цæуæн!
 Мæрæмæ бахъæрттæнцæ, æма бæх кизгæмæ дзоруй:
 – Еу минги бахуссæ, æз дæр еу минги рахезон. Фал дæмæ еу бæхгин æрбацæудзæнæй æма ди зинг кордзæнæй æртæ хатти. Сайсаиддæр мацæ ‘й мæ исдзорæ! Æртиккаг хатт ба ин зæгъæ: «Ци дæ гъуддаг ес ами? Æрхезæ æма зинг райсæ æма ардиги рандæ уо! Ами ци гъæртæ кæнис?»
 Гъолон бæхгин æрлæуирдта, æма фæгъгъæбесæй æнцæ æма кæрæдзей рауæрдæ-бауæрдæ кæнун байдæдтонцæ. Сæ бæхтæ дæр хилæ кæнунтæ байдæдтонцæ. Уотемæй гъолон бæхгинбæл исхъæбæрдæр æнцæ, æма денгизи багæпп кодтонцæ æма раервазтæнцæ, денгизи балæуирдтонцæ.
 Уæд бæх кизгæмæ дзоруй:
 – Рахуссæ, æз дæр рахезон.
 Кизгæ фæлладæй рафунай æй. Уæд бæх æрбацудæй æма кизги æ гъæлæси исиста, æма, мæри медæгæ уæхæн сауæдонæ на’дтæй, кæми ‘й нæ ниттулдта, æма ‘й цалæми ниттулдтайдæ, уалибæл

Ку æй исугъта, уæд ин загъта:

– Уæртæ, æхсæзæймаг медæггойни æ саргъ, æ кард, æ дзаумаутæ, æвдæймаг медæггойни – æ бæх, кирти æвард æнцæ æма сæмæ хатиагау дзорун гъæуй, æма сæмæ хатиагау исдзорæ, æма байгон уодзæнæнцæ, бæх дæр раласæ, æ дзаумаутæ дæр ин рахæссæ. Æ бæх рагæй æнæртад æй, æма 'й дзæбæх ниртайæ!

Медæггойнитæ байгон кодта, бæх раласта, дзаумаутæ рахаста, бæх ниртадта, æ дзиндзæ æрдо ин исзиннун кодта, саргъ ибæл исæвардта, æхе исрæвдзæ кодта, сехуар искодта, рабадтæй.

Будурмæ ку рацудæй, уæд имæ бæх дзоруй:

– Кумæ цæуис? Цирдæмæ цæуæн?

Кизгæ ракасæ-бакæсæ кæнуй:

– Ка мæмæ дзоруй?

Уæд бабæй имæ бæх дзоруй:

– Цирдæмæ цæуæн? Кумæ мæбæл цæуис?

Бæх дзоруй:

– Æз дæмæ дзорун, кизгæ, æз!

Кизгæ 'й ралæдæрдтæй æма 'й æ хъури никкодта:

– Æгайтима мæмæ исдзурдтай!

Уæд имæ бæх дзоруй:

– Кумæ мæбæл цæуис? Лæхъуæни хъæппæлтæ бæргæ искодтай, фал ду кумæ цæуис, ейæ зин иссерæн æй. Нур ба бадæгæн исбæздзæнæ æви нæ? Исмабæл бадæ æма дæхе саргъбæл нибæдтæ хъæбæр, æз ба дæ бавзарон.

Ра 'й бæл бадтæй, æхе хъæбæр фæдар ниббаста бæхбæл, æма уæд бæх æхе нитгилдта, æма кизгæ еуæрдæмæ фæккъьола 'й.

Бæх кизгæмæ дзоруй:

– Дæхе фæдар ниббæдтæ, уæдта дæ цæститæ дæр ниббæдтæ!

Æхе фæдар ниббаста, æ цæститæ дæр ниббаста.

Бæх базургин адтæй, арви зæнхи астау хæрдмæ рандæй.

Ци фæццудæй, уæдта бæх æрлæудтæй æма кизгæмæ дзоруй:

– Дæ цæститæ исихалай æма рагъæуæйдтæ кæнай! Неци инис?

Æ цæститæ исихалдта æма рагъæуæйдтæ кодта æма хорæй фæстæмæ нецибал фæййидта æма бæхмæ дзоруй:

– Хорæй фæстæмæ неци инун!

– Мадта никкидæр дæ цæститæ ниббæдтæ!

Æ цæститæ ниббаста, æма базургин бæх ратахтæй æма зæнхæмæ æрхæстæг æй.

куы ацыдысты, уæд та чызг загъта, дойны мын у, зæгъгæ. Лæппу та йын донæй къусы систа. Чызг та афтæ:

– Æз къусæй нæ нуазын.

– Уæдæ?

– Уæдæ мæ цыгонæй.

Лæппу йын цыгоны систа, чызг кæсаг фестад æмæ та афардæг. Лæппу дæр кæуын байдыдта, стæй та кæсæджы хъис дæр артмæ бадардта. Кæсаг æрхæццæ æмæ лæппуйы бафарста, цы хабар у, зæгъгæ. Лæппу йын загъта, чызг мын кæсагæй алыгъд, зæгъгæ. Стæй чызг загъта:

– Æз ныр дæу дæн, æмæ цом.

Уалынмæ обаумæ æрхæццæ сты. Ус рауад æмæ лæппуйæн загъта:

– Æз ныр мæ фыды хæдзармæ куы нæ ацæуон, уæд мæ мæ фырттæ ам куы 'рийафой, уæд мæ амардзысты.

Бауад, цæджындз дамбацайæн акодта, аххæрæг та – топпæн, бæхыл абадт æмæ ацыд йæ фыды хæдзармæ. Чызг æмæ лæппу дæр æрцыдысты æлдары хæдзармæ.

Æххуырстытæ та къулбадæг лæппуйы сардыдтой:

– Ацу æмæ ма æлдарæн зæгъ, уыцы лæппу куыд зæгъы, мæнæн, дам, æлдарæн мæ цæст куы уарзид, уæд ма йын кæй бакодтон, уыдоны æнæой та пылыстæгæй бандæттæ фæкæнин, зæгъгæ.

Æлдар æм басидтис æмæ йын загъта:

– Дæ хорз – хорз у æмæ ма мын бандæттæ дæр скæн пылыстæгæй.

Саг загъта лæппуйæн:

– Ацу æмæ æлдарæн зæгъ: «Доны был æртæ уæрмы скъахын кæ».

Лæппу ацыд æмæ загъта æлдарæн. Æлдар загъта йæ 'ххуырстытæн. Уыдон ацыдысты æмæ уæрмытæ къахынæй куы бафæлладысты, уæд кæрæдзийы ныппырх кодтой. Пыл райсом æрцыд донмæ. Æртæ уæрмы дзаг уыдысты: иу тамакойæ, иннæ цæххæй, æртыккаг арахъхъæй. Пыл цæхх æмæ тамако фæхордта, стæй арахъхъ банызта æмæ уым амарди.

Лæппу æрцыд æмæ дзы бандæттæ фæкодта, стæй сцыд хæдзармæ. Чызг ын загъта:

– Ацу æмæ æлдарæн зæгъ, къамбецы 'хсыр цæджджинаджы дзаг сфыцæд, æмæ уым нæхи снайæм æлдаримæ.

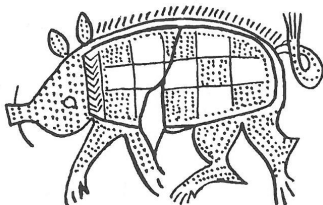
Æлдар цинай мæлгæ афыхта. Уæд ын чызг афтæ зæгъы:

– Ныххиз ныр.

Æлдар цинтагæнгæ ныххызт æмæ уым басыгъд. Чызг уæд лæппуйæн афтæ:

– Рацу æмæ нæхи снайæм.

Æлдары мард сæппæрстой, æмæ дзы чызг æмæ лæппу сæхи снадтой. Абон дæр ма лæппуйæн йæхицæн баззадысты: саг дæр, чызг дæр, бандæттæ дæр æмæ æлдары фæллоу дæр.

52. Зæронд лæг æмæ хърихъупп

Царди-уыди зæронд лæг æмæ зæронд ус. Уыдон уыдысты иттаг магуыр, нæ уыди уыдонмæ нæдæр гал, нæдæр бæх, – иу дзырдæй сæм фосы мыггагæй ницы уыди, хæдзары куыст цæмæй бакодтаиккой. Зæронд лæг алы хатт дæр цыди хъæдмæ æмæ дзы хаста суг æргъомæй.

Иухатт, хъæды сугхæссынмæ уæвгæйæ, бæласы фæстæ федта æргъæвст хърихъупп. Лæг бацин кодта æмæ дзуры:

– Хърихъупп, ды мын дæ Хуыцауы лæвар! Мæ хæдзармæ дæ фæхæсдзынæн, æмæ дæ мæ зæронд ус хæринаг скæндзæн.

– Уæд мæ цы бахæрдзыстут? – загъта æргъæвст хърихъупп, – æз дæн айдагъ стджытæ ‘мæ бумбули. Уый бæсты мæ стæфсын кæн, мæхи бар мæ суадз, æмæ дын стыр хорз фæуыдзынæн.

Зæронд лæг арт бандзæрста æмæ æргъæвст хърихъуппы схъарм кодта. Хърихъупп бацæрдæг æмæ цæуынын сси. Лæг æм дзуры:

– Ныр цæугæ кæныс, цæугæ, зæрдæ дæр мын бавæрдтай, – фæлæ дæ куы агурон, уæд дæ кæм ардзынæн: дæ хæдзар цы ран ис?

– Фосгæсты иу бафæрс, – загъта хърихъупп, – æмæ дын уыдон амондзысты мæ цæрæнбынат.

– Мадта мах ка дардзæнæй?

Мадæ, фидæ, лæхъуæн, кизгæ – уомæй æндæр бинонтæ ба нæ адтæнцæ. Кизгæ мади нæбал уагъта, уæд мадæ загъта:

– Ду ци бакæндзæнæ? Ци баагордзæнæ? Кумæ фæццаудзæнæ, кизгæ ку дæ, уæд?

Мадæмæ нæбал байгъуста æма æхе исрæвдзæ кодта, лæхъуæни хъæппæлтæ искодта, бæх исрæвдзæ кодта. Рабадтæй. Рацудæй. Гъæуи думæгмæ ку рахъæрттæй, уæдта ибæл уоми еу уосæ ранбалдæй.

– Кумæ цæуис, хуарз лæхъуæн, мæн ку нæ фæрсис, уæд?

Лæхъуæн рамæстгун æй, нийибæлту кодта: «Сайтан мæ размæ фæцæй!» Æма фæстæмæ раздахтæй.

Еу къуæре ку рацудæй, уæд бабæй бæх исрæвдзæ кодта æма сæумæ раги рабадтæй æма бабæй еци гъæунги ниццудæй. Еци уосæ бабæй æ рази фæцæй, æма имæ уосæ дзоруй:

– Кумæ цæуис, хуарз лæхъуæн, ку нæ мæ фæрсис?

Лæхъуæн бабæй рамæстгун æй, уосæбæл бабæй ниллистухъ кодта:

– Мæ сайтани хай бабæй мæ размæ фæцæй!

Фæстæмæ бабæй æрбаздахтæй, æма еу дууæ къуæрей бæрцæ рацудæй. Кæд байронх уидæ, зæгъгæ, бæх бабæй барæвдзæ кодта, сæумæ талингæй рабадтæй æма æндæр гъæунгæбæл рацудæй. Гъæуи кæронмæ ку ‘рхъæрттæй, уæд бабæй ибæл еци уосæ ранбалдæй æма имæ дзоруй:

– Хуарз лæхъуæн, кумæ цæуис, мæн ку нæ фæрсис, уæд?

Лæхъуæн бабæй фæстæмæ æрбацудæй сæхемæ æма загъта, æрсагъæс кодта: «Цæуон, ба ’й фæрсон, цума мин ци зæгъдзæнæй?»

Бæхбæл рабадтæй, ниццудæй еци уосæмæ æма ’й фæрсуй:

– Гъауай, нур мин ци зæгъис, цæбæл мæ фæрсун кæнис дæхе?

– Мæхе дин цæбæл фæрсун кæнун, мæхе: кутемæй цæуис? Един, дæу кумæ цæун гъæуй, уомæн е ‘рдæгмæ дæр нæ бахъæртдзæнæй.

– Мадта ци кæнон?

– Мадта цо фæстæмæ, дæ мадæмæ карди хæццæ бауайæ, дæ бунд ’й фæккæнæ æма ин кард æ хорхбæл фæвæрæ, æвгæрдгæ кæнун, зæгъгæ, æма дæ ку фæрса, ци кодтон, зæгъгæ, уæдта ’й ин зæгъæ, мæ фиди бæх мин цæмæннæ дæттис, мæ фиди дзаумаутæ мин цæмæннæ дæттис?

– Ис мæ уадзæ, ба дин сæа мондзæнæн!

Ис æй уагъта.

Уæд æлдар арвыста бæрæгтæнджытæ. Уыдон лæппуйы хæдзармæ ныццыдысты бæхы къахфæдтыл. Скодтой йæ æлдары хæдзармæ. Æмбал та уыд хæдзаргæс. Чызджы уымæн саккаг кодтой. Йæ бæхы фæсарц æй сæвæрдта ‘мæ йæ æрхаста хæдзармæ. Цардысты уым.

Æмбал дæр хуымæтæг нæ уыдис. Иу ахæм æлдар уыд, æмæ-иу йæ зæххыл чи ацыдис, уымæн-иу йæ сæр ракодта, ‘мæ йæ-иу кауы михыл æрсагъта.

Иу бон Æмбал уыцы æлдары зæххыл фæцæйцыд. Æлдарæн та чызг уыдис, æмæ йыл чи фæтых уыдаид, уымæн йедтæмæ йæ никамæн лæвæрдта. Æмбалы сæ зæххæй æрбакодтой. Æлдары богæлттимæ хæцыди ‘мæ сæ иууылдæр абырста. Уæд æлдар йæ чызджы Æмбалæн радта. Æрхастой йæ. Чындыæхсæвтæ скодтой.

Абон дæр ма дыууæ æфсымæры цæргæйæ базадысты.

54. Кизгæ лæхъуæн куд фестадæй (Калоти Тасолтани аргъау)

У хуарз гъæздут лæгæн берæ фонс, берæ зæнхитæ адтæй, æма еу бон ба еци лæг загъта, цæуон, мæ фондбæл фæххæтон, фæссæуинон, зæгъгæ, æма рандæ’й еунæгæй æма фесавдæй, нæбал разиндтæй.

Уæд берæ бæнттæ рацудæй, æма æ лæхъуæн загъта:

– Цæуон, нæ фиди баагорон. Ци фæцæй нур æгас анз?

Е дæр бабæй рандæ’й, æма е дæр бабæй фесавдæй, нæбал разиндтæй.

Дууæ анзи рацудæй, æртæ анзи рацудæй, уæд кизгæ хъурмæ кæнун байдæдта:

– Мæ фидæ æма ме’нсувæр кæми фесавдæнцæ, уой бæрæг баагорун мæ фæндуй, зæгъгæ, æ мадæн дзорун байдæдта.

Зæронд лæг æй ауагъта, хърихъупп йæ базыртæ бацагъта, йæ лыстæг даргъ къæхтæ фæстæмæ араст кодта, йæ даргъ хъуыр размæ сарæзта æмæ уыцы хуызæнæй атахт.

Хъæдæй сæ хæдзармæ æрбаздæхт зæронд, усæн радзырдта хърихъуппы хабар.

Иу къорд бонты фæстæ зæронд ацыди хърихъуппмæ балцы. Цæуынтæ байдидта æмæ фосгæстыл амбæлд.

– Хърихъуппмæ мын фæндаг нæ бацамониккат? – дзуры сæм зæронд.

– Цу æмраст, æмæ дæ фæндаг хъазгæстæм бахæсдзæн, фæрс-иу уыдон, фæндаг дын амондзысты.

Хъазгæстæ йæ каркгæстæм сардыдтой.

– Каркгæстæ, фæндаг мын бацамонут, æз хърихъуппмæ лæварыгур цæуын.

– Фæндаг дæр дын бацамондзынæн, стæй ма дын фæнд дæр скæндзынæн. Бирæ хæртæ дын кæндзæни хърихъупп, бартæ дын дæтдзæн алцæмæй дæр, мацы баком, æрмæст ын-иу зæгъ: «Кæд мын хорз кæныс, уæд мын дæ фæсдуар дæ гæбæр бæх балæвар кæн».

Зæронд лæг хърихъуппы хæдзармæ бафтыди. Иттæг æй сбун кодта хърихъупп, алы хæзнатæ йын хаста йæ размæ, фæлæ ницы, ницы исы лæг.

Уæд æм зæронд лæг дзуры:

– Кæд мын дæ зæрды æцагæй дæр хорз фæуын ис, уæд мын лæварæн ратт дæ гæбæр бæх.

– Дæуæн уый чи загъта, уымæн Хуыцау ма бакомæд, – загъта хърихъупп, фæлæ ма йын цы гæнæн уыди! – Хайыр дын уæд мæ лæвар, фæлæ дын æргом кæнын бæхы миниуæг: кæмдæриддæр ын «æддæмæ абад (æлли), мæ бæх» зæгъай, уыцы ран дын сызгъæринтæ æркалдзæн йæ хордзенæй.

Арфæ ракодта зæронд лæг хърихъуппæн, гæбæр бæхы раласта æмæ фæцауы йæ хæдзармæ. Æрдæгвæндаг зæронд дзуры:

– Æддæмæ абад (æлли), мæ бæх!

Бæх дуне-æппæт сызгъæринтæ æркалдта. Сызгъæринтæй æрмæст йæ дзыппы цас бацыдаид, уыдон афснайдта йæхимæ, аннатæ фосвæндагмæ басæрфта.

Цæуы, цæуы, æмæ иу куыроймæ схæццæ, куыройы раз лæшпутæ хъазынц.

– Лæшпутæ, мæ бæх уæ разы уадзын, мæхæдæг куыроймæ бауайон. Фæлæ уæ ацы бæхæн мачи фæрæдийæд: «æддæмæ абад

~~~~~  
(æлли), мæ бæх!» .Æваст бирæ дыргътæ æркалдзæн, æмæ сæ быны фæуыдзыстут.

Куыроймæ ссад æлхæнынмæ бацыди зæронд. Лæппутæ гæбæр бæхæн афтæ:

– Æддæмæ абад, мæ бæх!

Уыйадыл бæх сызгъæринтæ калын байдыдта. Лæппутæ фæхæлоф кодтой сызгъæринтыл, гæбæр бæхы амбæхстой, йæ бæсты æндæр абастой.

Зæронд лæг ссадимæ рацыди куыройæ, фæрсы лæппуы:

– Исты сдзырдтай ацы бæхмæ?

– На, на, – загътой лæппутæ.

Зæронд æд бæх, æд æссад сæ хæдзармæ æрцыди æмæ дзуры:

– Усай, фæмагуырай мауал тæрс, баздæхта бæхы къæсæрмæ æмæ «æддæмæ абад, мæ бæх» фæкодта. Фæлæ цы абадтаид уыцы бæх.

Фæстæмæ йæ хърихъупмæ балаууын кодта.

– Мæнæ ацы чырын ахæсс, – загъта хърихъупп зæрондæн, – цы ран æм сдзурай «æрхæсс, чырын!», уырдаæм дын алы хæрд æрхæсдзæн.

Арфæ та ракодта зæронд лæг, чырыны йæ 'ккой сæвæрдта æмæ йæ фæхæссы. Æрдæгвæндагыл æрбадт баулафынмæ, чырын æриста зæххмæ æмæ загъта:

– Æрхæсс, чырын!

Чырын алы хæринаг æрхаста, æмæ зæронд бафсæста йæхи. Уырдыгæй араст æд чырын, куыроймæ бахæццæ, æмæ та куыройы раз лæппутæ хъазынц.

– Лæппутæ, «æрхæсс, чырын!» уæ мачи сдзурад, намæ уын фыдбылыз сараздзæн, – загъта зæронд. Чырын уыцы ран æрæвæрдта, йæхæдæг та куыроймæ фездæхт.

Зæронд мидæгæй куы фæци, уæд лæппутæ чырыны уæлхъус фестадисты æмæ дзурынц:

– Æрхæсс, чырын!

Алы хæрд æрхаста чырын, лæппутæ хæринагтыл ныццавтой сæхи, бахордтой, æмæ та чырын æндæрæй аивтой.

Фæстæмæ куыройæ рацыд зæронд, чырыны йæ 'ккой бавæрдта æмæ сæ хæдзармæ æрфардæг. Хæдзары астау чырын æрæвæрдта æмæ дзуры:

– Æрхæсс, чырын! – фæлæ уыцы чырын цы 'рхастайд.

Чырын та фæстæмæ айста æмæ хърихъупмæ балаууыд. Хърихъупп ын уæд балавар кодта къобола æмæ джебогъ.

~~~~~  
– Ахæц ма йыл.

Афæлвæрдтытæ кодта, æмæ йын куы нæ акуымдта аскъуынын, уæд уайыг къæй сæппæрста 'мæ сгæпп ласта лæппуы хæрынмæ. Лæппу куы фæтарст, уæд атгæпп ласта, 'мæ цæстытæ ралиуырдоной, стæй йæ къух æмæ йæ къахы ныхтæ атыдтой, 'мæ ма ныхъхъæр кодта:

– Æллах, Æмбал, хæрынц мæ!

Æмбал æрбагæпп ласта. Уайыг фæтарст 'мæ фæстæмæ дзыхъ-мæ ныггæпп ласта. Æмбал лæппуйæн йæ цæстытæ, йæ къах æмæ къухы ныхтæ сæ бынаты авæрдта 'мæ йын сæ нымæтын ехсæй асарфта. Лæппу цы уыд, уый фестадид.

Уæд дыууæ лæппуы æнадомд уырсытæ æрбаластой. Уыдон къæдзилтыл бабастой уайыджы дæр æмæ мады дæр 'мæ сæ тыгъд быдырты ауагътой. Уыдон ма сын се 'стæгдар æрхастой.

Дыууæ лæппуы уым цæрын райдыдтой. Хистæр иу бон цуаны цыдис. 'Мæ иу ран иу салдат æрбаласы файтоны чызг, 'мæ чызг кæуы. Лæппу йæ фæрсы:

– Цы кæныс, цæуыл кæуыс?

– Алы аз дæр кæфхъуындарæй чызг хъалон дарæм, 'мæ йæ уымæн ласын*.

– Дæ хуызæн чызг æвгъау у кæфхъуындарæн. Цом-ма, цавæр у. Лæппу семæ араст ис. Бацыдысты доны былмæ. Куы бахæццæ и, уæд загъта лæппу:

– Дæ кæлмæрзæн æри, æмæ дзы æз бæхы фындзыхуынчъытæ бабæтдзынæн. Сымах æддæуæз лæуут.

Салдатæн та бафæдзæхста, бахъæр-иу кæ, мæнæ дын дæ хъалон æрластон, загъгæ. Йæхæдæг æхсаргардимæ цæттæ лæууы.

Салдат бахъæр кодта. Кæфхъуындар доны уылæны куы рагæпп ласта, уæд æй цъыччытæ саматта 'мæ йæ лыстæг скæрдæн кодта.

Уæд салдат кæфхъуындары тутæй йæхи ацахуырста 'мæ араст фæстæмæ чызгимæ. Лæппу йæ хæдзармæ рацыдис. Салдат чызджы нылласта йæ хæдзармæ. Чызгмæ ныддодой кодта, æз æй амардтон, загъгæ-иу загъ. Æлдар йæ чызгыл куыд нæ бацин кодтаид! Стыр куывд скодта, алы азы хъалонæй фервæзтæн, загъгæ. Стæй, чызджы чи фервæзын кодта, уымæн æй радтæм, загъгæ, сæм уынаффæ рауади.

Йæ бонмæ куы 'рцыдис, æмæ йæ дæттыныл куы сысты, уæд чызг загъта, мæн чи фервæзын кодта, уый мыггагæй нæ зонын. У цуанон. Йæ бæхы къахфæдтыл ын ацæут 'мæ йæ ссарут.

~~~~~
*Так в оригинале.

афтæ-иу æй æрриуыгъта, æгуыдзæг лæппу нæ уыди, ‘мæ-иу дзыхмæ ныххауди. Фæстагмæ æрбацыд авд уæйыджы хистæр. Ныццафта уый дæр, æмæ ма, æвæццагæн, удмидæг уыд, афтæмæй сыл къæй ныддæлгом кодта. Йæхæдæг ацыди, йе ‘фсымæрты æркодта уырдаæм. Уырдыгæй цуаны цыдысты.

Иу бон куы уыд, уæд хъæрзын цыдис. Мад чи у, уый ныккастис, ‘мæ йын фæтæригъæд кодта уæйыгæн. Уæд ын уæйыг афтæ зæгъы, кæд мын тæригъæд кæныс, уæд уæлæ авд дуары мидæгæй нымæтын ехс, ‘мæ мæ уымæй расæрф, ‘мæ куыд уыдтæн, афтæ фестдзынæн.

Лæппу иу бон цуаны ацыдис, изæры æрцыдис. Æфсымæртæ дæр цуаны цыдысты уырдыгæй ‘мæ сæхицæн цæраёнбынаттæ ссардтой.

Мад ехс æрхаста. Уæйыджы асæрфта. Куыд уыд, афтæ фестадис. Схызтис. Мадимæ балымæн. Лæппу-иу цуаны куы ацыд, уæд-иу уый сбырыд, ‘мæ мадимæ сæ царды кой кодтой. Иу къорд бонты фæцардысты афтæ, ‘мæ мад чи у, уый банхæлцау и. Лæппу гуырысхо кæнын байдыдта мадыл, фæлæ йын кæм басасты.

Уæд мадæн райгуырди лæппу. Загътой уæйыг æмæ мад, уæдæ йæ ныр цы фæкæнæм, зæгъгæ. Афтæ бауынаффæ кодтой, сывæллоны ахæссæм лæппуы цонвæндагмæ ‘мæ йæ уым сæвæрæм. Сæвæрдтой сывæллоны фæндагыл. Изæры куы ‘рцæйцыдис, уæд, сывæллоны размæ куы ‘рхæццæ, уæд бæх хуыррытт кодта. «Ай, дæ бындар фæдæ, цы кæныс», зæгъгæ, æрбатардта бæх сывæллоны размæ, ‘мæ йæ систа йæ хъæбысмæ. Æрхаста йæ йæ мадмæ. Йæ мад æй фæрсы:

– Ай дын цы у?

– Уæлæ йæ фæндагыл ссардтон.

– ‘Мæ йæ цы фæкæндзыстæм?

– Хъахъхъæнгæ мын æй кæ æрмæст, æз ын хæсдзынæн хъуазы æхсыр.

Ном ыл сæвæрдтой Æмбал. Лæппу схъомыл ис. ‘Мæ уæд мад йæхи лæппуйæн афтæ:

– Лæппу, лæг бæттын дын бацамонон, искуы дæ миййаг куы бахъæуа.

Ныр мадæн уæйыг бацамыдта, зæгъгæ, уæлæ цары лæгдзармæй бæндæн, ‘мæ йæ уымæй бабæтт æфсонæй: лæг бæттын дын бацамонон, миййаг дæ искуы куы бахъæуа, зæгъгæ.

Мад йæ лæппуйы бабаста æфсæн цæджындзмæ ‘мæ йын афтæ:

– Адонæн, – дзуры хърихъупп, – кæмдæриддæр зæгъай «Æрцæв, къобола! Æрриуыгъ, джебогъ!», уым дын сахъаз уыдзысты.

Араст лæг, æрдæгвæндагмæ схæццæ, афтæ сæ æвзары: «Æрцæв, къобола! Æрриуыгъ, джебогъ!» Уыдон ыл ралæууыдысты, æмæ ма сыхах дæр семæ куы уыдаиккат! Хорз фæнадтой зæронды. Лæг схъæр кодта:

– Æгъгæд, къобола! Æгъгæд, джебогъ!

Уыдон дæр æй фæуагътой.

Араст дарддæр, куыроймæ та бахæццæ.

– Лæппутæ, æз цæуын куыроймæ, а къобола ‘мæ джебогъ мæ фæстæмæ рацæуынмæ уадзын уæ цуры. Мачи уæ зæгъæд «Æрцæв, къобола! Æрриуыгъ, джебогъ!» – искæй уæ амардзысты.

– Сайынмæ нæ хъавы зæронд, – дзурынц лæппутæ, – исты хæзна та сты адон дæр, æмæ загътой: «Æрцæв, къобола! Æрриуыгъ, джебогъ!».

Уыдон ралæууыдысты лæппутыл, иу къорд дзы мард фæци, аннатæ дæр хорзау нал уыдысты, афтæ зæронд рахæццæ куыройæ.

– Тагъд мын мæ бæх æмæ мæ чырын! Намæ уæ ацы ран бынтондæр ныццагъддзынæн.

– Дæ хорзæх нæ уæд, æмæ нæ ацы фыдæбон дзауматæй байргъæв, мах дын сæ, уадидагæн, ам æрбалæууын кæндзыстæм.

– Æгъгæд! Æгъгæд! – фæкодта лæг, къобола ‘мæ джебогъ æрæнцадысты.

Уайтагъд ын гæбæр бæх æмæ чырын йæ разы æрбалæууын кодтой. Лæг æд бæх, æд чырын æрфардæг сæ хæдзармæ.

– Усай, мæгуыраей мауал тæрс амæй фæстæмæ, – загъта зæронд. Къæсæрмæ баласта гæбæр бæхы æмæ дзуры:

– Бадгæ (æлли), мæ бæх! – бæх дунейы сызгъæрин æхца æркалдта.

Чырыны къонайы фарсмæ æрæвæрдта æмæ уымæ дæр дзуры:

– Æрхæсс, чырын!

Чырын алы хæрд, алы нозт æрхаста. Ус æмæ лæг бафсæстой сæхи æмæ бафиппайдтой чырын.

Бирæ нæ рацыдаид уый фæстæ, афтæ дыууæ зæронды хорз хæдзæрттæ сарæзтой, æмæ ныр дæр ма карæдзийы уарзгæйæ æрвитынц сæ бонтæ.

53. Цуаны фæдзæхст

Лæг æмæ ус уыдис, ‘мæ сын уыди æртæ фырты. Лæг уыдис цуанон. Куы мардис, уæд бафæдзæхста йæ лæппутæн: цуаны куы цæуат, уæд уæлæ иу ран – суадон. Уырдаæм ссæут. Ис дзы куыси. Цæппарут æй уыцы куыси суадоны. Кæд рæхизырдаæм зила, уæд-иу ацæут цуаны, кæннод ма ацæут.

Хистæр лæппу ацыди цуаны. Куыси цæппæрста суадоны. Уый гæлиуырдаæм ныззылд. Уæддæр ацыди лæппу. Æхсæвы иу ран хъæды баззади. Йæхицæн арт скодта бæласы бын. Хæринаг сцæттæ кодта. Йæ цуанæттæн (къæбылатæн) дæр радта хæринаг. Бады арты фарсмæ. Æнафоны йæм иу сылгоймаг бацыд, фæндагтон дæн, æмæ мæ дæ артмæ бауадз, зæгъгæ.

- Рацу.
- ‘Мæ мыл дæ цуанæттæ фæхæццзысты.
- Ма тæрс, рацу.
- На, фæхæццзысты мыл.
- Уæдæ куыд?
- Мæнæ дын тæбын, ‘мæ сыл уый асæрф.

Уый тæбын айста. Цуанæтты дзы куы асæрфта, уæд дуртæ фестадысты. Стæй йын уæд йæхимæ февнæлдта, ‘мæ йæ бахордта лæппуы.

Уæд астауккаг æфсымæр загъта, фæцæуон ме ‘фсымæры агурæг. Ссыди уый дæр суадонмæ. Фыды фæдзæхстмæ та уый дæр нæ байхъуыста, куыси гæлиуырдаæм ныззылдис, уæддæр ацыд. Уый дæр йæ хсæв уыцы ранмæ бахаста. Арт скодта. Хæринаг скодта ‘мæ бахордта, йæхæдæг дæр, йæ цуанæттæн дæр радта хæринаг. Уалынмæ та уыцы ус фæзынд ‘мæ та уымæн дæр зæгъы, фæндагтон дæн, ‘мæ дæ артмæ мæхи бахъарм кæнон, зæгъгæ.

- Рацу.
- ‘Мæ мыл дæ цуанæттæ фæхæццзысты.
- Ма тæрс, рацу.
- На, фæхæццзысты мыл.
- Уæдæ куыд?
- Мæнæ дын тæбын, ‘мæ сыл уый асæрф.

Уый тæбын айста. Куыддæр сæ асæрфта, афтæ дуртæ фестадысты. Стæй уæд февнæлдта лæппумæ ‘мæ йæ бахордта.

Уæд кæстæр æфсымæр загъта, ме ‘фсымæртæ фесæфтысты, ‘мæ сын æнæ ссаргæ нæй.

Уæд мад загъта:

- Æмæ æз та ам иунæгæй цы фæуыдзынæн?!

Нæ лæууыдис мад. Уæд æй йе ‘ккой скодта ‘мæ суадонмæ ссыд. Куыси дзы цæппæрста, сæ фыды фæдзæхстмæ гæсгæ, ‘мæ уый рæхизырдаæм ныззылдис.

Ацыд цуаны. Мад дæр йе ‘ккой. Уыцы хъæдмæ бафтыд уый дæр. Йе ‘фсымæрты йын кæм бахордта, уыцы бæласы бын æрфысым кодта.

Мадæн мусонг скодта. Арт скодта. Бахордтой. Йæ цуанæттæн дæр бахæрын кодта. Бадынц, ‘мæ та уыцы ус фæзынд ‘мæ дзуры:

- Фæндагтон дæн, ‘мæ артмæ мæхи куы бахъарм кæнин.

Рацу, зæгъгæ, йæм дзуры лæппу.

- ‘Мæ мыл дæ цуанæттæ фæхæццзысты.

– Уæдæ куыд?

- Мæнæ дын тæбын æндах, ‘мæ сæ уымæй асæрф.

Райста тæбын æндах лæппу ‘мæ йæ артмæ баппæрста.

Тæбын сцæх-цæх кодта, ‘мæ ус фæрсы:

- Уый цæй цæх-цæх уыди?

- Уый дæлæ артыл цыдæр судзы. Рацу хæстæгдæр.

Ус хæстæгдæр куы бацыди, уæд æм цуанæттæ фæлæбурдтой ‘мæ йæ фæйнæрдæм ивазынц. Лæппу йæм дзуры:

– Ме ‘фсымæртæ цы фесты, тагъд мын уый зæгъ, кæннод дын дæ къубал лыг кæнын!

- Мæ къубал мын ма алыг кæн!

- Уæдæ ме ‘фсымæртæ цы фесты, уый мын зæгъ!

– Зæгъдзынæн, уæддæр мæ маргæ ма акæн! Мæнæ мæ гæлиу дзыппæй сыфтæр сис, ‘мæ дæлæ уыцы дуртæ сты де ‘фсымæртæ, иннæтæ – сæ цуанæттæ. Уымæй сæ расæрф, ‘мæ фестдзысты де ‘фсымæртæ.

Куыд загъта, афтæ сæ сыфтæрæй расæрфта, æмæ йе ‘фсымæртæ сæ цуанæттимæ рабадтысты. Уæд ма усы цæй æгас ныууагътой! Куыйтæ йыл сардыдтой, ‘мæ йæ фæйнæрдæм атыдтой.

Уæд æртæ æфсымæры араст сты. Сæ мады дæр се ‘ккой хæссынц радыгай. Иу ран къулыбадæг усы дæлбазыр бафысым кодтой, æмæ кæстæр цæрæнбынат агурæг ацыди. Иу ран уæйгуыты хæдзармæ ныфтыдис лæппу. Уæйгуытæ цуаны уыдысты. Ныр ын къулыбадæг ус бацамыдта: миййаг сæ уым куы нæ баййафай, уæд сæ дæхи хъахъхъæ.

Сæ бахизæны уæйгуытæн скъахта арф дзыхъхъ. Чи куыд цыд уæйгуытæй цуанæй, афтæ-иу бахызт дуарæй. Куыд-иу бахызт,

– Уемæ маæ цæрын бауадзут.

Уыдон загътой, мах куырм лæг æмæ куырм ус стæм, æмæ нын нæ фыстæ уæддæр хæсдзынæ, зæгъгæ, æмæ семæ бацард, иу афæдз куы ацыди, уæд загъта йæ фысымтæн:

– Иу ран мын иу хо ис, æмæ йæ абæрæг кæнон.

– Хорз у, – зæгъгæ, загъта лæг.

Лæппу бæхыл сбæдт æмæ ацыд. Сæ хæдзармæ куы бахæццæ, уæд бæхæй рахызт æмæ йæ кауыл абаста. Бакаст дуарæй, æмæ къæпсырджын чызг уым бады. Рауади чызг æмæ йыл цинтæ гæнæг йæхи скодта. Фæндыры зæронд радафта, мæнæ уал амæй дæхи афæстиат кæн, зæгъгæ. Ныр чызг чи у, уый та йæ дæндæгтæ цыргъ кодта. Мыст рауад хуынкъæй, æндахы къæбæлтæ радта лæппумæ æмæ йын загъта:

– Лидзгæ, уый дæ хæрынмæ хъавы æмæ дæ-иу куы фæцæйæй-йафа, уæд æм-иу æндахы къæбæл аппар.

Лæппу алыгъд, мыст дæр сбæдтис æмæ фæндырæй хъихъи-хъихъи кæны. Чызг йæ дæндæгтæ цыргъгонд куы фæци, уæд рауад æмæ хъуыддаг куы федта, уæд мысты ныссырдта, æмæ мыст хуынкъмæ ныллыгъд. Уымæй куы нал фæци, уæд лæппуйы асырдта æмæ йæ куы фæцæйæййафта, уæд ын къæбæл аппæрста, æмæ йыл бафæстиат.

Лæппу та цæуы, цæуы æмæ йæ куы фæцæйæййафта, уæд иу ран иу мæсыгыл бæдт иу ус, æмæ йæм дзуры лæппу:

– Уæлæ ус, дæхимæ маæ сис.

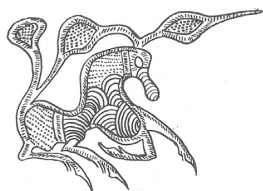
Ус æй саста, æмæ чызг куы бахæццæ, уæд мæсыг хæрын байдта æмæ дзедзырой кодта. Уæлейы цъиах æрбатæхы, æмæ йæм лæппу дзуры:

– Уе уалæ цъиах, Ардас æмæ мын Бирдасæн фехъусын кæ.

Уый загъта:

– Ау, æмæ маæ æлгыстæй куы фæцæйхæрыс.

Уалынды зæрватыкк æрбатæхы, æмæ загъта уымæн дæр. Зæрватыкк фехъусын кодта, Ардас æмæ Бирдас æрбахæццæ сты æмæ чызджы бахордтой. Лæппу абон дæр ма цæры æмæ хæры.

еу фарсæй сæдæ лæхъуæни хустæй, е ‘ннæ фарсæй сæдæ кизги хустæнцæ. Иннæ авармæ бацудæй, æма уоми ба æртæ бæхи баст: цъæх бæх, сурх бæх, уæдта гъолон бæх. Иннæ авармæ бацудæй, æма дин уоми ба лæхъуæн хуссуй. Рацудæй фæстæмæ æма бæхæн радзурдта.

Уæд бæх кизгæн загъта:

– Цо æма дæхе баримæхсæ, æма, ку’ригъал уонцæ, уæд еститæ дзордзæнæнцæ æма, гъолон бæхгин ка уа, уой ку базонай, уæд æй дæ буни фæккæнæ æма ‘й æвгæрдæй, уæдта дин ести зæгъдзæнæй.

Фæстæмæ бацудæй, æхе баримахста æма сæмæ кастæй. Уæд æригъал æнцæ, æма сæмæ хестæр дзоруй:

– Неке уи неци фæййдта?

Сæ еу дæр уотæ:

– Неци фæййидтон.

Се ‘ннæ дæр уотæ:

– Неци фæййидтон.

Уæд гъолон бæхи хецау загъта:

– Мадта æз ба æхсæвæрти фæсте еци маæрæбæл æрбауадтæн. Еу устур артмæ лæхъуæн бадтæй æма дзи зинг курдтон, æртæ хатти ‘й имæ исдзурдтон. Уæд мæмæ рамæстгун æй æма мæмæ дзурдта: «Зинг-зингæй ци нæбал уадзис? Æрхезæ æма зинг райсæ æма дæ над дарæ, рандæ уо ардигæй!»

Æргæпп кодтон зингмæ æма мæмæ ралæуирдта, фæгъгъæбесæй ан æма тохæнкæнун байдæдтан, æ бæх маæ бæхи нæнгæ, уотемæй тохун байдæдтан, æма тухæй нæ уод денгизмæ баервазтæй. Уоци дессаг рауæн фенбалдтæн.

Лæхъуæн уой ку базудта, уæд æй æ буни фæккодта, æма тохунтæ байдæдтонцæ, æма ‘й бæл исхъæбæрдæр æй, кард исласта æма ‘й æвгæрдгæ кодта.

Уæд имæ дзоруй:

– Гъудт, силæ дæн, æма силæ æвгæрдунмæ дæ сæр ма æрхæссæ!

Уогæ ба силæ дæ, зæгъгæ, æма ‘й æхецæн уосæ искодта.

Бафедудтонцæ. Æ бæхмæ рацудæй æма бæхæн бадзубанди кодта гъуддаг. Фæстæмæ баздахтæй.

Уæд ин загътонцæ:

– Сау хонхи сау уæйут нæ тоггин æй, æма нин ести бакæнæ!

Бæхмæ рацудæй æма ин загъта:

– Цæуæн сау хонхи сау уæйугмæ.

Рабадтæй лæхъуæн. Цæунтæ байдæдтонцæ. Ке ракурдта, еци

кызгæ нæ, фал æ дууæ хуæри бæлæуи хузи æ фæрстæмæ тахтæнцæ. Лæхъуæн сæ нæ зудта. Сау хонхмæ бахъæрттæнцæ, æма æ колдуари æндегæй авд уæйуги бонæ мæсуг исдасиуонцæ, изæрæй ба син æй нийхалидæ сау уæйуг.

Уæд сæ лæхъуæн фарста:

– Циуавæр айтæ?

– Æма циуавæр? Сау хонхи сау уæйугæй тог дарæн, æма нин ауæхæн зинтæ кæнуй, бон-сауизæрмæ мæсуг исдасæн, изæрæй ба нин æй нийхалуй. Гъе уæхæн зинтæ нин кæнуй.

– Кæми 'й сау уæйуг?

– Уæртæ еци дуарбæл бацо, кенæ ба 'й имæ ма цо, мах ин ку неци амал ерæн, ду ба ин ци кæндзæнæ?

Ба 'й мæ цудæй æма 'й имæ дзоруй:

– Уæй, дæ бон хуарз, сау хонхи сау уæйуг!

– Уæй, дæ гъуддаг раст, хуæнхаг дзили!

Уæйуг уой рахуæрунмæ гъавта, фал имæ бацудай:

– Бадаæ, бадаæ, ма 'стæ, – зæгъгæ, – ин æ усхъитæ фенцъулдта æма ин æ усхъитæ фæмморæ кодта, уæйуги уоми рамардта.

Бæлæуи хузи ци кизгуттæ тахтæнцæ, етæ дæр имæ кастæнцæ, никкидæр уæйуги æзмæмæй ка 'дтæй, уони дæр ниццагътонцæ. Авд уæйуги, мæсуг ка даста, етæ дæр устур цийнæ бакодтонцæ.

Уæд, цидæр хуарздзийнадæ ес, уони хæссæн, зæгъгæ, æма медæггойни дуæрттæ бакодтонцæ, æма æвдæймаг медæггойни уосæ æфсæн рæхистæй бастæй лæудтæй, æма ин лæхъуæн æртæрегъæд кодта.

Лæхъуæн уосæмæ дзоруй:

– Цæмæн баст дæ? Ци тæрегъæдтæгтæ ракодтай?

– Хуарз лæхъуæн, кæд мин уотæ тæрегъæд кæнис – дæлæ мин еци донæй мæ рæхистæбæл æрбакалæ!

Лæхъуæн ин æ рæхистæбæл дон бакалдта, æма æ рæхистæ гæр-гæр гæнгæ æркалдæнцæ. Уосæ рагæпп кодта æма лæхъуæни фæммард кодта, æма 'й тугури гъæди сæри рацавта, æхуæдæкка ралигъдæй, æма 'й уæйугтæ разудтонцæ:

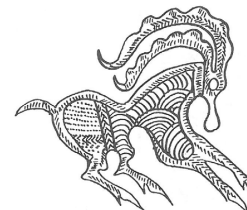
– Аци уосæ хумæтæги нæ ралигъдæй! Лæхъуæни раагорун гъæуй!

Бæх æма 'й кизгуттæ тугургъæди сæри раирдтонцæ 'ма'й сорунтæ байдæдтонцæ. Ку 'й исхæстæг кодтонцæ, уæд син еу дори буннæ фæммæдæг æй æма дууæ кизгемæн рафæдзахста:

– Ардигæй цъеутæхæг, маргъæтæхæг ма рауагътæ! Маргæ 'й кæнтæ! Æз ба мæ бадаги рауинон.

Паддзах дæр устур лæвæрттæ ракодта Азуруми цауæйнонæн Еким-æлдари сау аласай хæццæ æма ма нур дæр гъæздугæй цæруй, и афицер ба мæгурæй фесавдæй.

Паддзæхтæ Сахи Сæри фурттæ уомæй хонунцæ.

58. Авд æфсымæры аргъау

Аджыма-раджы цардис иу ус. Усæн уыд авд фырты. Уыцы авд фыртен уыдис устытæ æмæ фæйнаæ хæрæджы. Лæгтæ-иу хос кæрдынмæ ацыдысты, сæ устытæ та сын-иу кæрдзын хастой хæрджытыл. Иухатт куы ахастой кæрдзын, уæд сæ мадæн райгуырды иу чысыл чызг, йæ иу къæпсыр дæларвмæ, иннæ къæпсыр та уæларвмæ.

Иу куы уыд, уæд чызг загъта:

– Цæй-ма, нана, мæхи ас гугки ма мын скæн, æз нæ лæгтæн кæрдзын ахæссон.

Ус йын йæхи ас кæрдзын скодта æмæ йæ авд хæрæгыл ахаста. Хъæугæронмæ куы рахæццæ, уæд дзы дыууæ хæрæджы ахордта, уæд дæ дыууæ хæрæджы, стæй та дзы дарддæр – æртæ ахордта, уый фæстæ та иу. Уæлейы хосдзаутæй иу ракаст æмæ йæ иннæтæ фæрсынц, никуы ма зынынц, зæгъгæ.

Уый загъта, дæлæ иу хæрæг сцæуы, йæ фæстæ гыццыл чидæр, зæгъгæ. Афтамæй хосдзаутæ фæтарстысты æмæ хæдзармæ алыгъдысты. Чызг уыгæрдæнмæ куы схæццæ, уæд фæстаг хæрæджы дæр ахордта, стæй йæ 'фсымæрты куы нæ ссардта угæрдæны, уæд разгъордта хæдзармæ æмæ дзы æхсæз ахордта, æвдæм алыгъд.

Цæуы, цæуы æмæ иу хæдзармæ бахæццæ: уым цардысты иу куырм лæг æмæ ус. Бацыд хæдзармæ æмæ сын загъта:

аема маестгунæй сире къелай зустгомау бабадтæй. Къела æ бунн фæрки фæркгай рахаудтæй.

– Ци кæнис, цæбæл гузавæ кæнис, – фæрсуй æй æ уосæ.

– Ма ци кæнун? Паддзах Хори кæстæр кизгæ уосæн агоруй ‘ма е маен арми кæцæй бафтуйдзæнæй? Мæ сæр фесафунæй æндæр фæрæзнæ маенæн нæбал ес.

– Ахсæви ниххуссæ, уæдта исом ба кæд еу хуарз фæндæ хуцау раттидæ!

Æрбон æй бабæй еци æхсæвæ дæр, аема и уосæ фæрсуй Азуруми цауæйнонц:

– Гъи, ци фæндæ искодтай?

– Неци, мæ сæр фесафунæй æндæр.

– Мадта уотæ ма кæнæ, фал фæццо паддзахмæ ‘ма йин разæгъæ: «Магур лæг дæн ‘ма Хори хæдзарæмæ цæбæл фæццæуон? Дæу ка ардауй, еци афицермæ ба дæ лæвæрттæй æнæ бæрцæ берæ æхца, аема мин науæ исаразæд, дуадæс хатæни кæми уа, уæхæн; уонæй ба алли хатæни дæр дуадæс кизги аема лæхъуæни, хуæруйнаг аема ниуазуйнагæй куд не ‘сгузавæ уонцæ, уотæ алкæмæн дæр æ хæццæ ниввæрæд, уæдта Хуцауи ка фæндæ уа, уодзæнæй».

– Ка ‘мбæлуй, еци гъуддаг зæгъис, – загъта паддзах аема дзурд равæрдта æ афицерæн, Азуруми цауæйнонæн науæ куд исцæттæ кодтайдæ, уотæ. Афицер æ фæстаг мортæ бахуардта науæбæл аема ин фудтæ, заманатæй исцæттæ ‘й.

Азуруми цауæйнон науи рабадтæй аема цæун байдæдта. Ци фæццудæй, Хуцау зонуй, уæдта денгизи кæронмæ рахъæрттæй аема æ науæ æрорæдта. Сæумæ хор æ хæдзарæй ку нæхстæр кодта, уæд денгизи æхе ниццафта аема рандæ ‘й. Азуруми цауæйнон е ‘мбалтæн загъта аема билæмæ рацудæнцæ. Уоми ба, гъæйдæ кафунтæ, семунтæ исамадтонцæ. Хори кизгуттæ дæр сæмæ фæккастæнцæ идардæй. Дуккаг бон дæр бабæй уотæ семунцæ. Хори кизгуттæ дæр сæмæ сæхе æрхæстæгдæр кодтонцæ. Æртиккаг бон ба кизгуттæ нæбал фæггæдзæ кодтонцæ аема æрцудæнцæ кафгутæмæ. Азуруми цауæйнон син сæ раз хуæрдæй аема ниуæзтæй райдзаг кодта. Адæм хуæрун, ниуазунбæл исцалх æнцæ. Азуруми цауæйнон хори кæстæр кизгæ ‘рдæмæ ниуæзтæ уфсун байдæдта. Еу сахат, уæдта хори кизгæ исрасут æй аема рахъан æй. Æ хуæртæ уой ку фæййидтонцæ, уæд фæттарстæнцæ, уæд ледзунти фæцæнцæ. Азуруми цауæйнон æ адæм науи бакалдта аема Стъамболмæ Хори кизги хæццæ æрбацудæй.

Æрцудæй аема раагурдта, аема уоми нæбал. Ци фæцæй, зæгъгæ, рафарста уæйгути.

– Кумæдæр æй фæххастонцæ маенæ аци надбæл!

Бæх надбæл уайун райдæдта, уотæ ба уæйгутæ аема лæхъуæн рауайунцæ. Уæйгутæ ба кæмидæр мардæгасгæнæн сауæдонæ зудтонцæ аема ‘й æригас кодтонцæ.

Лæхъуæн бæхбæл рабадтæй аема, кизгуттæ кæми гъæуай кодтонцæ, уордæмæ нихъхъæрдтæнцæ аема сæ фæрсуй:

– Неци рацудæй? Неци рауадæй?

– Дори бунæй еу биндзæ ратахтæй, æндæр неци фæййидтан.

– Мадта рандæ ‘й. Рагъæуæдтæ кæнайтæ, некаæми неци зиннуй?

Рагъæуæдтæ кодтонцæ аема арвбæл еу мегъи пъæсту исидтонцæ аема загъта:

– Нуртæккæ æрцæудзæнæй аема ‘й медæгмæ ма бауагътæ, уæд не ‘сæвд уодзæнæй!

Уотæ ба æртахтæй аема, «фæммедæг уон» куд загъта, уотæ ба ‘й кардæй ниццафта, аема дууæ æнбеси фæцæй. Æ еу æнбес æрвгæ фестадæй. Æрвги лæхъуæн раахæста.

Æрвгæ ‘й имæ дзоруй:

– Мæ уод де ‘уазæг!

Нæбал имæ фæллæудтæй. «Ниццавон æй», зæгъгæ, куд загъта, уотæ ба æрвгæ исдзурдта:

– Кæд нæл дæ – силгоймаг фестæ! Кæд силæ дæ – нæл фестæ!

Æма лæхъуæн фестадæй. Уæдта ‘й кардæй ниццафта, раймардта.

Лæхъуæн ку фестадæй, уæд бацийнæ кодта.

Уæд уæйгути хæдзари цидæр хуарздзинадæ иссирдтонцæ, уони рахастонцæ. Е ‘нсувæри дæр, æ фиди дæр уоми римæхстæй иссирдтонцæ. Уони дæр рахудта.

Авд уæйугемæн ба загъта:

– Аци уæйуг берæ зинтæ искодта. Нур ба уой берæ мулкбæл дзæбæх цæретæ!

Етæ дæр устур арфæ ракодтонцæ.

Рацудæнцæ аема, æхецæн уосæ ци кизгæ искодта, уой хæдзарæмæ æрцудæнцæ. Уоци æртæ кизгемæй æ уоси кæстæр хуæртæй еуей æ фидæн, инней е ‘нсувæрæн уоститæ искодта. Уотемæй сæ хæдзарæмæ æрцудæнцæ. Абони дæр ма дзæбæхæй цæрунцæ.

55. Хани лæхъуæни аргъау

Х

анæн адтæй еунæг лæхъуæн.

Еу хатт, битдзеу уогæй, хани фурт рацудæй е 'нгарти хæццæ йехмæ гъолти гъазунмæ. Изæрæй биццеутæ ран-дæнцæ сæ хæдзæрттæмæ, хани фурти ба Хуцау рафунæй кодта. Уотæ рæхги ба и биццеу раигъал æй, 'ма дин æ сæргъи берæгъ бадуй. Биццеу уинуй и берæгъи ма истун нæ бал æндеуй. Берæгъ ин уой ку балæдæрттæй, уæд имæ дзоруй:

– Аци хатт дин хатир фæууæд, хатирæн ба дин уосæ æрхонун и уæнгæ æнгъуд кæнун!

Хани фурт уосæ корунгъом рацæй 'ма æндеутæ ба нæ кодта, берæгъи загъдмæ гæсгæ. Лæхъуæнæн æ фидæ рамардæй, æма еунæгæй æризæдæй, уæддæр нæ коруй æма нæ коруй уосæ.

Адæм ибæл авд æмбурди авд сабати æрионцæ, уосæ рагорæ, зæгъгæ, 'ма син неци ком лæвардта. Æрæги-дурæги ба æрсагътæй, гæнæн ин нæбал адтæй æма уосæ ракурдта, хонун ба уæддæр не 'ндиудта. Ци 'й ибæл рацудæй, уæдта хани фурт æ уосæ æрхудта æма æ уатмæ бацудæй. Уоми ба дин кизгутæ фæйнае фонси хузи кодтонцæ къинсæй. Еу кизгæ берæгъи хузæ ракодта къинсæй, 'ма и къинсæ берæгъ фестадæй. Лæхъуæн æ зæнгæттæ куд ласта, уотæ и берæгъ æ сæргъи æрлæудтæй:

– Гъе, нурмæ мин æнгъуд адтæй, нур ба дæ хуæргæ кæнун!

Хани фурт ралæуирдта, дуар æ фæсте рахгæдта 'ма ледзунтæ раидæдта, ледзунтæ раидæдта дзæгъæл будурти. Уалинмæ берæгъ дæр дуар бахсидта, бахуардта, хæдзарæй раервазтæй 'ма и лæхъуæни сорун раидæдта 'ма 'й æрхæстæгутæ кодта. Уотæ рæхти ба и лæхъуæни гæмаех будури еу уорс кесена бауидта, ба 'й имæ хъæрттæй 'ма уордæмæ бадзурдта, уæ, ами ка ес, æз де 'уазæг, зæгъгæ.

Уордæгæй имæ еу уосæ æракастæй 'ма ин загъта:

– Мæн бон дин неци 'й, фал мæ хестæр хуæрæ дæлдæр æй 'ма уордæмæ цо!

Æхуæдæг ба йимæ сæрвасæни æрхъез равардта, ескæми ку схъурмæ уай, уæд æй дæ фæсте рагæлдзæ, зæгъгæ.

Лæхъуæн ледзунтæ райдæдта уордæгæй, æма 'й и берæгъ дæр æрхæстæгутæ кодта. Уой адæбæл и берæгъæй и лæхъуæни астæу тар гъæдæ фестадæй. Цалдæн берæгъ тар гъæди цудæй, уалдæн лæхъуæн дæр будуртæ равгарста 'ма еу кесенамæ бахъæрттæй, уæ, ами ка ес, æз де уазæг, зæгъгæ, йимæ багъæр кодта.

байдæдта. Ци рацудæй, Хуцау зонуй, уæдта фудтæ, заманатæй æ къохи бафтудæй æма 'й æрбарвиста Азуруми цауæйнонмæ.

Азуруми цауæйнон дæр рабадтæй æма бацудæй Уæрппи бæрзонди бунмæ. Уоми ба æ бæхæн æртæ цæфи фæккодта, æма и бæх цъæх айнаг ехбæл маргъау истахтæй. Хонхи сæрбæл фæффестæг æй æма сугъзæрийнае сауæдонæй гæбæт байдзаг кодта æма 'й æ фæсабæрцæ нæхæтбосæй саргъи къохмæ бабаста. Æхуæдæг ба рабадтæй æма сау аласайæн æртæ цæфи фæккодта. Аласа дæр æхе Уæрппæн е' ннердæмæ рагæлста æма сау айнагбæл æ сæфтагутаей, лæкъярдæ бони готон сикъит дуердæмæ куд фæккалуй, уотæ калгæ рацудæй. Æрцудæй сæхемæ; уоми ба сауадонæй цулухъ байдзаг кодта, инней ба сæхемæ ниууагъта 'ма рандæ 'й паддзахмæ. Азуруми цауæйнае е 'хсæвеуат цæттæ адтæй.

Ести дæ арми бафтудæй, зæгъгæ 'й, фæрсуй афицер.

– Хуцауæй боз, – загъта Азуруми цауæйнон; – фæххуæст дæн паддзах ке агурдта, уобæл.

– Мадта дин паддзах неци хуарз фæууодзæенæй; мæнæн æй раттæ æма дин милиуан дæттун.

– На, паддзахи ном кæбæл иссердтон, уой нецæбæл ратдзæнæн.

Æма рандæ 'й паддзахмæ. Паддзах райста и сауæдон, æхе æй ниртадта æма, æ лæхъуæни куд адтæй, уотæ фестадæй; раарфæ кодта цауæйнонæн, дæ лæвар дин нæ феронх уодзæнæн, – зæгъгæ. Афицери уосæ уой ку базудта, уæд загъта æ лæгæн:

– Дæуæн салдат ун akkaг адтæй, æндæра уомæй и дон басайун куд нæ бафæразтай! Нур ба цо паддзахмæ æма ин зæгъæ: «Гъе, гиди, нур ма дæ еци лæхъуæнæй дæхемæ гæсгæ Хори кæстæр кизгæ уосæн ку уайдæ, уæд дæ хуæн кæми уидæ паддзæхти æхсæн! Уой ба дин аци гъудæгтæ ка фæразуй, е куд не 'смадзал кæндзæнæй!»

Паддзахи зæрдæ фехсайдта æма раарвиста бабæй Азуруми цауæйнонмæ. Е дæр æрбахъæрттæй Стъамболмæ, паддзахи хæдзарæмæ.

– Дæ лæваргътæй боз, лæхъуæн мæ искодтай, нур ба ма мин Хори æртæ кизгемæй сæ кæстæри уосæн æрхæссæ!

– Мæ бон дин не содзæнæй, паддзах! Адæм уинунцæ, уой æз кæми иссердзæнæн?

– Æнæ иссерун нæйес, кенæ ба дин дæ сæр ракæндзæнæн.

Уонтæ бæрзонд æма сæргубурæй æрцудæй Азуруми цауæйнон

кæцæй бахъартон? Уæд дин уой сæрмæ ба куд исрæдæхсон, маргъ æ сæргъи ратæхун ку нæ фæразуй!

– Æнæ иссерун ин нæййес, кенæ ба дин дæ сæр ракъуæрун кæндзæнæн!

Никкудтæй Азуруми цауæйнон æма уотемæй æ хæдзарæмæ ранахстæрæй. Æ кегъогмæ ку ‘рбахъæрттæй, уæд идарддзæф ниллæудтæй æма дзоруй æ мадæ ‘ма æ фидæмæ:

– Æз мæ сæри исæфтмæ цæун, мабал мæмæ æнгъæл кæсетæ, еци саби ‘й дæр æ фиди хæдзарæмæ равететæ!

Никкудтæнцæ зæронд мадæ ‘ма фидæ. Æ уосæ ба имæ ра-рвиста:

– Ахсæви ами фæууо, кæдимайдима исонмæ ба Хуцау еу хуæздæр унаффæ нæ еуей зæрди æрифтаундæ.

Азуруми цауæнон исарази æй æ уоси дзурдбæл, æрбацудæй æ хæдзарæмæ. Бæдæйнаг уосæ дæр и гъæубæсти кизги рæсугъд æма лæхъуæни дзæбæх нæбæл фæууагъта, æримбурд сæ кодта æма гъаст исаразта. Раст бонивайæни ба фæлмæн уатбæл æвваст рафунæйæй Азуруми цауæйнон. Ци рахустæй, Хуцау зонуй, уæдта ‘й æригъал кодта æ уосæ æма ‘й фæрсуй:

– Гъи, ци фæндæ дæ зæрди æрифтудæй?

– Неци, мæ сæр фесафунæй æндæр.

– Мадта уотæ ма кæнæ, фал фæццо паддзахмæ, тæрсгæ ма кæнæ ‘ма ин уотæ разæгъæ: «Мæгур лæг дæн æма Уæрппи бæрзондмæ цæбæл фæццæуон, уæхæн мæмæ нæййес; нур дæу еци гъуддæгтæбæл ка ардауй, еци афицермæ дæ лæварæй ес къазнатæбæл беурæ æхцатæ æма дæу туххæй еци зин æхецæн радтæд, æма Хъара-денгизи æма Ахъ-денгизи астæу цæруй Еким-æлдар, æма уой сау аласа балхæнæд, мæ уоди хъиамæт ба дин æз дæр нæ бавгъау кæндзæнæн».

Азуруми цауæйнон бацудæй паддзахмæ ма ин æрдзурдта, æ уосæ ин куд баамудта, уотæ.

– Е ба ка’ мбæлуй, еци гъуддаг ку æй, – загъта паддзах. – Ду дæ уодай кæми хъиамæт кæни, уоми гъæуама е ба мулкæй бахарз кæна.

Паддзах æрбахонун кодта æ афицер æма ин дзурд равардта Азуруми цауæйнонæн Еким-æлдари сау аласа куд иссердтайдæ уотæ.

Азуруми цауæйнон æ хæдзарæмæ æрбафардæг æй.

Паддзахи афицер ба Еким-æлдари сау аласабæл зелæн кæнун

Уордæгæй йимæ уосæ ракастæй æма йимæ дзоруй:

– Хуцауи иуазæг уо, мæ хор! Мæн бон ба дин неци ‘й, мæ хестæр хуæрæ дæлдæр цæруй, уомæ цо!

Æхуæдæг ба йимæ дууæ дзоли ралæвардта, æстонг уодзæнæ æма уони дæ хæццæ райсæ, зæгъгæ, ка ‘й зонуй æма ку ‘схъурмæ уай, уæдта сæ дæ фæсте рагæлдзæ!

Лæхъуæн и дзолтæ райста æма ледзунтæ раидæдта. Берæгъимæ хæстæгута кæнун куд раидæдта, уотæ ба и лæхъуæн æ дууæ дзоли æ фæсте рагæлста, æма и дзолтæ дууæ уорс егари фестадæнцæ. Егæрттæ берæгъи хæстæг нæбал уагътонцæ лæхъуæнмæ.

Уотæ рæхти бабæй еу уорс кесена бауидта, æримæхъæрттæй.

Ба ‘й имæ дзурдта, ами ка ес, æз де ‘уазæг, зæгъгæ.

Уордæгæй дæр имæ еу уосæ ракастæй ма ин загъта:

– Мæн бон дин неци ‘й, уæртæ денгиз уордæг мæ хестæр хуæрæ, уомæ цо! Мæнæ дин дзиккой халæ, уой денгизбæл багæлдзæ, ‘ма дин хед фестдзæнæй æма уобæл балаудзæнæ!

Хани лæхъуæн, уосæ ин куд баамудта, уотæ бакодта, æма денгиз уордæмæ баервастæй æд егæрттæ. Уæдта дзиккой халæ исиста æма и хед никкалдæй. Денгиз уордæг лæхъуæн æ егæртти хæццæ еу туппурбæл æринцойнæ кодта.

– Ох, ох, ох, æна, – зæгъгæ, – ниууолæфтæй æма туппурбæл е ‘ндæрхцæ æхе рауагъта. Уотæ ба туппури дуар байгомæй æма уордæгæй ба еу уосæ рацудæй, æ еу æнсур уæларв, е’ннæ æнсур ба дæларв дардта, уотемæй.

– «Æна» ку нæ загътайсæ, уæд дин ести адтайдæ, нур ба мин ду абонæй фæстæмæ лæхъуæн, – загъта и уосæ.

– Ду ба мин мадæ, – загъта хани фурт, æма уотемæй цæрун райдæдтонцæ и лæг æма и уосæ.

Хани лæхъуæн али бон дæр цауæни цудæй æма саги мардæй нæ евгъудта, уотемæй и уоси хаста саги уæлдар æма гъæуанзи хъанзæй. Еу хатт кæми адтæй, уоми и уоси рацудæй денгизи билæмæ хъæппæлтæ æхснунмæ æма денгиз уордæгмæ сугъзæрийнæ лæхъуæн бауидта: е ба адтæй и берæгъ, æхе адаймаг фестун кодта. Уосæ уой ку æруидта, уæд имæ æрхицæ кодта, таеходуй е мæ лæгæн ку уайдæ, зæгъгæ. Берæгъ уой ку æрлæдæрттæй, уæд ин загъта:

– Кæд дæ уотæ фæндуй, уæд дæ лæхъуæни дзиппи еу дзиккой халæ ес æма денгизбæл уой ардæмæ æрбагæлдзæ, уæдта цæрдзинан!

Изæрæй лæхъуæн саги марди хæццæ æрцудæй, гъар фезонгута кæнуй и уосæн, е ба имæ е ‘рух нæбал хатуй.

Ци кәнис, зәгъгә йимә дзоруй и ләхъуән.

Уосә ба йин загъта:

– Ци кәнун? Ду рандәуис, әз ба ами еунәгәй баизайун ама гъенцъун кәнун, нур ба мин дә кисә уәддәр ниууадзисә, әз ба уобәл мәхе исәрхон.

Дуккаг бон ләхъуән ә кисә и уосәмә ниууагъта, әхуәдәг ба цауәни рандәй. Уосә дәр дзиккой халә исиста, денгизбәл әй багәлста, ама и берәгъ хедбәл әрбацудәй. Берәгъләг ама уосә фәндитә кәнун райдәдтонцә ләхъуәнбәл, ци мадзалай әй рамарән, зәгъгә, ама йин ә егәртгә исәфун фәндә искодтонцә: сә сайәнти син уәрмитә искъахтонцә. Изәрәрдәмә ба и берәгъ әхе медәгтони баримәхста. Уаләнги ләхъуән дәр әрцудәй ә саги мард ама ә дууә егарей хәццә. Егәртгә сә сайәнти басмуститә кодтонцә ама әндәр рауәнти ниссадәнцә. Ма син е ку нә бантәстәй, уәдта и уосә загъта:

– Еунәгәй нәбал фәразун, нур ба дууә хонхей астау тин кәрцә ес: ә реутәй әрдзәф кәнуй, ә сунтәй семгә кәнуй, ә думәггәгтәй ба кафгә кәнуй, ‘ма мин уой әрхәссә, әз ба ‘й ибәл мәхе исәрхон!

Хани ләхъуән цәун райдәдта ама, дууә хонхи фурау кәми тохунцә, уордәмә исхъәртгәй. Хуәнхтә куд фәззихъиәрәнцә, уотә ләхъуән ә егәртти хәццә уони астау фәммедәгәй ама тин кәрцә рахаста, фал ә егәртгә ба хонхи медәг баизадәнцә. Никкудтәй ләхъуән, уотемәй рахаста кәрцә ама ‘й ә мади размә бахаста, әнирайәй фәууо дә кәрцәй, мә дууә егари уобәл фесавдәнцә, зәгъгә.

Берәгъ уой ку раигъуста, уәд имә рагәпп ласта, әрагъи рабадтәй, нур ма мин кумә ледздәнә, хуәргә дә кәнун, зәгъгә.

Хани фурт дәр ракурдта берәгъәй:

– Корун ди, Хуцауән ковун мә бауадзә, уәдта мә хуәрә!

Берәгъ ин над равардта ама ковун райдәдта хани фурт. Еци ковгәй ә сәрти адәми лимән зәрбатург әрбатахтәй, ма ин загъта:

– Дә Хуцауән кова, хонхи дуар баигом әй, ‘ма дә егәртгә әрбацәунцә.

Берәгъ хани фурти рагъи куд рабадтәй, нур әй хуәрон, зәгъгә, уотә ә дууә егари ә сәргъи әрбаләудтәнцә ама и берәгъи ә къәлеутәй фәйне ‘рдәмә райвазтонцә, гәппәлгай ама ‘й фәрки фәркгай никкодтонцә.

маргъ ба ку нә иссерон, паддзах мән ку рамара, ду ба мә зәронд мадә ‘ма фиди хәццә гъезәмарә ку кәнай, фуд бонтә ку ‘взай ‘ма уонән дәр зәрди хәрә ку суай, уомәй тәрсун, әндәра дә уоди тухәй ба мин әгәр уәлдай дәр бәргә дә!

– Мадта е ба гузайваг нә ‘й: еци сес дин дә рази әз ниввардтон. Мә фидә пахампар әй ама Уасерги хәццә балци адтәй. Фәддә идтонцә хәтгә ама сә зәрдәмә бацудтә, мән дин исаккаг кодтонцә, ама уони фәндәй дин дә рази еци изәр сайтани карки сес нигталстон ‘ма уәдәй ардәмә ба дәмә әнгәл кастән дә фәззинунмә. И карк ба нур дәр ма уәртә нә медәгтони ‘й, ма ‘й рахәсдзәнән. Уомәй зиндәр гъуддаг Хуцау ма раттәд!

Куд нә ниццийнә адтайдә Азуруми цауәйнон, и маргъ ә кьохи бафтуйгәй? Әрбацудәй ә хәдзарәмә бийнонти хәццә. Ниццийнитә әнцә ә зәронд мадә ‘ма фидә дәр. Дуккаг бон ба сәудартәй фәйагайдта паддзахмә. Бацудәй Стъамбомлә ‘ма зонгә ләгмә бацудәй.

Гъи, дә арми ести бафтудәй, – зәгъгә ‘й, фәрсуй и афицер.

– Хуцауәй боз, иссердтон әй, – загъта Азуруми цауәйнон.

– Мадта ‘й мадән раттә: әртә мини дин дәттун кадзос әхцайәй.

Нә паддзахи ном кәбәл иссердтон, уой нецәбәл ратдзәнән, зәгъгә, ‘ма ‘й паддзахән бахаста.

– Гъәй, мә сәри хецау, еу ләг басайун ама фесафун ка нә фәразуй! Дәуән салдат ун аккаг адтәй, – загъта афицери уосә. – Нур ба цо, паддзахән зәгъгә: «Еци гъуддаг кәмән бантәстәй, уомән ма дин ә бон әндәр еститә дәр исодзәнәй; нур ба Уәрппи бәрзондән ә дуккаг бәрзонддәр цьоппбәл ес сугъзәрийнә сауәдонә, ‘ма дин уомәй цулухъидзаг ку ‘рхәссидә, уәд фиццаг куд адтә, уотә ләхъуәнләг фестисә!»

Афицер бацудәй паддзахмә ама ин ә уосә куд баамудта, уотә радзурдта. Паддзах ниццийнәй, мадта уәхән мадзал кәд ес, уәдта е ба хуарз ку әй, зәгъгә, ама Азуруми цауәйнонмә рарвиста. И цауәйнон дәр цийнәгәнгә ә рази әрбалудтәй, аци хатт мин ести хуарз ләвар дәтдзәнәй паддзах, зәгъгә.

– Дә ләвәртгә дин нә феронх дән, фал еци маргъ иссерун ка бафәразта, дәуән дә бон исодзәнәй Уәрппи бәрзондмә исцаун дәр, ама мин уордәгәй и бәрзонддәр цьоппәй сугъзәрийнә сауәдонәй цулухъидзаг әрхәссә!

– Мә бон дин не ‘содзәнәй уой бакәнун! Мәгур ләг дән, гал мәмә нәййс, бәх дәр уой хузән. Уәрппи бәрзондмә дин

– Ёз ма сәри исәфтмә цәун, нур ба уәхе цәмәй даретә, уомәй даретә, мәнәй уин фурт нәбал ес!

Никкудтәенцә мәгур зәрәндтә, ниддалалай кодтонцә; Азуруми цауәйнон дәр тә фәстәмә фәккәсгә хәтунтә ниффардәгәй. Ци фәххаттәй, Хуцау зонуй, уадта еу коми думәгмә лигъз будуртәмә рафтудта. И будури ба идарддзәф әристәфтәй еу уорс кесена.

«Уәддәр исәвд әма исәвд, нур ба цәууон еци кесенамә», – загъта әхецән Азуруми цауәйнон әма ниццудәй уордәмә. Бадзурдта кесенамә ‘ма дин уоми ба әртә кизги әма зәрөнд ләг әма уосә.

Дууә хестәри кизгуттәй ниццийнәнцә:

– Нә сияхс әрцудәй, – зәгъгә, әгәс цәуай, нә сияхс, зәгъгә.

И кәстәр ба әхе бааууон кодта. Азуруми цауәйнон дәр дестәтәмәстә кәнуй, ци ‘й а, ци дессаг әй, зәгъгә. Ёхсәвә ‘й хуарз куд нә фәйдтайонцә Азуруми цауәйнони. Сәумә ба цауәни цъапш ку кодта, уәдта ин загътонцә и мадә ‘ма и фидә:

– А дууә хестәри дәр курд әнцә, фал а кәстәр ба дәуән ләвард адтәй, Хуцау әй дәу аккаг искодта, ‘ма ‘й нур ба хонә дә хәццә!

Сагъәсти бацудәй Азуруми цауәйнон, әрәги-дурәги ба иса-рази ә уосә хонунбәл. Етә дәр галуәрдун баефтихтонцә, али хуарздзийнадәй әй ниидзаг кодтонцә ‘ма сә рараст кодтонцә. Кизгә ‘ма ләхъуән әмфәрстә исбадтәнцә и уәрдун, галдәрәг ба син разәй галтәмә дзоруй, уотемәй фәццәуй Азуруми цауәйнон ә уоси хәццә. Ци рацудәнцә, Хуцау дәсни, уәдта Азуруми цауәйнон зәрдәбунәй ниинәфтәй.

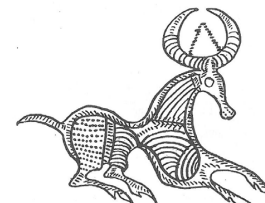
– Бауорамә, исдзурдта и кизгә галдәрәгмә.

Е дәр галтә әрорәдта. Уәдта кизгә дзоруй ә сәри хецаумә:

– Кәд дә зәрдәмә ести хәссис әма мә әвәндонәй хонис, уәд әй әз нә аккаг кәнун, әма аци сахатбәл куд рартәсэн уотә!

– Дәу тухәй бәргә нецәбәл гузаввә кәнун, – загъта Азуруми цауәйнон, – фал еунаг гъуддагбәл хъурмә кәнун: мәнән зәрөнд мадә ма фидә ‘й әндәр әрвадә дәр әма хуәрә дәр нәйес. Уони ба цауәйнон адтән әма сирддон фидәй хастон. Еу кәми адтәй уоми ба цауәни фәццудтән әма нецәбәл исәмбалдтән, әрәгиау ба еу сугъзәрийнә сес иссердтон. Хуцау мин ә зәрди фидбилиз бауагъта, әма ‘й паддзахән фәххастон и сеси. Нур ба паддзах уотә зәгъуй, кенә, еци сес кәбәл адтәй, уоци маргъ иссерә, кенә ба дин дә сәр кәнун, зәгъгә. Уотемәй ба әз дәу ку фәххонон, еци

Хани фурт уәд и уоси хәран миутә базудта әма ‘й фидгуйнаги къяхтә никкодта. Ёхуәдәг ба хәдзари хәзнайәй ке дәр иссердта, уони рамбурд кодта ‘ма уотемәй ә хәдзарәмә әрфардәгәй ‘ма ә адзали уәнгә хан еуәг фәккодта дзиллитән.

56. Бурсамдзелийы тыххәй

Раджы рәстәджы нә фыдәлтә хуыдтой нә хәхбәсты уәлхох быдыртә. Ёмә дзы-иу уыд бәрзонддәр цәрджытә. Нә фыдәлтә әрәйәфтой ахәм бынәттә, кәм зади сәнәфсиры бындзәфхәдтә.

Иу ләг цуаны ацыди, бон-изәрмә фәцуан кодта әмә куы ницы ссардта, баталынг әмә бахсәвиуат кодта хохы цәрәг ләгмә. Хәдзармә куы бацыд, уәд әрбадти хәдзари дуармә. Хәдзарәй йәм рахызт иу ус. Ёмә йын салам радта. Хәдзармә йә хоны. Ләг ‘сразы, бацыд хәдзармә. Усән уыди йә уды хай дард балцы. Ёфсин райдыдта хәринаг кәнын. Уыцы рәстәджы сылгоймагән йә фәдыл рагәпп-багәпп кодта хәфсы ләппын. Уазәг тыхджын диссагәй касти хәфсма. Хәбизджынтә куы әсцәттә сты, уәд сә ус әрәвәрдта тымбыл әртәкяхыг фынгыл. Сыкба әркодта арахъх әмә йә дәтты уазәгмә. Уазәг саткъяз кодта:

– Бахатыр кән, мә буц фысым, цалымәдәриддәр, дам, мын зәгъай, абондәргы кәсын уә фәдыл, әмә хәфс рацу-бацу кәны, әмә уый цы хабар у?

Сылгоймаг ын дзуры:

– Бахатыр кән, нә буц уазәг, раз уый ныхасмә әрцыдыстәм, уәд нә бабәхсдзынән. Ай райгуырди мә гуыбынәй әмә зынаргъ у ләгән йәхи тугәй чи райгуырди, уый.

Уазәг әй фәрсы:

– Ёмә йын уәддәр цы ахаст ис, сылгоймаджы ахаст, әви нәлгоймаджы ахаст?

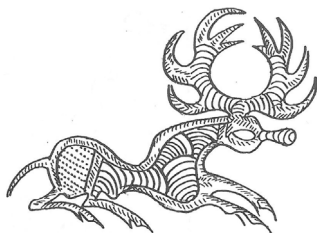
Æфсин ын загъта:
– Нæ буц уазæг, цы дын æй æмбæхсон, – йæ ахастыгæ иууыл-дæр сты нæлгоймаджы ахастыгæ. Уазæг афтæ:

– Уæдæ дæ сæрмæ куыд æрхастай, æмæ ды нæлгоймаджы дæ къахæй куыд акъуырдай, дæ сæрмæ уый куыд æрхастай. Дæуæн дæ хойраг хæринаг нæу.

Уыцы рæстæджы хæфсы лæппын райхæлди æмæ рагæпп ласта сызгъæрин цокораджын лæппу, бæстæ ныррухс, мадыл цыма æркасти сæууон хур. Уалынмæ фыд дæр æрцыдис балцæй. Ус ын радзырдта хабæрттæ, куывдтæ йын сарæзтой. Уазæг снатля кодта лæппуйы, раарфæ йын кодта сыкъайæ æмæ йыл сæвæрдта ном Бурсамдзели, æмæ йын загъта:

– Абонæй фæстæмæ ды дæ зæд æмæ у зæдтимæ.

Гъеуæдæй фæстæмæ уыцы Хох-Бурсамдзели, æмæ йæм куыныц куыд зæд, афтæ. Йæ бæрæгбон ын аразынц 16 июлы.

57. Азуруми цауæйнон

Азуруми цауæйнонæн Хуцауæй лæвар адтæй æма, цидæриддæр бони рацудайдæ, уоми æнæ сирди мард æ зæронд мадæ 'ма фидæмæ нæ цудæй. Уотемæй сæ сирдтон фидæй хаста.

Еу хатт кæми адтæй, уоми ба Азуруми цауæйнон бонсауизæрмæ фæхаттæй 'ма нецæбæл рамбалдæй. Изæрæрдæмæ ба еу бæрзонд хонхмæ исхизтæй, фæффæлгастæй уордæгæй æма некаæми неци æстæфтæй. Сагъæси бацудæй мæгур цауæйнон æма уонтæ бæрзонд æма сæргубурæй раздахтæй хонхæй. Уотæ рæхги ба хонхи айнагбæл рауидта сугъзæрийнæ сес. Исиста æй 'ма ин Хуцау æ къухи бафтудта: аци сес паддзахæн хæсдзæнæн, зæгъгæ.

Хæссунтæ 'й байдæдта æма Стъамболмæ бахъæрдтæй. Уоми ба паддзахæн хæлар æма хæстæг ка 'дтæй, еу уæхæн лæгмæ бацудæй æма ин æрдзурдта, цауæни куд фæххаттæй 'ма куд нецæбæл рамбалдæй, æрæгиау ба сугъзæрийнæ сес куд иссердта, уомæй ба паддзахи нон ке 'ссердта 'ма'й уомæн ке хæссуй, уой.

– Гъе, мæ хор, – загъта паддзахи хæлар лæг (афицер адтæй æвæдзи – дзорæги дзурдтæмæ гæстæ), паддзахи уæрдунн ма бадæ, зин дин уодзæнæй. Фæлтаугæн а сес мæнæн раттæ, 'ма дин æз ба мин соми ратдзæнæн.

– Нæ, – загъта цауæйнон, – паддзахи нон кæбæл иссердтон, уой нецæбæл ратдзæнæн.

Сæумæраги цауæйнон паддзахмæ бацудæй æма ин сес ралæвар кодта. Паддзах дæр ин раарфæ кодта 'ма ин зæрдæ байвардта, дæ лæвар дин нæ феронх уодзæнæн, зæгъгæ.

Цауæйнон паддзахмæ ку бацудæй, уæд паддзахи хæлари æ уосæ æфхуæруй, æ лæги:

– Фесæфай, фесæфай, уой сес басайун ка нæ бафæразта, дæуæн паддзахи афицер уни бæсти салдат аккаг адтæй. Нур ба цо æма паддзахæн уотæ разæгъæ: «Дæ лæвар хуарз лæвар æй, фал дин аци сес ка 'рхаста, е дин чи маргъбæл æрзадæй, уой иссерун дæр бафæраздзæнæй,'ма дæ ку уайдæ, уæд хуарз уидæ, æндæра а сес ба адæммæ бавдесунмæ лæвари номæн нæ бæззуй, маргъ ба алкæмидæр фæдауй!»

И афицер фæццудæй æма ин æ уосæ куд баамудта, уотæ радзурдта паддзахæн. Паддзах дæр, æцæгæй мин хуарз ку зæгъуй, зæгъгæ, æма рарвиста Азуруми цауæйнонмæ. Цауæйнон дæр, кæд мин паддзах лæвар кæнуй, зæгъгæ, 'ма цийнæгæнгæ уоми æрбалæудтæй 'ма паддзахмæ дзоруй:

– Ци ми кæнис, паддзах, мæнæ дæн?

Паддзах ба ин загъта:

– Дæ лæварæй боз, фал аци сес ци маргъбæл æрзадæй, е дæ арми бафтуйдзæнæй, 'ма мин уой иссерæ!

– Неци мадзалай дин æй иссердзæнæн, паддзах! Аци-еу хæтун кæнун мæ сувæллонæй ардæмæ æма ма уæхæн маргъбæл мæ цæстæ некад æрхуæстæй.

– Æнæ иссерун ин нæ ес, кенæ ба дин дæ сæр ракаунун кæндзæнæн!

Ниггузавæ 'й Азуруми цауæйнон æма рацудæй паддзахæй уонтæ бæрзонд æма сæр губурæй. Æ бæсти уæнгæ æрбацудæй æма идардæй багъæр кодта æ мадæ æма æ фидæмæ:

– Уæ, Кауна, Кауна. Æз æнæ дæу цæрын куы нæ фæразын.

Кауна йæм цадæй дзуры:

– Кауна дæ фæхъхъау, æз исты куы фæразин, æмæ дын ма бон исты куы уайд, уæд ма ам къуыдыр кæлмытæ æмæ зулчъытæ нæ хæриккой.

Æххуырстытæ саджы хæдзармæ аластой æмæ та хабар сæ æлдарæн радзырдтой, саг, дам, дон нæ нуæзта, доны уæлхъус куыдта æмæ донмæ ныдздзырдта, уæ, Кауна, Кауна, æз, дам, æнæ дæу цæрын нæ фæразын, æмæ йæм донæй сдзырдауыд, ахæм æмæ ахæм ныхæстæ скæнгæйæ.

Æлдар та йæхæдæг æххуырстытимæ ацыд цадмæ, саг йемæ цадмæ аласгæйæ, æмæ та гъе уæд дæр афтæ. Æлдар хабар куы федта, уæд донмæ дзуры:

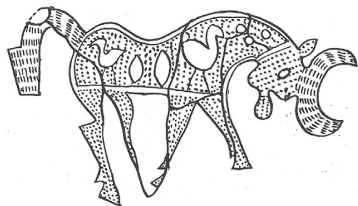
– Цы дæ, цавæр дæ?

Кауна йæм дзуры æмæ йын бамбарын кодта, къулбадæг ус ын ахæм ми кæй бакодта.

Стæй æлдар Каунамæ дзуры:

– Зæлдаг бæндæн дæм ауадзон æви сæхъхъис?

Чызг æм сдзырдта, зæлдаг ма нæ хъæуы, сæхъхъис бæндæн дæр куы уайд. Фæлæ йæм уæд æлдар зæлдаг бæндæн ауагъта æмæ йæ сласта æмæ йæ хæдзармæ æркодта. Хæдзары æлдар хабар дзæбæх куы бамбæрста, гъе уæд къулбадæг усы бæхы дымæгыл бабаста, закон сындзы йæ аскъæрдта, æмæ къулбадæг ус хъызæмары мардæй ныммардта, æмæ æлдар абон дæр ма йæ ус Каунаимæ дзæбæхæй цæрынц.

62. Цуанон æмæ Убæйы фырт Мæхæмæты аргъау

Царди иу цуанон лæг. Уый цыди алы бон дæр цуаны. Иухатт уый ацыд цуаны æмæ федта сæгуыт. Фехста йæ æмæ йæ амардта. Бастыгъта йæ, иу физонаг дзы скодта, иннæ физонаг та бæласыл сауыгъта. Стæй йæхинымæр загъта:

59. Дыууæ æфсмæры æмæ иу хо

Аджыма-раджы царди дыууæ æфсымæры æмæ иу хо. Æфсымæртæ алы бон дæр цыдысты цуаны, хо та-иу хæдзар хъахъхъæдта. Иухатт та æфсымæртæ ацыдысты цуаны, хо та баззади хæдзары иунæгæй. Уæд æм Хуры чызг æрбауад æмæ йын афтæ зæгъы:

– Рацу æмæ тыччыйæ ахъазæм.

Чызг ын загъта:

– Ма зынг куы ахуысса, уæд ма ме ‘фсымæртæ аргæвддзысты.

Хуры чызг ын загъта:

– Мæнæ дын фæрдзыг, æмæ уый куы цæвæрай фæнычы, уæд дын нæ бахуысдзæни.

Ацыди чызг, æмæ бон-изæрма фæхъазыдысты тыччыйæ. Изæры æфсымæрты æрцауыны размæ æрцыди чызг сæхимæ, асгæрста артдзæст, æмæ зынг нал. Хорзау нал фæци. Ауад, иу айнæджы сæрæй акасти ‘мæ иу ранæй цæуы рухс. Цæуынтæ байдыдта, цæуынтæ байдыдта æмæ йæм фæстагмæ бахæццæ ис. Уый уыдис уайыджы хæдзар.

Чызг загъта уайыгæн.

– Абон та Хуры чызг æрцыди æмæ ма акодта тыччыйæ хъазынмæ, æмæ ме ‘рцыдмæ ма зынг ахуыссыдис. Ныр ме ‘фсымæртæ куы ‘рцауой æмæ мын ма зынг хуыстæй куы ‘рæййафой, уæд ма маргæ кæндзысты. Курын дæ, зынг мын ратт.

Уайыг ын загъта:

– Бæргæ дын раттин, хорз чызг, фæлæ дын цæм ныккæнон, ахæм дзаума мæм нæй. Цæй, мæнæ дын сасиры ныккæндзынæн, æмæ-иу æй луаргæ ахæсс.

Чызг ахаста зынг, йæ фæстæ цæхæрвæд уадзгæйæ.

Уалынмæ йе ‘фсымæртæ дæр цуанæй æрцыдысты. Æрхастой семæ сырды мæрдтæ, сфыхтой сæ æмæ гъе ныр хæрыныл æрбадæм, зæгъгæ, куыд загътой, афтæ сын чидæр сæ дуар бахоста. Æфсымæртæй йæм иу рауад æмæ йæм дзуры:

– Чи дæ?

Уайыг æм дзуры:

– Æз дæн, æз, дуар бака!

Дуар ын бакодта, бацыди мидамæ æмæ æрбадти. Æрæвæрдтой йын сырды мард, æмæ йæ æнæхъæнæй ауагъта. Чызг уый куы федта, уæд йæхи бамбæхста. Æфсымæртæ дæр алы рæтты баныгъуыл-

дысты. Уайыг сә рацагур-бацагур акодта әмә къуымты цы ссардта, уйдон иууылдәр бахордта. Чызг йәхицән ссарынаей куы старетис, уәд айста йемә сәрвасән, хәсгард әмә кард әмә лидзын байдыдта. Уайыг әй ауыдта әмә йә фәстейә сурынтә байдыдта. Куы йәм әрбацәйхәццә кодта, уәд чызг сәрвасән аппәрста әмә загъта:

– Ай у мәнаән иу гәшп, ды йыл авд азы куыд фәхизай, уый хос дын әй Хуыцау фәкәнәд!

Цәуы, цәуы әмә та чызг йә хъус зәххыл авәры. Хъусы фәстейә кәйдәр къәхтыхәр. Хәсгард та аппәрста чызг әмә та загъта:

– Ай мәнаән у иу гәшп, ды йыл авд азы куыд фәхизай, уый хос дын әй Хуыцау фәкәнәд.

Әмә араст и дарддәр. Уалынмә бәхәццә ис иу усмә. Кәсы, әмә ус әлвисы уәларвәй зәхмә.

Чызг әм дзуры:

– Гье, уәлә ус, дә хорзәхәй, дәхимә мә слас!

– Уәлә дә разы уыцы боцкьатә цәстысыгәй айдзаг кән, – зәгъгә, йәм әрдзырдта ус.

Чызг сә уайтагъддәр йә цәстысыгәй айдзаг кодта әмә йәм дзуры.

– Уәдә дәм хъисын бәндән ауадзон әви зәлдаг бәндән, – фәрсы йә ус.

Чызг әм дзуры:

– Зәлдаг бәндән та мын кәцәй әрцәуа, хъисын бәндән әруадз.

Ус әм зәлдаг бәндән рауагъта әмә йә йәхимә сласта.

Уалынмә уайыг дәр ләф-ләфгәнгә бахәццә ис усмә әмә йәм дзуры:

– Гье, уәлә ус, дәхимә мә слас!

– Уәлә дә разы уыцы боцкьатә цәстысыгәй айдзаг кән, – зәгъгә, йәм дзуры ус.

Уый сә әрдәгмә дәр нә байдзаг кодта, афтәмәй дзуры:

Гье ныр мә слас.

– Уәдә дәм зәлдаг бәндән ауадзон әви хъисын бәндән?

– Хъисын бәндәнәй цы кәнын, зәлдаг бәндән мәм рауадз, уый йедтәмә, – загъта уайыг. Ус дәр әм фыдәнән хъисын бәндән рауагъта.

Куы йә сцәйласта, уәд әм чызг бауади әмә хъисын бәндән

Ләппу әмә чызджы арәх дон хәсгә уынгәйә сә федта къулбадәг ус әмә бафарста, цәмән, дам, хәссут афтә бирә дон?

Загътой йын, әхсәв, дам, нәл бикъ әмә сыл бикъы әргәвдәм, әмә нын нә дыккаг мад хәссын кәны.

Къулбадәг ус сын гье уәд бамбарын кодта, ахсәв, дам, уын уәхи әргәвддзән, әмә фәлтау тагъд искуыдәм лидзут, әмә уә сәртә искуы бафснайут.

Ләппу Худна әмә чызг Кауна сә кьәртатә аппәрстой әмә лидзыныл фесты. Бирә фәлидзгәйә ләппуйән сдойны уый уонг, әмә цәуын нал фәрәзта.

Кәсы, әмә иу саджы кьахы фәды – кьәвда-дон, ләппу Худна дзы ануәзта әмә уайтагъд саг фестадис.

Иу хъәдмә бафтыдысты. Кауна саджы иу бәласыл баба-ста әмә йәхәдәг уыцы бәласмә схызтис әмә уым кәуы, йә цәстысыг цәппузырәй згьалгәйә.

Уыцы бон әлдары цуанонтә цуаны уәвгәйә сә федтой, дис сыл фәкодтой, әмә, сә хәдзармә куы әрцыдысты, уәд хабар се 'лдарән радзырдтой, ацы боны хуызән диссаг, дам, никуы федтам. Иу саг, дам, бәласыл баст, әмә иу чызг та гье уыцы бәласыл бады, кәуы, әмә, дам, йә цәстысыгтә цәппузыртәй бынмә згьалынц.

Әлдар йә цуанонтимә бәхтыл абадтысты әмә сәм ацыд. Цуанонтә йә бакодтой әмә йын сә фенын кодтой. Әлдар Каунаей рахизын кодта әмә йә бафарста, куыд әмә цәмән ардәм әрәфтыдис. Чызг ын сә радзырдта. Стәй әлдар чызг әмә саджы йә хәдзармә әркодта. Чызгән йә әгьдәуттәм әркәсгәйә әмә йә хуызмә дзәбәх не 'ркәсгәйә дзы әлдар йәхицән ус скодта, әмә иу афон куы уыдис, гье уәд әлдар балцы ацыд. Әлдар балцы уәвгәйә, къулбадәг ус әрбацыдис Каунамә әмә Каунайы иу стыр донмә йәхи найынмә акодта, кәннот, дам, чьизи дә, әмә дә мой куы әрцәуа, уәд дыл худдзән, хиды смаг гәнгәйә, әнәбын цады йә ныгтәпп кәнын кодта, әмә Кауна гье уым фәдәлдон ис. Афтәмәй къулбадәг ус Каунайы дарәс йә уәлә скодта, әлдары хәдзармә әрбацыдис әмә уым цардис, цыма әлдары ус Кауна у. Уалынджы әлдар дәр әрцыд, әмә усы нә базонгәйә, йә ус Каунайә әнхәлгәйә, цардис йә фыццаг цардәй. Әлдары әххуырстытә иу бон саджы уыцы цадмә әлластой дон ын бадарынмә, фәлә уыцы донәй саг нә бануәзта, әмә цады уәлхъус кәугәйә ләууыдис цәстысыг цады згьалгәйә, әмә уырдыгмә дзуры:

Уæд ын уæйыг загъта:
– Мах хъистæй тæрсгæ кæнæм, фæлæ дæм кæд æндæхтæ истытæ ис, уæд балхæндзыстæм.

Уæд ус дзуры лæгæн:

– Цæй, нæ фат æмæ не ‘рдын ауæй кæнæм, цы ми сæ кæнæм?

Лæппу сæ бафарста:

– Цæй фат æмæ æрдын сты, фенын ма мын сæ кæнут!

Æрхастой йæм фат æмæ æрдын, федта сæ æмæ сæ балхæдта æмæ сæ йæ æфцæгыл æрыфтыдта.

Æддæмæ куы рацыд, уæд сæм фæстæмæ баздæхт æмæ сæм дзуры:

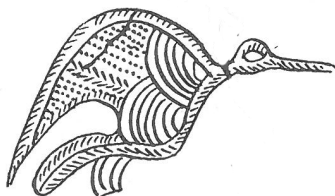
– Галы цæвон, æви хъуджы.

Уæд ус ницы бамбæрста, фæлæ уæйыг дзуры:

– Гал та цы ракодта, ай æппæт хъуджы аххос куы уыдис.

Лæппу бахста фат къуыммæ æмæ уæйыджы къубал ахауын кодта. Усмæ бацыд æмæ йын йæ дзыккутыл ныххæцыд, ралас-балас æй кодта, æмæ цалынмæ не сыскъуыдысты, уæдмæ йæ не суагъта. Стæй уый фæстæ лæппу бандзæрста арт дзыккутыл дæр æмæ агъуыстытыл дæр. Йæхæдаг афардæг мәличчы хæдзармæ æмæ ма абон дæр хорз цæры йæхицæн.

Уый æрцыдмæ хорзæй цæрут.

61. Кауна æмæ Худна

Цардысты æмæ уыдысты лæг æмæ ус, уыдис сын чызг Кауна æмæ лæппу Худна. Лæгæн йæ ус амард æмæ æрхаста æндæр, фыдсыл ус. Ног ус, чызг æмæ лæппу йæ удхæс-сæг фенгæйæ, сын фыдæбон кæнын кодта. Афтæмæй сæ бон-изæрмæ дон хæссыныл бафтыдта, æхсæв, дам, сыл бикъ æмæ нæл бикъы æргæвддзыстæм.

кардæй æрбалыг кодта уæйыгæн, æмæ йæ тгæпп зæххыл фæцыди æмæ ныммур ис.

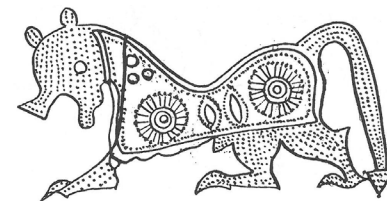
Уæдæй фæстæмæ ус æмæ чызг райдыдтой иумæ цæрын. Ус-иу искæдæм куы цыди, уæд-иу йæ дæггæлтæ радта чызгмæ æмæ-иу ын загъта:

– Хъусыс, ай дын авд дуары дæггæлтæ, æмæ-иу дзы æрмæст æхсæз бакæн, æвдæм дуар макуы бакæн.

Иухатт куы уыди, уæд ус ацыди сабатизæры. Чызг бавдæлд æмæ æхсæз дуары бакодта, стæй нал фæлæууыд æмæ æвдæм дуар дæр бакодта. Уым та уыдысты, уыцы ус цы адæмы фæмардта, уыдон иууыддæр. Чызг сын фатæриггæд кодта, райста, Хуры чызг ын цы нæртон фæрдыг радта, уый. Мæрдтæн сæ цæстытыл расæрфта, æмæ мæрдтæ æгасæй дæр райгас сты.

Изæрæй ус куы ‘рбацыди, уæд бæстæ цин æмæ хъæлдзæгдзинад сси.

Уæдæй фæстæмæ иууылдæр уым цæргæйæ баззадысты æмæ абон дæр ма цæрынц.

60. Уæйыджы лымæн ус

Раджыма-раджы иу стыр хъæуыл низ сыстад æмæ сæ фæцагъта. Уыцы стыр хъæуы ма баззад иу идæдз ус æд лæппу.

Иу бон куы уыд, уæд лæппу загъта мадæн:

– Махæн ам цард нал ис, фæлæ фæлидзæм искуыдæм.

Уæд лæппу сæккой кодта йæ мады æмæ йæ фæхаста дзæггæл хъæдмæ, адæм кæдæм не ‘фтыдысты, ахæм ранмæ. Дзæггæл хъæды лæппу йæхицæн сарæзта халагъуд æмæ зылд йæ мадмæ. Ныхсадта-иу æй, йæ дзыккутæ-иу ын ныффаста, кæрдзын-иу ын бахæрын кодта, стæй-иу йæхæдæг цуаны ацыд. Цуаны-иу куы ацыд лæппу, уæд-иу æнæмæнг хъуамæ исты амардтаид æмæ-

иу афтидæй не ‘рцыд. Стæй та-иу райсом сыстад æмæ та-иу базылд йæ мадмæ: ныхсадта-иу æй, йæ дзыккутæ йын ныффаста, бахарын-иу ын кодта æмæ та-иу арасти цуаны.

Иу бон куы уыд, уæд та дын лæппу араст цуаны æмæ ницæуыл фембæлд. Уæд лæппу бæрзондмæ ссыди æмæ уырдыгæй акаст. Быдыры федта хуымгæнджыты, гутоныл уыд ифтыгъд дыууадæс цæды. Уæд загъта йæхицæн: «Уыдон куы нæ бабæрæг кæнон, уæд нæй гæнаен». Ныццыди хуымгæнджытæм æмæ сын салам радта. Уыдон дæр ын салам загътой.

Уæд гутондарæн зæгъы лæппу:

– Галтæ дын хорз сты, дæхæдæг дæр хорз дæ, фæлæ дæ галты скъæрджытæ не сты хорз.

Лæппу йын дзуры гутондарæн, зæгъгæ:

– Аипп куы нæ уайд, уæд дын дæ галтæ æз аскъæрин, – æмæ йын гутондар бар радта.

Бауад лæппу галты скъæрджытæм æмæ сæ фæйнаердæм ныззыввытытæ кодта æмæ йæхæдæг галтыл бахъæртæ кодта. Галтæ гъæйтгæй цæуынц. Галтæ тынг куы арауæг сты, стыр пелтъ фæлдахын куы байдыдтой, уæд гутондар загъта йæхицæн: «Ай цыдæр тыхгæнаг у, æмæ мæ хъуыддаг хорз нæу». Гутондар уæд стыр пелтъы бын бамбæхст. Уæд лæппу фæстæмæ радзырдта: «Радар гутон», гутондар та æмбæхст уыдис. Лæппу гутондары куы нал федта, уæд галты æрурæдта æмæ æфсæн æмæ гинон баурæдта, ахаста сæ æмæ сæ бахаста куырдалæгон лæгмæ æмæ сæ фат æмæ æрдын саразын кодта.

Араст та лæппу фæстæмæ, кæцæй ракаст, уыцы бæрзонмæ æд фат æмæ æрдын. Уыцы бæрзондæй фехста фат, æмæ быдыры æртæ уайыгæн уыд агъуыстытæ, æмæ сæ рæбинаг цæджындзы ныссагъд. Уæд лæппу загъта йæхицæн: «Æз мæ фаты фæдыл нал фæцæудзынаен, фæлæ мæ мадмæ фæцæуон». Æртæ уайыджы уыдысты цуаны æмæ фæйна æд хих бæласы, æд сажы мæрдтимæ æрцыдысты.

Куы ‘рцыдысты, уæд хистæр уайыг ауыдта фаты ныхæстæй æмæ дзуры кæстæр уайыгмæ:

– Уæртæ ма цæджындзæй уыцы къæцæл рафтау.

Сыстад кæстæр уайыг, рахæцыд фатыл æмæ йын йæ армытъæпæнтæ ахауын кодта. Хæцъилæй сæ атыхта æмæ сæ дæле æнкъардгондæй абадт.

Хистæр уайыг æм фемдзаст æмæ йæ афарста:

– Нæ дын ракумдта, нæ?

Уæд сын уый радзырдта йæ хабæртæ, æмæ йæ мæлику куы базылдта, ай йæ сияхс у, уæд хæрнæг нал, фæлæ йæ куывдмæ фæзылдта, æмæ куывтой йæ цæраенбонты тыххæй, æмæ мæлику загъта, хъуамæ йæ куырмæй дæр дарон.

Иу бон куы уыд, уæд мæличчы чызг худгæ æрбацыд æмæ йыл куырмæй худы.

Уæд ын уый афтæ:

– Æй, чызгай, ома мыл дæ зæрдæ не сивтай?

Чызг ын расомы кодта, зæххæй йын ард бахордта, æрмæст, зæгъгæ, худын ууыл, æмæ мард кæсæгтæ балхæдтон, æмæ сæ суадонмæ æхсынмæ куы барвыстон, уæд кæсæгтæ раудыгас сты.

Лæппу йын афтæ:

– Уæдæ кæд ахæм хос у, уæд дзы мæнаен ницыуал хос æрцæудзæн?

Чызг ын афтæ:

– Æмæ дæ цæстытæн сæ мидæг гагъуытæ нал ис, æмæ ма дын цы хос хъуамæ æрцæуа!

Уæд ын лæппу афтæ:

– Дæлæ ма сæ мæ цухъхъайы дзыппы фен. Уайыг мæ куы рацафта æфсæн дзæккорæй, уæд ма уый базылтон, гагъуытæ дзыппы кæй ныххæудтой.

Бацыди æмæ цæсты гагъуытæ дзыппæй хусæй систа, бахаста сæ æмæ цæсты гагъуытæ сæ бынаты бавæрдта. Барвыста чызджы суадонмæ, æмæ суадонæй куы ауагъта цæстытыл, уæд цæстытæ сæ бынаты куыд уыдысты, афтæ фестæдысты. Куы ракаст, уæд мæликумæ хæрзæггæуæггæг цыдысты, æмæ сын стыр хæрзæггæуæггæгтæ лæвæрдта. Бамидæг æмæ стыр куывд скодта мæлику.

Куывды фæстæ та лæппу загъта, зæгъгæ: «Хъуамæ ма ацы иу цыд акæнон мæ бæстæм».

Мæлику æй æрфарста:

– Цæмæн ма цæуыс, мад дын уыдис, æмæ дын ахæм митæ фæкодта, цæмæ йæм цæуыс?

Лæппу та уæддæр зæгъы, зæгъгæ:

– Ацы цыд ма хъуамæ акæнон.

Æрæмбырд кодта æндæхтæ, алы лыстæг дзаумæттæ æмæ цыма базаргæнаг уыд, афтæ йæхи равдыста. Ныццыд йæ хæдзармæ, салам радта йæ мад æмæ уайыгæн, уыдон æй нал базылдтой.

Лæппу сын загъта:

– Ис мæм æндæхтæ, хъистæ æмæ æндæр лыстæг дзаумæттæ.

Лæппуйæн уыцы цæфæй йæ цæстытæ размæ рагæпп кодтой. Ахастой лæппуйы æмæ йæ баныгæдтой иу быдыры. Æрхастой егъау къæй æмæ йыл æй ныффæлдæхтой.

Иуцасдæр рæстæджы фæстæ мæлиkk куы фехъуыста йæ сиях-сы мард, уæд рарвыста бæрæггæнæг.

Рацыдысты бæрæггæнджытæ æд бæхтæ, æд гæрзтæ. Фæндагыл сыл схъызыд, æмæ мард цы быдыры уыдис ныгæд, уым æрæнцæдысты. Бацыдысты æмæ къæйыл куы 'рбадтысты, уæд сыл бынæй уынæргъын ссыди.

Уæд сын сæ хистæр загъта:

– Ам цæй уынæргъын цæуы, уый бабæрæг хъæуы.

Уæд сæ хистæр ныдздзырдта:

– Кæд уæлиkkонтæй дæ, уæд сдзур, æмæ дын исты хос скæнæм.

Уый сæм дзуры:

– Уæлиkkонтæй бæргæ дæн, фæлæ мын цы хос скæндзыстут?

Уæлийæ та йæм дзуры уырдыгмæ:

– Мах ам бирæ адæм стæм, къæйыл схæцдзыстæм!

Сыстадысты уый æппæт адæм æмæ йын йæ бынмæ рухс дæр нæ ныуагътой, нæ йæ фæзыхъхъыр кодтой æмæ йæм дзурынц уæлийæ уырдыгмæ:

– Ницы йын фæразæм æмæ цы ми бакæнæм?

Уый сын афтæ:

– Хурыскæсæнырдыгæй мацы ныуадзут, хурныгуылæнырдæм аивылут, стæй йæ мæхи бар ныуадзут.

Уалынмæ схæстытæ кодтой къæйыл æмæ йæ иуæрдæм аскъæрдтой. Ныккастысты, æмæ куырм лæг. Ахæцыдысты йыл æмæ йæ акодтой семæ мæлиkkмæ. Мæлиkk стыр хæрнæг хъуамæ скодтаид йæ сияхсæн. Уæд бæгæнытæ исыныл хъуырдухæн кæнынц адæм.

Уæд сæ куырм лæг фæрсы:

– Цæуыл хъуырдухæн кæнут уыйбæрц?

Уыдон афтæ:

– Мæлиkkæн йæ сияхс амард, æмæ йын хæрнæг кæнæм æмæ бæгæнытæ исынаен ницы фæразæм.

Уæд сын куырм афтæ:

– Куырм дæн, фæлæ мæм агæн йæ иу хъус радтут, æмæ йæ кæдæм хæссын хъæуы, уырдаæм ацæут, æмæ йæ æз айсдзынаен.

Радтой бæгæнны аг, æмæ йæ бахаста йæ банатмæ. Куы йæ æрæвæрдта, уæд æй бафарстой:

– Цы дæ, цы дыл æрцыд?

Кæстæр уæйыг ын загъта:

– Æнæрай дзы фæут, нæ мын ракуымдта.

Хистæр уæйыг афтæ бакодта кæстæрæн:

– Бон дæр куы фæцæуæм цуаны, уæддæр ницы аразыс, кæд дын нæхуыдтæг исты баххуыс кæнæм, кæннод.

Уæд астауккаг уæйыгмæ дзуры:

– Марадз-ма, ды йæ рафтау.

Сыстад астауккаг уæйыг æмæ фаты мæсты риуыгъд ракодта. Уæд та дын уымæн дæр йæ къухты ахауын кодта, æмæ та уый дæр сæ дæле æнкъардæй абадтис.

Хистæр та йæ бафарста:

– Цы ми кæныс, нæ та ракуымдта дæуæн дæр?

Уæд та йын астауккаг уæйыг дæр загъта:

– Æнæрай дзы фæуы, нæ мын ракуымдта, дæхæдæг æм сыст æмæ йæ рафтау.

Фæгæпп кодта хистæр уæйыг, фæлæбурдта фатмæ, æмæ та уымæн дæр йæ къухтæ ахауын кодта, уымæн дæр та нæ ракуымдта, æмæ загъта иннæ дыууæ уæйыгæн:

– Искæмæн уæ исты знаггад ракодта?

Уыдон афтæ бакодтой:

– Æнæрай дзы фæут, махæн къух нал ис, æмæ нæ зонæм.

Хистæр уæйыг та сын загъта:

– Махæн ам фæцæрæн нал ис, ай у тыхгæнæджы хъуыддаг æмæ нын æнæлидзгæ нæй.

Алыгъдысты уæйгуытæ æмæ авд æфцæджы сæрты ахызтысты æмæ астæмыл банцæдысты. Лæппу райсом рабадт, ныхсадта йæ мады, йæ дзыккутæ йын ныффаста, физонæг ын сарæзта æмæ та йын кæрдзын бахæрын кодта, йæхæдæг та араст, йæ фат цы бæрзондæй фехста, уырдаæм. Бæрзондæй йæ фаты фæстæ араст æмæ ныццыд уæйгуыты агъуыстмæ. Куы бакаст уæйгуыты агъуыстытæм, уæд сæ йæ зæрдæ барухс, йæ фат рафтыдта цæджындзæй, йæ æфцæджы та йæ æрæфтыдта. Æртæ уæйыджы уым ныуагътой цæджджинагтæ æд фæллой. Лæппу кæрдзын куы бахордта, уæд ацыд, йæ мады сæккой кодта æмæ йæ æрхаста. Уым æрæнцæд æмæ цæрын байдыдта.

Иу бон куы уыди, уæд та уæйгуыты хистæр дзуры йæ 'фсымæртæн:

– Ацæут-ма, бабæрæг-ма кæнут, цы хабар ис, чи æрæнцæд нæ агъуыстыты.

Дыуае кæстæр уæйыджы йын загътой:
– Махæй уырдаем ничи ацæудзæн, мах уырдаем не ‘ргом дæр, нæ бæрзæй дæр нæ аздахдзыстæм, дæхæдæг кæд цæуыс, уæд ацу.
Сынцад хистæр уæйыг æмæ йæхæдæг ацыд, æрцыд æмæ федта: ус бады хурбадæны, лæппу та уыд цуаны. Уæйыг куы федта усы, уæд лидзынмæ фæцис.

Ус æй суры фæстейæ æмæ йын дзуры:
– Ёрлæуу-ма, ма тæрс, цæй тыххæй æрцыдтæ, уый мын бамбарын кæн. Уæйыг йæхицæн загъта, цæй æрлæууон, зæгъгæ, æмæ æрлæууыд. Салæмтгæ радтой кæрæдзийæн, æмæ йæ ус хæдзармæ бакодта, æмæ та йæ ус ноджы фæрсы, цæмæн æрцыд æмæ йæ цы хъæуы. Уæйыг ын рахабар кодта, куыд ацы агъуыстыгæ уыдысты уый, фат дзы сагъдæй æрæййæфтой, сæ къухтæ сын куыд ахауын кодта æфтаугæ-æфтауын æмæ куыд фæлыгъдысты, уый. Ус ын загъта, зæгъгæ:

– Уый уыд мæ фырты фат, фæлæ ныр ам нæй, цуаны ис.
Уæйыг сфæнд кодта фæстæмæ цæуын, ам лæууæн мын нæй, зæгъгæ.

Уæд ын ус загъта:
– Ёрлæуу, бон-иу иумæ фæбаддзыстæм, æхсæв та дæ-иу æмбæхсгæ бакæндзынæн.

Уæйыг дæр сразы ис. Бон-иу фаг фæхъазыдысты, æхсæв та-иу æй чырыны бамбæхста.

Иу бон куы уыд, уæд ын ус загъта:
– Ацы æмбæхст цард ницы у, фæлæ лæппуйæн исты хос скæнæм.

Уæйыг загъта:
– Ауадз мæ, мæнæн уымæн мæ бон ницы бауыздæни.

Изæры та лæппу æрцыд. Райсом та базылд йæ мадмæ: ныхсад-та йæ, йæ дзыккутæ йын ныффаста, бахæрын ын кодта кæрдзын æмæ та ацыд цуаны.

Райсом та ус загъта уæйыгæн:
– Исты хос скæнæм лæппуйæн.

Уæд та йын уæйыг загъта:
– Мæнæн уымæн мæ бон ницы бауыздæн, фæлæ йын дæхæдæг исты хос скæн.

Уæд ус загъта уæйыгæн:
– Бацамон мын, цы хос ын скæнон, æмæ йын мæхæдæг хос кæндзынæн.

Уæд ын уæйыг загъта:

Лæппу куы араст æд фæткъуытæ, уæд æрхæццæ йæ мадмæ æмæ йæм дзуры, бакæн, зæгъгæ, дуар, æрцыдтæн. Мад куы базылдта йæ фырты æрцыд, уæд та уæйыджы амбæхста æмæ рауад йæ размæ æмæ та дзуры:

– А, дæ фæхъхъау фæуон, дæ мæтæй мæ низ дæр ницæмæ æрдардтон, æгайтма мын æрцыдтæ. Мад та бахордта фæткъуытæй æмæ та «адзæбæх ис». Райсомы та базылдис йæ мадмæ лæппу, куыд иннæ хæттыты, æмæ та ацыд цуаны.

Уый фæстæ та райста уæйыг лæдзæг æмæ раст кодта йæ хæдзармæ.

Уæд та йын ус афтæ:
– Уæддæр ма исты хос зондзынæ æмæ мын æй хъуамæ бацамонай.

Уæйыг ын загъта:
– Уый кæмыты фæхæтыд, уый цы рæттæй æрыздæхт, уыдонæй тыхджындæр никæйы зонын, уыдон ын ницы ракодтой, æмæ йын æз дæр ницы ракæндзынæн.

Ус æй уæддæр нæ æмæ нæ уадзы æмæ йын дзуры, цæмæй ма йын исты хос бацамона. Уæйыг та йын амоны, зæгъгæ, изæры дæ фырт куы ‘рцæуа, уæд-иу бад æнкъардæй, уый дæ фæрсдæнис, цæуыл æнкъард дæ, зæгъгæ, уæд-иу ын зæгъ: «Ды, дам, бон-изæр-мæ фæцæуыс æмæ хæхты æмæ быдырты фæзилыс. Дæ уд кæм ис, уый мын зæгъ, æмæ хуысар хæцъилай сфæлындзынæн æмæ-иу уымæ уæддæр кæсдзынæн». Лæппу йын загъта, зæгъгæ:

– Мæ уд ис цæджындзы.
Ус цæджындзы сфæлындыдта, срæсугъд æй кодта æмæ-иу ыл цин кодта.

Уæд ын лæппу загъта:
– Ой, фесæфай, кæд цæджындзы мæ уд цы агуры.

Æмæ мад фæтæргай æмæ йын сбустæ кодта, уæдæ мæ цы джидзæг кæныс, зæгъгæ.

Уæд ын лæппу загъта:
– Ацу, фыдабонан дын фæуæд, мæ уд ис ме ‘рдынбосы, æмæ уый æрхæсс æмæ мæ уымæй бабæт, кæд аскъуыйа, уæд ды дæр сæфт æмæ æз дæр.

Æрдынбос æрхаста æмæ йæ уымæй бабаста, куы йыл ахæцъд, уæд æй ахауын кодта уымæй стджытæм. Ус уæйыгыл фæхъæр кодта, æмæ уæйыг чырынай фæгæпп кодта, æфсæн дзæбугыл йæхи ныццафта æмæ дзы лæппуйы къæбутæн ахъаззаг цæф фæкодта.

дзы уый хорздзинад ис, æмæ дзы ис суадон, æмæ дзы мард кæсæг куы стулай, уæд райгас вæййы.

Ноджы йæм радта дæс дæгъæлы, сæ иуæн йæ уæз æртæ путы, уый уыд сæ фидары дæгъæл. Лæппу уыйфæстæ кæстæр уæйыгæн йæ фæндзæм сæр дæр акъуырда. Стæй сын сæ сæртæ сцагъд кодта фидарæн йæ иу къуымы, гуыртæ иннæ къуымы, къæхтæ та æртыккаг къуымы æмæ цæнгтæ та цыппæрæм къуымы.

Дæгъæлæй фыццаг бакодта æрхуы мæсыджы дуар, уым федта чызджы, кæрæдзийыл фæцин кодтой æмæ кæрæдзийы зæрдæмæ фæцыдысты.

Чызг загъта лæппуйæн:

– Мæ фыд фæцауы алы къуыри бæрæггæнæг, æмæ фидары дуар куыд бакæнай æмæ йæ гомæй куыд уадзай.

Уæд къуыри фæстæдæр мæлиkk бæрæггæнæг æрбарвыста, æмæ бæрæггæнджытæ загътой, уыцы уæйгуытæ сты цагъды, зæгъгæ. Мæличчы нæ бауырныдта, схъæртæ сыл кодта, сымах, зæгъгæ, мæнæй хынджылаг кæнут, æмæ та дыккаг хатт æрбарвыста, æмæ та уыдон дæр загътой, зæгъгæ:

– Мах уыдон уæлдай ницы федтам, кæд нæ цæгъдыс, уæд нæ фæцæгъд.

Куы бауырныдта мæличчы, уæд йæхæдæг æд æфсад рараст. Куы ‘рхæццæ мæлиkk, уæд фæрсы йæ чызджы, уæйгуытыл цы хабар сæмбæлд, уымæй. Чызг ын загъта, ницы сын зонин, зæгъгæ, уæд мæлиkk расомы кодта, зæгъгæ, куы нæ мын сæ радзурай, уæд уæ нæ ныуаддзынæн. Чызг ын равдыста лæппуйы, æмæ йыл мæлиkk дæр куыд нæ фæцин кодта, уæйгуыты кæй ныццагъта, уый тыххæй.

Мæлиkk загъта лæппуйæн:

– Айхуызæн æхсызгон хъуыддаг мын сарæзтай, æмæ мæ чызг хæлар кæнын дæуæн.

Лæппуйæн дæр мæличчы ныхас уыд тынг æхсызгон æмæ сразы ис. Акодта сæ мæлиkk æмæ иу абонæй иннæ абонмæ чындзæхсæвтæ фæкодта.

Иу бон куы уыд, уæд загъта мæлиkkæн, зæгъгæ:

– Мад мын ис æмæ рынчын у, æртонут мын фæткъуытæй, æмæ йын дзы ахæссон.

Мæлиkk ын загъта:

– Уæдæ дын кæд мад ис, уæд æркæн дæ мады дæр, æмæ ам цæрут.

– Рынчынафсон скæн æмæ зæгъ дæ фыртæн: «Буран нæл хуы ис, æмæ кæд уый игæртæй бахæрон, уæд мын мæлæтæй тас нæу, кæннод мын æнæмæлгæ нæй».

Уæд изæры лæппу æрцыд цуанæй æмæ хæдзары федта йæ мады хъæрзгæйæ. Мад æм ауад йæ размæ хъæрзгæ-хъæрзгæ, лæппу йæ фæрсы:

– Цы кæныс, мæ мад, райсом дæ дзæбæхæй куы ныууагътон!

Мад ын загъта:

– Фæрынчын дæн, мæ фырт, æмæ мын æнæмæлгæ хос нал ис.

Уæд та йын йæ фырт дзуры:

– Цы хос дын ис, уый мын бацамон, æмæ дын æй ссардзынæн.

Мад ын загъта:

– Æхсыры цады ис буран нæл хуы, æмæ уый игæртæй куы бахæрон, уæд фервæздзынæн.

Райсом та сыстад лæппу, ныхсадта йæ мады, йæ дзыккутæ йын ныффафта, физонæг ын бахæрын кодта æмæ араст ис æхсыры цадмæ. Цæуын байдыдта быдырты лæппу, æмæ йыл сымбæдд бæхы дзуг. Уæд æй иу байраг æрурæдта æмæ йæ фæрсы, кæдæм цæуыс, зæгъгæ.

Лæппу йын загъта:

– Мæ мад рынчын у, æмæ цæуын æхсыры цадмæ, уым ис буран нæл хуы æмæ йын уый игæртæй куы бахæрын кæнон, уæд фервæздзæнис.

Бæх ын загъта:

– Гъей, лæппу, уырдаæм дæ хуызæттæ бирæ фæцыд, фæлæ сæ фæстæмæ ‘рыздæхгæ никæй федтон.

Лæппу та загъта:

– Нæй мын гæнæн, хъуамæ фæцауон.

Уæд та йын бæх загъта:

– Дзæбæх лæппуйы хуызæн мæм кæсыс, бæхы мигæнæнтæ балхæн, æмæ æз дæр демæ ацæудзынæн, сбад мыл, афтæмæй.

Ацыд лæппу, балхæдта бæхы мигæнæнтæ, сифтыгъта бæхы, сбадт ыл æмæ афтæмæй араст.

Уæд ын бæх загъта:

– Дæ фат мын фенын кæн, фехс æй тулдзыл, æмæ кæд уым ахиза, уæд ын исты амал кæндзыстæм.

Фехста фат тулдзы æмæ дзы агæшп кодта. Сбадт бæхыл, æмæ цыдысты æхсыры цадмæ. Куы ныввахс сты æхсыры цадмæ, уæд сæ хуы базыдта. Хуыйы комы фынкæй быдыры цады алыварс мигъ ныббадти.

Бæх дзуры лæппумæ:

– Банхæлмæ кæс, æмæ мигъ куы ныббада, уæд хъав сæрмæ, куыд нæ фæивгъуыйай, уый дæр хъахъхъæны мах, фæлæ хъав дзæбæх.

Бадын байдыдта лæппу, æмæ дын мигъ æрбадти, уæд дын хуы дæр æрбаввахс. Ауыдта йæ лæппу, фæцарæзта хуымæ фат. Фат сæмбæлд хуыйæн йæ тæккæ ныхыл æмæ фат ахызт къæдзилай.

Бæх ын загъта:

– Ардæм бирæ æрцыд тыхгæнджытæ, фæлæ-иу сæ бахордта хуы. Æз дын дæ фат тулдзыл уымæн фæлварын кодтон.

Хуыйы акъæртт кодта, рахаста йын йæ игæртæй. Раздæхт лæг æмæ бæх кæм хызтис, уым æй суагъта, йæ хъис æм радта бæх æмæ йын загъта:

– Ацу ныр æмæ-иу дæ цы бон бахъæуон, уыцы бон-иу сис хъис дæ дзышпай, æмæ фестдзынæн дæ цуры.

Æрцыд изæры лæппу йæ хæдзармæ.

Мад та йæм рауад хъæрзгæ-хъæрзгæ æмæ йын дзуры:

– Æз дæ мæтæй ноджыдæр тынгдæр фæрынчын дæн, фæлæ ма дæ æгайтма удæгасæй фæдтон.

Æхсæв ын игæртæй бахæрын кодта, æмæ мад «фервæст». Райсом та бацыд лæппу йæ мадмæ æмæ та йæм базылд: ныхсадта йæ, йæ дзыккутæ йын ныффаста, физонæг ын скодта, кæрдзын ын бахæрын кодта æмæ та араст цуаны.

Уæд та ус загъта уæйыгæн:

– Исты хос скæн мæ лæппуйæн, кæннод дæ сардаудзынæн, æмæ дæ аныхъуырдаæнис!

Уæд уæйыг старсти æмæ загъта:

– Мæнæн мæ бон ницыуал у, фæлæ ма дын иу хъуыддаг амонын, æмæ ма йын уый сараз. Дæхи та рынчын æфсон скæн, æмæ та дæ лæппу фæрсдæнис, æмæ-иу ын уæд ды загъ: «Иу ран ис æртæ уæйыджы, æмæ сын ис фæйнае фæткъуыбæласы, æмæ кæд уыдонæй бахæрон, уæд фервæздзынæн, кæннод нæ...».

Æрцыд та изæры лæппу, мад та йæм рауад хъæрзгæ, æмæ та йæ лæппу фæрсы, «цы та кæныс», загъгæ. «Мæлын, мæ хъæбул, мæлын, мæлыны йедтæмæ мын ницыуал хос ис».

Уæд та йæ лæппу бафарста:

– Цы хос дын ис, уый мын бацамон, æмæ та дын æм фæцæуон.

Мад ын загъта:

– Мæ мад æмæ мæ фыдæй фехъуыстон, загъгæ, æртæ уæйыгæн

ис фæйнае фæткъуы бæласы, æмæ уыдонæй чи бахæра, уымæн мæлæтæй тас нал у.

Лæппу та йын ныфс радта æмæ йын загъта:

– Æз дæу хосты тыххæй нæ бауадздзынæн мæлын, – æмæ ацыд.

Систа бæхы хъис, æмæ бæх йæ цуры февзæрд. Бамбарын кодта лæппу бæхæн, куыд æй цæуын хъæуы æртæ уæйыгмæ. Бæх æм куы байхъуыста, уæд ын загъта, загъгæ:

– Уырдаæм бирæ дæ хуызæттæ фæцыд, фæлæ дзы фæстæмæ нициуал æрцыд. Ацу æмæ куырдаæн саразын кæн адлийы дæргъæн загæлтæ æмæ сæ æрхæсс, сбад мыл, æмæ цæудзыстæм.

Лæппу æцæгдæр саразын кодта ахæм загæлтæ, сбадт бæхыл, æмæ араст сты.

Æртæ уæйыджы цардысты стыр галуаны. Галуанмæ куы бахæццæ лæппу, уæд уæйыгътæ кодтой фынае. Ратыдта фæткъуы, ауагъта йæ кæстæр уæйыгæн йæ риуыл, фæлæ не сыхъал уæйыг. Ратыдта та фæткъуы, ауагъта йæ астауккаг уæйыгыл, сымбæлд та уымæн дæр йæ риуыл, фæлæ не сыхъал. Уый фæстæ та кæстæр уæйыгыл ауагъта фæткъуы, æмæ ууыл куы сымбæлд, уæд уый сыхъал æмæ скаст фæткъуымæ æмæ бадис кодта, нырма, загъгæ, рæстæг куы нæ у йæ згъæлынае, уæд куыд тагъд згъæлы. Скаст фæткъуымæ æмæ фæткъуыйы бæласыл ауыдта лæппуы.

Уæйыг æм сдзырдта:

– Цы дæ, цы Хуыцау дæ æрхаста, æмæ дæ ма ныффу кæнон, цæмæй дæ искуы хохы тæдджы ма ныттыгъиссон.

Лæппу йæм дзуры уырдыгмæ:

– Фу мæ цæмæн кæныс, ныуадз мæ уырдыгмæ, æмæ стæй дæ бар дæхи уыдзæни.

Уырдыгмæ куы руагъта уæйыг лæппуы, уæд уæйыгимæ стыр тох самадтой, æмæ лæппу уæйыгæн йæ цилхъæй акъуырда йæ авд сæры.

Бацыд та уырдыгæй æмæ та дын иннæ уæйыгимæ тох самадта æмæ та астауккаг уæйыгæн йæ æртæ сæры акъуырда сурæй.

Рацыд та кæстæр уæйыг, æмæ та уымæн дæр йæ цыппар сæры акъуырда, æмæ йын загъта:

– Фæндæм сæр мын ма алыг кæн æмæ ам цы дзæбæхдзинаедтæ ис, уыдон дын фæдзурдзынæн.

Æмæ йын райдыдта дзурын кæстæр уæйыг:

– Мах раскъæфтам мæличчы чызджы æмæ йæ нæ иу не ‘ннæмæн нæ уагъта. Уæртæ бадæ æрхуы мæсыджы сыгъдæгæй. Иннæ

— Ё, Хуцаути махе Хуцау, ‘ма тукан сугъзæринæ æхцайæй æ тæккæ идзаг куд бауа!

Тукан æ тæккæ идзаг бацæй сугъзæринæ æхцайæй ‘ма ‘й ин æ дуæрттæ рахгæдта, æхуæдæкка дзиуидтагмæ рандæй ‘ма ‘й ин загъта:

— Дæ тукани тавар дин еугураей дæр рауæйæ кодтон ‘ма ревадæй лæууы, рацо, ‘ма ‘й фæйина.

Дзиуидтаги хæццæ рацудæй, ‘ма ‘й ин тукани дуар ку фегон кодта, уæд ибæл сугъзæринæ æхцатæ ракалдæнцæ. Дзиуидтаг æхцатæ ку руидта, уæд цийнæ кæнуй ‘ма æ тукангæс биццеуи рафарста, айбæрцæ æхцатæ кæми æрæмбурд кодтай, зæгъгæ.

Дæ тавартæ дин ке рауæйæ кодтон, уомæй, зæгъгæ, ин загъта и биццеу дæр.

Уæд бабæй имæ биццеу дзоруй, цæй, нур æз тавар ласунмæ цæуон, ду ба ме ‘спудмæ авд уæладзути хæдзарæ искæнæ, зæгъгæ.

Уотемæй и биццеу тавар ласунмæ рандæй, е ‘спудмæ ба ин дзиуидтаг авд уæладзиги хæдзарæ искодта, авд уæладзегей сæрбæл ба и биццеуæн хецæн уат искодта. Биццеу дуйней таварти хæццæ исхæрттæй ‘ма бабæй базар кæнун байдæдта. Уотæ лæгигъæдгун биццеу адтæй, ‘ма уотæ хуарз базар кодта, ма арви кæрæнттæмæ æ хабар рацудæй. Уæд ин æ хабар паддзахи æртæ кизги дæр фегъустонцæ ‘ма ‘й имæ бæрæг кæнунмæ æрцудæнцæ. Ку йæ фæййидтонцæ, уæд сæ зæрдæмæ уотæ бацудæй, ‘ма си алке дæр фæндун байдæдта «мæн ку ракоридæ», зæгъгæ.

Æ хæццæ фæдзубанди кодтонцæ, уæдта ин загътонцæ:

— Сугъзæринæ уæрдун дæмæ рарветдзинан ‘ма нæмæ нæхемæ æрцо, е ба дæ нæ фидæ-паддзах дæр фæййна.

Хуарз, зæгъгæ син загъта и биццеу дæр.

И кизгуттæ сæхемæ æрцудæнцæ ‘ма паддзахæн радзурдтонцæ, е уохаен дессаг биццеу дзиуидтагмæ тукангæс æй, ‘ма имæ сугъзæринæ уæрдун рарветæ, е ба нæмæ ардæмæ æрцæуа, зæгъгæ.

Паддзах дæр емонау кизгуттæмæ куд нæ байгустаидæ: сугъзæринæ уæрдун æмæ фервиста, ‘ма и биццеу дзæнгъал-мæнгъулаей æрцудæй. Паддзах ибæл фæнциийнæ кодта, уæдта ‘й и кизгуттæ сæ размæ бакодтонцæ ‘ма ибæл цийнæ кæнун байдæдтонцæ, алке дæр ибæл архайдта, мæхердæм æй искæнон, зæгъгæ. Е ‘рух сæмæ дзæбæх ку нæ хатат, уæд имæ къохаей æвналун дæр байдæдтонцæ.

Ци æнæгъдау, æнæездон айтæ, зæгъгæ, сæмæ дзоруй и биц-

— Чи зоны, исчи мæм куы ‘рбафта, иу физонаг ма скæнон.

Уæхст кæнынмæ куыд фæци, афтæ кæсы, ‘мæ сæгуыт куыддæриддæр уыди, афтæмæй уæлæ фæлидзы. Цуанон фæдис кодта, æмæ загъта:

— Ай цы диссаг у, бирæ куы фæхаттæн, æмæ ахæм диссаг куы никуы федтон.

Сæгуыт æм фæстæма фæзылд æмæ йæм дзуры:

— Æз диссаг нæ дæн, фæлæ диссаг дæр у Убæйы фырт Мæхæмæт. Цуанон лæг загъта:

— Амæй диссагдæр чи у, уый куы нæ базонон, уæд нæ ныуадздынæн, æмæ ацыд агурынмæ Убæйы фырт Мæхæмæты.

Иу къорд бонты фæстæ бахæццæ иу хъæумæ. Хъæугæрон федта иу лæг, кæцы фæцæйцыд хъæумæ. Цуанон сæмбæлди уыцы лæгыл хиды былыл æмæ фæрсы:

— Убæйы фырт Мæхæмæты нæ зоныс, кæм цæры?

— Уый мæхæдæг дæн, — загъта зæронд лæг, æмæ йæ бакодта йæ хæдзармæ. Уым ын хæринаг æрæвæрдта, фæлæ цуанон лæг загъта:

— Æз нæ бахæрдзынæн, цалыммæ мын зæгъай, цы диссагтæ дæм ис, уыдон, уалыммæ.

Мæхæмæт загъта:

— Æз ракуырдон ус æмæ йæ куы ‘рхастон, уæд уыдтæн фысыммæ. Иу æхсæв æрцыдтæн мæ хæдзармæ, бацыдтæн мæ уатмæ, æмæ мæ дзабыртæ дæр нæма раластон, афтæ мæм чидæр æрбадзырдта. Зивæг бæргæ кодтон, фæлæ йæм уæддæр æнæбары ракастæн. Куы ракастæн, уæд мæ цыдæр æркъуырда, æмæ фестадтæн бæх. Уый мыл цыдæртæ сæвæрдта, тынг уæззау мын куыд уыдаид, афтæ, æмæ мæ быдырты ралас-балас фæкодта. Уый фæстæ мæ æрбаласта, æмæ та мæ цæмæйдæр æркъуырда, æмæ та фыццаг куыд уыдтæн, афтæ фестадтæн. Мæ хæдзармæ ма кæм бацыдайын, фæлæ та бацыдтæн мæ фысымтæм. Дыккаг æхсæв та æрцыдтæн мæ фысымтæм, мæ уатмæ та бацыдтæн, æмæ та мæ гæртæ ласт нæма фæдæн, афтæ та мæм чидæр æрбадзырдта. Æз тæрсгæ дæр бæргæ кодтон, фæлæ худинаг уыдзæн, куына æкæсон, уæд, зæгъгæ, та дын ракастæн. Куыддæр ракастæн, афтæ та мæ цыдæр æркъуырда, æмæ фестадтæн гал. Уый цæимæдæр сивтыгъта, фыдæбонæй мæ фæмардта æмæ та мæ фæстæмæ лæг фестын кодта. Мæ хæдзармæ та нал бацыдтæн: фæлæ та бацыдтæн мæ фысымтæм. Æртыккаг æхсæв куы ‘рцыдтæн мæ хæдзармæ, мæ уатмæ та куы бацыдтæн, уæд та мæм чидæр æрбадзырдта. Æз æшпындæр нал уæндыдтæн, фæлæ мæм худинаг фæкаст нæ

ракасын, ама та ракастæн æнабары. Куы ракастæн, уæд та маæ цæмæйдæр æркъуырдауыд, амаæ фестадтæн хъуг. Акодта маæ йæ хæдзармаæ, авд азы йæм фæдæн, авд зады йæм ныккодтон. Уый фæстæ маæ фестын кодта куыдз. Маæ зонд маæхимæ уæвгæйæ хорз хъахъхæдтон æппæт дæр. Маæ хорзы хъæр айхъуыст адам æппæтыл. Иухатт маæм æрцыд иу лæг маæ хицаумаæ курынмаæ, йæ фыстæ бирæгътаæ кæмæн цагътой, ахæм. Маæ хицау маæ радта, амаæ маæ уый акодта сæхимæ. Æхсæвы мын уæрыкк аргæвста, ысфыхта мын æй амаæ маæ хорз федта. Уый фæстæ мын лыстæн бакодта фысты раз амаæ маæ уым ныууагъта. Æхсæвы маæм бирæгътаæ ныууасыдысты, фæцауæм дын дæ фосмаæ, загъгæ. Æз дæр сæм ныууасыдтæн: «Куыддæр маæм æрцауат, афтæ уæ ныккъабæзтæ кæндзынæн». Бирæгътаæ фæтарстысты амаæ нал æрцыдысты. Райсомы маæ уыцы лæг æркодта маæ хицаумаæ нæл фысимаæ. Æз афтæ æнхæл уыдтæн, амаæ маæ маæ хицау бузныг фæуыдзæн, фæлæ маæ уый ныххафт ласта амаæ маæ ратардта дуармаæ. Дыккаг хатт та маæм æрцыд æндæр лæг амаæ та маæ акодта йæ хæдзармаæ йæ фос хъахъхæнынмаæ, фæлæ мын уый ницы радта. Æрмæст мын ыскодта цъатайы холлаг, лыстæн дæр мын нæ бакодта, афтæмæй маæ ныууагъта йæ фысты раз. Æхсæвы та маæм бирæгътаæ ныууасыдысты, фæцауæм дын дæ фосмаæ, загъгæ. Æз дæр сæм фæстæмаæ ныууасыдтæн, рацаут, амаæ æз дæр цæгъдгæйæ уыдзынæн уе 'мбал. Бирæгътаæ æрцыдысты, амаæ уыцы лæгæн æхсæвы йæ фос ныццагътам. Уыцы лæг маæ расырда маæ хицаумаæ амаæ йын загъта, æххуыс æфсон мын маæ фос ныццагъдын кодта, загъгæ.

Æртыккаг хатт та маæм æрцыд иу лæг кураг маæ хицаумаæ, маæ чызджы мын гæды тæрсын кæны, загъгæ, амаæ маæ куы ауагътаид, афтæ. Уый маæ куы акодта, уæд маæ уый дæр хорз федта, амаæ маæ йæ чызджы раз ныууагъта. Уым маæм ноджыдæр бадти чызджытæ. Чызджытæ тарстысты, фæхæццæн ныл, загъгæ, амаæ маæ бабастой сынтæджы къухыл. Гæды куы æрбагæпп кодта, уæд фæгæпп ластон, фæлæ маæ бон цы бацадаид бастæй. Райсомы маæ уыцы лæг тæрынмаæ хъавыди, ницы, дам, мын баххуыс кодтай, загъгæ, фæлæ йын иу чызг загъта: «Баст уыди амаæ цы кодтаид, уый аххос нæу».

Дыккаг æхсæв та маæ ныууагътой чызджы раз, фæлæ уыцы хатт уыдтæн уæгъдæй. Æхсæвы та иу гæды æргæпп кодта, фæлæ йæ æз рацахстон. Гæды маæ курын байдидта амаæ загъта, æз дын искуы феххуыс уыдзынæн, стæй чызджы дæр нал тæрсын кæндзынæн, загъгæ, йæ æз дæр ауагътон. Райсомы та маæ уыцы лæг æркодта маæ

ахсæви маæ уæхемæ ку байзайайтæ, уæд уæддæр исæфгæ кæндзынайтæ, уæ мадæ уæбæл æвгæрдун унаффæ искодта, загъгæ.

И дууæ биццеи фæттарстæнцæ, сæ киунугтæ фæггæлстонцæ, 'ма ледзунтæ исамадтонцæ сæ сæрисæфтмаæ. Ку сæбæл æрæхсæвæй, уæд маæйдари дууæ нади хецæнгæнæни фæйнæ надебæл фæцæнцæ.

Цæйбæрцæ фæллигъдайонцæ, уæдта хестæр биццеу нæбал фæразта 'ма надбæл размæ бахаудтæй 'ма уотемæй рафунæй æй. Уæд ибæл еци надбæл Хуцау æмбесæхсæви рæстæги паддзахи сугъзаринаæ уæрдун æрбацайцаун кодта. И лæхъуæнмаæ ку 'рбахъæрттæнцæ, уæд талингæ маæйдар æхсæви дзи бæхтæ фæттарстæнцæ 'ма фæллаудтæнцæ. Бæхтæрæг размæ кæсуй 'ма, сау æндæрг надбæл ку бауидта, уæд паддзахмаæ дзоруй:

– Надбæл берæгъ æхе нихъхъан кодта, 'ма 'й топпæй æхсун гъæуй.

Паддзах дæр ралæуирдта топи хæццæ 'ма сау æндæргмаæ листæг кæсуй. Берæгъ ке 'нæ адтæй, уой базудта 'ма 'й имæ хæстæгдæр бацудæй, лæхъуæн фæлладæй æ тарфунæйи куд адтæй, уотемæй æй аригъал кодта 'ма 'й æ уæрдун исæвæрдта, сæхемæ 'й æрласта, 'ма паддзахи хæдзари цæрун байдæдта. Кæстæр биццеу к'адтæй, е ба æхсæвæ-бонмаæ фæллигъдæй, уæдта бони фæррокси, 'ма еу дууæ фæткъу бæласемæ бахъæрттæй: сæ еуемæн æ бун цъæх фæткъутæй искаер æй, инне ба сурхфазæ фæткъутæй дæламæ састæй, æ бун ба еунæг дæр нæ. И биццеу сурхфазæ фæткъутæмæ хъæбæрдæр куд нæ 'рхицæ кодтайдæ, 'ма дзи ратудта, 'ма сæ рахуардта, 'ма нæл хæрæг фестадæй.

Бæргæ 'й балæдæрдтæй, 'ма ма ци кодтайдæ, хæрæги хъурæй хъæр сагъæсар кæнун байдæдта. Уæд æстонг дæр куд нæ адтæйдæ 'ма, цъæх фæткъутæ ке бун искаер æнцæ, уоци бæласи бунмаæ бацудæй 'ма уонæй хуæрун байдæдта 'ма фæстæмаæ, куд адтæй, уотæ фестадæй. И биццеу цийнæй рамардæй 'ма сурхфазæ фæткъутæй дæр хурдзин райдзаг кодта, уæдта цъæх фæткъуæй дæр хурдзин райдзаг кодта. Рацудæй 'ма еу устур горæтмаæ æрцудæй. Хурдзинтæ е 'рагъи, уотемæй гъæуунгти гъæргæнгæ хаттæй, биццеу ка байхурсдæнæй, загъгæ.

Уæд æй еу гъæздуг дзиуидтаг тукангæс байхурста, 'ма уомæ косун байдæдта. Базар кæнун райдæдта 'ма, дзиуидтаги тукани цидæр адтæй таварæй, уони æртæ бонемæ рауæйæ кодта, æхуæдæкка Хуцаумаæ искувта:

Писир ку рандай, уад и дууа биццеци сә мадаен загътонца:
– Ма нин нивгæрдæ нæ сугъæринае карк, нæ цард уомæ ку æнгъæл кæсуй, е нин ку нæбал уа, уад ма цæмай цæрдзинан.

И уосæ сæмæ нæ байгъуста: писири исхестæр кодта æгас би-
нonti цардаей дæр, ‘ма и дуккаг сæумæ сæ сугъæринае карк рав-
гарста, аги ‘й ниггæлста ‘ма дзи писираен рафтад цæттæ кодта.

Уосæн æ дууа биццеуемæй кæстæр зонæнгин адтаей, ‘ма, сæумæ
скьоламæ ку цудæнцæ, уад хестæрæн загъта:

– Нæ мадæ нин нæ хæдзаридар сугъæринае карк писираен
нивгарста ‘ма ‘й фуцуй аги. Уомæн æ зæрдæ ‘ма æ сæр ка бахуæра,
уомæн искурдиадæ уодзæнæй, уадта зонæнгин дæр уозæнæй ‘ма
ни æскьола аей ка раздæр æрцæуа, ейæ агæй зæрдæ ‘ма сæр ку
фелваса, ‘ма сæ куд рахуæра, уотæ.

Æскьолай биццеути хæлуй кæнун афонæ ку ‘рхъæрттаей, уад
хестæри раздæр рауагътонцæ ‘ма хæлæфæй сæхемæ æрхъæрттаей,
агæ ма артбæл æриййæфта ‘ма зæрдæ ‘ма сæр фелваста ‘ма сæ ра-
хуардта.

Писир ку ‘рбацудæй, уад имæ и уосæ дзоруй:

– Нæ хæдзардар сугъæринае карк дин нивгарстон, ‘ма рабадæ –
мах ба дæ фæххинцæн.

Карки фидтæ ин тефсеги æрæвæрдта ‘ма ин аей фингæбæл æ
размæ æрæвæрдта. Писир тефсегмæ ку ‘ркастæй ‘ма, зæрдæ ‘ма
сæр фидти æхсæн ку нæбал адтæнцæ, уой ку базудта, уад уосæмæ
дзоруй:

– Æз еске уæлдæйттæ нæ хуæрун: зæрдæ ‘ма сæр амий ку нæ
‘нцæ, уад мин сæ мае рази ци æрæвæрдтай?

Уад имæ и уосæ дæр дзоруй:

– Сæр æма мин зæрдæ, æвæдзи, пакъути астæумæ них-
хаудтæнцæ, ‘ма сæ баагордзæнæн ‘ма дин сæ исон æрæвæрдзæнæн
тефсеги иннæ фидти хæццæ.

Уотемæй писир сæхемæ рандаей боздаей. Уосæ ба æ косæг
кизгæмæ дзоруй:

Базармæ фæццо ‘ма дзи карк балхæнæ ‘ма мин ахсæви мае дууæ
биццеуи нивгæрдæ, ра сæ кæрд кæнæ, ‘ма си карки зæрдæ ‘ма
сæр ке ахсæни уонцæ, уодиккаей сæ исседзæнæ ‘ма сæ маенмæ
ратдзæнæ.

Косæг кизгæ базармæ рандаей, ‘ма ‘й ибæл надбæл ба и дууæ
биццеуи, скьолаей куд æраздæхтæнцæ, уотæ фембалдтæнцæ, ‘ма
сæмæ дзоруй, уæхемæ мабал цотæ, фал ледзетæ уæ сæрисæфтмæ,

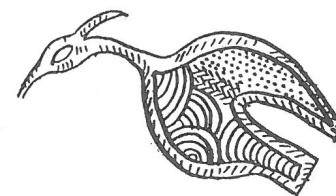
хицаумæ æхцайы дзæкъулимæ. Мае хицауей та, æнхъæл уыдтæн,
бузныг мае фæуыдзæн, зæгъгæ, фæлæ та мае ныххафт ласта æмæ
мае расырда.

Куыдзæй куы базæронд дæн, уад мае мае хицау фесафынвæнд
скодта. Цæмæйдæр та мае æркъуырда æмæ фестадтæн цæргæс.
Рахаста мае мусмæ, мае къахыл мын бабаста синаг. Йæ фырты бар
мае ныуагъта, кæцы мае ралас-балас кодта мусы къуымты, мае
базыртæ, мае къæхтæ æмæ мын мае синтæ ныммур кодта. Мус цы
хæдзары уыди, уырдыгæй иу ус рацыди, уый та уыди уыцы ус, æз
цы гæды ауагътон, æмæ-иу ус уæвгæйæ гæдыйы хуызы чи бацыди,
уый.

Уыцы ус мае æркъуырда нымæтын ехсæй, æмæ фестадтæн,
фыццаг куыд уыдтæн, афтæ лæг. Уый фæстæ мын загъта:

– Ныр ацу, æмæ дын уыцы фыдæбæттæ чи фæкæнын кодта,
уыдонæн сæ бафид. Уыдон ысты лæг æмæ ус, æмæ ныр хуыссынц.
Уыдонæн сæ нывæрзæн ис нымæтын ехс, ныццу сæм, æмæ сын гъе
уый радав.

Æз дын сæм ныццыдтæн æмæ сын радавтон сæ нывæрзæнæй
сæ нымæтын ехс, æркъуырда дзы уыцы лæг æмæ усы, æмæ
фестадысты сыл хæрæг æмæ нæл хæрæг, æмæ сæ дæлæ уыныс,
лæууынц æмæ базæронд ысты. Уый дын, мае хур, мае диссæгтæ,
кæд дæ истæмæн хъæуынц, уад.

63. Рæсугъд кизги таурагъ

Ксик-æлдараен адтаей дууæ лæхъуæни, и дууæ лæхъуæнемæн
ба адтаей фæйнае кизги. Уад и кæстæр æнсувæр исунаффæ
кодта Киабæмæ фæцæунмæ ‘ма е ‘нсувæрæн загъта, æз цæун
Киабæмæ ‘ма мае кизги уадзун дæу бæгъдаонд, ме ‘рцудмæ мин
æй исхæссæ; ‘ма мин аей гъæуай кæнæ, зæгъгæ.

— Хуарз, зæгъгæ, загъта и хестæр æнсувæр, — хæсдзæнæн æй, гъæау æй кæндзæнæн.

Кæстæр æнсувæр рандай Киабæмæ, ма ‘й ибæл цæйбæрцæ рацудайдæ, Хуцау зонуй, уæдта фæстæмæ æрæздахтæй хадзиæй. И кизги дæр дзæбæх æрæййафта, е ‘нсувæр ин æй хуарз багъæуай кодта, уотемæй.

Уæдиннæ æнсувæри зæрди дæр æрæфтудæй Киабæмæ фæцæун, ‘ма е дæр бабæй æ кизги бафæдзæхста е ‘нсувæр хадзибæл, ба минæй гъæау кæндзæнæ, зæгъгæ, ме ‘рцудмæ.

Рандай и хестæр æнсувæр дæр бабæй Киабæмæ, æ кизги ба æ кæстæр æнсувæр-хадзий бæрнæхсти ниууагъта.

Еци кизгæ хъæбæр рæсугъд адтæй, æ кондæн, æ уиндæн н’адтæй, ‘ма ‘й имæ æ фиди æнсувæр-хадзи æхуæдæг æрхицæ кодта, ‘ма еу бон кæми адтæй, уоми ба хадзи и кизгæн загъта, æз æма дæуæн аци бонæй фæстæмæ лæг æмæ уоси æгъдауæй æнæ цæрун нæйес, зæгъгæ.

И кизгæ ‘й ин уобæл нæ рази кодта, ‘ма ‘й уа нæ уа дæр ку нæбал уагъта, уæдта ‘й ин загъта, барæн мадта, ‘ма мæнæ хæдзарæ рафс-найон, зæгъгæ, ‘ма куддæр фендæдуар æй, уотæ никъкъуæрдта. Хадзи æй рагурдтитæ кодта фиццаг æ хæдзари, æ тургъи, уæдта гъæуи дæр ‘ма некæми неци иссердта. И кизги ка й, е æ Терки цагъарахъмæ фæллигъдæй ‘ма цагъарахъи синдзи æхе банимахста.

Уæд хани фурт дууæ æмбалей хæццæ цауæни хатгæй Терки цагъарахъи, ‘ма ‘й куйтæ куддæр кизги раирдтонцæ, уотæ йибæл рæйун байдæдтонцæ.

Ба имæ цудæй хани фурт куйти рæйунмæ гæсгæ ‘ма ‘й имæ дзоруй, ци дæ, циуавæр дæ, зæгъгæ.

— Хуцауи раст адæймаг дæн, — зæгъгæ, загъта и кизгæ.

Хани фурт дæр бабæй ин æ кондмæ ку ‘ркастæй, уæд имæ æрхицæ кодта ‘ма ин загъта:

— Мæхецæн дæ уосæн аккаг кæнун, кæд арази дæ, уæд.

Кизгæ ба ин загъта:

— Кæд мæмæ еудадзуг дæр дæ нифс хæссис фæдарунмæ, уæд арази дæн.

Лæхъуæн ин дзурд равардта, ‘ма æрфедудтонцæ еци рауæн, æ дууæ æмбалемæй: сæ еуæй къохбæлхуæцæг искодта, инней ба æндзиуаргин фидæ, уотемæй æй сæ хæдзарæмæ алай-булайæ ниххудтонцæ.

Цæрун райдæдтонцæ ‘ма ‘й ин анзи бонмæ лæхъуæн райгурдæй.

Биццеу цийнæгæнгæ сæхемæ испудæй дæс туманей хæццæ. Æ мадæ ‘ма сæ æ фидæмæ равардта, ‘ма етæ ба уомæй æндахдæр фæццийнæ кодтонцæ:

— Æнгъæлдæн дуйней устур амонддзинадæ нæ къохи бафтудæй, нæхе цæмæй фæддарæн, е æ нæ къохи бафтудæй, алли бон дæр нæ сугъзаринаæ карк сугъзаринаæ айкæ ку зайа, уæд.

Уотемæй сæ сугъзаринаæ карк алли бон дæр сугъзаринаæ айкæ задæй, ‘ма ‘й дзиуидтагæн уæйæ кодтонцæ дæс туменебæл. Уотемæй æнæкæрон гъæздуг иссæнцæ, æртæ уæладзуги хæдзæрттæ искодтонцæ ‘ма царди дзæбæхæй цæрун байдæдтонцæ. Уалинмæ сæ фидæ рамардæй ‘ма дууæ биццеуи седзæрæй байзадæнцæ. Цæйбæрцæ афондтæ рацудайдæ, уæдта и уосæмæ еу писир цæун байдæдта, кондгин æма фæлустæй хуарз ка ‘дтæй, уохæн.

И дууæ лæхъуæни ибæл уайтагъддæр фæггурусхо ‘нцæ:

— Аци лæг дин ци æй? Цæмæн нæмæ цæуы алли бон дæр?

Е ба син загъта:

— Еæ уæ фиди æрхуард æй, ‘ма уæ берæ уарзуй, ‘ма уæ е уой тухæй алли бон дæр рабæрæг кæнуй.

Уотемæй син æ зæрдиуаг нæ загъта æ дууæ лæхъуæнемæн, фал æй етæ ба уæддæр баладæрдтæнцæ.

Уæд ей кæми адтæй, уоми сæ еци лæг фæрсуй, атæ гъæздуг, зæгъгæ, цæмæй исцайтæ, фиццаг хъæбæр мæгур ку адтайтæ, зæгъгæ.

И уосæ ба ин загъта:

— Сугъзаринаæ карк нæмæ ес ‘ма нин алли бон дæр сугъзаринаæ айкæ зайуй, ‘ма ‘й дæс туманебæл уæйæ кæнæн, ‘ма йæ уомæй атæ гъæздуг иссан.

— Мадта мин æй еци дессаг карки, исон ку æрбацæуон, уæд фæййинун кæнæ. Æз ба дес кодтон, дессаг, æдта цæмæй исгъæздуг æнцæ, æз, зæгъгæ, фондз æма инсæй соми ку есун, ‘ма мин хъæртгæ дæр ку нæ кæнунцæ, зингæ дæр мæбæл ку некæми кæнунцæ.

Дуккаг бон бабæй писир и уосæмæ ку ‘рбацудæй, уæд имæ сæ сугъзаринаæ карк равдиста, каркæн ба æ гоппбæл финст адтæй: «Аци карки зæрдæ ка бахуæра, уомæн скурдиадæ, уæдта зонаенгин уодзæнæй». Писир карки гоппбæл еци финст ку бааргъудта, уæд и уосæн загъта:

— Дæ карк мин нивгæрдæ, кенæ ‘дта дæмæ нæбал æрбацæудзæнæн.

Уосæ дæр исарази æй ‘ма й ин загъта:

— Цидæр зиан нин уа, уæддæр дин æй исон нивгæрддзæнæн.

уобæл. Уæд син Хуцау сæ кувд æма син сæ хъурмæдзинадæмæ æркастæй, ‘ма син дууæ анземæ дууæ лæхъуæни райгурдæй.

Дууæ лæхъуæни син ку райгурдæй, уæдта бабæй и лæг уобæл хъурмæ кæнун байдæдта; цæмæй сæ хæсдзæнæн, зæгъгæ, мæ сувæллæнтти, аци мæгурæй син ци кæндзæнæн, зæгъгæ, цæмæй сæ дардзæнæн?

Уæд имæ и уосæ дзоруй:

– Цæмæн сæбæл хъурмæ кæнис, ци дарун сæ гъæуй, айдагъ гъæддон маргъи фидæй дæр сæ исхæсдзæнæ.

И мæгур фидæ æ топп æрбайста ‘ма загъта:

– Цæуон-цæ цауæни, кæд мæ сувæллæнттæн еу цъе ескæми рамаринаæ.

Цауæн кæнун байдæдта гъæдбунти ‘ма нецæбæл исæмбалдæй, уæдта еу бæласи æхе æруагъта, баулафон, зæгъгæ.

Уæд æй Хуцау хæрдмæ искæсун кодта, ‘ма еу бæласи сæрмæ сугъзæринаæ карк исуидта, æ астъони бадтæй, уотемæй.

Мæгур лæг бацийнæ кодта: уæлæ мин, зæгъгæ, Хуцау равардта, æ топп æрбайста ‘ма æхецæн бунат агорун байдæдта, кæцæй æй хуæздæр фехсон, зæгъгæ. Уæд æй марунмæ баæвгъау кодта ‘ма æхемеднимæр дзубанди кæнуй: «Цæй, æз ба йæ ести амалæй уодæгасæй ниййахæссон», – ‘ма бæласи сæрмæ хезун байдæдта. Исимæ кизтæй, бунæй имæ исæвнæлдта, ‘ма’й ниййахæста сугъзæринаæ карки æ астъони, сугъзæринаæ айкæ низзадæй, уотемæй. Æ цийнæн кæрон нæбал адтæй мæгур лæгæн, ‘ма уотемæй сугъзæринаæ карк айки хæццæ æсцудæй сæхемæ. И уосæмæ дзоруй:

– А уохæн дессаг нæма фæййидтон, аци бонæй фæндаги растдæр некад ма фæддæн, – сугъзæринаæ карк сугъзæринаæ айкæ куд низзадæй сау гъæди бæласи сæрбæл æ астъони хурфи, уотемæй æй ниййахæстон, ‘ма ‘й мæнæ æрхæстон.

Уосæ дæр ибæл куд нæ ниццийнæ адтайдæ, карк авари бакодта, æ сугъзæринаæ айкæ ба ин æ хестæр биццеумæ равардта ‘ма ‘й ин загъта:

– Уайгæ, биццеу, аци айкæ базармæ фæхæссæ ‘ма ‘й рауæйæ кæнæ.

Биццеу æй, сугъзæринаæ айки, базармæ фæххаста ‘ма’й еу дзиуидтагæн рауæйæ кодта дæс туманебæл ‘ма ‘й ин дзиуидтаг бафæдзæхста и биццеуæн:

– А уохæн айкитæ уæмæ цæйбæрцæ дæр уа, – мæнмæ сæ хæссæ алли бон дæр ‘ма дин сæбæл дæсгай тумантæ дæтдзæнæн.

Уæд и кизгæн æ фиди хæдзарæ æ зæрди куд не ‘фтудайдæ, æ фидæ ке раздахтæй Киабæй хадзиæй, уой дæр фегъуста, ‘ма исунаффæ кодта æ цæгатмæ фæцæунмæ. Хани фурт æй и уоси æ биццеуи хæццæ æргъæсæй ранæхстдæр кодта æ къохбæлхуæцæг æма е ‘ндзиуаргин фиди хæццæ. Æ къохбæлхуæцæг æма е ‘ндзиуаргин фидæ дæр бабæй имæ надбæл æрхицæ кодтонцæ ‘ма ‘й ин тухæ кæнун унаффæ искодтонцæ. Мадзал ин нæ ирдтонцæ ‘ма ‘й ин уæдта загътонцæ:

– Ма кæнæ, исарази уо, кенæдта дин дæ биццеуи æвгæрдæн.

Ку нæ син састæй, уæд та ин æ биццеу дæр равгарстонцæ.

Уæддæр син нæ басастæй ‘ма син тунд-арудтитæй раервазтæй ‘ма фæллитгъдæй. Къохбæлхуæцæг æма æндзиуаргин фидæ и биццеуи марди хæццæ фæстæмæ æрæздахтæнцæ хани фурти хæдзарæмæ, ‘ма хани фуртæн загътонцæ:

– Терки цагъарахъмæ куддæр исхъæрттан, уотæ дæ уосæ æ биццеуи æрбавгарста, æхуæдæкка нин æрбайсавдæй. Еæ, æвæдзи, зинтæй адтæй, æндæр фиццаг дæр Терки цагъарахъи ци архайдта?

Хани фуртæй дæр байрагæсæй ‘ма неци бал загъта.

И кизгæ ледзун байдæдта, ледзун, ‘ма еу фиййаумæ бахъæрттæй. Фиййаумæ æндеугæ дæр нæ кодта, уæдта ‘й имæ бацудæй ‘ма ‘й ин загъта:

– Хуарз фиййау, дæ хъæппæлтæ мин раттæ, æз ба дæуæн мæ хъæппæлтæ ратдзæнæн.

Фиййау ин исарази æй, ‘ма уотемæй сæ хъæппæлтæ баевтонцæ.

Фиййауи гебенатæ, ходæ, æркъетæ ракодта ‘ма уотемæй рандæй.

Цæйбæрцæ фæцудайдæ, Хуцау зонуй, уæдда еу уотæрмæ бахъæрттæй. Фæрсуй уотæри ба, ихуæрст неке гъæуй, зæгъгæ, лæздæрæни дæр ниллаудзæнæн.

Етæ ба ин загътонцæ:

– Мæнæ нæ дæллæй еци уотæри хецау агоруй, лæздæрæни ка ниллаууа, уохæн.

‘Ма и кизги, фиййауи дарæс æ уæлæ, уотемæй иннæ уотæрмæ ниццудæй. Уони дæр рафарста, ихуæрст кæд есге гъæуй, лæздæрæни ба никиддæр хуæздæр ниллаудзæнæн, зæгъгæ.

Етæ ба ин загътонцæ:

– Хуцау дин ку раарфæ кодта, мадта мах ба уохæн ку агордтан, мах гъæуй, лæздæрæни ка ниллаууа, уохæн.

‘Ма бафедудтонцæ, сæдæ фуси имæ равардтонцæ лæзги. Цуп-пар анзи сæ фæххизта сæдæ фусæй, уæдта сæ байуæрстонцæ ‘ма ‘й ибæл æхебæл сæдæ фуси æруадæй. Сæдæ фуси ибæл ку руадæй, уæд æ хецау уотæргинтæн загъта, уæ размæ мин уотæри бунат раттæтæ, æз ба сæ сумах хæццæ еу рауæн хезон, зæгъгæ.

Равардтонцæ ин сæ цормæ уотæри бунат, ‘ма дзи уотæр искодта æ сæдæ фусемæн. Хезун сæ райдæйдта, ‘ма ‘й ин уалдзæг зайун афони ба фустæ се ‘гас дæр фаззæнттæ низзадæнцæ, ‘ма еунæг анзбæл æ сæдæ фуси æртæ сæди бацæнцæ. Уойбæрц ин ку ссæнцæ, уæд ин лæзги кæмæ адтæй, етæ хъалгъа кæнун байдæдтонцæ, а ба нин нæ уæлфадбæл æфсарун ку байдæдта, æндæр рауæнмæ дæ бунат раййеуæ, зæгъгæ.

Е дæр æ уотæр авд надей астаумæ раивдта, ‘ма бабæй фуси зайун афонмæ уалдзæг ку æрхъæртгæй, уæд бабæй æ сæдæ фуси фазæнттæ низзадæнцæ ‘ма ‘й ин уотемæй æ сæдæ фуси дууæ анземæ фондз сæди бацæнцæ. Уæйæ кæнун райдæдта аслан аргъбæл, иуазæг имæ ку бацæуидæ, уæд ин косарт ракаенидæ. Æ хабар алли кæрæнттæмæ цæун байдæдта; гъе уоми еци фиййау, йатæ, лæвари хузæн, уæйæ кæнуй фустæ, ка ‘й имæ бацæуи, уомæн ба косарт ракæнуй, ‘ма ‘й имæ алли кæрæнттæй æлхæнунмæ цудæнцæ, дзурдтонцæ, ку нæ дзи балхæнæн, уæддæр нин косарт уодзæнæй, зæгъгæ.

Уæд ин æ хабар æ фидæ дæр æма æ лæг дæр игъосун байдæдтонцæ. Еци еу бон имæ æрцудæнцæ и дууæ æмбалей хæццæ фондз æлхæнунмæ.

Фондз дзи лæвари хузæн лæвар балхæдтонцæ аслан, сæхуæдæг ба имæ æхсæвеуати байзадæнцæ. Æхсæвæ еу рауæн æрбадтæнцæ ‘ма таурæгътæ кæнун байдæдтонцæ.

Иуазгутæй алке дæр ратаурæхъ кодта, уæдта сæ фусунмæ дæр дзорунцæ:

– Нур ба фæстандæр ба фусуни къези æй, ‘ма нин ду дæр ести ратаурæхъ кæнæ.

Мадта уин æз таурæхъ ба ракаендзæнæн, зæгъгæ, син загъта и фусун дæр, ‘ма райдæдта дзорун:

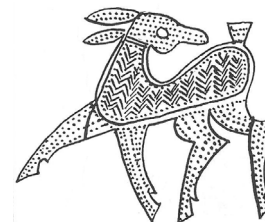
– Дууæ æнсувæри цардæй, ‘ма сæ еу Киабæмæ рандæй, æ кизгæ ба е ‘нсувæрбæл бафæдзæхста. Е ин æй е ‘рцудмæ хуарз исхаста, хуарз ба ин æй багъæуай кодта. Гъе ку æриздæхтæй фæстæмæ Киабæй хадзийæй, уæдта бабæй иннæ рандæ æй Киабæмæ, æ кизгæ ба е ‘нсувæр-Хадзибæл бафæдзæхста. Е имæ æрхицæ кодта,

‘ма ин тухæ кæнунмæ гъавта, ‘ма и кизгæ дæр ралигъдæй, Терки сагъарахъмæ фæллигъдæй, уоми ба ‘й, хани фурт дууæ æмбалей хæццæ цауæни куд хаттæй, уотемæй иссердта, ‘ма ‘й æхецæн уосæн фæххудта.

Уотемæй æ гъуддаг цидæриддæр адтæй ‘ма куддæриддæр адтæй, уой фæдзурдта: хани фурти дууæ æмбали дæр, уосæн æ къохбæлхуæцæг æма е ‘ндзиуаргин фидæ, и уосæмæ куд æрхицæ кодтонцæ, и сувæллони дæр куд равгарстонцæ, фиййау лæздæрæни куд фæхаттæй, уæдта æ фустæ ку рахецæнæнцæ, цæд æхецæн фиййау куд æрхаттæй, уотæ берæ сæ куд искодта. Гъе уонити æгасæй дæр ку радзурдта, гъе уæдта загъта:

– Гъе еци кизгæ ба дин æз, уартæ дин еæ ба мæ фидæ, мæнæ еæ ба дин мæ фиди æнсувæр хадзи, тухæ мин ка кодта, еæ, мæнæ дин айæ ба мæ лæг – хани фурт, анз ке хæццæ фæцардтæн, еæ, мæнæ дин аци дууæ ба мæ къохбæлхуæцæг æма ме ‘ндзиуаргин фидæ, мæ цæгатмæ мæ мæ лæг ке хæццæ рарвиста ‘ма мин тухæ ка кодта, уæдта биццеуи дæр ка нивгарста, етæ.

Еци дзубанди куддæр ракодта и кизгæ, еци фæдбæл æ фидæ е ‘нсувæри рамардта, æ лæг хани фурт дæр æ дууæ æмбалей рамардта. И кизгæ дæр æ фондз дууæ æмбеси бакодта, ‘ма еу æмбес æ фидæн равардта, иннæ æмбеси хæццæ ба æ лæги хæццæ сæ хæдзарæмæ æрцудæнцæ ‘ма дзæбæх цæргæ байзадæнцæ.

64. Дууæ лæхъуæней ма сæ лæгъуз мадæ

Лæг æма уосæ цардæнцæ мæгурæй. Лæг цауæни хаттæй ‘ма сæхе сирддон фид æма маргъон фидæй хастонцæ, фал хъурмæ ба кодтонцæ, зæнæг син ке нæ адтæй, уобæл, ‘ма алли бон дæр Хуцаумæ кувдтонцæ, зæнæг син цæмæй равардтаидæ,

Научное издание

ВОЛШЕБНЫЕ СКАЗКИ

Том 1

Составитель – Сокаева Диана Вайнеровна

Издано в редакции составителя
Технический редактор — А.А. Караев
Компьютерная верстка — А.Ю. Цопанова
Дизайн обложки — Е.Н. Макарова

Подписано в печать 18.11.2025.
Формат бумаги 60×84 ¹/₁₆. Бум. офс. Печать цифровая.
Гарнитура шрифта «Georgia». Усл. п.л. 22,78.
Тираж 300 экз. Заказ № 96.

Северо-Осетинский институт гуманитарных и социальных
исследований им. В.И. Абаева – филиал Федерального государственного
бюджетного учреждения науки Федерального научного центра
«Владикавказский научный центр Российской академии наук»
362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 10

Отпечатано в Издательско-полиграфическом центре ИП Цопановой А.Ю.
362000, г. Владикавказ, пер. Павловский, 3

цеу, æхуæдæкка син æ хурдзинæй æртæ сурхфазæ фæткъуй исиста 'ма син фæйнæ равардта. Сæ фур цийнæй сæ се 'ртæ дæр æваст рахуардтонцæ, 'ма æртæ силæ хæрæги фестадæнцæ. И биц-цеу æхуæдæкка рацудæй 'ма бабæй æ туکانмæ испудæй. Сæумæ паддзахи косгутæ æ кизгуттæн цай бадавтонцæ, 'ма дин уоми ба кизгуттæ нæбал, фал си æртæ силæ хæрæги лæудтæй. Цайхæссаг фæстæмæ фездæхтæй 'ма паддзахæн загъта:

– Дæ кизгутти авари æртæ силæ хæрæгемæй фæстæмæ нецибал ес, зæгъгæ.

Паддзахæн дæр гъигæ куд нæ адтайдæ еци загъд, 'ма цайхæссагæн æ сæр рахъуæрун кодта.

Рæфтадхæссаг дæр бабæй рæфтад бахаста 'ма бабæй е дæр паддзахæн уотæ:

– Дæ кизгутти авари æртæ силæ хæрæгемæй фæстæмæ некебал ес.

Паддзах дес кодта, ци хабар æй айæ, зæгъгæ, 'ма сæмæ æхуæдæг дæр бакастæй, 'ма дзи æцагæй æртæ силæ хæрæги ку рuidтa, уæд æ косгутæн загъта:

– Тагъд сæ базармæ ласетæ 'ма сæ уоми рауæйæ кæнетæ, куд нæбал сæ фæййинон, уотæ.

Æртæ силæ хæрæгей базармæ раластонцæ 'ма сæ гъарун райдæдтонцæ. Æлхæнæг сæ нæ адтæй, уæдта сæбæл Хуцау и туқангæс биццеуи фембæлун кодта, 'ма сæ æрбаласта 'ма хабар рауагъта, æртæ хæрæги ихуæрсти дæттун, зæгъгæ, уохæн лæхъуæнæн, æма си æнæ бон цохæй ка косдзæнæй.

Уæхæн лæг имæ фæззиндтæй, 'ма сæ уоми афæдзи афæдзмæ ихуæрсти равардта. Афæдзи бон ку 'рхъæрттæй, уæдта сæ æрбаласта æртæ хæрæгей, сæ саргъæттæ исхаудтæнцæ, уотемæй æртæ хæрæгей æхемæ æрбакодта и биццеу 'ма загъта, цæй, нур син берæ фæууæд, зæгъгæ, 'ма син е 'ннæ хурдзинæй æртæ цъæх фæткъуй исиста 'ма сæ размæ багæлста. Æртæ хæрæги сæ куддæр рахуардтой æртæ фæткъуй, уотæ, фиццаг куд адтæнцæ, уотæ æртæ кизги фестадæнцæ. Уоми ма дин лæудтæнцæ: ралигъдæнцæ 'ма сæ хæдзарæмæ æрхъæрттæнцæ, 'ма сæ паддзах куддæр раuidтa, уотæ сæбæл ницийнæй 'ма сæ фæрсуй, ци бæллæх уæбæл исæмбæлдæй, ци кодтайтæ, зæгъгæ.

Етæ дæр ин сæ хабар æрдзурдтонцæ, 'ма паддзах еци сахатбæл и биццеумæ фервиста, æрæй кодтонцæ 'ма ибæл суд кæнун райдæдтонцæ. Дуйней адæмтæ дзи æмбурд æй, 'ма и биццеу фиуаг дæр дзурди барæ ракурдта 'ма загъта, æз ци фудгин дæн,

зæгъгæ, паддзах мæмæ сузгъæрина уæрдун парвиста, ‘ма имæ иуазæггади æрцудтæн, ‘ма мæмæ æ кизгуттæ фæдзурдтонцæ хецæн авармæ. Бацудтæн сæмæ сæ размæ, æрбадтæн, ‘ма мæ дунейбæл гъе уони æнæгъдауæн ‘ма æнæ ездонæн кизгуттæ нæма фæйийдтон: фæйнердиккæй мæмæ æвналун байдæдтонцæ, ‘ма мæ уотæ æнæгъдауæй ку схъурмæ кодтонцæ паддзахи кизгуттæ, гъе уæдта син æз дæр гъе уотæ исаккаг кодтон, ‘ма сæ æртæ хæрæги фестун кодтон, гъе ‘ма кæд æз уоми хæрам адтæн, уæд уæ ци фæндуй, гъе уой мин бакæнтæ.

‘Ма еугур адæм дæр нигъгъæр кодтонцæ, уотæ сæбæл æмбæлдæй, фудгин нæй, зæгъгæ.

Æ хестæр æнсувæр дæр еци паддзахмæ цардæй, ‘ма ‘й уайтагъддæр æ кæстæр æнсувæри рафæсмардта, ‘ма ниццийнæ ‘нцæ сæ кæрæдзæбæл. Фæдзубанди кодтонцæ, уæдта сæ фиди хæдзарæмæ цæун унаффæ искодтонцæ. Паддзах дæр син устур лæвæрттæ ракодта, уæдта дзиуидтагмæ æрбацудæнцæ ‘ма син е дæр устур мулк равардта, уотемæй гъæздугæй, æ фæткъуй хурдзинтæ дæр æ хæццæ, уотемæй сæ хæдзарæмæ æрбацудæнцæ.

Сæхемæ нæма æрбахъæрттæнцæ, уотемæй сæбæл, сæ хæдзари ци косæг кизгæ ниуагътонцæ, е сæбæл фембалдæй. Сæ кæрæдзæбæл ниццийнæ ‘нцæ, уæдта ‘й имæ и кæстæр биццеу дууæ сурхфазæ фæткъуй равардта, æхуæдæкка ин загъта:

– Хæссæ аци дууæ фæткъуй нæхемæ ‘ма си нæ мадæ ‘ма еци писирæн фæйна ратдзæнæ еумæ еу рауæн куд нæ уонцæ, уотемæй.

Косæг кизгæ сæхемæ æрбацудæй ‘ма, и писир тургъæмæ куд фæмедæгæй, уотæ ‘йимæ дзоруй:

– Мæнæ дин базарæй фæткъу æрбахастон, кæд бахуардзæнæ, уæд.

Писир рæсугъд сурхфазæ фæткъу æрбайста æхемæ ‘ма ‘й рахуардта, ‘ма еци фæдбæл нæл хæрæг фестадæй.

Хæдзарæмæ ма бæргæ исмедæг æй и уоси размæ, фал имæ уосæ цæфсгæ æхседарф раскъафта ‘ма уомæй хæфтитагæнгæ фендæдур кодта, æхуæдæкка и косæг кизгæмæ дзоруй, аци мардхæссæн хæрæг бабæй кæцæй æрцудæй? Уайгæ хъæуунгæ ‘ма ‘й расорæ, зæгъгæ.

И кизгæ дæр имæ дзоруй:

– Уартæ гъæуунгæй æрбаудæй ‘ма ‘й ин раздахуни амал не ‘ссердтон.

Уотемæй æй и кизгæ гъелæй хæфтитагæнгæ гъæуунгæмæ

34. Хугæси фурт	219
35. Лæг æмæ усы аргъау	224
36. Хæтæг Барæг æма къолибадæг уоси фурт	226
37. Санахъайтти фурт мæнкъай Морз Мæкъустæг	235
38. Фæлварай лæварай Дигорæмæ ци байзадæй	239
39. Хани фурт	242
40. Æлдары фырт	244
41. Фæйнагфарс	249
42. Хур æмæ Мæйы æрдхорды фырт	257
43. Лæппуйы аргъау	265
44. Ханта æма къуæтти лæхъуæн	270
45. Зонд, амонд æмæ æфсарм	275
46. Мæгур зæронд уоси еунаг фурт	279
47. Мæгуыр лæджды фырт	
Цæхгæрма-дисны-дæргъмæ-уылынг	287
48. Æлдар æмæ мæгуыр лæппу	298
49. Æртæ лæхъуæней аргъау	307
50. Бæгънæг лæги аргъау	314
51. Æвзистсыкъа сажы аргъау	320
52. Зæронд лæг æмæ хърихъупп	324
53. Цуаноны фæдзæхст	328
54. Кизгæ лæхъуæн куд фестадæй	
(Калоти Тасолтани аргъау)	332
55. Хани лæхъуæни аргъау	340
56. Бурсамдзелийы тыххæй	343
57. Азуруми цауæйнон	344
58. Авд æфсымæры аргъау	351
59. Дыууæ æфсæмæры æмæ иу хо	353
60. Уæйыджы лымæн ус	355
61. Кауна æмæ Худна	366
62. Цуанон æмæ Убæйы фырт Мæхæмæты аргъау	368
63. Рæсугъд кизги таурагъ	371
64. Дууæ лæхъуæней ма сæ лæгъуз мадæ	375
65. Фыдгæнджыгæ	383
66. Фыййауы аргъау	387

Содержание

Предисловие	3
1. Ёрхуы Мæсыджы бадæг Бурчызг	7
2. Цуанон Ахсар	20
3. Ус ымæ лæг	28
4. Уорс бæхи аргъау	30
5. Ох-ох æмæ мæгуыр лæджы фырт	38
6. Дзеккулахан	42
7. Хани фурти аргъау	46
8. Мæгур лæги кæстæр фурт	51
9. Фунуктæиз Алибеки таурæхъ	56
10. Дзидзидай лæппуйы аргъау	69
11. Ёртæ æфсымæры аргъау	76
12. Кæсалги ахæссæги аргъау	80
13. Ссæдз фырты	85
14. Дыууын æфсымæры аргъау	87
15. Аст æнсувæри ма авдсæрон уæйуг	92
16. Сарты фырт	99
17. Нæ зонын	117
18. Паддзахы фырттæ	126
19. Хани æртæ фурти	133
20. Хани лæхъуæн	140
21. Ёртæ æфсымæры	144
22. Мæгуыр лæджы æртæ лæппуйы аргъау	148
23. Аларды	154
24. Фысы фырт Мæхæмæт	159
25. Фыры аргъау	165
26. Тыхгæнæг (Тыхагур)	167
27. Ёлдар æмæ йæ кæстæр фырт	171
28. Хъæрæм-Саухал æма æ фурт	179
29. Лæппуйы аргъау	188
30. Лæг æмæ ус	192
31. Гадзайы фырт	196
32. Алибек	212
33. Дыууæ лæджы æмæ дыууæ усы	217

фендæдуар кодта, æхуæдæкка фæстæмæ хæдзарæмæ бацудæй ‘ма и уосæмæ сурхфазæ фæткъу фелвæста ‘ма йимæ дзоруй, ‘ма дин базарæй фæткъу æрбахастон, зæгъгæ.

Уосæ ба имæ дзоруй, писири æрбацудмæ ‘й уадзæ, зæгъгæ, дæхемæ.

Райсæ аци фæткъу, никкидæр ма мæмæ ес, ‘ма уомæн дæр ратдзæнæн, зæгъгæ.

Фæткъу райста, ‘ма ‘й и уосæ дæр рахуардта, ‘ма е дæр силæ хæрæг фестадæй. Уотæ ба и дууæ биццеуи дæр фелвастæнцæ сæ фиди хæдза рæмæ ‘ма абони уалдæнгæ дæр ма дзæбæх цæрунцæ, и писир æма сæ мадæ ба хæргутæй косгæ байзадæнцæ.

65. Фыдгæнджытæ

Цардысты æмæ уыдысты лæг æмæ ус. Уыдис сын дыууæ лæппуйы. Лæппутæй хистæр – сидзæр, фыды фырт, кæстæр та – фыды усы.

Фыды ус йе сæфт уыдта фыццаг усы фыртæй, ноджы ма, уый ныфсджын, хæрзконд æмæ хæрзуындæй кæй хъомыл кодта, уый тыххæй. Йæхи фыртæн æхсыры цъæрттæ лæвæрдта, сидзæрæн та – сылтыйы къус. Уый уыди тыхджын, буц лæппу та – къулыбадæг.

Иу бон куы уыди, уæд фыды ус йæ лæгæн афтæ зæгъы:

– Мæ лæппуйы мын скаст нæ уадзы дæ фыдбонны гуырнд. Алас æй искуыдæм! Фесаф æй, науæд фæцæудзынæн мæ цæгатмæ.

Мæгуыр лæг нал уыд йæ усæй. Сразы йæ фæндоныл. Иу бон куы уыд, уæд сифтыгъта уæрдон, лæшпумæ дзуры:

– Цом, лæппу, хъæдмæ, суг æрласæм.

Сбадтысты уæрдоны. Цæуынц. Лæшпу цингæнгæ, фыд йæ кæуындзæг уромгæйæ.

Схæццæ сты хъæдмæ, уæдæ цы? Тар хъæды арф бацыдысты. Иу стыр бæласы бын лæг æрурæдта йæ уæрдон, лæшпумæ афтæ дзуры:

– Цу-ма, мæ хур, хус сугтæ рамбырд кæн.

Лаппу азгьордта, хъæды пыхс æй амбæхста. Лæг йæ бæхмæ фæдзырдта, фæстæмæ ралыгъд.

Йæ фыдмæ фездæхт сугты хъæбысимæ. Куы нал æй раййæфта, уæд ныккуыдта, бамбæрста, йæ усы фæндонæй йæ кæй асайдта тар хъæдмæ.

Бирæ фæрацу-бацу кодта хъæды, куы æрталынг, уæд схызт, йæ фыд æй цы бæласы бын ныууагъта, уымæ.

Афтæмæй царди лаппу хъæды, хордта æхсæртæ, мæнæргъытæ. Фат æмæ æрдын сарæзта, уымæй-иу цуан кодта лыстæг сырдыл. Сфæлтæрдта йæ цардыл.

Цас фæцардаид афтæмæй, чи зоны, фæлæ иу фæсæмбисæхсæв бæласы сæр йæ фынайæ райхъал цавæрдæр хъæлæбамæ. Сусæгæй кæсы бынмæ. Цалдæр бæхджыны æрфистæг сты. Сæ раздзог сæм дзуры:

– Радзурут-ма, чи уæ цы фыдбылыз ракодта?

– Ницы нæ къухы бафтыд, – дзуапп радтой.

Уæд сæ иу фестад æмæ афтæ зæгъы:

– Æз мæ зæрдæ дарын иу амæттагыл. Паддзахы иунаг чызг йæ уаты кълутæ хæры. Йæ фыд æм хоны алы бæстæтæй хосгæнджыты, фæлæ йын сæ хостæ ницы æххуыс кæнынц. Æз архайын, цæмæй ма festa чызг. Йæ уды хос кæм ис, уый æз зонын. Сæ цæхæрадоны кæрон стыр бæласы бын стыр дур. Йæ быны сау калм. Уый маргæй иу æртах куы æркæнай авджыдзаг доныл æмæ уыцы донæй æртæ боны, бон æртæ хатты, куы хуыпп кæна, уæд фæрвæздæн.

Сæ раздзог йæ бæхыл абадт æмæ афтæ зæгъы:

– Хорз. Фæлæ архайут, цæмæй уæ къухы бафта фылдæр фыдбылызтæ.

Фыдгæнджытæ сæ бæхтыл сæхи баппæрстой æмæ хъæды фæцыдæр сты.

Лаппу нал бафынай. Æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ куы хицæн кодтой, уæд рараст хъæдай. Хъæд фæстейы аздад. Иу хъæуы иу хæдзарæй ракуырда авджыдзаг дон.

Цæуы, цæуы. Бахæццæ паддзахы бæстыхæйттæм. Цæхæрадонмæ бахызт. Ссардта уыцы бæлас. Йæ быны стыр дур рафæлдæхта. Сау калм йæ сæр фæхыл кодта, ныхситт ласта цалдæр лыстæг æвзагæй.

Лаппу æгуыдзæг гуырд нæ уыд. Фæцырд æм, æрбамардта йæ. Калмы къæдзил ма тæлфыд, афтæмæй йын йæ дзыхæй авгмæ иу æртах æркодта йæ маргæй. Авджы сæр ахгæдта, йæхи адзæбæхтæ кодта.

сусæг ваййы? Бафæрс ма йæ, дæ рынтæ дын бахæрæм, цæмæй афтæ æвиппайды æрбадæсны ис?

Уыцы бонæй фæстæмæ ус йæ лæджы баййардта, цы зоныс, уый мын зæгъ, зæгъгæ.

Фæлæ уд адджын кæм нæу, æмæ Хуыцауы хуымæтæджы мæлын кæй фæнды? Лæг йæ усы сабыр кæнын байдыдта:

– Цы дæ хъæуы? Æви дæ цард дæ гуыбыны нал цæуы?

Иу бон куы уыди, уæд ус йæ лæгæн афтæ зæгъы:

– Уæдæ мын кæд нæ дзурыс, уæд бæх сифтындз – æз демæ нал царын.

Лæг æнæ иу ныхасæй бæх сифтыгъта æмæ йæ усы йæ цæгатмæ фæласы. Фæндагыл байраг фæстейы баззад æмæ дардæй йæ мадмæ бауасыд, бæх дæр æм фæстæмæ ауасыд, уый адыл лæг ныххудтис.

Ус æй баййардта:

– Цæуыл ныххудтæ, уый мын зæгъ. Мæ цæгатмæ дæр нал цæуын, фæстæмæ мæ ласгæ!

Лæг бæхы разылдта æмæ фæстæмæ йæ хæдзармæ æрцыд.

Гæнæн нал ис, радзурын ын æй хъæуы, зæгъгæ, куы ахъуыды кодта, афтæ йæм кæртæй уасæг æрбауасыд, хæрзæмбисонды худт лæг ацы хатт ныккодта. Бæхыл куы худти лæг, уæд ууыл худти, æмæ байраг йæ мадмæ афтæ дзырдта:

– Уæ ма мад, фæлæуу мæм, фæстейы мæ куы ныууагътай?

Уæд ын мад афтæ:

– Дæлгом ауай ды, кæд мæ кæдæм лæууын кæныс! Кæс ма, цас уæз мыл ис, уымæ: уæрдон, лæг, ус, йæ разы чызг, усы гуыбыны ма иу, стæй ма мæхи гуыбыны дæр иу. Ды та лаппын æмæ мæн æййафынæн нæ дæ?

Уасæгыл та уымæн худт, æмæ йын афтæ загъта:

– Йа, уай-уай, йе, лæг куы хуыйнис, уæд дæ усы тæргæйттæм гæсгæ дæ адзал куыд исыс? Гъе уый басабыр кæнынаен нæ дæ? Æз дæр ма мæхи кæрчыты ‘хсæн лæг куы хонын!

Уасæджы ныхæсты фæстæ лæг йæ усæн загъта:

– Кæд дæ фæнды, уæд цар, цард дын ис æмæ, кæд нæ, уæд та дæ бар дæхи, кæдæмдæриддæр дæ фæнды, цæугæ – æз дыл нæ фæхæцдзынæн.

Уымæй фæстæмæ ус ныхъхъус, æмæ дзæбæхæй царынц, мыд хæрынц.

Уыцы дыууаейæ иу уыди сау, иннæ та рæсугъд хъулон, кæрдзиуыл-иу сæраей бынмæ атыхстысты æмæ та-иу фæй-нæрдæм сæхи аппæрстой.

Фыййауы зæрдæмæ хъыгтомау фæкаст уыцы хъазт. Уый бавдæлд æмæ топп сифтыгъта, йæ зæрдæйæ, сау калмы амарон, зæгъгæ, загъта, фæлæ нæмыг та сæмбæлд хъулоныл.

Уайсахат кæлмытæ амбырд сты фыййауы алыварс æмæ йын загътой:

– Цом немæ, науæд дæ хæрæм.

Цы гæнæн ын уыд æнæ цæугæ? Ацыд.

Уæд æм фæндагыл иу калм йæхи хæстæг баласта æмæ йын загъта:

– Хорз лæг, ды цы калмы фæцæф кодтай, уый у махæн нæ паддзахи ус, æмæ дæ ацы хабарæй куы бафæрса, уæд ын-иу мацы басусæг кæн, иууылдæр, цы федтай æмæ куыд уыдис, уыдон радзур.

Уый фæстæ дын лæвæрттæ кæндзæн, дæхи дын фæрсдзæн, цы дæ хъæуы, зæгъгæ, фæлæ дзы иу мацы баком, æрмæст дын иу йæ’взаг дæ былтыл ахæссын кæн.

Æрбакодтой лæджы кæлмытæ сæ паддзахмæ. Цæф цы калмы фæкодта, уый та уыцы рæстæджы хуыссæны хъæрзыдта. Уыцы сау калм та уыд йæ хæзгул. Æмæ йыл рагæй æнаууæнк кодта йæ лæг.

Радзырдта фыййау хабæрттæ æмæ, хъуыддаг лæвармæ куы æрцыд, уæд фыййау загъта:

– Ницы ма хъæуы, æрмæст мын ма былтыл де ‘взаг ахæсс.

Уæд ын калм афтæ зæгъы:

– Хуыцау ын ма уæд, дæу уыцы зондыл чи сардыдта. Гæнæн нал ис, дæ курдиат дын æххæст кæнын, фæлæ зон: цы бондæриддæр искамаен радзурай ацы хабæрттæ, уыцы бон адзал.

Фыййау кæлмытæй куы рацыд, уымæй фæстæмæ, зæххыл цæраегойæ суанг кæрдæджы онг цы ис, уыдоны æвзагæй зонын райдыдта.

Бæх кæнæ иу æндæр фос куы фæрынчын æмæ-иу уасын куы байдыдта, уæд ын-иу фыййау йæ низ базыдта – æмæ-иу уайтагъд хостæ сцæттæ кодта. Афтæмæй фыййауыл дæсныйы ном сбæдтис.

Сыхты устыгæ уыдтой, хæдзар бонæй бон хъæздыг кæй кодта, æмæ усы фæрсын байдыдтой йæ лæгæй, фæлæ йын ус ницы зыдта.

Уæд ын сыхæгтæ афтæ зæгъынц:

– Дæ лæг цыдæр зоны, кæнæ та йæм Хуыцауæй исты дзырд ис, æмæ дын æй куыннæ зæгъы? Искуы ма лæгæй усы ‘хсæн исты

Бацыд паддзахи кæртмæ. Фæсдзæуинтæ йæм рауадысты æмæ йæ афтæ фæрсынц:

– Чи дæ хъæуы? Паддзах ныртæккæ йæхимæ никæй уадзы, йæ иунæг чызг йæ удисыныл у.

Лæппу сын афтæ зæгъы:

– Фехъуыстон ын йæ хабар. Цалдæр хъæуы сæрты рахызтæн. Кæд ын, зæгъын, ма бон исты баххуыс бауид.

Фæсдзæуинтæ йæ бахуыдтой рынчыны размæ. Паддзах æмæ йæ ус йæ цуры бадтысты, сæ цæстысыг ихау гæр-гæргæнтæ сæ баййæфта. Чызг йæ цæстæй нал каст. Стæм хатт ма-иу схæкъуырцц кодта.

Паддзах лæппуйæн афтæ зæгъы:

– Ницыуал рауайдзæн ма чызгæй. Хосгæнæг ын хос не ссард-та. Кæд мын æй фервæзын кæнай – дæу уыдзæн.

Лæппу загъта:

– Мæнæн ма бон цы у, уый бакæндзынæн рынчынаен. Уый-фæстæ лæг у дæ дзырдæн.

Фыццаджыдæр уатæй рарвыста æппæт рынчынгæсты, йæ фыды ма ныуагъта. Уымæ та радта уддзæф кæнаен. Йæхæдæг чызгмæ байхъуыста, йæ сæр батылдта æмæ афтæ зæгъы:

– Тынг уæззау рынчын у. Бавзардзынаен ма хъарутæ.

Фыд ныллæгъстæ кæны:

– Фервæзын кæн ма чызджы...

Лæппу чысыл æнгуырстуаныйæс агуывзæйæ рауагъта авгæй дон, адардта йæ чызгæн. Чысыл рæстæджы фæстæ чызг йæ хæстулæфтæй фæсабырдæр. Фæссихор та йын адардта дыккаг, æхсæвæрафон та – æртыккаг. Рынчыны цурæй иу къахдзæф æддæмæ нæ цыд. Гъе стæй йæ йæ къах дæр нæ хаста.

Дыккаг бон райсомæй дæр та йын авæрдта. Чысыл рæстæджы фæстæ чызг йæ рæсугъд сау цæстытæй ракаст. Йæ фæлурс уа-дултыл сырх ахъазыд. Уайтагъд, дымгæйæ тагъддæр, айхъуыст паддзахи бæстыхæйттыл, цавæрдæр, æмбал кæмæн нæй, ахæм хосгæнæг фервæзын кодта мæлæтæй паддзахи чызджы.

Къуырийы бонмæ чызг бынтон хорз йæхи банкъардта. Фæстад.

Паддзах лæппуйæн афтæ зæгъы:

– Лæппу, ма чызджы мын скъахтай удисæджы дзыхæй! Мæ дзырдæн хицау дæн æз! Дæттын дын ма иунæг хъæбулы хуыздæр лæварæн. Бамбарын нын кæн, кæд æй хоныс, ныр æви фæстæдæр?

Лæппу дзуапп радта:
– Ныр! Тæккæ абон, иу бон фæстæдæр дæр нæ! Æнæуый дæр тынг ныффæстиат дæн.

Паддзахы кæрт æмызмæлд сси. Рæвдз кодтой чызгæрвыстмæ.
Уайтагъд аравдз сызгæрин къарет. Дзæгъ-дзæгъ, мыр-мыргæнгæ рараст сты чызг æмæ лæппу паддзахы хæдзарæй. Хъызгæ-худгæ цæуынц сæхимæ.

Сæхимæ йæ фыдыус лауызтæ кæны, къæсæрыл сæ дамкæа куыдз алаууыд æмæ афтæ бадзуры:

– Мæгуыр сидзæр лæппу паддзахы рæсугъд чызгимæ æрцауынц бирæ лæвæрттимæ!

Ус ын мæстыйæ аппары лауыз æмæ йын фæзæгъы:

– Афтæ ма дзур! Дзур, зæронд лæджы фырты стджытæ бирагътæ бахордтой!

Фæлæ куыдз лауыз ахæры æмæ та дзуры дарддæр.

Уалынмæ фехъуыст дзæгъ-дзæгъ, мыр-мыр, адæмы хъæлдзæг ныхас. Ус рудзынгæй акаст. Диссаг! Йæ мæлæтмæ кæмæн æнхъæлмæ каст, уый рахызт сызгæрин къаретæй, йæ конд, йæ уындæн æмбал нæй, ахæм рæсугъд чызгимæ. Адæм сыл цинтæ кæнынц.

Зæронд лæг сæм рауад, сæ размæ йæ зонгуытыл æрхауд. Чызг æмæ йæм лæппу æмлабурд фæкодтой, се ‘хсæн æй акодтой.

Бацыдысты мидæмæ.

Фыдыус йæ лæгмæ фæлабурдта:

– Тагъд алас мæ фырты, дæ фырты кæдæм аластай, уырдаем!

Зæронд лæг, мæгуыр, сифтыгъта уæрдон. Фыдыусы лæппу бози райста æмæ афтæ зæгъы:

– Ды, зæронд сæлхæр, амон фæндаг, бæхтæм мæхæдæг дзурдзынæн! Æндæр, цалынмæ ды сым-сым кæнай, уæдмæ рæсугъд чызг аирвæздзæн!

Бæхтæ сæппæй уадысты къуыппыты æмæ дзыхъхъыты, уæрдон-иу фæцæйфæлдæхт. Мæгуыр зæронды фæрстæ ныцъцæлтæ сты.

Схæццæ сты хъæдмæ. Æрлаууыдысты, сидзæр лæппуйы кæм ныууагъта, уыцы бæласы бынмæ. Лæппу йæ фыдмæ дзуры:

– Ацц, ныр мæ ницæмæнуал хъæуыс. Ацы бæлас у бæрæг. Мæнæ йæ быны кæрдæг ссæст у! Æрмæст хъусыс, райсом мæм зындзынæ боныцъæхыл!

Лæг раздæхт сæхимæ.

Æрталынг. Лæппу бæласмæ схызт. Æнхъæлмæ кæсы чызджы æрбацыдмæ. Уалынмæ йæ хъус ацахста цавæрдæр хъæлæба, кæсы, æмæ цалдæр нæлгоймаджы, сæ сæртæ басылыхъхъыты тыхт, афтæмæй æрфысым кодтой бæласы бын.

Сæ раздзог сæм дзуры:
– Гъы, кæмæн цы фыдбылыз ракаенын йæ бон бацц адæмæн? Ничи ницы дзуры. Стæй сæ иу афтæ зæгъы:

– Æз цы чызгæй загътон, уый сдзæбæх. Моймæ дæр ма ацц. Сдзæбæх, цы хос зыдтон, уымæй. Цавæрдæр хъуымыздзых лæппу амардта калмы æмæ йæ маргæй сдзæбæх кодта чызджы. Гъе стæй йæ ахаста йæхицæн усæн.

Лæппу бæласы сæр фыртæссæй тæфсæгæй рынчынау рызти. Чысыл ма бахъæуа, бæласæй фæцæйхауд, къалиуыл ма бæргæ фæхæцц, фæлæ йыл комдзог рацц, къалиу базмæлыд.

Фыдгæнджытæй сæ иу къæрцхъусдæр уыд æмæ афтæ зæгъы:

– Кæд ма исты зонын, уæд ам чидæр ис!

Лæгтæ фæпырх сты. Сæ иу скаст бæласмæ. Йæ цæхæрцæст ауыдта лæппуйы, æрыскъæфтой йæ, фысы мард исæгау.

– Æвæццæгæн нæм айфыццæг дæр ды хъуыстай æмæ нын нæ сусæг хос ды раргом кодтай? – фæлабурдтой мæгуыр лæппумæ.

Уый ма бæргæ дзырдта:

– Æз нæ уыдтæн, уый, æвæццæгæн, мæ фыды фырт уыди.

Фæлæ йæм хъусæг нал уыд. Æрбамбырд ыл сты.

Райсомæй йæ фыд рацц йæ размæ. Сæхимæ та йæ мад лауызтæ кæны. Сæ дамкæа куыдз къæсæрыл алаууы æмæ афтæ нынниуы:

– Зæронд лæджы фырт паддзахы рæсугъд чызгимæ амондджынай цæры! Фыды усы фыртæн та йе стджытæ сау уæрдонæ æрласынц.

Ус йæ фырмастæй иугай-дыгай калы лауызтæ куыдзæн. Балæгъстæ йын кæны, афтæ ма ниу, зæгъгæ. Фæлæ та куыдз лауыз ахæры æмæ ногæй нынниуы.

Уалынмæ фехъуыст адæмы кæуын. Ус рудзынгæй ракаст. Кæсы, æмæ йæ лæг æрласта сау чырын. Йæ зæрдæ аскъуыд. Мæрдты бавæрдтой.

Зæронд лæг, йæ фырт æмæ йæ рæсугъд чындз абон дæр ма дзæбæх, æнæ мастæй цæрынц æмæ хæрынц. Се ‘рцыдмæ æнæнизæй цæрут!

66. Фыййауы аргъау

аджы иу фыййау фыстæ хызта иу къæдзæхыл. Къæдзæхæй дæлæмæ ракаст æмæ ауыдта къорд кæлмытæ, кæцытæй дыууæ хибарæй хъазыдысты.